

CHUNILAL GANDHI VIDYABHAVAN, SURAT

Shastri Dinmanishankar Pustak-Bhandara

No. : 724 Subject : Medicine.

Title : Mahārṇava.

Author : _____ Scribe : _____

Date of the work : _____ Date of the Ms. : _____

Place of the work : _____ Place of the Ms. : _____

Size : 11.1" by 5.1" Extent : 412 foll.

Language : Sanskrit Script : Devanāgarī

Remarks : _____

महाण्वे प्रा. ७१

महार्णव

१

: श्रीगणेशाय नमः ॥ ॥ ॐ नमः परमात्मने ॥ ॥ नमः सकलकल्याणनाजनाय विना कि
ने ॥ नमो लक्ष्मीनिवासाय देवतायै गिरानमः ॥ १॥ प्रवाजादिप्रस्युतिनिचयप्रया
मपुषे नमो विप्रश्रेणी विघ्नपटिप्रायसहसे ॥ जगत्प्रादुर्भावस्मितिलयनिरामास
रचनाविनोदसक्रामप्रणतफलसिद्धिप्रतिबुधे ॥ २॥ मुदिंदिरानाथपुरंदरायै राधि
तनक्तिनरानतांगैः ॥ श्रीचंडिकायाश्चरणारविंदंबंदामहे तत्कुलदेवतायाः ॥ ३॥ प्र
कृष्टचलकुंडलस्तव कष्टदं गंडस्य तमहार्हमणिमेखलं मरुतां कुर्यात् ॥ करो
तु करुणां सराकुलितं पंचपाष्टकमं महः किमपि मोहनं कपटशैशवं कैशवं ॥ ४॥ कं
ते कृतांगसिरुषापुरुषं ब्रूवाणं कुं वीरुतायमवसनार्धनियंत्रणेन ॥ मौनेन मानम
धिगच्छति मारुता तु सापार्वती हरविनक्तनुः शिवं ॥ ५॥ आसीदसीमगुणराककु
लाबुराशाबुधत्तनमुनकीर्तिघनप्रकाशः ॥ जोकैः सराहृदिधनो गुणसंनिवि

ष्टः श्रीरत्नपालनपतिर्बुधैर्नैकरत्नं ॥ ६॥ तस्यात्मजो नरहपाल इति प्रसिद्धः सिधंगना
जनसमाजसुसिद्धकीर्तिः दानेन यः सुकृतिनां सिपतिस्मदैत्यैः सैत्यैश्च वैत्यसदृशः
प्रतिपत्तीनां ॥ ७॥ सुतोऽस्य जातः सुकृतांस्तस्य कश्चिन्महेशे बभूव ॥ यमसवलस्त
त्यमवेत्पतातो नाम्ना हरिश्चंद्र इति व्यधत्ते ॥ ८॥ तस्यात्मजोऽनृदतुलप्रतापः साधारणो
नृमिपतिर्वंद्यः ॥ अतस्तत्पूर्वामवनीश्चरणामजीगपयोजगतिस्वकीर्तिः ॥ ९॥ बंध
छिराविरुद्धकीर्तिमिहान्वितार्थां प्रत्वा परत्र च न चैव विधातुमिच्छुः ॥ कीनारापाश
चमबधनिमोचनार्थं तीर्थत्रयाकरविमुक्तिमचीकरयः ॥ १०॥ अस्यात्मजः श्रीम
दनेन ॥ नाम्ना धाम्ना च रूपेण च संगतार्थः ॥ रोषारुणे च ह्युपि मुदिपुतो नितातका
तारसमाश्रितोऽनृत् ॥ ११॥ मः कृपानारामान्धर्मा मतनानि संनिबंधाश्च ॥ कृत्वा
स्वकीर्तिमेकां महोदशान् निर्दिष्टेन ॥ १२॥ परिशीलयता कर्लकलापविदधानेन

महार्णव

२

चक्षुरिन्द्राः प्रबंधान्मदनेनमहीनताममेनेनियोजगत्प्रथितानूतननोजराजकार्त्ति
॥१३॥ पुत्रेषुसस्वपिकलत्रयुगेयतस्यपुत्रौजगत्प्रथितानूतननोजराजकार्त्ति
मावृत्तितराप्रथमप्रसूतौनोनोमहोन्नतिमनन्त्यगुणैर्विनीतौ॥१४॥ उदारशालौसु
मनोविज्ञासमनामनोजसहृदयवनकेलिलौ॥ मशोदयावृद्धितमंगलांगौमौशमक
कृष्णावितिसंप्रतातौ॥१५॥ मछैशवानुकरणंनमुवानहृदयः शक्नोतिकर्तुमपरः अ
तसहुणोदिरानेनिरानमखिनाभिजनार्थसिधेः कीर्तिर्दितंनविरतानमस्तदाया
॥१६॥ अप्रतिमत्रः पद्मापद्मीमनन्त्यमोरनूजः अपरोमांधादगुणैर्मांधातागीय
नेजगति॥१७॥ सोमंसुहृतविधार्तरिपुकुलजेताजवृत्तिमांधाताविषन्मुखेनमृति
मानसरुतिरत्नमहार्णवंनाम॥१८॥ अतिस्मृतिपुराणानिसमालोक्ययथा मति
निबध्यतेसमासैननिबंधममहार्णव॥१९॥ तत्रतावदस्यमाणासकलमोपयो

२

गित्वेनकर्मविपाकरूपरोगादिनिवृत्त्यर्थं प्रायश्चित्तादेरवश्यकर्तव्यतप्रतिपाद्यते।
तस्यप्रायश्चित्तहास्यरोगीस्यादित्वादिरोगनिदानकथनातनिदानोच्छेदेनचव्याधिनिवृ
त्तेरवगतत्वात्तन्निरा॥ नछेदायत्तमत्वादिलक्षणांरोगमुक्तैर्वाद्दशवर्षिकादिप्राय
श्चित्तव्याधिप्रतिरुतिरानादिकर्तव्यंअज्ञकेचित्प्रसूतिर्हते॥ प्रायश्चित्तस्यस्यस्य
प्रायश्चित्तादिकर्तव्यमितिमुच्यतेनैतत्प्रतांनहिप्रारप्सुफलस्यापूर्वनाशेकि
मपिप्रयोजनमस्ति। फलस्यप्रारप्सुत्वात्॥ यथाजलवेधः क्षमः फलामचापनिःस
तशरोवेधुस्तथापारस्यवाकाराणरूपस्यास्तितंनपेक्षते॥ तथारोगरूपफलंजं प्रारप्सु
सत्स्वकारणतत्तस्यप्रायश्चित्तस्यसत्तांनपेक्षते॥ अथरोगादिरूपफलनाशस्येष्टता
त्तन्निदानात्मकदुःखितापूर्वनाशायप्रायश्चित्तादिकर्तव्यमितिचेत्॥ नसमवायिका
रणशरीरनाशेनैवतस्यरोगादेर्नाशेननिमित्तकारणदुःखितापूर्वनाशेन। यथा मदा

महाणव

३

दिनाशेनैव पटादिनाशेन दंडचक्रादिनाशेन न च सहजसिद्धं कौनर्यादिकं प्रया
देष्टुं शक्यते॥ अमित्रानरकतिथिं गोप्यादिजन्यदुःखपरं परामनुत्ततवृत्तः॥ कौनर्य
दिविकारश्चरमं फले॥ तत उत्पन्नमात्रेण फलेन स्वकारणदुरितापूर्वनाशो जयते॥ मंथ
नजनिताशुशुक्लानिनेवारणित्तयः तस्मान्नपापविनाशार्थं तत्र च मेति अत्र ब्रूमः॥
नतावच्चरमं फलमिति निश्चेत्तुं शक्यते यत एव स्मिन्नेव जन्मनि कौनर्यादि निश्च
ये चरमफलत्वनिश्चयो न वेत्॥ न च तथा॥ अनेकजन्मोपजोग्यत्वात् तस्य॥ तथा च
शातानपीयकर्मविपाके॥ महापातकजं चिह्नं सप्तजन्मानि जायते॥ उपपायोऽवंपेच
त्रीणि पापसमुद्भवमिति॥ सप्तजन्मानि॥ अनिव्याप्येत्यर्थः॥ मनुसप्तस्वपि जन्मस्वेकमे
व फलमनुगतमिति तस्य चरमफलत्वात् उत्पन्ने चरमफले निमित्तकारणस्य दुरिता
पूर्वस्य स्वयमेव नष्टत्वात्॥ तदर्थं प्रायश्चित्तादिविफलमिति चेत्॥ उत्पन्नो हि षट्

३

निमित्तकारणानापेक्षते न तत्त्वयमानः॥ सप्तमणवजन्मकल्पत्रिमित्तिधीयते कौ
नर्यादिकं ततः पूर्वतत्त्वयमानमेव॥ अवस्थांतरानुत्तावात्॥ अथवा प्रतिजन्मनि न
मेव कौनर्यादिकं उत्पद्यते॥ तत्र च निमित्तः पूर्वदुरितापूर्व अनुवर्तने अतश्चेदं
सप्तमं वा जन्म प्रथमादिवाजन्मेत्यज्ञानात् सत्ते सत्तावितदुरितापूर्वनिवृत्त्यर्थं प्राय
श्चित्तादिकं विधेयमेव॥ अतएव शातानपीयकर्मविपाके॥ प्रतिजन्म न वेत्तेषां
चिह्नं तत्पापसूचकं॥ प्रायश्चित्तेरुत्ते मातिपश्चात्तापवत्तां पुनरिति॥ मनुक्तं न च कौ
नर्यादिकं प्रत्यादेष्टुं शक्यत इति॥ तद्वक्तेः शैत्यानुमानमिव वविरुद्धं तस्मात् प्रायश्चित्ता
प्यनंतरमेव तत्र जोगनिवृत्तेर्दृष्टत्वात्॥ मन्त्रानि वृत्तिसूत्रकर्मवैगुण्यं चरमजन्मत्वं वा
कन्यं॥ निमित्तत्वं तदुरितापूर्वस्य प्रायश्चित्तादिनिर्निवृत्तौ समवायिकारणतत्तवि
षमधात्वारप्रशरीरापगमेन कार्यस्यापि रोगादेर्निवृत्तिः॥ एतदेव पापपूर्वस्य विनाश

महा०
४

नेष्ट्रयोजनं यत्र षडंगुलत्वादेरनिवृत्तिस्तत्रातेकजन्मोपनोपं षडंगुलत्वादेर्जन्मान्तरे
निवृत्तिः प्रायश्चित्तादिके कृते सतीत्यवगंतव्यं तस्माद्रोगनिवृत्त्यर्थं कर्तव्यं प्रायश्चित्तादि
कं ॥ महापापं वाच्ये महति प्रबंधे मां धारणा लोमदनात्मजस्य ॥ सत्कर्मरत्रौ घनिध
नमाद्यस्तु गस्तरंगो यमागादगाधः ॥ ॥ अत्र परिज्ञायाः ॥ तत्र शातातपी ये कर्मवि
पाके प्रायश्चित्तविहानानां महापातकिनां नृणां ॥ नरकांतेन वेकमविहं किं तरश
रिंता ॥ प्रतिजन्मनवेत्तेषां चिह्नं तस्यापसूचकं ॥ प्रायश्चित्ते कृते ॥ याति पश्चात्तापवतां
पुनः ॥ महापातकजचिह्नं ॥ सप्तजन्मनि जायते ॥ उपपापोऽयं पुंच त्रीणि पापसमु
द्रवं ॥ दुःकर्मजान्तां रोगायांति चैवं क्रमाद्युमे ॥ जपैः सुरार्चनैर्होमैर्दानैस्तेषां श
मो न वेत् ॥ पूर्वजन्म कृतं पापं ॥ नरकस्य परिहृत्ये बाधते व्याधिरूपेण ॥ तस्य रुद्ध
दिशिः रामः कुण्डं च राजमन्त्रमाचम्ये होमहली तथा ॥ मन्त्ररुद्धाश्मरीका सा अ

रुद्धाश्मरीका सा अतिसारजगंदरौ ॥ दुष्टब्रह्मणं उमा लापत्ताया तो सिनाशने ॥ इत्ये
वमादयो रोगा महापापोऽवास्मताः जलोदरमरुक्ती ह मूलशोफब्रह्मनिच ॥ असा
जीर्णज्वरछर्दिनममोहगलग्रहाः ॥ रक्ताबुंदविसर्पाया उपपापोऽवागदाः ॥ दंशपा
तनिकश्चित्तवपुः कं पविचर्चिकाः वल्मीकपुंडरीकाद्या रोगाः पापसमुद्रवाः ॥ तथा
शार्द्यानरोगा अनिशापाऽवतिदि ॥ अन्ते च बहुधा रोगा जायंते रोषसंकरात् ॥ उच्यं
ते च निदानानि प्रायश्चित्तानि च क्रमात् ॥ महापापेषु सर्वस्यान्तर्यं तत्पातकं ॥ दया
त्यापेषु षण्णशंकल्पं व्याधिवलाबलं ॥ महापापेषु सर्वस्यादिसादिसमर्थविषये ज्ञे
यं ॥ असमर्थस्य बुध्दार्थिकादिकं वक्ष्यति ॥ अथ साधारणं तत्र ॥ गोदानादिषु कथ्यते ॥ गो
दाने वसुक्ता गौः सुराजा सुपयस्विनी ॥ हृषदाने मुचो नृणां नृभुक्तांबरकांचनः ॥ निवर्त
नानि नृदाने दशदद्यादि जातये ॥ निवर्तनस्वरूपं परिणामप्रकरणे नेव ह्मने ॥ तथा सुव

महा०

५

तां परिमाणमपि॥ सुवर्णं त्वयि नि कं तु त र्धार्धं प्रमाणतः सुडुकलं चाश्वदाने त्वयं सोप
स्करं दिशेत्॥ महिषी महिषी दाने दद्यात्स्वर्णं वराहतां॥ सुवर्णं चावरं चेति ग्रहः॥ द
द्यादजमजा दाने सुवर्णं पल संयुतं॥ पल लक्षणा मपि परिमाण प्रकरणे वक्ष्यते॥ लक्ष
मुच्चावचं पुष्पं प्रदद्यादेवता र्जने॥ दद्यादिज सहस्रा ममि सान्ने विज जोजने॥ ब्राह्मण
जो जने सहस्रं व्या पुष्पेषु लक्ष मित्यादि सर्व शक्त विषयं॥ अशक्त स्पशक्त तु सारेण क
ल्पं॥ रुद्रज पोल लक्ष पुष्पैः पूजयित्वा अंब कं ता का दश जे पे दु शान्तर शं गु गु ले न तु॥ ऊ
त्वा निषे चने कु र्यान्मं त्रैर्वरुण देवतैः शान्तिकं गण शान्तिश्च ग्रह शान्तिकं पूर्वकं॥ ध्या
न्य दाने शुभं ध्या न्य पारीषदि समन्वितं वस्त्र दाने डुकलं च देयं कं पूरं संयुतं॥ रुद्रज प
इत्यादि रुद्र स्व रूपं रुषि देवता दिचा ग्रे वक्ष्यते॥ मंत्रैर्वरुण देवतैः॥ दशं शो न हो मा नं
तरं वा सौमं त्रै र्यजमान मनिषिं चेत॥ यदैका दश वारा नु प्रजयेत्॥ तदा एक वार हत्वा

५

होमः कार्यः॥ अथ मेव दशं श हो म तत्र च प्रति मंत्रं स्वाहा शष्ट मुच्चार्य जुहुमान स
कल रुद्रा ह तै क वार मे व जुहुमात्॥ मंत्र वि छेदश्चाध्ययना दे वा ग ग म्य ते अथ चाग्ने
षि प्रदर्शते॥ गण शान्तिर्गणेश्वर शान्तिः सा चाग्ने ति ध्या स्यते॥ ग्रह शान्तिर्नव ग्रह शान्तिः॥
इमं मय्यग्ने निषुणं प्रदर्शयेत्॥ स्वारी लक्षणां परिमाण प्रकरणे वक्ष्यते॥ आयश्चि तोप
क्रमं प्रकारमाह॥॥ दश पंचाय चतुर उपवेत्तु पवि जान्मु जान्॥ तेषा मनुज्जा या स
र्व आयश्चि तमुपक्रमे विधाय वै स्मवं आधं सांक ल्य निज काम्य माधे नुं दद्यादि जे सा
य दक्षिणा च स्वशक्तिः॥ तेषा मनुज्ज मे सादि तेषां ब्राह्मणा ना मनुज या प्रायश्चि
त नवती ति नव ते र ध्या हरः उपक्रमे प्रायश्चित्त स्मा पक्रमे विष्णु मुदि त्प्राध वि
दधीत॥ अध्यादी यत इति आधं॥ तच्च सांक ल्यं पिंड दान र हितं धे नुं दद्यात्॥ स
नामा मुपवेत्ति तानां ब्राह्मणा नां ब्रह्म दंडं त्वे न दक्षिणा दि कं तु प्रायाग त्वे न ब्रह्म दंडं त्वे

महा०

६

नचमाधेनुदीयते॥सावनप्रत्यहधेनुःअपितुप्रत्यात्मायवाराकुतः॥वज्रमश्वदेका
दीयेततदातैःसाविक्रेमास्यात्॥विक्रमश्वनिषिधोगिरसा॥वज्रमोनप्रदेयानिगोर्ग
हंशमनंस्त्रयः॥विनक्तदक्षिणाद्येतादातारंतारमंतिहि॥तकारकस्यदातव्यानव
जुन्यःकथंचन॥सातुविक्रममापन्नादहसासममंकलमिति॥धेनुंदयादिजेमो
यइक्षिणांचस्वशक्तितः॥इत्तक्तंतदनेतरंरुत्तमाह॥अनंरुत्तमयाशक्त्याव
स्त्रानंकरणादिजान्॥याचेतदंउवन्नत्वाप्रामश्चित्तंमयोदितं॥तेषामनुत्तमाहत्वा
प्रामश्चित्तंमयाविधि॥पुनस्तानपरिपत्यर्थमर्चयेदिधिविजान्॥दयाद्वगंगराना
नितेन्यःअधासमन्वितः॥व्रतंगरानानि॥गेनहिरण्यरजंततिजवा सोष्टतधाम्नल
वणदानानि॥अन्यान्पिविशेषविहितानिरानानिव्रतंगरानानीत्तच्यंते॥संतुष्टाव
स्तानादधुरछिद्रंव्रतकारिणे॥अछिद्रमस्त्वितीदंवाक्यंरुद्रंमुरित्यर्थःअथवाव

६

ह्यमाणवचनमेवाछिद्रंवाक्यं॥व्रतछिद्रंतपछिद्रंयछिद्रंयज्ञकर्मणि॥सर्वंनवतुनेछि
द्रंयस्यचेष्टतिवैदिजाः॥ब्राह्मणयानिजायंतेमन्यंतेतानिदेवताः॥सर्वदेवमयावि
प्रानतद्वचनमन्यथा॥उपवासोव्रतंचैवस्नानंतीर्थफलंतपः॥विप्रैःसंपादितंयस्य
संपन्नंतस्यतद्रवेत्॥ब्राह्मणजंगमंतीर्थनिर्जलंसार्वभिकं॥तेषांवाक्योदकेनैवमुद्य
तिमत्ति॥नोजनाः॥संपन्नमितिमदाकंवरंतिहितिदेवताः॥प्रणम्यहिरसाधर्मम
न्निष्टोमफलंजनेत्॥तेनोनुत्तमितिप्राप्यप्रतिपद्यतमाशिषः॥नोजमित्यादिजान
नक्त्यानुजीतसहबंधुनिः॥इतिज्ञातानपीमकर्मविपाकोक्तपरिनाया॥अथक
र्मविपाकसारोक्तपरिनाया॥अथकर्मक्षयोपायौरुद्रव्याधिविपर्ययो॥कैशा
सहत्वान्नत्रायेगंदयाधिकर्षितःरुद्रराष्ट्रेनप्राजापत्यरुद्रचोप्रामाणदीप्त्य
तेतेषांसर्वेषांक्षेत्रसाध्यत्वात्तद्व्रतज्ञाननिधानिधास्यंते॥प्राजापत्यादिकरण

भौ०

महा.
७

मेककोटिः व्याधिविपर्ययो नाम व्याधिप्रतिरुतिरानं॥ इदं त्वपराकोटिः॥ एवं चाद्ये प
हेरु छु करण॥ पहेसाहा कछा व्याचरणस्य केरात्मकत्वात्॥ रुछु प्रत्यामायत्वेन
गोदयात्॥ रुछु दिषु प्रत्यामायत्वेन गावोरातव्या इत्यर्थः॥ तत्र कस्मिन्नरुछे किं सं
ख्याका गावोरातव्या इत्यत आह॥ एकां रुछातिरुछे हेति स्म श्रुत्या गणो हने॥ ग
वामनावे निष्कं वासा शीतिरात रुछुः जपदाने पितृसक्तं कृष्णं उगल होमकृतं॥
सर्वपापप्रणुत्यर्थं मध्य व्याधिविपर्ययः॥ एकां रुछु इत्यादि॥ एकां गां रुछे प्राजापत्ये नि
ष्कलक्षणं परिमाणं प्रकरणे निधास्यते च॥ प्रायेण कर्म विपाके हीणपापत्वेन पशु
भिर्कृत्वा यस्मिन्नापेक्षया अधिकप्रायश्चित्तप्राप्त्यनावात्॥ सा शीतिरात रुछु प्र
त्यामायत्वेन गवादि कंदरातीति सा शीतिरुछुः॥ अथ वा॥ रुत्वा वां ब्रह्म हत्यायाः
पुण्ड्रं रुछुमाचरेदिति संज्ञावितपापनिवृत्त्यर्थं सा शीतिरात रुछुः पुण्ड्रप्रायश्चित्तं

त्रप्रत्यामायत्वेन गवादि रातानुवेदित्यर्थः जपदाने पाति॥ जपश्च दानं च जपदाने ते
अपि कुर्वीत॥ तत्र जपेन तत्सक्तं तत्र व्याधकपरा मध्ये विहितं सौरादिसक्तं नवती
त्यर्थः॥ दानं गोनू हिरण्यदीनां॥ नानि च पूर्वमनिहितानि॥ सर्वपापप्रणुत्यर्थं कृष्णं
उगल होमकृतं॥ अथ वा व्याधिविपर्ययः॥ वृद्धमत इति विशेषः॥ कर्मसमोपाय
त्वेनोपायद्वयमनिहितं रुछुदिकरणं व्याधिप्रतिरुतिरानं चेति तत्र रुछुः राष्ट्र
ः तपः प्रधानं कर्माचरे कृष्णं उगल होमावपितपः प्रधानं वितितावपि प्राजापत्या
दिरुछुकोरावेवांतर्भवतः अतः समग्रं रुछुकोटि मनिधाय व्याधिप्रतिरुतिरानं व
क्तव्यं तस्मात्कृष्णं उगल होमावतिधीयेते॥ यत्र कर्मणि यदेवा देव दे उ नमि त्या
दयो मंत्रास्तैस्त्रिंशत्पराण्य के समाम्नाता॥ सकृष्णं उ होमः॥ मस्मिं श्राये न य सु
पथेति च तथा अग्नेर्मत्वे प्रथमस्य प्रचेतस इत्याद्या रुचस्तैस्त्रिंशत्पराण्यमां स

महा०

८

मात्मातः॥ सगणहोमः॥ ॥ तत्र जमदग्निप्रोक्तकृष्णोऽहोमविधिः॥ ॥ अथातः संप्रव
क्ष्यामि कृष्णोऽविधिमुत्तमं॥ एतत्संस्पृजसूक्तमाणां प्रायश्चित्तं तु वैदिकं॥ अकु
र्वन्निहितं कर्म निहितं च समाचरन्॥ असक्तं श्रेयसायं प्रायश्चित्तं न वेद
जः॥ केशश्मश्रुवापयित्वा स्नात्वा पुण्ये जलाशये॥ आज्यजागानं तरेण कृष्णा
उज्जुमाद्विजः॥ यदेवेत्यनुवाकैश्च निजिर्जलाज्यमन्त्रं॥ वैष्वा नरायें येता
निस्तमनिमुपतिष्ठते मरित्वा धामसमिधं जमादिप्रतिपद्यते॥ कर्मादिवेतिर्जु
मात्पूतः स्वर्गं समश्नुते॥ संवत्सरं ब्रह्महातुमासं वै वीरहाद्विजः॥ चतुर्विंशतिरा
त्रास्तूपरिवित्तोपराक्षितः॥ द्वादशस्वर्गदिधिषु यज्ञीः॥ द्वादशस्वर्गदिधिषु
युः ज्येष्ठे अरुताधाने सति कनीयान्मय्यन्तीनादधाति॥ तराज्येष्टः स्वर्गदिधिषु
रित्कच्यते॥ परिवित्तिरित्यर्थः॥ तिस्रो रात्रीस्तु कुनरवाराक्षितो न वतिद्विजः॥ न

८

मांसमन्नमश्रीमानोपेयात्कामिनीमपिनोवासी नरवद्व्याप्तो जुगुप्सेतान्ताद्विजः॥ पयो
वृते ब्राह्मणस्य यवागृह्णन्निमस्मत्तु॥ अमिस्ताचैव वैष्णवस्य प्रायश्चित्तार्थमिष्यते॥ सा
वित्रीव जपेन्नित्यं पवित्राणि च शक्तिः॥ सर्वे धेवव्रते धेवं प्रायश्चित्तार्थमिष्यते॥ इति
जमदग्निप्रोक्तं कृष्णोऽविधिः॥ ॥ अथ बौधायनप्रोक्तकृष्णोऽहोमविधिः॥ अथ कृष्णो
उज्जुमात्॥ योः पूतश्च मन्त्रे तमया॥ जगद्देवमेधनवति॥ योनौ रेतः संचयति यद
वाची न मे नान्तराहत्यामाः तस्मान्मुच्यते इति॥ अथ योनौ रेतः सेकः स्वप्नादप्यत्र जगद्दे
हत्या यो वापवित्रकामो मावास्यामो यौर्णमास्यां वाकेशश्मश्रुलोमनखनिवापयित्वा
ब्रह्मचारिकः॥ ज्येष्ठं तमुपैति संवत्सरं मासश्चतुर्विंशतिर्द्वादशदिशो वारोः त्रीनमा
समश्रीमात्रस्मिन्मुपेयात्तोरिशमी तजुगुप्सेतान्तात्पयोव्रतयतीति प्रथमः क
ल्पः॥ यावद्वैवापनुजीत॥ रुद्धं द्वादशरात्रं वाचरेत्तस्मिन्नेतवातदिधिषु॥ तदिधिषु

महा.
८

कछ्छुगतेकनर्कदिविधिषु॥ कनकाफचितनैहाहारेणकनकाहानिष्यादयेदि
त्यर्थः॥ मवांराजमन्त्राभिस्तुवैरुपः॥ यदिममेतोपदस्यामातिर्भुवनंधानाः सक्तन
घतमित्यनुव्रतमेरात्मनोऽनुपरासायेतिब्राह्मणपाकर्मस्तिककर्मणाभिमुपसमाधा
मसंपरिस्तीर्णपरिधानप्रनत्यमिसुरवांतंरुत्वासावित्रोपुरोनुवाक्यामन्त्रव्यासावित्रा
पकान्जुहोवि॥ अथस्विष्टकृतं॥ हव्यवाहमन्त्रिमातिपाहंरहोहणंएतनासुजिसुज्यो
तिष्मंतंराघंतेपुरंभिममिः॥ स्विष्टकृतमाहुवेमोमित्यन्यस्विष्टमग्नेअजिततएणाहि
विष्मंदेवएतनाअनिष्याउनुनः॥ पंथांमदिशान्विज्ञाहिज्योतिष्मदेसरजन्नचायुः॥ इतिमा
ज्यमाचनुशंभंजुहोतिअथकृष्णाडेर्मदेवादेवहेजनमदराच्यंरुणमहंबनूवआयुषे
विश्वतोदधदितैतस्त्रिजिरनुवाकैः॥ प्रतिमंत्रमाज्यस्यकुत्वासिंहंवाप्रइति॥ चतस्र
ः सुवाहुताः अग्नेमावर्तिन्नग्नेअंगिरः पुनरूजांसहरम्येतिवहुत्वासमित्यासंतिमंजमा

नलोकेवस्यामवैश्वानरायप्रतिवेदयामइतिहादशर्चंनसूक्तेनोपतिष्ठते॥ यन्ममा
मनसावाच्यारुतमेनः कदाचन॥ सर्वस्मान्नस्मानः कदाचन॥ सर्वस्मान्नस्मान्नेलितो
मोधित्वं॥ हिवेत्पमयातयंस्वाहेतिसमिधमाधामवरंरराति॥ जमप्रनृतिसिद्धमाधेनु
वरप्रसादनात्॥ इतिबौधायनप्रोक्तंकृष्णाउहोमविधिः॥ अथकृष्णाउहोमविधिर्म
जानुघानुपावानुषानक्रमसदितः प्रदर्श्यते॥ तत्रैकंजमदग्निप्रोक्तः॥ पक्वहोमादिरदि
तोलघुकल्पः प्रदर्शितः॥ अपरश्चपक्वहोमादिसहितो गुरुकल्पोबौधायनप्रोक्तोनि
रूपितः॥ सर्वशारवादिकरणन्यायेनबहुनिर्निरूपितः॥ कृष्णाउहोमतकणवेनिगु
णोपसंहारन्यायेनाविरुद्धसकलागोपसंहारकर्तव्यः॥ अथवाएनसिगुरुणिगुरु
णिजघुनिजघुनिजघुनीतिगौतमस्मरणात्॥ अपनोद्यपापाल्यत्वेजघुः पक्षः स्वा
कार्यः॥ इतरथागुरुपक्षादितरइतिव्यवस्था॥ महाप्रतकादिरोषदूषितः कृतप्रा

महा०
१०
यश्चित्तोपिमनःपरितोषेनप्रतिपद्यते॥मन्त्राग्राणावक्ष्यामिमनःपरितोषेनप्रतिपद्यते॥
तै॥मन्त्रान्मयोनौवारतःसिंचतिमन्त्रब्रह्मत्वावर्जंसाक्षाद्वाश्वार्थिकादिगुरुग्रा
यश्चित्तानामविषयाणिमहापातकादीनिकुरोति योपिपवित्रत्वकामःसकृष्णोऽहो
मंकुर्वीतमन्त्राणादिकर्माणिचिकीर्षति सोपि कर्मांदिषुकृष्णोऽनिर्जुहुयात्॥अ
प्रयोगः॥अमावास्यायांवायौर्लमास्यावाअन्यत्रवाविहितकालेपूर्वाङ्गेकेशश्मश्रु
जोमनखानिवापयित्वातीर्थावगाहनाचमनंतत्रमोक्षगणपुण्याहवाचनानिरुत्वास्म
दित्तमुपकल्प्यस्वगृह्योक्तविधिनानिप्रतिष्ठाप्यग्राणामाममन्त्रिप्रतिष्ठापनपूर्वंपश्चा
द्विधामन्त्रमुक्तप्रमोजनार्थंकृष्णोऽहोमंकुरिष्यइतिसंकल्प्यचतुहोमपक्षेममा
श्वरवेसवितादेवताचतुर्हर्विआधारत्रेत्रमित्यंजिलप्यनिर्वापयान्नासादनचरुपाकां
तश्चमन्त्राग्राणांविधामपक्वचतुमनिधामोदास्यप्रतिष्ठितमनिधामावदानधर्मेण

वरायसावित्रीपुरोनुवाक्यमनूच्यसावित्र्यैवयाज्यमाजुहुयात्तणमन्त्राविष्वा मित्र
रुषिः॥ सविता देवतागमत्राछंदः चतुहोमेविनियोगः उत न्यविदुर्वरेण्यं नगे देवस्य
धामहिधियो मोने प्रचोदयात्॥ उमिति सावित्रीपुरोनुवाक्यमनूच्यसावित्र्यैव
याज्यमाजुहुयात्तणमन्त्राविष्वा मित्ररुषिः॥ सवित्री पुनरपि सावित्रीमेव याज्यं
परित्वा स्वाहा सवित्र इति जुहोति ततः स्विष्टकृतमवराय महव्यवाहनमिति पुरोनु
वाक्यामनूच्य स्विष्टमग्रमइति याज्यमाजुहुयात्॥ इमोरनमोर्विष्टे देवा रूपयः
अग्निस्विष्टकृत देवता॥ अनुष्टुप् विराट्छंदः स्विष्टकृतोमेविनियोगः॥ हव्यवाहन
मग्निमातिष्वाहं रक्षो हणं हतना सुजिह्मं ज्योतिष्मं तं दीप्यं तं पुरंधिमग्निस्विष्टकृत
तमाहुर्वेमोमिति पुरोनुवाक्यामनूच्य स्विष्टमग्रे अजिततप एणाहि विष्टो देव एत
ना अविष्यं कुरुं नः पथा अदिशं विताहि ज्योतिष्महे ह्यजरन्न आमुः॥ इति याज्या

महा.
११

स्वाहांतां पवित्रा जुहोति॥ अत्रात्र मे स्विष्टकृत इति उद्देश्यता गः॥ कुतरोषमग्रेः पुरस्ता
तत्र अश्वत्थपत्तौ पुनिदधी तत्र अमयदेवादेव हे उनमिति निजिरनुवाकैराज्य होमः॥ क
चनसावित्रापृक् होमानंतरं स्विष्टकृतमवरा मस्यापमित्वा मदेवादेवेसादितिराज्य
होमं विधाय ततः स्विष्टकृतो ममिच्छंति॥ मेचपव होमं न कुर्वते तेषां माज्यजागानं
तरमेव तैरेव निजिरनुवाकैरेवाज्य होमः॥ तत्र मदेवादेव हे उनमित्येकविंशत्तमं प्र
थमांनुवाकम्॥ ब्रह्मा स्वयं नः रुमिः त्रिगोक्ता देवताः॥ आदित आरस्य क्रमेण च
तस्य गामनुष्टुप् छंदः॥ पंचमी त्रिष्टुप् षष्ठी षडवसाना अतिजगती सप्तमी जगती
अष्टमी त्रिष्टुप्॥ नवमी षडपराजगती दशमी बृहती ततो द्वेषद्वपदेशा कुर्वो नमो
शी त्रिष्टुप्॥ चतुर्दशा सप्तपरा अष्टिः॥ पंचदशपनुष्टुप्॥ षोडशपनुष्टुप् विराट् सप्त
दशा गमत्री ततस्त्रिस्त्रिष्टुप्॥ राकविंशपनुष्टुप्॥ आज्य होमे विनियोगः॥॥ अममं

११

त्राः॥ मदेवादेव हे उनं देवा सम्यक् कृमावयं आदित्यास्तस्मान्नामुंचतर्त्तस्य र्त्तनमायेतस्वा
हा॥ आदित्येभ्यः स्वाहा आदित्येभ्य इत्युद्देश्यता गः॥ नमं र्त्ततपाती॥ एवमुत्तरत्रा विविसे मे॥
देवा जा वनका म्यामदा चान्तमरिमते स्मान्न इह मुंचत विष्णवे देवाः स जोषसः स्वाहा वि
ष्णवे सो देवेभ्यः॥ २॥ कृतेन ध्यावा एधि वीरुतेन त्वं सरस्वती कृता त्रया येन सोम किंचान्त
मृदिम स्वाहा ध्यावा एधि वीरुतेन त्वं सरस्वती च॥ इन्द्राग्नि मित्रावरुणो सोमो धाता बृहस्पतिः॥ ते नो मुंचं
च त्वेन सोम यत्कृतमरिम स्वाहा॥ इन्द्राग्नि मित्रावरुणो सोमो धाता बृहस्पतिः॥ ते नो मुंचं
च त्वेन सोम यत्कृतमरिम स्वाहा॥ इन्द्राग्नि मित्रावरुणो सोमो धाता बृहस्पतिः॥ ४॥ सजा
त रां सा उत जा मिश्रां सा ज्यामसः शंसा दुत वा कनीयसः॥ अनाध्वं देव कृतं यदेनस्त
स्मान्त्वमस्मान्जातवेरो मुमुक्षि स्वाहा॥ जातवेदसे॥ ५॥ यदा चामन्मनसा वा कुन्मामरु
न्मामणी वशं शिभै र्धनं तंच कृमावयं अग्निर्मातस्मादेन सोमार्हपतः प्रमुंचतु चरु

महा०

१२

मयानिडुकतास्वाहा॥गार्हपत्याग्रये॥६॥येनत्रितोअर्त्तवाग्निर्वनवयेनसूमेतमसोनिर्मु
मोच॥येनैन्द्रोविष्वाअजहाररातीस्तेनाहंज्योतिषाज्योतिरानशानअर्त्तिस्वाहाअग्र
ये॥७॥मत्कुसीदमप्रतीक्षंमयेहयेनममस्यनिधिनाचरामि॥एतत्तदग्रेअनलो नवा
मिजीवन्नेवप्रतितवेरधामिस्वाहाअग्रये॥८॥मन्मयिमातागर्जेसति॥एतन्नकार
मयिता॥अग्निर्मातस्मादेनसःगार्हपत्यःप्रमुंचतुडरितायानिचरुमकरोतुमाम
नेनसंस्वाहा॥गार्हपत्याग्रये॥९॥मदापिपेषमातरं पितरं पुत्रः प्रमुदितो धमन्॥
अहिंसितौ पितरौ ममाततु॥तदग्रेअनलो नवामिस्वाहा॥अग्रये॥१०॥मदंतरिहं प
थिवी मुतयां यन्मातरं पितरं वा जिहिंसिम अग्निर्मातस्मादेनसःगार्हपत्यः प्रमुंचतुड
रितायानिचरुमकरोतुमामनेनसंस्वाहागार्हपत्याग्रये॥११॥मदाशानिशासा
निशासायत्तराशासायदेनश्चक्रमान्तनंयत्पुराणंअग्निर्मातस्मादेनसःगार्हपत्यः

१२

प्रमुंचतुडरितायानिचरुमकरोतुमामनेनसंस्वाहागार्हपत्याग्रये॥१२॥अतिक्लामापि
डरितं येन जहामि रिं द्रं परमे सधस्वे॥यत्रायंति सुहृन्निनोपि दुष्टस्तमारोहामि सुहृ
तान्भुलोकंस्वाहाअग्रये॥१३॥त्रितो देवा अमृतं तैतदेन त्रिनरा तन्मुमुष्ये सुमान जेतो
मामदिकिंचिदानरो॥अग्निर्मातस्मादेनसःगार्हपत्यः प्रमुंचतुडरितायानिचरुमकरो
तुमामनेनसंस्वाहाअग्रयेगार्हपत्याग्रये॥१४॥रिविजाताअप्सुजातायाजाता उषधीन्ः
अथोया अग्निजा अग्निजा आपस्तानः सुधं तु सुधं तीः स्वाहाअग्रये॥१५॥मदापो नक्तं
डरितं चराम द्वादिर्वनतनंयत्पुराणं हिरण्यवत्सस्ततउत्तनीतनः स्वाहाअग्रये॥१६॥
इमे मे वरुणा अधीह वमया वमउमत्ताम वसूरा च के॥स्वाहा वरुणाय॥१७॥तत्त्वामा
मिन्नस्त्राण वंदमानस्तदाशास्ते मजमानो हविर्निः अहेउमानो वरुणो हवो ध्रुवः कुरु स
मान आमुः प्रमोषी स्वाहा वरुणाय॥१८॥तं नो अग्ने वरुणस्म विद्वान्देवस्य हे लोव

महा.
१३

मासि सीष्टः मजिष्टो वक्रिः तमः शो मुचानो विश्वा देषां सि प्रमु अग्रि वरुणा न्याध स्मत्
स्वाहामु॥१७॥ सत्त्वो अग्रे वमो नवो ती नेदि षो अस्मा उष सो य्क षौ अवमस्व नो वरु
तां ॥ रराणो धी हि म् उ क ॥ सु हे वो न एधि स्वाहा॥ अग्नी वरुणा न्यात्व मये अया स्य
मा सन्मन सा हितः अया स हव्य मूहि षे मा या तो धे हि ने ष जं स्वाहा॥ अग्रये अग्र मं से
॥॥ इति प्रथमो नुवाकः॥॥ म द दौ च्य मि ति द्वि ती या नु वा का स्य त्रयो द श चं स्प ब्र ता स्व
ये नू रु षिः त्रि गो क्तारे व ताः॥ आया प्रस्तार पंक्तिः द्वि ती या या अश्व तस्त्र स्त्रि षु नः॥ ष ष
ण म त्री सप्त म्या द्या स्ति स्त्र स्त्रि षु नः द श म्य नु षु ष ण का द शी च तु ष षो स्त्रि क्वा द श प नु
षु ष त्रयो द शी त्रि षु ष आ ज्य हो मे वि ति योगः॥ म द दौ व्यं न ताम हं व नू वा दि से न्वा
सं ज गर ज ने ज्यः अग्रि मां तस्मा दि दं अश्व स वि दानौ प्र मुं च तां स्वाहा॥ अग्रये॥॥ म द
स्तान्यो च कर कि ल्पि षा ण्य क्षा णां व नु मु प जि घ्र मानः॥ उ अ प द्वा च रा ष्ट्र न च्च ता न्य ष र

सर्वमुदत्तामणानि स्वाहा अमरोन्मः॥ २॥ उग्रं पश्ये राष्ट्रं किं विषाणि मदत्तवत्
मनुदत्तमेतत्॥ नेत्ररुणानां वदन्मानो मम स्थलो के अधिरज्जुराम स्वाहा मंत्रो
क्त देवतायै॥ ३॥ अवते है लो वतुणामनो निरवयसे निरामहे हविर्निः॥ क्षमन्तस्मन्म
ससुर अचे तो राजनेनां सि अयः कृतानि॥ स्वाहा वरुणाय॥ ४॥ उडुत्तमं वरुण पाशम
स्मदवाधमं विमध्यमं अथा म अथा वयमादि त्म अने तवानागसौ अदितये स्याम
स्वाहा॥ वरुणाय॥ ५॥ इमं मे वरुणा तत्वायामि। त्वं नो अग्ने सत्व अग्न इति च तस्म
ः प्रथमानुवाके लिखिता अत्रा विद्या स्या॥ ६॥ संतु सुको विजु सुको निर्हये म अग्नि
स्वनः ते मे स्मर्यस्मना मनागसौ दूर दूर मची चरत स्वाहा॥ मंत्रोक्त देवता न्यः॥ ७॥
निर्मलमचा च ते कृत्या निर्हति च॥ तेन यो स्मरन्मृच्छा तै तमस्मै प्रसुवामि स्वाहा
मंत्रोक्त देवतायै। ८॥ ससानुशंसान्वाघणेनानुघणेन च॥ तेनान्यो १ तुं स्मरन्मृच्छा

महा.
१४

तैतमस्यैप्रसुवामसिस्वाहामंत्रोक्तदेवताम्॥१२॥संवर्चसापयसासंतनूतिरगन्म
हिमनसासः शिवेन॥त्वष्टासुदत्रोविधातुरायोन्युमाष्टतन्वोर्धुमद्विजिह्वंस्वाहा॥
त्वष्टे॥१३॥इति द्वितीयोतुवाकः॥आमुष्टतिष्ठतीमोतुवाकस्य सप्तदशर्चस्य ब्रह्मा
स्वयं नरुषिः लिङ्गोक्ता देवता आद्यानुष्टुप् द्वितीयाष्टतीये त्रिष्टुप् नौततस्तिस्त्रो गाय
त्र्यः सप्तम्यष्टमौ त्रिष्टुप् नौततः षडनष्टुप् नः पंचदशी ककुती षोडशपुष्टुप् सप्तदशी प
चपराश कर्मसष्टिवा॥आज्यहोमे विनियोगः॥आमुष्टे विश्वतो रध दममग्निर्वरेण्य
॥पुनस्ते प्राण आयाति परायस्म सुवामिते स्वाहा॥अग्नये॥१॥आमुष्टे अग्रेह विषो
जुषाणेष्टतप्रतीकोष्टतयो निरेधि घृतं॥पीत्वा मधुवारुगव्यं पितेव पुत्रमनिररुता
दिर्मं स्वाहा॥आमुष्टे अग्नये॥२॥ममग्न आमुष्टे वचंसे न धिति ममो जोवरुणो रंशि
राधिमाते वास्मा अदिते शर्म मछविश्वे देवा जर रश्मि या स न स्वाहा अग्नादिर्मं

१४

क्त देवताम्॥३॥अग्न आयं पिपवस आमुर्वर्ज सिपज्वनः॥आरे बाधु स्वड छुना स्वाहा
अग्नेदिमं नोक्त देवताम् अग्नि पव स्व स्वपा अस्मेव र्वः सुवी मं रध इमि मयि
पोषं॥स्वाहा अग्नये॥४॥अग्निर्हविः पवमानः पांचजन्यः पुरोहितः तमीमहमहा
गयं स्वाहा अग्नये॥५॥अग्ने जातान् प्रणुदानः सपत्नान् प्रत्यजात वेरो जुषस्व अ
स्मै ह हि सुमना अहेतं छुर्मं ते स्मामग्नि वरुण उग्रो स्वाहा अग्नये जात वेद से॥१॥
सहसा जातान् प्रणुदानः॥सपत्नान् प्रत्यजातान् जात वेरो जुषस्व॥अभि नो ब्रह्म हि सु
मनस्य मा नो वयं स्माम प्रणुदानः सपत्नान् स्वाहा जात वेद से॥अग्ने यो नो सितो ज
नो रको वा रो जिघांसति तां स्वं हजहि वस्व स्म ज्यमान र स्वाहा अग्नये रत्राग्ने॥२॥
अग्ने यो नो निरासति समानो मय्य निष्यः॥ते वयं समिधं त्वा तु ज्यमग्ने पि दध्मसि
॥स्वाहा॥अग्नये॥१॥यो नः शपाद शपतो मय्य नः शपत शपात्॥उषा अतस्मै नि

महा.
१५

मङ्कसर्वपापं समूहतां स्वाहा ॥ उपसेनिमचे ॥ ११॥ मोनः सपत्रो मेराणे मन्त्रो निरास्मति
देवः ॥ इधमस्येव प्रज्ञायतो मा तस्योष्ठे पि किंचन स्वाहा ॥ देवेभ्यः ॥ १२॥ मो मां देहि जात
वे रोमं चाहं देहि मम मां ॥ सर्वास्तान्ने संहर मां स्वाहा ॥ देहि मे च मां स्वाहा ॥ अम
मे जात वेद से ॥ १३॥ यो अस्मन्मरातीया ॥ धृष्व नो देव ते जनः ॥ निरायो अस्माधि
स्माच्च सर्वास्तान्मर मरा कुरु स्वाहा ॥ मंत्रोक्त देवता मे ॥ १४॥ संश्रितं मे ब्रह्म संश्रितं वी
र्यं बलं संश्रितं ह्यत्रामजि सुयस्याह मस्मि पुरोहितः ॥ स्वाहा ॥ १५॥ उदेष्वा वारु अ
तिर सुदुर्वा अथो बलं ॥ हिरण्यमिन्द्रस्येणमित्रा सुतमामिस्वा अहं ॥ स्वाहा ॥ मंत्रोक्त
देवता मे ॥ १६॥ पुनर्मनः पुनरायुर्मन्त्राणां पुनश्चक्षुः पुनः श्रोत्रं मन्त्राणां पुनः प्रा
णाः पुनराकृतं मन्त्राणां पुनश्चित्तं पुनराधीतं मन्त्राणां न वैश्वानरो मे ददास्तनू
पाववाधतां इति तानि विश्वा स्वाहा ॥ वैश्वानराय ॥ १७॥ इति रता यो नुवाकः ॥ ॥ इत्य

१५

नुवाकत्र मेण ज्यंस्तुवा प्रति मंत्रं कुत्वा यजमानोऽप्येह स्तितातः ॥ समित्याणि रुद्रास्तु
एन वैश्वानराय प्रतिवेदयामाति दारश्चैतस्तेनाग्निमुपस्थाय च यजमानमन
सेत्यनया स्वाहां तया समिधमग्नौ प्रक्षिप्य जया देहे मिकुवीत ॥ एतच्च जमदग्नि
मते ॥ यौधामनमते तु अत्र नुवाकत्र मेण ज्य होमानं रं सिंह व्याघ्र इत्याद्या निश्च
तस्रिः सवाकुतारा ज्यस्य प्रत्येकं कुत्वा तथा अग्रे न्यावर्त्ति नित्याद्या निश्च तस
निरपि सवाकुतीः प्रत्येकं कुत्वा यजमानः पूर्वोक्त प्रकारेण समिधं पूर्वोक्त मंत्रे
ण ग्नौ प्रक्षिप्य जया दी नु कुत्वा प्रणता मोक्ष ब्रह्म विसर्जनांतं कर्म कुर्वीत ये च
ज्य होमानं तं रं स्विष्टकृदो मम न्वते समिधा धानानं तं रं तैः पूर्ववत् स्विष्टकृतं कु
त्वा जयादिकं कुर्वीत ॥ एतच्च कर्म विषाकतारतम्यानुसारेण पूर्वोक्त त्रिरात्रा
दि संवत्सरांत पक्षाणामंध्यं अन्यतम पक्षाग्रयणे न कर्त्तव्यं ॥ यावत्कर्मस

महा.
१६

मात्रिपयो व्रतं ब्राह्मणस्य मवाग्नं व्रतं गजन्मस्य आमित्रा व्रतं वैश्वस्य यदि मन्ये तपयो
व्रतादिभिः क्षीणं न ब्रामीति तदा बुद्ध्यादिभिः पूर्वोक्तैः शरीरधारणं कुर्वीत ॥ यमो व्र
तमित्यादेरयमर्थः यमो व्रतब्राह्मणः सकृदुज्जीत ॥ तथा त्रिपयो मवाग्नं वैश्वस्य
मित्यामिति ॥ ॥ अथ सिद्धे व्याप्रमि त्यादयो मंत्रा क्रव्यादिसहिताः प्रदर्शयते ॥ सिंह व्या
प्र इति च तस्य सोम रुचिः ॥ त्रिषिद्धे वता ॥ त्रिषु प्रहृष्टः ॥ आज्य होमे विनियोगः ॥ सि
द्धे व्याप्र उत या एरा कौ त्रिषिर नौ ब्राह्मणे स मे मा देवी सुत गज जानसान आगतव
सां स विदना स्वाहा त्रिष्यै ॥ १ ॥ याराज न्यै दु दु ना वा यता यां अथ स्य क्रये पुरुषस्य
मा यौ ॥ इन्द्र मा देवी सुत गज जाने त्यादि ॥ २ ॥ मा हस्ति निदी पि नि मा हिर णे पि त्रिषि
रश्वेषु पुरुषेषु गोषु ॥ इन्द्र मा देवी सुत गे त्यादि ॥ ३ ॥ रथे अस्तेषु हृष जस्य वाजे वा
ते पज न्ये वरुणस्य सुषे इन्द्र मा देवी त्यादि ॥ ४ ॥ अग्रे न्यावर्त्स त्रिति च तस्य म

१६

मिर्कषिः ॥ अग्निरन्यावर्त्ती देवता ॥ आद्या पंचपदो ह्यिक् ॥ द्वितीयां पंचपदामहा
हृहती ॥ इतरे द्वे गायत्र्यौ ॥ आज्य होमे विनियोगः ॥ अग्रे न्यावर्त्ति न नि आवर्त्त स्व ॥
आमुषावर्त्तसा स न्या मेधमा प्रजया धनेन स्वाहा ॥ अग्रे न्यावर्त्ति ने ॥ १ ॥ एव उक्त
रमंत्रेषु दश आगः ॥ अग्रे अंगिरः शत ते संतातः सहस्रं तदपाहृतः तासां षोडश
षो षेण पुनर्नो नष्ट मा कृधि पुनर्नो रथि मा कृधि स्वाहा ॥ २ ॥ पुनरुजां निवर्त्त स्व पुन
रग्न इषा मुषा ॥ पुनर्नः पाहि विश्वतः स्वाहा ॥ ३ ॥ सहस्रानि वर्त्त स्वाग्ने पि न्व स्व धा
रमा ॥ विश्व इमा विश्व तस्मिन् स्वाहा ॥ ४ ॥ अथ समिधमादा यो पस्या नं कुर्वीत वैश्व
नरा ये न्येन सृक्तेन ॥ अथ सृक्तेन सृक्तेन सृक्तेन सृक्तेन सृक्तेन सृक्तेन सृक्तेन सृक्तेन
गोक्ता देवताः ॥ आद्ये त्रिषु नौ ॥ इतीया चतुर्षां वनुषु नौ ॥ ततस्त्रिस्त्रिषु नः ॥ अथ
मी पंक्तिः ॥ ततो द्वे स्त्रिषु नौ ॥ एका दश दश च पंचपदेश कुर्मो उपस्थाने विनि

महा.
१९

योगः॥ वैष्णवरायणप्रतिवेदमामोयदीनलंसंगरोदेवतासु॥ सरातान्याशाप्रमुंचेनप्र
वेदसनेमुंचतुडरितारवधात॥१॥ वैष्णवरायणवयात्रःपवित्रैर्मंसंगरममिधावा
म्याशां॥ अनाजाननमनसायाचमानोयदत्रैनोअवतसुवामि॥२॥ अमीयेसुनेगेदिवि
विरुनौनामतारके॥ प्रेहामतस्यमस्ततामेनकृदकमोचने॥३॥ विजिहीषलोकानरु
धिवंधान्मुंचामिबद्धकं॥ मोनेरिवप्रच्युतोर्गनः॥ सर्वात्म्योअनुष॥४॥ सप्रजानंप्रति
गत्वा॥ तविज्ञानप्रजापतिः॥ प्रथमजाकृतस्य॥ अस्मानिर्दत्तंजरसः॥ परस्तादृष्टिनेतु
मनुसंचरेम॥५॥ ततंतनुमन्वेकेअनुसंचरति॥ येषारत्नपिअमामनवत॥ अवंधोके
ददतः॥ प्रमत्तादातुंचेछक्रवाः॥ सः॥ स्वर्गताया॥ आरनेयामनु॥ संरनेयाममानंयं
यामवप्रोएतेन॥ यदोपुर्तपरिणमदयोतस्मैगोत्रामेहजायापतीस॥ रनेया॥१॥ य
दंसरितंएयिवीमुतयांयन्मातरं॥ पितरंवाजिहिंसिम॥ अमिर्मातस्मादेनसोगा

१९

हंपत्र्यउत्तोनेषडुरितायानिचक्रम॥८॥ नूमिर्मातादितिर्नोजनित्रेन्नातातरिहंस
निशस्तएनः॥ यौत्रिः॥ पितापितृमाहंनवासिजामिमित्वाभाविविस्त्रिलोकात॥९॥
मत्रसुहार्दः॥ सुकृतोमंदतेविहामरोगतंवाआस्वायो॥ अस्त्रोणो गैरहतास्वर्गे
तत्प्रपश्यमपितरंचपुत्रे॥१०॥ यदन्नमद्याहतेनदेवारास्येनदास्यनुतवाकरि
ष्यन्॥ यदेवानाचक्षुष्यागोअस्तिमदेवकिंचप्रतिजग्राहमग्निर्मातस्मादन
गंरुणोतु॥११॥ यदन्नमसिबहुधाविरूपेवासाहिरंएषमुतगामजाविं॥ यदेवा
नाचक्षुष्यामइत्यादि॥१२॥ एवमग्निमुपस्थाममन्मयेत्तनमर्चासमिधमग्नौनि
दधीत॥ अस्माकचोब्रह्मास्वयन्ः॥ रुषिः॥ अग्निदेवता॥ अनुष्टुप्छंदः॥ समिधोमे
विनियोगः॥ यन्ममामनसावाचोक्तमेनः॥ कदाचनः॥ सर्वस्मात्तस्मान्मेहितो
मोधि त्वंहिवेत्समयातयस्वाहा॥ अग्नये॥१॥ अग्नयमादिहोमः॥ आज्यहोमातप

महा०
१८

वर्मेवस्विष्टकृदोमाकराणपक्षेपूर्ववत्तेनहविषास्विष्टकृतंजुहेति। तत्रपूर्वोक्ताव
पिमंत्रौसौकर्याथंपुनरपिप्रदर्शयते। हव्यवाहनमित्येषापुरोनुवाक्यास्विष्टम
ग्रहत्वेषामाज्याद्योरेतयोर्विश्वेदेवाकुरुष्यः॥ अग्निस्विष्टकृदेवताअनुष्टुवि
रादृष्टः॥ स्विष्टकृदोमेविनियोगः॥ हव्यवाहनमनिमातिपाहंरक्षोहणंएतनासुजि
ह्वु॥ ज्योतिष्मंतंराघंतेपुरधिमन्त्रिस्विष्टकृतमाहुवेमोमितिपुरोनुवाक्यामन्त्र्यस्वि
ष्टमन्त्रेअनितत्पणहिष्वाविष्वादेवःएतनाअनिष्पुउरुन्नःपथंप्रदिशंविना
हिज्योतिष्मद्वैत्यजरन्नआसुरिति। याज्यास्वाहातापवित्वाजुहुयात्॥ अग्नये
स्विष्टकृतंरत्नंदेशात्मागः॥ अथहुतरोषमग्नेःपुरस्तादभ्युपपन्नंपुनिधाम
कर्मसमध्यर्थंजयादिहोमंकुरिष्यइत्यनिलप्यजयादिहोमंकुर्वीत। तत्रत्रयो
दशानामजूरूपाणांजयामंत्राणांविश्वेदेवाकुरुष्यः॥ प्रतिमंत्रंमंत्रप्रथमपदे

१८

क्तागुणविशिष्टादेवता। आज्यहोमेविनियोगः॥ कर्मसमध्यर्थंवाविनियोगः॥ चित्रं
चस्वाहा॥ इदंचिन्ताय॥ अत्रस्वाहाचिन्तायेत्कदेशात्मागः॥ एवमेवस्वाहाप्रत्नत्वं
नरत्रापिदृष्टव्यं॥ १॥ चित्तिश्चस्वाहाचिन्तये॥ २॥ आकृतंचस्वाहा॥ आकृताय॥ ३॥ आ
कृतिश्चस्वाहाआकृतये॥ ४॥ विज्ञातंचस्वाहाविज्ञाताय॥ ५॥ विज्ञानंचस्वाहाविज्ञाना
य॥ ६॥ मनश्चस्वाहामनसे॥ ७॥ शकरीश्चस्वाहाशकरीन्मः॥ ८॥ दृशश्चस्वाहा
दृशाय॥ ९॥ पूर्यमासंश्चस्वाहापूर्यमासाय॥ १०॥ ब्रह्मश्चस्वाहा॥ ब्रह्मते॥ ११॥ रथतरं
चस्वाहारथतराय॥ १२॥ प्रजापतिजयानिंद्रायरक्षेप्रामछंडाःप्रतनाज्येषु। त
स्मैविश्राःसमनमंतसर्वाःसउग्रःसहिहव्योबन्वस्वाहा॥ प्रजापतये॥ १३॥ इति
जया। अथात्मातानाः॥ अष्टादशानामत्यातानांविश्वेदेवाकुरुष्यः॥ प्रतिमंत्रंप्रथ
मपदेकैवगुणविशिष्टादेवता। यजुषान्छंदोनिममः॥ आज्यहोमेकर्मसमध्य

महा०

१८

धेवाविनिमोगः॥ अग्निर्तानामधिपतिः समावत्स्मिन् अस्मिन् अस्मिन् अस्मिन् अस्मिन्
शिष्यस्यां पुरंधामा मस्मिन् कर्मन स्यादेव ह्युत्थाः स्वाहा॥ अग्नये नूतानामधिप
तये उत्तरं मन्त्रेषु समावत्स्मिन् त्वादेरनुषंगः॥ १॥ इंद्रो ज्येष्ठनामधिपतिः समावत्स्मि
न् इंद्रा मज्येष्ठनामधिपतये॥ २॥ यमः पृथिव्याधिपतिः॥ समावत्स्मिन् यमाय
पृथिव्याधिपतये॥ ३॥ वायुरंतरिक्षस्याधिपतिः समावत्स्मिन् वायवे अंतरिक्षे
स्याधिपतये॥ ४॥ सूर्यो दिवोधिपतिः समावत्स्मिन् सूर्याय दिवोधिपतये॥ ५॥
चंद्रमानस्तत्राणामधिपतिः समावत्स्मिन् चंद्रमसेनस्तत्राणामधिपतये॥ ६॥
बृहस्पतिर्ब्रह्मलोधिपतिः समावत्स्मिन् ब्रह्मसेनस्तत्राणामधिपतये बृहस्पतये ब्र
ह्मलोधिपतये॥ ७॥ मित्रः सत्त्वानामधिपतिः समावत्स्मिन् मित्राय सत्त्वानामधिप
तये॥ ८॥ वरुणो यामधिपतिः समावत्स्मिन् मित्राय सत्त्वानामधिपतये॥ ९॥ वरुणो

१८

यामधिपतिः समावत्स्मिन्॥ वरुणाय अयामधिपतये॥ १०॥ समुद्रः ओत्थानामधि
पतिः समावत्स्मिन्॥ समुद्राय ओत्थानामधिपतये॥ १०॥ अन्नः साम्ना ज्ञानामधि
पतिः समावत्स्मिन्॥ अन्नाय साम्ना ज्ञानामधिपतिने॥ ११॥ सोम उषधीनामधि
पतिः समावत्स्मिन् सोमाय उषधीनामधिपतये॥ १२॥ सविता प्रसवानामधिप
तिः समावत्स्मिन् सवित्रे प्रसवानामधिपतये॥ १३॥ रुद्रः पशूनामधिपतिः स
मावत्स्मिन् रुद्राय पशूनामधिपतये॥ १४॥ अप उपस्थ श्रेत॥ त्वष्टा रूपाणामधिप
तिः समावत्स्मिन् त्वष्ट्रे रूपाणामधिपतये॥ १५॥ विष्णुः पर्वतानामधिपतिः समावत्स्मि
न् विष्णवे पर्वतानामधिपतये॥ १६॥ मरुतो गणानामधिपतयः स्तेमा वत्स्मिन्॥
मरुद्भ्यः॥ गणानामधिपतिभ्यः॥ १७॥ पितर पिताः महाः परे वरे ततास्तता महाः॥
इह मां वत्स्मिन् पितृभ्यः पितामहेभ्यस्ततेभ्यः स्ततामहेभ्यः॥ १८॥ इत्यज्यातानाः

महा०
२०

॥ अथ राष्ट्र नतः ॥ अत्र आत्मा यपावेन द्वादशमंत्राः ॥ अथ तस्मात्तद्विंशतिः ॥ ए
षां द्वाविंशतेर्मजुषो विश्वे देवा रुषयः ॥ स्वस्वमंत्रोक्तगुणविशिष्टं गंधर्वाक्षरस
म्बुदेवताः ॥ आत्मा यपावेन सप्तमस्मद् द्वादशमंत्रं चतुर्वनस्पतिर्देवता आत्महो
मे विनियोगः ॥ कर्मसमर्थं वा विनियोगः ॥ कृतापा उक्तधामाग्निगंधर्वः सन इ
दं ब्रह्म हतत्रपातु तस्मै स्वाहा ॥ कृतसहै कृतधामे अमये गंधर्वा म इदं नमः ॥ १॥ तासो
पधयो अक्षरसकृर्जानाम सन इदं ब्रह्म हतत्रपातु तस्मै स्वाहा ॥ उषधी न्यो अक्षरो न्यः क
स्य ॥ २ स ॥ हितो विश्वसामास्यो गंधर्वः सन इदं ब्रह्म हतत्रपातु तस्मै स्वाहा ॥ सुषुमा
मस्य रश्मये चंद्रमसे गंधर्वा म तस्य नक्षत्राण्यक्षरसो ने कु रयो नाम ता इदं ब्रह्म
हतत्रपातु तान्यः स्वाहा ॥ नक्षत्रे न्यो अक्षरो न्यो ने कु रित्यः ॥ ६ ॥ नुज्यः सुपर्णो यज्ञो ग
ंधर्वः सन इदं ब्रह्म हतत्रपातु तस्मै स्वाहा ॥ नुज्य वे सुपर्णो यज्ञो यज्ञो गंधर्वा म ॥ १॥

२०

तस्य दक्षिणा अक्षरसः स्तावानाम ता इदं ब्रह्म हतत्रपातु तान्यः स्वाहा ॥ दक्षिणा
न्यो अक्षरो न्यः स्तावान्यः ॥ ८ ॥ प्रजापतिर्विश्वकर्मा मनो गंधर्वः सन इदं ब्रह्म हतत्र
पातु तस्मै स्वाहा ॥ प्रजापतये विकर्मणे मनसे गंधर्वा म ॥ ९ ॥ तस्य कृक्तामान्य अ
क्षरसो वक्रयो नाम ता इदं ब्रह्म हतत्रपातु तान्यः स्वाहा ॥ कृक्तामन्यो अक्षरो न्यो वक्रित्य
॥ १० ॥ इषिरो विश्वचा वातो गंधर्वः सन इदं ब्रह्म हतत्रपातु तस्मै स्वाहा ॥ इषिराम
विश्वव्यचसेवता यज्ञो गंधर्वा म ॥ ११ ॥ तस्यापो अक्षरसो मुहो नाम ता इदं ब्रह्म हतत्रपा
तु तान्यः स्वाहा ॥ अग्नौ अक्षरो न्यो मुहो न्यः ॥ १२ ॥ नुवनस्पतये यमस्य त उपरि गहा
इह च सनो रास्वा ज्या निरास्यो य सुवीर्यं संवत्सरीणां स्वस्ति स्वाहा ॥ नुवनस्प
तये ॥ १३ ॥ परमेष्ठ्यधिपतिमत्स्यं गंधर्वस इदं ब्रह्म हतत्रपातु तस्मै स्वाहा मरमे
ष्ठिनेधिपतये मत्स्यवे गंधर्वा म ॥ १४ ॥ तस्य विश्वम अक्षरसो नुवो नाम ता इदं ब्रह्म हत

महा०

२९

त्रं पातुताम्यः स्वाहा॥ विष्णुस्य प्ररोचो नृत्तः॥ १५॥ सुतितिः सूक्ततिर्नद्रुत्तुपत्तः प
र्जनो गंधर्वः स इंद्रं ब्रह्मक्षत्रं पातुतस्मै स्वाहा॥ सुतितये सुक्ततये नद्रुत्तुपत्तये सुपर्णा
य पर्जन्याय गंधर्वाय॥ १६॥ तस्य विष्णुतो प्ररसो रुचो नाम ता इंद्रं ब्रह्मक्षत्रं पातुता
म्यः स्वाहा॥ विष्णुस्य प्ररोचो नृत्तः॥ १७॥ इरे हेति रमउ यो मत्सु गंधर्वः स इंद्रं ब्रह्मक्ष
त्रं पातुतस्मै स्वाहा॥ इरे हेत वे अमउ यो मत्सु वे गंधर्वाय॥ १८॥ तस्य प्रजा अप्र
सो नीरुवो नाम ता इंद्रं ब्रह्मक्षत्रं पातुताम्यः स्वाहा॥ प्रजा न्यो प्ररोचो नीरुत्तः॥ १९॥
॥ चारुः रुपणका शीकामा गंधर्वः स इंद्रं ब्रह्मक्षत्रं पातुतस्मै स्वाहा॥ चारु वे स
पणका शीने कामा गंधर्वाय॥ २०॥ तस्या यो प्ररसः शोच मती नाम ता इंद्रं ब्र
ह्मक्षत्रं पातुताम्यः स्वाहा॥ आधिनो प्ररोचः॥ शोच मती न्यः॥ २१॥ स नो नुवन
स्य पते मस्य तउ परिगहा इह च उरु ब्रह्मणे स्मै क्षत्रा मम हि शर्म मछ स्वाहा॥ नुव

२९

नस्य पत्र्यै॥ २२॥ इति राष्ट्रजनः॥ र्जया अन्त्या तानां रष्ट्रं चेत्येति गणत्रयमंत्रोपहोमा इत्य
च्यंते॥ तथा समनंतरं बह्व्यमाणाः प्रजापत इत्यारभ्य स्विष्टकृदंताः पंचाण्युपहोमा
अभिधीयंते॥ एते पंच प्रायश्चित्तार्थमपि। तत्र पंचानां मंत्राणां प्रजापत इत्यादीनां
मध्ये प्रथमांशयोर्विष्णवे देवा रुषयः मध्यस्थितानां व्यस्तानां तिसृणां व्याहृतीनां क्र
मेण जमदग्निर्जरदाज नृगवक्र षयः॥ आदित आरभ्य प्रजापतिरग्निर्वायुः सूर्योऽग्नि
स्विष्टकृदिति देवताः प्रजापत इति त्रिष्टुप्॥ आप्या व्याहृतिर्देवी गायत्री षडुस्मिहे
मदस्येति त्र्यष्टिं मनुः॥ आज्यहोमे कर्म समष्ट्यर्थे वा विनियोगः॥ प्रजापतेन त्व
देताम्यो विश्वाजातानि परितो वज्रव। यकामास्ते जुहुमस्तन्नो अस्तु वयः॥ साम
पतयो रयीणां स्वाहा॥ प्रजापतये॥ १॥ नृः स्वाहा॥ अग्नये॥ २॥ नुवः स्वाहा वायवे॥ ३॥
स्वः स्वाहा॥ सूर्याय॥ ३॥ यदस्य कर्मणो त्वरीरिचं यद्वान्मनमिहाकरं। अग्निष्वांसि

एतद्विवास्वित् सुकृतं करोतु स्वाहा ॥ अग्नये स्विष्टकृते ॥ ५ ॥ अथा नृमाजसमिधम
 समे स्वाहेत्यग्नावाधाय पक्वहोमपक्षे वह्निं रंजनपरिधिप्रहरणसंस्त्रावहोमांते कु
 वात ॥ विश्वे ज्योदेवे ज्यः संस्तवनागे ज्य इति संस्त्रावनागास्येषा वृहतः प्रस्तरे घा ॥
 वह्निं पदं देवाः ॥ इमां वाचमनि विश्वे गणं तन्ना स्यास्मि न वह्निं विमादमधुमि
 ति ॥ अथ प्रायश्चित्ताहुतमः ॥ तन्नानाज्ञातत्रयं प्रथमतो जुहुयात् ॥ अनाज्ञातत्र
 यस्य विश्वे देवा रूपमः ॥ अग्निदेवता आद्ये उपुनौ रतायात्रिष्टुप् अनाज्ञातदोष
 निवृत्त्यर्थं विनियोगः ॥ अनाज्ञातमदाज्ञातं मत्तस्य क्रियते मियु ॥ अमेतदस्य क
 ल्पमत्तं हि वेत्यमयातयं स्वाहा ॥ अग्नये ॥ १३ ॥ पुरुषसंमितो यज्ञो यज्ञः पुरुषसं
 मितः ॥ अमेतदस्य कल्पमेत्यादि ॥ २ ॥ यत्पाकत्रामनसा दीनदत्तानमत्तस्य मन्मते म
 त्तसि ॥ अग्नि एधेता क्रतुविधिजानन्यजि षो देवान क्रतुशो यज्ञाति स्वाहा ॥ अग्नये

॥ १३ ॥ पुरुषसंमितो यज्ञो यज्ञः पुरुषसंमितः ॥ अमेतदस्य कल्पमेत्यादि ॥ २ ॥ यत्पाक
 त्रामनसा दीनदत्तानमत्तस्य मन्मते मत्तसि ॥ अग्नि एधेता क्रतुविधिजानन्यजि
 षो देवान क्रतुशो यज्ञाति स्वाहा ॥ अग्नये ॥ ३ ॥ अथ त्वं नो अग्न इति वाच्यं होमः ॥ एत
 म्वा दं यो ब्रह्मा स्वयं नृकृषिः ॥ अग्निवरुणौ देवते त्रिष्टुप् छंदः ॥ विषर्वासां तराय रोषनि
 वृत्त्यर्थं विनियोगः ॥ तन्नो अग्ने वरुणस्य हे डो अवयासि सीषा ॥ यजिष्ठावः क्रितमः
 रोगेषु चानो विष्वा देवाः ॥ सिप्रमुमुग्धममत ॥ स्वाहा ॥ अग्नीवरुणा ज्यो ॥ १ ॥ स त्वं नो अ
 ग्ने वमो न वोती नेदिष्ठो अस्मा उपसो न्युषौ ॥ अवयस्व नो वरुणा रराणो वा हि मडी क
 ६ सुहवो न एधि स्वाहा ॥ अग्नीवरुणा ॥ २ ॥ अथ केचित्त्वमग्ने अयासीत्यनया जु कति
 ॥ अस्मन्नस्मा स्वयं नृकृषिः ॥ अग्नि रया देवता ॥ अनुष्टुप् छंदः ॥ सर्वप्रायश्चित्तायै
 विनियोगः ॥ त्वमग्ने अयास्यया सन्नसा हितः ॥ अयासं हव्यमृहिषे मानो धेहि ने

महा०
२३

पञ्चः स्वाहा॥ अथ मे अथ से॥ १॥ अथ यजुर्नेष परिहार्यं तुवः स्वाहेति जुहुयात्॥ अत्र
रुष्मादि प्रागेवातिहितं॥ अथ यत इन्द्रेति स्वस्तिरेति वा वासां जुहुयात्॥ अनयोर्विश्वेदे
वा रुषमः॥ इन्द्रो देवता॥ अनुष्टुप् छंदः॥ न्यूनातिरेक परिहाराय विनियोगः॥ यत इन्द्र
प्रयामहे न तो नो अन्नमं कृधि मय्य वंछा धितवतं तज्ज तमे विद्विषो विमभोजहि स्वाहा
॥ इन्द्राय॥ १॥ स्वस्ति राविशस्यतिर्वत्र हा विरभो वश॥ वषेऽत्रः पुरा तु नः स्वस्ति रा अन्न
मं करः स्वाहा॥ २॥ अथ यमन्मात्मनः पुनरश्विरिति चेति वासां जुहुयात् क्रमेण य
जुर्दं त्रयोरनयो विश्वेदेवा रुषमः॥ आयस्य मिजात वेदा देवता॥ द्वितीयस्यां
प्राहस्यत्यश्विनो देवता॥ अनुष्टुप् छंदः कर्मणः साहुण्यार्थत्वे विनियोगः॥ यमन्
मात्मनो मिदाज्जदश्विस्तु नराहा जात वेदा विचर्यणिः॥ स्वाहा॥ अथ मे॥ जात वे
दसे॥ १॥ पुनरश्विस्तु नराहा जात वेदा विचर्यणिः॥ पुनर्मे अश्विना मुवंचस्तुराधनम

२३

नुशानक्रमः॥ ॥ महात्मनो वार्ये महिते प्रबंधे मांधारनामो मदनात्मजस्य॥ सत्कर्म
रत्नौघनिधिर्द्वितीयस्तुंगस्तरंगो यमगादगाधः॥ ॥ अथ गण होमः सचापस्तंबम
तातुसारेण तावदनिधीयते॥ आधानस्य वाका म्यानां कर्मणां वा आदौ प्रवित्रत्वादि
कामना वा यदैतत्कर्म कर्तव्यं॥ येषु कर्मसु पतिष्येः सहाधिकारः॥ तेषामाधाना
दौ नामादौ पत्नी सहिनोऽन्यत्र प्रवित्रत्वकामना वा वेक एव स्वयं यजमानोर्दं त्रेष्टासा
नोर्दं त्रेष्टास्यमाणः प्राणनाम म्यामुकप्रयोजनाय सप्ताहं सवनत्रयं गण होमं हो
ष्यामीति॥ संकल्प्य स्वस्वगत्यानुसारेण शिष्यापना प्रजतिस्थालीपाकवत्प्रति
ष्ठितं चूर्वा निधारणं तद्वत्वा॥ पात्रप्रयोगकाले प्रोक्षणी पात्रेण सह प्रणीता पात्रे स
तंतु निर्वेष्टितं कलशं च प्रपुनक्ति प्रणीता॥ प्रणमनकाले प्रणीता॥ आसाद्य क
लशं सपवित्रं अपचाना मोक्षमनिदधाति आज्यविलोपनप्रति अग्निमुखं ते क

महा०
२५

मंलिहते च रौ एतमानामर व्यामुपस्तार्य विरवराया निधार्यायेन मेतिषु उर्वेन सत्केन॥
सहस्रशीर्षे स एष रश्चै न अग्रे मन्वेति वा विंशत्येन मगार सत्केन यो वा मिंजा वरुणे
त्यनेन गणेन च तु मंत्रेण॥ यो वा मिंजा वरुणे त्यनेन चा ए मंत्रेण पवमानः॥ सुवरिभ्यने
न चानुवाकेन सप्तदश चै न यदेवा देव हे उ नमिति॥ विंशत्येन ना छिद्र पवि ते नानुवा
केन वै श्वान रो न र्भ्ये स ए मंत्रेण च एवम ए निर्गतौः प्रति मंत्रं जु होति॥ अपि वा सक
उप हस्य जु कुमादा यं तं ततो जया दयः॥ जयादि हो म पदे॥ जया दी न रु ता स्वि ए क
तं जु हो ति॥ तत्र सक उप स्तर णं सक द व रानं विर नि धार णं च॥ त त श्चा व शि षं क मे
यं धार सं कु वी त॥ अस्य कर्म णः॥ प्रायश्चित्तार्थे तेषां प्रायः परि धयः॥ प्रका रं त र
त्वे परि धि प्र हर णं न व ति॥ ततः कलशमादाय चतुः ष्य भगवा॥ पार म स्ताल न रु वा
च म्प्रा ड्मुख आसीत्॥ कलशमादाय॥ सि हे मे म न्यु रि न्यु नु वा के न॥ कलशस्यां स्वा

२५

होः स्वाहा॥ अग्नये इन्द्राय ह स्य त मे अ वि नी त्वा च॥ २॥ अथ इदं विष्णुः अंबक मि
त्वा त्वा हो मः॥ तत्र क्र मे ण सो मो वि श्वे दे वा अरु ण मः॥ विष्णु रु द्र अ दे व ते॥ म धा क्र
मे क्र मे ण गा य त्र्य नु षु पृ छं दं सि॥ निय मा स न वा रो ष नि वृ त्त्य र्थे वि नि यो गः॥ इ दं
विष्णु र्बि च क्र मे त्रे धा नि द धे प रं॥ समू ह म स्य पाः सु रे स्वा हा॥ वि स्म वे॥ १॥ अंब कं य
जा मा हे सु गं धिं पु ष्पि व धं नं॥ उ र्वा रु क मि व वं ध ना न्न न्नो र्मु क्षी य मा म ता त्वा हा॥ रु
द्राय॥ २॥ अथ आ नि गी र्ति रि त्त न मा जु कु मा त्॥ अस्मा वि श्वि दे वा अरु ण मः॥ इन्द्रो ह दे
वां दे व ता॥ त्रि षु पृ छं दः॥ व र्ण का ल स्वर स्था न लो प परि हा रा र्थे वि नि यो गः॥ आ नि गी
र्ति म दे तो न क्र न मा प्या म य हरि वो व धं मानः॥ य दा स्तो त्र न्नो म हि गो त्रा रु जा सि न्त
मि ष्ण जा जो अ ध ते स्मा म स्वा हा॥ इन्द्राय हरि व ते॥ १॥ अथ पु न स्त्वे त्त न मा व्य स्त व्या
ह ति नि श्व हो मः॥ व्या रु ती ना म प्या दा नि प्रा ग जि हि ता नि॥ पु न स्त्वे त्त न मा अ ग्नि र्गं धि

महा०
२४

॥ वसुरुद्रादिसादेवताः ॥ २४ पूछे ॥ मंत्रचतुष्टयस्याप्युपजातदोषपरिहारे विनियोगः ॥ अत्र व्याकृतिनिर्जुता पुनस्त्वे स न या जुहुयात् ॥ द्विपरीतं वा ॥ पुनस्त्वादिसा रुद्रावसवः समिधतां पुनर्ब्रह्माणो वसुनीयमज्ञैः ॥ एतेन त्वं तनुवो वधं मस्व सत्त्वाः संतुमजमानस्य कामाः ॥ स्वाहा ॥ वसुन्मोरुद्रे नमः आदि स्ये नमः ॥ अथ समस्तानि व्याकृतिनिर्जुहुयात् ॥ अस्मभ्यं नमः नमः नमः नमः नमः नमः ॥ प्रजापति देवता ॥ देवी बृहती छंदः ॥ सर्वप्रायश्चित्तार्थे विनियोगः ॥ ननु वः स्वः स्वाहा ॥ प्रजापतये इदं नमः ॥ अथ परिषेचनादि ब्रह्मविसर्जनांतं कर्म कुर्वीत ॥ एतच्च कर्म मां वृत्तिव्रतदिनानिते पुनर्दिनमावर्तनीयं ॥ अत्र कृष्णोऽहो मे तैत्तिरीयशखसमाम्नाया तु गृहीता मन्त्रा अगं ॥ नावनजत इति तत्र कांडानुक्रमेणार्थमभिहितं ॥ अतः शखं तं रा नुसारेणार्थं ने देवि न विरोधः ॥ एवमेवोत्तरत्र गणहो मेषवंगतयं ॥ ॥ कृष्णोऽहो मा

२४

त्मनश्चायां दृष्ट्वा ॥ पत्नीनिः सह कर्तृत्वे स्वस्वात्मनश्चायां दृष्ट्वा ॥ सुमित्रिमान् आपुंषयः संत्विति ॥ नमो किंचिज्जलमानीय ॥ दुर्मित्रिमास्तस्मिन्मासमिस्त्रादिना एतः कलशं लिखेत् ॥ यस्यामस्यादिदिक्षेष्णो न वति ॥ तत आष उपस्पृश्य गृहं व्रजेत् ॥ वसन्नाहं त्रिपुसवनेषु हत्वा अंते आशौचं च नं कारयेत् ब्राह्मणो जने कुर्वीत सप्ताहं सवनत्रये मौनव्रती सह हविष्याशु नित्यं तं त्रिभुवनं वेदिति ॥ ॥ इत्यापस्तंबीयोगेण होमविधिः ॥ अथ बौधायनमतेन गणहोमविधिः ॥ काम्यानां कर्मणा माधानं स्यात् आदौ यरावापवित्रकामना तदा गणहोमं कुर्यात् ॥ पूर्वाह्ने ग्निप्रतिष्ठापनांतं कृत्वा ॥ प्राणाना यम्य सकलपापक्षमार्थं मशेषकर्मनुष्ठानमोग्यता सिद्ध्यर्थं वा गणहोमं कुर्यात् ॥ तत्र सविता देवता ॥ आया रवन्तं त्रिमित्यादि ॥ संकल्प्य पक्वहोमांतं कृत्वा ॥ वसिष्ठचरौ प्रनूतमाज्यमानीय ॥ मे ह्यग्रे नो पघातं जुहोति ॥ अग्रे न येति ॥ षड्वे

महा०
२६

नपवित्रस्केनसहस्रशार्पिति॥पुरुषस्केनाष्टदशर्चेन॥आग्नेर्मन्वेतिमगारस्केन
केनद्विंशन्मृचेनचतुष्प्रतीकेनपावामिद्रावरुणेति॥चत्वारोमन्त्राःसानुषंगःपा
वामिद्रावरुणावग्रावित्यष्टौसानुषंगाः॥इत्य०होमुचंगणान्मापवमानःसुवरित्ये
तानुवाकेनसप्तदशर्चेनमदेवादेवहेउनमित्यष्टिप्रपवितेनानुवाकेनविंशत्ये
नवैश्वानरोनऊत्येन्यष्टाभिर्गतौस्मृत्तररातचरुणाहुत्वास्विष्टकृतमवदाम्यारु
त्वास्विष्टकृदादिवरदानांतैस्तोदपात्रमादामनैर्हतीदिशंगत्वाचतुष्पथउवित्रप
॥उदपात्रंपुरोनिधाय॥तत्रात्मनोरूपमवेह्यमाणःपाप्मानोविनिधीत॥पाप्मानंवि
विच्यतत्रतत्रनिधायविनिधीन्मन्त्रानसिंहेममनुरित्यंतमनुवाकंनिगद्य॥निनी
पापःपरास्मपात्रंअनवेह्यमाणान्मागत हस्तपादंप्रक्षाल्यतेनैवमथेतमेत्यस्मा
नंकुर्मात्॥एवमेवसप्ताहंसवनत्रये कृत्वा॥सप्ताहंतेपायसेनसर्पिषाब्राह्मण

२६

नूजोजयित्वातेज्योगो नूमितिलहिरंरूपानिदत्वा॥सर्वेभ्यःपाप्मानःप्रमुच्यते॥मह
तःपातकादपिकाम्मानांकर्मणामाधानादिकर्मणाचमोगो नूवति॥इमंक्रियामाचा
र्मपि नूमात्तणमात्मनश्चकुर्मात्॥नान्यस्य कुर्वन्नरपति॥कारयितानुसर्वस्मात्पा
पंप्रमुच्यते॥अह्ययनर्तुमासपक्षान्मस्मविकल्पिताःकालाः॥अष्टानांगणानां
होममात्रमपिकुर्मात्॥एकंवागंजुहुयात्॥जपेद्वादशपूर्वांश्चपरातन्मनाचे
कविंशंमावचुपरपतितावत्पुनातिमत्तद्वारयतिमथैतराहमस्मात्तदाहेत्वा
हजगवाचौधायनः॥॥बौधायनप्रोक्तंगणहोमविधिः॥अथमन्त्रपाठानुक्रम
सहितोगणहोमविधिः॥प्रदक्षते॥अत्रापिगुरुलघुकल्पकृष्णोडहोमोक्तौ
चव्यवस्थाग्राह्या॥आधानंचिकीर्षुःकाम्यकर्माणिवाचिकीर्षुस्तदाहोमदावासा
द्वाद्वादशवार्षिकादिमहाप्रायश्चित्तविषयस्तपापतिरुत्तिकामनातदाचमजमा

महा०
२७

नस्त्रात्तानित्यं कर्मनिर्वर्त्यमेव कर्मसुपन्नासहाधिकारस्तत्रपत्नीसहितः पत्नीवकुले
अनिषिद्धानिस्तानिश्चसहितः पापक्षयार्थत्वेऽस्य कर्मणः स्वयमेवैकः पवित्रपाति
ईर्ष्यासानः प्राणानामस्यामुकप्रयोजनार्थं संप्राप्तं सवनत्रयेण होमं करिष्या
मीति संकल्प्य संकल्प्यात्पूर्वं पश्चाद्वा यथा गृहं मग्निं प्रतिष्ठाप्य मया शखं च प्रधा
नचरुहोमात्प्रागंगत्तपक्वहोमकरणपक्षे तत्र सविता देवता आधारवत्तत्र मि
त्याद्यानि जप्यस्याजीपाकवत्सत्त्वं हंतीत्यादिप्रतिष्ठितं चर्चनिधारणं तं कृत्वा
पानप्रयोगसमये प्रोक्षणीपात्रेण सह प्रणीता पात्रं तथा तं तु निर्वेष्टितं कलशं
च प्रमुञ्च्य प्रणीता पात्रं यनकाले प्रणीता आसाद्य ततः सपवित्रे कलशे अपश्चा
त्नीमोक्ष्य प्रणीता पात्रं स्नानरतो निदधीत ॥ ततश्च प्रसूतिपात्रं पनाज्यं विर्जप
न प्रजसन्ति मुखं तं कृत्वा अंगत्तपक्वहोमकरणपक्षे चरुमवदानधर्मेण दाय

२७

कृष्णोऽहो मोक्षरीत्यागायत्री पुरोनुवाक्यामन्त्रव्यतामेव याज्यां पवित्रास्वा
हेति जुहोति ॥ सपवित्र इत्कदेरासागः ॥ आपस्नं ब्रमते म्नि मुखानंतरमेव प्रधा
नचरुहोमः ॥ बौधायनमते त्वंगत्तपक्वहोमानंतरं ॥ अथ चरुं प्रजतं घृत
मानीय दूर्वा मपस्ती र्ध्वं विरवराया निधायान्नेन येति सूक्तेन अन्नेनैव वक्ष्यमा
णाः पुरुषसूक्तादि निरुमुत्तरं शतं प्रतिमंत्रं जुहुयात् ॥ बौधायनमते त्ववदान
धर्मेण दाय पूर्वोक्तैरेव मंत्रैर्महारो नोपघातं जुहुयात् ॥ ॥ अग्नेन येति षड्वच
सपवित्रसूक्तं स्पविष्टे देवा कृषयः अग्निदेवता निष्ठु पृच्छं ॥ चरुहोमे विनि
योगः ॥ अग्नेन मसुपयारो मे अस्मान्निष्ठा नि देव वसुनानि विद्वान् ॥ सुयोद्यस्त
जुहुयात्तामे नो ज्यैष्ठ्यां तेन मउक्तिविधे मस्वाहा ॥ अग्नये ॥ १ ॥ प्रवः सुक्तायना
नवेन रध्वं हव्यं मतिं चाग्नये सुतं यो देव्या निमानुषाजन् ॥ विविश्यानि विप्र

महो

२८

नाजिगतिस्वाहा॥ अग्नये॥ २॥ अछागिरोमातयो देवयंती रश्मिं यंति विंति नित्तमाणाः॥
सुसंदराः सुप्रतीकं स्वचहव्यवाहमनिरतिमातुषाणां स्वाहा॥ अग्नये॥ ३॥ अनेत्वमस्म
द्युयोद्यमीवा अन्निना अन्नमंत कृणु॥ पुनरस्मत्सुविताय देवतां विश्वे निरजरे नि
र्मजत्र॥ स्वाहा॥ अग्नये॥ ४॥ अनेत्वमपरमानयो अस्मां स्वस्ति निरति दुर्गाति विश्वप
श्वेष्वी च वज्रान उर्वी च वातो कायतनमायशो योः स्वाहा॥ अग्नये॥ प्रकारवो मनना
वचमानां देवती चीनमव्या देवयंतः॥ दक्षिणा वाङ्मजिनी प्राच्येति हविर्नरत्नमेष्ट
ताची स्वाहा॥ अग्नये॥ ५॥ इत्येकं सूक्तं अग्नये को गताः॥ सहस्रशीर्षं सस्मा एव दराव
स्य पुरुषसूक्तं प्रजापतिरुषिः॥ जगदीजः पुरुषो नारायणो वा देवता आयाः पंच
दशानुष्टुतः अंतास्ति स्म स्तिष्ठुतः चरुहोमे विनियोगः॥ सहस्रशीर्षा पुरुषः सह
स्मापात॥ सन्मिं विश्वतो रत्ना न्यतिष्ठ दशा गुलं॥ स्वाहा॥ जगदीजाम पुरुषामना

२९

नारायणमेति॥ एवमुत्तरत्रयं त्रेषुपि॥ १॥ पुरुषा वेदं सर्वं यदूतं यच्च नायं॥ उता म
तत्वस्मेशानो मदं नेनातिरोहति॥ स्वाहा॥ एतावानस्य महिमा तो ज्वायांश्च पुरुषः॥ पा
दोऽस्य विश्वा नूतानि त्रिषादस्या मतं दिवि स्वाहा॥ ३॥ त्रिषा इध्वं उदैत्युरुषः पादोऽस्येह
नवत्युनः॥ ततो विषष्टु क्रामश्चाशानानशने अति स्वाहा॥ ४॥ तस्माद्विराज जाय
तविराजो अधिपुरुषः॥ सजातो अत्यरिच्यत पश्चाद्भूमिममो पुरः स्वाहा॥ ५॥ य
स्युरुषेण हविषा देवा यज्ञमतन्वत॥ वसंतो अस्मा सीरा ज्यं श्रीष्म इध्वं शरधविः स्वा
हा॥ ६॥ सप्तास्मा सत्यरिधयस्त्रिसप्तसमिधः कृताः॥ देवा यज्ञं तन्वाना अबध
न् पुरुषपशुं॥ स्वाहा॥ ७॥ तं यज्ञं बर्हिषि प्रोक्षन् पुरुषं जातमग्रतः॥ तेन देवा अयं जत
साध्या रुषयः श्रमे॥ स्वाहा॥ ८॥ तस्माद्यज्ञा सर्वकृतः सन्त एष राज्याः॥ ९॥ अस्ता
श्च क्रेवा मव्या नारायणा म्याश्च मे॥ स्वाहा॥ १०॥ तस्माद्यज्ञा सर्वकृत रुचः सामानि

महा०
२५

जसिरे॥ छंरांसिजसिरेतस्माद्यजुस्तस्मादजायत॥ स्वाहा॥ १०॥ तस्मादग्निं अजायं
तयेच केचोनयादतः॥ गावो हजसिरेतस्मान्नस्माक्ता अजावयः॥ स्वाहा॥ ११॥ यत्पु
रुषं व्यरधुः कतिधा यकल्पयन्॥ मुखकिमकोवाहका ऊरूपादाउच्येते स्वाहा॥ १२॥
ब्राह्मणोऽस्य मुखमासीद्वाहुराजन्मृतः॥ ऊरूतदस्य भक्षयः पश्यांश्चक्षुः अजायत स्वा
हा॥ १३॥ चंद्रमा मनसोजातश्चक्षुः सूर्योऽजायत॥ मुखं दिंशश्चाग्निश्च प्राणा वायु
रजायत स्वाहा॥ १४॥ नान्मा आसीदंतरिक्षं शीर्षं यौ समवर्तत॥ पश्यान्मिर्दिशः आ
जातयाजोको अकल्पयन्॥ स्वाहा॥ १५॥ वेदाहमेतं पुरुषमहं तमादित्यवर्तं तमस
स्तुषारे॥ सर्वाणि रूपाणि विचिंस्मधीरे॥ नामानि रूपाणि विदम्यदास्ते स्वाहा॥ १६॥ धा
ता पुरस्ताद्यमुदाजहार राकः॥ अविदां प्रदिशश्च तस्तः॥ तमेवं विद्वानमृत इह न वति
नान्यः पश्यान्मना यविद्यते॥ स्वाहा॥ १७॥ यत्नेन यत्तम यजंत देवास्तानि धर्माणि प्र

२५

थमान्यासन्॥ तेह नाकं महिमानः सचंत यत्र पूर्वं साध्याः संति देवाः॥ स्वाहा॥ जगदी
जाय पुरुषाय नारायणायैति वा॥ १८॥ इति द्वितीयं सूक्तं॥ २॥ अयमपरो गताः॥ अ
ग्नेर्मन्वेति वा विंशर्चस्मृगारसूक्तस्य विश्वे देवा रुषयः॥ त्रिंशोक्ता देवताः आदितः स
प्त उपरि णज्जोतिषः अष्टमी चतुष्परा पंक्तिः॥ ततः पंचउपउपरि णज्जोतिष चतुर्द
शी पश्या पंचदशी षोडश्या वनुष्टु नौ सप्तदशी गायत्री ततस्त्रिष्टुप् ऋग्विंशोपरि
णज्जोतिषौ अत्येदं त्रिष्टुप्तौ चरुहोमे विनियोगः॥ अग्नेर्मन्वे प्रथमस्य प्रचेतसो यं पा
च जन्म बहवः समिं धते विश्वस्या विशिप्र विविशिवां समी महे स नो मुचत्वं हसः॥ स्वा
हा॥ अग्रये॥ १॥ यस्येदं प्राणानि मिषद्यदे जति॥ यस्य जातं जनमानं च केवलं॥ सौम्य
मिना धितो जोहवीमि स नो मुचत्वं हसः स्वाहा॥ अग्रये॥ २॥ इदं स्यमन्वे प्रथमस्य
प्रचेतसो वृत्रघ्नस्तोमा उपमा मुपायुः यो राशुषः सुकृतो हावमुपगता स नो मुचत्वं

महा.
३०

30

नुसर्पामास्त्रिचक्रेण ससरमिच्छमानो॥ स्तौमि देवावधि नौ नाधितो जो हवीमि नौ नो
 मुंचत मागसः॥ स्वाहा अग्निनाम्ना॥ १०॥ मरुतां मत्वे अधिनो ब्रुवंतु प्रेमां वाचं विश्वाम
 वतु विश्वे॥ आशं क्रुवे सुयमान् तये नौ नो मुंचते न सः॥ स्वाहा मरुताः॥ ११॥ तिग्म मा मु
 धं वीडितः सहस्रयत्न दिव्यं शर्द्धः एतना सुजिष्णुः॥ स्तौमि देवान् मरुतो नाधितो जो
 हवीमिते नौ मुंचते न सः॥ स्वाहा महामरुताः॥ १२॥ देवातां मत्वे अधिनो ब्रुवंतु प्रेमां
 वाचं विश्वाम वतु विश्वे॥ आशं क्रुवे सुयमान् तये ते नो मुंचते न सः॥ स्वाहा विश्वेभ्यो
 देवेभ्यः॥ १३॥ यदिदं मानि शोचति पौरुषे मेण दैव्येन स्तौमि विश्वां देवान् नाधितो जो
 हवीमिते नो मुंचते न सः॥ स्वाहा विश्वेभ्यो देवेभ्यः॥ १४॥ अनुनो यानुमितिर्मज्ञं देवेषु
 मन्यतां॥ अग्निं हव्यवाहनो जवतं दाम्नुषे मया॥ स्वाहा अनुमत्सहव्यवहे अग्न
 ये॥ १५॥ अन्विदनुमते त्वं मन्यसे शं च नः रुधिकृते दत्ता मनो हि नु प्रणामां धिना रिष

महा०

३१

॥ स्वाहा अत्रुमन्त्रे ॥ १६ ॥ वैश्वानरो न ऊरुः प्रयातु परावतः ॥ अमिरुत्थेन वाहसा ॥
स्वाहा ॥ वैश्वानरा याग्रमे ॥ १७ ॥ एषे अग्निः एषि वा एषे विष्वा उषधी राविवेशा ॥ वै
श्वानरः सहसा एषे ॥ अग्निः स नो दिवा सरिषष्वा तु नक्तं ॥ स्वाहा वैश्वानरा याग्रमे ॥
॥ १८ ॥ येन प्रयेताममि ते निरो जो निर्ये प्रति ऐ अ न व तां व स नो ॥ सौमिया वा एषि वा
नापि तो जो ह वा मि ते नो मुं च त म ॥ ह सः स्वाहा वा वा एषि वा न्मा ॥ १९ ॥ ऊ वी रो द सी व रि
वः कृ णो तं हे न स्य प त्री अधि तो ब्र मा तं ॥ सौमिया वा एषि वा नापि तो जो ह वा मि ते नो
मुं च त म ह सः ॥ स्वाहा वा वा एषि वा न्मा ॥ २० ॥ य त्रे वं य पुरु ष त्रा य वि षा वि षा स अ क मा
क च ना गः ॥ रु धी स्व स्मा अ दि ते र ना गा ये नो सि शि अ यो वि ष ग मे स्वाहा अग्र मे ॥ २१ ॥
॥ यथा ह त द स वो गो मं चि त्स्म रि षि ता म मुं च ना य ज त्राः ॥ ए वा त म स्मि त्त मुं चा ये ह
ः जा त म ग्रे प्र त र न आ युः स्वाहा अग्र मे ॥ २२ ॥ इ ति च ती मं सू क्तं ॥ अ यं र ती यो ग णः ॥ ॥

३१

या वा मिं प्रा व रु णो ज्ये ष्ठां च तु र्णां य जु र्म त्रा णां वि ष्वे दे वा रु ष यः ॥ इं प्रा व रु णो दे व
ते ॥ च रु हो मे वि नि यो गः ॥ या वा मिं प्रा व रु णा य त व्या त नू स्त ये ह मं ह सो मुं च तं स्वा
हा इं प्रा व रु णा न्मा ॥ १ ॥ या वा मिं प्रा व रु णा सह स्या त नू स्त ये ह मं ह सो मुं च तं स्वा
हा ॥ इं प्रा व रु णा न्मा ॥ २ ॥ या वा मिं प्रा व रु णा र ह स्या त नू स्त ये ह मं ह सो मुं च तं स्वा
हा ॥ इं प्रा व रु णा न्मा ॥ ३ ॥ या वा मिं प्रा व रु णा ते य स्या त नू स्त ये ह मं ह सो मुं च तं स्वा
हा ॥ इं प्रा व रु णा न्मा ॥ ४ ॥ अ यं च तु र्गो ग णः ॥ ॥ यो वा मिं प्रा व रु णा वि ष्वे दे वा रु ष यः ॥ इं प्रा व रु णो दे व ते च रु हो मे वि नि यो गः ॥ यो वा मिं प्रा व रु णा
व ग्नी स्ता म स्त वा मे ते ना व य जे ॥ स्वा हा इं प्रा व रु णा न्मा ॥ १ ॥ यो वा मिं प्रा व रु णा दि पा स्तु
प ष्ठु पु स्ता म स्त वा मे ते ना व य जे ॥ स्वा हा इं प्रा व रु णा न्मा ॥ २ ॥ यो वा मिं प्रा व रु णा च तुः
प्या स्तु प ष्ठु पु स्ता म स्त वा मे ते ना व य जे ॥ स्वा हा ॥ इं प्रा व रु णा न्मा ॥ ३ ॥ यो वा मिं प्रा व रु

महा०
३२

गागोष्टे पुस्तमस्तं वामे तेनावयजे स्वाहा॥ इन्द्रावरुणागहे पुस्तमस्तं वामे तेनावयजे॥
॥ स्वाहा इन्द्रावरुणाग॥ ५॥ यो वा मिन्द्रावरुणा वस्तुस्तमस्तं वामे तेनावयजे॥ स्वाहा इन्द्रा
वरुणाग॥ ६॥ यो वा मिन्द्रावरुणा वोषधी पुस्तमस्तं वामे तेनावयजे॥ स्वाहा इन्द्रा
वरुणाग॥ ७॥ यो वा मिन्द्रावरुणा वनस्पति पुस्तमस्तं वामे तेनावयजे॥ स्वाहा इन्द्रा
वरुणाग॥ ८॥ अयं पंचमो गणः॥ ॥ पवमानः सुवर्जन इति सप्तदशैर्चं स्यात्तु वा
कस्य सोमरूपिः॥ लिङ्गैर्क्ता देवता॥ पवमानोऽसुवर्जन इति सप्तदशैर्चं स्यात्तु वा क
स्य सोमैर्कं धिवा देवताः॥ आये देगा यज्मौ रता मातुषु पंचतुष्ठी॥ पंचमो गणः
आततो देवपुत्रो॥ अष्टमी गायत्री ततोऽष्टावतुषु नः॥ सप्तदशी रपु पंचरु होमे
विनिमोगः॥ ॥ पवमानः सुवर्जनः पवित्रेण विचर्षणिः॥ यः पोता स पुनातु मा स्वा
हा पवमानाय पावमानीत्योवा॥ उत्तरमत्रेष्टपि पावमान्यै॥ इति वा उद्देशः॥

३२

॥ पुनंतु मा देवजना पुनंतु मनवो धिया॥ पुनंतु विश्वा आमवः स्वाहा॥ देवजनम
नु विश्वेभ्यः आयुज्यः॥ ६॥ जातवेदः पवित्रवत् पवित्रेण पुनी हि मा मुक्तेण देवरी
ष्यत्॥ अग्ने कृत्वा क्रतुं रनु स्वाहा॥ जातवेदसे अग्रमे॥ १॥ यन्ने पवित्रमर्चिं वि
अग्ने विततमंतरा॥ ब्रह्म तेन पुनीमहे॥ स्वाहा अग्रमे॥ ४॥ उजाग्रा देवसवितः
पवित्रेण सवेन च॥ इदं ब्रह्म पुनीमहे॥ स्वाहा सवित्रे॥ ५॥ वैश्वदेवी पुनती देव्या
गायस्यैव क्रीस्तनवो वीत एषा तया मदंतः सधमायेषु वयं॥ स्याम पतयोरयी
णां॥ स्वाहा वैश्वदेव्यै पुनत्यै॥ ६॥ वैश्वानरो रस्मि निर्मा पुनातु वातः प्राणेनेषि रोम
मो नूः॥ यावा एषि वीषयसापयो निरुता वरी मक्षि मे मा पुनीता॥ स्वाहा वैश्वानराय
वाताय इषिराय मा मोनुवे यावा एषि वीन्या च॥ ७॥ रुहद्भिः सविः स्मिनिर्वर्षिष्टे
देवन्ममन्मनिः अग्ने रक्षैः पुनी हि मा॥ स्वाहा॥ सवित्रे अग्रमे॥ ८॥ मेन देवा अमु

महा०

३३

नतायेनापौदिव्यं कशः॥ तेनदिव्येन ब्रह्मण इदं ब्रह्म पुनीमहे॥ स्वाहादिव्याय ब्र
ह्मणे॥ १७॥ यः पावमानो रधेति रुषिनिः संनृतरसं॥ सर्वं सप्ततम तस्मात्तिस्व
हितमातरि श्वना॥ स्वाहा पावमानो न्यः॥ पावमानो मोक्षयेति रुषिनिः नाव
य संनृतरसं॥ तस्मै सरस्वती उहे ह्यारं सर्पिर्मधूदकं॥ स्वाहा पावमानो न्यः॥ १८॥
पावमानोः स्वस्त्ययनीः सुडुघाहिय यस्वती॥ रुषिनिः संनृतो रसो ब्राह्मणो घृतं
हितं स्वाहा॥ पावमानो न्यः॥ १९॥ पावमानो हिंशंतु न इमं लोकमथोक्तं॥ कामाक्षी
मर्द्धयंतु नो देवी देवैः समानताः॥ स्वाहा॥ पावमानो न्यः॥ २०॥ पावमानोः स्वस्त्ययनी
ः सुडुघाहि घृतं श्रुतः॥ रुषिनिः संनृतो रसो ब्राह्मणो घृतं॥ हितं स्वाहा॥ पावमा
नो न्यः॥ २१॥ येन देवाः पवित्रेण आर्च्यं न पुन ते सदा तिन सहस्र धारेण पावमान
ः पुनतु मा॥ स्वाहा॥ पावमानो न्यः॥ २२॥ प्राजापत्यं पवित्रं रातो यामः॥ हिरण्यं

३३

तेन ब्रह्मविरो वयं पूतं ब्रह्म पुनीमहे॥ स्वाहा॥ पावमानो न्यः॥ प्राजापत्याय पवि
त्राय वा॥ २३॥ इंद्रः सुनीती सह मा पुनातु सोमस्वस्मा वरुणः समीच्या॥ यमो राजा
प्रवृणोतिः पुनातु मा॥ जातवेदो मूर्जयं त्या पुनातु स्वाहा॥ इंद्राय सुनीत्या सहिता मा॥
स्वस्मा सहिता सोमाम॥ समीच्या सहिताय वरुणाय॥ प्रवृणोतिः सहिताय यमा
यरो ज्ञे मूर्जयं त्या सहिताय जातवेदसे च॥ २४॥ अयं तु परो गणः॥ महेन्द्रा देव हेतु
नमित्युच्छिद्र पठितं स्पृशेत् च स्वा नुवाकं स्पृशेत् देवा रुषयः॥ लिंगोक्ता देवताः आ
स्यानुष्टुप् इति माष उवसाना जगती महापंक्त्या रव्या रती मा नुष्टुप् चतुष्पदी त्रिष्टुप्॥
पंचमी सप्तपदा॥ अतिशक्ती षष्ठी त्रिष्टुप् सप्तमी षडवसाना अतिजगती॥ अष्ट
मी षडपदा जगती॥ नवमी हृतीत॥ तो द्विष्टुप् दशमी॥ द्वादशी त्रिष्टुप्॥ त्रयो
दशी सप्तपदा॥ अष्टिचतुर्दशमनुष्टुप्॥ पंचदशमनुष्टुप् विराट्॥ षोडशी गायत्री॥

महा०
३४

नतः स्तिस्त्रस्त्रिपुनः॥ विंशत्यनुपु॥ चरुहोमे विनियोगः॥ यदेवादेव हउने देवास
अकृमावयं॥ आदित्यास्तस्मान्मुचतर्त्तस्यर्त्तनमामुतस्वाहा॥ आदित्ये नमः॥ १॥ देवा
जीवनकाम्यामदाचानतमूदिम॥ अग्निर्मातस्मादेनसोगार्हपत्यः प्रमुंचतु॥ उरिता
यानिचक्रमकरोतुमामनेन संस्वाहा॥ अग्नयेगार्हपत्याम॥ २॥ कृतेनयावाएधि वी
कृतेनवा॥ सरस्वति॥ कृतान्मा मुचता॥ ह सोम दन्यरुतमारिमास्वाहा॥ यावाएधि
वीत्या॥ सरस्वत्यै च॥ ३॥ सजातसै॥ साउतवाजामिश्र॥ सान्ज्यामसः ॥ साउतवा
कनीयसन्मनाधृष्टं देवकृतं मदेन स्तस्मान्ममस्माजातवेदो मुमुधिस्वाहा जातवे
सै॥ ४॥ यदाचायन्मनसावाकृन्माम् रुन्मामपीवन्मामि श्रौमं दनतं चरुमावयं॥
अग्निर्मातस्मादेनसोगार्हपत्यः प्रमुंचतु॥ उरितायानिचक्रमकरोतुमामनेन संस्वा
हा॥ अग्नयेगार्हपत्याम॥ ५॥ यदस्ताम्राचकरकिं विष्णोर्निष्ठाणां वयुमुपजिघ

मानः॥ हरे पश्चाच्चराष्ट्रं न च्चतामश्चिरसावतु दत्तामण निस्वाहा॥ राष्ट्रं जते अक्षरो
नमः॥ ६॥ यददीयं नरोपदहं चकार यदा रास्यं संजगा राजनेत्य॥ अग्निर्मातस्मादे
नसोगार्हपत्यः प्रमुंचतु उरितायानिचक्रमकरोतुमामनेन संस्वाहा अग्नयेगार्ह
पत्याम॥ ७॥ यन्ममिमातागर्जे सति रा नश्चकार यत्पिता॥ अग्निर्मातस्मादिमादि॥
॥ ८॥ यदापिपेयमातरं पितरं पुत्रः प्रमुदितो धमन्॥ अहिंसितौ पितरौ मया तत
दमे अन्नो न वा मि॥ स्वाहा॥ अग्नये॥ ९॥ यदं तर्हि हितं एधि वी मुतयो यन्मानरं
पितरं वा जिहि॥ सिमा अग्निर्मातस्मादिमादि॥ १०॥ यदाशानिशसायस्य रास्यं
रासायदेन अक्रमानूतने यत्पुराणं॥ अग्निर्मातस्मादिमादि॥ ११॥ अतिक्रामा
मि उरितं यदेनः जहामि रिप्रं परमे सधस्ये॥ यत्र येति सुरु तो नापि उः कृतस्तमा
रोहामि सुरुतां नु लोके स्वाहा॥ अग्नये॥ १२॥ त्रिते देवा अमजतै तदेन त्रितानेन

महा०
३५

नुष्येषुमामजेततोमायदिकिंचिरानरो॥अग्निर्मतस्मादि॥१३॥दिविजाताअशुजाता
माजाताउषधीन्मः॥अयोमाअग्निजाआपःतानःशुंभंशुंभनीः॥स्वाहा॥अमः॥१५॥
मदापोनक्तंउरितंचराममदादिवानूतनंमसुराणं॥हिरण्यवर्णास्ततउत्तुनीतनः॥स्वा
हा॥अमः॥१५॥मदापोनक्तंउरितंचराममदादिवानूतनंमसुराणं॥हिरण्यवर्णा
स्ततउत्तुनीतनः॥स्वाहा॥१६॥इमंमेरुणशुधीहवमयाचमउय।त्वामवसुराव
केस्वाहावरुणाप॥१७॥तत्वामामिब्रह्मणवदमानस्तदाशीलेमजमानोहविर्निः॥
अहेउमानोवरुणोहवोध्रुवराः॥समानआमुःप्रमोषीःवरुणाय॥१८॥त्वन्नोअ
मेवरुणस्पविदादेवस्पहेउअवमासिसीष्टा॥यजिष्ठोवक्रितमःशोशुचानःवि
स्वादेपांसिप्रमुमुधस्मत्स्वाहाअग्नावरुणाज्यो॥१९॥सत्वन्नोअमेवमोनवोत
तेदिष्टेअस्याउषसोव्युष्टौ॥अवमह्वनोवरुणंरराणोवाहिमडीकंसुहवानर

३५

धिस्वाहाअग्नावरुणाज्यो॥१९॥तमग्नेअयास्मयासन्ननसाहितः॥अयासहव्यम
हिषेयानोधेहिनेषजंस्वाहाअग्नेअमसे॥२०॥अयमनुवाकःसप्रमोगताः॥॥
वैश्वानरोनक्तमेतन्नामअत्राणंविष्टेदेवारुपमःवैश्वानरोदेवता॥आद्येगा
यन्नैरुतीयाजगतीतनस्तिस्रस्त्रिष्टुनःसप्तमीजगतीअष्टमात्रिष्टुपचतुहोमेवि
नियोगः॥वैश्वानरोनक्तमाप्रमातुपरावत॥अग्नितुक्थेनवाहसास्वाहाअग्ने
वैश्वानराय॥१॥कृतावानंवैश्वानर॥मत्तस्यज्योतिषस्यति॥अजस्तंषर्ममीमहे
स्वाहा॥अग्नेवैश्वानराय॥२॥वैश्वानरास्पदंसनाज्योहृदरिणादेकःस्वपस्य
याकविः॥उनापितरामहमन्नजायताग्नियावाएधिवाजूरिरेतस्वाहाअग्ने
वैश्वानराय॥३॥एषोदिविष्टोअग्निःएधिव्याएषोविष्टाउषधीराविवेश॥
वैश्वानरःसहसाएषोअग्निः॥सतोदिवासरिषःपातुनक्तंस्वाहाअग्नेवैश्वान

महा०

३६

राय॥४॥ जातो मरुते नुवना व्यत्यः पशु न गो पाईयः परिज्मा वैश्वानर ज्ञातो विं दमा तु प
पं पात स्वस्ति निः सदानः स्वाहा अग्र मे वैश्वानराय॥५॥ त्वमग्ने रोगे विषा शो मुचान आशे
दसी अए लया जमानः॥ तं देवां अनिरा स्तेर मुंचो वैश्वानर जात वेदो महि त्वाहा अग्र मे वै
श्वानराय जात वेद से॥६॥ अस्मा क मग्ने मघ वस्तु पारयाना मिह न्न मजरं सुवीर्यं॥ व
यं यजे मराति नं सहस्ति ल वैश्वानरा वा ज मग्ने त वो ति निः॥ दी दि स्व ध स्व सी वा न प
जो द मूना॥ अवा स्या शि शु म ती र दी दे ध र्मे व मु स्तु प रि ज र्जु रा लः स्वाहा अग्र मे वैश्व
नराय॥७॥ वैश्वानर स्य सुम तौ स्या मरा जा हि के नु वना नाम नि श्वी॥ इ तो जा तो वि श्व मि
हं वि च षे वै श्वानराय त तै र्मे ल स्वाहा अग्र मे वैश्वानराय॥८॥ अय म ए मोगाः॥ इ त्य
ए नि र्ग तोः प्र ति मं त्रं उ त्तरं रा तं च तु ला कु त्वा ज या दि हो मा जु कु या त॥ न वा ज या र मो
न व ति॥ ज या दि मं त्राः कृ ष्णां उ हो मो प्र दर्शिताः॥ य र स्म क र्म णो त्प र रि च मि त्ये त दं

३६

ताः॥ जयादि हो म पक्षे जयादि हो मान त रं स कृ ड प स्ती र्थ स कृ द व दाय धि र नि धाय
अग्र मे स्विष्ट कृ ते स्वा हे ति स्विष्ट कृ तं जु कु या त॥ जयाय करण पक्षे प्रधान हो मानं
त रं स्विष्ट कृ तं जु कु या दि त्वा प स्तं व म तं॥ बा धाय न म ते तु प्र धान च तु हो मान त रं अ
व दान ध र्मे ल स्विष्ट कृ त म दाय वि श्वे दे वा र्णा व नि स्विष्ट कृ दे व ता व नु षु वि रा ह
छं द सै का या ज्वा तु वा क्पा मं त्रौ प वि त्वा जु कु या त मि त्रौ तु॥ ह व्य वा ह म नि मा ति मा ह
र हो ग लं ए न ना सु नि षु॥ ज्यो ति ष्मं तं दी यं तं दी यं तं पु रं धि म मिं स्विष्ट कृ त मा कु वे म
मि ति पु रो नु वा क्पा अ नू च्या॥ त त श्व स्विष्ट कृ त मग्ने अनित स रणा हि वि श्वा दे व ए त
ता अनि ष्य॥ उ तु न्नः पं थो प्र दि रा ति ना हि ज्यो ति ष्मं तं ये स ज र न्न आ युः स्वाहा अग्र मे
स्विष्ट कृ ते॥ रा वे स्विष्ट कृ तं कु त्वा ब्र ह्म व र रा नां तं क र्म कु वी त आ प स्तं व म ते तु स्विष्ट
कृ तं कु त्वा अ नू मा ज स मि ध मग्ने स्वा हे त्प ग्रा बा धाय रु द्रा य त नि च रा य स्वा हे ति इ

ध्रुवधनीमपि कुत्वा ध्रुवमाजसमिधममये स्वाहे सन्नावा धाय रुद्राय वै तनश्च अस्मक
 मन्ताः प्रायश्चित्तार्थं तेषां परिधिप्रहरणं नावः॥ प्रकाशं तरत्वे तु बर्हि रंजन परिधिप्रहरणं
 सः स्याव होमांतं कर्म कृत्वा ततः प्रायश्चित्तं कृत्वा ततः सन्नावादि होमप्रका
 रोपि स मंत्रकोविश्वेभ्यो देवेभ्यः संस्नावनागेभ्य इत्यादिनामैवे न जयादि होमांतरं
 कृत्वा उ होमाप्रकरणे प्रदर्शितः॥ अथ सततमेपि ब्रह्मविसर्जनं ते कर्मणि संव
 तो पूर्वासादि तत्कलशमादाय नैरुतां दिशं गत्वा चतुष्पथ उपविश्य पादौ प्रक्षाल्य
 चंम्य प्राप्नुय उपविश्य कलशं पुरो निधाय तत्र पञ्चानिः सह कर्तव्ये तानिः सह अ
 थैकस्यैव कर्तव्यं तदा स्वयमेव यजमानः कलशात्मात्मनो रूपमवेक्ष्य मातुर्विनि
 संस्तु कर्मत्रसमुदायात्मकं सिंहं मेमं पुरित्यनुवाकं बोधायनाचार्यप्रणीतं कल्पस्त
 त्रस्य पठेत्॥ अस्मात्त्रानुवाकस्य सौत्रत्वादेव न कृष्यादयः प्रदर्शिताः॥ सिंहं मेमं

न्युव्याघ्रे मंत्रं रा मयो वृ के मं ह्युषे मे मृसिर्दं न्वति मे पि वा सा रा जग हे मे राना याऽश्म
 नि ये तं द्विर्गर्दने मे रिशः॥ शयं के मे फ्री रश्म्ये मे वे पपुः कूर्मं मे गरो वस्ते मेऽपसर्मा
 ऽप्रियो मे मत्कला व्ये मे पाप्रा सपत्रे मे निरा विर्दुष्मी नौ मेऽरुद्धिः परस्वति मेऽस
 मृद्धिः खड्गे मन्त्रा निर्गवन्त्रा निर्मे मन्त्रां धंगौ रे मे व्याधि मं मृत्ते॥ मे रोग का गो धा मां
 मे स्वे दो ज रा मां मे हि मः कलश कु नौ मे नी रुता कशे मे पाप गंध उल्ल क मे मृ क म्य
 राः को के मर्द प्या म क दे मे डु बुधिः कुल ले मे मः स्या ल ले मे प्रप्या उष्ट्रे मे नृ नो क
 रेप मे ल म उ व्या मन्त्रा व्यं के रा म गंधः कु मा र्मा मे लं कारः सू कारे मे क्रं दधुः ए रा कु
 नि मे स्व प्रोऽज ग रे मेऽः स्व प्रो वि पु ति मे स्म यौ नौ ला ना मां मे क्रे र रा र ने मे पाप्राऽ
 ल ह्माः स्त्रा पु मे न त म जा सु मे क क शो ब्रा से म इ त्या मू दे मे स्ते यं वै र पे मे का मं क मं
 राज न्य वं धु नि मेऽस्तानं नै षा दे मे ब्रह्म हृत्वा कु लिंगे मे ह्र व धु रु ल ले मे वि ला स उ

महा०

३८

प्रितिमेवमिति किं पुरुषु मेरो दोषा विनिर्मेनेष्वदस्ति निमेकिनासः मुनिमेउरिष्टं
स्तावन्नेषु मे स्नेहो विदे हे बु मे मे ध्य मश्च तपां मेऽब्रजस्तातुं श्रित्तमारयु निमे
दंत रोगे महिकायां मे श्रुत्वाः मुके मे हरि मा ममूरे मे जल्य्या ह्ये मे जरा वा मे मे पा
प वा द श्रु मे श्रमो ब्रह्मे मे किं लिष म हो प हि पाप न्न तर प ना रि नो न वा नः
माप न्न सु क त स्म लो को पाप त्वे स वि ह तो यो न प पा न ज हा ति न मु र वा ज हि मो व
मं अ न्न त्रा स्मि त्रा स्मि नि वि श ताः स हा स्ना त्तो अ म स्यो मो नो दे षि स रि ष्य ति य
सु दि ष्य स्त मु ज ही त्स नि मं त्रा य स्या म स्म दि शि दे ष्यो न व ति तां दि श मे ता न्न प उ प
सिं चे त ए ए तः दु मि त्रा स्त स्मै न यो स्मा दे षि यं च व यं दि ष्य इ ति ॥ अथा प उ स्म र्प
मा न्न मन वे ह्य मा णा य ये तं दे व य ज नं प्र वि शे त ॥ त न स्ना यी त ॥ रा वं स त्रा हं त्रि षु स
व ने षु रु त्वां ते आ शी र्वा च नं का र मि त्वा पा य से न स र्पि षा य आ श कि ब्रा ह्म णा नो

३८

जमिना तेनोक्त तिल हिरण्यनिदद्यात् ॥ यावद्भूतं सवनत्रये मौनी सकृद्वि
ध्याशी नियतं द्वि मश्च न वेत् ॥ एवं कुर्वन् सर्वेभ्यः पापान्यः प्रमुच्यते ॥ ॥ इति श्रीम
हर्ष वाख्ये महति प्रबंधे माधारा नामो मरुतात्मजस्य ॥ सकर्मरत्नौघनिधिस्तृती
यस्तु गस्तुरंगो यमगा दगा दगोधः ॥ ॥ कर्मविपाकपरिनाषायां प्रासंगिकं परिसमा
प्य प्रकृतमनुसरामः ॥ अथ कर्मक्षयोपायौ रुद्ध व्याधिविपर्ययो ॥ क्लेशसहत्वात्
त्रायेण दद्यादधिकर्षितः ॥ एकां रुद्धेति रुद्धे देति स्त आं शयणे व्रते ॥ गवामना
वे निष्कं वा साशीति शत रुद्धः ॥ जपदाने पितृसूक्तं कृष्ण उगण हो म रुत ॥ सर्व
पापप्रमुण्ड लं यं मय व्याधिविपर्ययः ॥ इत्येते श्लोकाः कृष्ण उ हो मा त्रा व्याख्याताः ॥
तत्राप्य व्याधिविपर्यय इत्यनेन व्याधिप्रतिरुतिदानं वक्ष्यते इति ॥ प्रतिज्ञातं तदिरांनी
व्याधिप्रतिरुतिदानविधिस्त उपमुक्तं किंचिदाह ॥ प्रतिमादिः प्रकाराधिदेवता ॥

महा०
३८

देवतात्मिका॥ आतंकोदेवता॥ तत्रतत्रपूज्याधिदेवता॥ प्रायेणसूर्यः॥ सर्वेषांरोगा
णामधिदेवता॥ अरोगंजास्करादिछेदितिप्रख्याश्रुतिःस्मृतिः॥ तत्रव्याधिप्रति
मायाआतंकनाम्नीदेवतानवति॥ तत्रपूज्याधिदेवता॥ तत्रव्याधिप्रतिप्रतिमाद्रव्यप
रिमाणं चाह॥ हेमः पलातददांदांनददांदांत्प्रकल्पयेत्॥ सूर्यप्रतिमालक्षणमाह
॥ सूर्यं द्विजोचनं पद्मेदधानं करद्वयं॥ व्याधिप्रतिमालक्षणं तु॥ तत्रव्याधिहरप्र
करणे पृथक् पृथगभिधास्यते॥ व्याधिनेरात्मप्रतिमालक्षणमभिनिञ्जानि॥ मंडपप
रिमाणं वेदिकापरिमाणं चाह॥ षोडशद्वारद्वाराष्टौवापिहस्तास्तेर्मंडपेरुते॥ तस्या
देनोत्तरप्राच्याहस्तोष्ट्रयांचवेदिकां॥ षोडशद्वारद्वाराष्टौवाहस्तास्तत्परिमितं शान्ति
कर्मजर्जवति॥ तैर्हस्तैः स्तसंख्याकहस्तपरिमितं एवमंडपोजवेत्॥ तस्मिन्मंडपेस
तितत्सादेनमंडपस्यचतुर्थांशेनवेदिकामे महस्तोन्नतांकुर्वीत॥ मंडपस्यपंचतु

३९

र्थांशायामश्वतुर्थांशव्यायामश्ववेदिकामानवतीत्यर्थः॥ उत्तरप्राच्यामंडपं त
रीशानदिशिप्रास्तारं वेदिकास्तदंशं तंशं तं कुटं विनं सप्तसंधं सराचारं मुवानंक
रुणामंड॥ दरिद्रं मंत्रतत्रज्ञनिवृत्तप्रतिग्रहात्॥ आचार्यां वृणुमाहुक्किनम
ः सत्कारपूर्वकं॥ शक्तिनमः॥ शक्त्यनुसारेण वस्त्रालंकारादिना चार्चयित्वा
काजेरुत्वाय आचार्याधीनो नवेत्॥ सशक्तिनम इत्युच्यते॥ सत्कारो गंधपुष्पारि
तिः पूजनं॥ आचार्यं कृत्यमाह॥ कृतोपवासस्तोत्राप्रतिमामधिवासच॥ तां प्रति
मां रोगप्रतिमामधिदेवतारूपसूर्यप्रतिमां च॥ आतंकनाम्नीममुकयाधिदेवताम
धिवासच॥ तां प्रतिमां रोगप्रतिमामधिदेवतारूपसूर्यप्रतिमां च॥ आतंकनाम्नीममु
कयाधिदेवतामधिवासमासीति वेदिकामा उपरितिमां गंधपुष्पास्तैः॥ रधिवास्य
आतंकनाम्नीममुकयाधिदेवतामैनम इति षोडशोपचारपूजां विरधीत॥ अथवाव

महा.
४०

वृत्तमाणासौराष्ट्राक्षरमंत्रेणवापूजयेत्॥ एवंरोगदेवतामधिवास्यअभिदैवतंस्तु यमपि
सूर्यप्रतिमायामधिवासयेत्॥ ततः सौराष्ट्राक्षरमंत्रेणपूजयेत्॥ तदनंतरंरुद्रमहा॥ अ
र्द्धरात्रेभुतोविश्वेभ्यस्तुर्निर्मंडपाददिः॥ आचार्योपायसमासादिबलिनिक्षिप्यमंत्रतः॥ वि
श्वेर्षुतआचार्यः बलिरानमंत्रमाह॥ आदित्यावसवोरुद्रादेर्वज्रतानिपन्नगाः॥ व
लिनातेनदत्तेनशक्तिं कुर्वंतुसर्वाः॥ इतिजागयाउषसिस्नात्वाधारयन्वाससीनवे
निर्मलेचंद्रवज्रकेशुकुलमाख्यातुलेपनः॥ सालंकारः सपयंतेमंडपस्याधिबेरिकां॥
मंडपस्यसपयंतेइत्यन्वयः॥ अधिबेरिकांबेरिकायामुपरिमंडलेचतुरस्रंवातम्
ध्वजंएदलांबुजे॥ लिखितपिष्टचूर्णेनतत्रोपसुपरिक्रमात्॥ तिलानांपंचचतुरैस्त्रि
जिर्जोतैस्तथाएनिः॥ पलेभ्यस्तुर्निर्द्वाभ्यांवाताम्रपात्रंनवेन्नवे॥ शालेभ्यैरक्षतैः पूर्णसौ
रेणाष्टाक्षरेणतांस्नापितोपचगयेनवस्नालंकारशालिनीं॥ मंडलेचतुरस्रंवेत्सादि॥

४०

गोमयेमंडलाकारंचतुष्कोणंवाउपलिपेदेदिरामकायाणवोपरि॥ तत्रोपसुपरि
क्रमात्॥ तत्रअष्टदलांबुजे॥ वृत्तमाणाद्व्याणिरकस्योपर्येकमित्येवंक्रमाद्
वेतीत्यर्थः॥ पंचवाचत्वारोवापंचचतुरोतौत्रयोवाचत्वारोवापंचवापंचवाअष्टौ
वेतितिलद्रोणानांसेख्या॥ अत्रामंक्रमः॥ उपलिपेदेदिकाप्रदेशेअष्टदलपयस्यो
परिउक्तसंख्याकास्तिजा॥ पनीया॥ तस्मिंस्तिलराशौपलव्योनचतुष्टयेनवायु
देताम्रपात्रंनिक्षिपेत्॥ तस्यात्रमक्षतैः पूरयेदिति॥ सौरेणाष्टाक्षरेणतांअत्रप्रति
मोचपंचगयेनअष्टाक्षरेणप्रकारेणस्नापितोवस्नालंकारमुतांतांम्रपात्रस्योपरि
अक्षतमध्येअष्टदलपयंलिखितवृत्तमाणाप्रकारेणमध्येवित्यस्यवृत्तमाणांकु
पीतेति॥ शयमानप्रनावक्रांसांइसिंहरज्जुषितां॥ पयैरधानंरुद्रंउष्टलिः सूर्यआ
दित्योमत्पष्टाक्षरस्यसौरमंत्रस्यदेवताग॥ रुषिः सूर्योदेवतागामत्रीछंदः॥ अतः

महा.
४१

तरुण्यमाह॥ प्रतिमामपि विन्यस्य तत्र देवं दिवाकरं शिष्यमानप्रजावक्रं सांप्रसिद्धं
पितॄं॥ प्रमेदधानो हस्तान्मांसेरवक्रं दिलोचनं॥ दिव्याजरणसंपन्नं रक्तस्त्रगंधवाससं
॥ सांगहेमारविंदस्य कर्त्तिकायां निषेडपं॥ मूले पूर्वादिपत्राणां शुक्रांगारबुधास्तम
॥ गुरुमंदेंडुके तंश्च नक्षत्राणि स्मिन्नास्मिन्नाः मध्यतः पूर्वपत्राग्रे रेवसंता निविन्य
सेत्॥ प्रतिमामपीसादिअपि राष्ट्रः समुच्चये॥ अतएव रागप्रतिमां दिवाकरप्रति
मां च विन्यस्येत्सर्वः॥ सिद्धो न वति॥ सांगहेमारविंदस्येति॥ अंगानि दलानि॥ अष्टदलो
पेतसौवर्णकमलस्य कर्त्तिकायां मध्यजागे निषेडपं दिवाकरं विन्यसेत्सम्यक्॥ मू
ले आदिनागे तमः राहुः मध्यतः पूर्वपत्राग्रे मध्यतः कर्त्तिका मध्ये पूर्वपत्राग्रे पूर्व
दलस्यां ते॥ अयमर्थः॥ सौवर्णकमलस्य पूर्वदलप्रथमजागे शुक्रं स्थापयेत्॥ एवं
मात्रे मंदलादिष्वंगारकप्रजती नक्ष्त्राकपावक्रमेण स्थापयेत्॥ कर्त्तिका मध्ये सर्व

४१

समीपे अश्विनाजरणां रुक्मिकाचेति त्रिणि नक्षत्राणि स्थापयेत्॥ पूर्वदलस्याग्रे रोहि
ण्यादिनित्रिणि वसुन्तरत्रापि प्रदक्षिणाकारं त्रिणि नक्षत्राणि विन्यसेदिति तातः
किमित्याह॥ यथास्वनाममंत्रेण गंधधुप्याहतादिनिः सर्वोपचारैश्चात्मच्यं स्तीरा
हारं निवेदयेत्॥ नाममंत्रं लेति॥ सर्वज्ञातस्य हरेण सौरमंत्रेण व्याधिप्रतिमा
माः शुक्रादिमहाणामश्विन्यादि नक्षत्राणां च चतुर्थ्यं तेन नमो मुक्ते न तत्र देव
तानाममंत्रेण चतुर्त्विजिः सहित आचार्यः तत्रैव तिलराशि समीपे वे
दिकायां पूर्वदिशि धाम्यराशौ वक्ष्यमाणगुणे पेतान्नपंचकलशान् स्थापयेदित्या
ह॥ तत्रैव सहितो विप्रैश्चतुर्त्विजो हि तान्नवान्॥ निर्व्रणो न वजीर नैर्मुक्तांश्चामी
करेण च॥ अश्वस्थाना ऊजस्थाना दत्तानी कानी र्थसंगमात्॥ राजद्वारा च राकलैर्म
निकानां संचदनैः॥ मन्त्रिकानां राकलैः खंडैरित्यर्थः॥ अश्वस्थानादिभ्यः आरुतै

महा.
४२

मन्त्रिकानां शकलैश्चंदनसहितैर्मुक्तानीत्यन्यः॥ रोचना गुणान्मां च पुण्य तीर्थान्
परितान्॥ पञ्चवालेन तसुखान्मेतव स्नानावेष्टितान्॥ पञ्चानिषेक कलशान्धान्य
रात्रौ विनियुते॥ ततः किं कुर्व्यादित्याह॥ आपो हि एतानि मे त्रैहिरापे स्यादिति स्नि
तिः पवमानानुवाकेन शान्दं शानुवाकतः॥ शानो वातानुवाकेन घोषमेष्टातिवाचनं॥
आपो हि एतिरचस्मिंधुदीपकृषिः॥ आपो देवतागमत्रीहं॥ शान्तिपाठेनियोगः॥
आपो हि एममो नुवस्तानकृते रधातन॥ महेरणयचत्तसे॥ १॥ यो वः शिवतमोरस
स्तस्य जाजमतेहनः॥ उरातीरिवमातरः॥ २॥ तस्मात्तरंगमामवोमस्मत्तमामजि
न्यथा॥ आपोजनमयाचनः॥ हिरण्यवर्णा इतिरचस्मत्तमि कांशतः पातित्वेनाभिरु
षिः॥ आपो देवतात्रिष्टुष्टं॥ शान्तिपाठेनियोगः॥ हिरण्यवर्णाः शुचयः पावका
मासुजातः कश्यपोमास्विः॥ अग्निमागर्जंरधिरेविरूपास्तान् आपः शंस्पोनात्त

४२

वंतु॥ १॥ मासां राजावरुणोयानिमध्ये स स्नानते अग्रपंजनानां॥ मधुश्रुतः शुचयो या
पावकाः स्नात्वा पशंस्पोनात्तवंतु॥ २॥ मासां देवादि विष्णु एव तिनक्षमा अंतरिक्षे वज्र
धानवंति॥ याः पृथिवीपुमसो न्वेति शुक्रास्तान् आपः शंस्पोनात्तवंतु॥ ३॥ पवमानः
सुवर्जनश्चममनुवाको गणहोमप्रकरणे प्रदर्शितः॥ शान्दं शानुवाकेनेत्यनेना
स्नानाय नगरवापरिपरितमोषशान्तिरुपलसते॥ अत्र च वेदक्रमेण प्रथमत इयं
शान्तिः पठनीया पश्चात्प्राजुषी शान्तिः॥ अथाशुलायनघोषशान्ते शर्पाद्यनिधीयते॥
आनो न इति दशार्चं सूक्तं॥ गौतमेन राहूगणेन दण्डं वैश्वदेवं आयाः पंचसप्तमी च
जगत्पः पृथिवीराहस्यानाशेषस्त्रिष्टुनः॥ स्वस्ति नो मिमातामिति पंचचैवाग्र आत्रे
मेण स्वस्पात्रे मेण दण्डे वैश्वदेव्यतिस्त्रिष्टुनो ह्यनुष्टुपौ शान्दं शानुवाकं पंचदश
सूक्तं वशिष्टार्चं वैश्वदेवं त्रैष्टुपं रत्नो हणमिति पंचविंशत् सूक्तमांगिरसेन पापु

महा.
४३

नारद एवमेव त्रैलोक्ये चतुर्वर्ण्यं तन्मायुः शिशुः न इति त्रयोदश चं सूक्तं मैत्रेया प्रतिरथेन
दृष्टं मैत्रेयैस्त्रिषु चतुर्वर्ण्यं वा ह स्पृशन्मायुः पृथक्मायुः ॥ मुचामित्वेति पंच चं सूक्तं प्राजा
पत्येन मत्स्यनाशनेन दृष्टं मैत्रेयैः पुनर्मत्स्यानुष्टुप् ॥ अमृषुवाजिनमिति चं सूक्तं मरि
ष्टनेमिताह्येण दृष्टं तस्मै त्रैलोक्ये चतुर्वर्ण्यं तेषां शान्तिपात्रे विनियोगः ॥ एवमाद्यादि वि
दित्वा शान्तिपात्रे देवंपरं नृजं ममृते ॥ ॥ अथ योषणं तिवर्गः ॥ आनो नराः क्रतवो य
तु विश्वरूपा सोमपा शीतास उद्भिदः देवानो मया सदमिद्धं भस्म सन्नप्राप्तुवोरक्षितारो
दिवेदिवे ॥ १ ॥ देवानां नरा सुमतिर्जन्मता देवानां शान्तिरजिनो निवर्तताम् ॥ देवानां स
त्यमुषसे दिमावयं देवानां आमुः प्रतिरंतु जीवसे ॥ २ ॥ तान्मर्वमा ॥ निविहामहे वयं
जगं मित्रमदिति दक्षि मस्त्रिधं ॥ अर्ममतां वरुण ॥ सोममश्विना सरस्वतानः सुनगा
ममस्करत ॥ ३ ॥ तन्नो वानो ममोनुवातु नेपजंतमाता एभिवात त्विता योः ॥ तद्वावा ॥

४३

सोमसुतो ममोनुवस्तदश्विनामृणुते धिष्म्ययुवं ॥ ४ ॥ तमीशानं जगतस्पृशस्मि ति धि
मं निवमसे रूमहे वयं ॥ पूषानो मया वेदसामसदधेरक्षिता पापु रदधः स्वस्तये ॥ ५ ॥
स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः ॥ स्वस्ति नस्तार्क्ष्यो अरिष्टनेमिः स्व
स्ति नो बृहस्पतिर्दधातु ॥ ६ ॥ एष दध्वा मरुतः एभिमातरः शुनं यावानो विदधे षुजग
मः ॥ अग्निजिकामनवः सरचक्षसो विश्वे नो देवा अवासागमनिह ॥ ७ ॥ नद्रं कर्षन्ति
मृणुमाम देवानं प्रपेमास्त निर्यत्रा जत्राः स्थिरै रंगैस्तुष्टुवा ॥ सस्तत्तु निर्यत्रो म
हि देवमरा मुः ॥ ८ ॥ शतमिन्नुशरदो अति देवा यत्रानश्रुक्ता जर संतनूना ॥ पुत्रा सो
मत्र पितरो जवंति मानो मया शरिषता युगं तो ॥ ९ ॥ अदिति यौरंत रित्तमदिति मा
ता सपिता सपुत्रः ॥ विश्वे देवा अदितिः पंचजना अदितिर्जनित्वे ॥ इदमेकं सूक्तं ॥
॥ स्वस्ति नो मिमीतामश्विना जग स्वस्ति देव्यदिति रनर्वताः ॥ स्वस्ति पूषा असुरो रधा

महा०
४४

तुनः स्वस्ति यावा एषि वा सुवेतुना ॥१॥ स्वस्तये वा सुपुत्र वाम है सोमं स्वस्ति नुवनम्
मस्मतिः ॥ इह स्मतिं सर्वगतं स्वस्तये स्वस्त्यम् आदित्या सोमं वेतुनः ॥२॥ विष्णवे देवानो
अथा स्वस्तये वैष्णवो वसुरग्निः स्वस्तये देवा अचनवः स्वस्तये स्वस्ति नो अदिते
रुधि ॥४॥ स्वस्ति पंचामनुचरे मस्य चंद्रमसा विव ॥ पुनर्दत्ता प्रताजानता संगमे म
हि ॥५॥ इत्येको वर्गः ॥ अत्र परिशिष्टं कृद्ममामनंति ॥ तद्यथा ॥ स्वस्त्यमनंता ह्य
मरिष्टनेमिं मुहूर्तं वामसं देवानो ॥ असुरघ्निं सरवं समस्तु ह्यशो नावमिवा
रुहे म ॥१॥ अहो मुचमो गिरसंगमं च स्वस्मात्रे मं मनसा च ता ह्यं प्रमत्तपाणिः शरणां
प्रपद्ये स्वस्ति संवाधे नमं नो अस्तु ॥२॥ इति परिशिष्टं कृद्मं ॥ ३ ॥ शन्न इन्द्राग्नी
नवतामवो निः शन्न इन्द्रावरुणा रात हव्या ॥ शमिंद्रा सोमा सुविता यशो ॥ शन्न इन्द्रा
रुणा वाजसा नौ ॥१॥ शन्नो नगः सुमनः शंसो अस्तु शन्नः पुरंधिः शमु संतु शमः ॥२॥

४४

नः स तस्य सुममस्म शंसः शन्नो अयमा पुरुजातो अस्तु ॥३॥ शन्नो धाता ताशु धत्ता
नो अस्तु शन्न उरुची नवतु स्वधानिः शंरो रसी हता शन्नो अग्निः शन्नो देवानां सुहृदा
निसंतु ॥४॥ शन्नो अग्निर्ज्योतिरनाको अस्तु शमादित्ये निर्वरुणः सुरंसः ॥ शन्नो रुद्रो
रुद्रे निर्जलाशः शंतस्त्वष्टा गानि रिहमणोतु ॥ शन्नो मित्रावरुणा वश्विनाशं ॥ शन्नः
सुरुतानि संतु शन्न इषिरो अग्नि वातु वातः ॥४॥ शन्नो यावा एषि वी पूर्व हतौ शमं तरि
त्त इशमे नो अस्तु ॥ शन्नं धुंषधी वनिना नवंतु शन्नो रजसस्मतिरस्तु जिह्मः ॥५॥ शन्न
इन्द्रो वसु निरं वो अस्तु शमादित्ये निर्वरुणः सुरंसः ॥ शन्नो रुद्रो रुद्रे निर्जलाशः शन्न
स्त्वष्टा गानि रिहमणोतु ॥६॥ शन्नः सोमो नवतु ब्रह्म शन्नः शन्नो ग्रावाणः शमु संतु म
ताः ॥ शन्नः स्वर्णो मितमो नवंतु शन्नः प्रस्थाः शं वसु वेदि ॥७॥ शन्नः सूर्य उरुच ता उदे
तु शन्न अतस्तः प्रदिशो नवंतु ॥ शन्नः पर्वता इव मो नवंतु शन्नः सिंधवः शमु संत्वापः ॥८॥

महा०
४५

शन्नो अदितिर्नवतुर्ननेतिः शन्नो नवतुमरुतः स्वर्काः॥ शन्नो विष्णुः शमुपपानो अस्तु शन्नो
नवित्रं शो वस्तुवा मुः॥१॥ शन्नो देवः सविता जाममाणाः शन्नो नवतु पसो विनातीः॥ शन्नः
पुर्जनो न॥ वतु प्रजाप्यः शन्नो हेतु स्पतिरस्तु शन्नो॥१०॥ शन्नो देवानवतु शं सरस्व
ती सहधी निरस्तु॥ शमनिषावः शमुरातिषावः शन्नो दिव्याः पार्थिवाः शन्नो अग्निः॥११॥
॥ शन्नः सत्यस्पतये नवतु शन्नो अर्चतः॥ समुशो तुगावः॥ शन्नो रुद्रवसुरुतः सुह
स्ताः शन्नो नवतु पितरो हवेषु॥१२॥ शन्नो अजरा कपा देवा अस्तु शन्नो हिबुधः शंसु
३॥ शन्नो अपानपाप्ये रुस्तु शन्नः एभिर्नवतु देवगोपा॥ आदित्यारुद्रावसवो नुमं ते दे
वसक्रियमारां नवीयः॥ अर्चतु नो दिव्याः पार्थिवा सो गोजा ता उत मे मत्तियासः॥१४॥
ये देवानो यत्तिया यत्तिय नो मनो यजत्रा अमृता रुतज्ञाः॥ ते नो रासेना सु रुगममय
ममं पातस्वस्तिनिः सरान॥१५॥ इदमपरं सूक्तं॥ ॥ रक्षो हणं वा जिघृक्षि मित्रं प्रथिष्य

४५

सुपमामि शर्म॥ शिशो अग्निः क्रतुनिः समिदस नो दिवा सरिष स्वा तु नक्तं॥१॥ अ
या दंष्ट्रा अर्चिषा या तु धाना तु पस्व राजा तवेदः समिधः॥ आजि कयां तरे देवान्न ज
स्व क्रव्या दौ विह क्रम पि धस्वा सन्॥२॥ उते जे मा विं नु पधे हि देष्टा हिंस्तः शिशो नो व
रं परं च॥ उतां तरि स्ते परि धे हि राज न जं जैः संधे सि स्ते नि मा तु धाना त॥३॥ यज्ञै रि
पः सन्न समा नो अग्ने वाच शत्यं अशनि निदिहानः॥ तानि विष्णु हृदये मा तु धाना
न्मती चो वा रुन्मा ति नो ध्येषां॥४॥ अग्ने त्वचं मा तु धान स्पति धि हिं स्ता शनि र्हर सा हं
त्वे नं प्रप र्वाणि॥ जात वेदः अण हि क्रव्या क्रवि स्तु विं वि नो तु ह क्तं॥५॥ यज्ञे रा नी प
त्रप सि जा त वेद स्ति एत मग्र उत वाच रं तं॥ यज्ञा तरि स्ते पथि निः पतं तं म स्ता वि ध्य श
र्वा शिशान॥६॥ उता त ध्यं स्पणु हि मा त वेद आ ले ना ना दृष्टि नि र्या तु धाना त॥ अग्ने
पूर्वो निज हि शेण मुचा न आ मा दः श्विका स्त म दं ले नीः॥७॥ इह प्रबूहि य तमः सो

महा०
४६

अथैमोमातुधानोपरहंरुणेति। तमारजस्वसमिधायविष्णुचक्षुःसम्प्लव्ये रंध्रमैनं॥५॥
तीक्ष्णोनाथेचक्षुषारक्षमज्ञाचं वसुन्धः प्रतापे प्रचेतः॥ हिंसां रक्षां समजिशोभुचान
मत्वादजन्मातुधानाः न चक्षुः॥६॥ न चक्षुः रक्षः परिपश्यविष्णुवस्त्राणि प्रतिप्रणी
ह्युप्रातस्यामेष्टुहंरसागलाहित्रेधामूलं मातुधानस्य हृत्पुत्रं॥१०॥ त्रिमातुधानः प्र
सितिं न एतत्त्वयो अथैमन तेन हंति तमर्चिषा स्फूर्जं मजातवेदः समक्षमेनं गणतेनि
हृत्पुत्रं॥११॥ तदथैव चक्षुःप्रतिधेहिरक्षे शफारुजं तेन परपसिमातुधानं॥ अथर्वव
ज्योतिषादैव्येन सत्यं धूर्तं तमचित्तमोषा॥१२॥ परमेमयमिषु नारापातो मदाचक्षु
संजनं तरेफाः॥ मन्यो मनसः शरव्याजामते मातया विध्य हृदये मातुधानान्॥१३॥
पराश्रणी हितपसा मातुधानान् पराश्रे रक्षो हरसाश्रणी हि परासुनपो अनिशोभुचा
नः॥१४॥ पराश्रदेवा हजिनं श्रुतं तु प्रत्यगेनं रापया मं तु रक्षाः॥ वाचास्तेनं शरव रु

४६

छंदुमर्मविष्णुसैतु प्रसितिं मातुधानः॥१५॥ यः पौरुषमेतत्क्रविषासमं क्रियो अरव्येन
पशुना मातुधानः॥ मोक्षप्रामातरतिक्षीरमथैतेषां शोभाणि हरसापि हृत्पुत्रः॥१६॥
संवत्सरीणां रयउस्त्रियामास्तस्य माशीयातुधानो न चक्षुः॥ त्रीमूषममेतमस्ति ह
प्तांतं प्रसंचमर्चिषा विध्यमर्मन॥१७॥ विषगवां मातुधानां पिबं धारुष्यं तामदितमेतरे
वापरैर्नादेवः सविता हरा तु पराजागमौषधीनां जमती॥१८॥ सनादमेमणसिमातुधाना
नत्वारक्षां सिहतना सुजिषुः॥ अनुदहसहं तरां क्रव्यादो माते हेत्यामुह तदैव्ययोः॥
॥१९॥ त्वजो अथै अधरा उदक्तां पश्चादुतरक्षपु रस्तात्॥ प्रतितैते अजरा सस्तपि
राश्रप्यं रक्षोभुवता हंतु॥ पश्चात्पु रस्तादधरा उदक्ता कविः काव्येन परिपाहि
राजन॥ सखे सखा मम जरो जरिमो अथै मर्त्यं स्वन्नः॥२१॥ परित्वाथै पुरं वयं
विप्रं प्रहस्य धीमहि॥ धृषवर्तं दिवे दिवे हं तारं नं गुरावतां॥२२॥ विषेण नं गुरावतः प्र

महा०

तिष्मरत्तसोदह॥ अनेतिमेनं शोचिषातपुरग्राचिर्हृदिनिः॥२३॥ प्रत्येमेमिषुनादह
मातुधानाकिनादिना॥ संत्वात्रिशामिजागहादुंविप्रमंत्तनिः॥२४॥ प्रत्यमेहरसाह
मृणां हि विष्मृतः प्रतिमातुधानस्यरत्तसोबलेविजवीर्यं॥२५॥ एतदंतमपरसूक्त
॥ आशुः शिशानो हृषिकेन नीमो घनाघनः शोचतामृषणां नो॥ संक्रंदनो निमिषरा
कवीरः शतं सेना अजयस्माकमिंद्र॥१॥ संक्रंदनेनामिषेण जिह्मुना मुक्ता रेणु
श्रवणेन धृष्टुना॥ तदिंद्रेण जयतस्सहसुधोनर इषुहसेन वस्त्रा॥२॥ स इषुहसैः
सनिषंगिनिर्वशी सः स एष समुध इंद्रो गणेन संसरति क्रोम पावा कुरु शर्भुग्रध
वा प्रतिहितानिरस्ता॥३॥ एह स्पते परिशयारये नर होह मित्रा अपवाधमानः॥ प्र
जेजसेनाः प्रमणो युधाजयं नस्माकमेव वितारयाना॥४॥ बलविताय स्पविरः प्र
वीरः सह स्वात्वाजी सह मान उग्रः॥ अजिबीरो अजिसत्वा सहोजा जे नमिंद्रयमा

४१

तिष्ठ गोवित॥५॥ गोत्रनिदं गोविदं वज्रबाहुं जयंतमस्य प्रमणं तमोजसा॥ इमं सजा
ता अनुवीरयध्वमिंद्रं॥ सखायो अनु संरत्तध्वं॥६॥ अजिगेत्राणि सहसा गहमानो द
यो वीरः शतममुरिंद्रः॥ रिंद्र इष्यवनः एतनापा उमुधोऽस्माकं सेना अवतु प्रयत्नु॥
॥७॥ इंद्र आसात्रेता हस्पति इंद्रिण मत्तः पुरातु सोमः॥ देवसेना नाम निजं जतीनां ज
यंतीनां मरुतो मंत्वयं॥ ८॥ इंद्र स्पृष्टो वरुणा स्मरात्त आदित्यानां मरुतो शर्भ उग्रं॥ म
हामन सांनुवन चवानां घोषो देवानां जयतामुदस्यात्॥ ९॥ उदृष्य मम घवन्नामुधातु
स्त्वनां मामकां नामनां सि॥ उहन्न हन्वाजिनां वाजिनां मुद्रयानां मुद्रयानां जयतां मंतु
घाषाः॥१०॥ अस्माकमिंद्रः समतेषु ध्वजेषु स्माकं या इषवस्ताजयंतु॥ अस्माकं वी
रा उन्नतैरेन वंत्वस्मा॥११॥ उदेवा अवता हवेषु॥१२॥ अमी पाचितं प्रति लोचयेतीग
हाणां न्यघे परे हि॥ अजिमेहि निदं ह रुद्रो कै रंधेना मित्रास्तमसा सचेता॥१३॥ प्रे

महा०
४८

ताजयतानरइंद्रोवः शर्मयच्छतु॥ उग्रावः संतुबाहवो नाथप्यायथासय॥ १३॥ एतदंतम
न्यतसूक्तं॥ ॥ मुंचामित्वा हविषाजीवनायकमज्ञातमत्मा उत्तराजयत्मात्॥ आहिर्जग्राह
यदिवैतदेनेतस्या इंद्राया प्रमुमुक्तमेने॥ १॥ यदितिता मुर्मदिवापरेतोमदिमस्योरंतकं
जीताव॥ तमाहरामि निरुतेरुपस्यादस्यार्थमेनेरातरासय॥ २॥ सहस्राहोराशत
शरदेनरातामुषाहविषाहार्थमेने॥ रातंमयेमंशरदेनमातीद्रोविष्यस्युदित
स्यपारं॥ ३॥ रातंजीवः शरदोवर्द्धमानः रातंहेमंताछतमुवसंतात्॥ रातमिंद्रायास
विताहहस्यतिः रातामुषाहविषेमंपुनर्दुः॥ ४॥ आहार्यत्वाविदंत्वापुनरागाः पुनर्नवः
॥ सर्वगतं सर्वतचक्षुः सर्वमायुष्यतेविदं॥ इदमन्यसूक्तं॥ ॥ नमःपुवाजिनं देवजते
सहावानंतरुतारयानां॥ आरिएतेमिपतनाजमायुस्वस्तमेताह्यमिहउवेम॥ १॥
इंद्रस्यवरातिमाजोऊवानाः स्वस्तमेनावमिवाहहेम॥ उवीनएष्यावकुलेगंजारेमावी

४८

मेतौमापरेतौरिषाम॥ २॥ सयः श्रियः शवसापंचरुणीः सूर्यइज्योतिषामस्ततान॥ स
हस्रसाः रातसाअस्यरंहिन्नस्मावरंतेमुवतिर्नशार्थ॥ ३॥ एतदेकंसूक्तं॥ अत्रसंहि
तावसाननागस्यंरुद्रयंपरिश्रिष्टं पवित्वानमोब्रह्मण इत्यादिकं पठंति॥ ॥ तद्यथा॥ ॥
तच्छयोराहलीमहेगातुमज्ञागांतुमज्ञपतयेदैवीस्वस्तिरस्तुनः स्वस्तिमानुषेभ्यः॥ उर्ध्वंजि
गातुनेषजंशान्नोअस्तुदिपरेशंचतुष्पदे॥ नमोब्रह्मणेनमोस्त्वयमेनमः एषिष्येनमर्तु
षधीभ्यः॥ नमोवाचोनमोवाचस्यतयेनमोविष्मवेमहतेकरोमीत्येतन्निः पठेत्॥ नद्रंनोअ
पिवातयमनः शंतिः शंतिः॥ ॥ इत्यामृतायनीयघोषशंति॥ ॥ अप्यत्रैन्निरायाणांघो
षशंतिः॥ ॥ तत्रशंनोवातः पवतामित्यस्मानुवाकस्यसोमकांउतः पातित्वात्सोमक
षिः॥ वातादयोर्लिङ्गोक्रादेवताः॥ आद्याषट्पराजगतादितीगामत्री॥ इडायावास्वग्री
तिप्रतिष्ठासीतिचक्षेमनुषी॥ आवातवाहातिदेअनुष्टुभौ॥ मरहोवाततइतिपंचरायं

महा०
४८

क्तिः वातआवाविति देगायत्रौ न प्रपद्य इति अंतरि हं म इति प्राणं यो नाविति च त्रीणि यजं
षि॥ पुनिरिक्त्वा चिरिति त्रिष्टुप्॥ कयानश्चित्र इति तिस्रो गायत्र्यः॥ वयः सुपर्णा यो नाविति
च त्रीणि यजंषि॥ पुनिरिति त्रिष्टुप्॥ कयानश्चित्र इति तिस्रो गायत्र्यः॥ वयः सुपर्णा इ
ति त्रिष्टुप्॥ शन्नो देवाति देगायत्रौ॥ सुमित्रियान इति दुर्मित्रिया इति च द्वे यजुषी आपो हि छेति
तिस्रो गायत्र्यः॥ एषि वीरांतेति अंतरि हं रां न मिति योः रांति एषि वीरांति रिति ते या हं
रां नैति राह श्री श्वेति च षड्यजंषि उदायुषे सनुष्टुप्॥ तच्च हुरि साकृतिः॥ यउदगादि
ति पंक्ति श्वनुः ष्यदाः॥ ब्रह्मणश्चैतन्य सीतियजु रादिका॥ मामदे दोधीति राक पदा गाय
त्री मे धाम नीषेति यजुः॥ आनिगी निरि सनुष्टुप्॥ ब्रह्म प्रावादि ष्वे यजुः॥ रांति पावे विनि
योगः॥ ॥ अयं रां सनुष्टुप्॥ ॥ शन्नो वातः पवतां मातरि श्वा शन्नस्तपनु सूर्यः॥ अह
नि रां न वंतु नः राः रात्रीः प्रतिधीयतां शमु खानो युष्ठु रा मादि त्प उदे नुनः॥ १॥ शिवानः रां

४८

तमानव सुमदी कासरस्वति॥ माने व्योम संदशि॥ २॥ इंद्राये वास्व सिवास्तु मघास्तु म
तो नू या स्म सा वा सो छि स्म स वास्तु स नू या यो स्मा दे रि यं च व यं दि ष्मः॥ ३॥ प्रतिष्ठा
प्रतिष्ठा वं नो नू या स्म प्रतिष्ठा याः छि स्म स्य॥ प्रतिष्ठः स नू या यो स्मा दे रि यं च व यं दि ष्मः
॥ ४॥ आवातवाहि नेष जं वि वातवाहियद्रमः॥ त्वं हि विश्व नेष जो देवानां हत ई म
से॥ ५॥ वावि मौ वा तौ वात आ सिंधो रापरावतः॥ उहं मे अ न्य आ वा तु परा वा न्यो वा तु
यद्रमः॥ ६॥ महा हो वात ते गहेः मतस्म मिधि र्हितः॥ ततो नो दे हि जी व से ततो न्ये धे
हि नेष जं॥ ततो नो मह आ व ह॥ ७॥ वात आ वा तु नेष जं रां नू र्म यो नु नो ह दे॥ प्राण आ
मुषिता रिषत्॥ ८॥ इंद्र स्म ग हो सि तं त्वा प्रपद्ये सत्कः सखः सह य न्ये अ स्ति ते न॥ नः
प्रपद्ये नु वः प्रपद्ये सु वः प्रपद्ये नू नु वः सु वः प्रपद्ये वा युं प्रपद्ये ना त्ता न्दे व तां प्रपद्ये
स्मान मा खणं प्रपद्ये प्रजापते त्म को ब्रह्म प्रपद्ये नू प्रपद्ये॥ १०॥ अंतरि हं म उ मं तरं

महा०
५०

बृहद्वनमः॥पर्वताश्चमामावाताःस्वस्थास्वस्तिमांतमास्वस्थास्वस्तिमानसानि॥११॥प्राणा
प्राणौमत्स्योर्मपतप्राणाप्राणौमामाहसिष्टंमयिमेधांमयिप्रजांमय्यस्तिस्तेजोदधातुम
यिमेधांमयिप्रजांमयिस्त्वोन्नाजोदधातु॥१२॥युनिरक्तुनिःपरिपातमस्मानरिष्टेनि
रश्चिनासौजगेनिः॥तन्नोमित्रोवरुणोमामहेतामदितिःसिंधुःएषिवीउतय्योः॥१३॥
कमानश्चित्रानुवहतीसदावृधःसखाकमाशचिष्टयावृता॥१४॥कस्वासत्यो
महानांमहिषोमन्त्रदंधसःददाचिद्वारुजेवसु॥१५॥अजीपुराःसखीनामविताज
रिदृणो॥शतंजवास्पुतये॥१६॥वयःसुपर्णाउपसेदुरिद्रंमिममे॥धारुषमोनाधमा
नाः॥अपध्वांनमूणंहिमृदिचक्षुर्मुमुग्धस्मान्निधयेववधान्॥१७॥शन्नोदेवीर
क्षिष्टमन्त्रापोनवंतुपीतये॥शंयोरनिस्तवेतुनः॥१८॥इशानावायारोक्षमंतीश्वर्यणा
नाः॥अपोयाचामिनेषजं॥१९॥सुमित्रानस्तुमिन्नापुषधमःसंतु॥२०॥दुर्मित्रास्तस्मै

५०

ऋमासंयोस्तां देष्टियेचवयंदिष्म॥२१॥आपोहिष्टामयोनुवस्तानउर्जेदधातन॥म
हेरणमचक्षसे॥२२॥योवःशिवतमोरसस्तस्यजाजयतेहनः॥उशतीरिवमातर॥२३॥
तस्मात्तरंगमामवोयस्यस्तयायजिन्वथ॥आपोजनयथाचनः॥२४॥एषिवीशंतासा
ग्निनाशंतासामेशंतानुवंशमयतु॥२५॥अतरिदंशंतांतवामुनाशंतातमेशंतांस्तु
चेशमयतु॥२६॥द्यौःसातासादितेनशंतामुचंशमयतु॥२७॥एषिवीशंतिरंतरित्त
शान्तियौःशंतिरवांतरःदिशःशंतिरग्निःशंतिर्वायुःशंतिरादित्यःशंतिश्चंद्रमाःश
तित्वाणिशंतिरापःशंतिरोषधमःशंतिवनस्पतयशंतिर्गौःशंतिरजाशंतिरश्च
ःशंतिःपुरुषःशंतिर्ब्रह्मशंतिर्ब्रह्मणःशंतिशंतिरेवशंतिःशंतिर्मेऽस्तुशंतिः
॥२८॥तयाहंशंतासर्वशंतामय्यदिमदेचतुष्यदेवकरोमिशंतासर्वशंतामय्य
तिशंतिर्मेऽस्तुशंतिः॥२९॥एहश्रीश्वक्राश्वधतिश्वतपोमेधाप्रतिष्ठाश्वधाससं

महा०
५१

धर्मश्चेतानिमोक्षिष्टमनुत्तिष्ठंनुमांश्रीश्चक्राश्चधृतिश्चतपोमेधाप्रतिष्ठाश्चासत्संध
र्मश्चेतानिमामाहासिषुः॥३०॥ उदायुषां स्वायुषोरोषधीनां रसेनोत्पन्नं न्यस्य मुष्मेणो
दस्याममतां अनु॥३१॥ तच्चक्षुर्देवहितं पुरस्तात्तु कमुच्चरत्तपश्चैव मशरदः शतजीवे
मशरदः शतं प्रणयामशरदः शतं प्रज्वामशरदः शतमहीनाः स्यामशरदः शतं ज्यो
क्त्सु यंदेवै॥ यउदगन्महतोर्त्वादिजाजमानः सरिरस्य मध्यासमावृषतो रोहिता
तः सूर्यो विपश्चननसापुनातु॥३२॥ ब्रह्मणश्चोत्पन्नसि ब्रह्मणश्चासीत्सो ब्रह्मणश्चा
वनमसिधारिते मंदपि वी ब्रह्मणमहाधो धिस्तसत्॥३३॥ मेधामनीषेमा विशंतो स
माचीकृतस्य नवस्यावरुधे सर्वमायुरमाणि॥३४॥ आनिगीर्जिर्मदतो न जनमाप्या
ममहरिवोवर्द्धमानः॥ महास्तेरन्मो महिगोत्रारुजासिन्मिष्टनाजो अधने स्याम॥
३५॥ ब्रह्मप्रवादिष्मत्तन्मोमाहासीत्॥३६॥ उंशान्तिः शान्तिः॥ ॥ इति तैरीयघोषशं

५२

तिः॥ ॥ आयुप्रासंगिकं परिसमाप्य प्रकृतममनुसराम॥ पंचानिषेककलशान्धा
न्यरात्रौ विनिक्षिपेत्॥ आपो हिष्ठादिर्निमंत्रैर्हिरण्येभ्योऽदिनिस्त्रिभिः॥ पवमानानु
वाके न शान्तिं प्राप्नुवाकतः॥ शान्तिं वातानुवाके न प्राप्नुवाकतः॥ शान्तिं वातानु
वाके न घोषमेच्छांति वाके च न मिश्रक्रमधुना तदनंतरं रुतमाहविधायकत्वे ब्रह्माणं च
तुरो ब्राह्मणान् जपेत्॥ अनुतेनामितैर्वा रे र्द्धे न चरणेन वा॥ देवतालिंगमंत्राणां एतातै
ः परिचारिते॥ आग्नेय्यादिश्चिंकुं देवा संयुज्जिते वा कुताशनं॥ स्यापयित्वा स्वर्गसोक्तमु
क्त्वा कंसमिधाहविः॥ स संपाद्य ततः पात्रा मवसिन्वा निधाय च चरुं तिलं च सर्वं हा
तं मूलत्रमुदाहरन्॥ वारान्सहस्रं वा एतमष्टाविंशतिमेव वा॥ कुत्वा पूर्णं कुती चां
ने प्रणत्ता मोक्षमाचरेत् विधायकत्वे ब्रह्माणं मिथादिविधायकत्वे ब्राह्मणं एतातया दे
वतालिंगमंत्राणां जपे च तुरो ब्राह्मणान् हवेत्यन्वयः॥ विधायकत्वमुपदृष्टत्वं॥ ब्रह्मासु

महा०
५२

पत्राजविति॥ ब्रह्मवरानकेवने॥ ब्रह्ममाणहोमकर्मायं अपितु विशिष्टसकलकर्मा
यंमपि देवतालिङ्गमंत्राणामिति वक्तुं वचनामंत्रवक्तुत्वमवगम्यते॥ मूलमंत्रश्च घृणिः
सूर्यइत्येकरवद्वर्तितः॥ तस्मादयमभिप्रायः॥ रोगप्रतिमादाने सर्वत्र सूर्यावाधिदेव
ता॥ व्याधिनां निवृत्त्यात्॥ अतश्च जलरोगादिषु वरुणादेवता नवनीतितदभिप्राये
ण मंत्राणामिति वक्तुं॥ किंच राकस्मिन्नपि कर्मणि आतंकसूर्यादिग्रहनक्षत्राणां पूज
त्वात्तदभिप्रायेण मंत्राणामिति वक्तुं वचनं॥ अतएव मूलमंत्रजपेच्चतुरोच्चास्त्राणां न
ह्येतादृशतरमंत्रजपेत्वेकमेकं मया संज्ञितं वा तत्र जपसंख्यामाह॥ अमुतेनामितैरित्या
दिना॥ अमुतेन वारैः अमुताहतेत्यर्थः॥ अमितैर्वा वारैः॥ अमुताधिकैर्वेत्यर्थः॥ अधे
न अमुताहते॥ चरणेन अमुतपादेन॥ इमं च संख्याप्रधानमंत्रजपेत्सर्वव्यतिरिक्ते
रग्रहणं नक्षत्रमंत्रजपेत्तु शक्रतुसारेण प्रधानमंत्रजपसंख्यातो नूनसंख्याकल्पा

५२

॥ तैः परिचारित इति॥ तैराचार्यब्रह्मजतिनिः॥ कुंडे वा॥ स्थंडिले वा परिचारिते परि
कल्पिते तत्र कुंटाशनं स्थापयित्वेत्यन्वयः॥ अर्कसमिधो हविः तसं पाद्ये तितस्मिन् दे
मे अर्कसमिधो नवंति हविर्ववति॥ हविर्नामा ज्यं च रुश्च॥ तसं पाद्यं आज्यस्य संपाद
ने स्वर्गस्योक्तप्रकारेण संस्कारः चरो सुमा देवता यष्टव्या तसं वधित्वेन चतुरो मुष्टा
निर्वपतीत्यादिविधिनानिरूप्य अर्पणं॥ संपादनं॥ ततः पात्रा मवसिच्य निघार्य ततः
पाकानंतरं पात्रां च रुस्याल्यं अवसिच्य निघार्य तदनंतरं च रुमुत्तरत उवाच्य अ
निघार्य च प्रत्यनिघार्य समिधो कुंटा आज्यं च कुंटा ततश्च रुंति लांश्च जुहुयात्॥ सा
हंतमूलमंत्रमुदाहरत्॥ मूलमंत्रः व्यावायादिव्याधिप्रतिमा देवता नृत्तवा सुचरुणा
दिदेवता प्रकाराको मंत्रः॥ आरोग्यतास्करादि ह्येधनमिह्येदिति वचनादधिदेवता
रूपसूर्यप्रकारकः॥ प्रागनिहितो घृणिः सूर्यइत्येकरवमंत्रोपि मूलमंत्रः॥ होम

महा०
५३

संख्यामाह॥ वर्तमानसहस्रं चाष्टशतमष्टविंशतिमेव चेति॥ अत्र प्रधानहोमो व्याधिप्र
तिमादेवतोदेवेन होमः सूर्योदेवेन होमश्च॥ अतः सूर्यव्यतिरिक्तप्रहोमे च प्रधानहो
मापेक्षया न्यूनसंख्यापरिकल्प्या कृत्वा पूर्णा कृतिं चांते प्रणिता मोक्षमाचरेत्॥ एवं पूर्वा
क्तप्रकारेण कृत्वा अंते पूर्णा कृतिमपि वक्ष्यमाणमत्रैकं कृत्वा प्रणिता मोक्षं पूर्णपात्रवि
मोक्षं कुर्यात्॥ ॥ अथ देवतालिंगमंत्राणां मित्यनेन पदेन सूचिता मंत्राः प्रदर्शयते॥ तत्र
मूले पूर्वादिपत्राणां शुक्रांगारबुधास्तमः गुरुमरेन्दुकेतुश्च नक्षत्राणि त्रिंशः स्त्रिंशः
त्येतद्वचनोपात्तक्रमेण ग्रहमंत्राः प्रदर्शयते॥ व्याधिप्रतिमादाने वतावा मुचरुणादि
रूपातदेवताप्रकाशको वैदिको मंत्रोग्राह्यः॥ अथ वा सर्वत्र व्याधिप्रतिमादाने सौ
रमंत्रावग्राह्यः॥ स च पूर्वाक्तोष्टुतिः सूर्य इत्यष्टारो मंत्रः॥ उद्यं न्ययश्चोवा॥ उ
द्यं न्ययेति च स्य कणवः प्रस्कण्वरुषिः सूर्यो देवता अतुष्टु पृच्छं॥ जपे विनियो

५३

गः॥ विनियोगस्य क्रियमाणजपहोमपूजा नेदेन पार्थक्यं नवति॥ उद्यं न्ययमित्रम
हन्ना रोहं तु नरो दिवं॥ रुद्रो गंमसूर्य हरिमातं च नाशय॥ शुके शुमे हरिमातं रो
पणाका सुदध्मसि॥ अथो हरिश्च वेपु मे हरिमातं निदध्मसि॥ उरगा दममादित्यो वि
मेन संहसा सहदिषंते मस्यं धमं नो अहं दिषते धं इत्यमं च चः सौरमंत्रः॥ शुक्र
त अन्यदिति शुक्रमंत्रस्य नरदाजरुषिः शुक्रो देवता त्रिष्टु पृच्छं॥ पूजादौ विनि
योगः॥ तव मुत्तरत्रापि विनियोगो ज्ञेयः॥ शुक्रं ते अन्ययजते ते अन्यदिषु रूपेण
हनीयोरिवसि॥ विश्वादिमाया अवसि स्वधावो नरा ते पूषं निहरातिरस्तु॥ ॥ अ
ग्निमूर्धंति अगारकमंत्रस्य विश्वरूपरुषिः अगारको देवता गायत्री छंदः॥ अग्निम
र्दादिवः ककुत्स्थतिः एषि व्याज्यं अगारेताः सिजित्वति॥ ॥ उद्युधस्वेति बुधमंत्र
स्य अग्निर्रुषिः बुधो देवता त्रिष्टु पृच्छं॥ उद्युधस्वाये प्रतिजागस्य नत्वमिष्टा पूर्णस

महा०
५४

सजेयामयेनस्यअग्निपुनः कृण्वेस्तापितरं युवानमन्नातांसीतमितेनु मेधा॥ ॥
कयानश्चित्रइत्यस्यराहुमंत्रस्यवामदेवकृषिः॥ राहुदेवतागामत्रीछंदः॥ कया
यश्चित्रआनुवहतीसराहधः॥ सरवाकयाशचिएयाहता॥ ॥ रहस्यतेअतीत्यस्ये
तिमंत्रस्यग्रहसमदकृषिः॥ रहस्यतिदेवतात्रिष्टुप्छंदः॥ रहस्यतेअतिमदयोहा
यमदिनातिक्रतुमज्जनेषु॥ यदीछमदवसरुतप्रजाततदस्मासुइविणंधेहिवित्र
॥ ॥ राहोदेवारितिराशैश्चरमत्रस्यसिधुदीपकृषिः॥ रातिदेवतागामत्रीछंदः॥ रा
होदेवीरनिष्टमआपोनवतुप्रातये॥ रायोरनिस्रवंतुनः॥ ॥ आप्यायस्वतिसोममं
त्रस्यगौतमकृषिः॥ सोमोदेवतागामत्रीछंदः॥ आप्यायस्वसमेतुतेविष्मृतः सोम
रह्यंनवावाजस्यसंगये॥ ॥ केतुंलृण्वन्नितित्रीकेतुमंत्रस्यमधुछंदकृषिः॥ के
तवोदेवतागामत्रीछंदः॥ केतुंलृण्वन्नकेतवेपेरोमर्माअपेशसे॥ समुषडिरजा

५४

यथाः॥ ॥ इतिग्रहमंत्राः॥ ॥ अथनक्षत्रमंत्राः॥ तत्रतेषामार्षाद्युनिधीयेते॥ अ
ग्निर्नःपातुरुक्तिकेत्तादीनांनक्षत्रेष्विपरिवितानांमंत्राणांविश्वेदेवारुषयः॥ क्र
मत्तान्निःप्रजापतिः सोमरुद्रआदितिरहस्यतिः सव्याः पितरोर्ममाजगः॥ सविता
त्वष्ट्रवायुरिंद्राग्रामित्रइंद्रः प्रजापतिर्गुणविशिष्टानिर्हतिरापोविश्वेदेवाब्रह्मावि
ष्णुवसवोवरुणोअजैकपादहिर्बुध्नः॥ पूषाश्विनौयमः॥ इतिदेवताः॥ त्रिष्टुप्
छंदः॥ आप्यानुष्टुप्छंदः॥ आप्यानुष्टुप्॥ पुरंदरायेतिजगताजपेविनियोगः॥
अत्रयद्यत्कर्महोमादिकर्तव्यंनवतितत्रतत्कर्मणिहोमादौविनियोगोवाच्यः॥
अथमंत्राः॥ अग्निर्नःपातुरुक्तिकानक्षत्रदेवमियं॥ इदमासांविबृहतांहवि
रासंजुहोतन॥ ॥ यस्यजातिरश्मयोयस्यकेतवः॥ यस्येमाविष्वाचुवनानिरा
वाः सकृत्तिका निरनिसंवसानः अग्निर्नोदेवस्तुवितेदधातु॥ १॥ प्रजापतयेरो

महा०

५५

हिणावेतुपन्नाविष्णुरूपारुहताचित्रनातुः॥ सोमो यज्ञस्य स्तुविते रधातु यथा जीवे
मशरदः सुवीराः॥ रोहिणी देव्युदगात्पुरस्तात्॥ विष्णोरुपाणिप्रतिमो रमाना प्रजा
पतिर्हविषावर्द्धयंती प्रिया देवाना मुपयातु यज्ञं॥ ४॥ सोमो राजा मृगशीर्षेण आगा
तश्चिबं नक्षत्रं प्रियमस्य धाम॥ आप्यायमानो बहूधा जने पुरेतः प्रजां यजमाने रधा
तु॥ ५॥ यज्ञेन सत्रं मृगशीर्षं मस्ति प्रियं राजप्रियतमं प्रियाणां॥ तस्मै ते सोम हविषा
विधेम शान्ताधिपदे त्रां चतुष्पदे॥ ६॥ आर्द्रयाः प्रथमानातिश्रेष्ठे देवानां पतिरध्या
नां॥ नक्षत्रमस्य हविषा विधेम मानः प्रजां रारिषन्मातवीरान्॥ ७॥ हेतीरुद्रस्य परितो
रुक्नु आर्द्रानक्षत्रं नुषतां हविर्नः॥ प्रमुचमानो दुरितानि विष्वा अपायसः स नुदता ५५
मरातिं पुनर्नो देव्यदितिः स्मरन्तोतु॥ पुनर्वसुनः पुनरेता यज्ञं पुनर्नो देवा अनियंतु स
र्वे॥ पुनः पुनर्वो हविषा यजामः॥ एवा नरे व्यदितिरनर्वा विष्णुस्म जत्री जगतः प्रति

तिष्ठा॥ पुनर्वसो हविषावर्द्धयंती॥ प्रियं देवानां मये तुपाय॥ १०॥ बृहस्पतिः प्रथमं ज
यमानं तिष्यन्नक्षत्रमनि संवत् वश्रेष्ठो देवाना एतना सुजिस्तुर्दिशानु सर्वा अजय
न्तो अस्तु॥ ११॥ तिष्यः पुरस्तादुत मध्यतो नः बृहस्पतिर्नः परिपातु पश्चात्॥ बाधतां दे
वो अजयं रुक्नु सुवीर्यं स्पपतयः स्यामः॥ १२॥ इह सपे सो हविरस्तु जुष्टं॥ अश्रेष्ठा मे वा
मनुयंति चेतः॥ ये अंतरिक्षं पृथिवीं क्षियंति॥ तेनः सर्वा सो हवमागमिष्टः॥ १३॥ ये रोच
ने सूर्यस्यापि सर्वा मे दिवे देवी मनु संचरंति॥ येषां माश्रेष्ठा अनुयंति कामं ते सः स
र्वं सोमधुमकुहोमि॥ १४॥ उपरुताः पितरो मे मघा सुमनो जवः सुरुतः सुरुताः॥ ते
नो नक्षत्रे हवमागमिष्टाः स्वधानि र्यज्ञं प्रयतं जुषतां॥ १५॥ ये अग्नि रग्धा ये अनग्नि
रग्धाः ये मुं लोके पितरः क्षियंति यांश्च विप्रयां उचन प्रविप्रमघा सुमत्तं सुरुतं जुष
तां॥ १६॥ गवां पतिः फलानां नाम सितं तदयं मंवरुण मित्रचारु॥ तं तावमं स मित्ता

रं स नी नो जी वा जी वं तु मु प सं वि शे म ॥ १३ ॥ ये ते मा वि श्वा नु व ना नि सं जि ता य स्म दे वा अ
नु स यं ति चे तः ॥ अ र्म मा रा जा ज र स्तु वि धा न फ ल्गु नी म ष नो रो र वी ति ॥ १४ ॥ अ ए शे दे वा नो
ज ग ण सि त त्वा वि डुः फ ल्गु नी स्त स्य वि ज्ञा न ॥ अ स्म ज्यं ह त्र म ज रं सु वी र्यं गो म र्द व श्व व डु
प सं तु दे ह ॥ १५ ॥ ज गो ह दा ता ज गो दे वीः फ ल्गु नी रा वि वे श ॥ ज ग स्ये तं प्र स वं ग मे म म न
दे वैः संध मा दं म दे म ॥ १६ ॥ आ या नु दे वः स वि तो य या नु हि रा ण ये न सु व ता र ये न व हं
ह स्तं सु ज गं वि ध ना प सं प्र य छं तं प पु री पु ण्य म स्य ॥ १७ ॥ ह स्त प्र य त्व म तं व शी यः द ति
ते न प्र ति ग ज्जा म रा त त ॥ दा ता र म य स वि ता वि दे य यो नो ह स्ता य न सु वा ति य जं ॥ १८ ॥
त्व ण न ह त्र म ज्ये ति वि त्रो सु तं स सं यु व ति रो च मा नो ॥ नि वे श यं न म तं म र्मांश्च रू पा णि
पिं श न नु व ना नि वि श्वा ॥ १९ ॥ त न्न स्त्व ण त डु चि त्रा वि च यं त न्न ह त्रं नू रि दा अ स्तु
म स्यं ॥ त न्नः प्र जां वी र व तीं स नो नु नो गि त्रो अ श्वैः स म न क्तु य जं ॥ २० ॥ वा यु र्न ह त्र म

ज्ये ति ति वि त्रा ष्यां ति म श्रे गो व ष नो रो रु वा णः स मी र म न नु व ना मा त रि श्वा ॥ आ
प षे षो सि नु द ता म रा तीः ॥ २१ ॥ त न्नो वा यु स्त ड ति ष्ठा ष्णो नु त न्न ह त्रं नू रि दा अ
स्तु म स्यं ॥ त न्नो दे वा सो अ नु द ता म रा नं तु का मं य या त रे म ड रि ता नि वि श्वा ॥ २२ ॥
ह र म स्म छ त्रं वो यं तु नी ताः त रिं श ग्री क ण तां त दि श्वा खे त न्नो दे वा नु म दं तु म तं
प श्वा त्पु र स्ता द न यं नो अ स्तु ॥ २३ ॥ न ह त्रा ण म धि य त्नी वि श्वा षे अ ए वि श्वा
नु व न स्य गो पौ वि पू वः श न्न न प बा ध मा नो अ प स्तु धं नु द ता म रा तिं ॥ २४ ॥ रु ध्वा
स्म ह वैन म सो प य मि त्रं दे वं मि त्र धे यं नो अ स्तु ॥ अ नू रा धा ह वि षा व र्ध यं तः श
तं जी वे म रा र दः स मी रा ॥ २५ ॥ चि त्रं न ह त्र मु द गा त्पु र स्ता त ॥ अ नू रा धां स इ ति
य द्दं ति त नि म त्र त ति प यि नि र्दे व मा नै हि रा ण ये विं त तै रं त रि हो ॥ २६ ॥ इ शो ज्ये
षा म नु न ह त्र मे ति म स्मि न ह त्रं ह त्र त्मै त ता र ॥ त स्मि न्व म म म तं ड हा ना ह

महा०
५९

धं तरे मडुरि डुरिहिं ॥ ३१ ॥ पुरंदरा मधुषना मधुषवे आषाढा मसहमाना मसी तुषे ॥ इन्द्राय
ज्येष्ठा मधु मडुहाना उरं कृणोतु मजमाना मलोकं ॥ ३२ ॥ मूलं प्रजा वीरवती विदे मपराचे
तु निरुतिः पराचागे न हतं पशुनिः समक्तं अहर्नया यजमाना मस्यं ॥ ३३ ॥ अहर्नो अघ
सुविते रधा तु मूलं न हतं मिति मयं दंति ॥ पराची वावा निरुतिं तु रमिनि वं प्रजा ये शिव म
स्तु मस्यं ॥ ३४ ॥ मारि व्या आपः पयसा सं वक्तु र्मा अंतरिक्षा उत पार्थिवी र्माः ॥ मा साम
स्वारा अमुं तिका मंता न आपः राः स्यो ना न वंतु ॥ ३५ ॥ माश्वा कृप्या माश्वा नायाः समु
द्रि माः माश्वा वै शंती रुत प्रास वी र्माः ॥ यो साम पार्थ मधु न हतं पतितानः रां स्यो ना न वंतु ॥
॥ ३६ ॥ तन्नो विष्णवे उपमृ एव तु देवाः स्तदपादा अजिरा मंतु मजं ॥ तन्न हतं प्रयतां पशु न्य
हृषि हृषि मं जमाना मकल्पता ॥ ३७ ॥ शुक्राः कन्या सुवतसः सुपेशसः कर्मरुतः सुकृतो
वी र्मा वती ॥ विश्वान् देवान् हविषा वर्धयंतीः अपादाः काममुपयांतु मजं ॥ ३८ ॥ यस्मिन्

५९

स्नात्त मजसर्वमेतत्तत्तु मुंचलो कमिदमूचसर्वं ॥ तन्नो न हतं मनि जिदि नित्यमि पंद
धात्वहणी यमानं ॥ ३९ ॥ उन्नो लो कौ ब्रह्माण मंजिते मौ तन्नो न हतं मनि जिदि वपं ॥ त
स्मिन्वमं एतनाः संजये मतन्नो देवा सो अनुजानंतु कामं ॥ एवति श्रोणाम मृतस्य गो
पां पुणाम स्या उपमृणो मिवाचं ॥ मही देवा विष्णु पत्नी मस्यं प्रतीची मेना हविषा यज
मः ॥ ४१ ॥ त्रेधा विष्णु रुरुगा मो विचक्रमे मही दिवं पृथिवी मंतरिहं ॥ तन्नो ए इति अ
इच्छा माना पुण्यं श्रो कं यजमाना मरु एवती ॥ ४२ ॥ अष्टौ देवा वसवः सोम्या सः चतस्रो
देवी रजराः अविष्टाः ॥ ते यज्ञं पांतुरस्तः सपुरस्ता सं वक्तु रीणाम मृतः स्वस्ति ॥ ४३ ॥ य
ज्ञं न पांतु वसवः पुरस्ता हृदि एतो निमंतु अविष्टाः ॥ पुण्यं न हतं मनि सं विराममानो
अराति रघु रां साग नस्त ॥ ४४ ॥ न हतं राजा वरुणो धिरा ज न हतं शत निषय सि
ष्टः ॥ तौ देवैः रुणु तो र्घमायुः शत सह स्ना ने मजानि धत्रः ॥ ४५ ॥ यज्ञं नो राजा व

महात्स
५६

रुण उपमा तु न नो विष्णो अधिसं तु देवाः ॥ तन्नो नक्षत्रं नक्षत्रं निषण्णुषाणं दीर्घमायुः प्रतिर
क्षेपजाति ॥ अजा कपा उदगात्पुनस्तु विष्णो नक्षत्रं प्रतिमो दमानः ॥ तस्य देवताः सप्त सव्यंति
सर्वे प्रोष्टपरा सोम तस्य गोपाः ॥ ४७ ॥ विज्ञानमानः समिधानुग्रः आंतरिक्षं मरुह दगं व्या
॥ तस्य देवमजमे कपां प्रोष्टपरा सोमपाः सोम्यासः प्रोष्टपरा सोमधि रक्षंति सर्वे ॥ ४८ ॥
॥ चत्वारं कर्मणि कर्म देवाः प्रोष्टपरा स इति यावदंति ॥ ते बुधिमं परिषयं वं नस्तुः अहि रं
क्षंति नमसो पसय ॥ ४९ ॥ पूषा रेवत्यं वेति पंथां पुष्टिपती पशुपा राजपस्यै ॥ इमानि हव्या प्र
यता जुषाणा सुगैर्नायानैरुपमातां यज्ञं ॥ ५० ॥ ह्युग्रान्यमृत्तुतु रेवतीनः गावो नो अम्या
अनेतु पूषा अंतरिक्षं तौ व ऊधा विरूपं राजं स ॥ उतां यजमानाय मज्जे ॥ ५१ ॥ तदश्विनावम
मुजोपमातां मुने गमिष्ये सुयमेति रश्मैः ॥ स्वन्नक्षत्रं हविषामजं तौ म धासं कौ म जुषा
समकौ ॥ ५२ ॥ यो देवानां निषजो हव्यवा हो विष्णुस्य रता व म तस्य मोपौ ॥ तौ नक्षत्रं जुषा

५६

लोपमातां नमो अमुग्ना ॥ ५३ ॥ अपपाप्मानं नरणी नरं तु तय मोरा जान गवान् विवर्ष्य
॥ लोकां स्य राजाम ह नो म हं हि सुगं नः पंथा म न मं ह लो तु ॥ ५४ ॥ यस्मिन्नक्षत्रे म मरति रा
जा यस्मिन्ने नमस्ये चित्तं देवाः ॥ तदस्म विज्ञं हविषामजाम अपपाप्मानं नरणी नरं वे तु
॥ ५५ ॥ इति नक्षत्रं मंत्राः ॥ अथ पूर्णा कुति मंत्राः ॥ समुद्रा हर्मिरिति च स्य गौतमो वाम
देव रुषिः ॥ अग्निर्देवता त्रिष्टुप् छंदः ॥ मूर्धनं दिव इत्यस्म बाहं स्म सो न र वा ज रुषिः ॥
वैष्णवो देवता ॥ त्रिष्टुप् छंदः ॥ पुनस्त्वादि सेत्यस्याग्नि रुषिः ॥ अग्निर्देवता त्रिष्टुप् छंदः ॥ व
सु रुद्रादित्या देवता ॥ त्रिष्टुप् छंदः ॥ पूर्णा देवी त्वस्य विष्णो देवा रुषयः ॥ रात क्रतु देवता अतु
ष्टुप् छंदः ॥ सप्त ते अग्रे इत्यस्याग्नि रुषिः ॥ सप्त वानग्निर्देवता जगती त्रिष्टुप् ॥ सर्वेषां मंत्रा
णां पूर्णा कुतौ विनियोगः ॥ ॥ समुद्रा हर्मिर्मधुमा उदार उपा सुना सम म तत्व मान ॥ एतस्य
नाम गु सं य र स्ति जिक्वा देवानां म म तस्य नानि ॥ १ ॥ व मं न्ना म प्र ब्र वा मा घ ते ना स्मि न्य से धा

महा०
५८

रयामानमोनिः॥ उपब्रुवात्तु वृद्धस्यमानं चतुः प्रेगोवमी प्रौरातत् ॥ २॥ चत्वारि मंगान्त्र
यो अस्मपा रा दे शी धे सप्तहस्ता सो अस्मन्निधावदो वृष नोरो रवीतिमहो दे वो मन्त्रा ॥ ३॥
आ विवेश ॥ ३॥ मूर्धनं दिवो अरतिं पृथिव्या वैश्वानर मृत आ जात मग्नि ॥ कविं संम्राज
मति धिं जनानामा सन्नः पात्रं जनमंत देवाः ॥ १॥ पुनस्त्वादित्या रुद्राव सवः समिधं तां पुन
र्ब्रह्मणो वसुनी ययज्ञैः ॥ घृतेन त्वं तनुवो वृद्ध स्व सत्ताः संतु यजमान स्म कामा ॥ १॥ पूर्णा
दर्वि परापत सु पूर्णा पुनरापत ॥ वस्ते व विक्रीणा वहा इष मूर्जं शत क्रतो ॥ १॥ सप्त ते अ
ग्ने समिधः सप्तजिह्वाः सप्त रुषयः सप्त धाम प्रियाणि ॥ सप्त होत्राः सप्त धात्वा यजंति
सप्त मोनी रा एता स्व घृतेन स्वाहा ॥ १॥ अग्नये वैश्वानराय वसु रुद्रा दित्येभ्यः शत क्रतुभ्यो
अग्नये सप्त वृते च ॥ इति पूर्णा कुति मंत्रः ॥ एवं पूर्णा कुतेः प्रणीता मोक्ष सवा नंतरे किं कुर्या
दित्यत आह ॥ अनुलोमा घृया लिंग मही न्या मनुपादतः ॥ प्राप्नुवत्या ज्य संपातै रसं

५८

ज्यां गनिरो गिरा ॥ अष्टि न्नाग्ने रा दर्जाणां हेम गर्जेण सुष्टि नानिष्प्र मज्यततः शान्तिं वाच
यन् ब्राह्मणैः सह तैः स्नानं कलशं नोतिः रतिषिच्य स्व मं पुनः ॥ मार्क मे च स्तथा पूर्व
दत्तं गर्जेण वा ससा ॥ रुद्रा हस्ति गल्ली मा स्म दक्षिण मथा नुर ॥ उत्तरा जिमुखः श्व
न वस्त्र मा ल्या नु लेपनः ॥ शान्तिं ग्रहाणां निर्वर्त्तव दानां तु विमोचनं ॥ पूर्वानि मुखमा
चार्य मज्य च्य प्रति मां तु तां ॥ अदद्या दक्षिणां तस्मै मद्या क्रे समुपस्थिते ॥ अनुलोमा घ
या लिंग मित्यादि ॥ अनुलोम्येन ॥ अनुपादतः पाद पयं नं शिरः प्रनति पाद पयं तमित
र्थः ॥ यथा लिंगं ॥ तत्तदवमवस्य रोग निराकरण द्योतक मंत्र पदं लिंगं ॥ तदनति क्रमे
ण अही न्या अही तेना सिका न्या मि न्येत स्रक्तं पवन ॥ आज्य संपातैः होम का ले ऊ
त्वा प्रत्या कुति एकस्मिन् पात्रे आज्य विंदव स्या पनीयाः ॥ ते विंदव आज्य संपाता इत्क
च्यं ते ॥ अमुमर्थः ॥ आज्य संपातैः प्राप्नुवत्या ज्य संपातै रसं

महा०
६०

अक्षिन्मामिते तस्मिन् पर्वने ॥ अक्षिन्मामिते तस्मिन् पर्वने ॥ अक्षिन्मामिते तस्मिन् पर्वने ॥ अक्षिन्मामिते तस्मिन् पर्वने ॥
जतिपादपर्वतं रोगिणं गानि मया लिङ्गं निमज्जत तः शान्तिपावं कुर्वन् रुक्मिणी रिति ब्राह्म
णैः सहितैः पूर्वस्थापितैः स्नान कलशं नोचिरक्षिप्य स्वयमाचार्यः पुनर्मया पूर्व
आनुलोम्येन अक्षिन्मामिते तस्मिन् पर्वने वदन् गर्भेण वा स सा परिमार्जयेदिति ॥ अ
त्र निषेक काले पूर्वस्थापित कलशस्थित मंत्र पूतं पायः परिशेषमेव दध्ने मंगल स्नाना
र्थं अतएव पात्रांतरे मंत्र पूतं पयोग्गृहीत्वा स्वशखोक्त शान्तिपावं कुर्वन् निषेक क
र्मः कृत्वा वत्सतिगृहीत्वा दिसादि रुक्मिणी गीता आहृत परिपात्रि रोग शान्ति प्रतिपेत्स
र्थः ॥ अथ सदक्षिणं ति प्रतिपेत्सर्थः ॥ अथ सदक्षिणं ॥ व्याधि प्रतिमानं प्रतिग्रहीता आच
र्यादि प्रतिगृहीत्वा ॥ आतुरो रोगी श्वेत वस्त्रादि निरलं कृत उत्तराणि मुखः सप्त पूर्व दि
मुखमाचार्य मन्मथं तां प्रतिमां माधि प्रतिमां सूर्य प्रतिमां च दद्यात् ॥ ग्रह शान्तिकारागहे

६०

वधानां च विमोचनं निर्वर्त्य वक्षु विमोचनं तु सति संनवे ॥ ग्रह शान्तिं न वृत्तं ग्रह शान्ति साचाये
दर्शयिष्यते ॥ अत्र सूर्य प्रतिमां वरणा पूजारूपेण ग्रह पूजा प्रदर्शितान प्राधान्येन ॥ अ
तः समर्थ श्वेत पृथक् ग्रह मंत्रं कुर्वीते ति मुख पक्षः ॥ असमर्थ श्वेत वरणा पूजयेत् ॥
अपूजानिर्वर्त्य ति गौरा पक्षः ॥ तां प्रतिमां दद्यादित्युक्तं ॥ तत्रोच्यते प्रतिमानं मंत्रमाह
॥ पक्षोद्भवः पक्षकरः सप्ताश्वरथवाहनः ॥ प्रतिमानेन दत्तेन तुष्येत्सर्वजगद्गुरुः ॥ इह
जन्म नियत्यापमन्व जन्म निवारुते ॥ सप्रत्यमा प्रत्यमा स्मात्सर्वं शमयत्वसौ ॥ प्रत्यमा
ज्ञानं मंत्रेण नेन दत्वा तं प्रणिपत्य हृत्मा प्यच ॥ आसीमां तनुं ब्रज्य तन्मुखं नावजो कमे
त् ॥ तन्मुखं प्रतिगृहीत्वा मुखं आचार्येण च्युत्वा तः प्रतिष्ठापनं निजं आचार्यं प्रति
गृहीत्वा पक्षे दत्तुं स्तुति श्लोकं दत्वा राधन मन्त्रिनोः धनं तरे अंतर्पदीना
नाथा तु पस्थितान् ॥ मंगल ध्वनि तोयैः सप्त वीषधि पत्रवैः ॥ मंत्राणि मंत्रितैः स्नानः

महा.

६९

कृतकौतुकमंडनः॥ प्रसन्नचेताः पुण्याहं वाचयित्वा रातं विजानू॥ अर्धं वातदधं वाक्त्रि
यासां दुष्पसिद्धये॥ मिष्टान्नैर्नोजयित्वा यस्वयं तु जीतबंधुनिः॥ ये ये रोगाः प्रबाधंते
राजयस्मज्जरादयः॥ तेषां तेषां प्रतिस्मरदानैरिज्याप्रयत्नतः॥ प्रतिष्ठंरः प्रतिकृतिः॥
इज्या पूजा॥ ॥ अस्ति त्वामिसेतस्सूक्तेन रोगिणो गानि परिवर्जयेदित्क कृतं तदिरा नीस
क्तं प्रदर्शयते॥ अस्तीत्यामिस्सस्मयद् कचस्स सूक्तस्मकारपयो विवहा रुषिः मह्य
नाशनी देवता अनुष्टुप् छंदः मह्यनिवर्हणे विनियोगः॥ अस्ति त्वो तेनासिका न्यो कर्णा
न्यो ब्रुवुकारधि॥ मह्यं शार्पण्यं मस्तिष्काजिकाया विवहामिते॥ १॥ श्रीवाग्यस्तउस्मि
हान्यः कीकसा न्यो अन्तक्यात्॥ मह्यं रोषण्यं अमं सान्यो बाहु न्यो विवहामिते॥ २॥
आंजेन्यस्ते गुह्यो वनिष्टो हृदयाधि॥ मह्यं मतस्तान्यो यक्तः॥ प्राशिन्यो विव
हामिते॥ ३॥ ऊरु न्यो ते अक्षौ वघ्नो पार्श्वो न्यो प्रपदा न्यो मह्यं श्रोणि न्यो नासराजं ससो

६९

विवहामिते॥ मेहनाशनं करणो मन्मस्ते न रेव्यः॥ मह्यं सर्वस्मादात्मनस्तमि
मं विवहामिते॥ अंगादेगा न्यो मोजा तं पर्वणि पर्वणि॥ मह्यं सर्वस्मादात्मनस्तमि
मं विवहामिते॥ ॥ मह्यं वारये महिते प्रबंधे मां धारनामो मदनात्मजस्य॥ स
कर्मरन्ध्रौ धनिधिश्चतुर्थस्तुंगस्तरंगो यमगा दगाधः॥ ॥ रोगाश्च त्रिविधाः कर्म
जा रोषजा उजमजाश्चेति॥ तथा चायुर्वेदे॥ कर्मप्रकोपेण कदाचिदेते रोषप्र
कोपेण जवंति चान्ये॥ तथा परे प्राणिषु कर्म रोषप्रकोपजाः काममनोविकारा
दिति॥ एते रोगाः ये च रोगा कर्मजा उजमजाश्च तत्र प्रथमतः प्रायश्चित्तं विधाय
पश्चात्प्रतिकृतिराना नि कुर्वीतथा च कर्मविपाकसंग्रहे॥ प्रायश्चित्तमकृत्वा तु
न कुर्व्यात्कर्म किंचन अस्ति स्त्रीणां मधुनित्यवर्द्धते विगुणं पुनः॥ दानैर्दयादिनि
रपि विजदेवता गोवैदार्चना प्रणतिनिश्चयैस्तपोनिः॥ इत्क कृतं पुण्यनिचयैरप

महा.
६२

नीममाना प्राक्पापजातमभ्युत्तं प्रशमनं नमोति वेदार्चना वेदविन्यासपूजा ॥ वे
दपुस्तकार्चना च ॥ प्रणतिनिर्देवतानमस्कारैः विशेषतः सूर्यनमस्कारैः आरोग्यं
जास्करादिछेदिति ॥ नमस्कारत्रयः सूर्य इत्यपि स्मरणात् ॥ तथा च प्रणतिशेषेना
श्वत्थप्रदक्षिणा क्रियापिलक्ष्यते ॥ जपैः वेदपारायणमहासौरशतरुद्रपुरुषसूक्त
सहस्रनामत्रयामार्जनविस्तु रुद्रमादिजपैः ॥ अश्वत्थरोगे ॥ तथा दृष्टापचारजः क
श्चिन्मूर्वापचारजः ॥ तर्जकराद्रवत्तन्यो व्याधिरेवं विधौ मतः ॥ कर्मजः संकरज उ
त्तमः ॥ एतेषां ते दत्तानोपायमाह ॥ मयानिरानं दोषोत्थं कर्मजो हेतुमिर्विना ॥ म
हारोत्थके हेतावंतको दोषकर्मजः ॥ मयानिरानं निरानमनतिक्रम्य सममं
तरदृष्टमानमहारोगवैषम्यादि निरानमतिक्रम्य मज्जामतेतदोषोत्थं ॥ हेतुमि
र्विना समनंतरदृष्टमान ॥ हेतुमिर्विना यदा दोषस्य महारंजः सकर्मजो दोषः ॥

६२

अत्यं के हेतावंतकः ॥ स्वज्यनिमित्ते अधिकव्याधौ अंतकः अंतिमस्तृतीयः पक्षे
न वेत्तमेवाह दोषकर्मज इति ॥ तयानिष्कृत्वा दोषजन्मा दोषजस्तौ पक्षे न हि ॥ उ
त्तममानस्तु निष्कृत्वा पक्षे न वेत्तमेवा ॥ अपगच्छेदित्यर्थः ॥ अथ दोषजन्मा कर्मोद्भव इ
त्यर्थः ॥ यत्रापि कर्मजत्वं दोषत्वातिशयः तत्र प्राप्तश्चिन्माद्यथोपधेयं च कर्तव्यं ॥ प्र
णतिशेषेनाश्वत्थप्रदक्षिणा क्रियापिलक्ष्यते इत्युक्तं ॥ तत्राश्वत्थानिमंत्रणमंत्रः ॥
आरात इत्यस्माद्विकारांतः पतितेन अग्निरुषिः ॥ वनस्पतिर्देवता ॥ अनुष्टुप् छं
दः ॥ वनस्पत्यनिमंत्रणे विनियोगः ॥ आरातैश्च अग्निरस्मारात्सरश्चुरस्तुते ॥ निवाते
त्वानिवर्षनुस्वस्ति तेस्तु वनस्पते स्वस्ति मेस्तु वनस्पते ॥ तयोपौराणिकश्लोके
पि स्मर्यते ॥ अक्षिस्पर्धेनुजस्य रुद्रः स्वप्नं दुर्विवर्तितं ॥ शत्रूणां च समुत्पन्नम
श्वत्थं राममस्वमे ॥ शत्रूणां संबन्धितेन नमो च रामस्वेत्यर्थः ॥ शत्रूणां च समु

महा.
६६

त्यानमित्यपि पाठ इत्यश्वत्थानुमंत्रणप्रकारः॥ अथ पारायणलोकजराष्टापनादिविधिप्र
कारः॥ तीर्थदेवालयमेगेहे प्रशस्तेस्तु परिष्कृते॥ कलशं सुदृढं तत्र सुनिर्मितं विन्य
तं॥ पुष्पपद्मवमालानिष्पंदनैः कुंकुमादिभिः॥ मृत्तिकायवसंमिश्रवेदिमध्ये न्यसे
त्ततः॥ पंचाशद्भिः कुशैः कार्यो ब्रह्मापश्मानुरवः स्थितः॥ स्नापितः॥ स्थापितः॥ कुंभे च
तुर्बाहुतुर्मुखः॥ वसुजात्या कृतिं वेदमुत्तरायैः कृतं॥ ब्रह्मोपधाने दत्वा तं ततः स्वस्मय
नंपठेत्॥ प्रतिष्ठां कारयेत् पश्मान्मूजाद्वयमथोच्यते॥ यत्नोपवीतनैवैद्यवस्त्रचंदन
कुंकुमैः॥ स्नाधूषणं तांबूलैरहृतैश्च पितामहं॥ ब्रह्मजज्ञानमिति वागम्या वा प्रपू
जयेत्॥ उपाध्यायं च संपूज्य मध्यापाठं पठेत्ततः॥ इति वेदपरायणलोकजरा प्रतिष्ठादि
प्रकारः॥ अथ वेदपारायणविधिः॥ ॥ स्पंडिलं कज्जपित्वा मिमुपसमाधाय संपरि
स्नीयान्मेनेताम्यो देवताम्यो जुहोति अथ ये सोमामं श्रयविश्वेभ्यो देवेभ्य रुषिभ्यो रु

६७

ग्मोः यजुर्नमः सामभ्यः अद्वायै प्रज्ञायै मेधायै धारणायै क्रियै सावित्र्यै सवित्रे प्रजापत
ये कांडरुषये अथ ये कांडरुषये विश्वेभ्यो देवेभ्यः कांडरुषिभ्यः संहितीयाम्यो देव
ताम्य उपनिषद्भ्यो याज्ञिकीभ्यो देवताभ्यो पनिषद्भ्यो वारुणीभ्यो देवताभ्य उपनिषद्भ्यो
हव्यवाहाय विश्वेभ्यो वारुणीभ्यो नुमत्यै स्विष्टकृते च पृथक् स्वाहाकारेण कृत्वा
व्याहृतिं निश्चुनः परिषिंचति॥ समाप्ते चैताम्यनुषातर्पमाति एवमग्ने दस्य कांडरु
ष्यादिवर्जमास्विष्टकृतस्तेषां स्थाने शतर्चिभ्यो गृह्यमस्य विष्वा मित्रा यवा मदे वा
यात्र ये नरदाजा मजामदस्याम्येण तमायवसिष्ठमप्रमाथेभ्यः हुप्रसूक्तेभ्यो महासू
क्तेभ्यो महानाम्नीभ्य इति ततो वेदादिमारभ्य संततमधीयीते त्याहनगवान्बोधायनः
॥ ॥ इति वेदपरायणपक्रमविधिः॥ ॥ अथानश्वत्थारायणविधिः॥ अथानश्वत्था
रायणविधिं व्याख्यास्यामः॥ आसमाप्तेर्नाश्वत्थायथाशक्तिवापः पयः फलान्योदनं

महा.
६४

वाहविष्णुमात्रमज्यंनुक्ता तदाशेषधीमीतग्रामात्राची मुदीचीर्वदिशमुपक्रम्याग्नि
मुपसमाधायपरिस्तीर्षध्वं प्रज्वालयेताम्यो देवताम्योजुहेति॥ अग्नये सोमामेंद्राय प्र
जापतये रुद्रस्य तये विश्वेभ्यो देवेभ्यो ब्रह्मणे रुषिभ्यो रुद्रो यजुर्न्यः॥ साम न्यः अद्वा
ये मे धामेंद्रा ये धारणा ये सरस तये अनुमतये अग्ने क्रिये सा वित्रे स वित्रे प्रजा
पतये कां उरुषये सोमा कां उरुषये अग्नये कां उरुषये विश्वेभ्यो देवेभ्यः कां उरुषिभ्यः
सां हि तीया म्यो देवताम्युपनिषम्यो याज्ञिकी म्यो देवताम्युपनिषम्यो वारुणी म्यो देव
ताम्युपनिषम्यो हव्यवाहाय विश्वेभ्यो वरुणेभ्यः अनुमन्ये स्विष्टकृते च एष कस्वाहा का
रेण कुत्वा व्यासृति निश्च पुनः परिषिंचति॥ समाप्ते चैताम्यजुषा तर्पयति एवं रुद्रवेदि
ना कां उरुष्या दिवर्जमास्विष्टकृतस्तेषां स्थाने शतर्चिभ्यो मधमेभ्यो गन्तमादाय वि
ष्णुमित्राय वामदेवाय अत्र मे नरदाजाय जा मरुताय गौतमाय वसिष्ठाय प्रगाथेभ्यः॥

६४

पवमानिभ्यः॥ पवमानिभ्यः चतुस्सक्तेभ्यो महासक्तेभ्यो महानास्तीभ्यः इति ततो वेदा
दिभ्यो रजसं ततमधीमीतनास्मांतरानद्यामोनास्मांतरा जननमरुणेभ्यो अश्विनी तारा
व्याहरेभ्यो ताराविरमेतया वदंतमधीमीत॥ मदनराविरमेतन्नीन प्राणा यामाना च स्य
प्रणवे वा प्रविधाय यावत्कालमधीमीत ततः सर्वा निश्चो निश्चो तं सं ग्रामारण्य सलिलं लो
प्य परिदध्यात् आरावंते च ब्राह्मणो जनं दक्षिणं दक्षिणं च दद्यात्॥ य एतेन विधिना वे
दमधीमीत स ततः पूतो वेदो जवति॥ मनः शुद्धिश्च जवति॥ दान्यां पारमणां च रु
द्रिभ्यो जोजन इहाधीते अनतेभ्यः प्रमुच्यते त्रिनिर्वकुल्यः पातकोपपातकेभ्यः प्र
जायां चरेतः सिक्का गंगां शुनिमजं च जवति॥ चतुर्निश्च। प्रज्ञानं जोजनान्नं सेवनान्न
स्त्री सेवनान्नं पंचनिरयाज्यमाजनात् पूतो जवति॥ अथास्य ग्रहणात् असंभ्यो पास
नाच्च पत्रिर्जातिनाम्यलोहित करणात् पशुना हनात् सुवर्णं स्तेयान्नतितसं प्रयोगाच्च स

महा०
६५

मृनिः प्रजापत्यानां हानाचरणतमज्ञोपवेधनाच्च अष्टनिश्चांशायणस्यानाचरणां ऊरुतल्य
गमनाद्गजस्वलागमनाच्च नवृतिः सुराणामाह्वानिः रश्मोन्निमयाजनादसोमपात्रादन्याम
तश्चाकादशनिर्वासाहनादज्ञेहनातद्वाह्वानिः पूर्वजन्मेहकृतैः सर्वैः पापैः प्रमुच्यते॥
स्वर्गलोकं गच्छति न स्वर्गलोकं गमयति॥ अग्निष्टोमादीन्कृतमजतिः क्रतुनिरिष्टं नवति
॥ वेदाध्यायी सदैव स्मरणात्मा स तवाकमुचिः॥ मयं कामयते कामं न तं वेदेन साधयेत्॥ अ
साधनं नास्ति यत्किंचिद्ब्रह्मणो हि फलं महत्॥ ब्रह्मणो हि फलं महदिति॥ समाप्ते चैषाम
जुषातर्पयतीति॥ समाप्ते वेदपारायणे॥ समाप्ते एता देवताः पूर्वोक्ता अग्नि सोमाद्याः य
जुषातर्पयति यजुर्वेदेन सह तर्पयतीति यजुर्वेदपारायणे तस्मै देवस्य प्राधान्यमुच्यते॥ अ
थवा जरादिव्याहृदि चतुष्टयात्मकं यजुराष्ट्रेन गत्यते॥ तेनैतदुक्तं नवति॥ नृदेवस्तर्प्य
यामीत्यनेन प्रकारेण तर्पयित्वा अग्नि सोमादीस्तर्पयेदिति॥ जननमरणे अमुची

६५

ति॥ नामुचे होतु नृते इत्यर्थः॥ नंतरा व्याहरेदिति॥ उपक्रांत वेदपारायणमधेन व्या
हरेत्ताध्यापयेत्॥ तथा लोकि कवचनमपि न ब्रूयात्॥ विहितनित्यनैमित्तिककर्मा
नुपमुक्ता मुक्तिं न कुर्यादित्यर्थः॥ निशो निशोतरं संश्रामारण्यसलिलं लोप्य परि
द्यादितिलोप्य स्थित्वा परिहाप्य वर्जयित्वेति यावत्॥ परिहृत्वा तसमापयेत्॥ निशो
तरं निशीथः संश्रं वा सलिलं रश्मिरुदकसमीपान्तरिकावा॥ निशादिकालोद्देशोऽप्य
वर्जयित्वा समापयेदित्यर्थः॥ सततः पूतो वेदो नवतीति॥ वेदा नवति वेदात्मको नव
ति उक्त एतान्वा नृजवेदित्यर्थः॥ दान्ता पारायणं शंकरि श्रेति॥ रुग्निः पावमीनी
तिः पारायणं यं पावमान्यश्च मिलितोक्त फलामुक्तं तदित्यर्थः॥ एवमुन्नरनापि
पारायणं मंगला स्नानं च मिलित्वा साधनं॥ निमज्जं नवति॥ पूतो नवतीत्यर्थः॥ प्राजा
पत्यहानाचरणं प्रक्रांत प्राजापत्यानामनुष्ठानं॥ एवं चोपायणस्यानाचरणं यज्ञो

महा०

६६

अन्तर

६१

हः शः

प्रवेधनं॥ यत्तु विनाशः॥ ॥ इत्यनप्रत्याशयानविधिं॥ ॥ अथ महासौरमंत्राणामप्यायनि
धीयते॥ अथ सौर्याणामंत्राणामप्यायक संख्या मधी नरेव तां छेदां सिचव ह्यामः पूर्वाचार्य
क्रमेणोऽयं जातवेदसमिति त्रयोदश चं सूक्तं काणवे न प्रस्कं एवे न रष्टं गायत्रमंत्वा
अतस्तोत्रुष्टु नौत्रैवोऽयं चोरो गघ्रा। उपनिषदं त्या विपन्नाशनी चित्रं देवानामुद्गा
दिति षड् चं सूक्तं॥ मंगिरसे न कुचेन रष्टं त्रैष्टुभं मिंद्रं मित्रं वरुणमिति द्वे च त्र्यं
हार्धं तमसा रष्टं त्रैष्टुभं मिंद्रं मित्रं वरुणमिति द्वे च त्र्यं तमसा रष्टं त्रैष्टुभं
हंसः शुचिषदित्येवागौ तमपुत्रेण वा मदेवे न रष्टं जगती मत्वा सूर्यं तेषां मिपुत्रे
ण त्रिणादष्टाष्टुष्टु॥ मद्यसूर्यं त्वेकाउसूर्यं इति तिस्र उदेतीति च तस्योर्ध्व उदु
मुदरां तमिति तिस्रता मैत्रावरुणे न वसिष्ठे न रष्टं स्त्रिष्टु न उदुत्तरां तमिति र्ह
तां शोर्ध्व इति सतो हृहती तच्च चुरिति पुरउ स्त्रिष्टु वामहं असाति द्वे चो न गुपुत्रेण जम

देवो यथेन
त्रे

६६
६६

ति

दग्निना दष्टं पूर्व हृहत्क नरासतो हृहती नमो मित्रस्ये तं वा दश चं सूक्तं सूर्यपुत्रे
णानितपसा दष्टं जागते शान्नो नवेति त्रिष्टुप् सूर्यो नो दिवस्याविति पंच चं सूक्तं सूर्य
पुत्रेण च त्रुष्टा दष्टं गायत्रं विज्ञातु हृदिति चतुर्दं सूक्तं सूर्यपुत्रेण विज्ञाजा दष्टं जाग
ते विज्ञाजं ज्योतिषे त्यास्तारपंक्तिरायं गौरि र्चं सूक्तं सारं राज्ञां यं गायत्रं सर्वत्र स
यौ देवतां तं सूक्तं केचिदात्मस्त्वं मं न्यं ते यक्रुषिः सोहमिति ध्यातव्यो मं तं एते न
यं ए सूर्यमहरहरुपतिष्टं ते त आमुष्य वं त आरोग्य वं तो नवेति॥ सर्वकाम वं तो नवेत्यं
ते सूर्यसायुज्यं गच्छंति॥ ॥ इति महासौरमंत्राणामप्यायनिधानं॥ ॥ अथ महासौर
मंत्रा॥ उदत्तं जातवेदसं देवं व हंति केतव दशे विश्वा य सूर्यं॥ १॥ अपत्येता य वो यथान
ह त्रायं त्रुष्टु निःसूराय विश्व चक्षसे॥ २॥ अदप्रमस्य केतवो विरइस योजना अनु॥
ज्ञाजं तो अन्नमो यथा॥ ३॥ तदि रणिर्विश्व दर्शतो ज्योतिः कृदसि सूर्यं विश्वमाजासि

सो

महा.
६९

रोचनं॥४॥प्रत्यं देवानां विशः प्रसं दुः देविमानुषान्॥प्रत्यं द्विः स्वर्दरो॥५॥येनापाव
कचक्षसा नुरापंतजनां अनु॥तंवरुणपत्रपसि॥६॥विद्या मेधिरजः स्यवहामिमा
नोअरुनिः॥परंपंजमानि सूर्य॥७॥सप्तत्वा हरितोरयेव हंति देवसूर्यशोचिषेरां वि
चक्षणा॥८॥अमुक्तसप्तभुं ध्रुवः प्ररोरयस्यनमः॥तानिमांतिस्वयुक्तिनि॥९॥उद्यमंतम
सस्यरिस्वः परंपंतउत्तरं॥देवं देवत्रासूर्यमगन्मज्योतिरुत्तमं॥१०॥उद्यनयमिन्नमह
आरोहंनुत्तरं दिवं॥रुद्रो गंममसूर्यं हरिमां चनाशम॥११॥श्रुकेषु मे हरिमां रोप
काण सुधसि॥अयो हरिद्रवे सुमे हरिमां निधसि॥१२॥उदगादयमादित्यो वि
श्वेन सहसा सह॥विषंतंमस्यं रंधंमोअहं विषतेरयं॥१३॥इदमेकं त्रयो दश चं सक्तं
॥॥चित्रं देवाना मुदगादनी कंचतुर्मित्रस्य वरुस्मात्रेः॥आप्राप्यावा एषि वा अंतरिक्षं
सूर्य आत्मा जगतस्तस्युषश्च॥सूर्यो देवा सुरवसं रोचमानां मयो नायोषाममेति पश्चा

६९

त॥मन्त्रानरो देवयंतो युगानिवितन्वते प्रतिजज्ञाय जडं॥२॥जज्ञा अश्वा हरितः सूर्यस्य चि
त्रा एतत्वा अनुमाषासः॥नमस्य तो दिक्त्रा एष्टमस्य परिषावा एषि वीयंति सद्यः॥
॥३॥तत्सूर्यस्य देवत्वतन्महित्वं मध्याक नो विं तंतं संजज्ञार॥यदेदमुक्त हरितः सधस्या
दाज्ञा त्री वा सस्तनु ते सिमसैम॥४॥तन्मित्रस्य वरुणस्मानि च ह्ये सूर्यो रूपं कृणुतो यो
रुपस्ये॥अनंतमन्युद्रादस्य पाजः कृष्णमन्युद्रितः संजरेति॥५॥अप्या देवा उदि
ता सूर्यस्य निरहसः पितृता निरवप्यात॥तन्नो मित्रो वरुणो मामहंता मदितिः सिंधुः
एषि वी उत यौः॥६॥इदमप्यपरं उचं सक्तं॥॥इंद्रं मित्रं वरुणमग्निमाकुरपो दिव्यः स
सुपर्णो गरुत्मा च॥एकं सदि प्रावृज्जधावदं सग्निं मम मातरि पृथानमाकुरः॥१॥कृष्णं निमा
नहरयः सुपर्णा अपो वसाना दिवमुत्तंति॥तन्मा वृत्रं सरनाद तस्मादि ह्वतेन एषि
वीक्यते॥१२॥हंसः शुचिषद सु रंतरिक्षं सद्यो नावेदिषदति पिडं रोण सत्॥नय

महा.
६८

इरसस्तसद्योमसद्वागेजाकृत्तजाअद्रिजाकृतं॥१॥ इममेकाकृत्॥॥ यत्तासूर्यस्वर्तनुसम
साविष्यदासुरः॥ अज्ञत्रविद्ययामुग्धेनुवनान्यदीधुः॥१॥ इममप्येकाकृत्॥ मद्यसूर्य
ब्रवोनागाउघनित्रामवरुणायसत्यं॥ वयं देवजाहितेः स्मामतवप्रियासो अयममनराणं
तः॥१॥ इममप्येकाकृत्॥॥ उस्सर्गे हृदवीष्याश्रेत्सुरुविश्वजनिममानुषाणं॥ स
मोदिवाददरोचमानः क्रत्वाकृतः सुरुतः कर्तुनिर्जन्तु॥१॥ सस्सर्मप्रतिपुरोनउज्जरा
निः स्तोमेनिरेतसेनिरेवैः॥ प्रतोमित्रामवरुणायवोचोनागसो अयमो अयमेव
॥२॥ विनः सहस्रं सुरुधोरं नृतावानोवरुणोमित्रो अयिः॥ महुं तुवं शउपमं नो अयं
मानः कामं प्रपुरं तुस्तवानाः॥३॥ अयं रचः॥॥ उदेति सुतगोविश्ववत्ताः साधारणः
स्सर्गेमानुषाणं॥१॥ चहुर्मिन्नस्मवरुणस्मदेवममेवमः समविष्य कृतमोसि॥१॥
उदेति प्रसवीताजनानां महान् केतुर्वरुणस्सर्मस्य॥ समानं च क्रपमाविदस्य

६८

देतरो वहति धर्षुमुक्तः॥२॥ विन्ताजमानमुषसासुपस्यादेनैरुदेत्सनुमयमानः॥
राषमेदेवसविताचं ह्यमः समानं न प्रमितातिधाम॥३॥ दिवोरुक्मउरुवत्ताउदिते
हरे अयं सरणिर्जाजमानः॥ नूनं जनास्सर्गे प्रसृता अयनायागिरुतवन्नपासि॥४॥
॥ यत्राचक्रुर्मतागतुमस्मैरपेनोदीयन्तवेतिपाथः॥ रुक्चतुष्टयमेकोर्द्ध्वश्च॥॥
उडुबुत्सदृशं नं वपुर्दि वरातिप्रतिदुरे॥ यदीमाशुर्वहतिदेवरातेरोविश्वसैवत्ता
सेअरं॥१॥ श्रीर्षः श्रीर्षो जगतस्तस्य स्यति समयाविश्वमारजः॥ सप्तस्वसारः सु
वितामस्सर्मवहंति हरितोरये॥२॥ तच्चहुर्देवहितं पुरस्ताच्छुक्रमुच्चरत्॥ पश्येमशर
दः शतं जीवेमशरः शतं॥३॥ अयं रचः॥॥ वरमहो असिस्सर्मवडादित्यमहो अ
सि॥ महस्तेसतोमहिमापनस्यते द्वादशमहो असि॥१॥ वस्सर्म अवसामहो असि
सत्रादेवमहो असि॥ मक्रादेवानामस्सर्मः पुरोहितो विनुज्योतिरदात्यं॥२॥ अयं

महा०
६५

यच॥ नमो मित्रस्य वरुणस्य च हस्ते महे देवाय तदंतं सपर्यत॥ इरे दशे देवजा
ताय केतवे दिवस्युजाय सूर्याय शंसत॥ १॥ सामास्योक्तिः परिषातु विश्वतो व्यावा
चमत्र न नन्नकातिच॥ विश्वमन्येति विशते यदेजनि विश्वाहापो विश्वाहो देति सूर्य
॥ न ते अदेवः प्रदिवा निवासते यदेतसे निःपतरैरभ्यर्च्यसि॥ प्राचीनमन्यदनुव
र्त्तते रज उदये न ज्योतिषा मासि सूर्य॥ ३॥ येन सूर्यज्योतिषा बाधसे तमोजगच्च
विश्वमुदिमर्षिजानुना॥ तेनास्मद्विष्णुम निरामना कुतिमपामीवामपुष्टं
वासु॥ ४॥ विश्वस्य हि प्रेषितो रक्षसि ब्रतमहे लयन्तु चरसि स्वध्वानुमस्यता सूर्यो
पव्रताम हैतनो॥ देवा अनुमसीरत क्रतुं॥ ५॥ तन्नो व्यावापि वीतन्न आप इन्द्रमण्वनु
मतु नो हवं वचः॥ माभूनेत्तमसूर्यस्य संदष्टि न इंजीवं तो जराण मग्नीमहि॥ ६॥ विश्वाहात्वा
सुमनसः सुवृत्तसः प्रजावं तो अनागसः॥ उयंत त्ना मित्रमहे दि॥ वरि वेज्यो जीवाः प्र

६५

ति पश्ये मसूर्य॥ ७॥ महिज्योतिर्विजतं त्वाविचक्षणात्तास्वतं चक्षुषे मयः॥ आरोहंतं
बृहतः पाजसः स्परिवमं जीवाः प्रतिपश्ये मसूर्य॥ यस्म ते विश्वा नुवनानि केतुना प्र
चेरते निच विशां ते अक्रुचिः॥ अताग स्वेन हरिके शसूर्या क्रानो च्च स्म सो वस्यसा
दिहि॥ ८॥ शन्नो न वच क्षसा शन्नो अक्रा शं जानुना शं हि माशं घृण नम आश धुल
मस उरो गोत सूर्यं विणंधे दिचित्रे॥ ९॥ अस्माकं देवा उजमा यजन्म ते शर्म य
स्तद्विपदे चतुष्पदे अदमि बहधर्ज मजमान माशितं तस्मै शं मोरर मोरधातनः॥
॥ १॥ यदो देवा अकृम जिह्वा गुरुमनसो वा प्रमुती देव हे लने॥ अरावा यो नो अति
उच्छुनाय ते तस्मि तदेनो वसवो निधेतन॥ १२॥ ॥ इति द्वादश रुचं सूक्तं॥ ॥ सूर्यो नो
दिवस्पातु वातो अंतरिक्षात्॥ अमिर्जः पार्थिवेभ्यः॥ १॥ जेषो सवितर्यस्य ते हरः श
तं शवं अर्हति॥ पाहि नो दिवस्युनः पंतं साः॥ २॥ चक्षुर्ना देवः सविता चक्षुर्नः उत पर्व

महा०
१०

तः॥ चक्षुर्धाता दधातुनः॥ ३॥ चक्षुर्नेधेहि चक्षुषे चक्षुर्विख्ये तन्मः॥ संचदन्विवप
रपेम॥ ४॥ सुसंदरांतावमेप्रतिपश्येमस्म्यं विपश्येम न चक्षुसः॥ ५॥ इदं पंच चक्षुसं
क्तं॥ ॥ विज्ञातु ह त्विव तु सोमं मध्यायुर्धय जपता व विरुतं॥ वातजूतो यो अजिर ह
तित्मना प्रजाः पुषोष पुरुधा विराजति॥ १॥ विज्ञातु ह सुत वा ससा तमं धर्मं वरुणे स
त्तमर्षितं॥ अमित्रा हावृत्र हादस्युहंतम ज्योतिर्जज्ञे असुर हा सपन्न हा॥ २॥ इदं श्रेष्ठं
ज्योतिषां ज्योतिरुन्नमं विश्व जिह्व न जिह्व ते ह ह त॥ विश्व ज्ञा ज्ञो महि स्यो रश उ
रुप प्रये सह जो अच्युतं॥ ३॥ विज्ञा जं ज्योतिषा सा अरग छो रोचन नं दिवः॥ येने मा वि
श्वा तु वना न्या रुता विश्व कर्मणा वैश्व देव्या ता॥ ४॥ इदं चतुर्कं सूक्तं॥ ॥ आये गौः एभि
रक्र मी रसरन्मान रं पुरः॥ पितरं च प्रयं स्वः॥ १॥ अंतश्चरति रोच नास्म प्राणा दपान ती
॥ अख्यं नमहि षो दिवं॥ २॥ त्रिंश द्वा म विराजति वाक्य तं गम धी यते॥ प्रतिवस्तोर ह ध

१०

निः॥ ३॥ इदं चक्षुसं सूक्तं॥ ॥ इति श्री महा र्णवाख्ये महि ते प्रबंधे मां धार नात्तो मरुता
त्मजस्य॥ सत्कर्म रत्न प्रकरेण पूर्णो पूर्ण स्तरंगः खलु पंच मोयं॥ ॥ इति महा सौर मंत्र
ः॥ ॥ अथ श्री रुद्र विधिः तत्र ताव दुपमुक्तत्वेन विनिमो गारिकं चिंत्यते॥ विनिमो गाना
मसंबंधः॥ सचां गा गिता वरूपः॥ एक स्मै व मंत्रस्य विधि वजा रने के पु सजा ती ये पु
च कर्म स्वंगत्व मस्ति॥ अतो यस्मिन्कर्मणि मंदं ग ना वं च ज ते तदा तस्मिन्कर्मणि विनि
मो गाले मः॥ एव च यद्यपि चर मा या मिष्ट का या रा त रुद्रि मं जु हो ती त्या दि त्रिर्जा स्त रा
वाक्यै रग्नि च यने चर मेष्ट का या मे का दश ची रुद्रा नु वा क्यै हो मो वि हि त इ ति हो मा ख्ये
कर्म ण्यं गत्व रुद्रा नु वा कानां तथा पि जा बा ल श्रु तौ किं जप्ये ता म तत्त्व नो क्र हि श त रु
द्रि मं के ले ति तथा रुद्र ध्यायी मुच्यते सर्व पापै रिति तथो रू रौ णो जप हो मा र्च न विधिः
व्याख्या स्मा म इत्यादि श्रु ति स्मृ ति पुरा ण वाक्यै र्जप हो मा नि षे के पु वि नि मो गः॥ हो मे

महा.
७१

मेसाधेहोमअनिषेकेसाधेत्यनिषेकेविनियोगोत्तमः॥इतिविनियोगः॥अथमंत्रवि
जागः॥तत्रमंत्रातेकमरीसंनिपातयेदिति॥आपस्तंब॥मंत्रानैर्मंत्रसमाप्तिनिकर्मा
रीनकर्मोपक्रमातसंनिपातयेत्तद्योजयेत्॥समग्रमंत्रपठित्वाकर्मकुर्मदित्यर्थः॥त
द्यथानमस्तेरुद्रमन्त्रवृत्तानांरुद्रमन्त्रेनमः॥नमस्तेअस्तुधन्वनेवाङ्म्यामुततेनमः॥स्वा
हेतिस्वाहाकारातेहविरग्नौप्रक्षिप्यरुद्रायेत्युद्देशात्पागःकार्यइति॥मंत्रविजागश्चरु
द्रानुवाकेषुनानाविधः॥तत्रश्रौतेकर्मणिचरमायामिष्टकायाजुहोतीत्युक्तात्रेधा
विनक्तंजुहोतित्रयमेवलोकाइतित्रेधारुद्रानुवाकानामेकादशानांविजागुक्तः॥त
थातिस्मृतत्तराङ्गीर्जुहोतिषमपद्यतेपुङ्गवइतिषोडशविजागोपिदर्शितः॥नमस्ते
रुद्रमन्त्रवृत्तयेतानुवाकांस्तैर्ध्वजिज्यापिबोप्रथमाउपक्रम्यनमस्तस्मैइतिजानुद
देधारममाणेरथकारेणश्रवणवृत्तपक्रम्यनमःस्वाधुधामेतिनानिदश्रेणैराप्राग

७१

वतानेन्यत्रास्मदश्रेष्ठत्वासहस्राणिसहस्रशइतिदशवतानाङ्कुत्वान्वारोहंनृजुहोति
नमोरुद्रेभ्योयेदधिव्यामितिजानुदश्रेधारममाणोनमोरुद्रेभ्योमंतरिक्षइतिनानिदश्रे
नमोरुद्रेभ्योयेदिवीत्यास्मदश्रेष्ठत्वेतित्रेधाषोडशधाचविजागोदर्शितोबोधायनेन॥
अपरःप्रकारःतत्रप्रथमेनुवाकेपंचदशार्चपंचदशमंत्राः॥द्वितीयेत्रयोदशयज्ञ
पित्रयोदश॥तृतीयेचतुर्थयोःप्रत्येकं सप्तदशयज्ञपि॥एषुत्रिष्वनुवाकेषूचयतो
नमस्कारमंत्राः॥पंचमषष्ठानुवाकयोःप्रत्येकं पंचदशयज्ञपि॥सप्तमेषोडश॥अ
ष्टमेसप्तदश॥नवमेएकोनविंशतिः॥एषुपंचस्वनुवाकेष्वेकतरतो नमस्कारमंत्राःतत्र
पिपुरस्तान्नमस्काराः॥नवमानुवाकेनमोवःकिरिकेभ्योदेवानांरुद्रमेत्युद्देशतोदेवानां
रुद्रमेभ्योइत्येतदुत्तरमंत्रचतुष्टयेष्वनुषजति॥तद्यथा॥नमोविष्णवे॥केभ्योदेवानांरु
द्रमेभ्योनमोविचित्रकेभ्योदेवानांरुद्रमेभ्योनममः॥आनिर्हतेभ्योदेवानांरुद्रमेभ्यो

महा.
१२

नमः आमीवके सो देवानां रुद्रेभ्य इति॥ अमंत्रा तुषंगो यत्र होमादिषु तेषां मंत्राणां एष
क एष विजयप्रयोगस्तत्रैव यत्र तुजपादाव एष करणं न तत्र अपितु मया ध्ययनमेव पा
वः एव सर्वत्राप्यनुषंगस्य ते पुनरेवं॥ अत्र च द्वितीयादिनवमां तेषु वाकेषु नमस्कारादि
नमस्कारादिनमस्कारांतमेकं यजुरिति शक पूर्णिः॥ नमस्काराद्येकं यजुरिति या
स्काः अष्टावनुवाका अष्टौ यजूंषीति काशकृत्स्नः॥ तत्र शक पूर्णिपक्ष उजयतो
नमस्कारेषु सुकरो मंत्रविजागः॥ अन्यतरतो नमस्कारव्यवसूः॥ तथा॥ नमो न
वायच रुद्राय च नमः शर्वाय च पशुपतये च तत्र द्वितीयोऽप्येनमः शः सप्तर्चं मंत्रं स्या
तत्वेनोत्तरमंत्रं स्पृचार्चितेनेत्कनमार्थमास्मात्तकाकाक्षिवदुत्तमत्र संबध्यते॥ तथा च
नमो नवाय रुद्राय च नमः इत्येको मंत्रः॥ एवमुत्तरत्रापि विज्ञेयं॥ अथ वानमो नवाय रु
द्राय पुनरपि नमो नमः शः सुपादाय नमः शर्वाय पशुपतये च नमः इत्युत्तरो मंत्रः ॥ ५३ ॥

१२

द्राय चैते वमादिषु च शः नमो नमः शः अनुकृष्यते॥ एवमुत्तयतो नमस्कारां मे
त्रांतवंति॥ यास्कपक्षे तु अन्यतरतो नमस्कारेषु सुकरो मंत्रविजागः॥ उजयतो नमस्का
रेषूत्यः॥ तथा॥ नमो हिरण्यवाहवे सेनायै दिशं च पतये नमो नमो हृत्तेन्यो हरिके
शेन्यः पशूनां पतये नमः इत्यत्र नमो हिरण्यवाहवे सेनायै दिशं च पतये इत्येको मंत्रः
॥ पुरस्तादेवैकं नमस्कारमुक्तः॥ नमो नमो हृत्तेन्यो हरिकेशेन्यः पशूनां पतये इति
प्रथमत एव द्विदिनमस्कारको द्वितीयो मंत्रः॥ एवमुत्तरत्रापि चतुर्थानुवाके चरममंत्र
वर्जं॥ चरमस्वारौ द्विदिनमस्कारकं अत एकतरनस्कारक इत्युजयतो नमस्कारः का
र्मः॥ एवं विधां विजागवदुज्जित्वाप्यकारैरनुपात्ता इति बहु संमतः पूर्वोक्त एव
विजागो ग्राह्यः॥ तथा च शक पूर्णादि निरपिन विरोधः॥ तथा द्वितीयमृतीमचतु
र्थांनुवाकानि प्रायेण नमस्कारादिनमस्कारांतमेकं यजुरिति यास्कः॥ काशकृत्स्नस्व

महा.
१३

एवमुवाका अथैव जं पीत्य वांतर महावाका निग्रायेणाह ॥ अन्त्यामपि अवांतर महा
वाका निवेदनायेन दत्तास्करे प्रदर्शितानि ॥ तान्मये प्रदर्शयते ॥ तस्मात् सर्वे कृत्यामेनादि
तन्नास्म्यनवस्वनुवाकेषु चतुश्चत्वारिंशदधिकरांते मंत्राः ॥ दशमेनुवाके द्वादशार्च
द्वादशमंत्राः एकादशेनुवाके अंते त्रिंशदधिकरांते मंत्राः ॥ एवमेकादशस्य
पुननुवाकेषु मंत्रा एकोनसप्तत्यन्तरं रातेन वेति ॥ इति रुद्रानुवाकेषु मंत्रविनागः ॥ अ
थ च मकांनुवाके वलेषु तथा च मकनमकयोर्विशिष्टप्रयोगे च मंत्रविनागः ॥ तत्र
अथाविस्मृतजोषसेति चतुर्गृहीतकुलेत्पक्रम्यवानश्चमेप्रसवश्चम इति संततो
वसोर्धारां जुहोत्या मंत्रसमापनादिति बौधायनेन प्रथमामचमपास्यावसिष्टस्य च
मकसैकमंत्रत्वं वसोर्धारायामनिहितं ॥ तेनैव न्यायेन यदा एकवारं नमकांनुवाका
हृत्वा आजेन प्रतिमंत्रं यत्र होमः क्रियते ॥ तदा तत्र चमके प्रथमामचं पठित्वा चतुर्ग

१३

हृतेन कुत्वावसिष्टेन चकमेन संततो धारां जुहुयात् ॥ यदा तु तिलादिति नमर्होम
केन तदा तिलादितिरवश्यं ॥ संततधाराया अनिष्यत्तेरमृतसंमुक्ते कर्मणि जपा
एवमुवाकते दस्म एष मंत्रत्वेनानुष्ठानात्प्रथमारुगे कामंत्राः ॥ वाजश्चम इत्यार
स्यानुवाको तमपरो मंत्रः ॥ अवशिष्टा दशानुवाका दशमंत्रा इत्येव द्वादशानि मंत्रा
जुहुयात् ॥ अथैव सुधारामपि कुर्वेत्तवसोर्धाराया अनिलपितार्थं प्राप्तिहेतुत्वात्
॥ यत्रापि रुद्रानुवाकानामेकादशहृत्वा प्रतिमंत्रं होमः ॥ तत्रापि नमस्ते रुद्रमन्य
व इत्येकादशानामनुवाकानामेकमेकं जपेदिति बौधायनेन एकवारमेकादशा
नुवाकपाठोत्ते एकं प्रथमं चमकांनुवाकं पठेत् ॥ पुनरपि समयनमकांनुवाका
निरुत्वादितामचमकांनुवाकमावर्त्तयेत् ॥ एवमेव समग्रं नमकांनुवाकानां प्रत्याहृति
चमकांनुवाकां वाकेषु क्रमेणैकैकोनुवाक आवर्त्तनीयः इत्यनिमंत्ररुद्रानुवाक

महा.
१४

भानात्॥प्रतिमंत्ररुद्रानुवाकहोमांते एकं प्रथमचमकानुवाकमेकमंत्रात्मकं पठित्वा
कुत्वा पुनरपि पूर्वोक्तन्यायेन रुद्रानुवाकैर्कुत्वा द्वितीयेन चमकानुवाकेन नुक्रुयादिये
वमेकादशरुद्रानुवाकानामेकादशहस्तावृत्तिचमकातामेकमनुवाकं क्रमेण कु
त्वांते वसो धारं जुहुयात्॥अयंच होमप्रकारोऽवश्यसाधारणः सर्वत्र वसुधारा
त्वाज्येन॥एवमेव रुद्रैकादशिन्यां महारुद्रे अतिरुद्रे च एव्यं॥एवं तल्लक्षणानि चा
ह शातपः षडंगौ कादशी रुद्रो रुद्रैकादशतिरेता निर्महारुद्रश्च कथ्यते॥एका
दशमहास्रैरतिरुद्र इतीरित इति न्याविधितो नमकावृत्ती रुद्रा कादशात्मिका
॥रुद्रस्यैकादशावृत्त्या रुद्रैकादशिनो स्मृता॥एकादशतिरेता निर्महारुद्रस्तु कथ्य
ते॥एकादशमहारुद्रैरतिरुद्र इति कथ्यते इति॥अनयो रर्थः वसुमाणा षडंगाना सादिपू
र्वकमेकादशानां नमकानां जपानंतरमेकंचमकप्रथमानुवाकं जपेत्॥पुनः पूर्ववत्

१४

मकजपानंतरं द्वितीयंचमकानुवाकं पठेत्॥एवमेकादशवरात्॥नमका न्यवत्
क्रमेणैकमेवंचमकानुवाकमुदीरयेत्॥अनेन प्रकारेण नमकैकादशानुवाका
नामेकादशधा वृत्तिः॥षडंगौ कादशी कथ्यते॥एष एव रुद्र इति संज्ञा लजते
कादशरुद्रतः॥पूर्वोक्तस्मरुद्रस्यैकादशावृत्त्येत्यर्थः॥एकादशरुद्रतो रुद्रो न्यव
॥इयंच रुद्रस्यैकादशावृत्तिरेव रुद्र इति रुद्रैकादशिनो चेति व्युद्देश इमनाश्र
वृत्तिः॥एकादशतिरेतानिः॥एतानिः रुद्रा रुद्रा कादशिनोति पर्यायनाम्नातिरेका
दशसंख्या निर्महारुद्रः कथ्यते॥महारुद्रस्यैकादशावृत्तिरतिरुद्र इति॥इति
चमकनमकयोर्मंत्रविज्ञागः॥॥अथमंत्रविज्ञागप्रकाराणामनेकेषां दर्शितत्वा
त्॥कस्मिन्विज्ञागे कतिमंत्रा इति मंत्रसंख्या तथा कुत्रमंत्रविच्छेद इत्येतत्प्रद
र्शयेत्तथा दशहोमादिषु कलाकुतम इत्येतदप्यभिधास्यते॥तत्र अस्यात्रैधा

महा०
१५

षोराचविनागोदर्शितः॥ औतत्रेधाविनागमनसिनिधायबौधायनोप्याह॥ नमस्ते
रुद्रमन्त्रवद्मन्त्रवद्मन्त्रवत्तेतानुवाकास्तेधाविनज्येतिअत्रचाविष्ठिनामनुवाका
नात्रेधाकरणपक्षेआप्याश्वत्वारोनुवाकाकारकांशततश्चत्वारोनुवाकागताः॥ अवशि
ष्टानुवाकत्रयंरतीमोशः॥ एवंचानुवाकमध्येविष्टेदमंतरेणत्रैविध्यंघटते॥ यथा
गवांशतंदक्षिणेत्तत्रषोडशविंशंरक्षिणाविनागः॥ तद्यथाप्रधानरुद्रकृत्तिकचतु
ष्टयस्याप्यर्धिनइतिसंज्ञा॥ तदनंतरंरुद्रकृत्तिकचतुष्टयस्याप्यर्धिनइत्येवसंज्ञा॥
तदनंतराणंचतुर्णांरुद्रविंशंरतीमिनइति॥ ततोवशिष्टाचतुर्णांमादिनइति॥ एषो
शतंगवोविजज्जरातव्याः॥ तत्राप्यमंति यमः॥ अर्धिनामर्धंरतीमिनंरतीमोशः॥
मादिनांचतुर्थोशःइति॥ अर्धिनोचद्वौसमुदायोतत्रप्रथमार्धिनोशतार्धपंचा
शराजोचवन्ति॥ एवंचक्रियमाणेद्वितीयार्धिनोपंचाशतोर्धपंचविरतिः॥ रती

१५

यिनोपंचाशतस्मृतामोशोक्रियमाणेषोडशषोडशचवन्ति॥ गोदयमवशिष्य
ते॥ तत्रत्रिषुस्थलेषुविजज्जस्यापितुमशकं॥ इत्यक्षराचविनागोनिषिधः॥ त
स्माद्वर्धनामष्टाचत्वारिंशतद्वितीयार्धिनोचतुर्विंशति॥ २४॥ रतीमोशिनोषोड
शः॥ १६॥ मादिनांषादशः॥ १२॥ इतिगवांस्वरूपः॥ विष्टेदमशतंगवोविजक्ताः॥ अ
नेनन्यामेनत्ररुतेपिणकादशानामनुवाकानामनुवाकस्वरूपाविष्टेदमपूर्वोक्त
रीत्याचरमानुवाकत्रयस्यैकमंत्रतुमंगाकार्यं॥ एवंचनमकानुवाकानामेकाद
शजपांतेयदिहोमंकुर्विचार्पति॥ होममात्रमेववातदास्मिन्मन्त्रयोमंत्रःइ
तितिसंज्ञाकृतयोचवन्ति॥ एवंचमकानुवाकानामेवजपांतेहोमचिकीर्षामोकेवल
होममात्रेष्टायांचमकेषुप्रथमाकृतेकोमंत्रः॥ शिष्टाणकादशानुवाकाणकाद
शमंत्रा इतिहादशानिमंत्रैस्तावत्संज्ञाकृतयः॥ वसुधारापूर्वोक्तरीत्येव॥ इत्येकः

महा०
७६

प्रकारः॥ अथापरस्ते धाविनागोनमकेषु॥ अत्रचमूलं त्रेधा विभक्तं जुहोतीत्येत
देवश्रुतिवाक्यं तत्रचनमस्ते रुद्रमन्यव इत्यारम्य सनापतिस्तश्रवो नम इत्येत एकोना
गः॥ नमो अश्वेत्स इत्यारम्य सनापतिस्तश्रवो नम इत्येत एकोनागः॥ नमो अश्वेत्स इत्य
रम्यार्या यचेत्येतो द्वितीयः नमः प्रतरणाय चत्वारम्य समाप्ते स्तृतीयः॥ एवं त्रयो
मंत्रा इति जपांगहोमे अंगनूतस्वतंत्रहोमे वातिस्त आहुतयः॥ ॥ इति द्वितीयः प्रका
रः॥ ॥ अथान्यः प्रकारो हाविनागात्मकः॥ तत्र समुनेतरपूर्वोक्तविनागप्रकारे तौ
वप्रथमद्वितीयौ ग्राह्यौ॥ रताये विनागे तु नमः॥ प्रतरणाय चत्वारम्य एतावंत इ
त्येवासहित एकोमंत्रः॥ एवं त्रयोमंत्राः॥ नमो रुद्रे नमो मेरुधियामित्यारम्य त्रीणि
यजंषि॥ अत्रचनमो रुद्रे नम इति च मेरुधियामित्येतत्पदं च इषवस्ते नम इत्यारम्य समा
प्तेर्यो वाक्यशेषः सवेत्येतन्नितमं त्रिषपि यजुष्य तुषजति॥ तथानमो रुद्रे नमो मेरु

ध्यामेषामन्नमिषवस्तेन्यइत्कपक्रम्यसमाप्तिपर्यंतमेकोमंत्रः॥ नमोरुद्रे न्योये
 मेषां वातइषस्तेन्यइत्यादि द्वितीयः॥ नमोरुद्रे न्योये दिवि मेषां वर्षमिषवस्तेन्यइ
 त्यादि तृतीयोमंत्रः॥ एवं पूर्वोक्तैस्त्रिभिर्मंत्रैः सह षण्णमंत्राः॥ अस्मिन् विनागे त्रेधा वि
 तक्तं जुहोतीत्कपक्रम्य षडसंपद्यंत इत्यंताः श्रुतिः प्रमाणात्वेन पूर्वप्रदर्शिता॥ अधु
 ना विनियोगसंयहवाक्यं प्रमाणीयते॥ अष्टोत्तुपंचमोऽष्टोक्तः॥ शतरुद्रिमहोमकः॥ स
 त्तापतिन्यइत्यंत एकोमंत्रप्रकीर्तितः॥ वार्याय चेत्यंत एकस्तन्मसी सं उत्तरः॥ नमो
 रुद्रे न्यइत्ये ए एयि व्यादि विज्ञेदतः॥ त्रेधा निन्नस्ततो होमेषां षण्णमंत्रा इह कीर्तितः॥ इति
 ॥ अस्मिन् विनागे षडाहुतयो नवति जपांगहोमेष्वंतं त्रहोमेवा॥ ॥ इति तृतीयः प्रकारः
 ॥ ॥ अथ षोडशधा विनागवानन्यतरः प्रकारः॥ तत्र नमस्ते रुद्र इत्यारभ्य नमस्तस्मै
 न्यइत्यंतः अथ मोविनागः॥ रथकारे न्यश्च इत्कपक्रम्य नमः स्वायुधायेत्यंतो द्वितीयः

महा०
१८

ततोवसोर्धारा॥ संपूर्णहोमपक्षेप्रतिरूपकंतिस्त्रिस्तत्राहुतयइतित्रयस्त्रिंश
त॥ रूपकांतेरूपकांतेचमकानुवाकेनेकैकाहुतिरित्येताकादशापूर्वाणिः स
हचतुश्चत्वारिंशत्॥ अंतेचवसोर्धाराषोडाविजागपक्षेप्रयोगेनुरांशहोमेषडा
हुतयः ततोवसोर्धारा॥ समग्रहोमेनुप्रतिरूपकंषट्षडितिषडुत्तराष्ट्रिः॥ पूर्वा
क्तशलाचमकानुवाकाहुतयकादशेति सप्तसप्ततिराहुतयः॥ अंतेचवसुधा
राषोडशधाविजागपक्षांगीकारेदशांशहोमेषोडशाहुतयोवसोर्धाराचसंपूर्ण
होमेनुप्रतिवारंषोडशेतिषट्सप्तत्तरंशतमाहुतयः॥ पूर्ववच्चमकस्यकादशे
तिपूर्वाणिः सहसप्ताशीत्तरंशतं॥ ततोवसुधारा॥ अष्टचत्वारिंशन्मंत्रविजाग
पक्षांगीकारेदशांशहोमेष्टचत्वारिंशदेव॥ तदनंतरं वसुधारा॥ समग्रहोमेप्रति
रूपकमष्टचत्वारिंशदष्टचत्वारिंशदित्यष्टविंशत्युत्तराष्ट्रचरातीजवत्याहुती

१८

नां॥ पूर्ववच्चमकानुवाकानामेकादशेतिमिलित्वैकोनचत्वारिंशदुत्तराष्ट्रिच
त्वारिंशतानिततोवसुधारा॥ एकोनसप्तत्तरंविजागपक्षेप्रयोगेनुरांशहो
मेएकोनसप्तत्तरंशतमाहुतयः॥ समग्रहोमेनुप्रतिरूपकमेकोनसप्तत्तरं
शतमेकोनसप्तत्तरंशतमित्येकसहस्रमष्टशतान्येकोनषष्टिष्टेत्ताहुत
येनवंतिपूर्ववच्चमकानुवाकानामेकादशेतिमिलित्वाएकसहस्रमष्टशतान्ये
कोनष्टष्टेत्ताहुतयोजनवंति॥ पूर्ववच्चमकानुवाकानामेकादशेतिमिलित्वाएक
सहस्रमष्टशतानिसप्ततिश्च॥ ततोवसोर्धारा॥ इतिरुद्रेआहुतिसंख्या॥
अथरुद्रैकादशिन्यामाहुतिसंख्या॥ अत्रैकविंशत्तरंशतरूपकान्वंति॥
अतःशतांशहोमोप्पत्रावतिष्ठते॥ अवकाशसंज्ञवात्॥ महाचरातांशहोम
स्तदाशतरूपकारणमेकरूपकाहन्माहोमः तत्रापित्रैषाषोदेत्यादिमंत्रवि

महा.
१८

जागने देवाने के पक्षाः संनवे युः॥ तत्र त्रेधा विनागे शतरूपकाणामेकरूपकाव
त्सातिस्तन्नाकुतयः॥ रूपकाणामेकविंशतिरवशिष्यते॥ तदर्थं नमस्ते रुद्रमन्य
व इत्यनया प्रथमार्चका कुतिः॥ नमो रुद्रे नमो मेरि विषे मां वर्ष मिषवस्तेत्यद
त्सादिनां त्र्यजुषाः परन्नाकुतिः॥ चमकानुवाकैरेकादशेति षोडशाकुतयः॥
अं तेव सोर्धरा च॥ शतो शहो मपत्तराव षोडश विनागाश्च शतरूपकाणामे
करूपकावत्साष्टाकुतयः॥ अवशिष्टैकविंशतिरूपकाणामेकतेनमस्ते रुद्र इ
त्सादिनिस्तिस्रस्त्रिंशतिः प्रत्येकमेकैका कुतिरिति तिस्रः॥ नमो रुद्रे नमो मेरि वि
षामित्यादिनिः पूर्वोक्त प्रकारमुक्तेस्तिस्रिर्न्यजुर्निस्रन्नाकुतय इति पूर्वोक्तानिः
सहस्रदशचमकानुवाकैरेकादशेति मिलित्वा त्रयोविंशतिः॥ अं तेव सोर्धरा
च॥ शतो शहो मपत्तराव षोडश विनागा गीकारे रूपक शतस्यैकरूपकाव

१८

न्या षोडशाकुतयः॥ अवशिष्टाया रूपकाणामेकविंशतेः कृते प्रथमार्चका कु
तिः पूर्वोक्तरीत्याः प्रथमजुषा चैका कुतिः॥ पुनः प्रथमानिस्तिस्रस्तिस्रस्त्रिंशतिः प्र
त्येकमेकैके तिस्रः॥ अतैस्तिस्रिः पूर्वोक्त प्रकारमुक्तेर्मजुर्निस्रः प्रत्येकमेकै
के तिस्रः॥ इति मिलित्वा चतुर्विंशतिः॥ चमकानुवाकैरेकादशेति पूर्वोक्तानिः
सहस्रपंचविंशत्॥ ततो वसुधारा शतो शहो मपत्तराव षोडश विनागाश्च शतरूपका
णां अष्टादशेति रूपकाणामेकरूपकावत्साष्टाचत्वारिंशदकुतयः॥ त्रै
धा विनागमाश्रित्य पुनरेकरूपकावत्सातिस्तन्नाकुतयः॥ अवशिष्टरूपाणां कृ
ते प्रथमार्चका कुतिः॥ अतमजुषा पूर्वोक्त प्रकारमुक्तेन चैका कुतिरित्येवं
त्रयं चाशत्॥ चमकानुवाकैरेकादशेति मिलित्वा चतुःषष्टिः अं तेव सुधारा च॥
शतो शहो मपत्तरावैकोनसप्तकुत्तर शतमंत्रविनागाश्च शतरूपकाणा

महा०
८०

मेकरूपकावत्साकोनसप्तत्युत्तरं शतमाहुतयः॥ त्रेधाविनागमाश्रित्य पुनरेकरूपकावत्सातिस्त्राहुतयश्च वशिष्टरूपकाणां हते प्रथमा निस्तिस्त्रिर्हृन्निः प्रत्येकमेकैकेतितिस्रः॥ अथैः पूर्वोक्तप्रकारयुक्तैस्त्रिर्हृन्निः प्रत्येकमेकैकेतितिस्रः॥ एव पूर्वोक्तानिः सहाष्टाधिकसप्तत्युत्तरं शतमाहुतयः॥ चमकानुवाकैरेकादशेति मिलितैकोननवत्युत्तरं शतमाहुतयः॥ अथ रुद्रैकादशित्यामेव दशं शहो मपत्ताश्रमणे तत्रापि त्रेधामंत्रविनागंगाकारेण कविंशत्युत्तरं शतमाहुतयः॥ दशरूपकादशमो जागः॥ दशरूप्यापि प्रत्येकं तिस्रस्त्रिस्त्रि इति षड्विंशराहुतयः॥ प्रथमैकांशं सम्युषाचैकेति मिलित्वा षड्विंशत् चमकानुवाकैरेकादशेति पूर्वोक्तिः सहैकोनपंचाशत्॥ अंतेवसोर्धाराच॥ दशं शहो मपत्ताश्रमं त्रविनागे दशमं शो दशरूपका॥ तेषु प्रत्यावृत्तिषु षड्विंशतिराहुतयः॥

८०

प्रथमैकांशं सम्युषाचैकेति चतुः सप्तति चमकानुवाकैरेकादशेति मिलित्वा पंचाशीतिः॥ ततोवसोर्धाराच॥ दशं शहो मपत्ताश्रमं त्रविनागे दशरूपकाणां प्रत्यावृत्तिषु उशो उशेति द्व्यधिकनवत्युत्तरं शतमाहुतयः॥ अथमैकांशं सम्युषाचापराचमकानुवाकैरेकादशेति मिलित्वा पंचोत्तरं शतमाहुतयः॥ अंतेवसोर्धाराच॥ दशं शहो मपत्ताश्रमं त्रविनागे दशरूपकाणां प्रत्यावृत्तिषु अष्टाचत्वारिंशदिति॥ षट्सप्तत्युत्तरं पंचशती नवत्युत्तरं॥ प्रथमैकांशं सम्युषाचापराचमकानुवाकैरेकादशेति मिलित्वा एकोननवत्युत्तरं पंचाशती॥ अंतेवसोर्धाराच॥ दशं शहो मपत्ताश्रमं त्रविनागे दशरूपकाणां प्रत्यावृत्ति एकोनसप्तत्युत्तरं शतमिति द्वे सहस्रे अष्टाविंशतिश्चाहुतयः॥ प्रथमैकांशं

महा०

८९

सम्यजुषाचापराचमकानुवाकैरेकादशैतेमिलित्वाएकोनवत्कनरापंचाशती
॥ अत्रेवसोर्धाराच॥ दशांशहोमएवैकोनसप्तत्कनरशतमंत्रविनागेकादशरूपका
णांप्रत्याहन्तिएकोनसप्तत्कनरंशतमितिदेसहस्रेणएविंशतिश्चाकृतयः॥ प्रथम
त्रैकांशसम्यजुषाचापराचमकानुवाकैरेकादशेतिपूर्वनिःसहदेसहस्रेणकचत्वा
रिंशच॥ अथरुदेकादशिन्यामेवसमग्रहोमपक्षेतत्रापित्रेधामंत्रविनागरकविंश
त्कनरशतरूपकाणांप्रकाराणितिरूपकंपडितिसप्तशतानिषड्विंशतिश्चाकृतयः॥ संपूर्
णहोमपक्षएवतिस्रस्तिस्रइतित्रिणिशतानिषष्टिश्चाकृतयोनवन्ति॥ समग्रहो
मपक्षएवषोडशमंत्रविनागरकविंशत्कनरशतरूपकाणांप्रतिरूपकंपडितिसप्तशतानिषड्विंशतिश्चाकृतयः॥ संपूर्णहोमपक्षएवषोडशधामंत्रविनागरक
विंशत्कनरशतरूपकाणांप्रतिरूपकंपोडशषोडशेतिएकसहस्रेणवशतानिष

८९

द्विंशच्चाकृतयः॥ संपूर्णहोमपक्षएवाष्टचत्वारिंशन्मंत्रविनागविंशत्कनर
शतकरूपकाणांप्रतिरूपकमष्टचत्वारिंदितिपंचसहस्राण्यष्टौशतानिअ
ष्टावाकृतयः॥ समग्रहोमपक्षए। केकोनसप्तत्कनरशतमंत्रविनागरकविंश
त्कनररूपकशतानांप्रतिरूपकमेकोनसप्तत्कनरंशतमंत्रादिति विंशतिसह
स्राणिचत्वारिशतानिराकोनपंचाशदाकृतयः॥ समग्रहोमपक्षेषुसर्वेष्वेका
दशरूपकाश्चमकस्यनवतितत्रप्रतिरूपकमेकानुवाकैरेकादशैकादशानुवा
कैरेकादशैकादशाकृतयइतिचमकाकृतयएकविंशत्कनरंशतंनवन्ति॥ स
र्वत्रचात्रेवसोर्धाराच॥ ॥ इतिरुद्रैकादशिन्यामाकृतिसंख्या॥ ॥ अथमहारुद्रा
कृतिसंख्या॥ ॥ तत्रचैकविंशत्कनरस्यैकशतस्यैकादशनिर्गुणनराकसहस्रेत्री
णिशतान्येकविंशच्चरूपकानवन्ति॥ अत्रचशतांशस्त्रयोदशरूपकाः॥ रूपका

महा.
८२

भवति॥ अत्र च शतांशस्त्रयोदशरूपकाः॥ रूपकाणामेकत्रिंशदवशिष्यते॥ एवं
तांशहोमपक्षांशीकारेतन्नापित्रेधामंत्रविजागे शतांशस्त्रयोदशरूपकाणां
प्रतिरूपकं तिस्र इति एकोनचत्वारिंशदाहुतयः॥ अवशिष्टानामेकत्रिंशतो
रूपकाणां कृते आद्या निस्त्रिंशत्तिस्रः प्रत्येकमेकैके तिस्रः॥ अं तै पूर्वोक्तप्र
कारमुक्तैस्त्रिंशत्तिस्रः प्रत्येकमेकैके तिस्रः॥ इति मिलित्वा पंचचत्वारिं
शदाहुतयः चमकानुवाकैरेकादशानिः प्रत्यनुवाकमेकैके तैकादश इति
पूर्वोक्तानिः सह षट्पंचाशत्तिस्रस्तैव सोर्धाराच॥ शतांशहोमपक्षावषोडशमंत्र
विजागे त्रयोदशरूपकाणां प्रतिरूपकं षट् षडिति अष्टसप्ततिराहुतयः॥ अ
वशिष्टैकत्रिंशद्रूपकाणां कृते आद्या निस्त्रिंशत्तिस्रः प्रत्येकमेकैके तिस्रः॥
अं तैस्त्रिंशत्तिस्रः प्रत्येकमेकैके तिस्रः॥ एवं मिलित्वा चतुरश्रति पूर्ववच्च

८२

पूर्ववच्चमकानुवाकैरेकादशेति पूर्वोक्तानिः सह पंचनवतिः॥ ततो वसोर्धारा
च॥ शतांशहोमपक्षावषोडशधामंत्रविजागे त्रयोदशरूपकाणां प्रतिरूप
कं षोडशोडशेति तिस्र इति षट् अवशिष्टैकत्रिंशतो रूपकाणां कृते पूर्वव
त्प्रथमार्धे तिस्रस्तिस्रस्तिस्र इति षट्॥ पूर्ववदेव चमकानुवाकैरेका
दशेति मिलित्वा षे शते पंचविंशतिश्च॥ अं तैव सोर्धाराच॥ शतांशहोमपक्षा
वषोडशचत्वारिंशत्तिस्रस्तिस्रस्तिस्र इति षट्॥ अत्र विजागे त्रयोदशरूपकाणां प्रतिरूपकं षट् चत्वारिंश
दिति षट् शतानि चतुर्विंशतिश्चाहुतयो नवतिः॥ अवशिष्टैकत्रिंशद्रूपकाणां क
ृते प्रथमार्धे तिस्रस्तिस्रस्तिस्रः प्रत्येकमेकैके तिस्रः॥ पूर्वोक्तप्रकारमुक्तैस्त्रिंशत्तिस्रः
प्रत्येकमेकैके तिस्रः॥ पूर्ववच्चमकानुवाकैरेकादशेति पूर्वोक्तानिः सहैकचत्वारिं
शत्तिस्रस्तिस्रस्तिस्रः॥ ततो वसोर्धाराच॥ शतांशहोमपक्षावैकोनसप्त

महा०
८३

मुत्तरं शतमंत्रविनागेत्रयोदशरूपकाणां प्रतिरूपकमेकोनसप्तत्यन्तरं शतमिति
देसहस्रेण कशवं सप्तनवतिश्चाहुतयः॥ अत्रिष्टैकत्रिंशद्रूपकाणां कृते पूर्ववत्प्र
थमानिर्हंमिस्तिस्त्रः॥ अंत्यमजुर्तिस्तिनिः पूर्ववत्तिस्त्रः॥ पूर्ववदेवचमकानुवाकैरेक
दशेतिमिलित्वा देसहस्रे देचरातेचतुर्दशच॥ अथमहारूपदशो शहोमपक्षे
एकसहस्रेत्रिंशत्॥ तानि एकविंशच्चैतिरूपकां दशो शतकशतं नमस्त्रिंशच्चैति
नवति॥ एकरूपो वशिष्यते॥ अत्र त्रैधमंत्रविनागेत्रमस्त्रिंशदधिकस्यैकशतस्य
रूपकाणां प्रतिरूपकं तिस्रस्तिस्रश्चाहुतयस्तमेकोनचतुःशत्ता ऊतीना॥ अथच
मकानां दशो शो दशरूपकानवति॥ तत्र प्रतिरूपकमेकादशानुवाकैरेकादश
कादशेतिमिलित्वा दान्तिंशदुत्तरमेकशतमाहुतयः॥ एताश्च पूर्वातिः सहस्रं च श
तानि एकत्रिंशच्च॥ अंत्येवसोर्धराच॥ दशो शहोमपक्षरावणो रामं विनागेत्र

८३

मस्त्रिंशदुत्तरशतरूपकाणां पूर्ववत्प्रतिरूपकमेकादशेति दान्तिंशदुत्तरमे
कशतं॥ एताश्च पूर्वातिः सहस्रं च शतानि त्रिंशच्च आहुतयः॥ ततो वसोर्धरा॥ ॥ दशो
शहोमपक्षरावणो उराधमंत्रविनागेत्रमस्त्रिंशदुत्तरशतरूपकाणां प्रतिरूप
कं षोडशोडशेति देसहस्रेण कशतमष्टाविंशतिश्चाहुतयः॥ पूर्ववच्चमक
दादशरूपकाणां प्रतिरूपकं प्रतिरूपकमेकादशो कादशेति एकशतं द
ान्तिंशच्च पूर्वातिः सहस्रं देसहस्रे देचराते षष्टिश्चाहुतयः अंत्येवसोर्धराच॥
दशो शहोमपक्षरावणो चत्वारिंशन्मंत्रविनागेत्रमस्त्रिंशदुत्तररूपकाणां प्र
तिरूपकमष्टाचत्वारिंशदशचत्वारिंशदिति षट्सहस्राणि त्रीणि च शता
नि चतुरशीतिश्चेत्याहुतयः॥ पूर्ववच्चमकदादशरूपकाणां प्रतिरूपमेकोद
शो कादशेति दान्तिंशदधिकमेकशतं॥ एवं च पूर्वाहुतिनिः षट्सहस्राणि पंच

महा०
८४

शतानिषोडशचनवंति॥ अंतेवसोर्ध्वराच॥ दशंशहोमपक्षेवैकोनसप्तत्वनर
शतमंत्रविनागेत्रयन्निशउत्तरशतरूपकाणं प्रतिरूपकं शतमेकोनसप्ततिश्च
तिमिलित्वाविंशतिः॥ सहस्राणिचत्वारिंशतानिसप्ततिश्चाकुतयः॥ पूर्ववच्च
मकदादशरूपकाणं प्रतिरूपकमेकादशैकादशेति एकशतं द्वादशच॥ पू
र्वानिःसहैताविंशतिसहस्राणिषट्शतानिनवचनेवंति॥ अंतेवसोर्ध्वराच॥ अथ
महारुद्रचसमग्रहोमपक्षेनत्रापित्रेधामंत्रविनागे एकसहस्रं त्रीणिशतान्येकत्रिं
शचेतिरूपकाणं प्रतिरूपकं तिस्रस्तिस्रश्चाकुतय इति त्रीणिसहस्राणिनवश
तानिविनवतिश्चाकुतयोनवंति॥ चमकस्यैकत्रिंशत्स्वनरैकशतरूपकाणं प्र
तिरूपकमेकादशेतिमिलित्वैकसहस्रं त्रीणिशतान्येकत्रिंशच्चाकुतयः॥ एता
श्चपूर्वानिःसहस्रं च सहस्राणिशतानिषोडशतिश्चाकुतयोनवंति॥ चमकस्यैक

८४

त्रिंशत्स्वनरैकशतरूपकाणं प्रतिरूपकमेकादशैकादशेतिमिलित्वैकसहस्रं
त्रीणिशतान्येकत्रिंशच्चाकुतयः॥ एताश्चपूर्वानिःसहस्रं च सहस्राणित्रीणिशतानि
षोडशतिश्चाकुतयोनवंति॥ चमकस्यैकविंशत्स्वनरैकशतरूपकाणं प्रतिरूप
कमेकादशेति एकसहस्रं त्रीणिशतानि एकत्रिंशच्च इति पूर्वानिःसहनवसहस्रा
णित्रीणिशतानिसप्तदशचचाकुतयः॥ ततोवसोर्ध्वराच॥ अत्रैवसमग्रहोमपक्षेन
त्रापिषोडशमंत्रविनागे एकसहस्रं त्रीणिशतानि एकत्रिंशचेतिरूपकाणं प्रतिरूप
कं षट्षडाकुतयः॥ इति॥ सप्तसहस्राणिनवचशतानिषोडशतिश्चाकुतयोनवं
ति॥ चमकस्यैकत्रिंशतरूपकाणं प्रतिरूपकमेकादशेति सहस्रं त्रीणिशता
नि एकविंशच्च॥ इति पूर्वानिःसहनवचसहस्राणित्रीणिशतानिसप्तदशचचाकु
तयः॥ अंतेवसोर्ध्वराच॥ अत्रैवसमग्रहोमपक्षेषोडशधामंत्रविनागे एकसहस्रं

महा०
८५

त्रीणिशतान्येकत्रिंशच्चैतिरूपकाणां प्रतिरूपकं षोडशशोडशेति॥ एवविंशतिसाह
स्राधेचशतेष्वनवतिश्चाकुतमः॥ चमकस्यैकविंशत्कत्तरशतरूपकाणां प्रति
रूपकमेकादशैकादशेतिमिलितैकसहस्रंत्रीणिशतानि एकत्रिंशच्च॥ पूर्वोक्ता
तिः सहैतावविंशतिसहस्राणि षट्शतानि सप्तविंशतिश्चाकुतमः॥ ततोवसोर्धा
रात्र्यत्रैवसमग्रहोमपक्षे तत्राप्यष्टचत्वारिंशन्मंत्रविजागे एकसहस्रंत्रीणिशतानि
निदशत्रिंशच्चैतिरूपकाणां प्रतिरूपकमष्टचत्वारिंशदिति षष्टिसहस्राण्यष्टौ
शतान्यष्टशतिश्चाकुतमः॥ चमकस्यैकविंशत्कत्तरशतरूपकाणां प्रतिरूपक
मेकादशेति एकसहस्रंत्रीणिशतानि एकत्रिंशदाकुतमः॥ एताश्च पूर्वोक्तानि मि
लित्वा पंचषष्टिसहस्राणि देशते एकोनविंशतिश्चाकुतमः॥ अंतेवसोर्धाराच॥ अ
त्रैवसमग्रहोमपक्षे एकोनसप्तत्कत्तरशतमंत्रविजागे एकसहस्रंत्रीणिशतानि

८५

एकत्रिंशच्चैतिरूपकाणां प्रतिरूपकमेकोनसप्तत्कत्तरशतमेकोनसप्तत्कत्तरश
तमिति देशते चतुर्विंशतिसहस्राणि नवशतानि एकोनचत्वारिंशच्चैतिरूपकाणां प्रति
रूपकमेकादशैकादशेति पूर्वोक्तानिः
सहैता देशते षड्विंशतिसहस्राणि देशते सप्तविंशतिश्चाकुतमः॥ अंतेवसोर्धाराच॥
इति महारुद्राकुतिसंख्या॥ ॥ अथातिरुद्राकुतिसंख्या॥ ॥ तत्रचतुर्दशसह
स्राणि षट्शतानि एकचत्वारिंशच्चरूपकानवतिश्च त्रिंशतांश एकशतषट्चत्वा
रिंशतानि एकविंशच्चरूपका अवशिष्यते॥ एवं स्थितेशतांशपक्षे त्रेधा च मंत्र
विजागे षट्चत्वारिंशदुत्तरशतरूपकाणां प्रतिरूपकं तिस्रस्तिस्रश्चाकुतम इति
॥ अष्टत्रिंशदुत्तराचतुःशत्याकुतानां॥ अवशिष्टैकचत्वारिंशद्वरूपकाणां कृते आ
द्यानिस्तिस्रनिर्हृप्रसेकमेकैकैतितिस्रः॥ अंत्यमनुर्भिः पूर्वोक्तप्रकारमुक्तै

महा०
८७

पकाराणामकृतेऽग्राविष्णुसजोषसेत्यनयैर्काकुतिरिति मिलित्वा सप्तसहस्राण्येक
शतमष्टपञ्चाशच्चाकुतयः॥ ततोवसोर्धाराच॥ शतांशहोमपक्षे वैकोनसप्तसुत्तर
शतमंत्रविनागेष्वचत्वारिंशदुत्तरैकशतरूपकाराणामप्रतिरूपकमेकोनसप्तसुत्तर
शतमेकोनसप्तसुत्तरं शतमिति चतुर्विंशतिसहस्राणि षड्शतानि चतुस्रतिश्चा
कुतयः॥ अवशिष्टैकचत्वारिंशद्रूपकाराणामकृते प्रथमानिः स्तिसन्निधिः प्रत्यचमेकै
केतितिस्रः॥ पूर्वोक्तगुणमुक्तैरंशैश्चतुर्विंशतिसहस्राणि षड्शतानि चतुस्रतिश्चा
कुतयः॥ अवशिष्टैकचत्वारिंशद्रूपकाराणामकृतेऽग्राविष्णुसजोषसेत्यनयैर्काकुतिरिति मिलित्वा
चतुर्विंशतिसहस्राण्यष्टैशतानि चतुर्विंशतिश्चाकुतयः॥ अंतेवसोर्धारा॥ अष्टादश
प्रदशंशहोमपक्षे चतुर्दशसहस्राणि षड्शतान्येकचत्वारिंशच्चेतिरूपकाराणामदशं

७

शएकसहस्रं चत्वारिंशतानि चतुःषष्टिश्चनवृति॥ एकएवरूपकोवशिष्यते॥ तथा
चमकस्यैकसहस्रं त्रीणि शतान्येकत्रिंशच्चेतिरूपकाराणामदशएकशवरूपकोतत्र
यस्त्रिंशच्चरूपकानवृति॥ एकएवरूपकोवशिष्यते॥ अत्रचमकेत्रेधामंत्रवि
नागे एकसहस्रं चत्वारिंशतानि चतुःषष्टिश्चेतिरूपकाराणामप्रतिरूपकं तिस्रस्ति
स्त्राकुतय इति मिलित्वा चत्वारिसहस्राणि त्रीणि च शतानि दानवृतिश्चाकुतय
॥ चमकस्य चतुर्विंशदुत्तरैकशतरूपकाराणामप्रतिरूपकमेकादशैकादशेति
मिलित्वा एकसहस्रं चत्वारिंशतानि त्रिषष्टिश्चाकुतयः॥ एताश्च पूर्वानिः सहस्रं
चहस्राण्यष्टैशतानि पञ्चपञ्चाशत्चाकुतयः ततोवसोर्धाराच॥ दशंशहोमप
क्षे एव षोडशमंत्रविनागे एकसहस्रं चत्वारिंशतानि चतुःषष्टिश्चेतिरूपकाराणाम
प्रतिरूपकं षड्पडिति मिलित्वा अष्टैशहस्राणि सप्तशतानि चतुरशीतिश्चाकु

महा.
८८

तयः चमकस्यैकशतस्य त्रयस्त्रिंशद्रूपकाणां प्रतिरूपकमेकादशैकादशेति
मिलित्वैकसहस्राणि चत्वारिंशत्शतानि त्रिषष्टिश्चाकुतयः ॥ एताश्च पूर्वोक्तानि
सहस्रसहस्राणि देशते सप्तचत्वारिंशच्चाकुतयः ॥ अत्रैव सोर्धराच ॥ दशां
शहोमपक्षरावषोडशधामंत्रविजागे एकसहस्रं चत्वारिंशत्शतानि चतुःषष्टिश्च
तिरूपकाणां प्रतिरूपकं षोडशषोडशेति मिलित्वा त्रयोविंशतिसहस्राणि चत्वा
रिंशत्शतानि चतुर्विंशतिश्चाकुतयः ॥ चमकस्य त्रयः स्त्रिंशदुत्तरैकशतरूपका
णां प्रतिरूपकमेकादशैकादशेति मिलित्वैकसहस्रं चत्वारिंशत्शतानि त्रिषष्टिश्चा
कुतयः ॥ एताश्च पूर्वोक्तानि सहचतुर्विंशतिसहस्राण्यष्टौशतानि सप्तशतानिश्चा
कुतयः ॥ ततोव सोर्धराच ॥ दशांशहोमपक्षरावषोडशचत्वारिंशत्तंत्रविजागे एकस
हस्रं चत्वारिंशत्शतानि चतुःषष्टिश्च तिरूपकाणां प्रतिरूपकमष्टचत्वारिंशदश

८८

चत्वारिंशदिति मिलित्वा सप्ततिसहस्राणि देशते द्विसप्ततिश्चाकुतयः ॥ चमक
स्य त्रयस्त्रिंशदुत्तरैकशतरूपकाणां प्रतिरूपकमेकादशैकादशेति मिलित्वै
कसहस्रं चत्वारिंशत्शतानि त्रिषष्टिश्चाकुतयः ॥ पूर्वोक्तानि सहैता एकसप्ततिस
हस्राणि सप्तशतानि पंचत्रिंशच्चाकुतयः ॥ ततोव सोर्धराच ॥ दशांशहोमपक्ष
रावैकोनसप्तत्तरशतमंत्रविजागे प्रतिरूपकमेकोनसप्तत्तरशतमेकोन
सप्तत्तरशतमेकोनसप्तत्तरशतमिति मिलित्वा द्वेल्लक्षे सप्तचत्वारिंशत्स
हस्राणि चत्वारिंशत्शतानि षोडशचाकुतयः ॥ चमकस्य त्रयस्त्रिंशदुत्तरशतरूप
काणां प्रतिरूपकमेकादशैकादशेति मिलित्वैकसहस्रं चत्वारिंशत्शतानि त्रिषष्टि
श्चाकुतयः ॥ पूर्वोक्तानि सहैता द्वेल्लक्षे ॥ अष्टचत्वारिंशत्सहस्राणि षोडशतान्ये
काशतिश्चाकुतयः ॥ अत्रैव सोर्धराच ॥ अष्टातिरुद्रावसमग्रहोमपक्षचतु

महा.
८८

ईशसहस्राणिषट्शतानि एकचत्वारिंशच्चेति॥ रूपकाणां त्रेधा मंत्रविनागे प्र
तिरूपकं तिस्रस्तिस्रश्चाहुतमइति मिलित्वा चत्वारिंशच्चेति॥ रूपकाणां त्रेधा मंत्र
विनागे प्रतिरूपकं तिस्रस्तिस्रश्चाहुतमइति मिलित्वा चत्वारिंशत्सहस्राणि नव
शतानि त्रयोविंशतिश्चाहुतमइति मिलित्वा चतुर्दशसहस्राणि षट्शतानि एक
चः॥ चमकस्यैकसहस्रं त्रीणि शतानि एकत्रिंशत्तिरूपकाणां
प्रतिरूपकमेकादशानि चतुर्वाकैरेकादशाहुतमइति मिलित्वा चतुर्दशसहस्रा
णि षट्शतानि एकचत्वारिंशच्चाहुतमः॥ पूर्वोक्तानिः सहैतां अष्टपञ्चाशत्सह
स्राणि पञ्चशतानि चतुःषष्टिश्चाहुतमः॥ अत्रैव सोर्धारा च॥ समग्रहो मपक्षरा
वधो रामंत्रविनागे चतुर्दशसहस्राणि षट्शतान्येकचत्वारिंशच्चेति रूपका
णां प्रतिरूपकं षट्षडिति मिलित्वा सप्तशतिसहस्राणि अष्टौ शतानि षट्चत्वारिं

८९

रिंशच्चाहुतमः॥ चमकस्यैकसहस्रं त्रीणि शतान्येकत्रिंशच्चेति रूपकाणां प्रति
रूपकमेकादशैकादशैति मिलित्वा चतुर्दशसहस्राणि षट्शतान्येकचत्वारिंश
च्चाहुतमः॥ एतां अष्टपूर्वोक्तानिः सहैकलक्षं देसहस्रं चत्वारिंशतानि सप्तशती
निश्चाहुतमः॥ अत्रैव सोर्धारा च समग्रहो मपक्षरा वधो उत्रेति मिलित्वा षेज्ज
चतुर्त्रिंशत्सहस्राणि देशतेषट्पञ्चाशच्चाहुतमः॥ चमकस्यैकसहस्रं त्रीणि श
तानि एकविंशच्चेति रूपकाणां प्रतिरूपकमेकादशैकादशैति मिलित्वा चतुर्दश
सहस्राणि षट्शतानि एकचत्वारिंशच्चाहुतमः॥ पूर्वोक्तानिः सहैतां षेज्ज अष्ट
चत्वारिंशत्तन्त्रविनागे चतुर्दशसहस्राणि षट्शतान्येकचत्वारिंशच्चेति रूपका
णां प्रतिरूपकं मष्टचत्वारिंशदष्टचत्वारिंशदिति मिलित्वा सप्तलक्षानि देसहस्रं
सप्तशतान्यष्टषष्टिश्चाहुतमः॥ चमकस्यैकसहस्रं त्रीणि शतानि एकविंशच्चेति

महा.
८९

खलाप्रमाणमिहचतुरंगुलविस्तारेत्पारिना॥ तद्विच्छिन्ना॥ चतुरंगुलोज्जता॥ एतच्चकुंड
ममुतहोमावुसारि॥ योनिजह्वाणुचिंतामणौ विनस्तिमात्राया निः स्यात्सप्तसप्तगुल
विस्तृता कर्मदण्डोन्नता मध्येपार्श्वयोश्चांगुलोच्छिन्ना॥ गजोष्टसदृशी तद्वरायताद्धि
इसंसुता॥ एतत्सर्वेषु कुंडेषु योनिजह्वाणमुच्यते॥ मेखलोपरिसर्वत्र अश्वत्थदलसं
न्निजा॥ वितस्तिमात्रमिनि॥ एतच्चयोनेर्द्वैर्ध्वपदसप्तगुलविस्तृतेति॥ षडंगुलविस्त्र
तासप्तगुलविस्तृतावेति व्यायामे विकल्पः॥ तद्वरायतेति॥ अनेनैर्ध्वप्रमाणान्तरमा
ह॥ उक्तलक्षणलक्षिता गजोष्टसदृशी अश्वत्थपत्रसदृशी च योनिर्नवतीत्यर्थः॥ ए
वचयोनिः कुंडस्य पश्चिमदिशामेखलोपरिकार्या॥ मंडपलक्षणं स्कंदपुराणे॥ गृहस्था
क्षरपूर्वेण मंडपं कारयेद्बुधः॥ रुद्राय तनून्मौवाच चतुरस्रमुदकलव॥ दशहस्तमथा
ष्टौवाहस्तान्कुर्वादिधानतः तस्य वाराणि चत्वारि कर्तव्यानि विचक्षणैः॥ प्रागुदकप्रव

८९

णान्कुर्मिंकारयेद्यन्नतो नरः॥ प्रागुत्तरसमासाद्य प्रदेशं मंडपस्य तु॥ शोचनं कारये
त्कुंडं मथावज्ञलक्षणं नितं॥ अथ प्रकाशं तरेण कुंडं निर्माणविधिस्तत्रैव॥ द्विहस्त
विस्तृतं चैव चतुरस्राय तं पुनः॥ लक्षहोमेन वेत्तुं कुंडं योनिर्वक्त्रं त्रिमेखलं॥ पूर्वपश्चि
मयोर्हस्तद्वयविस्तृतं॥ दक्षिणेक्षरयोश्चतुर्हस्ताय तं चतुर्हस्तख्यातं चतुरस्रं कुंडं वि
धेयमित्यर्थः॥ योनिजह्वाणुप्रागुक्तं॥ द्विरंगुलोच्छिन्ना कार्या प्रथममामेखलाबुधेः
॥ त्रिरंगुलोन्नता तद्वद्विनीया समुद्राकृता॥ उद्धाय विस्तारान्मां चरतीया चतुरंगु
ला॥ द्विरंगुलस्तत्र विस्तारः पूर्वयोरपिशस्यते॥ पूर्वयोः द्वितीयश्च तीयमेखलयोः॥
चतुर्हस्तकुंडं मंडपप्रमाणमाह॥ तथा षोडशहस्तास्यान्मंडपश्चतुर्मुखः॥ मन्त्रे
॥ नदीनां संगमे चैव सुराणामग्रतस्तथा॥ सुसमेजमिजागे च देवता धृष्टिते नृप॥ रु
त्विजिर्गुरुणा चैव साधं नृमिं परीक्षयेत्खने दैतत्र कुंडं चतुस्रसमं हस्तमात्रकं॥ द्वि

महा.
८२

गुणं लक्ष्मणे मेतु कोटि हो मे चतुर्गुणं ॥ सुमशो कृत्विजः प्रोक्ता अष्टौ ते वेद पारगाः ॥ कं रमल
फला हारादधि क्षीराशो नोपि वा ॥ अष्टावृत्तिज इत्थं पल्लवः ॥ ततो मन्त्रशान्ति कर्मादिवे
गेन निर्वा स्यन्नवतितत्र यावद्विकृतिभिः कर्मवेगेन निर्वहति तावतो कृत्विजो रणा त ॥
मय्यपि स्वत्मा गो यजमाने नैव कार्यं स्तथापि बहु कर्तुं के हो मे त्यागस्य निन्न कालत्वे
न त्याग कालस्य ज्ञातु मरा कृत्वा हो मो पक्रमतव मएव्य देवता स्मृत्वा यजनी य इव्यं च
मनसि निधामे दं यथा देव तमस्त्विति स्वतसागः कार्यो यजमानेन ॥ अथ वसुधा रात्र
काराः ॥ चिंतामणौ ॥ घृतकुंज वसो धारा पातये दनलो परि ॥ उडुं वरी मया र्जं च कृत्वा के
दरवर्जितं ॥ बाहुमात्रं स्तु चं कृत्वा तलस्तन दमोरपि ॥ घृत धारा तथा सम्पग्रेरुपरि
पातयेत् ॥ अत्र वसुधा रात्र्या मन्त्रश्च मकानुवाकाः ॥ मन्त्रो त रात्र्यपि मन्त्रे ॥ आवृये स
क्त माने मं वै स्मं वरु दमै दवं ॥ महा वैश्वानरं सम्पग्रे एसा मच पाव मेत् ॥ ॥ इति स्मं

८२

डिलकुं उ निर्माणादिविधिः ॥ ॥ अथ बौ धाय न प्रोक्तं पंचांग रुद्र न्यास विधिः ॥ पंचांग रु
द्र न्यास चाम मर्थः ॥ पंच प्र कार न्यास गहीतः पंचांग रुद्रः ॥ एवमुडुंग रुद्रोपि ॥ तत्र
पंचांग न्यासेषु शिष्या यस्मात् तमे कत्रिंशदंग न्यासः ॥ प्रथमः ॥ मूर्धादि पादां तं दशंग न्या
सो द्वितीयः ॥ पादादि मूर्धां तं पंचांग न्यास स्रुतीयः ॥ गुल्फादि मस्तकां तं पंचांग न्यासश्चतु
र्थः ॥ रुद्रमाद्यस्मात् पंचांग न्यासः ॥ प्रथमः ॥ मूर्धादि पादां तं दशंग न्यासो द्वितीयः ॥ पा
दादि मूर्धां तं पंचांग न्यास स्रुतीयः ॥ गुल्फादि मस्तकां तं पंचांग न्यासश्चतुर्थः ॥ रुद्रमाद्य
स्मात् पंचांग न्यासः पंचमः ॥ एवं पंचांग न्यासः ॥ प्रजननादि सर्वांग मं तं षोडशंग न्यास
अपरः ॥ अथ चषष्टे न्यासः ॥ पूर्वोक्त प्रकार सहितः पंचांग रुद्रः ॥ षट् प्रकार न्यास स
हितः षडंग रुद्रः ॥ अथातः पंचांग रुद्राणो न्यासः पूर्वज परो मार्चन विधिं व्याख्या स्मा
मो माते रुद्रेति शिखायामस्मिन्मह इति शिरसि ॥ असंख्या ताललादे ह ६ सः शुचिपदि

महा०

८३

तिनुवोर्मध्ये॥ अंबकं मजामह इति नेत्रयोर्नमः स्फुत्पायेतिकर्णयोः मानस्तोक इति ना
सिकायामवतयेति मुखे नीलग्रीवौ कंठेनमस्त आमु धामेति बाहोर्माते हेरित्कपवाको
धंतायां नातिरस्तयोः सद्योजात इति पंचानुवाकान्ये च संयुजा पुनमोवः किरिकेनमः
इदमे॥ नमोगणो ज्य इति एषेनमो हिरण्यबाहु इति पार्श्वयोर्हिरण्यगर्भ इति नाभौ मी
रुष्टमसितिकप्यायेत्तानामधिपतय इति गुह्ये॥ सरिराजातवेदा इति सपाने॥ मानोमहं
तमित्त्वोरेषत इति जानोर्मेषामिति पारयोरध्वोचरितिकवचं॥ नमोस्तु बिल्मिन
इत्कपकवचं॥ नमोस्तु नीलग्रीवायेति रतायेनेत्रप्रमुचधन्वमित्यस्त्र एतावन्तयेति
दिवंधः॥ नमो नगवते रुद्रायेति नमस्कारं न्यसेत्॥ ईकारं मूर्ध्नि विन्यस्य नकारं ना
सिकाग्रतः॥ मकारं चललाटे वै नकारं मुखमध्यतः॥ गकारं कंठदेशे तु वकारं रुदि
विन्यसेत्॥ तकारं वामतो न्यसेत्॥ डाकारं नानिदेशे तु यकारं पारयोर्न्यसेत् संयंच

८३

पादयोर्न्यस्य वामं न्यसेत्तु मध्यतः॥ अघोरं रुदिविन्यस्य मुखे तत्पुरुषं न्यसेत्॥ ईशा
नं मूर्ध्नि विन्यस्य हं सोनामसदाशिवः॥ हं सहं सेति यो ब्रूयात् हं सोनामसदाशिवः
॥ ईशानं मूर्ध्नि विन्यस्येन्न स्याममर्थः॥ ईशानं मूर्ध्नि विन्यस्य हं सेति ब्रूयात्॥ एवं क
ते सति हं सोनाम हं स इति प्रसिधः सदाशिवो नवेत्॥ असुमेवार्थमनुवृत्तिरहं स
हं सेति यो ब्रूयात् हं सोनामसदाशिव इति॥ एवं न्यासविधिं कृत्वा ततः संपुटमाच
रेत्॥ आतारमिंद्रं त्वं नो अग्रे सुगन्तः पञ्चामसु त्वं तत्त्वायाम्मानो निमुद्रिर्वयं सो
मतमीशानमस्मै रुद्रा सोना एषि वीसे तसं पुटमिंद्रा दान्दित्तु विन्यस्यैवमात्म
नि रौद्रा करणे कृत्वा त्वगस्मिगतैः पापैः प्रमुच्यते सर्वं नृतेषु पराजितो नवतिय
क्षगंधर्व नृतेषु पिशाच ब्रह्मराक्षस यम इत उकिनी शाकिनी सर्पश्वा पदतस्क
॥ राक्षपद्रवाः सर्वे ज्वलन्त यश्पति॥ मारुहंति मनोज्ञ निरवो धर्मिर्मूर्धनं मर्माणि

महा.
९४

तेजातवेदाइतिगुह्यादिरुदयाभिमंन्यात्तरत्ताकर्त्तव्या॥शिवसंकल्पंरुदयेपुरुष
सूक्तंशिरउत्तरनारायणंशिरवाअप्रतिरयंकवचंरुद्राप्रमस्त्रंपंचांगं सक
कपेदष्टांगं प्रणम्यात्मानंरुद्ररूपं ध्यायेत्पुष्पधस्फटिकसंकाशं त्रिनेत्रं पंचव
क्त्रकं॥गंगाधरंरुद्रांजं सर्वानरां नृपितं॥नीलश्रीवंशशांकांगं नागयज्ञोपवी
तिनं॥व्याघ्रचर्मोन्नरीयंचवरेण्यमनयप्रदं॥कमंडलुचक्षुःसूत्रान्यामन्वितं मूलपा
लिनं॥ज्वलंतं धिंगलजराशिरमुष्योतकारिणं॥अमृतं नक्तं रुद्रमुमादेहार्धधा
रिणं॥दिव्यसिंहासनासीनेदिव्यजोगसमन्वितं दिग्देवतासमायुक्तं सुरासुरनम
स्कृतं॥नित्येचशश्वतं शुद्धं भवमक्षरमव्ययं॥सर्वव्यापिनमीशानं रुद्रं वै विष्णुं
पितां॥एवं ध्यात्वादिजः सम्पत्ततोयजनमारजेत्॥॥इतिपंचांगन्यासविधिः॥॥
अथरुद्रानिषेकविधिः॥अनिषेके पूर्वोक्तन्यासाअपिसमुच्चीयंते॥अथातोरुद्र

९४

स्नानार्चनविधिं व्याख्यास्यामः॥आदितएवतीर्थेस्नात्वोदेत्यशुचिः प्रयतो ब्रह्मचारी
शुक्लवासास्तस्यदक्षिणाप्रत्यग्देशोतन्मुखः स्थित्वा एव तीर्थे स्नात्वोदेत्यशुचिः प्रय
तो ब्रह्मचारी शुक्लवासास्तस्यदक्षिणाप्रत्यग्देशोतन्मुखः स्थित्वा त्मनि देवताः स्ना
यमेत्॥प्रजनने ब्रह्मातिष्ठेत्॥पादयोर्विस्तृतिष्ठेत्॥हस्तयोर्हरस्तिष्ठेत्॥बाकोरि
न्द्रस्तिष्ठेत्॥जठरे निस्तिष्ठेत्॥रुद्रमेशिवस्तिष्ठेत्॥कंठे वसवस्तिष्ठेत्॥वक्त्रे सरस्व
तीतिष्ठेत्॥नासिकयोर्वासुस्तिष्ठेत्॥नयनयोः सूर्याचंद्रमसौ तिष्ठेतां कर्णयो रग्नि
नौ तिष्ठेतां ललाटे रुद्रास्तिष्ठेत्॥मूर्ध्नादि त्वास्तिष्ठेत्॥एषे पि नाकी तिष्ठेत्॥परतः॥
मूलं तिष्ठेत्॥पार्श्वयोः शिवशंकरौ तिष्ठेतां॥सर्वतो वासुस्तिष्ठेत्॥नतो वहिः सर्व
तो ज्वाला मालापरिहृतस्तिष्ठेत्॥सर्वेषु गेषु सर्वा देवतास्तिष्ठेत्॥मारुतं तु अग्नि
मेवाचि श्रित इति॥मया लिंगमंगानि समज्यायेन गंधपुष्पाक्षतद्रूपरीपैरात्मानं

महा.
८५

प्रत्याराधयेत्॥ स्वाराधितो मनुष्यैस्त्वं सिद्धैर्देवैः सुरादिभिः॥ आवाहयामि नक्त्या
त्वा मां गहाण महेश्वर॥ अंबकं यजामह इत्यथैनमाराधयेत्॥ अग्निर्मे वाचि श्रित
इत्यादेरममर्थः॥ अग्निर्मे इत्यादि निर्वृद्धमाणमंत्रैर्मया लिङ्गमंगानि संस्पृशेत्॥ त
त्र मंत्रः॥ अग्निर्मे वाचि श्रितः॥ वाग् रुदये॥ रुदयं मयि॥ अहममते॥ अमृतं ब्रह्मणि
इति वाचस्पृशेत्॥ वासुर्मे प्राणे श्रितः प्राणो रुदये॥ रुदयं मयि॥ अहममते॥ अमृतं ब्र
ह्मणि इति प्राणस्यानं रुदयं॥ सूर्यो मे चक्षुषी श्रितः॥ चक्षु रुदये॥ रुदयं मयि॥ अहम
मते॥ अमृतं ब्रह्मणि इति चक्षुषी॥ चंद्रमा मे मनसि न स्थिः॥ मनो रुदये॥ रुदयं मयि
अहममते॥ अमृतं ब्रह्मणि इति मनस्यानं चक्षुः॥ दिशो मे श्रोत्रे स्थिताः॥ श्रोत्रं रु
दये॥ रुदयं मयि॥ अहममते॥ अमृतं ब्रह्मणि॥ इति श्रोत्रं॥ आपो मे रेतसि स्थिताः
॥ रेतो रुदये॥ रुदयं मयि॥ अहममते॥ अमृतं ब्रह्मणि॥ इति पुंस्यस्यानं॥ एषि वी

८५

मेशरीरे श्रिता शरीरं रुदयं मयि॥ अहममते॥ अमृतं ब्रह्मणि॥ इति शरीरं॥ उभधि
वनस्पतयो मे लोमसु स्थिताः॥ लोमानि रुदये॥ रुदयं मयि॥ अमृतं ब्रह्मणि॥ इति रो
मकूपान् रंशो मे बले श्रितः॥ बलं रुदये॥ रुदयं मयि॥ अहममते॥ अमृतं ब्रह्मणि
॥ इति सर्वांगं पृथग्यो मे मूर्ध्नि श्रितः॥ मूर्ध्ना रुदये॥ रुदयं मयि॥ अहममते॥ अमृतं
ब्रह्मणि॥ इति मस्तकं॥ इशानो मे संन्यौ श्रितः॥ मन्त्रं रुदये॥ रुदयं मयि॥ अहमम
ते॥ अमृतं ब्रह्मणि॥ इति मस्तकं॥ इशानो मे संन्यौ श्रितः॥ मन्त्रं रुदये॥ रुदयं मयि॥ अ
हममते॥ अमृतं ब्रह्मणि॥ इति क्रोधादिस्थानं रुदयं आत्मानात्मनि श्रितः॥ आत्मा
रुदये॥ रुदयं मयि॥ अहममते॥ अमृतं ब्रह्मणि॥ इति चित्तस्यानं वृद्धः॥ पुनर्मन्त्रात्मा
पुनरापुराणतः॥ पुनः प्राणपुनराकृतं मन्त्रागतः॥ वैश्वानरो रश्मिनिर्वाचन
ः अंतस्तिष्ठत्यमृतस्य गोपा॥ इति सर्वशरीरं स्पृशेत्॥ तत्र मंगानि संस्पृश्याथैनंगधा

महा०
८६

दिनिरात्मानं प्रत्याराधयेत् ॥ एवं रुद्रमात्मानं प्रत्याराधयेत् ॥ रुद्ररूपिणं जीवात्मानं
स्वशरीरेषु जयेदित्यर्थः ॥ तत्रावाहनमंत्रः ॥ आराधित इत्यर्थः ॥ आवाहनव्यतिरि
क्ततपोपचारेषु पंचदशसु पङ्क्तुवाच्यं वक्तव्यं महत्संयमं ॥ अत्र नैवेद्य
मपि मानसपरिकल्पयेत् ॥ एवमात्मपूजानंतरं शिवपूजाप्रकारमाह ॥ आत्माव
हंतुं हरमः सचेतसः श्वेतैरश्वसहातनुयः ॥ वाताजरैर्बलवद्भिर्मनोजवैरायाहि
शीघ्रं मम हव्यामसर्वो मित्वा वाहयामीत्यावाह्यं संस्थाप्य स्थापितेत्वा वाहनं सद्यो
जातं प्रपद्या मित्वा वाहनं ददाति ॥ सद्योजाताय वै नमो नम इत्यासनं ददाति ॥ न
वेन वेनातिन वेन जस्वमा मिति पाद्यं ददाति ॥ न वोद्भवाय नम इत्यष्टिं गा निश्वसा
नं ददाति ॥ अष्टिं गा आपो हि ऐसाध्याः ॥ अष्टाद्विंशत्यं यति नवं देवं तर्पयामि सर्वं
देवं तर्पयामि ॥ पशुपतिं देवं तर्पयामि ॥ उग्रदेवं तर्पयामि ॥ नीलं देवं तर्पयामि ॥ महा

८६

नं देवं तर्पयामि इति तर्पयित्वा ॥ ज्येष्ठाय नम इत्यात्र मनीषं ददाति ॥ ज्येष्ठाय नम इ
ति मधुपक्षं ददाति ॥ कालाय नम इति गंधं ददाति ॥ कलविकरणाय नम इति पुष्पं
ददाति ॥ सर्वज्ञतदमनाय नम इति धूपं ददाति ॥ मनोनाय नम इति दीपं ददाति
॥ न वोद्भवाय नम इति कालेनैवेद्यं ददाति ॥ अष्टाद्विंशत्यं त्रेरष्टौ पुष्पाणि ददाति ॥ न
वाय नमः ॥ शर्वाय देवाय नमः ॥ ईशानाय देवाय नमः ॥ पशुपतये देवाय ॥ नमो रु
द्राय देवाय नमः ॥ उग्राय देवाय नमो नीलाय देवाय ॥ नमो महते देवाय नमः ॥ अथा
स्माघोरतनूरघोरेभ्य इत्युक्तं पतिष्ठते ॥ अथास्माघोरतनूरित्यस्यायमर्थः ॥ अथ
वाक्कपूजानंतरं स्वरुद्रस्माघोरतनूरघोरादिशरीराण्यपतिष्ठते ॥ केन अथो
रेभ्य इत्याद्यनुवाकजयेत् ॥ ते चानुवाका ये दश विष्णुमाणा अपि सौकाम्यं
मन्त्रानिरव्यंते ॥ अघोरेभ्यो अघोरेभ्यो अघोरघोरतरेभ्यः सर्वेभ्यः सर्वसर्वेभ्यो नमः

महा.
१७

स्तेऽस्तुविष्णुरुपेक्षः॥ तत्पुरुषायविष्णवेमहादेवामधीमहि॥ तन्नोरुद्रः प्रचो
दयात्॥ ईशानः सर्वविद्यानामीश्वरः सर्वज्ञतानां ब्रह्माधिपतिर्ब्रह्मणोधिपतिर्ब्र
ह्माशिवो मेऽस्तु सदाशिवो॥ अथास्याघोरतनुरघोरेऽस्य इत्युपनिषत्तत्पुनरुक्तं तद
नंतरं कृतमाह॥ तथेतस्मिंहिरापेनमूर्ध्नि कलशेन संततधारां निषिंचेन्मधुना
सर्पिषा पयसा च क्षुरसेन नाजिके रनवा आम्बरसेन वातदला नेत्रदकेन वानम
स्ते रुद्रमन्त्रवश्यं कादृशानामनुवाकानामेकमेकं जपेत्सर्वेषां पारंपुनरारा
धयेत्॥ उत्तमाधनेन तदेतद्विधानं प्रोक्तं॥ संततधारा मिति॥ संततधारा पदस
हस्रकलशानिषेकस्याप्फपलक्षणां॥ एतदेव घृष्टं स्नानमित्युच्यते॥ अतस्तस्मा
न्नेविधाया विपूर्वोक्तपंचागन्यासादिकं कामं सर्वेषां पार इत्यादिसर्वेषां अजि
लपितनमकवन्ति विशेषाणां पारसमाप्तौ उत्तमाराधनेन पुनराराधयेत्॥ अ

१७

निषेकानंतरं पूर्ववदेव पुनः पूजयेदित्यर्थः॥ पुनराधयेत्तुत्तमाराधनमिति पाठे उत्त
माराधनमिति निषेकानंतरं पूर्ववदेव पुनः पूजयेदित्यर्थः॥ पुनराधयेत्तुत्तमाराधन
मिति पाठे उत्तमाराधनमिति निषेकानंतरं पूजां पुनः पश्चादाराधयेत्कुर्वीतेत्यर्थः॥ पु
नः शब्दः अथमपूजापेक्षया न त्वनिषेकान्तेतिः पूजापेक्षया॥ तदेतद्विधानं प्रोक्त
मिति॥ आराधयेव पूजाविधानं प्रोक्तमित्यर्थः॥ अथ वा तदेतद्विधानमिति निषेकादिषु
प्रोक्तमित्युपसंहारः॥ उत्तमाराधनं तदेतद्विधानं प्रोक्तमित्युक्तम्॥ अधुनाव्याधिवि
मोकार्थेऽनिषेककर्मणि विशेषदर्शयन्॥ अधिकारिनेराज्ञानानि फलानि दर्शय
ति॥ तेनानिषिक्तेनोदकेनास्तीत्यामित्यनुवाकेनाग्निं गेसंगानि आपरांसं स्रज्यात्॥ पा
पक्षयाधी व्याधिविमोचनाधी जीवनाधी श्रीकामः शान्तिकामः पुष्टिकाम सुष्टिका
मो मोक्षायी च कुर्वा॥ देवं कुर्वन्सिधिमवाप्नोति आचार्याय दक्षिणां ददाति दशगा

महा.
१८
१९

सवसाः सुवर्षाः नित्यं नैकादशास्तद्वानाकां गां दद्यादित्याह ॥ नगवान्बोधाय
नः ॥ अस्तीत्यामित्यनुवाको रोगप्रतिमादानविधेरनेदर्शितः ॥ आपो हि षेसादमश्नात्रि
गुरुचश्चाश्वत्थामनघोषशंतो प्रादर्शिताः ॥ इति रुद्राक्षिषेकविधिः ॥ अथांगम
त्राणामृष्यादि ॥ अथ नमकांगत्या समंत्राणामपि देवतसंदांसितत्रार्थमानेरुद्रनम
स्तुत्यामनमोवः किरिकेनो सुन्वतममजमानं मानोज्योतिर्यमाय स्वाहे तेषामग्नि
रश्मिन्महत्सर्ववे सहस्राणि सहस्रशो नालग्रीवा इति ह्योर्नमोगतो न्ये इति ॥ चैषां
उवासाहसः शुचिपत्वं नो अग्र इत्यनयोर्वा मदेवस्मंबकं यजामह आनो निषुद्धिरि
त्यनयोर्वसिष्ठमानस्तोकेन मस्तस्त्वा मुधायमाने हेतिर्नमो बिम्बितेनमो स्तुनी
लग्रीवाये तेषां नगवानवतस्य धनुप्रमुचधन्वन इत्यनयोर्नारदो ये तीर्थानि ये नृतानां
ये पश्याम एतावतश्चेत्ते पादेवजः सद्योजातादिपंचानुवाकानां तथा ॥ तामग्निवर्णां प

१८
१९

तनाजितमिति ह्योश्च सां हिता देवता उपनिषदो नमो हिरण्यवाहव इत्यस्ममंडको
हिरण्यगर्जो यः प्राणत इत्यनमो हिरण्यगर्जो मीढुष्टमशिवतमेत्यस्या वैराजो जान
वेदस इत्यस्याः कश्यपो ये त्वं पारमायेन ये त्यनमो रगस्मो विश्वानि न इत्यस्या वसुक्
तोमानो महंतमित्यस्या देवराउषते रुद्रजागः सुगन्तः पंथा मित्यनमोरद्भिः संनृतमि
त्यनुवाकस्य ब्रह्मजज्ञानमाते अग्र इत्यनयोश्च विश्वे देवा अथ वोचदित्यस्याः क
वस्त्रातारमिंद्रमुपश्वासयेत्यनयोगर्गस्तत्तायामिदमस्याः शुनः शोको वयं सोमे
त्यस्या बंधुः सुबंधुः अत बंधुश्च तमाशानमित्यस्मारा क्रुगणो स्मैरुद्रेत्यस्याः प्रगाथो
स्याना एधि वी महा द्यौ निरिअनमो र्मेधातिथिरवो ध्यन्निरित्यस्या बुधगविष्टरो म
र्धानमित्यस्या विरूपो मर्माणित इत्यस्याः पामुर्जानवेदा इत्यास्याः स्वयं नः ब्रह्माज्ञा
प्रत इति षड्स्वरिव संकल्पः सहस्रशार्धं स एषा दशार्धं स सक्त प्रजापतिः षोडश

महो
१००

चस्यचेत्तस्यनारायणआशुःशिशानइत्यनुवाकस्याप्रतिरथस्वमयेरुद्रइत्यनुवाक
सहस्रवाडित्सार्षमयदैवताःहंसःशुचिषदित्यस्यसूर्योमानस्तोकेनमस्तेअस्त्वापुधा
यमातेहेतिरितिअत्रनगवान्हिरण्यगर्भमःप्राणतइतिप्रजापतिर्जातवेदसेता
मश्रिवर्णमश्रेत्वंपारमविश्वानिनःएतनाजितमितिजातवेदाअश्रिरध्वोचनमो
विल्मिनेनमोःस्तुनीलग्रीवामेतिशंनुस्नातारमित्यस्याःआशुःशिशानइत्यस्यानु
वाकस्यचेत्तस्यनुवाकहस्यतिस्त्वमोदरपावाणस्त्वेनोअश्रमअध्वोचनम॥माते
अश्रमइत्यग्निःसुगनुत्वंशमामयस्वाहेतिनमोस्तुतमितिनिर्हृतिस्तत्त्वाममीनिव
रुणआनोनिमुद्रिरितिवासुवमंसोमेतिसोमस्त्वमीशानमितीशानोस्मैरुद्राब्रह्म
ज्ञानमितिब्रह्मास्मोनाएधिवांसंतः॥एधिवावामनोज्योतिरित्यपोनिमचोमर्धानं
जातवेदाइतिवैश्वानरोमर्माणितइतिमर्मादयोजिगोक्तायजाग्रतइतिसूक्तस्यमन

१००

सहस्रशीर्षेतिस्सूक्तस्यजगदीजपुरुषोनारायणोवाअश्रमःसंततइत्यनुवाकस्यनुवा
कस्यनारायणोमहोद्यौरितिवाएधिव्योषुपश्वासयेतिरण्यमंडुनमश्वावसिष्टा
नरुद्ररुद्रंवकमितिमत्तंजयरुद्रइत्यस्याआत्मकोरुद्रइतिदेवतमयाछंदोहंसःशु
चिषदितितैत्तिरीयकेतिजगतीवकचानीजगतीमानस्तोकेमानोमहांततमीशानंत्व
मश्रेरुद्रइतिजगत्सद्योजातमितीहृताहिरण्यगर्भोजातवेदसेतामश्रिवर्णमश्रेत्वं
पारमविश्वानिनःएतनाजितंआनारंत्वंजःसुगन्तसुत्वंतस्वामामीआनोनिमु
द्रिरस्मैरुद्रामनोज्योतिरबोधिमर्धानंमर्माणिजातवेदायजाग्रतइतिसूक्तंसहस्र
शीर्षेअश्रमश्रवलायनान्मैवापस्त्वानामंत्वस्तिस्त्वोऽयःसंततइतिदेवाशुःशिशान
इतिस्सूक्तमाश्रवलायनपावैत्यामपास्यापस्त्वपावैदादरपादित्याचवर्जमित्वाब्रह्म
ज्ञानमुपश्वासयानेनमइत्येतास्मिणुनोमीदुएमेतिपंचपदात्रिष्टुप्प्रजापति

महा.
१०१

अरतीति त्रिष्टुप् जगती वरशानः॥ सर्वे विद्यानामित्यनुवाका वयं सोमस्यो नाशपि
वीमहा यौरिति गायत्र्यो माते अम इत्यतिशक्तं वशिष्ठा रुचो नुष्टु नो माते रुद्रा घो
रेत्य इति च स्वराऽनुष्टुप् शिष्टानि मज्जंतीति छंदः॥ इति नमः कांगत्या समं - त्रा
णामपि देवतस्य संसि॥ अथ नमः कांगत्या समं त्राः प्रदत्तं ते॥ माते रुद्रशिवात
नरघोरापापकारिना॥ तमानस्तन्वाशं तममागिरिं शंतानि चाकशाहि॥ इति शि
खायां॥ अस्मिन्महं त्यक्तं वैतरिहो नवा अधितेपाः सहस्रयोजने वधन्वानितन्मसि
॥ इति शिरसि॥ सहस्राणि सहस्रशो वा कोस्तवहेतवः॥ तासामीशानो नवगवः पर
चीणा मुखारुधि॥ इति जलाटे॥ हंसः शुचिषव सु रंतरिहो सघोता वेदिषदति ति
पिर्दुरोणसत्॥ नषवरस इतसघो मसदन्वा गोजा अद्रिजा कृतं ह हत॥ इति क
वोर्मध्ये॥ अंबकं यजामहे सुगंधिं पुष्टिवर्धतं उर्वारुकमिव बंधनान्मृतो मुंक्षाम

१०१

मामनात्॥ इति नेत्रयोः॥ नमः स्तुत्या यच पय्या यच नमः काय्या यच नीप्या यच न
मस्तल्या यच नमो ताप्या यच चैशंता यच॥ इति कर्णयोः॥ मानस्तोके तनये मान
आमुषि मानो गेषु मानोऽअश्वेषु शूरिषः॥ मानो वीरातरुद्रनामिनो वधीर्हविषे
तः सदमित्वाहवामहे॥ इति नासिकायां॥ अवतत्यधनुषं सहस्राक्षशते पुधे॥ नी
शीर्षशल्यानां मुखारिबो नः सुमनानव॥ इति मुखे॥ नीलग्रीवाः शितिकुंठाः शर्वा
अधः क्षमाचराः॥ तेषां सहस्रयोजने वधन्वानितन्मसि॥ इति छात्र्यां केवे॥ नमस्ते
अस्वाधुधामाना ततामधस्तवे॥ उजास्मा मुत ते नमो बाहुभ्यां तव धन्वने॥ इति बाह्वो
ः॥ माते हेति मीडु एमहस्ते वज्रवते धनुः॥ तया स्मान्विश्वतस्त्वमयस्त्वमापरिनुज
इत्तपवाकोः उपवाहुर्मणिबंधो परिजागः॥ ये तीर्थानि प्रचरंति स काहस्तानि यं
गिराः॥ तेषां सहस्रयोजने वधन्वानितन्मसि॥ इति हस्तयोः॥ स योजातं प्रपद्यामि

महा०
१०२

संयोजाताय नमः॥ न वेत वेतानि न वेत जस्व मां न वोऽवाय नमः॥ इत्युष्टयोः॥ वा
मदेवाय नमो ज्योतिषाय नमः॥ श्रेष्ठाय नमो रुद्राय नमः॥ कालाय नमः कलविकरणा
य नमो बलाय बलविकरणाय नमो बलप्रमथनाय नमः॥ सर्वज्ञतस्मनाय नमो मनो
न्मनाय नमः॥ इति तर्ज्योः॥ अघोरेऽग्रे अघोरेऽग्रे अघोरघोरतरेऽग्रे॥ सर्वतः सर्वसर्व
त्मानमस्तौ अलुरुद्ररूपेऽग्रे॥ इति मध्यमयोः॥ तत्पुरुषाय विष्णवे मह्यदेवाय धीमहि
तन्नो रुद्रः प्रचोदयात्॥ इत्यनामिकयोः॥ ईशानः सर्वविद्यानामीश्वरः सर्वज्ञता
नां ब्रह्माधिपतिर्ब्रह्माशिवो मेऽस्तु सदा शिवोऽनिरुद्धः॥ नमो वः किरिकेत्यो
देवानां रुद्रयेऽनमः॥ आनिर्हतेऽनमो देवानां रुद्रयेऽनमः॥ आमीव केऽनमो देवानां
रुद्रयेऽनमः॥ इति रुद्रये॥ नमो गणेशाय गणपतये नमः॥ इति एष्टे॥ नमो हिरण्य
वाहवे सेनायै दिशं च पतये नमः॥ इति पार्श्वयोः॥ हिरण्यगर्जः समवर्त्तता एष्टे॥

१०२

न तस्मै जातः परिरेक आसीत्॥ सदा धारयिष्येऽपि वां यामुते मां कस्मै देवाय हवि
षा विधेम॥ इति नाचौ॥ मीरुष्टमशिव तमशिवो नः सुमना जव॥ परमेष्ठ्या अमुध
निधायः यत्कृत्स्नं वसान आचर पिना कं चिन्नरागहि॥ इति कथा॥ येन तानां मधिप
तयो विशिषासः कपर्दिनः॥ तेषां सहस्रमोजने वधुत्वानि तन्मसि॥ इति गुह्ये॥ जा
तवेदे स सुनवाम सोममरातीयो नो निरुहति वेदः॥ सनः पर्वदति दुर्गाणि विष्णाना
वेवसिंधुं डुरितात्मनिः॥ अग्रे वक्ष्यमाणं पूर्वमंत्रस्मृतिरुक्तं च ते॥ तद्यथा॥ ता
मग्निवर्णां तपसा ज्वलंतीं वैरोचनीं कर्मफलेषु जुष्टां॥ दुर्गां देवीं शरणमहं प्रपद्ये
सुतरि सितरसे नमः॥ अग्रे तं पारयान व्योऽस्मात्स्वस्ति न्निरविदुर्गा विंशतिवि
ष्ट्या॥ पूज्य एष्टी बकुला तज्जीनवा नौ कायतनया यशं योः॥ विष्णानि नो दुर्गहा
जातवेदः सिंधुर्न नाडुरितानि पर्वि॥ अग्रे अत्रि वं तमसा गणानोऽस्माकं बोध्यवि

महा.
१०३

तातनना॥ एतनाजितं सहमानमुग्रमभिः॥ कुवेमपरमाश्रधस्तातसनः पर्वदति दुर्गाणि
विष्वा॥ क्षामदेवोऽति इरितात्मनिः॥ इत्युपानेमानोमहांतमुतमानोऽर्जकं मानउ
हं नमुतमानउत्तिहं॥ मानोवधीः पितरं॥ मातमातरं मानः प्रियास्तन्योरुदरादिषु॥
इत्युर्वोः॥ एषते रुद्रजागस्तं जुषस्व ते न वसेन परो मूजवतोती स्रवतत धन्वापिना
कावसः कृत्तिवासाः॥ इति जान्वाः॥ मेपथापयिरक्षमएज वरा आमुर्मुधः॥ तेषां सह
स्त्रमोजनेव धन्वातितन्मसि॥ इति पादयोः॥ अधवोचदधिवक्ता प्रभुमोदै व्यानि
षक॥ अदीश्वसर्वं जंनयं सर्वं श्रमातुधान्यः॥ इति कवचं॥ नमो विजिनेचक
वचिनेच॥ इत्युक्कवचं॥ नमोस्तु नीलग्रीवाय सहस्राक्षाय मीरुषे॥ अथो मेऽश्व
स्य सत्त्वानो हे तेभ्यो करं नमः॥ इति रतीमनेत्रे॥ प्रमुचधन्व नस्त्व मुनयो रात्रिभ्यो
ज्यां याश्वते हस्त इषवः पराताजगवो वपुः॥ इत्युक्त्वा॥ मरता वं तश्च न मां सश्वदिशो

१०३

रुद्रावितस्थिरे॥ तेषां सहस्रमोजनेव धन्वातितन्मसि॥ इति दिग्बंध सहित एको
न्यासः॥ अथो परोन्यासः॥ तत्र चतुर्नमोजगवते रुद्रा येति नमस्कारं न्यसे
दिति श्रुयते॥ अस्यायमेकोऽर्थः॥ नमस्कारं नमस्कारमंत्रपूर्वोक्तं परित्वानम
स्कारं कुर्यादिति॥ अथो न्योऽर्थः॥ नमस्कारं न्यसेत् पूर्वोक्तमेव मंत्रं वक्ष्यमाण
प्रकरणेन मोतेन्यसेदिति॥ तद्यथा॥ उम्भ्रे नम इति मूर्ध्नि॥ ननासिकायां॥ मो
ललाटाय नम इति॥ रुदि॥ गंदहिताहस्ताय नम इति दहिताहस्ते॥ ववामहस्ता
य नम इति वामहस्ते रुं नमः कुरु॥ श्राना निदेशाय नम इति नाभौ॥ मं पश्या नम
इति पादयोर्न्यसेदिति॥ अथो परः प्रकारः॥ उं नमो॥ जं गं॥ वां ते रुद्रा मइत्येति
रक्षरैः क्रमेण मूर्ध्नि दिपांत प्रदेशात् स्पर्शेदिति॥ अत्र चायं क्रमः पूर्वोक्त
दिग्बंध सहितं या संविधाय तत्र नमोजगवते रुद्रा येत्युक्त्वा प्रणम्य ततश्च॥ उं

महा.
१०४

मूर्धनमदित्यादिना संवा ॥ उमितादिना सो वा कुर्मादिति ॥ अयं च विना यो नु वा कः
न्यासः ॥ ॥ अथा न्योन्यासः स योजातं प्रपाद्या मिस योजाताय वै नमः ॥ नवेन वेनाति
नजस्वमांजवो जवाय नमः ॥ इति पादयोः वामदेवाय नमो ज्येष्ठाय नमः ॥ श्रेष्ठाय
नमो रुद्राय नमः ॥ कालाय नमः कलविकरणाय नमो बलाय नमो बलप्रमथनाय
नमः ॥ सर्वज्ञतदमनाय नमो मनोन्मनाय नमः ॥ इत्थं रुमधे ॥ अघोरं न्योन्यासं घोरं न्यो
घोरं घोरं तरे न्यः ॥ सर्वं न्यः सर्वं सर्वं न्योन्यासं नमस्ते ॥ अस्तु विश्वरूपे न्यः ॥ इति रुदये ॥ त
त्पुरुषाय विद्महे महादेवाय धीमहि ॥ तन्नो रुद्रः प्रचोदयात् ॥ इति मुखे ॥ ईशानः स
र्वविद्यानामीश्वरः ॥ सर्वज्ञतानां ब्रह्माधिपतिर्ब्रह्मणोधिपतिर्ब्रह्माश्रितो मे अस्तु स ॥ १०४
राशिर्वाहं सहं स इति मूर्ध्नि ॥ ॥ इति रताय न्यासः ॥ ॥ अथ संपुटं कुर्वीत ॥ मुद्रितं
जनिप्रदर्शनं संपुटीकरणं ॥ तच्च क्रमेण प्रादिदिक्षु वक्ष्यमाणं त्रैः कुर्मात् ॥ त्रैः

नारमिंद्रमविनारमिंद्रं हवे हवे सुहवं प्ररमिंद्रं ॥ कुवेतुशक्तं पुरुहूतमिंद्रं ॥ स्व
स्तिनो मघवाधाविंद्रं ॥ १ ॥ तन्नो अग्नेवरुणास्मविद्वानेव स्पदे उ अवासासि सीष्टाः
॥ यजिष्ये वक्रितमः शोभुचनो विश्वा देवांसि प्रमुमुग्धस्मत् ॥ २ ॥ सुगन्तः पयामन
यं कणो तु यस्मिन्नक्षत्रे यमराविराजा ॥ यस्मिन्नेन मत्स्यं चैतदेवास्तदस्मदस्म
चित्रां हविषाय जाम ॥ ३ ॥ असुत्वं तमयजमानमिच्छंसे नः स्पेता तस्करस्यात्वे
षि ॥ अन्यमस्मदिच्छसा तद्वत्मानमोदे विनिर्हते तु न्यमस्तु ॥ ४ ॥ तत्त्वामिब्रह्मणा
वदमानस्तदाशास्ते यजमानो हविर्निः ॥ अहे उमानो वरुणो हवो धुरुसंसमस्तु
॥ ५ ॥ तत्त्वामिब्रह्मणा वदमानस्तदाशास्ते यजमानो हविर्निः ॥ अहे उमानो वरु
णो हवो धुरुसंसमान आमुः प्रमोषाः ॥ ५ ॥ आनो निमुद्रिः शतिनी निरध्वरं सहस्रि
णिरुपमा हि यज्ञं ॥ वायो अस्मिन् हविषि मादयस्व यमं पातस्व स्तिनिः सदानः ॥ ६ ॥

महा०
१-५

वयं सोमवृते तव मनस्तनूषु विज्जत प्रजावंतः सचेमहि ॥ १॥ तमीशानं जगत्संस्पृष्ट
स्मृतिं धियं जिह्वमसेहमहे वयं ॥ पूषानो मया वेदसामसदधेरक्षिता पाशुरवः स्व
स्तये ॥ ८॥ अस्मे रुद्रा मे हना पर्वता सो वृत्रहृते नरहृनौ सजोषामः सः सने स्तुवते
धामि पञ्च इंद्रज्येष्ठा अस्मां अवतु देवाः ॥ ९॥ सो ना एषि विनवान्तरानि वेशनी ॥
मछानः शर्मस प्रयाः ॥ १०॥ स इति संपुटीकरणं ॥ अथेन्द्रादिनमस्कारः ॥ अत्रापि प
र्वोक्ता एवमंत्रा आस्थाः ॥ संपुटीकरणेन नमस्कारे चेंद्रादिप्रकाशका आस्था इति निय
मानुपूर्वोक्ता एवमंत्रा आस्था इति नियमः ॥ ॥ अथ गुह्याय निमंत्रणं ॥ ॥ अथ मेव च
तुर्थो न्यासः ॥ मनोज्योतिरूपतामा ज्यं विच्छिन्नं यज्ञं संमिमृधातु ॥ मा इष्ट उष सो निम
च श्रुताः संरधा मिह विषा घृतेन ॥ इति गुह्ये ॥ अथो धर्मिः समिधा जनां प्रति धेनुमिवा
मती मुषासं ॥ यका इव प्रवया मुक्ति हानाः प्रजानवः ॥ सिस्तते नाकमछु ॥ इत्तदरे ॥ स

१०५

ध्यानं दिवो अरतिं एषि व्यावैष्णानरमत आजातमग्निं ॥ कविं संम्राजमति धिं जनाना
मासं नापात्रे जनयेत देवाः ॥ इति रुद्रये ॥ ममांति ते वर्म निष्ठा दयामि सोमस्वाराजाम
तेनामिव स्तो ॥ उरोर्वशी यो वरिव स्ते अस्तु जयं तत्त्वामनुमदतु देवाः ॥ इति सुरवे ॥ जात
वेदामदिवा पावको सिवैष्णानरो यदिवा वैष्णुतो सि ॥ शं प्रजा सोमजमाना यलोकमू
र्जं पुष्टि रदात्मा वरस्व ॥ इति शिरसि ॥ इति चतुर्थो न्यासः ॥ ॥ अथ मेव गुह्याय निमंत्र
णमिति चात्मारहा चेति व्यपदिश्यते ॥ ॥ अथ शिवसंकल्पान्यासः ॥ तत्र शिवसंक
ल्पसूक्तं ॥ यज्जाग्रतो हरमुदैति ईवं तदु सुप्तस्य तथैवैति ॥ हरं गमं ज्योतिषां ज्योतिरे
कं तन्मे मनः शिवसंकल्पमस्तु ॥ १॥ येन कर्माण्यप सोमनीषिणो यज्ञे ह एवैति विदये
षु धीराः ॥ यदपूर्वं यत्तमेतः प्रजानां तन्मे मनः शिवसंकल्पमस्तु ॥ २॥ यत्प्रज्ञानमु
तचेतो धृतिश्च यज्योतिरंतरमतं प्रजासु ॥ यस्मान्नरुते किंचन कर्म क्रियते तन्मे

महा०
१०६

मनःशिवसंकल्पमस्तु॥३॥येनेदं नृतेनुवनेनविष्यत्यग्निगदातममनेनसर्वं॥येनय
ज्ञस्तामतेसप्तहोतानमेमनः॥शिवसंकल्पमस्तु॥४॥यस्मिन्नचःसामयज्ञंषियस्मि
न्मतिष्ठितारथनाजाविवाशः॥यस्मिंश्चित्तं सर्वमोतं प्रजानां तमेमनःशिवसंकल्पम
स्तु॥५॥सुषारथिरश्वानिवमंमनुष्यान्नेनीयतेनिष्पुनिर्वाजिनइव॥हृत्प्रतिष्ठंयदजि
रंयविष्टं तमेमनःशिवसंकल्पमस्तु॥६॥इत्येतत्सूक्तं पठित्वा रुदयाय नम इति रुद
ये॥सहस्रं॥येति सूक्तं पठित्वा शिरसे स्वाहेति शिरसि॥एतच्च सूक्तं गणहोमप्रक
रणेदं श्रितं॥तच्चाष्टादशचर्चोऽत्रचर्चं तु पुरस्तात्पुरुषसूक्तविधानेन प्रदर्शयते॥अथो
त्तरनारायणं॥अथः संजतः पृथिव्यै रसाच्च विश्वकर्मणः समवर्तता येन स्पृष्टा
विद्धद्रूपमेतितत्पुरुषस्य विश्वमाजानमग्रे॥वेदाहमेतंपुरुषं मह्यं तमादित्यव
र्णितमसः॥परस्तात्॥तमेवंविधानमृतइह न वृत्तिना न्यः पंपाविष्यते अयनाय प्र

१०६

जापतिश्चरतिगर्जेअंतरजायमानो बहुधा विजायते॥तस्य धीराः परिजानं योनिम
राज्ञानां पदमिच्छति वेधसः यो देवेभ्यः॥आतपति यो देवानां पुरो पूहितवो यो देवेभ्यो
जातो नमो रुचाय ब्राह्मणे॥रुचं ब्राह्मं जनयां तो देवा अग्रे तदब्रुवन्॥यस्त्वैवं ब्राह्म
णो विद्यात्तस्य देवा अमन्वरो अश्वते लक्ष्मी अयन्मौ अहौ रात्रे पारश्वे नक्षत्राणि रूपं
अश्विनौ व्यान्तं॥इत्सं निषाणा अमुं मनिषाणा सर्वमनिषाणा इत्यनेन शिषा मेव षडि
ति शिषायां॥अथा प्रतिरथं॥आशु शिवा नो हृष नो पुधो घना घनः क्षोत्रं अर्षणीनां
संक्रद नोऽनिमिषक वीरः शतं सेना अजयसाक मिंद्रः॥संक्रदनेन निषेण जिह्मुना मुक्ता
रेण दुश्प्रवनेन धस्मुना॥तदिंद्रेण जयत तत्सहध्वं मुधेन रइषु हस्तेन हस्त्मा स इषु ह
स्तेः सनिषेणि निर्वंशः सः सृष्टा समुध इंद्रो गणो न संसृष्ट जिह्मो मया बाहु शर्धू ग्रध
न्वा प्रतिहिता निरस्तात्॥बृहस्पते परिधीयारथे नरक्षो हा मित्रा अपबाधमानः॥अनं

महा०
१०७

जंसेनाः प्रमणो सुधाजमन्तस्माकमेधवितारणानां॥ गोत्रनिदं गोविदे वज्रवाहुं जयंत
मज्जममणंतमोजसा॥ इमे सज्जाना अनुवीर्यमध्वमिंद्रः सरवायो अनुस ८ तरध्वं
लविज्ञायस्यविरः प्रवीरः सहस्वान्वाजी सहमानउग्रः॥ अतिवीरो अतिसत्वासहो
जा जैत्रमिंद्ररथमाश्रि एगोवित॥ अतिगोत्राणिसहसागाहमानो दमो वीरः शतमनु
रांद्रः उग्रवतः एतन्नापाठयुधोस्माक ४ सेना अवतु प्रयुस्तु॥ इंद्रासां नेतो ह
स्पतिर्दक्षिणयज्ञः पुरातु सोमः॥ देवसेनानामनिनेजतीनां जयंतीनां मरुतो मं
ग्रं॥ इंद्रस्पर्शो वरुणस्पर्श आदित्यानां मरुता ८ शर्धउग्रमहामनसा नुवृत्ता
चवानां घोषो देवानां जयतामुदस्मात्॥ अस्माकमिंद्रः समतेषु ध्वजेषु स्माकमा
इषवस्ताजयतु॥ अस्माकं वीरा उग्ररेजवत्समा उदेवा अवता हवेषु॥ उरुष्यमम
भवन्नायुधै नुश्रंतवनां मामकां महा ८ सि॥ उग्रहन्वाजिनां वाजिनां नुदमानां

१०७

जयतामेतु घोषाः॥ उपप्रेतजमजानरः स्थिरावसेतुवाहवः॥ इंद्रो वः शर्मय ह
त्वनाध्व्यामया सया॥ अवसृष्टा परापतरारव्ये ब्रह्म संश्रिते॥ गच्छामित्रान्प्रय
स्वमामीषां केचनो छिपः॥ मर्माणि ते वर्मनि स्थादयामि सोमस्त्वा राजा मतेना नुवृत्ता
॥ उरोर्वरीयो वरिवस्तेरुणो मिजयंतं तं ता नु देवा मंदंतु॥ यज्ञवाणाः संप्रतं तिकुमा
रा विरिषा इव॥ इंद्रो नस्तत्र हन्तृहा विस्वाहा शर्मय हतु॥ इत्यप्रतिरथेन कवचा
यकुमितिकवचं॥ अथ शतरुद्रा यं॥ त्वमग्रे रुद्रो असुरो महो दिवस्ते शर्द्धिमारुते ए
हा शिषे तं वा तैररुणैर्मासि शंगमस्व पूषा विधुतः पासि नुत्मना॥ देवा देवेषु
अमध्वं॥ प्रथमादिता मेषु अमध्वं॥ द्वितीया सृती मेषु अमध्वं॥ तृतीया कृती मेषु
अमध्वं॥ चतुर्थाः पंचमेषु अमध्वं पंचमाः षष्ठे अम
ध्वं षष्ठाः सप्तमेषु अमध्वं॥ सप्तमा अष्टमेषु अमध्वं॥ अष्टमानवमेषु अमध्वं

महा०
१०८

॥ नवमादशमेष्टुष्टयध्वं ॥ दशमाकादशेष्टुष्टयध्वं ॥ एकादशाद्वादशेष्टुष्टयध्वं
॥ द्वादशान्नयोदशेष्टुष्टयध्वं ॥ त्रयोदशाश्चतुर्दशेष्टुष्टयध्वं ॥ चतुर्दशः पंचदशे
ष्टुष्टयध्वं ॥ पंचदशः षोडशेष्टुष्टयध्वं ॥ षोडशः सप्तदशेष्टुष्टयध्वं ॥ सप्तदशाश्च
एदशाएकोनविंशेष्टुष्टयध्वं ॥ एकोनविंशविंशेष्टुष्टयध्वं ॥ विंशएकविंशेष्टुष्टय
ध्वं ॥ एकविंशाद्द्विंशेष्टुष्टयध्वं ॥ द्विंशस्त्रयोविंशेष्टुष्टयध्वं ॥ त्रयोविंशाश्चतु
विंशेष्टुष्टयध्वं ॥ चतुर्विंशः पंचविंशेष्टुष्टयध्वं ॥ पंचविंशः षड्विंशेष्टुष्टयध्वं ॥ ष
ड्विंशः सप्तविंशेष्टुष्टयध्वं ॥ सप्तविंशाश्चष्टविंशेष्टुष्टयध्वं ॥ अष्टविंशाएकोनविं
शेष्टुष्टयध्वं ॥ एकोनविंशास्त्रिंशेष्टुष्टयध्वं ॥ त्रिंशएकत्रिंशेष्टुष्टयध्वं ॥ एकत्रिं
शाद्द्वित्रिंशेष्टुष्टयध्वं ॥ द्वित्रिंशान्नयत्रिंशेष्टुष्टयध्वं ॥ देवाः त्रिरेकारशास्त्रिंशय
स्त्रिंशाउत्तरेनवताउत्तरेचतुर्नित्तरेसत्तानः ॥ यत्कामेदं जुहोति तन्मेसमधत्ता

१०८

वयं स्पामपतयोरमीणां ॥ नृर्नुवः स्वः स्वाहा ॥ इत्यनेनास्त्रायकडित्यसं ॥ ॥ इति
द्विवसंकल्यादिन्यासः ॥ ॥ अयं पंचमो न्यासः ॥ अथ वक्ष्यमाणैर्मन्त्रैरष्टांगप्रणा
मः ॥ सचमंत्रपाठमात्रेणैव निर्वृत्यः ॥ तत्र मंत्राः ॥ हिरण्यगर्भः सममवर्तनाग्नेर्
नस्यजातः परिरिक्तस्मासीत् ॥ सदाधारएषिबीयासुते मां कस्मै देवाय महविषावि
धेम ॥ १ ॥ यः प्राणतो निमिषतो महितैक ईशा जाजगता ब्रह्मव ॥ य इशो अस्मदिप
दः चतुष्पदकस्मै देवाय महविषाविधेम ॥ २ ॥ असजज्ञानं प्रथमं पुरस्तात् त्रिसी
मतः सुरुचो वै न आवः ॥ सवुभ्रा उपमान् अस्मविष्टाः सतश्चमोतिमसतश्च विवः
॥ ३ ॥ महीयोः एषिबीचन इमे यज्ञमिति मित्तता ॥ पिष्टतान्नो जरा मजी ॥ ४ ॥ उपश्रु
सम एषिबी मुतयता पुरुत्रा ते मरुतां विष्टितं जगत् ॥ स दुंदुने सज्जिंशे ए देवै
र्हरा देवा यो अपसेधरा नृन् ॥ ५ ॥ अमेनय सुपयारा मे अस्मानि श्वानि देववयु

महा०
१०

नानिविधान्॥ युयोध्यस्मज्जुकराणमेनो नमिष्यंते नमउक्तिं विधेम॥६॥ मातेऽत्र
नेमसिमातनस्तमेस्मारोहात्मानमष्टवस्तनिकृण्वन्स्मै नमामुशानि॥ यतो नत्वा
यत्तमासीदस्वायोनिं जातवेदोऽनुवज्जायमानः स ह्यमरि॥१॥ अथावः स्वाहा
अये राशे मयशडा निर्यतवृद्धिश्च हव्यै ते निन्नो अग्ने अम ते मर्होतिः शंतं पूर्तिराय
सानिर्निपाहि॥८॥ इत्यंग प्राणायामः॥८॥ अथानिषेकेऽष्टौ न्यासः॥ स चानिषेक
विधान एव प्राक् प्रपचितः॥ एवं न्यासविधिं कृत्वा ततो यजनमारभेत यजनं जपः ए
जा होमश्च॥॥ इति नमकांग न्यास मंत्राः॥॥ अथ नमक स्पर्शाद्य निधीयते॥ वज्र
पूर्वममुकदेशे अमुककाले अमुककामो नमकजपं रुद्रजपं रुद्रैकादिशि नीज
पेमहारुद्रजपमतिरुद्र॥ जपं वा करिष्ये तथा नमकादिष्वन्यतमेन होममनिषे
कं वा करिष्ये इति संकल्पयेत्॥ परप्रेषितश्चेत् करिष्यामीत्यनिजपेत्॥ नतश्चा

१८

गान्यासानंतरमार्षादिजानीयात्॥ तद्यथा॥ अथ नमका नुवाकानामपि देवत
छंदोऽस्य नुक् मिष्यामो नमस्ते रुद्रयाते रुद्रैत्यनयोः करपपो वा तदुचुरित्यस्याऽऽ
त्रेयोयामिषुमिति द्वयोर्गैतमो गोधूमो वाऽध्वजोऽवदित्यस्याः कणवज्रसौमस्ताम्र
इति द्वयोः कः शोमरुत्वान्वा नमोस्तु नीलग्रीवामया ते हेतिरिति तिस्रस्तृतीयपंच
मषष्टाष्टमानुवाकानवमानुवमानुवाके नमो वः किरिकेन्य इति यावन्मानस्तोके
परितोरुद्रस्यैतेषां नगवान् रतीमानुवाकस्य देवो वा नवमानुवाके वशिष्ठस्याग्निः
अमुंचधन्व इति तिस्रः॥ सहस्राणि सहस्रधेत्वा सो नारदोऽपि तीमानुवाकस्य मेरु
कश्चतुर्गानुवाकस्य सहस्राणि सहस्रश इति चतस्रणां चतुर्वासाः सप्तमानुवाक
स्य हेमकोशोऽपेन्द्रध्वस्यतिविकिरिद्रैत्यनयोः पुलुहो याते रुद्रशिवेत्यस्याः स्क
दइमारुद्रायेति द्वयोर्मांडव्योमानो महंतमित्यस्या देवराजराज्ञ इत्यस्याऽऽ

महा.
११०

त्रिस्तुहिस्तमित्यस्यावैमाप्रोमीदुष्टामवैराजोयेवहेषित्यारन्मासमाप्तेदेवजइ
त्यथयेथदेवताअसौयस्ताम्रइतिदयोरादिसात्मारुद्रोमातेरुद्रेस्यस्यास्कंदरूपी
रुद्रोमानोमहातमित्यस्यानेरीप्सुरात्मकोरुद्रायातइषुरध्यवोचनमोऽस्तुनीजग्रीवा
येत्सासांचतुर्थपंचमषष्टातुवाकानामारात्तेमिदुष्टमेतिदयोश्चरांजमातेहेतिरिति
तिस्रश्चाष्टमोनुवाकोनवमातुवाकेनमोवःकिरिंकेत्यइत्यतःप्राकमानेत्ताकेपरिण
इत्येषांनगवानवशिष्टानारुद्रेतिदेवताअथछंदास्यसौयस्ताम्रापेअधसस्यत
इत्यनयोरास्तारपंक्तिरायापंचपंदापंक्तिरायापंचपरापंक्तिर्वासौमोवसर्पतीतिष
ट्पराजगतीइमारुद्रायेतिचतस्रोजगत्स्यआरात्तइतितिस्रस्त्रिष्टुभोमोमीदुष्टमेति
पंचपरात्रिष्टुष्टमहाहृतीवाशिष्टारुद्रोनुवाकोजातेरुद्रेतिस्वराउनुष्टप्रयासिनि
तिहृदनुष्टुब्धवोचरित्यनुष्टुप्तिरभारिष्टातिपञ्चषितत्रापरोच्चिरोषोदितीमाद्य

११०

एतुवाकेषु॥अत्रप्रथमद्वितीयतृतीयेषुक्रमेणमहागायत्रीहृत्पुष्पिगितिततो
दयोविराडथमहोपंक्तिरंत्यमोमहानुष्टुबितिछंदांसि॥इतिविशेषतो नमःकस्या
र्षादि॥अथसामान्यतः॥सकलस्यापिनमःकसमुदायस्याप्रिकांडांतःपातित्वारणि
रुषिःरुद्रोदेवता॥महाविराडुच्छ्रुः॥अथवानगवानपि॥राजदेवता॥छंरोमवि
राडेव॥॥अथचमकस्य॥॥चमेकानुवाकानामभिःकांडरुषिः॥आद्यागायत्रीआ
मावैस्मवाशिष्टंमनुःवाजादयोआदविशेषादेवताजपेविनियोगः॥होमेक्रियमातो
होमेविनियोगइतिवाच्यं॥॥अथतैत्तिरीयशरवानुसारेणनमःकानुवाकाःप्रदश्य
ते॥तत्रप्रथमोनुवाकः॥नमस्तेरुद्रमन्यवउतोतइषवेनमः॥नमस्तेअस्तुधन्वनेवा
ऊन्यामुततेनमः॥१॥यातइषुःशिवनमाशिवंबनवनेधनुः॥शिवाशरव्यामातवत
यानोरुद्रमउम॥२॥यातेरुद्रशिवातनूरघोरापापकाशिनीतमास्तनुवाशनममा

महा-
१११

गिरिशंतानिवाकशीहि॥३॥मामिषुंगिरिशंतहस्तेविनर्ष्यस्तवे॥शिवंगिरिशंतोक्तु
रुमाहि॥सीपुरुषंजगतः॥४॥शिवेनवचसात्वागिरिशंवावदामसि॥यथानःस
र्वमिज्जगदयमसुमनश्चसत्॥५॥अधवोचदधिवक्ताप्रथमोदैव्यानिषक्॥अ
होअसर्वानजनयसर्वंअयानुधात्याधराचाःपरासुवा॥६॥असौयस्तामोअसा
उतवन्तुःसुमंगलः॥येचैनरुद्राअनिनोदितुप्रिताःसहस्रशोवैष्णवेउईमहे॥७॥
असौयोवसर्पतिनीलग्रीवोविनेहितः॥उतैनंगेपाअदरान्दप्रचुदहार्यःउतैनंवि
श्वान्तानिसदृष्टोमृउयानिनः॥८॥नमोअस्तुनीलग्रीवायसहस्रलायमीदुषे॥अयो
येअस्यसत्वानोऽहन्तेनोकरन्नमः॥९॥अमुचधन्वनस्त्वमुजयोरात्रियाज्या॥यश्चते
हस्तद्वयःवपराताजगवोवपुः॥१०॥अवतत्तधनुस्त्वसहस्राक्षरातेषुधे॥निशीर्मशाल्यानामु
खाशिवोनःसुमनानव॥११॥विजंघनुःकपर्दिनोविरात्मोवाणवाउतअनेशन्नस्यपादपदं
आनु

१११

रस्यनिषंगधिः॥१२॥यानेहेतिमीदुषमहस्तेबुजवतेधनुः॥तयास्मान्विश्नवतस्त्वमम
ह्मयापरिजुज॥१३॥नमस्तेअमुधायानाततायधस्यवेउताम्यामुततेनमोवाक
न्मांतवधन्वनेपरितेधन्वोहेतिरस्मान्मृणक्तुविश्वतः॥अयोमृदुधिस्रवादेअ
स्मन्निधेहितं॥अवतत्तधनुषःसहस्राक्षरातेषुधे॥निशीर्मशाल्यानामुखाशि
वोनःसुमनानव॥नमस्तेअस्तुजगवान्विष्णुश्चरायमहादेवायअंबकायत्रिपुर
तकामत्रिकाशिकाजायकालाग्निरुद्रायनीलकंठायसहस्रारिवायश्रीमहादेवाय
नमः॥१४॥इतिप्रथमोनुवाकः॥तमोहिरण्यवाहवेसेनात्येदिशांचपतयेनमो॥१५॥
नमोवृक्षेनोहरिकेशेनमो॥पद्मेनांपतयेनमो॥१६॥नमराष्मिंजरायविषीमतेपद्मी
नांपतयेनमो॥१७॥नमोबज्रायविष्वाधिनेनानांपतयेनमो॥१८॥नमोहरिकेश
मोपवीतिनेपुष्पानांपतयेनमो॥१९॥नमोनवस्यहस्तेजगतांपतयेनमो॥२०॥नमोरु

महा.
११२

शर्मततायिनेहोत्राणां पतयेनमो॥१॥ नमो इंद्रजटाकलापिनां पतयेनमो॥ नमो वृषाल
जतायिनां पतयेनमो॥ ललाटचक्रादिनां पतयेनमो॥ नमो ललालजतायिनां पतयेनमो
॥ नमो नानननायिनां पतयेनमो॥ नमः सूतायाहस्यमवनानां पतयेनमो॥ नमो रोहिता
मस्य पतये वृक्षाणां पतयेनमो॥ १॥ नमो मन्त्रिणे वाणिजाय कक्षाणां पतयेनमो॥ नमो
तुवनये वारिवस्तुतायौषधीनां पतयेनमो॥ नमो उच्चैर्घोषाया क्रंदयते पत्नीनां पतये
नमो॥ ११॥ नमो रुद्रावीताय धावते सत्वतां पतयेनमो॥ १२॥ इति द्वितीया मुवाकः॥ ॥
नमः सहमाना मनिव्याधिनः व्याधिनः व्याधिनां पतयेनमो॥ १॥ नमः ककुना
यनिघं गितो स्तेनानां पतयेनमो॥ २॥ नमो निघं गिता इषुधिमतेन स्कराणां पतयेनमो॥
॥ ३॥ नमो वंचने परि वंचने स्तापुनां पतयेनमो॥ ४॥ नमो निचेरवे परिचरायारण्यानां प
तयेनमो॥ ५॥ नमः सकापित्यो जिघांस्यो मुसतां पतयेनमो॥ नमो सिमश्रोनकंचर

११२

श्रोविहंतानां पतयेनमो॥ १॥ नमो उष्णीषिणे गिरिचराय कुतुं चानां पतयेनमो॥ ८॥
नमः इषुमस्यो धन्वायि न्यश्रवो नमो॥ ९॥ नमो आतन्वा नेत्यः प्रतिदधाने न्यश्रवो न
मो॥ १०॥ नमो आयुधो स्पष्टश्रवो नमो॥ ११॥ नमो स्पष्टो विध्यश्रवो नमो॥ १२॥ न
मः आसीनेत्यः शयाने न्यश्रवो नमो॥ १३॥ नमः स्वपश्या जाग्रहश्रवो नमो॥ १४॥ नम
स्तिष्ठश्रो धावश्रवो नमो॥ ॥ इति तृतीया मुवाकः॥ ॥ नमो व्याधिनीत्यो विविधे
तीत्यश्रवो नमो॥ १॥ नमो उगता न्यस्रहतीत्यश्रवो नमो॥ २॥ नमो गच्छेन्मो गच्छपति
त्यश्रवो नमो॥ ३॥ नमो ब्राते न्यो ब्रातपति न्यश्रवो नमो॥ ४॥ नमो गतो न्यो गतापति न्यश्र
वो नमो॥ ५॥ नमो विरूपे न्यो विरूपे न्यश्रवो नमो॥ ६॥ नमो महद्गः तुल्यके न्यश्र
वो नमो॥ ७॥ नमो रश्मि न्यो रश्मि न्यश्रवो नमो॥ ८॥ नमो रश्मि न्यो रश्मि पति न्यश्रवो नमो
॥ ९॥ नमो सेना न्यः सेना न्यश्रवो नमो॥ १०॥ नमः सन्न न्यः सन्न न्यश्रवो नमो॥ ११॥

मह.
१३

नमस्तत्त्वोत्तरेणकारेणश्रवणेनमो॥१२॥ नमकुलालेणः कर्मरेणश्रवणेनमो॥१३॥ नम
; पुंजिरेणोनिषादेणश्रवणेनमो॥१४॥ नमइषुहस्यो धनुकप्रश्रवणेनमो॥१५॥ नमो
मगमुयः श्रुतिन्यश्रवणेनमो॥१६॥ नमः श्रुत्यः श्रुपतिन्यश्रवणेनमो॥ ॥ इतिचतुर्थो
नुवाकः॥ ॥१४॥ नमोनवायचरुद्रायच॥१॥ नमः शर्वायचपशुपतयेच॥२॥ नमोनी
लश्रीवायचशितिकंठायच॥३॥ नमः कपर्दिनेचकृत्तकेशायच॥ नमः सहस्रा
क्षायचशतधन्वनेच॥५॥ नमो गिरिशायचशिपिविष्टायच॥६॥ नमोमीरुष्टमाय
चेष्टुमतेच॥७॥ नमोह्रस्वायचवामनायच॥८॥ नमोहृतेचवर्षायसे॥९॥ नमोहृदा
यचसहधेच॥१०॥ नमोअग्निमायचप्रथमायच॥११॥ नमोअश्वेचाजिरायच॥१२॥
नमः शीघ्रायचशान्तायच॥१३॥ नमोज्ज्वलायचकनिष्ठायच॥१४॥ नमः पूर्वजायच
परायच॥१५॥ नमोमध्यमायचापगन्धायच॥१६॥ नमोजघन्यायचबुधायच॥१७॥ न

१३

मः सोम्यायचप्रतिसर्वायच॥५॥ नमोयाम्यायचहेम्यायच॥६॥ नमउर्वर्यायचख
ल्यायच॥७॥ नमः श्लोक्यायचावसानायच॥८॥ नमोवत्यायचकल्यायच॥९॥ न
मः अवायचप्रतिश्रवायच॥१०॥ नमोअशुषेणायचाशुश्यायच॥११॥ नमः अराय
चावनेदिनेच॥१२॥ नमोवर्मिणेचवस्तुधनेच॥१३॥ नमोबिन्दिनेचकचिनेच॥१४॥
नमः असायचअतसेनायच॥१५॥ ॥ इतिषष्ठोनुवाकः॥ ॥ नमोडुड्यायचाहनमा
यच॥१॥ नमोधृत्तवेचप्रमृगयच॥२॥ नमोहृतायचप्रहितायच॥३॥ नमोनिषेगिणे
चेष्टुधिमतेच॥४॥ नमस्तोष्टोषवेचापुधिनेच॥५॥ नमः स्वायुधायचसुधन्वनेच॥
६॥ नमस्तुत्यायचपथ्यायच॥७॥ नमः काय्यायचनीप्यायच॥८॥ नमः स्तेय्यायचसर
स्यायच॥९॥ नमोनाप्यायच॥ वैशंतायच॥१०॥ नमः ॥ कृप्यायचावधायच॥११॥ न
मोवर्षायचावर्षायचावर्षायच॥१२॥ नमोमेघायचविद्युत्यायच॥१३॥ नमइति

महा०
११४

मायचतप्पामच॥१४॥ नमः सोमायचरुद्रायच॥१५॥ नमो वास्तवायचवास्तुमायच॥१६॥ ॥
॥ इति सप्तमोऽनुवाकः ॥ नमः सोमायच॥ रुद्रायच॥१७॥ नमस्तान्मायचरुद्रायच॥१८॥ नमो
गवेचपशुपतयेच॥१९॥ नमोऽग्रायचनीमायच॥२०॥ नमोऽग्रेवधायच॥२१॥ नमोऽग्रेवधायच॥२२॥ नमो
त्रेवहनायच॥२३॥ नमोऽग्रेवधायच॥२४॥ नमोऽग्रेवधायच॥२५॥ नमोऽग्रेवधायच॥२६॥ नमोऽग्रेवधायच॥२७॥
वेचमयोऽनुवेच॥२८॥ नमः राकुरायचमयस्कुरायच॥२९॥ नमः शिवायचशिवतरायच॥३०॥
११॥ नमः स्तीर्थायचकुल्यायच॥३१॥ नमः पार्यायचावर्मायच॥३२॥ नमः प्रतरणायचो
नतरणायच॥३३॥ नमः आतायचलोकायच॥३४॥ नमः सव्यायचाफेन्यायच॥३५॥ नमः
ःसिकतायचप्रवास्यायच॥३६॥ ॥ इति अष्टमोऽनुवाकः ॥ नमः इति पायचप्रपञ्चामच
॥३७॥ नमः किंशल्यायचक्षयणायच॥३८॥ नमः कपर्दिनेच॥ पुनस्तमेच॥३९॥ नमः पाः सव्या
मचरजस्यायच॥४०॥ नमः शुष्पायचहरित्मायच॥४१॥ नमो लोप्यायचोलप्यायच॥४२॥

११४

नमः कर्वायचसर्वायच॥४३॥ नमः पूर्णायचपुष्करायच॥४४॥ नमो पगुरमापरमाणाय
चानिघ्नतेच॥४५॥ नमः आखिदतेचप्रखिदतेच॥४६॥ नमो वःकिरिकेनोदेवानां रुद्र
येनोऽनमो विष्णवेनो॥४७॥ नमो विचित्रेनो॥४८॥ नमः आनिर्हतेनो॥४९॥ नमः
मः आमीवकेनो॥५०॥ ॥ इति नवमोऽनुवाकः ॥ ज्ञापेऽंधसस्यतेदरिद्रनीललोहित
॥ रापोपुरुषाणां पशूनां मानेमां रोऽग्रेवधायच॥५१॥ नमोऽग्रेवधायच॥५२॥ नमोऽग्रेवधायच॥५३॥
विष्णुहा नेषजी॥ शिवारुतस्यनेषजीतयानोमउजीवसे॥५४॥ इमा रुद्रायतवसेकप
र्दिने क्षयदीरायप्रनरामहेमती॥ यथाशमसद्विपदेचतुष्यदेविष्णुपुष्टं आमेअ
स्मिन्ननातुरं॥५५॥ मउानोरुद्रोतनोमयस्कृष्टियदीरायनमसाविधेमते॥ यच्छच
योश्चमनुरायजेपितातदरमामतवरुद्रप्रणीतौ॥५६॥ मानोमहांतमुतमानोऽर्जकं
मानउत्तमुतमानउत्तितं॥ मानोवधीःपितरंमोतमातरंमानः प्रियास्तनोरुद्रो

महार्क.
११५

रिषः॥५॥मानस्तोकेतनयेमानआयुषिमानोगेषुमानोअश्वेषुरीरिषः॥मानोवीरारुद्र
इजामिनोवधीहविषमोनमसाविधेमतो॥आरातेगोघ्रमुतपुरुषघ्रेक्षयदीरामसुम
मस्मेतेअस्तु॥रक्षाचनोअधिचरेवब्रह्मधाचनःशर्मयछदिवर्हाः॥७॥स्तुहिश्रुतग
नसदवायुनमंगननीममुपहंतुमुग्रं॥मलाजरित्रेरुद्रस्तवानांअन्येतेअस्मान्निवप
तुसेनाः॥८॥परिणोरुद्रस्यहेतिद्वंणक्तुपरितेषस्यदुर्मतिरघामोः॥अवस्मिरामघव
अस्तनुषमीदृस्ताकायतनयायमड॥९॥मीदुष्टमशिवतमशिवोनःसुमनाजव॥पर
मेरुहआयुधंनिमायकन्निवसानःआचरपिनाकंबिलरागहि॥१०॥विकिरिद्रवि
लोहितनमस्तेअस्तुनगवः॥यास्तेहस्त्रहेतयोअमस्मन्निवपंतुताः॥११॥गहिस्त्राणिस
हस्तधावाहवोस्तवहेतयः॥तासामीशानोजगवःपराचीनामुरवारुधि॥१२॥इति
दशमोनुवाकः॥सहस्त्राणिसहस्त्रशोमेरुद्राःअधिनृपाः॥तेषांसहस्त्रयोजने

११५

वधन्वानितन्मसि॥१॥अस्मिन्महत्पूर्णवेत्तरिहेनवान्मधि॥२॥नीलश्रीवाःरितिकंठा
शर्वाअधःक्षमाचराः॥नीलश्रीवाःरितिकंठाःदिवःरुद्राउपश्रिताः॥४॥मेरुहेपुत्र
ष्किंजरानीलश्रीवाविलोहिताः॥मेरुतानामधिपतयोविशिषासःकपर्दिनः॥५॥मे
रुहेषुविविधंपात्रेषुपिबतोजनात॥७॥मेघप्रापधिरक्षयणेनैवराआयुर्मुधः॥८॥मे
तीर्षानिप्रचरंतिसकाहस्तानिषंगिराः॥९॥यातावंतश्चनृपांसश्चदिशरुद्रावित
स्थिरे॥तेषांसहस्त्रयोजनेवधन्वानितन्मसि॥१०॥नमोरुद्रेन्यायेदधिव्यामंतरिहेमे
दिविमेषामन्नेवातोवर्षमिषवस्तेनोदशप्राचीर्दशदक्षिणादशप्रतीचीदेशोद्वास्तेनो
नमस्तेनोमउयंतुतेयंदिशोमश्चनोदेषितंवोत्तंनेजधामि॥इतिराकाशशोनुवाकः॥
॥इतित्रीणिमज्जंषि॥नमोरुद्रेन्यायस्त्रेधाविनागप्रकारस्तुपोऽविनागस्त
कंसंनविनागप्रकरणेप्राक्प्रदर्शितः॥इतित्रैत्रियशाखायानुसारेणनमकातुवा

महा०

११६

काः॥ अथ चक्रमकावुवाकाः॥ अथ विष्णुसजोषमेमावर्द्धुवंगिरः उक्तेर्वाजेनिरागतं॥
 वाजश्चमेप्रसवश्चमेप्रयतिश्चमेप्रसितिश्चमेऽपानश्चमेव्यतिश्चमेस्वरश्चमेऽशोकश्च
 मेऽश्वश्चमेऽक्रतिश्चमेऽजोतिश्चमेऽस्तुवश्चमेऽप्राणश्चमेऽद्योतिश्चमेऽक्रतुश्चमेऽस्वरश्चमे
 मेऽपानश्चमेव्यानश्चमेऽसुश्चमेवित्तंचमेऽआधीतंचमेवाक्कमेचत्तुश्चमेऽश्रोत्रंच
 मेऽदक्षश्चमेबलेचमेऽर्जश्चमेऽसहश्चमेऽआसुश्चमेऽजराचमेऽआत्माचमेऽआत्माचमेत
 नश्चमेऽरामंचमेऽस्थानिचमेऽपस्विचमेऽराशिराणिचमे॥ ॥ इति प्रथमोऽनुवाकः॥ ॥ ज्यैष्ठ्यंच
 मन्त्राधिपतंचमेऽमनुश्चमेऽनामश्चमेऽमश्चमेऽनश्चमेऽजेमाचमेऽमहिमाचमेऽवरिमाचमे
 प्रथिमाचमेऽवर्षाचमेऽप्रापेय्यमाचमेऽरुचंचमेऽरुधिश्चमेऽसत्तंचमेऽअधाचमेऽजगच्च
 मेऽधनंचमेऽवरांचमेऽविषिश्चमे॥ क्रीडाचमेऽमोदश्चमेऽजातंचमेऽजनिष्यमाणंचमेऽस
 त्तंचमेऽसुकृतंचमेऽवित्तंचमेऽवेद्यंचमेऽनृतंचमेऽनविष्यच्चमेऽसुगंचमेऽसुपण्यंचमेऽरु

कतु

११६

धुंचमेऽरुधिश्चमेऽरुचंचमेऽमनुश्चमेऽमतिश्चमेऽसुमतिश्चमे॥ ॥ इति द्वितीयोऽनुवाकः
 ॥ ॥ रातंचमेऽमयश्चमेऽप्रियंचमेऽतुकामश्चमेऽसौमनसश्चमेऽतद्रंचमेऽप्रेयश्चमेऽवस्यश्च
 मेऽयराश्चमेऽनगश्चमेऽद्विगंचमेऽयताचमेऽधनाचमेऽहेमश्चमेऽधतिश्चमेऽविष्यच्चमेऽम
 हश्चमेऽसविच्चमेऽतात्रंचमेऽसूश्चमेऽप्रस्तश्चमेऽसारश्चमेऽलयश्चमेऽरुतंचमेऽमतंचमे
 पदमंचमेऽनामयश्चमेऽजीवातुश्चमेऽदीर्घायुत्वंचमेऽनमिञ्चमेऽनयश्चमेऽसुगंचमेऽशाय
 तंचमेऽमस्त्याचमेऽसुदिनंचमे॥ ॥ इति तृतीयोऽनुवाकः॥ ॥ ऊर्कंचमेऽसूनताचमेऽसून
 ताचमेऽपयश्चमेऽरसश्चमेऽएतंचमेऽमधुचमेऽसग्धिश्चमेऽसपातिश्चमेऽरुषिश्चमेऽरुष्टि
 चमेऽजैत्रंचमेऽआद्रियंचमेऽरयिश्चमेऽरायश्चमेऽपुष्टंचमेऽपुष्टिश्चमेऽविलुचमेऽप्रतुचमे
 वकुचमेऽनयश्चमेऽपूर्णंचमेऽपूर्णतरंचमेऽहितिश्चमेऽकमवाश्चमेऽनेचमेऽलुचमेऽग्री
 हयश्चमेऽमवाश्चमेऽमाषाश्चमेऽतिताश्चमेऽमुजाश्चमेऽरवत्वाश्चमेऽगोधमाश्चमेऽगोध

महा०
११७

महापुष्पमेपुतातरं च मे हिति अमे गोराश्वमेप्रियंगं पश्वमेनीवाराश्वमे ॥ इति चतु
र्थोनुवाकः ॥ ॥ अश्माचमेमृत्तिकाचमेगिरयश्वमेपर्वताश्वमेसिकताश्वमेवनस्पत
यश्वमेहिरण्यश्वमेसीसंचमेत्रपुश्वमेरपामंचमेलोहंचमेअग्निश्वमेआपश्वमे
वीरुधश्वमऽउषधश्वमेहृषपश्वआश्वमेहृषयश्वकृषपश्वचमेग्रामाश्वमे
पशवः आपश्वमेमत्तेनकल्पतां ॥ विन्तंचमेविन्तिश्वमेततंचमेततिश्वमेवमुचमे
वसतिश्वमेकर्मचमेरक्तिश्वमेर्यश्वमएवश्वमइतिश्वमेगतिश्वमे ॥ इति पंच
मोवनुवाकः ॥ ॥ अग्निश्वमऽइंद्रश्वमेसोमश्वऽइंद्रश्वमेसविताचमऽइंद्रश्वमेसर
स्वताचमऽइंद्रश्वमेरुषाचमऽइंद्रश्वमेहृहस्पतिश्वमऽइंद्रश्वमेमित्रश्वमऽइंद्रश्वमे
वरुणश्वमऽइंद्रश्वमेतृषाचमऽइंद्रश्वमेधाताचमऽइंद्रश्वमेअग्निचमऽइंद्रश्वमेम
रुतश्वमऽइंद्रश्वमेविश्वेचमेदेवाइंद्रश्वमेएधिवीचमेंतरिक्षंचमेधोश्वमऽइंद्रश्व

११७

मेइंद्रश्वमऽइंद्रश्वमेमर्धाचमऽइंद्रश्वमेप्रजापतिश्वमऽइंद्रश्वमे ॥ इति षष्ठे
नुवाकः ॥ ॥ अश्वमेरश्मिश्वमेरान्यश्वमेधिपतिश्वमउपांशुश्वमेतर्यामिश्व
मेतेंद्रवायवश्वमेमैत्रावरुणश्वमआश्विनश्वमेप्रतिप्रस्थानश्वमेभुक्रश्वमेसं
धीचमेआग्रयाणश्वमेवैश्वदेवश्वमेअवश्वमेवैश्वानरश्वमेरुतुग्रहा ॥ अश्वमेऽ
तिग्रास्याश्वमातेंद्राश्वमेवैश्वदेवश्वमेमरुत्वतामाश्वमेसावित्रश्वमेधौणश्व
मेपालीवतश्वमेचमसाश्वमेग्रावाणश्वमेस्वरवश्वउपरवाश्वमेधिषरोचमेरो
णकलशश्वमेवायव्यानिचमेपूतनचमऽआहवनीयश्वमेआग्नीध्रंचमेहवि
र्धनश्वमेगरहाश्वमेपुरोडाश्वमेपर्वताश्वमेवनतश्वमेस्वगाकारश्वमे ॥ ॥
इत्यष्टमोनुवाकः ॥ अग्निश्वमेधर्मश्वमेऽर्कश्वमेसूर्यश्वमेप्राणश्वमेधुमेधुश्वमे
एधिवीच ॥ मेरितिश्वमेधोश्वमेरुकरोरगुलयोदिराश्वमेमत्तेनकल्पतां ॥ रु

महा.
११८

कुमेसामचमेस्तोमश्चमेयजुश्चमेरीक्षाचमेतपश्चमेरुदश्चमेयजुश्चमेरीक्षाच
मेतपश्चमेहृतंचमेहोरात्रयोर्हत्वाहृत्यंतरेचमेयज्ञेनकल्पता॥॥इतिनवमो
नुवाकः॥गताश्चमेवसाश्चमेअवाचमेदित्यवाहुमेदित्योहाचमेपंचाविश्वमेनिवसा
चमेतुर्मवाहुमेतुर्मोहाचमेपएवाहुमेपएोहाचमेउताचमेवशाचमेरुषनश्चमे
वेहश्चमेनडाश्चमेधेनुश्चमर्भसुयज्ञेनकल्पताप्राणोयज्ञेनकल्पतायानोयज्ञे
नकल्पताओत्रयज्ञेनकल्पतामनोयज्ञेनकल्पता॥मात्मायज्ञेनकल्पतायज्ञोय
ज्ञेनकल्पता॥॥इतिदशमोनुवाकः॥एकाचमेपंचचमेसप्तचमेनवमचमेएकाद
शचमेत्रयोदशचमेपंचदशचमेसप्तदशचमेनवदशचमेएकत्रिंशच्चमेत्रयस्त्रिं
शच्चमेचतस्रमेष्टौचमेद्वादशचमेषोडशचमेविंशतिश्चमेचतुर्विंशतिश्चमेष्टविं
शतिश्चमेद्वात्रिंशच्चमेषड्विंशच्चमेचत्वारिंशच्चमेचतुश्चत्वारिंशच्चमेष्टचत्वा

११८

रिंशच्चमेवाजश्चमेप्रसवश्चापिंजश्चक्रतुश्चसुबहश्चमूर्धाचव्यश्रिमश्चात्मायनश्चा
त्यश्चनौवनश्चनुवनश्चाधिपतिश्च॥॥इत्येकादशानुवाकः॥॥इतिनैत्रिरीयशा
खानुसारेणचमकावुवाकाः॥अथनमकावांतरवाकानांप्रयोगः॥नास्करादि
विनिर्दिष्टाषडष्टात्रिधास्मतेनमकाश्रितमंत्राणांप्रयोगःफलगोचरःनमस्ते
रुद्रइत्यस्याःपुरश्चरणसिद्धयेःप्रजापत्यश्चरित्वैकंजपेन्मंत्रममुतनःएकादश
सहस्राणिशुधकालेनिरंतरं॥प्रदक्षिणानमस्कारौकुर्वादीष्टमंत्रतः॥निरंत
मिति॥नित्यकर्माविरुधेनिशीघ्रादि॥अतिरिक्तेचकालइत्यर्थः॥मंत्रतइतिनमस्ते
रुद्रइत्यनेनैवमंत्रेणप्रतिदिनंप्रदक्षिणानमस्कारौजपाविरोधिकालेशक्तापंच
अष्टाविंशतिरष्टोत्तरशतंवाकुर्वीतेत्यर्थः॥एवंचक्रतुपुरश्चरणोजवति॥एतच्चक
र्मादिकमपिपुरश्चरणसिद्धस्मदक्षिणामूर्त्तिसंनिधौ॥एकादशसहस्राणांजपा

महा.
११७

सर्वौघनाशने॥ तनो लक्ष्मणपात्रसप्तजन्मपापं प्रणश्यति॥ तत्र गच्छ विधानेन स्या
पयित्वा कुशाशने॥ पापसंश्रय पितृपुत्रं तं जुहुयाद वि॥ दशांशं संख्याया पञ्चा
न्नात्ता देवं सपरमति॥ तत्रेति॥ दत्तिना मूर्ति संनिधौ॥ सर्वतो सर्वरत्निमाने कुंडं कृत्वा
प्रपावकं॥ संस्थाप्य जुहुयात्तत्तं कापिलेनैव सपिंश्या॥ गारापत्यं सलनते मंत्रेणानेन
सुव्रत॥ अथैतद्वर्चं मारात्तो वक्ष्यते फलमुत्तमं॥ पुरश्चरणा सिधेन मुधिना पापज
न्मना॥ कारयेद्वर्चं निंतिगेत तो लिंगं स्पृष्ट्वा दत्तिना॥ अमि कुंडं विनिष्ठाप्य मयित्वा निं
धामच॥ नित्यं वक्ष्यापयेत्तत्र सपिंश्यां वा श्रुतं दुला॥ रामी समिध इत्येतत्प्रत्येकं
जुहुयाद वि॥ सहस्राण्येतत्संख्या जपो देवस्य सन्निधौ॥ देवालयस्य संनिधौ॥ दे
वालयस्य तत्संख्याः॥ प्रदत्तिना वरं क्रि॥ तां उच्यते तु मारात्तं समीपे यनमस्कृतिः
॥ नवेत्तस्यैव पुरतः सहस्राण्येतत्संख्या॥ एति श्रुत्वा कर्म जिस्तस्य प्रसन्नो न गवान्

११८

नवेत्॥ आकर्णकं ये धनुषि ज्वलंती रेवा मिषुं तां स्वती संरक्षानं॥ ध्यायेन्महेशं मह
नाम वेधं दिव्या मुधमो धतुं पुवानं॥ इति नमस्ते रुद्रमन्त्रवद्वत्प्रयोगः॥
अथ यात इषुरित्यस्य प्रयोगः॥ दिनानि द्वादशैवा मुंचरु नो जी जपेन्मनुं॥ अनिषिधे
षु कालेषु पुरश्चरणा सिधये॥ विनियोक्तं वेद्योगास्ततो यत्प्रकामना तिलतंडु
लं संमिश्रयावकां बुजके सरं॥ एकारं सैरा सहस्राणि जुहुयादन्न सिधये॥ राजा
राष्ट्रसमुत्पन्नं उत्तिष्ठन्ना पश्या तमे॥ कारयेद्विप्रवर्मेण होमं जप्तेण संख्याया॥ स्वायं
हविस्तत्र चरुगुडं मुक्तिं लभिश्रितं॥ ध्यायेद्देवं सस्मिंतं स्पंदनस्य देव्या साधतै सज
सादीप्यमानं इषिणा सालं कृतान्मां करात्पूरा कारंस्त यमानं सुरौघैः॥ इति यात इ
षुरित्यस्य मंत्रस्य प्रयोगः॥ अथ याते रुद्रे तस्य प्रयोगः॥ वासरत्रितमं यावन्निरंत
रजपान्नरः॥ नित्यं कर्मा विरोधेन पुरश्चरणा वान्नवेत्॥ ततः प्रयोगयोग्यस्या यरा

महा
१२०

गोशान्तिकामना॥ गोघेहस्तमितकुंडंतिर्माषकुतारानं॥ मधित्वातत्रसंस्थाप्यजु
कुमादमुताकुती॥ वैकं कताअप्रामार्गः समिधोमधुसर्पिषा॥ उक्तास्तत्रहविः प्रो
क्तं गवांशान्तिककर्मणि सर्पिषु विकल्पस्तथा मधुनिसर्पिषि वा जनद्रव्ये॥ अथापरः
प्रकारो मंगवांशान्तिककर्मणि॥ कलशेतीर्थजं पायः कृत्वा गंधाधिवासितं विप्रवर्धनं
पित्वा यमत्र जलममुततः प्रोक्ष्ये जलवेद्यंतिः सर्वाणि एनि पूरनी॥ स्मराननं च इक
लावेत संगंगाधरं प्रोक्ष्य सुतासहायं॥ त्रिलोचनं तस्मिन्नुजं गजपणं ध्यायेत् संप्रनापति
मीशिताय॥ ॥ इति याते रुद्रस्य प्रयोगः॥ ॥ अथ यामिषु शिवेन वचसेत्यनयोः प्रयो
गः सतदगद्वयमये को मंत्रः॥ निरंतरं जपेत्तत्रं दिनानामिकविं॥ शक्तिः पुरश्चरणा
मेवं स्यात्प्रयोगार्हस्ततो जवेत्॥ अकालमरणाद्वाप्येनाशमासादयेद्यदि महीपति
ः शान्तिकर्मकारयेद्गजजन्मना॥ रुद्रा मात्यातिलव्रीहिगोधूममवकल्पिते॥ हवि

१२०

प्रजकुमाद्वत्तं वासरेषे कविंशतौ॥ अकालमरणात् जाते साधु संशान्तिमल्लुति॥
अत्र तिजारीनां सति संजवे समुच्चयः॥ अलाते विकल्पः॥ संग्रामिकेण वपुषा प्र
विराजमाने रघुपुरत्रयमरणशानि मरहा सं॥ दैत्यादिदिधुस्तुमवलेष्वरचापपाणिं ध्या
येत्पुरारिममरो वरथाधिरुदं॥ ॥ इति यामिषु शिवेनेत्यनयोः प्रयोगः॥ ॥ अथाध्व
वाचादित्यस्य प्रयोगः॥ अर्धं कृत्वा चरित्वा यवासरान् च संयतः॥ राक मूलमवान्ना
शादिवाति ऐनिरंतरं॥ जपन् पुरश्चरणा वान् स्यात्प्रयोगे वायुमोजमेत॥ रत्नापुरः स
रं राजा काममन्त्रविरजावितं॥ कारयेद्विधिना कर्मवत्प्रमाणे दिजन्मना॥ अतः संप्र
हर्षा यवे स्तंडलमिश्रितैः॥ आज्यसिक्ते रात्मनो मम पिते वा जवेधुतिः॥ निवेपंच
सहस्रं सहस्रं गणान्विता॥ तिलैर्गुडपयोऽप्यां च मिश्रणचरुणा पुनः॥ होमः श्राद्ध
सहस्रः स्याच्चिरायुर्जामतेन यः॥ दक्षिणां शक्तितो दद्यादादावंतेः त्रकर्मणि दक्षिणा

महा०
१२१

मितादि॥ अत्रास्मिन्कर्मणि कर्मणा आदावं ते चरन्ति तान्ममो मध्यमो कनिष्ठो वा
शक्तितो दयात्॥ एवमेव पूर्वोक्तेषु वक्ष्यमाणेषु च कर्मसु शक्तितो दक्षिणादानं कर्म
तएव॥ अत्र त्वादावं ते चरन्ति तान्वाग्रे वक्ष्यते अथापरः प्रयोगो मंत्रवत्सी कपयमा
क्रमन्॥ कार्या सबीजजलवृणसिद्धार्थान्नुनामुना॥ एकादशविधा सासेना निमंज्य
शुचिः स्वमे॥ गम्पारां वर्जयित्वैतान् दिव्यनामुप्रतिक्षिपेत्तरुः॥ अत्र तिष्ठते सो मुच
तेनात्र संशयः॥ अथान्मोर्गर्गस्य नाशाय प्रोच्यते विधिः॥ सहस्ररुत्वामनुनाशत
क्रमतो यवापुनः॥ अत्र निमंज्यफलं सम्पन्ना गं पयसि क्षिपेत्॥ कायमित्वा ततः सायौ
होमः कार्या विधानतः॥ तत्र संस्थानवे॥ एषौ सहस्राणि शतानि वा॥ शेरवं पिवेदयो
गर्जरोग एव प्रशाम्यति॥ चंद्रार्धमौलिकालारिं व्याजयतो यवातिनं॥ ज्वलसावकसं
काशं धामेदेवं त्रिलोचनं॥ इत्यध्वो चरिष्य प्रयोगः॥ अथासौ यस्ताम्रोऽसौ यो

१२१

वसर्पनीत्यनयो प्रयोगः॥ अत्रापि रुग्णममेको मंत्रः॥ रुद्धमेकं चरेत्सर्वततः षोड
शवासरान्॥ निरंतरं जपेन्मंत्रं नित्यं कर्मा विरोधिनि॥ काले हविष्यं चुरत्वा पुरश्च
रणा सिध्यते॥ अनाहृष्टि नये धोरे समुत्पन्नैः समंततः॥ अनेन विधिना रुद्रं प
जयेद्वास्करात्मकं॥ पुरश्चरणा ससिद्धार्थं चारुयशुची नृदि जान॥ कर्णकं वक
रत्नाज्जडूषोऽसीषोऽशुकैः शुनैः॥ पूजयेत्तानथो कर्म ते कुमुदं हि साधनं॥ कर्मणो
पक्रमो वास्या नक्षमाग्निदुर्दाने॥ हवीषि पायसं तत्र तंडुलाश्च तिलायवाः॥ वैत
स्यः समिधः श्वापिनवे मुस्तुल्लादयः॥ मधुक्ता वा घृताक्ता वा डग्धाक्ताः समिधः पु
नः॥ एतैः शत सहस्राणि होमस्तेषु एष कृष्यक॥ विंशतिर्हिसहस्राणि जुहुया
त्सायसाहिना॥ पंचानां तु जपेदेकं श्रुत्वा रोजु कुमुदि जाः॥ एकादशदिनैः साध्म
मखिल कर्म हृदि॥ दीक्षातिमदिने रक्तकमलैः पूजयेद्विं॥ सहस्राण्यप्युपमा

महा.
१२२

गिसकृत्तुज्ञानिमंयच॥ देवमावासायमार्तं उमेकैकेनायपूजयेत्॥ कर्मकालेनन्य
चेताः कर्मकुर्याद्यथोदितं॥ यथाचलितविन्नः स्यादुपस्पृश्यतदारविनिरीक्ष्यपुनरा
सीतमाश्रितीमतेः न्यथा॥ आसमाप्तेरग्निरस्ताकर्तव्यैवेरुतेनतः॥ अवसानदिनेदे
वोमहावृष्टिं प्रसूचति॥ अथापरप्रयोगेयं रविप्रीतानतन्मतेः॥ वेतसैः कुसुमैर्होमं अ
मुने स्यात्तथारविः॥ जले स्थित्वोपतिष्ठेत्तस्य योरुनयोरपि॥ नववासरनिष्पाद्यं प्रयोग
मपरं विदुः॥ कंठरघ्रेजले स्थिजलपूर्णं जलिरविं बंधककुसुमैः कुर्यान्मधुकैपाव
केहवं॥ होमसंख्यानवेत्तत्र सहस्राण्येकविंशतिः॥ जातिस्मरोनवेदेवं चतुर्वेदकुलेज
निः॥ मंडलांतरगतं हिरण्यं ज्ञानमानवपुंयं मुस्मिने॥ चंडाधितिमखंडलमुतिचिंत
येन्मुनिसहस्रमेवितं॥ इत्यसौ यस्मान्नः असौ यो वसर्पतीत्यनयो प्रयोगः॥ अथन
मोस्तु नीलश्रीवामे त्वस्य प्रयोगः॥ आजमे पश्चिमदारे महेरास्य समीपतः॥ जपित्वा

१२२

दिवसान्यं च सततं संयतस्ततः॥ समंततोरन्निमात्रे कुंडे तु मयितानले॥ संस्थाप्ये
क्षमदिने समारम्भदिनेदिने॥ सहस्रं जुहुयादकं पुष्पैर्द्वादशदिनावधि॥ निवेदयेदं तादृ
त्रेदेवामष्टतपायसे॥ पुरश्चरामेवं स्नानं मुनीतनतो मुने॥ पुत्रकामः पुराहंतुरा
जमेवोक्तगोष्ठके॥ नदीतीरे यवाकमेव क्षमाणं समाचरेत्॥ नदीरेच गोष्ठे च देवमावा
हयेद्वरे॥ ईशस्य पश्चिमे नागे संस्थाप्य विधिनानले॥ शमीसमिद्धिरक्तानिर्ध्याज्यम
धुनात्तृणं॥ एकादशसहस्राणि होमः कालावधिः पुनः॥ दिनानि त्रीणि वापंच काले वा
स्मिन्दिनेदिने॥ अष्टौ सहस्राण्यर्धं वा शतान्यष्टापि वेदितुः॥ पंचैकरुहाणि त्रिरसि
विन्मसं नदत्तावतः॥ शमीपत्राणि तावन्निविन्मसे दशार्धं धर्त्तुं निरवं सत्वा तदिवसे
ब्राह्मणान् पु॥ अथ संख्यया॥ शतं वा जोजयेत् इत्यं स्याद्भूरिस्वशक्तितः॥ एकादशदि
जान् रुद्ररूपान् संपूज्य जोजयेत्॥ तेन्यश्च दक्षिणोदयादावा मां विरोधतः॥ आ

महा.
१२३

चार्यदक्षिणजंस्मादुपवीजातुनमिसिनवारनिप्रमाणेनंदेनाएशान्तिकात्मिका॥
दिनेदिनेपादनिधेहेमतस्मैविनिर्दिशेत्॥निर्मायकुंडलेनेनतस्माद्यैवनिवेदयेत्॥द
द्यात्तस्मैकांस्पृशत्तमेकांमेरेवमेवमेवहि॥एवंकृतेमहारुद्रःपुत्रमस्मैप्रयच्छति॥व
र्षमध्येनवेत्किंचसप्तजन्मानुगंफलंमावच्चदक्षिणान्मिस्तावत्संतति संतति॥शर
चंद्रप्रकारेनवसुषाशीतलफति॥ध्यायेत्सिंहासनासीनमुमयासंहितंशिवं॥
इतिनमोस्तुनीलश्रीवायेंत्यस्यप्रयोगः॥अथप्रमुंचधन्वतइत्यादीनांतिस्त्रणमचांप्र
योगः॥अथरचराकोमंत्रः॥रुद्रमेकंचरित्वाहो जपेच्चपंचवासरान्॥एवंकृतेनवे
त्तिथिःपुनश्चरणकर्मणः॥महापतेरायुधानिसुदकालेसमागते॥अतिमंश्चरेना
थजुहुयात्कुशकंदकान्॥लक्ष्ममेकंतनोदेष्यात्तत्रास्कःसमरांगणे॥उपप्रास्क
कोटीप्रकारामानदीसमर्धानंनमोभक्तानुजंगमनपणंध्यायेद्विविधासुधंरुद्रं॥इति

१२५

प्रमुंचधन्वतइत्यस्यप्रयोगः॥पुनश्चरणमासंस्पातपूर्वोक्तानामचामिव॥सुधकाले
थसंज्ञात्रेद्रोणंतेणंतेलंविनिक्षिपेत्॥एकादशसहस्राणादीपदानार्हमुत्तमं॥लोक
पालैःसहेशानंतत्रचाराधयेद्भुवं॥जपेदमुंचचंसप्रदिनान्यत्रदिनेदिने॥अथसेरए
साहस्रीमंत्रपूतेनतेनच॥एकादशसहस्राणिदीपानारोप्यवैरितिप्रत्यासन्नेपुरोगच्छेसे
नानीपार्थिवविनादष्टाज्वालाप्रदीपानाशत्रुसेनाविनश्यति॥अथामन्त्ररिक्तपालविना
शयान्तिचारकं॥कर्तुंकामोमंत्रसिद्धान्॥सिधवेष्टप्रधारिताः॥नियोजयेन्महापालस्त
त्रचायंविधिक्रमः॥उपसुक्तेनपोयच्चतयत्रपन्नाथसंस्पर्शान्॥जपेपुरयततस्मिन्नुप
योगाययोजयेत्॥नथाशंकुसहस्रान्तिमंत्रितंशत्रुपदनेदेवालयेतथादेवाराधयेवापिच
तुष्यथे॥स्नातशालासुचामेसुनगरंगेषुनिक्षिपेत्॥नरेषुधर्मजमान्सापूर्वाध्यादितिरु
पद्रवैः॥स्वराज्यसदृशीदद्यादाचार्यामनुदक्षिणं॥प्रणमदममरलोकाभौलिमाताकु

महा
१२४

समरजोरुणदपमयुग्मम्॥ अनवरतमनुस्मरेद्गङ्गासहजगतां पितरं पिनाकपाणिं॥
॥ इति प्रमुचधत्वरचप्रयोगः॥ इति नमकेषु प्रथमा तु वाकस्य मंत्रप्रयोगः॥ अथ द्वि
तीया तु वाकस्य सकलतु वाकस्य सकलस्य प्रयोगः॥ अर्धकृच्छं चरित्वा दोसहस्त्रापप
संजपेत्॥ चरुजोजीरिकागारआसमाप्तिदिनेदिने॥ एकादशप्रकुर्वीतप्रतिसंधं प्र
दक्षिणो समागौ देवमा राध्मदराचैकं द्विजन्मनः॥ नोजयेद्विहिताचारान्॥ पुरश्चरामि
धमे॥ माचयेदमुतेराजातैलाक्ताक्तसर्वपान्॥ कृतावृतावेवमृच्छेन्नाशं रात्रुगणैर्लि
खः॥ पिष्टेन सार्षपेण शमनुलिप्याथ संजपेत्॥ सहस्त्रापपरात्राणां नाम प्रणपूर्वकं॥
एकादशनिशामधेज्वरेण महारावृतं॥ विनाशमाप्नु संयातिसपन्नः सुमहानपि प्रत्या
सन्नेतु संग्रामे मंजिष्ठाक्तेन वा ससा॥ आर्यदेवमीशानं स्वयं प्रयतमानसः॥ सवे
नरकशं गुणैर्नैतच्छेत्पुहीरयन्॥ निरस्मैरनुवाकं तेदिनं॥ कृत्स्निरभ्युच्यते॥ दिनानि च

१२५
छा

चतत्रापसहस्त्राणि जपः स्मृतः॥ एवं कृते रात्रु राजः स्मृताऽरु छतिपुनो वशी करणको
मंतुचातुर्वर्ण्यया क्रमात्॥ समिद्धिर्वस्यमाण निर्जुहुमादयुतं पुनः॥ परांजाः पिप्पलोद्ग
ता अपामार्गसमुद्रवाः॥ वैकं कतोत्थाः समिधो होमकर्मणि संस्मृताः॥ मंमसुदिरपकु
रुते तंतं वशमुपानयेत् शूद्रस्तु ब्राह्मणदाराकारमेदिति नियमः॥ तस्य त्रय्या मनधिकार
त॥ राज्यकामो महापालः कुमुदान्मुत्सलानि च॥ सौगंधिका निजुहुमात्त्रयेकं पावकेषु
ते॥ एतेन कर्मणान्नं राज्यं प्राप्नुयात्प्रमेत॥ अथ श्रीकामनायस्य सवेतकमनैः
मुनैः॥ अयुतं जुहुमाद्यकौ श्रीमान्नवनिमानवः॥ मेधाकामस्तु जुहुमादयुतं किमुका
न्यसौ॥ कपिलासर्पिष्ठाक्ता निमेधावी जायते चिरात्॥ जेतुकामः सद्यं त्रास्तु जपेत्सुमनसा
नसः॥ एकादशसहस्त्राणि त्रयेषु विजितादिषु दिनेदिने नैनमस्कारा होमश्चैव दशगं
तः॥ मुक्तालंकृतसर्वांगिर्हृगंगाधरं हेरं॥ ध्यायेत्कल्पतरोर्मले समासीनं सहो मया॥

महा.
१२५

इति नमकेषु द्वितीयावुवाकप्रयोगः॥ अथ चतीयावुवाकप्रयोगः॥ सहस्राणि जपेत्
च प्राजापत्यपुरःसरं॥ पुरश्चरणागवस्मात्प्रयोगार्हस्ततो नवेत्॥ राष्ट्रव्याधिसमुत्पन्नो राजा
शांतिप्रकारमेतद्विजयति नमः त्रिसिधेः कर्मस्योदीश्वरालये॥ राकादराचवेमुस्तेरुति
जस्तेषु पंचतिः॥ जपस्मात्पंचतिर्होमाको ब्रह्मातिजोदनं॥ नुहोति ब्रह्मणो होमे मन्त्राः स
प्रदशयते॥ आद्यं तयोर्नमस्कारा अनुवाकं रतीयकं॥ ब्रह्मावुजुहुयादेवं पावधौ
मोऽन्यनिर्मितः॥ रातो राहोमिनो न्येस्फर्जपा न्योपि च लक्षतः॥ अथ होमे तु मन्त्रस्या
दनुवाकः समग्रतः॥ इव्यं तु गव्यमाज्यस्यो देवं व्याधिः प्रशम्यति॥ एकैपि व्याधिमा
न्यस्या न्योपामार्गजतंडुलैः॥ आज्यमिश्रैः सहस्राणि जुहुयादष्ट संवतः॥ एवं कृते रोग
शोतिर्न वेत्तस्य न संशयः॥ अमात्यस्य समुत्पन्ने व्याधावीश्वरसन्निधौ तंडुलैराज्य
समिश्रैः शुक्लैर्लक्षं कृतिर्न वेत्त॥ अमात्यस्य गृहे पश्चादपामार्गे पतंडुलैः॥ हवीनि प्र

१२५

प्रति इव्यं सहस्राष्टकं संख्यया॥ अनेन कर्मणामात्यो व्याधिना मुच्यते भूवं॥ राहो
व्याधिसमुत्पन्नो शांत्यर्थं कर्मकारमेत॥ मन्त्रसिधेः विजयति नमः त्रिसिधेः कर्मस्योदीश्वरालये
ति॥ तत्र ब्रह्मा महीपालमानमुक्तं तु सर्वतः॥ अशिकुं उं विनिर्माय वक्रिं संस्थाप्य
रास्त्रतः॥ ततो नियोजयेदं न्या न्विजो होमकर्मणि अथ ते जुहुयुस्तत्र दंडं तवा
हवीषितु॥ तंडुलाश्च तिलात्रीहिश्चामाकाश्च एष्यक एष्यक॥ नीवाराश्च तथा ग्रा
स्याश्च गामाश्चोत्पतंडुलाः हवीकमलकिंजल्कास्तथा शुधोदतो घृतं॥ दशैतान्य
त्रचरमवर्जमितेतराणि तु॥ गवाज्यमिश्रतानि स्युः कुंडादक्षिणपश्चिमे॥ कलश
जलसंपूर्णं स्पृष्ट्वा ब्रह्मा च संजपेत्॥ दर्शं चारत्य दशांतिमिदं कर्म समाचरेत्॥ प्रात
रासप्तदं उता द्रवधौ मो निरंतरं॥ यदि चेदधिको रोगः प्रातरारत्य संततो॥ आसायं
जुहुयानावहूलापि कलशो जपेत्॥ सप्तदं उवधौ होमः प्रत्यहं प्रति पूरुषं॥ अथ

महा.
१२६

निघेदक्षिणास्मान्न वै गुणं दिवा कुतै॥ ब्रह्मणो हि गुणाः सास्मान्नतः कलशपायसा॥ राजो
पनोगवस्तु निमं प्रो ह्यासै नियो जयेत्॥ एवं कृतेऽचिरेणैव राजारोगादिमुच्यते॥ अ
न्यदप्यन्यते कर्म राजारोगविनाशकृतं अनेनैवानुवाकेन नित्यवधो ममाचरेत्॥
अथै सहस्राण्या ज्येन संमिश्रैः शुक्लतुलैः॥ राजानित्यमरोगाः स्यादीर्घा पुरवि
जामते॥ यस्य कस्य समुत्पन्ने रोगे तेषां तेषु पुनः॥ होमः प्रतिनमस्कारं सहस्राण्य
ए संख्यया॥ तिलब्राह्मि यवैराज्यसिक्तैर्मध्वक्तेरपि वा जवेत्॥ एवं कृते तस्य रोगः॥
क्षिप्रमेव प्रशाम्यति॥ अस्मिन् दृतीयां अनुवाके सप्तदशमं जप्य कृत्य ततो नमस्कारा
॥ अस्मिन् अनुवाकस्यैकसप्तत्यक्षरं चतुःशत्यावत्सावाप्यै सहस्राणि सप्तचाकु
तमो नवंति॥ एवं प्रकृतिनमस्कारं कृत्वा पुनः॥ सकलशानुवाकावत्सावकाकुति
र्दमा एवं चाप्येतरा ए सहस्राण्या कृतानां॥ नवंति॥ तिलब्राह्मि यवाः समुच्चिता

१२६

वहविः॥ एवं शुक्लप्रकारेणाप्यत्राफक्तं संख्यातः स्वल्पाधिकोऽपि तरोषः॥ अथानेन
नुवाकेन वक्ष्ये कर्मानिचारकं॥ परराष्ट्ररोगमिच्छन् राजैवंकारयेत्क्रियां॥ वाराहदा
निमां सानि॥ जुहुयात्तस्य संख्यया॥ अनुवाकं पठित्वा ते प्रत्याकुत्सेवमुच्चरेत्त्रि
पुराष्ट्रसमुद्देशं दक्षिचारं करोमि फट्॥ स्वाहेत्येवं कृते होमेषु प्ये रत्नशात्रवप्र
जाः॥ अथ परप्रमोगोत्रहोमः स्यात्तस्य संख्यया॥ वैककस्यस्तु समिधोरक्तस
त्रसु वेष्टिताहविष्टेन विनिर्दिष्टः समाप्तायां समिधुना शत्रुगत्रे प्रजायेत त्वरवे
गोचिरान्महान्॥ अथान्यदुच्यते कर्म रिपुराष्ट्रविनाशकृतं॥ परराष्ट्रमनुष्माणा
मुपमोज्य ज्वालादिकं स्पृष्ट्वा वा वीक्षाकुर्वाज्जपेत्शतसहस्रकं॥ यस्तद्वस्तु पशुं क्ते
सावत्तरासु नश्यति॥ अथ परः प्रकारो यं रमशानावनिपावके॥ समिधोर्क
समुज्जता जुहुयात्तस्य संख्यया॥ आधिनारिपुरं नश्ये जायते कं वने पुरि॥ अथ

महा.
१२९

परः प्रकाशेन चापुंड्रमभिः संनिधौ रक्षितानि मुखे नत्वा नैजाकैः सिलमाषकैः ॥
कारशसहस्राणि जुहुयादनुवाकं तं मस्त्रिका निर्वाधं ते परराष्ट्रप्रजास्ततः ॥
अथान्यत्कथ्यते कर्म पश्चिमद्वारसंयुते ॥ रुद्रालये महेशस्य पादौ नैऋतं स्मरत
॥ अपस्माराक्रमेण सहस्राणि जपेच्छुचिः ॥ स्मृत्वा च शत्रुराजानं मंत्रोत्तेव मुचु
रेत ॥ प्रज्वलज्वालापस्मारि नित्यं पस्मारवान्निषुः ॥ अथापरो विधिस्तत्र युक्तः
इलनिर्मितैः ॥ पिष्टैराहुति संमाने होमस्याह्नाह्न संख्यया ॥ राजानं सर्वपदं गंस्म
त्वा शत्रुकुतिर्न वेत् ॥ ततो रिपौराजमस्माजामते तेन रपति ॥ रूपयौवनसंपत्ता
मर्त्ते वचनदेवता ॥ पुष्पिताशोकपुष्पागसहकारश्चिपूयमैः ॥ पंचविंशतिनक्ष
त्रोमासूरकतशंखरः ॥ अकल्पशरत्पूर्णचंद्रविवसमाननः ॥ प्रोतबधकप
होगो वसानश्चर्मकोमलः ॥ सव्यापसव्यविधुतकृतमालाविनूषितः ॥ धारा

१२९

कदंबपुंजेन नानिदेशं प्रलेविना आजंघं प्रेक्षणीयेन प्रेक्षणीयोपि शत्रुनि ॥
जामास्यचारुसर्वांगवत्यालंकारशोभिता ॥ आदर्शमूर्तिः शोभानां वत्यानामि
वनिवनिर्मला ॥ तस्माहस्ते धनुर्दत्ताशरमेकच निर्मलं ॥ द्वितीयं समालं व्यशि
ष्टं वामेन बाहुना सुगंधिपुष्पस्तवक्रमाग्रायाग्रायपालिना ॥ बीजमानौ मंद
नवपल्लवशाखया ॥ समारतो बालकैश्च श्वश्रुलिश्रवापिमनोहरैः ॥ गच्छद्भिरश्र
तो रक्षेध्यातव्यो जगतां गुरुः ॥ रावूरूपो महातेजाः किरातवपुरीश्वरः ॥ इति
नमके पुरतामानुवाकस्य प्रयोगः ॥ ॥ अथ चतुर्थानुवाकस्य प्रयोगः ॥ प्रा
जापत्यं तदधंच चरित्वा दौततो जपेत् ॥ सहस्राणि नवाधेशनालयस्य प्रद
क्षिण ॥ कुर्वीता ए सहस्राणि तत्राये निममः स्मरतः ॥ मावत्प्रदक्षिणावत्त्रिज
पेना वनिरेतरः ॥ पुरश्चरणसिद्धिः स्मात्प्रयुजीताय मंत्रवित् ॥ राजमस्मा

महा.
१२८

हृतो मन्मो विद्वांसं विप्रपुंगवं नियोजयेच्छांति कृत्ये सोमवे रमनिरो गिलाः॥ कुर्यात्कुं उं
बाहुमात्रं तच्छुं उस्मपुनः पुनः॥ वेदि कुं उं बाहुमात्रं कृत्वा तत्र न वं यदं॥ तं तु निर्वेष्टि
तं नो यपरिपूर्णां विनिक्षिपेत्॥ वेदि कुं उं स्थिते कुं ननु वा केन धूर्जटिं॥ आवाये गं
धपुष्पाद्यै रर्चयेद्देवमाश्वरं॥ गंधः कर्पूरं वा त्रपुष्पं तामरं संस्मृतं॥ धूपं प्रोक्तं उं शी
रादि शो गव्याज्यनिर्मितः॥ एवमाश्वधनं कुं ने स्वात्मन्यराधने तथा॥ एकादशदि
ना न्यत्र दत्ता कालः प्रकीर्तितः॥ वारानेकादशध्याने कुं वीतारं न वासरे॥ वेदि कुं उं द
त्तं कुं उं प्रणये शो गिलां न तस्मिन्नेकादश हृत्मे वा नु वा कमुदीरमन्॥ आद्यं प्रति
नमस्कारं नु कुं मा त्रय मे दिने॥ तत्र निधावे कविं रा सह स्नाणि जपः स्मृतः॥ सचका
ये जपो दत्तादिने धे वा वकाशना उपक्रमदिने सर्पिरे वं कुं लाभ वासरे॥ रती ये प्यनु
वाकस्य तद्वरा हनिमा चरन्॥ कुर्यात्प्रतिनमस्कारं होमतत्रोच्यते हविः॥ तिजलाजा

१२८

ब्राह्मि हवां यवा अक्तास्तु सर्पिषा॥ मधुना वापि ते क्तास्तु रथा क्रितुं न तु र्थके॥ पूर्वव
च्चा नु वा के न नु कुं मा त्रधुसर्पिषा पंचमेह निषष्टे पि हो मरा व विधौ न वेत्॥ दिन षमे
पञ्चमादश्वस्य समिधस्तथा॥ अपामा गीश्वसमिधो मंत्रा वत्प्रादि पूर्ववत्॥ हो
मस्तु न व मे सूर्यस्यो दयास्तमया व वधि॥ आरुतिरनु वा कस्य मंत्र छे दश्च पूर्ववत्
॥ मधुसर्पि हविः प्रोक्त मन्त्रा य दश मे दिने॥ निरंतरं जपेत्काले नित्यं कर्मा विरोधि
नि॥ ततः समाप्ति दिवसं अनु वा कमुदीरमन्॥ सह स्नाष्टक संख्या क कर्म ले पूज
ये छि वं॥ तत्र प्रतिनमस्कारं मर्षयेत्सरसी रुहं॥ ततो गौं शी संमारा ध्य रोग स्या स्य वि
मोचनं॥ अस्त्वित्ये वं वाच ये च द्विजाभ्या न वेद पारगान्॥ दानं दद्यात्ततो निष सह स्ना
ष्टक संख्या यात रधं वा राता न्य शैरा जा राता न वेद्यदि॥ इतरोष्टशत वापि तदर्थं पं
चविंशतिः॥ प्रराय रान मे कस्मै ततः कर्मा ग रक्षिणा दद्यात्तत्र प्रतिदिने निष्क मेक

महा.
१२८

मिति स्थितिः ॥ अंते धेनुः प्रदातव्या सर्वकर्मो गदक्षिणां ॥ एवं कर्म समाप्याथ महेशानं
विसर्जयेत् ॥ ततो घटजलेनामुंरो गिलो स्नापयेत् ॥ तत्र प्रेक्षयेत् ॥ कुरुते चेत्पराजयस्मा
विनश्यति ॥ अनेनैवाकेन मे ह शंतिरथो न्यते ॥ मे हवान्स्वानले होमं कुर्यात्सौ देव
सर्पिषा तत्र प्रतिनमस्कारं मंत्रविच्छेद ईरि ॥ नः ॥ संख्या नवसहस्राणि होमं मे
हो विनश्यति ॥ अन्तेषामपि कुष्मादि रोगाणां शोतमे पुनः ॥ गवाज्यमधुनो होमो नि
दिष्टो लक्ष संख्यया ॥ पूर्ववच्चान्विच्छेदो मंत्राणां होमकर्मणि लक्षमेकं जपेदेन मनु
वाकं तथा कुरुते शंतिं कुष्मादि रोगाणां जामतेनात्र मंत्रायः ॥ अथ ज्वरे समुत्पन्ने रा
रुणे संनिपातिके ॥ राक्षो विजानाति दृष्टे स्थित्वा स्नोतसि पायसि ॥ रक्तपयसह
स्नाणा मष्टात्र विनित्तिपेत ॥ छेदः प्रतिनमस्कारं मंत्रस्मोक्तो मनीषिनिः ॥ पूजात्
गिरदेः कार्या विशेषेणात्र कर्मणा ॥ एवं कुरुते संनिपातज्वरः क्षिप्रं विनश्यति ॥ न स्मो

१२८

भूतितसंवांगं जरा मंडितं ॥ ध्यायेत्तत्तं वषा रूढं गणेश्वरमुत्तं हरं ॥ इति नमकेषु च
तुषां तु वाक्यप्रयोगः ॥ ॥ अथ पंचमषष्टा तु वाक्योः प्रयोगः ॥ ॥ अथ वाक्यद्वयस्यास्य
पुरश्चरणा सिद्धये ॥ त्रिरात्रं चरुनोजी स्यात्कपेदथ निरंतरं ॥ एकादशदिना ये वं पुर
श्चरणा मुत्तवेत् ॥ अथ राज्यरमा ह्यधिकामो राजानुकारयेत् ॥ मंत्रसिद्धौ दिजैः कर्म
वत्तमाणा हरा न्वितं ॥ रातात्मा मनुवाकात्मा मासं प्रतिनमस्कृते ॥ लिंगस्योपरि शुजा
लिकमलानि विनित्तिपेत ॥ यावदेकादशं हस्तिरनयो रनुवाक्योः तावदेव सपर्या
त्पूर्वाक्ता नुदिने दिने ॥ एकादशं प्रतिदिनं नोजयेच्च दिजानपि ॥ एवं कुरुते राजलक्ष्मी
निः प्रत्सहं विवर्धते ॥ अथापरः प्रायोगो मंदक्षिणा मर्त्ति संनिधौ ॥ राक्षोजन्मदिते
तस्य स्वाग्रा वामपितानले ॥ अथ स्वसमिधामाज्यमक्ता नामेकविंशतिः ॥ सहस्रा
एषत्र जुहुयात्तथा हवीं कुरानपि एकादशसहस्राणि कुरुते इत्यं महीपतिः ॥ चिरामु

महा.
१३०

विजयी च स्यादेव देव प्रसादतः॥ अथायं विजयाधी चन्मासि मासि जपेन पः॥ कारये
त्तत्त संख्या कमनयोरनुवाकयोः॥ अथासन्ने च सं ग्रामे महान सगता न लेः॥ महा
न सा निपकेन सोपदेशेन बोधसा॥ मध्याह्नात्केन जुहुमा तत्र प्रतिनमस्कृतिः॥ विज्ञे
यो मंत्रविष्णुश्च ह्यतिस्तनुवाकयोः॥ राकादृग्निका ते याहु नैवं कुत रोषतः॥ नि
दधी तबलिन्मौ बुधिश्चाश्रित देवताः॥ तमादाय बलिसर्वं होमेशयेतामेलये
त्॥ तं शेषं परसेनायामधे पुपरितः क्षिपेत्॥ अनिरा देवमासेन जवेन प्यान संश
यः॥ अथ वातं उलैः मुलैरत्रा कुत्वा तु पूर्ववत्॥ रात्र न निक्षिपेच्छेषं नश्येयुः रात्र वो
चिरात्॥ रात्र सर्वाण्युधानि स्पृष्ट्वा त्नाम निमंत्रयेत्॥ तानि स्फुरं धत्ते जासिराज
स्तैर्विजयो न वेत्॥ अथारि सेना संस्तन उच्यतेः कं मडात्मकं॥ समुद्रिया कं समि
धो जुहुमादादृत्तनु॥ अनुवाक द्वाया हतिरुक्ता द्वादाश संख्यया॥ तत्र प्रतिनम

१३०

स्कारं मंत्रां ते ते व मुच्यरेत्॥ परसेना संस्तनं करोमि स्वाहेति जुहुमा धविः॥ एवं कृते रा
त्रु सेना न वति स्तं निना चिरात्॥ एता मनुवाका आराजः सेना निमंत्रणं॥ कुर्वीत स
र्ववस्तु नामेव मेवा निमंत्रणं॥ इत्यं कृते तत्र नावा सर्ववस्तु जयी न वेत्॥ अथ राजा परा
ह्ना स्यात्परसेना विशेषणो हरिताम्पवराहस्य चतुर्गस्य च राशस्य च॥ मां सैः क
पिं जल स्यापि कुल विं कस्य पक्षिणः॥ तथा न्येषां मगाणं च पिशितैर्लक्ष संख्यया॥ जु
हुमा च प्रतिप्रव्य म्यगं गृहा रुतान ले॥ तथा कृति प्रमाणे नाप्यैर्लक्षं कृति न वेत्॥ अ
त्र प्रतिनमस्कारं मंत्रां ते ते व मुच्यरेत्॥ परराष्ट्र प्रजा रोगाण करोमि स्वाहेति शुष्पेरत्रि
त्यमा चीर्णे परराष्ट्र गत प्रजाः॥ सुवर्णं रजतं गावो नृमिर्वस्त्रादिकं तथा दक्षिणत्र
न वेदेत श्लोकं कर्म महा क्षितः॥ अथानिधी मते न्येषां यस्य स्यात्पुत्रकामना स्वाश्रो
प्रतिनमस्कारमेता आसमिध स्वसौ॥ उदंबरीः प्रजुहुमा दक्ता स्ना स्फर्घते न च॥

महा.
१३१

६५५ च मधुना वापि होमे संख्या निधीयते ॥ एकविंशति साहस्री किंवा त्रैवा नुवाक यो
॥ यावत् ॥ स्फुर्न मस्कारास्त न संख्या कलशान् मुजान् ॥ तं तु निष्पन्न वैर्वस्त्रैर्वेष्टित
न जल पूरितान् ॥ स्थापयित्वा नुवाका न्याम निमंत्र्य एष्य कृष्य कृततः प्रतिनमस्का
रमन्त्रिषि चैत्रं पता प्रतिकुंजस्य सलिलैरनुवाकं दं मेततः ॥ जपे च्चा ए सहस्राणि
महेशं चानिषेचयेत् ॥ आ न्यामे वा नुवाका न्यामे तावेव जपे न्युनः ॥ सप्तदंडावधौ
काले ततः कुर्यात्त्रिदक्षिणं ॥ सहस्रा ए कमीशं स्मृततः पिष्टविनिर्मितं ॥ मंडं च प्रा
शयेदं तदनुवाकानि मंत्रितः ॥ नरा प्रवाहे स्थितै वा नुवाकौ मुचिर्जपन् ॥ वाराने
कादशो शानं तत्र प्रतिनमस्कृतिः पूजयेच्च शमीपत्रैः कर्मदं पुत्रकामदं ॥ विशि
ष्टकर्मणा रुद्रसदृशो जायते सुतः ॥ अष्टविंशत् वर्षवयो धिकस्त्री पुंस्योरपि ॥ प्र
योगेना मुना पुत्रो जायते नात्र संशयः ॥ सत्तु वंशकृत् पुत्रः प्रजा कस्तस्य हस्तयोः ॥

१३१

अन्यैरपि गुणैर्मुक्तः शिवनक्तं प्रजायते ॥ अत्रि मंत्रमुत्तं सत्रं गर्जिणीनां करदये
॥ निबध्नीयात्तनो गर्तनाशो नैव न वेत्त कचिन् ॥ अत्रि मंत्रिन मेता न्यो न स्मध्रपंच नि
र्दिशेत् ॥ कुमारदिग्रहग्रस्त बाल रक्षा रक्षकर्मणि ॥ रात्रौ शिखो च बध्नीया रात्र्याम
त्रैव कर्मणि ॥ गौरी करं बुजं न्यस्तस्वर्णशैलशरासने ॥ इष्टु हस्तं नरा रूढं नरनारीत
तुं स्मरेत् ॥ इति नमकेषु पंचमपरा नुवाक योः प्रयोगः ॥ ॥ अष्टसप्तमा नुवाकस्य प्र
योगः ॥ ॥ राकोपवा संकुर्वीत तत्र प्राष्टशते जपेत् पुरश्चरणमेवं स्थाप्य योगं हस्तो
न वेत् ॥ चातुर्वर्ण्यं वरुणं यः कामयेतात्मनो नरः ॥ उडुं वरचलस्य त्रयं यो धो ज्ञात्त
रुहं ॥ समिधो रधिमध्याज्यं संरक्ता जुहुयादसौ ॥ अमुत होम संख्या स्यादस्य सेवस
मश्नुते ॥ मेधा कामस्तु जुहुयात्सहस्राणि तु चकपं ॥ कापिला जं हविः प्रोक्तमेवं मेधां
समश्नुते पुष्टि कामस्तु कुर्वीत होममाहुतिमात्रकैः ॥ अपूपैर्न वसाह स्त्री संख्या स्या

महा.
१३२

धोमकर्मणि॥मस्वारोपेकाममतेसइत्येहोममाचरेत्॥दधिमधाज्यसेपक्ताःखादि
मःसमिधोन्नतु॥दविधितिविनिर्दिष्टाःपंचसाहस्रिकाकुतिःरूपकामस्तुजुहुमादमु
तेचतपह्नवान्॥दधिमधाज्यसेपक्तानरूपमाप्रोत्यनुत्तमं॥मृश्रीकामःसकानारे
स्वकीमाकारसंमितं॥अग्निं कुंडं रवेनेतत्रस्यापमन्मपितानले॥ततःपंचसहस्राणि
श्वेतान्मनोरुहाणिनु॥जुहुमादयसाहस्रान्नरं तमुपतिष्ठते॥अन्वयोयावदस्यस्या
नावरेषाविवर्धते॥कार्पासपरकामस्तुविजैःकार्पाससंनवैःमधुकैरमुतंहोममा
चरेत्काममाप्नुयात्अनुवाकजपेनेनधेनुकामोगवांजनेप्रदक्षिणाक्रियांकुर्मादमुते
नैव संख्यमा॥पुत्रकामःपालाशस्यसमिधोमधुसर्पिषा॥सम्यगुक्ताःप्रजुहुमाद
मुतेनैव संख्यमा॥सतुवंशकरंपुत्रं जततेतात्रासंशयः॥आयुष्मामस्तुहर्वाण्य
ताक्तातातयायुतंप्रतिवर्षंतुजुहुमाहूतायुःसहिजामते॥विद्याकामो घृताक्ता

१३२

ममस्यसमिधोऽशतं॥सहस्राणिप्रजुहुमाहूतायुःसहिजामते॥विद्याकामो घृता
क्तानाममस्यसमिधोऽशतं॥सहस्राणिप्रजुहुमान्सर्वविद्यातिगोत्तवेत्॥राज्यका
मस्तुजुहुमासंचलत्ताणिसंयतः॥सहस्राणिप्रजुहुमान्सर्वविद्यातिगोत्तवेत्॥श
ब्दिकामस्तुजुहुमासंचलत्ताणि सौगंधिकानिमधूक्तामेवंसंक्रादप्रजामने॥अ
थापवर्गकामश्चेदौचाशमणंचरेत्॥अनुवाकं जपेत्संक्रादसहस्राण्येकविंश
तिः॥ततःपंचसहस्रांतमनुवाकमुदीरयन्प्रदक्षिणाक्रियांकुर्मान्महशामुतनेत
तः॥कुर्मान्मंचसहस्रांतंप्राणायामक्रियानरः॥पंचस्वाद्यौमहेशस्यसमीपेहोममा
चरेत्॥पालाशस्यसमिधो घृताक्तानांकुतिर्नवेत्॥लसत्रमेततोमुक्तो नवेदे
वप्रसादतः॥अमेचनकुलोत्पन्नारौरवादिषुमेस्थिताः॥तेरमंते शिवपुरेयावदाव
रुपंचकं॥यावच्चरन्निवातावधंतेतत्कुलोद्भवाः॥जरान्तिर्नवमानानिर्नत्यंतम

महा.
१३३

नमप्रदं॥ देवं शुचिस्मितं ध्यायेद्याप्रचर्मपरिस्फुटं॥ इति नमके पुसप्तमोनुवाकः॥ ॥
अथोपरितनमंत्रप्रयोगः॥ तत्राएमानुवाकमारम्यनवमानुवाके यावन्नमोवः किरि
के नृते कोमंत्रः॥ रुद्रं चरित्वा रावपंचरातीजपेत्॥ पुरश्चरामेवेस्याम्यो
गार्हस्ततो नवेत्॥ रातः साम्राज्यकामस्य कर्म हसन्निधीयते॥ काले वसंते देशे शोरांशो
रायतने पिवा॥ कांतारे वापि देवस्य सन्निधौ सर्वमाचरेत्॥ तत्र देशे कार्यसिद्धिं वाचयि
त्वादि जैश्रतान्॥ संपूज्योपक्रमे दर्शनाद्रायां वा यथा रुचि॥ वरं चाप्यकुर्वीत मं
त्रसिद्धामजन्मना॥ वासोलंकारपुष्पाद्यैस्तत्राप्याचार्यैर्वचः॥ मंत्रसिद्धिं विजा
नावन्नाचार्यो मंत्रकल्पयित॥ सद्यः सिद्धान् विजान् कुर्यान्निधितममथोच्यते॥ अ
चार्यान्मंत्रसंनिधानं मंत्रमारायते विजाः॥ निरंतरं तप्या कुर्वन्वासरान्॥ दशपुं
चचार्यान्मंत्रसंनिधानं मंत्रमारायते विजाः॥ निरंतरं तप्या कुर्वन्वासरान्॥ दशपुं
चचार्यान्मंत्रसंनिधानं मंत्रमारायते विजाः॥ निरंतरं तप्या कुर्वन्वासरान्॥ दशपुं

१३३

मकर्मणि॥ उदयादस्तपर्यंतं होमानुपरतो नवेत्॥ दिनानि त्रिंशद्देवं स्याधोमद्रव्य
मथोच्यते॥ तिलव्रीहि मवां साज्यामंत्रप्रतिनमस्कृतिः॥ होमाग्रेरुपरिष्ठाञ्च सपि
ः पात्रं सदावहेत्॥ अणुधारा समाधुक्ते होमकाले विनिसिपेत्॥ यावत्कर्म समाप्ये
त तावद्देवस्य नित्यशः॥ अमजन्मा एर्षहस्तीनुक्तिपर्याप्तमोदनं॥ नैवेद्यं स्यात्प्र
तिदिनं तावतो नोजयेत् विजान्॥ तथातिमदिने नित्यदिगुणं नोजनारिकं॥ पूजा
यांतुमहेशस्य गंधः कर्पूर इरितः॥ पुष्पाणि पंकजानि स्फूर्धपः कर्पूरमिश्रितः॥
तथागवाज्यं मुसं मुक्तो गुग्गुलः परिकीर्तितः॥ शतेशतं दत्तिणं स्योऽतिजामर्धमे
ववा॥ आचार्ये दिगुणा सास्यात्तनूरप्यस्याधिकानवेत्प्रतिसंवत्सरं रुद्रपूजा मित्यं
प्रकारेण तत्रावमारधनात्संस्मृत्वा देवराजानं संशयः॥ राजानो मेष्ठि मध्यस्थारुद्रहर्तृ
तेखिलाः॥ हन्यमाना होमकर्तुं विशेति एंति किंकराः॥ रावमारधना राजासर्वांनुत्काव

महा०
१३४

वसुंधरां॥ रुद्रदूतैरुसमानंते॥ कंरं शिवपुरं ब्रजेत॥ रुद्ररूपा शिवपुरे न्युक्ता ज्या
मुत सुखं॥ सप्तदीपावती राजा शिवजक्त श्रुजायते॥ करस्वयोस्त्वस्मरयेत पिना
कां कसुरो जनः॥ अथोच्यते प्रयोगो नोराज्ञो दित्ता शकामिनः॥ मंत्रप्रजावमुक्ते न स
दि प्रोक्तैव कारयेत्॥ रवादि रं तु मुहू पंकुत्वा वैरिमही हिते॥ विविक्ते रं कुत्रापि जल
पूत घटे मृड॥ आवा स संति भौतस्मविधिनानी यपावकं॥ जुहुमा ह्न स मंत्रः स्यान्मंत्र
मिति न मस्कृतिः॥ शमीतरु स मुद्रताः समिधः कटकै र्मुताः॥ रक्ता क्ता रुधिरं रा से वै
जालमिह कर्मणि॥ ततस्तत्त रवादि रं रूपं प्रत्यंगे जो ह शं कुनिः॥ सम्यक् प्रतिनम
स्कारं रवादि त्वा तु रवादि रे॥ रूपके विन्यसेत्पादं न्यासका ले गु रूर्जयेत्॥ ततो विप्रा
न शतं राजा नो जयेदित्य मातते॥ संवत्सरत्रयान्नष्टः परराजो न वे ध्रुवं॥ अन्यच्च
कथ्यते कर्म पूर्ववत् रवादि रा रुतिं॥ कृत्वा संस्मरन् खलापश्चात् पूर्ववत् होममाचरेत्॥ त

१३४

तः संखलितः राजराजः शीघ्रं प्रजायते॥ अथापरः प्रयोगो त्रशत्रु न मिषतेः पु
रमे॥ मंत्रसिद्धादि जास्तत्र राजपुरुष संमुताः॥ विरुता रुतिसंति न्नाश्वे तेषु च
तुष्यये॥ देवतायतने राजद्वारे चैव सजा सुच॥ मंत्रानि मंत्रितान् गुप्तं न्यसे मुजो ह
शं कुकान्॥ ततो निमंत्रितं न स्मृतिपेयुः सर्वतः पुरे॥ रावंकु ते रिपु पुरं न त्रये क्षत्र
या दय॥ रवादि राया परो हेति महारण्यं च र्जयेत्॥ अत्र च ध्यानगप्ता का रूपमौवन सं
पन्ने सेवमादयस्मृती मानुवा क प्रयोगो क्ता दष्टव्याः॥ इत्येमानुवा करन्य नमो वः
किरि के न्य इत्येतत्तमं तस्य प्रयोगः॥ ॥ अथ नमो वः किरि के न्य इत्यमा इत आरत्ना
नुवा का तमे को मंत्रः॥ परा क प्रथमं कृत्वा जपेत्तश्चा दमुं मुनु॥ चत्वारिंशत्सहस्रा
णि पुरुश्चरण सिधये॥ मंत्रं संशोधना र्थं तु ततः परिसरे गुरोः॥ जपेच्चैवाष्टसाह
स्रं प्रयोगा हस्ततो न वेत्॥ मंत्रेणानेन दुःसाध्यं न किंचिदपि विष्यते॥ देवस्पर्दस्तिता

महा.
१३५

मूर्तेः सन्निधौ स्वकृताराने॥ जुहुमान्मयितामौ बालहंता जातिजैः पृथक्॥ एवमुत्तम
नेतस्य सुवर्णं तदनुग्रहान्॥ अथाप्युच्यते कर्म तत्र स्यादमुतं कृतिः॥ अप्रामागं लि
बीजानि वैराग्यानि तया यवाः॥ रधिमध्याज्य संयुक्ता हविरन्नं कृतौ न वेत्॥ सुवर्णानां
सहस्रं तु होमेनोत्पद्यते इव॥ कस्याकामो गुणुलेने स्वेष्टकन्या समाकृतिरुत्पाताम्
पलनैव जपे सं च सहस्रकं॥ छित्वा यतो सहस्राणि पंचैव जुहुयाच्छुचिः लनेतक
म्यक्रामिणं सर्वान्नरणाक्षयितो॥ राज्ञ्यश्रीकामना यस्य तस्मै लक्षं कृतिर्न वेत् होम
इत्यनुपस्थानिकुसुमाक्षयलानि च॥ एवं कृते राज्ञ्यलक्ष्मीः प्रत्यक्षा ज्ञायते विराता व
उपमिच्छन्ति राचारैः पलाशानां शुजां ऊरैः॥ लक्ष्मे कं प्रजुहुयात्तिशया मत्तरा
हसाः॥ दद्यावद्या च ज्ञायते देवदेव प्रसारतः॥ अथापरः प्रयोगो मे महाकांतारज
तले॥ आत्मप्रमाणमुक्ते संस्थाप्य मयितानले॥ अमुतं जुहुयादित्यैस्ततः पंचमह

१३५

ल्लकं॥ सुष्टिमात्रेर्विल्वपत्रैर्होमकर्म समाचरेत्॥ तत्र बिल्वफलाकारं सुवर्णमु
पजायते॥ स्पर्शवेधाजवेधे मण्डिबिल्वफलाकृतिः॥ सार्वभौमसुता श्रीनुराजैत
त्कर्मकारमेत॥ देवस्योपरि शुक्लाणि गव्ये नक्ता नि सर्पिषा॥ कमलानि प्रजुहुया
छतसाहस्र संख्यया॥ उत्पद्यते सार्वभौमः सुतो देव प्रसारतः॥ अथाप्युच्यते कर्म त
त्र स्यादमुतं हवनक्रिया॥ शमीसमद्विरक्तानिर्दधितौ प्रष्टतैः शुचैः एवं कृते सुत
स्तस्य शिवनक्तोत्तिजायते जायते॥ कवित्वशूरो यथात्रैवेतवर्णवचोऽव॥ चूर्णम
धं पलेरिष्ठाकपिलाज्येन लोडयन्॥ ततस्तदमुतावत्मा चूर्णं कृत्वा निमंत्रित॥ से
वेतस्वयमित्यंतु कृते संजायते कविः॥ नोगकामस्तु जुहुयादुडंबरतनु इवा॥ स
मिधो रधिमध्याज एक्ताः संख्यापि चायुतं॥ देवदेव प्रसादे नमो नोपति जायते
मोमनोजवकामः स्मादहमाणं समाचरेत्॥ पुरश्चरणा मत्र स्याद्विशेषेण तदुच्य

महा.
१३६

ने॥ हृत्संवेचनरं कृत्वा न तस्माद्वा यत्तु चरेत्॥ इत्थं संशोध्य चान्मानमया एव दशवा
सरान्॥ चरुशकफलैर्मलैश्च चरुदेहधारणं॥ निरंतरं जपे बुधिपूर्वं निज्ञानवेन
तु॥ अबुधिपूर्वकं स्वप्ने स्नात्वा पश्चाज्जपे ननु॥ जपे ते गुरुवे दद्यान्निष्कपंचकांका
चनं॥ ततो गुरोर्वा देवस्य सन्निधौ जपमाचरेत्॥ संख्यात्रयसमुद्दिष्टा तत्तस्मात्
ततः पुनः॥ साक्षादुमापती रुद्रः प्रसन्नस्तस्य ज्ञायते॥ तत्प्रसादात्स नो वेगमुक्तेन व
तिमानवः॥ मंमदेशं कामयते तं तं देशं गुरुतया॥ स्मृतो मंत्रजपे दृष्टं तं तं देशं
नाशयेत्॥ अथा दशत्करा मंत्रपूर्ववदाचरेत्॥ पुरश्चरणा कामार्थकाले यस्मि
न्नदर्शने॥ अपेक्षते रातस्मिन्नलोहितं चंदनं पुनः॥ कपिलापमसा सस्मं संस्तु
याश्च त्वपत्रके॥ होरनिधाय तस्या सहस्रांश्च जपेत्॥ तेनोपतिष्य चात्मानं स
क्षास्मत्वा चरं करं॥ प्रायामान् प्रकुर्वीत ततो दर्शयेन्नवेन्नरः॥ अथा न्युच्यते कर्म

॥५

राजा वरपकरं परं॥ हो दे कृत्वा लोहितं चंदनं स्यात्तं पुनः॥ अति मंत्रा मु
ता वत्सा गुलिकां तेन कारयेत्॥ जलादे धारयन् नित्यमति गच्छेन्न ही पति॥ एवं व
रपानवे मुस्ते राजानो राजपुरुषाः॥ देवस्य दक्षिणामूर्तेः सन्निधौ नित्यं वन्मनुं
॥ जपे दृष्टं तं राजपुरुषे न्योनं नहि॥ मय्येतेना समस्या सो नाम ग्रहा पूर्वकं
॥ मंत्रजपे देकपादौ जलैवा सुत संख्या॥ देवस्य सन्निधा चेव॥ वस्तरा राशु नरप
ति॥ विष्णुतः पाणिमादा ज्व विष्णुतो हिरिरो मुखं॥ ज्वलत विष्णुमा वत्स तेजाराशि
त्रिवं स्मरेत्॥ ॥ इति नमके पुन मो वः किरिके त्स इत्यस्य मंत्रस्य प्रयोगः॥ ॥ अथ
त्रापे अधसस्य त इत्यस्य प्रयोग कृत्वा पवास मेका ह जपे नमत्र मर्ष्य मुतं॥ पुरश्च
रणा मे वं स्मा दथ त्रापे अधसस्य त इत्यस्य प्रयोग कृत्वा पवास मेका ह जपे नमत्र
मर्ष्य मुतं॥ पुरश्चरणा मे वं स्मा दथ चेदन कामना॥ अर्धं मां जुहुमा राजं कपिलं

महा.
११७

प्रमनोमुते॥ धनेवकुनवेसस्ममहेशस्मप्रसादतः॥ ज्वरेजातेस्मशंसर्पशिरस्तोतु
विरोगिताः॥ जुहुयात्संचसाहस्त्रीहर्वाणांज्वरशंसर्पशिरस्तोतु
तनरूद्रवाः॥ समिधो जुहुयाधोमसंख्यात्वाभुनेभवेत्॥ महाजनकृतशोहरांशु
होममाचरेत्॥ तुषमाज्येनसंसिक्तं हविः संख्यापिवाभुते॥ सर्वतृप्तसमुत्पन्नमशं
त्यर्थमाचरेत्॥ होमंनचाभुतंसंख्याहोमप्रव्यमथोच्यते॥ उडुं बर्षश्चसमिधस्तिला
श्वैवतयायवाः अनेनसर्वतृप्तेनोन्नममाभुविनरूपति॥ अथापरः प्रयोगोज्ञायाम
स्पनगरस्मवा॥ मध्येवक्रिसमाधायघृतं पिष्टं तिलास्तया॥ अमुतं जुहुयाद्येषव
लिमश्चुत्पन्नके॥ निहिषेच्चपुनर्हमिः सहस्राष्टकसंख्याया॥ एवंकृतेनैरवात्मास
द्रोतस्यैवसंभुतः॥ दशैवाजायेततस्यायमहासिधिः प्रजामते॥ तद्रूपं संस्मरेत्प
र्यपदिश्वप्रमुच्यते॥ आयुर्लोकसितकंचुकोऽमरुकास्तिथोल्लसतकुंडलः मूली

१३७

कुंडलितश्रवाः सतिलकोमंजुकणान्नपरः॥ श्रीमन्निर्मलदंतपंक्तिकिरणाः श्वेताम
मानाननोदेवोनैरवन्तपिवेपिततनुर्धेयोमउनीपतिः॥ इति नमकेषु प्रापेच्छ
सस्मृतस्यप्रयोगः॥ अथमातेरुद्रेस्यप्रयोगः॥ अष्टौशतानि कुवीतप्राणा
यामास्ततः परं॥ सहस्राणि जपेत्संचपुरश्चरणासिधये॥ कन्याथीजततेकन्याकुला
लाजावष्टकतात॥ अथामार्गसमिधोमैरजसंमनाशमेदुधः॥ सर्वकल्मषनाशाय
जुहुयाच्चतिलाकुती॥ ब्राह्मणादीन् वशं कुर्वाधुत्तारवदिरसेनवान्॥ सितरक्तनील
पीतैस्त्रैः संवेष्टितान्कृत्वा॥ लक्षकुत्वाघृतसर्वांकामानाप्नोतिसाधकः॥ जुहु
यावस्त्रकामस्तु कुसुमैः कुमरारिभिः मधुर्गं जुहुयात्तुष्यंतद्वर्णं वस्त्रमाभुमात
॥ वृष्टिकामस्तुचादेशगोमुपेनोपलिप्यते॥ रक्तद्रव्येण तत्रैवमंडलपरिलेखयेत्॥
मंडलस्यपुरस्तादनुनवकुनंनिधापयेत्॥ सूत्रेणवेष्टितं सम्यक्परितं गंधवारि

महा.
१३८

लाभवादेनेतः कुंतेसूर्यमेकाग्रमानसः॥ नत्रस्यमर्चयेदेवंसेमतः साधकोनम
॥॥ पामसंजुहुमान्नत्ररातमष्टोत्तरबुधः॥ ध्यायेन्नेकाग्रधीः सूर्यजपेन्मंत्रे सहस्रकं
॥ एवंकुवीतसप्राहंकारशहमयापिवा॥ ततः प्रसन्नो जगवान् महावर्षप्रमुचति
होरात्रमुपोष्य पुत्रकामः मुचित्रतः पामसंजुहुमाहो अष्टोत्तरशताकुती॥ क
तुस्नाताततोनामो मुचिर्वस्त्रामलकता॥ नोजयेधुतशेषं तु जपन्नष्टशतंबुधः॥ ब्रा
ह्मणान्नोजयित्वैवकारयेत्स्वस्तिवाचने॥ ततः पुत्रमवाप्नोति तेजस्विनमनामयं॥ अ
निष्टदर्शने चैव तथा दुःस्वप्नदर्शने॥ अत्रिचारकतैरोपैरलक्ष्म्या च समाहृते॥ वि
ग्रहाफपसर्गे च नये च समुपस्थिते॥ तथा च ग्रहपीडया नृणां वेशकृतेषु च॥ एवमा
दिषु चान्येषु रोपेष्पहि तेषु धै॥ पूर्वोक्तं मंडलं कृतानवकुंजं नयेव च॥ गंधोदकेन
संपूर्णं सर्वमंगलमुत॥ एतान्वंगकर्पूरनिंबुजातीफलैर्मुतं देवमावाप्तकलशोत्तर्च

१३८

येनत्रहोमयेतमंत्रेणानेननेदेवमष्टोत्तरसहस्रकं॥ अनिमंन्मनस्तेनसात्मनोवा
परस्यवा॥ अनिषेकंप्रकुवीतसर्वरोषैर्विमुच्यते॥ यस्तुमंत्रं जपेन्नित्यं प्रातस्तात्वा
सहस्रकं॥ श्रीशरोपंचतेजश्चवर्धतेतस्यसर्वरा॥ संवत्सरं जपेयस्तुतीराहारो
जितेन्द्रियः॥ अर्चनंचयथाशक्ति कुर्वन्मुतमन्त्रह॥ संसिधिमनुनागछेदणिमादि
गुणैर्मुता॥ कितस्ममानुषैर्जोगैः प्रसन्नेवैजगत्तौ॥ बकुनाकिमिहोक्तेनतच्चित्रस्त
त्परायरा॥ तज्जावनावितोमंत्राजपेन्मुक्तो जवेन्मुनिः पुतचामीकरप्रख्यशक्तिपाणिष
डाननं॥ मयूरवाहनारूढं स्कंदरूपं शिवं स्मरेत्॥ इति नमकेषु मातेरुद्रइत्यस्यप्रयो
गः॥ अथ इमारुद्राममडानोरुद्रैस्तनयोः प्रयोगः॥ अथ इचराकोमंत्रः॥ आरोरुद्र
चरित्वेकं जपेन्नवसहस्रकं॥ पुरश्चरामेवंस्मादयदर्थं चतुष्पथे॥ अग्निमाधाय
जुहुमादधिसारमिहामुतं॥ गवादीनामवेष्टातिरथान्यत्कर्मचोच्यते॥ राजवाहन

महा.
१३८

शान्त्यर्थं जलं स्पृष्ट्वा मुतं जपेत् ॥ अथ हं प्रसाते सवाहनानामहाहितः शालां संप्रोक्त
येत् प्रश्ना न कलेन विमिश्रितं ॥ कृत्वोपमोज्ज्वलं चिदाहमेत्यः प्रसापयेत् ॥ एवं वाह
न शान्तिः स्यान्निरश्वा शान्तये पुनः ॥ आज्ञा मिश्रितानां तु कुमादमुता कुती ॥ अथ
प्रोशां न मे होमो हर्वाणाममुतं न वेत् ॥ दिव्यसिंहासनासीनस्तममानं महर्षिनिः ॥ अस
न्न वदनं ध्यायेत् सोमं सोमार्धं धारितं ॥ ॥ इति इमारुद्राय मन्त्रानोरुद्रे त्वनयोः प्रयोगः ॥
॥ अथ मानोमहातमित्यस्मिन् प्रयोगः ॥ उपवासत्रयं कृत्वा जपेत् स च सहस्रकं ॥ पुरश्च
रणसिद्धिः स्यात्प्रभुं जीतार्थं कर्मणि ॥ स्वीयस्त्री बालवधानां शान्तिमिच्छन्निदं चरेत्
प्रतिसेवस्मरं त्वाज्ञानं हने स्यादुपक्रमः ॥ यवानां तिलमिच्छाणां तु कुमादमुता कुती
॥ अथ त्वसमिधां होमश्च मुतं सर्पिषामुतं ॥ एवं कृते स्वरादिजनरत्ना प्रजामते
किंचान्यत्रापि शान्त्या वा मुतं जपमाचरेत् ॥ राजा तु सर्वशान्त्यर्थं आर्द्रामाममुता कु

१३८

ती ॥ होमयेत्प्रतिमासं तु कृत इत्यमही पते ॥ अन्नः पुरादयः सम्प्रवर्धंते नात्र संश
यः ॥ बालेऽमुकुटं देवं तस्मादित्यविग्रहं ॥ ध्यायेन्नदीं पुराकारं गणेश्वरसमावृतं ॥
इति नमकेषु महोत्तमित्यस्मिन् प्रयोगः ॥ अथ मानस्तोक इत्यस्मिन् प्रयोगः ॥ ॥ रुद्रमेकं
चरित्वा रापात्रेऽर्धं वरेष्टं निधाय कापिलं तस्मै कुर्याच्चैवानिमन्त्रणं ॥ सहस्रसंख्य
या ते स्वायौ वामयिते पिवा ॥ कुमाद एसाहं स्त्री महाव्या रुतिनिः शतं कृत्वा रोषमग्नि
त्वाचुन्निरात्रं तु व्रती न वेत् ॥ ततश्च रुमुकपंचाशतं सहस्राणि वै जपेत् ॥ पुरवेपंचनि
ः धारिण्यादेवं कृते पुनः पुरश्चरणसिद्धिस्तोमो गार्हस्त्यो न वेत् ॥ आमुं धामो महा
पालो नित्यस्वीयपावके ॥ मयितेवानले होमं कुर्यादमुत संख्यया ॥ होम इत्यंति लासि
क्ताः सर्पिषे वात्र कर्मणि ॥ स्वरहेतुर्महापालो ब्राह्मणैः कर्मकारयेत् ॥ अथ शान्ता
त्मकावत्या नस्म कृत्वा निमन्त्रितं ॥ तदा दामा एकाष्टा सुराजानमनिनस्थितैः ब्राह्म

महा.
१४०

तौर्नित्यवकार्यरत्नाकर्ममहापतेः किरां चात्र रत्नास्मादित्थ एव पि न स्मनः॥ राज्ञश्चा
दधिकामस्तु मंत्रसिद्धिर्द्विजैर्नृपः॥ कारयेदथ वाकर्मसद्यः सिद्धिर्द्विजैर्नृपेत्॥ सद्यः
सिद्धिप्रकारस्तु लब्धाचार्यादमुं मनु॥ एकरात्रमुपोष्याथ त्रिरात्रं सततं जपेत्॥ सद्यः
सिद्धिप्रकारस्तु लब्धाचार्यादमुं मनु॥ एकरात्रमुपोष्याथ त्रिरात्रं सततं जपेत्॥ स
द्यः सिद्धिं न वेदेवं कर्माहो यप्रजायते॥ एकादशदिजन्मानोरुद्रं ध्यात्वा मुताकुतीः
दधिमध्याज्यसंपत्तैर्जुहुयात्कर्मलैः सितैः॥ एवं कृते राज्ञः लक्ष्मीर्बुध्तेनात्र संश्रयः
न्मायुः कामो महापालः कारयेदमुं तं कुंतिं उवाणा माज्य एक्ता नामेवं जीवेच्चिरं नृपः॥
अथ राज्ञो जन्मदिने राजा न कलशान् मुजान्॥ तान्नेणानिर्मिता वापि सह स्नाएकं स
मिमतान् अष्टौ शतानि वा प्रायः परिपूर्णानि निति पित॥ मंगलानि च वस्तुनिकलशेषु
विनिति पित॥ नववस्तेण ता सर्वान्वेष्टयेच्च एष क एष करेवंते पुसमाराधयत क

१४०

त्वो निमं च॥ आचार्यस्तापयेत्पुं कुं नो नो निः एष क एष क॥ एवं कृते महापालो मु
च्यते सर्वकिल्बिषैः॥ अथ राज्ञो निरुध्दं सह स्नाएकं संश्रयमा॥ कारयेत्कृपमेकं न
विप्रवर्षेणानि स्रजः॥ अतिरुध्दिर्न वेदेवं मनेन जपकर्मणा॥ शान्तिमिबुद्धमहीपालो
रत्नागारादिमध्यतः॥ बाहना मुधुरा लासु सौम्यनेमा सिमा सिच॥ शान्तिमर्षममुता रत्ना
जपेहो मे च कारयेत्॥ आयुः कामो महापालः अमुं तं होममाचरेत्॥ अथ स्वसमिधस्त
त्रस्य पासा गोर्जवा अपि॥ दधिमध्याज्यसंपत्ता होम इव मिह स्मते॥ गत्वा मुपोष्य नेन
मुबुध्ते होमकर्मणा॥ घृते च व्यवहारे च मंत्रमेतं जपेत् नृपः॥ एवं कृते प्रजायते कर्मण्य
त्रापराजितः॥ सुवर्णकामनामस्य स त्रिरात्रमुपावसन्॥ निरंतरं जप कृत्वा चरुं नो जीत
तो मुते॥ जुहुयात्तन्धु एक्ता निवित्वा न्येवं कृते ततः॥ सुवर्णानां सह स्नतु लज्जतेनात्र सं
श्रयः॥ कन्याकामस्तु जुहुयादमुं तं कुमुदसौ॥ दधिमध्याज्य एक्ता निविंदते कन्यका मु

महा
१४१

नो॥ अथानुच्यते कर्मचरुनो जीतुवन्नरं॥ नित्यमसहस्राणि॥ जुहुयात्सीयपावके
॥ अथैकानिवाद्यं कापिलं घृतमुच्यते॥ एवं कृते प्रमुच्येत महतः पानकादपि॥ वरुपका
मोमलयजमजिमं जलारके धारयेच्च दनसौ दं सर्वं वरुपानवतिहि॥ प्रतिस्वजन्म मेहो
मं कुर्मादसहस्रकं॥ होमद्रव्यं त्वपामार्गसमिधोनेन कर्मणा॥ अपमत्कं न विदेत देवदेव
प्रसादतः॥ वष्टिकामः सूर्यं चारे मंत्रेण नेन जास्करं॥ आराधयेत्तु पापुष्यैरमुतैरन्नक
र्मणिरक्तोष्णीषीरक्तवासारक्तं गंधानुलेपनः॥ नृत्वा स्वयं कृते सर्मो महावष्टिं मुचति
॥ मोहरमार्गगमी स गृहीत्वा दशशर्करा॥ अथ साहस्रिका वृत्त्या त्वनिमंत्रचतापु
नः वित्पद्यदित्तु दशसुगन्धे होमी ततो न वेत्॥ सत्कर्मणां समारंभे सर्वविघ्नजिघृक्ष
या॥ अमुतं तु जपेन्नित्यं मंत्रेण ह्येककर्मणा॥ पुत्रकामस्तु जुहुयात्तत्तमा ज्येन संम
नः॥ ततो वंशकरं पुत्रं गुणितं लज्जते भ्रवं॥ मंजं न जेतुमिच्छेन्न तैवै सिकता कृतिं॥ वि

१४१

धामतत्प्रतिष्ठते मूर्ध्नि स्थित्वा मुतं जपेत्॥ अवर्षे कर्मणा नेन सर्वत्र विजयी न वेत्
॥ रक्षानमेकादशधा विनक्तं देहे विष्णुधस्फटिकप्रकाशं तेजोनिधिं मूलिनमिडुमौ
लिविचिंतयेदन्नसदैवरुद्रं॥ इति नमस्केषुमानस्तोक इत्यप्रयोगः॥ ॥ अथारात्र
इत्यप्रयोगः॥ ॥ दिनत्रयमुपोष्याथ त्रिरात्रं संतते जपेत् पुरश्चरतामेवं स्मात्
मुं जीताय कर्मसु॥ आयुः कामः स्वकीयमौ नित्यं वज्रकुंया हृतं अथैकसहस्रात्पिवा
तथैवाष्टशतानिवाद्यमिधमं च दत्त्वा नो हर्षाणां मपि वा कुती॥ पूर्वोक्तरीत्या जुहु
यादेवमायुः प्रवर्धते॥ अथापरः प्रयोगो मे प्रतिजन्मार्हमात्मनः॥ प्रत्याई नं च कु
वीत न पमसहस्रकं॥ प्रत्याई नं प्रतिद्रव्यं जुहुयादमुता कुती॥ होमद्रव्याणि हर्षां
तथा पापार्गं संनवा॥ चामीतरुसमुद्रताः समिधश्च नित्यं स्तथा॥ एतां लुक्ता निरध्या
जमधुनिः स्फुरयो निशि यावत्सं च सहस्राणि जपेत्तावत्प्रदक्षिणं॥ कुर्मादेवं कृते

महा.
१४२

दीर्घमायुः प्राप्नोत्यसंशयम् ॥ चिरं जीवनकामस्तुराजा जन्मदिने मुते ॥ जुहुयादस्य मा
तौ स्तुतयेः प्रत्येकमाहरात् ॥ दधिमध्याह्नसंस्कारा अपामार्गशमीतिलाः ॥ हवींश्च विच
होमायं दद्यात्पञ्चोदितानि वै ॥ अनेन कर्मणा राजा दीर्घमायुरवाप्नुयात् ॥ वक्रिहोमेन
शक्तानां होमस्तोतसि जायते ॥ होममात्रेण शक्तानां जपेण वेदसाधनेन हर्म्यमुया
मनामस्य जुहुयात्सोऽमुताहुतीः मध्वक्तैस्तुलैर्बुक्तैर्वर्धते तस्य चायुषी ॥ आ
कामो कस्य कुसुमैरयुतैः पूजयेच्छिवं ॥ उच्चारयन्नुमंत्रमेकैकं कुसुमं तस्य
तु ॥ अनेन कर्मणा लक्ष्मीर्वर्धते नात्र संशयः ॥ आललेपश्चिमघारि देवस्या काल
मेपि वा ॥ प्रसादं न ब्रह्मचारि नृणां लक्ष्मीर्वर्धते नात्र संशयः ॥ आललेपश्चिमघारि
देवस्या कालमेपि वा ॥ प्रसादं न ब्रह्मचारि नृणां लक्ष्मीर्वर्धते नात्र संशयः ॥ विगतक्षारलव
णचरुतो जीजपे ननु ॥ अतितस्तु महेशानमेकमेकं सहस्रकं ॥ एवं कृते विरायु

१४२

स्तुतवे न सप्तसु जन्मसु पूर्वोक्ता हार नियमेन शक्तौ नैतमाहरेत् ॥ कुर्वाणं सं
निधौ देव्या देवमानंदतां उवा ॥ कुताशनधुरंध्या येन प्रकांचनसंनिभं ॥ इति न
मकेषु आरात्रस्य प्रयोगः ॥ अथ स्तुतिस्तुतमित्यस्य प्रयोगः ॥ एकशत्रुमुपोषा
यन्निरात्रं संतनं जपेत् ॥ पुरश्चरणा मेवं स्यात्प्रयोगादस्ततो जवेत् विधिद्विनाश
कामस्तु जुहुयात्तस्माहुतीः विषतैलसमं मुक्तावैकं कृतं तत्तुल्यं वा ॥ समि
धो द्रव्यमत्र स्यात्तस्मिन् शान्तौ हुतिर्न वेत् ॥ शत्रवो नाशमाप्नोति वेमेना नेन क
र्मणा ॥ अथान्यद्व्यते कर्म तत्र देवस्य संनिधौ ॥ न स्यात्प्राणिः सपन्नस्य नामग्रहा
पूर्वकं ॥ मुचिर्जपेदनुमंत्रं संख्यात्वा मुते जवेत् ॥ एवं कृते रिपो हेदैर्ज्वरो जाये
तवैमहान् ॥ अथेति धार्पकं ॥ सुधो जुहुयादमुताहुतीः ॥ मसूरिकारवै जायेत
रोगः शत्रवणात्रके ॥ शत्रोर्गहेयव्रातस्य होत्रादिषु पिखातमेत ॥ खातमित्वात्र

महा०
१४३

निखनेरमुं मंत्रमुदीरयन् ॥ शर्कराश्च तथा कल्परोमास्पादिचकुक्षितं ॥ एवं
कृते सपत्नस्य नाशो वेगेन जायते ॥ उप्यजास्करकोटिप्रकाशमाकाशनिजयम
निनीमं ॥ नीतिहरमनयवरं ध्यायेदुदं सुरोद्यतं ॥ शरणात्मा मशानोद्यातव्य
इतिकेचन ॥ ॥ इति स्तुतिश्च तमित्यस्य प्रयोगः ॥ ॥ अथ परिमाणं रुद्रस्य स्य प्र
योगः ॥ रुद्रमेकं चरित्वा भुजयेच्च नववासरात् ॥ तत्र प्रतिदिने पंचमहस्त्राणि ज
पो नवेत् ॥ पुरश्चरणमेवं स्मरन् यचेत्पुत्रकामना ॥ रावानलसमालीढपलाशख
दिरोद्भवा ॥ समिधोरधिमध्वाज्यैरुक्ता वै श्वानरे मुते ॥ जुहुयात्प्रश्निमहारे महे
त्रास्त्रालये मुने ॥ एतत्कर्म सुगुप्तं स्मात्कर्मणा नेन वै ध्रुवं लनते रुद्रसदृशं पु
त्रवंशकरं परं ॥ अथापरः प्रयोगो जग्रां न स्मरन्मादिने रुद्राष्टस्त्रा मुना सौ
स्माराश्यामपि वा पुनः ॥ नवतारं पतीतत्र पूर्वेषु श्वरुनोजिनोस्वरहेवाभ्यगो

१४३

ऐवाद्यायां पिष्यन्त्यवा ॥ कर्म तदाचरेत्तस्मिन् क्रियैषा प्रकीर्तिता ॥ मंत्राद
राणि यावेति तावन्तः कलशान्मुजान् ॥ तंतुर्निर्वेष्टितान्नीर्घपायसापरिपूरिता
न् ॥ वर्तुलं स्थापयेन्मध्ये ते धेकुं च महद्वरं ॥ उच्चैस्तरे निधामात्र सोममावाहये
न्मउं ॥ आयातु न गवान्देवः कैलाशं कलशो पुनः ॥ मंत्रादितो विंदु मुतं न्यसेदकै
कमक्षरं ॥ ततो नवसहस्राणि जपेन्मंत्रं समाहितः ॥ ततो मधुघृताक्तानां रसा
माकानां तथा पुनः ॥ लाजानां च सहस्राणि जुहुयादष्ट संख्यया ॥ ततराकास
ने जायापती संस्थाप्य संयतौ ॥ मध्वादि क्रमतः कुंजां स्नानां रायपयकप
यक ॥ तत्र दक्षिणरूपेण संस्मरन्मार्वतीपतिं स्नापयेत्तौ घृतां नोजिर्ब्राह्मण
नभ्य नोजयेत् ॥ अष्टौ सहस्राण्यथवा तावत्सेवरातानि च ॥ एकादशान्मम
वा नोजयेत्तु क्रितो विजान् ॥ तत्तु नवस्त्रायादि आर्चामसि मर्षयेत् ॥ किंतु तं

महा०
१४४

नोजमितास्मैदक्षिणानिष्कपेचकं॥दद्यान्निष्कत्रयंवायुंजीयातांतुदंपतीएवंतमाम
वेत्सुत्रोदीघोयुःसुगुणालयः॥पूर्वोक्तकर्माशक्तश्चेत्यश्विमदारसंयुते॥महेशस्या
लयेमंत्रजपेदमुतसंख्यया॥ततो जपन्मन्त्रममुमहोरात्रप्रदक्षिणं॥कुर्मन्त्रोदया
दस्तमयादस्तदयोदयात्॥तत्रविष्ठाःप्रजायन्तेतस्मादिष्टेशमर्चयेत्॥पुरश्चरणा
सिधस्यकर्मैतत्सुत्रकामदं॥अन्यथाविपरीतस्याहुसंयत्नेनरजयेत्॥अथापर
ःप्रकारोन्नराद्यामादिवसानितु॥अष्टौशतानिवाचैकचत्वारिंशदिनानिवा॥किंचै
कविंशतितत्रपश्चिमदारसंयुते॥देवालयेप्रतिदिनंचरुनोजीतपेन्मनु॥अष्टौ
शतानिवाचैःप्रदक्षिणवरक्रियाः॥अष्टस्युक्तममूलानिदक्षिणस्यानिमानिवै॥तेषु
पूर्वोक्तानाममूलानांरत्नाष्टसहस्रकं॥जपेय्यावन्तिमूलानितत्रनत्रपृथक्॥अथा
श्वत्थचतुर्दिक्षुसहस्राष्टकसंख्यया॥दिनेदिनेजपेन्मन्त्रमेवंकर्मसमापयेत्॥दीप्ति

१४५

तान्ब्राह्मणंस्तत्तैजो जमेत्तर्पये॥दपि॥एवंकृतेवंशकरंधर्मिष्टंजनतेसुते॥गजचर्मा
वृत्ततुंस्करत्नहरणोज्ज्वलं॥सर्वपापहरंध्यादेवंकुंजरनेदिनं॥॥इतिनमकेषुप
रिणोरुद्रस्यैतस्यप्रयोगः॥॥अथमीदृशमेतस्यप्रयोगः॥एकरात्रंजपेत्संचस
हस्राणिमुसंयुतः॥पुरश्चरणसिधिस्यात्प्रयोगाहस्ततो नवेत्॥अर्धशतंनयेत्प्रा
प्तं तथैवप्राणसंशये॥तस्करादिनयेच्चैवजुक्त्यास्पर्षिषाकुती॥यंचैवतुसहस्रा
णिजपेत्सोमुच्यतेनरः॥मंगलायतनं देवमुद्यानमति सुदरं॥ध्यायेदनचुराका
रमागच्छंतं पिनाकिनं॥॥इतिनमकेषुमेतस्यप्रयोगः॥॥अथविकिरिद्रेतस्यप्र
योगः॥॥त्रिरात्रंचरुनोजीसनसहस्राणिदशैवतु॥प्रदक्षिणममुंमंत्रंजपेन्नवशि
वालये॥पुरश्चरणसिधिःस्यात्सुंजीतायकर्मसु॥महानविरोधेनुविरोधस्याप
नुन्नये॥दधिमध्याज्यसंयुक्त्यायज्ञाहंसमिधोखिलाः॥अमुतंजुक्त्यादेवचयतेनो

महा.
१४५

न जायते ॥ जेतुकामस्तु सर्वान्त्रापामार्गसमिधुंति ॥ शतसाहस्रिकां कुर्मामिधस्ता
स्तुसर्पिणा ॥ कापिलेन समाक्ताः स्फुरेवं सर्वजमोनवेत ॥ निरञ्जो जेतुकामस्तुसमिधां
विल्वज्जुरुहः ॥ दधिमध्याज्यपक्वानां जुहुयात्तुमाहुती ॥ एवं कृते वराहादेवर्षमा
श्रोतुं संशयः ॥ सलिलं जेतुकामस्तु जलमध्ये स्वपावकं ॥ स्यापयित्वा कापिलेन सर्पि
पालहमाहुती ॥ जुहुयात्कर्मणा नेन नममस्यो न जायते ॥ मय्यजेतुं मयिस्तनना
मगृहणपूर्वकं ॥ कापिलान्मेन जुहुयात्तुमेकमनं द्विजः ॥ मण्डुदिरपुनवेधो मत्त
मंतस्मान्न विरति ॥ प्रसन्नवदनं सौम्यं रचितो दाहमंडनं ॥ अथ या सहितं ध्यायेत्तु
रसं धैर्यनिष्ठं ॥ इति नमकेषु विकिरितेषु प्रयोगः ॥ ॥ अथ सहस्राणि सहस्रे
स्य प्रयोगः ॥ कछुमेकं चरित्वा दौजपेत्सं च सहस्रकं ॥ पुरश्चरणमेवं स्यात्प्रमुंजीता
र्थकर्मसु ॥ सविवादिप्रधानानां पुरुषाणां मुपदेव ॥ तच्छातये महापालः कारयेदमुत

१४५

हुतिं ॥ समिधस्त्वयशात्मसाविकं कतनवास्तथा ॥ ब्रीहमश्वयवाश्वापि होम
व्यनिजात्रपि ॥ सर्वमेतद्दत्ताक्तं स्यान्नश्यं त्येवमुपदेव ॥ अथ मारणकामश्चे
त्प्रधानपुरुषस्तु ॥ समीपे रक्षितं मूर्तेर्जपेच्छतसहस्रकं ॥ ततो वल्मीकसन्त
तमूरालिंगं प्रकल्प्य च ॥ मंत्रेण नेन निधिं चेयावच्छास्त्रं वेधितम् ॥ एवं कृते नवे
न्मत्तः प्रधानपुरुषस्य वै ॥ यदि चेन्मरणदेनं रक्षितुं काक्षते तदा आराधयतां मर
णाणां मायया विनिक्षिपेत् ॥ तन्नीरेष्वकीमायां जुहुयादमुताहुती ॥ होम
इयं न वेद न घृताक्ताः शुक्लतंडुलाः ॥ मरणोपशमस्तस्य जायते तेन कर्मणा ॥ म
हाकांतारणमीतुकृत्वा नस्मानिमंत्रणं ॥ अथ साहस्रिकावत्सातेन गात्रानुलेपनं
॥ कृत्वा गच्छेत्ततस्तस्य नीतिः कापित जायते ॥ रत्नोऽनमकामस्तु कामवैडालमा
मिधं ॥ बलिहरं चतुर्दशं कृत्वा यां निशि संयतः ॥ बलिदेशं शमशानस्या देवं रत्नो

महा.
१४६

तमेन हि उग्रशसकनपालकोपोपहतिशतमे॥ सौवर्णशसकं कृत्वा जुहुयात्तस्य
सन्निधौ अष्टासहस्राणां ज्येन कुट्टस्यासिधेयानु॥ बुद्धिहरे कृतैवेत्यंशसकाधिप्र
मुच्यते॥ दक्षिणासमुद्रायेन देया स्यादन्नकर्मणि॥ कृत्विधिः साविना ज्ञा स्यात्स्वकर्मानु
सारतः निष्कन्नममुतकं वानिष्कं है मंतु दक्षिणा वसनाद्यपि देयं स्यादक्षिणात्वेन शक्ति
तः॥ अथ देवोपपन्नवाविष्टो जुहुयात्तस्य शतमे॥ सर्पिषा ए सहस्राणि नरोपमुसस
पडवाः॥ सर्वपापहरं देवं सर्वानरान्न पितं॥ सर्वसुधधनं ध्यायेत्सर्वलोकमह
म्बर॥ ॥ इति सहस्राणिसहस्रश इत्यस्य प्रयोगः॥ ॥ इति नमः कानुवाकेषु दशमोनु
वाकः॥ ॥ अथ सहस्राणिसहस्रश इत्यारम्भचतसराणं प्रयोगः॥ ॥ अत्र कुरुकुतुष्टम
प्येककर्मसाधनं॥ चांद्रायणं चरित्वा दौ जपेत्संच सहस्रकं॥ पुरश्चरणा सिद्धिः स्यात्
मुं जीताय कर्मसु॥ आनिचारिककामस्तुराजा होमप्रकारमेत॥ स्वदेशजा नैर्विप्राभ्यो

१४६

र्त्तुसंख्याकुतिर्न वेत्॥ शास्त्रलीलाजवेणानां वेत्तस्य च शरस्य समिधस्त्वर्कतलेन
वेष्टिताः शशकस्य॥ रक्तेण क्ता इह आसा होम इव तमापुनं॥ किंचितस्लिग्नेन सस्ते
न पिष्टेन विषराकृति॥ कृत्वा क्रमेण तां छित्वा सहस्रा एकसंख्यया॥ जुहुयादित्यम
चाणेशत्रयनामशत्रुषु॥ अनिचारदिने धेतैर्मंत्रैः कृत्वा दिने दिने॥ जुहुयात्संच सा
हस्री होम इव मथोच्यते॥ रधिमध्याह्न्यसंस्कृता हवी इत्यकृते सति राज्ञः कारवि
तुस्तस्मै देवास्तुर्नानिचारिकाः देष्टा करालवदनं ज्वलज्वलनमूर्धजं॥ विनाणं नि
शिखं दीपं ध्यायेद्भुजंगनूपणं॥ ॥ इति नमः केषु सहस्रश इत्यारम्भकुरुकुतुष्टमस्य
प्रयोगः॥ ॥ अथ ये ह वै धित्वा रत्नमिति चतसराणं प्रयोगः॥ अथ ये पृथामिति वयोः
प्रयोगः॥ कछुमेकं चरित्वा दौ जपेत्संच सहस्रकम्॥ पुरश्चरणा मेव स्यात्प्रयोगोपा
तिधीयते॥ पुत्रकामः स्वदाराणामतौ गमनसरे॥ स्वाग्राव ए सहस्राणि जुहुयात्

महा०

१४१

व्यमत्रनु॥ कापिलाज्वविमिश्रं तु कापिलं पय उच्यते॥ कुत्वे वमनुगा मी स्यात्पुत्रो वंशक
रोजवेत्॥ महातीर्थफलेशुः श्रेष्ठताकैस्तिजतंडुलैः॥ कुत्वाचाष्टौ सहस्राणि गच्छेत्तीर्थ
मनालपन्॥ तीर्थे स्नात्वा गृहानेत्यस्नानि माराधयेत्ततः॥ वागमं विसृजेत्तीर्थफलमिदं
पयार्थतः॥ ध्यानं तु सहस्राणि सहस्रं इत्यत्रोक्तं विज्ञेयं॥ ॥ इति येष्वामित्यनयोः
प्रयोगः॥ ॥ अथ मरातावंतश्चेत्यस्य प्रयोगः॥ अस्पृश्वरणादिकं येष्वामित्यत्रो
क्तमनुसंधेयं॥ इति नमकेषु मरातावंतश्चेत्यस्य प्रयोगः॥ अथ नमोस्तुरुङ्गेत्यस्यास
माश्रेयोमानुषोमंत्रस्य प्रयोगः॥ ॥ गृहीत्यासं यनो दीप्तादिव सैश्वैक विंशतैः॥ प्रथ
मे पंचके उग्धं द्वितीये नक्षत्रे त्रये कजं॥ अथोपवासः पश्चाच्च पूर्ववत् पंचकं यम॥ एवं कृ
त्वा ततः पश्चाध विष्णोः सदा जपेत्॥ तावन्ति दिवसा ये वततः पंच दिनानि तु॥ गलरघ
जले स्थित्वा जपित्वा ये कवासरं॥ अथ मर्षणं कर्मोक्तं विधिना संततो जपेत्॥ दद्यात्

१४१

सुर्वर्णनिष्काणि दशाचार्यस्य दक्षिणे॥ शुश्रूषां कापि कुर्वीत इव्याना वेतु तत्समा॥
एवं कृते जपे सिद्धिः पुरश्चरणकर्मणः॥ अन्नकामः स्वकीयाग्नौ नित्यं बभूवुः कृत्वा हृतं॥
संख्यात्वे सहस्राणि जपेदष्टौ शतानि वा॥ यावज्जीवं जने ध्यानं वज्रधने तत्कर्मणः॥
अथापरः प्रयोगो नृदरो स्वाग्नौ कुर्तिर्नवेत्॥ इत्यनुकापिलं स व्यात्वे सहस्रं॥ अथ
वृश्चिरसि प्रोक्तं विधानेनार्चनं नवेत्॥ तत उच्यते कृत्वा रक्तांगी रक्तांगी रक्तमूर्धजा॥
रक्तनेत्रा तया सर्वसाधये स्वात्मसंमतं॥ कर्मणा स्मसमारंज्य जा रुधिर पूरितान्॥
चतुरः कलशं स्तत्र स्थापयित्वा तिसंमतः॥ तर्पयेदन्वयात्मानं नाशयेन्नैव संशयः॥
जपेद्यस्य कृत्वा ज्ञानकामना सौमुता कृतीः॥ जुहुयात्सर्पिषा वज्रैः कलाज्ञानं ततो
जपेत्॥ जातिस्मरणं कामस्तु जुहुयात्सुता कृतीः॥ पयसा कापिलेनैव कृत्वा जाति
स्मरो जपेत्प्यानप्रकारस्तु सहस्राणि सहस्रं इत्यत्रोक्तं विज्ञेयं॥ ॥ इति नम

महा.
१४८

तमकेषु नमो रुद्रे नमः प्रयोगः ॥ इति नमः प्रयोगः कादशोऽनुवाकः ॥ अथ पर-
वेत्केषु प्रयोगेषु रहिता मादशानि रूप्यने ॥ रहिता सुतमा मध्याचाधमेति त्रिधाम-
ता ॥ तत्र सौवर्षनिष्काणं दशसाहस्रिकोत्तमा ॥ तदर्थं मध्यामा प्रोक्ता रताया त्रिसहस्रि-
का ॥ उत्तमा त्रिशती वा स्याद्विशती मध्यामा मता ॥ रातमात्राधमा सेया प्रकारः कीर्त्यते
उपरः ॥ उत्तमा तु चतुःषष्टिस्तदर्थं मध्यामा स्मृता ॥ चतुर्विंशतिरन्त्या स्यादस्यामे विधिरुच्य-
ते ॥ सहस्ररहिता देया दशपुरुषकर्षके ॥ रातानि पंच देयातिरुत्तिक्रपंचककर्षके
देयं रातत्रयमिति स्थितिः ॥ सर्वत्र विगुणं दद्यादाचार्या मनु रहिता ॥ बहुपुरुषनिष्का-
य उत्तमप्रतिपुरुषं ॥ अथैककर्षके कर्तुरेकस्यैवोत्तमा मता ॥ राता तत्र दशानां च द-
हिता कथितोत्तमा अथैषामध्यामा रातिरहिता दाननिर्णयः ॥ अनुक्त रहिता केषु प्र-
योगेषु मीरिताः ॥ विजवे सति मो मोहात्तन कुर्याद्विधिविस्तरं ॥ नैव तत्कलमाप्नोति

१४८

तिप्रलोकनं तमानसः ॥ इति रहितो मत्ता ॥ अत्र नूनानिरक्तोक्तिप्रत्ययमजिह-
र्षया ॥ सौमिस्तं बेरमाधीराचर्मनिर्मितवाससंडिजमजयमहातैरवमहातीम-
नूतनपित्तमूलकुंडलिकुंडलालंकृतमतिघनघनविलसिततडिपुमिति च लड-
रुतरकरवालनिखिलनिगमोपमीयमानसुरवरनिकरपरिचयविरचितचतुरच-
राणां गारकरकमलकलितकपालसरसिजासनविस्तारितसमस्तव्यस्तसमस्त-
जगदिस्तारसंहारसंनारसन्नधुनिर्गुणनिरवधिकपरिमाणनीहारमरीचारमरी-
चिविरेचिव्यापारपात्रीजजलितजमज्जराजिरामहरडुरितहरअपरदिगंगनासं-
भोगसरागपतंगजंगालिगितोत्तमांगनमध्वनयमुनेमदनमददमनमन्नमधुकर-
उरंकारसंकाशनिजमंगसंरावकिंकीर्णकलितजलितपाराहतिक्लिनमहीमं-
उलाधारां उजपतिप्रसूयमानतां उवाउं वरकृत्कारोत्कर्षध्वस्तदैत्यदानवसेयात

महा-
१४७

निरंतरांतरितरांतोतः करणान्नवरतधाराधरध्वानगेनीरघर्घरगलवलय
फल्कारसंजिन्नगकरगुहाराजीविराजमानधरधराधीशकन्यकांतिसंज्ञाननि
जकलेवरैकदेशअखिलजगद्धीशमहेशानमस्तेनमस्तेनमस्ते॥ ॥ आरौकर्म
वृशाडुदचुदखिलत्रैलोक्यमूलोक्तः॥ पश्चात्तलवितोन्नरंगविनवश्रीलसमुन्नेष
क॥ अतेलोचनमुद्रणाविघटनांनिप्रगज्जमहोलानेलोचनमाविरस्तुषुरुतः संसा
रसंमोहनं॥ १॥ आधारंचतुराननस्यकरकासंबद्धपायः स्मराधोमंगिरिकन्यका
कुचनराजोगस्यजागरुतेः॥ आशपालकमालजालमखिलब्रह्मांडजोडस्थितेशा
पारविमो-नामरुणधामंतर्मनस्तन्महः॥ २॥ इतिनमकमंत्राणांप्रयोगविधिः॥ ॥ स
माप्तसकलश्रीरुद्रविधानं॥ ॥ इतिश्री॥ ॥ महासर्वारथ्येमहनिप्रबंधेमाधरनाम्नोम
दनात्मजस्यसक्तमरलोघनिधिनिषष्टिस्तुंगस्तरंगोयमगादगाधः॥ ॥ अथषोडशर्च

१४८

पुरुषसूक्तस्यविधिः रुद्रविधाने॥ वक्ष्येपुरुषसूक्तस्यविधानंतत्त्वचनं प्रति॥ अग्निका
र्षेजपविधिस्तोत्रचैवतदात्मककं॥ कुर्माप्येथाक्तविधिनाप्राप्नुवः सुधमानः॥ प्र
थमांविन्यसेदामेदिद्वितीयांरुद्रिणेकरे॥ तृतीयांवामपादेतुचतुर्थीरुद्रिणेतथा॥ पंच
चमीवामजानौतुषष्टिवैरुद्रिणेतथा॥ सप्तमीवामकक्षांतुअष्टमीरुद्रिणेतथानव
मीनानिमधेतुदशमीरुद्रमेतथा॥ एकादशीकंठदेशेद्वादशीवामबाहुके॥ त्रयोद
शीरुद्रिणेचआस्यदेशेचतुर्दशी॥ अहोः पंचदशीचैवषोडशीमूर्ध्निविन्यसेत्॥ रा
वेत्यासविधिंरुद्रापश्चाधोमंसमाचरेत्॥ होमंसमारजेदित्कपलक्षणांतस्माज्जपेत्
जामाहोमेचायमेवत्यासप्रकारः॥ एवंत्यासविधिंरुद्रापंचांगानिसमाचरेत्॥ ब्राह्मणे
स्मेत्यादिकानिर्हृष्टिः॥ पंचांगकल्पना॥ ब्राह्मणोस्मसुखमासीदित्याद्याः पंचरुचः॥ पंच
चांगान्यसेत्याद्याः॥ ताश्चाश्वलायनशारवापाठक्रममुक्ताः॥ रुद्रमंशिरःशिखाकवच

महा-
१५०

मस्तौचेतिपंचांगनिब्राह्मणोऽस्यसुखमित्येवंप्रवित्वाहृदयामनमइतिहृदये॥चंद्रमान
सइतिप्रवित्वाशिरसेस्वाहेतिशिरसि॥नान्माआसीदितिप्रवित्वाशिरसायैवषडितिशि
खायां॥सप्तास्यासन्नितिप्रवित्वाकवचायकुमिति कवचं॥महोमज्ञमितिप्रवित्वाअस्त्रा
यफडित्यस्त्रं॥एतच्चन्यासद्वयंसंकल्पानंतरंकर्तव्यंतथा॥अमुकदेशेअमुकका
लेअमुककामनायापुरुषस्तुक्तस्मजपस्तुक्तेनहोमंविष्ण्वाराधनंवाकरिष्यइतिसं
कल्पपूर्वोक्तंन्यासद्वयंविधायरुषिदेवतछंदांस्यपिविदित्वाजपादिकर्मसमारभेत
॥तत्रचमराजपोहोमोक्तिमतेतरापिपरमेश्वरंसमाराध्यजपोद्वितीयमासनंदघा
त्याद्यंचैवइतीममाचतुर्ध्यांघ्यंप्ररातव्यंपंचम्याचमनंतथा॥षष्ठ्यास्नानंप्रकुर्वीतस
प्रम्यावस्त्रमेवच॥महोपवीतमष्टमानवम्यानरगतं॥दशम्यांगंधरानंस्मारेका
दशमाचमाल्यक॥षादशपाधूपदानंस्यात्रयोदशपाचदीपकं॥चतुर्दशपानिवेद्यंतुपंच

१५०

दशपानमस्तिक्या॥उदासनंतुषोडशोडपचारास्तुषोडश॥स्नानेवस्नेचनैवेद्येदद्याच
मनीयकं॥दद्यात्पुरुषस्तुक्तेनयःपुष्पाणापरावच॥अर्चितंतेनवैसर्वत्रैलोक्यं सच
राचरं॥दक्षिणंतुयथाशक्ताषोडशेनप्ररापयेत्॥पूजादिसंस्तुपार्थदक्षिणंहीम
तेताषोडशेनयज्ञमयजंतेत्यनेनमंत्रेणदद्यादित्यर्थः॥तत्रप्रदक्षिणं कृत्वा
जपंकुर्मांसमाहितं॥मथ्यात्राक्तिजपित्वाचस्तुक्तंचास्मैनिवेदयेत्॥देवस्मदक्षिणेप्रा
ग्धुंउंस्थंडिलमेववा॥कारयेत्प्रथमर्चानुप्रोक्तंतुद्वितीयमा॥इतीममाग्निर्मद
द्याचतुर्ध्यानुसमिधनं॥पंचम्यात्वाज्यसंस्कारश्चप्रपणंतथा॥षष्ठ्या नलस्यमधे
तुकल्पयेत्प्रमासनं॥चिंतयेत्तत्रदेवेशंकाजानलसमप्रजंविहतासंवाहणी
र्षरक्तासंरक्तलोचनं॥वाहोहयःएवंदेवध्यात्वासप्रम्याद्यानिःपचतिर्गतिःक्रमे
णगंधादिनैवेद्यानं॥पंचोपचारपूजादेवस्मानुत्तमाकुर्मादित्याह॥ततो गंधंचपुष्पं

महा.
१५१

चभूपंशपंनिवेदितं॥अनुज्ञाप्यततः कुर्यात्सप्तम्यादिमयाक्रमं॥समिधः प्रत्यचं पूर्वं
जुहुयादग्निधारिताः॥ततोऽष्टतेन जुहुयाच्चरुणा चततः पुनः॥एवं कृत्वा ततस्त्वसमीपे
स्नानमुच्चरेत्॥जितं नेपुं उरीकाक्षनमस्ति॥धुनमोजगवते वासुदेवाय शुभज्ञानस्वना
विने देवानां दानवानां च सामान्यमधिदैवतं॥सर्वदा चरणं दंडं ब्रजामिशरणं तव॥ए
कस्त्वमसिलोकस्य स्नायां संहारकस्तथा॥अधस्तथा नुमता च युगमाया समावृतः॥
संसारसागरं घोरमनंतं जेशसाधनं॥त्वामेव शरणं प्राप्य निस्तरं॥तिमनीषिताः॥
न तैरूपेन चाकारेणानुधानि न चास्पदं॥तथापि पुरुषाकारो न कानां त्वं प्रकाशये
नैव किंचित्परोक्षं ते प्रत्यक्षोऽसि न कस्यचित्॥नैव किंचिदसि धंतेन च सिद्धोऽसि कस्य
चित्॥कार्याणां कारणं पूर्वं वचसा वा क्यमुन्नमं॥योगिनां परमां सिद्धिं वंदति परमं वि
दुः॥अहं नीतोऽस्मि देवेश संसारेऽस्मिन्नयावहे॥पाहि मां पुं उरीकाक्षनजानेश्वरं

१५१

रं॥कालेषु पितृसर्वेषु दिक्षु दिक्षु सर्वासु चाच्युत॥शरीरेऽपि गतौ चापि वर्धते महद्भयं॥
त्वत्पादकमलादप्यन्नमेजन्मातरेषु पिनिमित्तं कुशलस्यास्ति येन गच्छामि स ऊर्ति
॥विज्ञानं यदिदं प्राप्नोमि यदिदं ज्ञानमार्जितं॥जन्मातरेऽपि मे देवमान्तरद्वयपरित्यगः॥
दुर्गतावपि जातायां त्वं गतिस्त्वमतिर्ममायदिनाशं च विंदे मं तावता स्मिन्नाती सदा॥अ
कामकतुषे चित्तममते प्रादमोऽस्मि तं॥कामये वै सवत्से तु सर्वजन्मसु के वलं॥इत्येष
मनयास्तु तास्तु ता देवं दिने दिने॥किं करोस्मीति चात्मानं देवायैव निवेदयेत्॥जिते
ते पुं उरीकाक्षे त्वा रम्ये तावत्सं तं स्तोत्रं॥अथ फलविशेषादितिकर्तव्यताविशेषः प्र
ज्ञासाच पुरुषस्य हरेः सूक्तं स्वर्गं धनं मरुत्करं॥आत्मज्ञानमिदं पुण्यं योगज्ञानमि
दं परं॥फलाहारो जपे नित्यं पश्यन्नात्मानं मत्तानि॥फलानि तु कोपवसेन्मासमग्निश्च
वर्त्तयेत्॥अरण्ये निवसेन्नित्यं जपेन्नित्यं मर्षिमुनिः॥कश्चिन्निषवत्तं काले स्नायादप्यु

महा.
१५२

१५२

मध्यस्थान्छद्धानस्य कुर्वतः॥ होमं वाप्यथवा र्जयमुपहारमथोचरुं॥ कुवीतयेन
कामेन तत्सिद्धिमुपधारयेत्॥ ज्ञातिश्रेष्ठं महद्वित्तं यशो जोकपरां गतिं॥ पापेक्षवि
प्रमोक्षश्च न वेत्तुं न संशयः॥ अया निधीयते कर्म पुत्रकामस्य वै स्मवं॥ सुक्त
पक्षे पुत्रे वारे सुनत्रे सुगोचरे॥ द्वादशं पुत्रकामस्तु चरुं कुवीत वै स्मवं दं पत्न्यो रु
पवासः स्यादेकादशं सुरालये॥ रुद्रिः पौरुषाणिः सम्यगर्चयित्वा जनाईनं॥ चरुं
पुरुषसूक्तेन अपयैत्तु पुत्रकाम्यया॥ प्राप्नुयादै स्मवं पुत्रमचिरात्संतति स्म चरुं पु
रुषसूक्तेनेति॥ स्वर्गस्योक्तविधिना पायसचरुं अपयनं पुरुषसूक्तं पवेत्॥ एवं च
रुं अपयित्वा पश्चात्पुरुषसूक्तेन अपयनं पुरुषसूक्तं पवेत् चरुं अपयित्वा पश्चात्पु
रुषसूक्तेन चरुं जुहुयात्॥ सूक्तेनेति॥ वचनात्सकलमपि सूक्तमविच्छिन्नं होमसा
धनं ननु प्रत्येकमचः॥ होमं संख्या च सहस्रं॥ एतद्विशुद्धिं तो जपः॥ अयमर्थः॥

महा-
१५३

कृत्वा कारुण्यमुपक्रम्य पुनर्जपित्वा शुक्लैः कारुण्यं रं पती उपोष्य कारुण्यं चरुं अप-
मित्रा सहस्राङ्गुलीर्जुं कुर्यादिति॥ अथापरः प्रकारो यमेकादश्यामजो जनं रं पतो पुं-
रुषं सूक्तनित्यकर्मविरोधिनि॥ काले जपेदिरं सूक्तमेकादश्यामनिरंतरं॥ कारुण्यं
प्रयतो नृत्वा पयसानिर्वपेच्चरुं॥ कारुण्यं कारुण्यं येषं पयसानिर्वपेच्चरुं॥ एवमिति॥ ए-
कादश्यामुपवासादिकं कृत्वा स्वर्गः॥ कृत्वा जपविधिबद्धां चरुं यिः पौउशानिर्वधुः॥ क-
तां जलिपुटो नृत्वा सूक्तं सानि प्रयोजयेत्॥ सानिरिति॥ पौउशानिर्वधुः॥ यिः पौउशानिर्वधुः॥
समिधोश्च त्वरं सपुं कृत्वा जपं जु कुर्यात्पुनः॥ उपस्थानं कृत्वा रास्य ध्यायेच्च मधुसू-
तं॥ उपस्थानं कृत्वा रास्येति॥ कृत्वाति वाक्यशेषः॥ अग्न्युपस्थानं चाग्रे यैर्मंत्रैः॥ हवि-
र्होमंततः कुर्यात्प्रचं वापतः शुचिः॥ हविः शेषं नमस्कृत्या नारी नारायणं पतिं॥
नृत्वा हविः शेषं लक्ष्म्यां संविशेत्तत्तत्॥ हविः शेषं नमस्कृत्या नारी नारायणं पतिं॥

१५३

प्रतिपत्तिकर्मणि सिधे लघ्वाशात्यनेनैव तयोतयति॥ कारुण्यं माहारांतरपरित्यागे-
न पत्नी हविः शेषमेव लघुयथा तस्यानुं कृति॥ संविशेत्तत्तत्तमिति॥ क्षणं वा मशा-
मिनी नृत्वा दित्यर्थः ततः कृत्वा त्विरं कर्म कर्तव्यं विजतर्पणं दित्यां स्त्री निर्वर्त्तेत
यावद्भर्त्तनं विंदति॥ यथा जार्मया सहैतत्कर्म कृतं तां मुक्ता सति संजवेत्तां जार्मयां नग-
हेतु किं तं कालं यावदेवागर्जो न विंदति॥ अनेक जार्मयाः सह कर्त्तव्येन दोषो नृत्वा
यां संगमेपि॥ यथा त्वस्मिन् कर्मण्यपननु प्रतिष्ठा जार्मयां कुरु मती स्यात्॥ तदापि कर्मण्य-
नुप्रविष्टा यावद्भर्त्तनं विंदति तावदत्यानोपेयात्संजवेत्तः शुक्लस्यान्यत्र गार्धानाह-
मत्वात्॥ मंत्रं संजतस्य वीमं स्यात्पुनर्निषेके सह अधिकारिणां गर्जानुदयाच्च॥ ए-
व च दष्ट हेतुनिमित्तत्वादन्यस्मात्तन्निषेधस्य॥ कृतौ जार्मयां मुपेयादिति नियमाति-
क्रमरापोऽप्येव किंच॥ स्मृतिपुराणदिषु स्मरनेः॥ प्रावल्या दस्तेव नियमाति क्रमरो

महा.
१५६

यापहं॥१२॥यानिनामानिगोलानिविरयातानिमहात्मनः॥रुषिभिःपरिगीतानितानिव
हामिन्नतमे॥१३॥तुंरुस्रदिव्यसहस्रनाम्नामनुष्टुप्छंदः॥श्रीवेदव्यासोत्तमगवानपि
ः॥श्रीकृष्णःपरमादेवताश्रमतांशुप्रबो ज्ञानुरितिबीजं॥देवकीनंदनःस्मृतेतिश्र
क्तिः॥उद्भवः॥होत्रेणोदेवइतिपरमोमंत्रः॥शंखचक्रंनंदकीचक्रंनिकीलकं॥शाङ्ग
धन्वागदाधरइत्यस्त्रंश्रीकृष्णश्रीलक्ष्म्यंसमस्तपापक्षयार्थंवाअनिलक्षितकामना
र्थंवाविनिमोगः॥८॥तुंविष्णुविष्णुर्वषट्कारोत्तमव्यनवन्मनुः॥नूतकृतनूतन
कोत्ततात्मानूतनानवनः॥१४॥नूतान्मा॥१०॥परमात्माचमुक्तानांपरमागतिः॥अव्य
यः॥पुरुषःसाली॥हेत्रहोत्तरावच॥१५॥मोगोमोगविहंनेताप्रधानपुरुषेश्वर
ः॥२०॥नारसिंहवपुःश्रीमान्केशवःपुरुषोत्तमः॥१६॥सर्वः॥शर्वः॥शिवस्याणुर्न
तादिनिधिरेवमःसंनवोः॥१०॥नावनोत्तर्जाप्रनवःप्रनुराश्वरः॥१०॥स्वयंनःशंभु

१५६

रादित्यःपुष्कराक्षोमहास्वनः॥४॥अनादिनिधिनोधाताविधाताधातुरुत्तमः॥१८
॥अप्रमेया॥रुषीकेशःपद्मनाभोऽमरप्रभुः॥विष्णुकर्मात्मनु॥१५॥स्वरास्यवि
ष्टः॥स्यविरोध्रवः॥१७॥अग्रास्यः॥शश्वतः॥कृष्णो॥लोहिताक्षः॥प्रतदनः॥प्रन
तः॥६०॥स्त्रिककुक्ष्यामपवित्रंमंगलंपरं॥२०॥ईशानःप्राणदःप्राणोज्येष्ठःश्रेष्ठः
प्रजापतिः॥हिरण्यगर्भोऽनूगर्भो॥१०॥माधवोमधुसूदन॥२१॥ईश्वरो॥विक्रमी॥ध
नी॥मेधावी॥विक्रमी॥धनी॥मेधावी॥विक्रमाक्रमः॥अनुत्तमो॥८०॥उराधर्षः॥न
नि॥रात्मवान्॥२२॥सुरेशः॥शरंगं॥शर्मविश्वरेताः॥प्रजानवः॥अहः॥८०॥संवत्स
रो॥व्यालः॥प्रत्ययः॥सर्वदर्शनः॥२३॥अजः॥सर्वेश्वरः॥सिद्धिः॥सिद्धिः॥सर्वादि
च्युतः॥१००॥वृषाकपि॥रमेयात्मा॥सर्वयोगविनिस्तः॥२४॥वसुर्वसुमनाः॥स
त्यः॥संमितः॥समः॥अमोघः॥११०॥पुंडरीकाक्षो॥वृषकर्मा॥वृषाकृतिः॥२५॥

मह.
१५७

रुद्रो॥ वक्रशिरा॥ वलुर्विश्वमोनि॥ शुचिश्वा॥ अमृतः॥ शाश्वतः॥ स्मृतः॥ ११२०॥
वराहो॥ महाना॥ ११२१॥ सर्वगः सर्ववित॥ तानुर्विष्वक्केनो जनादन॥ वेदो वेद
विद्वंजो॥ ११२२॥ वेदो गोवेदवित्कविः॥ ११२३॥ लोकाध्यक्षः॥ सुराध्यक्षः॥ धर्माध्यक्षः॥
कृताकृतः॥ चतुरात्मा चतुर्व्यूहः॥ अतुष्टः॥ ११२४॥ अतुष्टजः॥ ११२५॥ ज्ञानिन्सु॥ ज्ञो ज
नो जेता॥ सहिष्मर्जगरादिजः॥ अनयो विजमोजेता॥ विश्वमोनि॥ पुनर्वसु॥ ११२६॥
॥ ११२७॥ उपेन्द्रो वा मनः॥ प्राप्नु॥ रमो धः॥ शुचि॥ रूर्जितः॥ अतीन्द्रः॥ संग्रहः॥ सर्गो ध
तात्मा॥ ११२८॥ निममो यमः॥ ११२९॥ वेद्यो वैद्यः सदायोगी॥ वीराहा॥ माधवो मधु॥ अ
तीन्द्रियो॥ महामयो॥ ११३०॥ महो साहो॥ महाबलः॥ ११३१॥ महाबुधिर्महावीर्यो॥ म
हाशक्तिर्महाद्युतिः॥ अनिर्देवपवपुः॥ श्रीमानमेयात्मा॥ महाद्विधकः॥ ११३२॥ महेश
सो॥ महाना॥ श्रीनिवासः॥ सतांगतिः॥ अनिरुधः॥ सुरानंदो गोविंदो पतिः॥ ११३३॥

१५७

मरीचिदमतो॥ ११३४॥ हंसः सुपर्णो॥ जुजगोत्तमः॥ हिरण्यनाभः॥ सुतन्पाः पद्मना
भः प्रजापतिः॥ ११३५॥ अमृतः॥ सर्वदस्किहः॥ ११३६॥ संधाता॥ संधिमान्॥ स्थिरः॥ अजो
॥ दुर्मर्षणः॥ शास्ता॥ विश्रुतात्मा॥ सुरारिहा॥ ११३७॥ गुरुगुरुनमो॥ ११३८॥ धाम॥ सत्यः॥ स
त्यपराक्रमः॥ निमिषो निमिषः॥ स्वामी॥ वाचस्पतिरुदारधीः॥ ११३९॥ अग्रणी॥ अमणी॥
श्रीमा॥ ११४०॥ न्यायो॥ नेता॥ समीरणः॥ सहस्रमूर्धा॥ विश्वात्मा॥ सहस्रपात्॥ ११४१॥ आव
र्तनो॥ निहतात्मा॥ संवतः॥ ११४२॥ संप्रतर्दनः॥ सहस्रवर्तको वक्रि॥ रनिलो॥ धर
णीधरः॥ ११४३॥ सुप्रसादः॥ प्रसानात्मा॥ विश्वध्विष्व॥ नुविंमुः॥ ११४४॥ सत्कर्ता॥ सत्क
तिः॥ साधु॥ जक्रु॥ नारायणो नरः॥ ११४५॥ असंख्येयो प्रमेयात्मा॥ विशिष्टः॥ शिष्टकृत
॥ ११४६॥ शुचिः॥ सिधार्थः॥ सिधार्थसंकल्पः॥ सिधिरः॥ सिधिसाधनः॥ ११४७॥ हृषाहीर
यतो॥ विस्तु॥ हृषपर्वः॥ हृषोदरः॥ ११४८॥ वर्धनो॥ वर्धमानश्च॥ विविक्तः॥ अकृतिसागर

महा.
१५८

॥४१॥ सुनुजो। दुर्धरो॥ वामी॥ महेंद्रो॥ वसुरो॥ वसुः॥ २०॥ नैकरूपो॥ बृहद्रूपः॥ शिपिवि
ष्टः॥ प्रकाशनः॥ ४२॥ तुंजसेजो॥ युतिधरः॥ प्रकाशात्मा॥ प्रतापनः॥ रुद्रः॥ स्पृष्टाक्षरो
॥ मंत्रः॥ २०॥ श्रंशंशु॥ नास्करयुतिः॥ ४३॥ अमृतं प्ररुवे॥ जानुः॥ शराविंदुः॥ सुरेश्व
रः॥ ३०॥ पधं॥ जगतः॥ सेतुः॥ समधर्मपराक्रमः॥ ४४॥ नतनव्यनवनाथः॥ २०॥ प
वनः॥ पावनो॥ नलः॥ कामहा॥ कामरुकातः॥ कामः॥ कामप्ररः॥ प्रनुः॥ ४५॥ युगादिक॥
॥ ३०॥ युगावर्तो॥ नैकनायो॥ महाशनः॥ अदशो॥ व्यक्त रूपश्च॥ सहस्रजि॥ रमंतजित
॥ ४६॥ इष्टो॥ विष्टिष्टः॥ शिष्टेष्टः॥ ३०॥ शिखंडी॥ नकुपो॥ वृषः॥ क्रोधहाक्रोधः॥ ककर्त्ता॥
विश्ववाहु॥ महधरः॥ ४७॥ अचनः॥ प्रथितः॥ ३०॥ प्राणः॥ प्रणरो॥ वासवानुजः॥ अशानि
धिरेधिष्ठानमप्रमत्तः॥ प्रतिष्ठितः॥ ४८॥ स्कंदः॥ स्कंदधरो॥ धुर्मो॥ ३३०॥ वरदो॥ वासु
वाहनः॥ वासुरेवो॥ बृहजानु॥ रादिदेवः॥ पुरंदरः॥ ४९॥ अशोकः॥ स्तारणः॥ स्तारः॥

१५८

॥ ३४०॥ शैरि॥ र्मडकुलेश्वरः॥ अनुकूलः॥ शतावर्तः॥ पृथ्वापमनिनेक्षणः॥ ५०॥ प
यनानो॥ रविराक्षः॥ प्रमगर्जः॥ शरीरनत॥ ३५०॥ महर्धि॥ रुंधो॥ वृधात्मा॥ महोत्तो॥ ग
रुडध्वजः॥ ५१॥ अतुलः॥ शरनोनीमः॥ सममत्तो॥ हविर्हरिः॥ ३६०॥ सर्वलक्षणल
क्षणयो॥ लक्ष्मीवानसमितिजयः॥ ४२॥ विहरोरोहितोमार्गो॥ हेतुर्दामोदरः॥ सहः॥ म
हीधरो॥ ३३०॥ महानागो॥ वेगवा॥ नमिताशनः॥ ५३॥ उडुवः॥ क्षोत्रागो॥ देवः॥ श्रीगर्ज
ः॥ परमेश्वरः॥ करणंकारणं॥ ३८०॥ कर्त्ता॥ विकर्त्तागहनोपुहः॥ ५४॥ व्यवसायो॥ व्य
वस्थानः॥ संस्थानः॥ स्थानदे॥ ध्रुवः॥ ३९०॥ परर्धिः॥ परमस्पष्टः॥ सुष्टः॥ शुनेक्षणः॥
॥ ५५॥ रामोविरामो॥ विरतो॥ मार्गेनेमोनयः॥ ४००॥ वीरः॥ शक्तिमंताश्रेष्ठो॥ धर्मो॥ धर्म
विदुत्तमः॥ ५६॥ वैकुण्ठः॥ पुरुषः॥ प्राणः॥ प्राणरः॥ प्रणवः॥ एषुः॥ ४१०॥ हिरण्यवर्णः॥ गरु
नुष्टो॥ व्याप्तो॥ वासु॥ रधोत्तजः॥ ५७॥ रूतुः॥ सुरदर्शनः॥ कालः॥ परमेश्वरपरिग्रहः॥ ४२०

महा.
१५८

॥३॥ संवत्सरो ॥ इत्यो ॥ विश्रामो ॥ विश्वदत्तिता ॥ ५८ ॥ विस्तारः ॥ स्थावरः ॥ स्थाणुः ॥ प्रमाणं
वीजमवयवं ॥ अर्थो ॥ ४९ ॥ नर्थो ॥ महाकोशो ॥ महाजोगो महाधनः ॥ ५० ॥ अनिर्विसः ॥
स्यविशेषार्धमयूषो ॥ महामरुतः ॥ नक्षत्रनेमि ॥ ४४ ॥ नक्षत्राक्षमः ॥ क्षामः ॥ समीहनः ॥
॥ ६० ॥ यज्ञज्ञो ॥ महेश्वरः ॥ क्रतुः ॥ सत्रसतांगतिः ॥ ४५ ॥ सर्वदशी ॥ विमुक्तान्ता ॥ स
र्वज्ञो ॥ ज्ञानमुक्तमं ॥ ६१ ॥ सुव्रतः ॥ सुमुखः ॥ सहस्रः ॥ सुघोः ॥ सुषट् ॥ सुहृत् ॥ ४६ ॥
मनोहरो ॥ जितक्रोधो ॥ वीरबाहुर्विदारणः ॥ ६२ ॥ स्वपनः ॥ स्ववशो व्यापः ॥ नैकात्मानै
ककर्मकृत् ॥ वत्सरो ॥ ४७ ॥ वत्सलो वत्सीरन्तर्गर्भधनेश्वरः ॥ ६३ ॥ धर्मगृध्रधर्मकृध
र्मासदसत्तरः ॥ ४८ ॥ महारं ॥ अविज्ञाता ॥ सहस्रांशुर्विधाता ॥ कृतज्ञहृत् ॥ ४४ ॥
गजस्तिनेमिः ॥ सत्वस्थः ॥ सिंहो ॥ नूतमहेश्वरः ॥ आदिदेवो ॥ ४९ ॥ महादेवो देवेशो
देवन्दुरुः ॥ ५० ॥ उत्तरो गोपतिर्गोप्ता ॥ ज्ञानगम्यः ॥ पुरातनः ॥ शरीरनूतनोक्ता ॥ ५० ॥

१५८

कपीशो ॥ नृदिदत्तिता ॥ ६६ ॥ सोमपोमतपः ॥ सोमः पुरुजित्पुरुषोत्तमः ॥ नयोजयः ॥ स
त्यसंधो ॥ ५१ ॥ दाशार्हः ॥ सात्वतापतिः ॥ ६५ ॥ जीवो ॥ विनयिता ॥ साक्षी ॥ मुकुंदो ॥ मितवि
क्रमः ॥ अन्नो निधिः ॥ रनेतात्मा महोदधिरागो ॥ ५२ ॥ तकः ॥ ६८ ॥ अजो ॥ महाहः ॥ स्वा
भावो ॥ जिता मित्रः ॥ प्रमोदनः ॥ आनंदो ॥ नंदनो नंदः ॥ सत्यधर्मी ॥ त्रिविक्रमः ॥ ५३ ॥
६१ ॥ महर्षिः ॥ कपिलाचार्यः ॥ कृतज्ञो मेदिनीपतिः ॥ त्रिपदः ॥ स्निग्धशीर्षको ॥ महाश्रगः ॥
कृतांतकृत् ॥ ५० ॥ महावराहो गोविंदः ॥ सुरेणः ॥ ५४ ॥ कनको गदी ॥ गुप्तो ॥ गजोरो ॥
गहनो गुप्तः ॥ शक्रगदाधरः ॥ ५१ ॥ वेधाः ॥ स्वागो ॥ जितः ॥ कृष्णो ॥ ५० ॥ ददः ॥ संकर्षणो च
तः ॥ वरुणो वारुणो वृक्षः ॥ पुष्कराक्षो ॥ महामनाः ॥ ५२ ॥ नगवान्नगहर्भदी ॥ ५६ ॥ वनमा
जीहवापुधः ॥ आदित्यो ॥ ज्योतिरादित्यः ॥ सहिस्वर्गति सत्तमः ॥ सुधन्वा ॥ खंडपरशु ॥ र
क्तो ॥ इविण्मदः ॥ ५७ ॥ दिवस्वरः ॥ सर्वदग्धासो वाचस्पतिः ॥ रमो निजः ॥ ५३ ॥ त्रिसा

महा.
१६०

मा॥ सामगः॥ सामनिर्वाणं॥ जेणजं॥ निषक॥ ५८०॥ सन्नासकृच्छमः॥ शंतो॥ निष्ठा॥ शंति
परायणः॥ ७५॥ शुचांगः॥ शान्तिरः॥ स्नाना॥ कुमुदः॥ ५९०॥ कुवलेश्वरः॥ गोहितो गोपति
॥ गेष्ठा॥ वृषणाक्षो॥ वृषप्रियः॥ ७६॥ अनिर्वृत्ती॥ निर्वृत्तात्मा॥ संक्षेपा॥ हेमकृच्छिवः॥ ६००
श्रीवत्सवत्ताः॥ श्रीवासः॥ श्रीपतिः॥ श्रीमतावरः॥ ७७॥ श्रीदः॥ श्रीशः॥ श्रीनिवासः॥ श्री
निधिः॥ श्रीविज्ञावनः॥ श्रीधरः॥ श्रीकः॥ श्रेयः॥ श्रीमाह्लोकत्रयाश्रयः॥ स्वदाः॥ स्वर्ग
॥ शतानंदो॥ नंदिज्योतिर्गणेश्वरः॥ विजितात्मा॥ ६१॥ विधेमात्मा॥ सकीर्त्तिः॥ छिन्न
संशयः॥ ७८॥ उदीर्त्तः॥ सर्वतश्चक्षुरनीशः॥ शाश्वतस्मिरः॥ नृशयो॥ नृषणोन्मतिः॥ ६३
विशोकः॥ शोकनाशनं॥ ८०॥ अर्चिष्मानर्चिष्मानर्चितः॥ कुंजोविशुधात्मा॥ विशोध १६०
नः॥ अनिरुधोप्रतिरयः॥ प्रभुम्नो ६४०॥ मितविक्रमः॥ ८१॥ कालनेमिनिहा॥ वीरः॥
शूरः॥ शूरिजनेश्वरः॥ त्रिलोकात्मा॥ त्रिलोकेश्वरः॥ केशिहा॥ हरिः॥ ६५०॥ ८२॥ काम

देवः॥ कामपालः॥ कामीकांतः॥ कृतागमः॥ अनिर्देशवपुः॥ विष्णुर्वीरो॥ नंतो॥ धनंज
यः॥ ६६०॥ ८३॥ ब्रह्मणो॥ ब्रह्मकृद्ब्रह्माब्रह्मस्रविधर्धनः॥ ब्रह्मवित॥ ब्रह्मणोब्रह्मा
॥ ब्रह्मज्ञोब्रह्मणप्रियः॥ ६७०॥ ८४॥ महाक्रमो॥ महाकर्मा॥ महातेजामहोरगः॥ महा
क्रतुः॥ महामज्जा॥ महामज्ञो॥ महाहविः॥ ६८०॥ ८५॥ स्तव्यः॥ स्तवप्रियः॥ स्तोत्रं॥ स्तुतिः॥
स्तोता॥ रणप्रियः॥ पूर्यः॥ पूरयिता॥ पुण्यः॥ पुण्यकीर्त्तिरनामयः॥ ८६॥ सद्रुतिः॥ ७००
॥ सत्कृतिः॥ सत्ता॥ सद्रुतिः॥ सत्परायणः॥ शूरसेनो॥ यडुश्रेष्ठः॥ संनिवासः॥ सुमा
मुनिः॥ ८८॥ नृतावासो॥ वासुदेवः॥ सर्वासुनिलयो॥ ७१०॥ नलः॥ दर्पहा॥ दर्परो॥ रजो
धुर्धरो॥ यापराजितः॥ ८९॥ विश्वमूर्त्तिर्महामूर्त्तिर्महामूर्त्तिर्हीमूर्त्तिर्मूर्त्तिमान्॥
७२०॥ अकमूर्त्तिरमृत्कः॥ शतमूर्त्तिः॥ शतानन॥ ९०॥ एकोनैकः॥ सबः॥ ककिंय
॥ ७३०॥ नृपदमनुत्तमं॥ लोकबंधु॥ लोकनाथोमाधवो॥ नृकवत्सलः॥ ९१॥ सुव

महा०
१६१

लवर्णो हे मांगो ॥ वरंग ॥ अदनांगदी ॥ १४० ॥ वीरहा विषमः ॥ अयो ॥ घताशीरचल ॥ अ
लः ॥ १४१ ॥ अमानो ॥ मानरो मायो लोकस्वामी ॥ १४२ ॥ त्रिलोकधक ॥ सुमेधा मेधजा ॥ धन्य
॥ ससमेधा धराधरः ॥ १४३ ॥ तेजो हपो ॥ कतिधरः ॥ सर्वशस्त्रनांवरः ॥ अग्रहो ॥ १४४
निग्रहो व्यग्रनैक प्रंगो ॥ गराग्रजः ॥ १४५ ॥ चतुर्भुजः ॥ अतुर्बाहुः ॥ अतुर्बुद्धः ॥ अतु
र्गतिः चतुरात्मा ॥ चतुर्जावः ॥ १४६ ॥ अतुर्वेदवि ॥ देकपातः ॥ १४७ ॥ समावर्त्तो निवृत्तात्मा
॥ दुर्जयो ॥ दुरतिक्रमः ॥ दुर्लभो ॥ १४८ ॥ दुर्मो ॥ दुर्गो ॥ दुरावासो ॥ १४९ ॥ दुरारिहा ॥ अ
नांगो लोकसारंगः ॥ सुतनुस्तनुवर्धनः ॥ इन्द्रकर्ममहाकर्मा ॥ रुतकर्मा कृतांगमः ॥
॥ १५० ॥ उग्रवः ॥ सुंदरः ॥ सुंदो ॥ रत्ननाभः ॥ सुंदरः ॥ सुंदो ॥ रत्ननाभः ॥ सुलोचनः ॥ अको
॥ वाजसनः ॥ अंगी ॥ जयंतः ॥ सर्वविजयी ॥ १५१ ॥ सुवर्णविड ॥ रत्नोत्पः ॥ सर्ववागी
अरे अवरः ॥ महाक्रोमहागर्भो महाजागो महानिधिः ॥ १५२ ॥ कुसुदः ॥ कुंदरः ॥ कुंद

१६१

पर्जन्यः ॥ १५३ ॥ पवनोनिलः ॥ अमतांशो मतवपुः ॥ सर्वज्ञः सर्वतो मुखः ॥ १५४ ॥ सु
जनः सुरनासिधः ॥ शत्रुजि ॥ १५५ ॥ छत्रुतापनः ॥ न्यग्रोधो ॥ उवरो अत्यः ॥ आरा
रां धनिषूदनः ॥ सहस्रार्चिः सप्रजिकः ॥ सप्रेषाः सप्रवाहनः ॥ अमूर्तिः ॥ १५६ ॥
रनघोर्विभो नमरुदमनारानः ॥ १५७ ॥ अणुर्वहः ॥ कुराः ॥ स्मृतो ॥ गुणान्निर्गणो
॥ १५८ ॥ महान् ॥ अधतः ॥ स्वधतः ॥ स्वात्मः प्राग्वशो ॥ वंशवर्धनः ॥ १५९ ॥ नारत्नक
थितो योगी योगीशः ॥ १६० ॥ सर्वकामदः ॥ आश्रमः ॥ अमणः ॥ क्षामः ॥ स्तुपत्सो
ब्राह्मवाहनः ॥ १६१ ॥ धनुर्धरो धनुर्वरो ॥ दंडो ॥ दमयिता ॥ १६२ ॥ दमः ॥ अपराजि
तः ॥ सर्वसहो नियंतानियमो ममः ॥ १६३ ॥ सत्त्वान्नसात्विकः ॥ सत्यः सत्यधर्मप
रायणः ॥ १६४ ॥ अनिप्रामः प्रियाहो हः प्रियकृत्प्रातिवर्धनः ॥ १६५ ॥ विहायसगति
॥ ज्योतिः ॥ सुरुवि ॥ कुंतनुश्चितुः ॥ १६६ ॥ रविर्विशोचनः ॥ सूर्यः ॥ सविता ॥ रविलोचनः ॥

महा.
१६२

॥१०॥ अनंतोऽवतु शोक्ता। सुखरो नैकजो॥ १००॥ अजः॥ अनिर्विणः। सरामर्षी। जो
काधिष्ठानमनुतः॥ १०॥ सनातनातनतमः॥ कपिलः। कपि। रव्ययुः॥ १००॥ स्वस्तिदः स्व
स्ति। स्वस्तिनु क्वस्तिदक्षिणः॥ १०॥ अरौऽः कुंडली चक्राविक्रम्यर्जितशासनः॥ १०॥
॥ राष्ट्रतिगः॥ राष्ट्रसहः॥ शिशिरः॥ शर्वरीकरः॥ ११०॥ अक्रूरः पेत्रालोदहो। दक्षि
णः क्षमिणं वरः॥ विदुत्तमो॥ १२०॥ वीतजमः॥ पुण्यः अवणकीर्तनः॥ १११॥ उत्तारण
उक्ततहा॥ पुण्योऽः स्वप्ननाशनः। वीरहा॥ रक्षणः संनो। जीवनः॥ १२३॥ पयंवस्थिः॥ ११२
॥ अनंतरूपो॥ ननश्रीर्जितमन्यु॥ नमापहः॥ चतुरस्रो॥ गनीरात्मा। विदिशो॥ आदि
शेदिशः॥ १०४॥ ११३॥ अनारिर्ननुवो। लक्ष्मीः॥ सुवीरो॥ रुचिरंगदः॥ जननो॥ जन
जन्मादि॥ नीमोनीमपराक्रमः॥ ११४॥ आधारनिलयो॥ १०५॥ धाता। पुष्पहासः॥ प्र
जागरः॥ ऊर्ध्वगः॥ सत्यवाचारः॥ प्राणदः प्रणवः॥ पणः॥ ११५॥ प्रमाणां॥ प्राणनिलय

१६२

॥ १०६॥ प्राणनत्प्राणजीवनः॥ तत्वेतत्विदेकात्मा॥ जन्ममत्कर्जरातिगः॥ ११६॥ न
नुवः स्वस्तरु॥ स्तारः॥ सविता॥ प्रपितामहः॥ १०७॥ यतो। यज्ञपति। यज्वा। यज्ञो
। यज्ञवाहनः॥ ११७॥ यज्ञनयज्ञकृत॥ यज्ञीयज्ञनु। यज्ञसाधनः॥ १०८॥ यज्ञांतक
यज्ञगुह्यमन्त्र। मन्त्रादरावच॥ ११८॥ आत्मयोनिः॥ स्वयंजातो। वैरवानः॥ सामगाय
नः॥ देवकीनंदनस्त्रया॥ १०९॥ क्षितीशः॥ पापनाशन॥ ११९॥ शंखजः॥ नंदकीश
ऊर्ध्वगदाधरः॥ रथांगपाणि॥ रत्नोन्मः सर्वप्रहरणमुधः॥ १०००॥ १२०॥ नूनमः॥
॥ ॥ इतीदं कीर्तनं यस्य केशवस्य महत्तनः॥ नाम्ना सह स्मृदिव्यानामशेषेण प्रकी
र्तितं॥ १२१॥ यद्दंष्ट्रागुयान्ति संमश्रापिपरिकीर्तयेत्॥ नाशुनं प्राशुयान्ति विज्ञे
मुत्रेहचमानवः॥ १२२॥ वेदांतगोत्रास्त्राः स्मात्तन्त्रियो विजमीनवेत्॥ वैत्रयोधन
समर्थः स्माच्छूः सुखमवाप्नुयात्॥ १२३॥ धर्मांशो प्राशुमाधर्ममर्षांशो चार्थमा

क्रयात्॥ कामानवाक्रयात्कामीत्यजायीप्रायात्क्राजो॥१२४॥ नक्तिमान्यः सरोत्थामश्रुचि
स्तत्रतमानसः॥ सहस्रं वासुदेवस्य नाम्नामेतत्सकीर्त्तयेत्॥१२५॥ यशः प्राप्नोति विपु
लं ज्ञातिप्राधान्यमेव च॥ अचलाश्रिमप्राप्नोति श्रेयश्चाप्नोत्यनुन्नमं॥१२६॥ ननयं क
चिराप्नोति वीर्यं तेजश्च विंदति॥ नवत्स रोगीयति॥ मान्वलरूपगुणान्वितः॥१२७॥ रोगा
र्त्तामुच्यते रोगाद्धोमुच्येत बंधनात्॥ नयान्मुच्येत नीतस्त्वमुच्ये रापन्न आपदः॥
१२८॥ दुर्गारणपतितरत्नाश्रुपुरुषः॥ पुरुषोन्नमं॥ स्तुवन्नामसहस्रेणानित्यं नक्ति सम
न्वितः॥१२९॥ वासुदेवाश्रयो मर्त्त्या वासुदेवपरायणः॥ सर्वपापविश्रुधात्मायानिब्रस
नातनं॥१३०॥ न वासुदेवजक्ता नामश्रुनं विद्यते क्वचित्॥ जन्ममत्सजराव्याधिन
मनैवोपजायते॥१३१॥ इमं स्तवमधीयानः अधा नक्ति समन्वितः॥ मुजेतात्मसुख
तांतिः आर्धतिस्मृति कीर्त्तिनिः॥१३२॥ नक्रोद्धौ न च मानसं न लोको नो नाशुनामतिः॥

नवंति कृतपुण्यानां नक्तानां पुरुषोत्तमे ॥ १३३ ॥ यैः सचंद्रार्कनक्षत्राखंडिशो नर्म
होदधिः ॥ वासुदेवस्य वीर्येण विधत्तानि महात्मना ॥ १३४ ॥ ससुरासुरगंधर्वसमूहो
रगराक्षसंजगद्वरो बर्त्तते दंष्ट्रस्य सचराचरं ॥ १३५ ॥ इन्द्रियाणि मनो बुद्धिः सत्त्वतेजो
बलं धृतिः ॥ वासुदेवात्मकार्मण्यं कुः क्षेत्रक्षेत्रज्ञतत्त्वच ॥ १३६ ॥ सर्वांगमानामाचारः प्रथ
मपरिकल्प्यते ॥ आचारप्रजबोधमोर्धर्मस्य प्रचुरचक्रतः ॥ १३७ ॥ ऋषयः पितरो देवा
महान्तानि धातवः ॥ जंगमा जंगमं चेदं जगन्नायको ज्ञवं ॥ १३८ ॥ योगे ज्ञाने तथा सा
ख्यं विद्याशिल्पानि कर्मचवेदाः शास्त्राणि विज्ञानमेतत्सर्वं जनाईनात् ॥ १३९ ॥ रा
को विष्णुर्महान्तं पृथक्कृतान्मते कशः ॥ त्रीनलोकान् व्याप्य कृतान्मातुं कै विश्वतु
गव्यमं ॥ १४० ॥ इमं स्तवं जगवतो विष्णोर्वासेन कीर्तितं ॥ पठेद्यच्छेत्पुरुषः श्रेयः प्रा
प्नुसुखानि च ॥ १४१ ॥ विश्वेश्वरमजं देवं जगत्प्रजवाव्यमं ॥ न जंति मे पुष्करास्तनते

महा.
१६४

यांति पराजये ॥ १५३ ॥ अर्जुन उवाच ॥ पश्य पत्रविशालाक्ष पश्य नानः सुलोचनः ॥ न
क्तानामनुरक्तानां त्रातानवजनाईनः ॥ श्रीनगवानुवाच ॥ योमानामसहस्रेण स्तो
त्रमिच्छति पांडव ॥ सोहमेकेन श्लोकेन स्तुत एव न संशयः ॥ न योस्तु न तां य सहस्रमूर्त
ये सहस्रपादाश्च शिरैरुवाह वै ॥ सहस्रनाम्ने पुरुषा यशश्च ते सहस्रकोटि सुगंध
रणे ॥ १॥ ॥ इति विष्णुसहस्रनामस्तोत्रसमाप्तं ॥ अथापामार्जनस्तोत्रं ॥ ॥ ॥ श्रीराज
न्म उवाच ॥ जगद्वन्मृगिणः सर्वे विषरोगाद्युपद्रवैः दुष्टग्रहोपघातैश्च सर्वकाल
मुपक्रताः ॥ अनिचारक कृत्स्नानि स्पर्शरोगैश्च हरुणैः ॥ सदा संपीड्यमानं स्तुतिं प्रति
मुनिसत्तम ॥ २॥ केन कर्मविपाकेन विषरोगाद्युपद्रवाः ॥ न न वृत्तिरणां तन्मे यथावद
कुमहं सि ॥ ३॥ पुलस्त्य उवाच ॥ ब्रह्मोपवासे मे विष्णुर्नाम जन्मनि तोषितः ॥ तेन रासु
निशा ईल्य ग्रह रोगादिना गिनः ॥ ४॥ येन तत्तत्त वणं चित्तं सर्वदेवनरैः कृतं विषज्वरग

हणं ते मनुष्यादात्तना गिनः ॥ ५॥ आरोग्यं परमा मधिं मनसा यद्यदि छुति तत्र राप्रो
त्यसंदिग्धं परत्राच्युत तोष कृत ॥ ६॥ नाधीन प्राप्नोति न व्याधीन विविषग्रहबंधनं
कृत्वा स्पर्शनं वापि तोषिते मधुसूदने ॥ ७॥ सर्वदुष्टरामस्तस्य सौम्यास्तस्य शुभाश्र
हाः ॥ देवानामप्यध्वेषासौ तुष्टो यस्य जनाईनः ॥ ८॥ यः समः सर्वज्ञ ते पुमथात्मनितथा
परे ॥ उपवासादिना तेन तोष्यते मधुसूदनः ॥ ९॥ तोषिते तत्र जायंते नराः पूर्वमनोर
थाः ॥ अरोगाः सुखिनो नोगा नोक्ता रो मुनिसत्तमः ॥ १०॥ न तेषां शत्रवो नैव स्पर्श
रोगान्निचारकं ॥ अह रोगादिकं वापि पापकार्यं न जायते ॥ ११॥ अ व्याहृतानि कृत्स्नस्य च
कादीन्मायुधानि तारं हंतिसकलापशो येन विष्णुरूपासितः ॥ १२॥ दात्तम उवाच ॥
अनाराधितगोविंदा येन राडुः खिन्नगिनः ॥ तेषां दुःखानि ज्ञातानां यत्कर्तव्यं दयालु
निः ॥ १३॥ पश्य पद्मिः सर्वज्ञ तस्य वा सुदेवं महा मुने ॥ समदृष्टिरीशो ज्ञातन्मम ब्रह्मशेष

महा०
१६५

तः॥१४॥ पुनस्तु उवाच॥ गृहीत्वा तु समस्ताग्रान् कुशान् शुभान् शरीरान्॥ मार्जयेत्त
वृणां तानि कुशान् शरीरान् तिकृत॥१५॥ रोगग्रहविषान् कुशान् शरीरान् तिकृत॥
विष्णुनको विशेषेण शुचिस्तुतमानसः॥१६॥ ध्यात्वा तत्त्वामरा विष्णुनामान् गेषु वि
न्यसेत्॥ पूर्वनाशयत्॥ पातु वारिजास्तु दक्षिणे॥१७॥ प्रथमं पश्चिमायां तु॥ वासु
देवस्तथोत्तरे॥ तेषां त्वारक्षको विष्णुराज्ञेयां तु जनार्दन॥१८॥ नैरुत्पापमना नस्तु वा
यव्यां मधुसूदनः॥ ऊर्ध्वे गोवर्धनो देवो॥ अधरायां त्रिविक्रमः॥१९॥ एतां मोदरादिभ्यश्च
सर्वतः पातु केशवः॥ अगुण्यां तु गोविंदं तर्क्यां तु महाधरं॥२०॥ मध्यमायां रुषीकं
शमनामिकायां त्रिविक्रमम्॥ कनिष्ठायां न्यसेद्विष्णुं करमध्ये तु माधवं॥२१॥ शिखायां
केशवं न्यस्य मूर्ध्नि नारायणं न्यसेत्॥ माधवं तु लज्जारे तु गोविंदं तु नुवां स्थितम्॥२२॥ च
तुर्मध्ये न्यसेद्विष्णुं अवणो मधुसूदनं॥ त्रिविक्रमं कपोलयोर्वामनं कर्णमूलयोः॥२३॥

१६५

रामोदरं दंतपत्न्यो वाराहं चिबुके तथा॥ जिह्वायां वासुदेवं तु कक्षस्थितं गरुडध्वजं
॥२४॥ रुषीकं मुत्तरोष्ठे तु पद्मनाभं तथा धरे॥ वैकुण्ठं कंठमध्ये तु अनंतनामिको प
रि॥२५॥ दक्षिणे तु नुवां विष्णो विन्यस्य रुषोत्तमं॥ वामके तु महायोगं॥ राघवं हृदि वि
न्यसेत्॥२६॥ पीतवासं सर्वतनो हरिं नाभ्यां तु विन्यसेत्॥ करे तु दक्षिणे विप्रस्ततः
संकर्षणं न्यसेत्॥२७॥ वामे रिपुहरिं विष्णात करमध्ये जनार्दनं॥ एष्टे हिति धरं वि
ष्णात्॥ अक्षतस्कंधमूलयोः॥२८॥ वक्षस्थले माधवं तु कंठयोर्योगाशमिनं॥ स्व
यं तु वामे तु मध्ये ऊर्ध्वे वगदाधरं॥२९॥ चक्रासुधं जानुमध्ये जघनो रक्षतं तथा॥
गुल्फयोर्नारसिंहं तु॥ पादप्रष्टे मिनां जसं॥३०॥ अंगुल्यां श्रीधरं न्यस्य पंकजारव्य
हिसंधिषु॥ रोमकषे गुडाकेशं कर्णयोः स्थितम्॥३१॥ नखे तु माधवं न्यस्य
सेतादतले च तं॥ मनोबुधिरहंकारे चैतन्यसंजनार्दनं॥ एवं न्यासविधिं कृत्वा सा

महा.
१६६

नारायणो जवत् ॥ विष्णुमायतने न्यस्य पावकिं चिन्तायते ॥ रावत्यासविधिं कृत्वा यत्र
कार्यं श्राणुत द्विज ॥ वैष्णवेन तु कर्त्तव्यं सर्वसिद्धिप्रदायिना ॥ ३४ ॥ पूजाकाले तु देवस्य
स्नानकाले तथैव च ॥ होमारने तु कर्त्तव्यं त्रिसंध्यासु च नित्यं ॥ ३५ ॥ अजयं सर्व
भूतेभ्यो विष्णुलोकं गच्छति ॥ विष्णुलोकं गच्छत्यंनमः ॥ ॥ ३६ ॥ नमः परमार्थमैतया
यामार्जनमंत्रस्य पुलस्तकः ऋषिः श्रीनृसिंहो देवता हरामुकस्य बीजं ॥ अच्युतानंद
गोविंद इति शक्तिः ॥ तप्तहाटकं केशं ते तिकाजकः ॥ समस्ता निलखिता ये विनियोगः
॥ ॥ ३७ ॥ नमः परमार्थमयपुरुषाय महात्मने अरूपब्रह्मरूपमव्यापिने परमात्मने ॥
निःकलमयमुष्णुष्यध्यातमोगरताय च ॥ नमस्कृत्वा प्रवक्ष्यामि यत्तु न सिध्यति मे
व च ॥ ३८ ॥ वाराहनरसिंहाय वामनाय महात्मने ॥ नमस्कृत्वा प्रवक्ष्यामि यत्तु न सिध्य
ति मे व च ॥ ३९ ॥ वाराहनरसिंहं तु ॥ वामनं विष्णुमेव च ॥ नमस्कृत्वा प्रवक्ष्यामि यत्तु

सिद्धिमेवचः॥४॥ त्रिविक्रमाय रामाय वैकुंठाय नराय च॥ नमस्तुतामवस
 मियत्तसिद्धिमेवचः॥५॥ वाराहनरसिंहे शवामने शवामने शत्रिविक्रम॥ हय
 ग्रीवेशसर्वेशरुषाकेशहराशुन॥६॥ अपराजितचक्राद्यैश्चतुर्भिः परमायुधैः॥
 अखण्डितानुजावैस्त्वं सर्वदुष्टहरो नव॥७॥ हरामुकस्यदुरितंडुः हतंडुरुपोषितं॥ म
 त्कबंधार्त्तिनयदंडुरिष्टस्य चमत्कलं॥८॥ पराध्वानसहितैः त्रमुक्तैश्चानिचारकै
 ॥ गरस्य शर्महारोगप्रयोगं जरमाजर॥९॥ हरमेवासुरेणाय नमः कृत्वा यखडिने
 ॥ नमः पुष्करनेत्राय केशवामादिचक्रिणे॥१०॥ नमः कमलकिंजल्कपीतनिर्मलवा
 ससे महाहवरिपुस्कंधध्वजचक्राभक्रिणे॥११॥ रंझे धृतस्ति धृते॥ त्रयीमूर्ति
 मते नमः॥ महायज्ञवराहयशेषलोगोरुनोगिने॥१२॥ तप्तहाटककेशांतज्जलसा
 वकलोचन॥ वज्राधिकनकस्पर्शदिव्यसिंहनमोस्तुते॥१३॥ कश्यपायातिक्रुत्वा

महा.
१६७

य॥ रुग्णजुः साममूर्तये तुल्यं वा मुनिरूपाय क्रमते गंगमो नमः॥ १४॥ वाराहरोषड
ष्टानि सर्वपापफलानि वै॥ मर्दमर्दमहादंष्ट्रमर्दमर्दचतुष्कलं॥ १५॥ नरसिंहकरा
लस्य दंतप्रांतनखोज्वलं॥ नज नज निनादेन दुष्टं न्यस्यान्निनाशन॥ १६॥ रुग्णजुः सा
मगर्जनिर्वाक्त्रिः वामरूपधक॥ प्रशमं सर्वदुःखानि नमस्तु स्य जनाईन॥ १७॥ तकाहि
कं वाहिकं वातयात्रिदिवसज्वरं॥ चातुर्थिकं तथा तु यतथैव सततज्वरं॥ रोषोत्पस
निपातोत्पस्यतथैवागंतुकं ज्वरं॥ रामेन माप्नुगे विंद छिं धिं छिं धं स्य वेदनां नेत्र
दुःखदुःखं चोदरसं जवं॥ अणुश्वासमतिश्वासपरितापं सवेपथुं॥ गुदत्राणं
क्रि रोगं॥ कुपरो गंतयात्तमं॥ सिजादी नखजान्मोगान्त्वगस्य तर्बहिस्मि
तान्॥ १९॥ कामलादीस्तुरोगांश्च प्रमेहांश्चातिदारुणान्॥ नगं दरातिसारांश्च मु
खरोगांश्च वलुलिं॥ २०॥ अरमरीमृजकृच्छ्रांश्च रोगान्त्यांश्च दारुणान्॥ येवानप्र

१६७

नवारोगायेचपित्तसमुद्भवाः॥ २३॥ कफोद्भवाश्च ये रोगा ये चान्ये सांनिपातिकाः॥
आगतवश्च ये रोगा लताविफोटकादयः॥ २४॥ ते सर्वे प्रशमं यांतु वा सुदेवापमा
र्जिताः॥ विलयं यांतु ते सर्वे विस्मोरुच्चारणेन तु॥ २५॥ क्षयं गच्छंतु सारांषां स्तचक्राणि
तादरेः॥ अचक्रानेतरो विंदनामोच्चारणजीविताः॥ २६॥ नश्यंतिसकलारोगास
त्सत्यवदाम्यहं॥ सत्यं सत्यं पुनः सत्यं॥ उद्धृत्य जुजुमुच्यते॥ २७॥ वेदशास्त्रात्पर
नास्ति न देवः केशवात्परः॥ स्याद्वरं जगमवापि कृत्रिमं चापि मदिषे॥ २८॥ दंतोद्भ
वं नखोद्भूतमाकाशप्रजवं विषं॥ लनादिप्रजवं यस्मिन् विषमस्य तदुःखदं॥ २९॥
रामेन मुतुतसर्वं कीर्तितो स्य जनाईन॥ ग्रहान् प्रेतग्रहांश्चैव तथा वैडाकिनीग्रहा
न्॥ ३०॥ वैतालान्श्च पिशाचांश्च गंधर्वांश्च राक्षसान्॥ शकुनीपूतनायांश्च तथा वै
नायकग्रहाः॥ ३१॥ मुखमंडिकं स्तथा॥ क्रूरान् रेवतीं वदरेवतीं॥ हृधिकारव्यान् ग्र

महा.
१५८

हानसर्वान्तथा मारग्रहानपि ॥ ३३ ॥ बाजस्य विष्णोश्चरितं हं तु बाजग्रहानपि ॥ ३४ ॥
मेग्रहाः केचित् ॥ ये च बाजग्रहाः केचित् ॥ ३५ ॥ नरसिंहस्य ते दृष्ट्या दग्धमे चापि यौवने
॥ सराकरालवदनो नरसिंहो महारवः ॥ ३६ ॥ ग्रहानरोषान्निः शोषान् करोतु जगतो
हि सः नरसिंहज्वाला मालोज्ज्वलाननः ॥ ३७ ॥ ग्रहानरोषान् सर्वेशखा हरवाम्निजो
चन ॥ मेरोगामे महोत्पातामधिपं मे महोग्रहं ॥ ३८ ॥ मानि च क्रूरतानि महपीडा
श्चरुणाः ॥ शत्रुहतेषु मे रोषाज्वालागर्दनकादयः ॥ ३९ ॥ तानि सर्वाणि सर्वान् पर
मात्मन जनार्दनः ॥ किंचिद्दुःखं समास्यामवाप्तुं देवायुनाशमः ॥ ४० ॥ तिस्रस्तु दर्शनं
चक्रं ज्वालामालातिनीषणं ॥ सर्वदुष्टप्रशमनं कुरु देव वराच्युत ॥ सुरर्शनमहा
ज्वालछिन्धि निधिचमारय ॥ सर्वदुष्टानि रक्षां सिद्धयारि विनीषण ॥ ४१ ॥ प्राच्यां प्र
तीच्यां दक्षिणं दक्षिणं तन्नरतस्तथा ॥ रक्षां करोतु सर्वात्मन नरसिंहस्वर्गतैः ॥ ४२ ॥

१६८

तु व्यं तरिहे च तथा ॥ पार्श्वतः एष तोयतः ॥ रक्षां करोतु जगवान् वज्ररूपी जनार्दनः ॥ ४३ ॥
॥ यथा विष्णुजगत्सर्वं स देवास्तु रमा तुषं ॥ तेन सत्येन मसकलं ॥ ४४ ॥ एमस्य प्रशम्यतु
॥ ४५ ॥ परमात्मा यथा विष्णुर्वेदां तेषु पिगीयते ॥ तेन सत्येन सकलं ॥ ४६ ॥ एमस्य प्रशम्यतु
॥ ४७ ॥ परमात्मा यथा विष्णुर्वेदां तेषु पिगीयते ॥ तेन सत्येन सकलं ॥ ४८ ॥ योक्तं यथास्तु
तत् ॥ ४९ ॥ शान्तिरस्तु शिवं चास्तु ॥ प्रणम्य त्वसुखं च मत् ॥ वासुदेव शरीरोत्थैः कुक्षे
ः समाजितं मया ॥ ५० ॥ अपामार्जितं गोविंदो नरो नारायस्तथा ॥ तवास्तु सर्वदुःखा
नां प्रशमो वचनादरे ॥ ५१ ॥ शान्तिं समस्त रोगास्तु ग्रहाः सर्वे विषाणि च ॥ नूतानि च
प्रयाती रोसस्तु ते मधुसूदने ॥ ५२ ॥ एतन्मम स्तरोगेषु नूतग्रहनमेषु च ॥ अपामा
र्जनं कुक्षं विष्णुना मानि मन्त्रितं ॥ ५३ ॥ एते कुक्षविष्णुशरीरसंनवा जनार्दनो हं
स्वयमेव चागतः ॥ हतं मया दुष्टमशेषमस्य स्वस्थो न वत्स यमथावचो हरे ॥ ५४ ॥

महा.
१६७

शोतिरस्तु शिवं चास्तु इष्टमस्म प्रशाम्यतु ॥ यदस्मदुरितं किंचित् तद्विनाशितं न वणा सर्ववे ॥
॥५०॥ स्वास्थ्यमस्म शिवं चास्तु रुषी केशस्य कीर्तनात् ॥ मृतरावागते पापं तत्रैव प्रति
गच्छतु रात शोकादि पीडा सुजंतूनां हितमिच्छता विष्णुन कर्त्तव्यमपामार्जनं कं
॥५१॥ रातेन सर्वदुःखानि प्रशमंयात्संशयं ॥ सर्वज्जतहि तार्था मुकुर्यात्तस्मान्न
देवहि ॥५३॥ इत्यपामार्जनस्तोत्रं समाप्तं ॥ अथ विष्णु रुद्रस्तोत्रं ॥ अस्मस्तोत्रस्य
संकर्षणकृषिः अनुष्टुप् त्रिष्टुप् गद्यमन्त्रोच्यमायोगं छंदः ॥ श्रीविष्णुः परमात्मा देव
तान्मृत्तिलविताये विनियोगः ॥ संकर्षण उवाच ॥ ममाग्रतः सराविष्णुः एष्टत
श्रापिकेशवः गोविंदो दक्षिणे पार्श्वे वामे च मधुसूदनः ॥ १ ॥ उपरिष्ठात्तु गोविंदो वाराहः
ः एधि वीतले ॥ अवांतरदिशो मास्फस्ता सुसर्वासु माधवः ॥ २ ॥ गच्छतस्त्रिष्टुतो वापि
जाग्रतः स्वपतोपि वा ॥ नरसिंहरुता गुप्तिर्वा सुदेवमयोऽस्य हं ॥ ३ ॥ अव्यक्तं चैवास्मयो

१६८

पुरुषुनं

निवदंति देहं व्यक्ते र्दधमा सुगतिं च ॥ वक्रिं वक्रं चंद्रसमै च नेत्रे दिशः श्रोत्रे घ्राणकु
श्रवा सु ॥ ४ ॥ वाचं वेदा रुद्रं नतश्च ॥ एधि वी पादौ तारकं रोमकपाः सांगो पांगान्यवि
देवाश्च विद्यासु पस्यं हितथा समुद्रं ॥ ५ ॥ तदेव देव शरणं प्रजानां यत्तात्मकं सर्वलो
कप्रतिष्ठं ॥ अजं वरं पवरं वरिष्ठं ब्रह्माणमीशं पुरुषं नमस्ते ॥ ६ ॥ अव्ययं पुरुष
मीशान् पुरुषं तं ॥ कृतमेकाक्षरं ब्रह्म व्यक्ता व्यक्तं सनातनं ॥ ७ ॥ महानारतमाख्या
ने कुरुक्षेत्रं सरस्वती ॥ केशवं गंगं च गंगं च कीर्त्तयन्ना वसीदति ॥ ८ ॥ उक्तः पुरुषाय
पुरुषरूपाय वासुदेवाय नमो नमः ॥ ९ ॥ उक्तुवः पुरुषाय पुरुषरूपाय वासुदेवाय
नमो नमः ॥ १० ॥ उक्तुवः पुरुषाय पुरुषरूपाय वासुदेवाय नमो नमः ॥ ११ ॥ उक्तुवः
स्वः पुरुषाय पुरुषरूपाय वासुदेवाय नमो नमः ॥ १२ ॥ उक्तुवः पुरुषाय पुरुषरूपाय वासु
देवाय नमो नमः ॥ १३ ॥ उक्तुवः संकर्षणाय पुरुषरूपाय वासुदेवाय नमो नमः ॥ १४ ॥ उ

महा०
१०१

पैः प्रजयितान्निवकं ॥ एकादशजपेदुद्गारांशुगुलेनतुक्त्वानिपेचनं कुर्वा
न्मंत्रैर्वरुणादेवतैः ॥ शान्तिके गणेशं शान्तिश्च ह शान्तिक पूर्वक मिति ॥ तयारोगप्रति
सारानविष्णुनंतरमपरः ॥ श्लोकः प्रदर्शितः ॥ दानैर्हमादिनिरपि च द्विजदेवतागण
वर्चनप्रणतिनिष्प्रजपैस्तपोनिः ॥ इत्थं कृत्वा पुनरपि च धैर्यं च यमानाः प्राकपापजा
यदिरुजः प्रशमं प्रयाति ॥ ततः श्लोकत्रयव्याख्यानप्रसंगेन वेदपारायणविध्यादयो
विष्णुरुदयस्तोत्रपुण्याः प्रदर्शिताः ॥ अथ शान्तिके गणेशं शान्तिश्च ह शान्तिक पूर्वक
मित्येतेन विनायकशान्तिर्न व शान्तिश्चेत्तन्ममुपस्ति प्रतत्रगणपतिशान्तिरिति
याते ॥ याज्ञवल्क्यः विनायकः कर्मविघ्नसिध्यर्थं विनियोजितः ॥ गणानामधिपत्वे च
रुद्रेण ब्रह्मणोत्पत्त्या ॥ एवं विनायकस्याधिकारिकं व्यापारमनिधाय तेन गृहीतस्मस्त
प्रदर्शनानि प्रत्यक्षदर्शनानि चाह तेनोपसृष्टेयस्त्वज्जलानि निबोधता स्वजे

१०१

वृणाहते संप्रजलं मुंडं शं प्रपति काषायवाससश्चैव क्रव्यादांश्चापि रोहति ॥
अंत्यजैर्गर्दजैरुष्टैः सहैकत्रायतिष्ठते ॥ व्रजन्नपि तथात्मानं मन्यते नुगतं परैः ॥
विमना विफलारंजः संसीदत्यनिमित्ततः ॥ तेनोपसृष्टे लननेन राज्ञे राजनंदनः ॥
कुमारीनचुनर्त्तारमपसंगर्जमंगना ॥ आचार्यं तं श्रोत्रियं न शिष्यो ध्ययने तथा ॥
वणिग्ज्ञानं न चाश्रोति कृषिवापिकृषीवलः ॥ एवं विनायकगृहीतस्मविफ्रान्यनि
धाय विनायकोपसर्गपरिहारकं कर्माह ॥ रूपं न तस्य कर्तव्यं पुण्ये किं विधिपूर्व
कं ॥ गौरमर्षपकं केन साज्येनोन्नादितस्य च ॥ सर्वो मधैः सर्वगंधैर्विलिप्तशिर
सस्तथा ॥ न ज्ञास नोपविष्टस्त्वस्ति वाच्यद्विजातिनिः ॥ अथ स्थाना ऊजस्थाना इ
त्मीका संगमात् ॥ मल्लिकारोचनां गंधान् गुणुलुचांश्च निक्षिपेत् ॥ या आरुतारा
कवर्गैश्चतुर्भिः कलशैरुदात्त ॥ चर्मणान् दुहैरक्तं स्थाप्य न ज्ञास नंततः ॥ सहस्र

महा०
११२

दंरातधारधारमपितिः पावनकृतं॥ तेनत्वामनिषिञ्चामि पावमान्यः पुनंतु तेनगव
तेवरुणो राजानगं सूर्यो हृदस्यतिः॥ नगमिंश्च वायुश्च नगं सप्तरूपमोदुः॥ य
नैके रोषु दौर्भाग्यं सांतेयश्च मूर्धनि। ललाटे कर्णयो रत्नो रापस्तं तु ते सरा॥
स्नातस्य सायं पंतैलं स्तु वेणो दुंबरेण तु॥ जुहुयात्तर्धनि कुशा न्नयेन परिगृह्य
तु॥ मितश्च संमितश्चैव तथा शालकं कटं॥ कृष्णां जराजपुत्रश्चैव ते स्वाहा स
मन्वितैः॥ नामनिर्वलिमंत्रैश्च नमस्कार समन्वितैः॥ अंते स्वाहा समन्वितैर्मूर्धनि
जुहुयादित्यन्यः॥ तथा विधेर्वलिमंत्रैर्वलिदद्यादित्येतद्व्याहृत्य योज्यं॥ बहिव
लिप्रकारमाह॥ दद्याच्च तुष्पये मूर्धे कुशा न्नास्ती मंसर्वतः॥ कृताकृतो दुस्तुल
श्च पल्लोदनमेव च॥ मन्त्रान् यकांस्तथैवा मन्त्रासमेतावदेतु॥ पुष्पचित्रं सुगं
धं च सुरांच त्रिविधामपि मूलकं परिकाप्यास्तथैवो डेरकस्तज॥ दध्यन्नं पायसं

११२

चैव गुडपिष्टं समोदकं॥ एतां सर्वा तु पाहृत्य नमो कृतातनः शिरः॥ विनायकस्य
जननीमुपतिष्ठेत्ततो विक्रं॥ हृत्सिर्षपुष्पाणां दत्वा धूपं मंजलि॥ कृताक
ताः सकृदवहताः॥ पाल्लोदनस्तिलपिष्टमिश्रं उदनः॥ आमाश्रयका॥ एताव
देवतु॥ एकमपकुंचमो समित्यर्थः॥ पुष्पचित्रं रक्तपीतादि॥ सुगं॥ धं सुगंधिद्रव्यं
॥ त्रिविधा सुरा॥ गौडी पैशी माध्वी च॥ मूलकं कंठकारो नस्तत्र विनाशो मूलकं च॥
उं डेरकस्तजः॥ उं डेरकस्तजः॥ उं डेरकापिष्टविकाराः नानाविधाः॥ ते प्रोताः स्तज
उच्यंते॥ गुडपिष्टं॥ गुडमिश्रं शाल्यादिपिष्टं॥ अन्यत्सिद्धं॥ उपस्थानमंत्रमा
ह॥ रूपं देहि मन्त्रो देहि नगं नगवति देहि मे पुत्रान् देहि धनं देहि सर्वान् कामांश्च
देहि मे॥ ततः शुक्लांबरधरः शुक्लांबरधरः शुक्लमात्यानुलेपनः॥ ब्राह्मणान् नो
जयेद्दमोद्या कस्तुभुग्गुरोरपि समर्थश्चेद्गुरोराचार्या मवस्तुभुग्गमात्रमपि द

ह्नितां दद्यात् ॥ समर्थश्चेत्त्वसामर्थ्यानुसारेण विनिरागं न कारयेत् ॥ ॥ इति स्मरणं
त ॥ ॥ इति याज्ञवल्क्यप्रोक्ता विनायकश्रुतिः ॥ ॥ अथास्यैव प्रयोगः ॥ अथोच्यते च सं
नाराचोचनोपचमनिकाः ॥ अथ स्यानाङ्गजस्यानाङ्गुलीकाङ्गमात्ररुदात् ॥ चंद
नागुरुकस्तूरिकर्पूराद्याः सुगंधयः ॥ गौरसर्पषकल्मषगव्याज्येन विमिश्रितः ॥ गु
गुलश्चापिसंशुद्धः सर्वोषधिगणस्तथा ॥ सुसंमासीवचाकुण्डैरौलेयं रजनीदयं ॥
सटीचंपकमुस्ताचसर्वोषधिगणः स्मृतः ॥ चत्वारः कलशा एकवर्त्ता अस्फुटिताव्रण
ः ॥ हरोदकमुतापि स्यान्निम्नगसंगमोदकं ॥ सग्रीवपुच्छमारक्तचर्मचानुहंतया ॥
श्रीपत्नीकाक्षपीवंचसहकारस्पपद्मवाः ॥ अथ स्य पद्मवाचास्फुटः ॥ सुगंधिसुमनां स्प
पि ॥ स्रजः शोचनगंधाश्च विचित्रकुसुमानि च ॥ कलशावेशनार्थं तु नववस्त्रचतुष्टयं ॥
पीवस्याह्लादनार्थं तु पुनर्वस्तुमथापरं ॥ गणेशं विक्रयार्थं वस्त्रपुष्पसुरोचनं ॥ आ

१९३

चार्यदत्तिणार्थमुमहार्हवसनदमं॥ पंचवर्णानि पिष्टानि स्वस्तिकस्य विनिर्मितैः॥ तै
जचसार्पयंत वडुडं वरविनिर्मितं॥ स्तुवः कुशाश्वरुस्यालीस्यालीपाकार्यंतडुज
किंचिदंति क्रियाकृत्तास्तडुजाश्चापरे तथा॥ तिलपिष्टेन संयुक्त उदनः शर्पमेव च॥
पक्वाश्च मस्याश्चापक्वा मांसं पक्वमपक्वकं॥ गौडीये एचमाध्वीचेत्येवं वै त्रिविधा सुरा
मत्स्यादिकसुरांते च निषिद्धं यस्य च तत्तन्मया संतुविशेषेण दिजैस्त्याज्यासुरासह
मज्जमानस्तु शूद्रश्चेददिजैस्तानियोजयेत्॥ प्रत्यक्षमूलकं वा स्यादपन्नविहस्तहा कृति
॥ अर्घ्यपापरिकाश्चैव तथैवां उरकस्तजः॥ बन्धुनैश्च तुरस्तैश्च हार्धैः पिष्टविकारकैः
निर्मिताः स्तज उच्यंत उं उरकसमारयमा॥ रध्यन्नं शमसंचैव पिष्टं च गुडमिश्रितं॥ ल
डुकाश्च तथा हर्वाः सर्षपागैरसंज्ञिताः गणेशप्रतिमा चैव गौमांश्च प्रतिमा तथा॥ एवमं
नृतसंनारः शान्तिं कुं मां ह्युनेदिने॥ विनायकशान्तिं कर्तुं कामः स्वस्य चंद्रताराबलोपे

महा.
१७४

तोमुनेदिने॥ कृतवास्यामंतरशौचो नित्यकर्मानंतरं अमुकप्रयोजनार्थमेतत्कर्म
करिष्येति संकल्प्य॥ श्रुताध्यायनसंपन्नब्राह्मणमस्मिन्कर्मणि त्वया चार्थकं कुर्विति
गंधपुष्पाक्षतादिनिर्वाणत॥ तस्यान्यांश्चतुरोक्तुस्त्रिजोहणीत॥ अथर्विभिः सहित
आचार्यः कर्मकरोति॥ गोमयेनोपलिप्ते स्वयंकृते देशे पंचवर्षैः पिष्टैर्नशसनाय
मेकं स्वस्तिकं कारयेत्॥ तस्य स्वस्तिकस्य पूर्वादिदिक्षु चतुरः स्वस्तिकात्कारयेत्॥ क
ले शस्थापनार्थं तत्र मध्यस्वस्तिकोपरि रक्तमानुहं चर्मोत्तरलोमप्राचीनश्रीवंसं
स्थाप्य तस्योपरि श्रीपुणीका ए निमित्तं पीठं संस्थाप्य तत्पीठं चैतवस्त्रेण प्रच्छादयेत्॥
ततश्चतुर्दिक्षु स्वस्तिकेषु अत्राणां स्फुटिता कालकानेकवर्णांश्चतुरश्रं चर्चितान्
स्नग्दामवेष्टितकं वा नवाहृतवस्त्रं पिता न कलशान् धान्यराशौ निधाय रुद्रकेन
नदीसंगमोदकेन वा कलशान् मूरयित्वा तत उद्धत्वा सिंहराहेण कस्मेन शतवाहुना॥

१७४

मन्त्रिके हरमे पापं यन्मया उक्तं कृतमित्यनेन मंत्रेण कलशेषु पंचमूढः संस्थाप्य
॥ गंधद्वारां दुराधर्षा नित्यपुष्टं करिषिणा॥ ईश्वरी सर्वज्ञता नाता मिहोपकृते श्रि
यमिति मंत्रेण चंदनागुरुकर्पूरादीन् गंधान् गारे च नागुलं च विक्षिप्य सहाका
रादिप्रशस्तपल्लवे स्तन्यतमानि पल्लवानि पल्लवानि कालशमुखेषु यथाशक्तं
विदित्तिपेत्॥ ततश्चत्वारोक्तुस्त्रिजः पूर्वादिगवस्मितकलशेषु तत्रोत्तरे वरुण
स्य हेतुं अवमासि सीधुयजिषेव कृतमः शोमुचानो विश्वा देवांसि प्रमुमुग्ध
स्मदित्यनेन मंत्रेण वा स्वस्वरापरिपठितवरुणमावा स्य षोडशोपचारपूजां पंचो
पचारपूजां चानिर्वर्त्य पूर्वोक्ता आनो नशः कृतवो यंतु विश्वत इत्यादि कावाश
नोवातः पर्वतामित्यादि कावाश्च स्वस्वराखापरिपाटिता वा शांतिपठे मुः॥
एतस्मिन्नेव सर्वे आचार्यो नशसनात्तरजागरेण न्यावा विनायकं तज्जननीं

महा.
११५

विकाचपीठादिषु प्रतिष्ठाप्य वस्त्रमाणमंत्रात्मागारह न प्रनतिनिवेद्य पर्यंतं प्र
जां कुर्वात॥ मंत्रौतु॥ तत्पुरुषाय विद्महे वक्तुं डामधीमहि॥ तन्नो रंती प्रचोदयात्॥
विनायकमंत्रः सुनगायै विद्महे मानि॥ न्येधीमहि॥ तन्नो गौरी प्रचोदयात्॥ अवि
कामंत्रः॥ अश्वगुप्तोक्त विधिनाग्निप्रतिष्ठाप्य चरुं अपयित्वा ततो चाज्यलोलीक
तेन गौरसर्पपकलेनोदन्तितांगं सर्वोषधिचूर्णैस्तथा चरुना पुरुकस्तूरिकादिभि
श्चर्विलक्ष्मिरसं यजमानं नमसासन उपवेश्य गस्तोक्त मार्गेण स्वस्तिवाचनं कुर्वीत
त्विगादिजापण सहित आचार्यः॥ स्वस्तिवाचनानंतरं च जीवत्यतिपुत्रातिरूपगुणा
शालिनीनिःसुवेष्टानिःस्त्रीनिःकृतमंगलं॥ यजमानमभिषिंचेत्तथाचार्यः॥ तत्र पूर्वदेश
वस्थितं कलशं मारुमसहस्राक्षरतधारमभिनिःपावनं कृतं॥ तेन त्वामभिषिंचामि प्रा
वृत्तान्तः पुनंतु तस्मै नमः त्रेण निषिंचेत्॥ तन्नो रंतिगदिगवस्थितं कलशं मारुमस

११५

ने वरुणो राजानं गं सूर्यो ह स्पतिः नगमिंद्रश्च वायुश्च नगं सप्तर्षयो रदुरित्य
नेन मंत्रेण तदनंतरं पश्चिमदेशावस्थितं कलशं गृहीत्वा मन्त्रेणैकोनशतं द्वात्रिंशत्
मन्त्रेण च मूर्धनि॥ तत्रादेकं गं योरहोरात्रं प्रतुते सरासर्वं देत्यनेन निषिंचेत्
॥ तत उद्देशावस्थितं कलशं मारुमपूर्वोक्तैः सहस्राक्षमित्यादिस्त्रिभिर्मन्त्रैरभि
षिंचेत्॥ तत्र मन्त्रिषिंच्य सव्यपाणिर्गृहीत कुशं तद्वर्जमानस्य मूर्धनि सार्धं पं
तैलमोदं वरेण सुवेष्टां द्यमवस्त्रमाणमंत्रैर्जुहुयात्॥ धूमिताय स्वाहा॥ धुंमिता
य स्वाहा॥ धुंशलाय स्वाहा॥ धुंकटंकटाय स्वाहा॥ धुंकण्डाय स्वाहा॥ धुंराजपु
त्राय स्वाहा॥ एवं प्रक्षिप्तं त्रैलोक्यं धुं कृत्वा तदनंतरं सर्वपक्षेन चरुणा पूर्वोक्तैः पृथि
मैस्तस्मिन्नेवाग्रे चरुं कृत्वा गेहिंद्रादिदिव्यनिषेकशलायां चंद्रादिलोकपाले
मस्तननामं त्रैलोक्यं लिख्यात्॥ नाममंत्रास्तु॥ इन्द्राय नमः अश्वमे नमः॥ यमाय नमः

महा-
१२६

निर्कृतयेनमः॥ वरुणायनमः॥ वायवेनमः॥ सोमायनमः॥ ईशानायनमः॥ ब्रह्मणे
नमः॥ अनंतायनमः॥ अथ यजमानस्तत्वाभ्युक्तमात्मावरधरोगुरुणा सहितो
विनायकायां विकाये चरुतांस्तदुल्लापलौदनमेव चेत्तादिना निर्दिष्टं कृता
कृतद्रव्यजातमुपहारं दत्वा ततः शिरसात्तमिगत्वा कुसुमसहितेनोरकेन प्रत्ये
कपूर्वाक्तविनायकाविकाया यत्रीत्यामंत्राभ्यामर्घ्यं दत्वा तथा हर्वासर्पपुष्पां
जलिचूदत्वा विनायकमं विक्रयोपतिष्ठेत्॥ उपस्थानमंत्रस्तु॥ रूपं देहि यशो दे
हि जगन्मगवति देहि मे॥ पुत्रान् देहि धनं देहि सर्वाकामाश्च देहि मे॥ इति॥ अत्र
मंत्रेन गवन् देहि मे जगवति मित्स्वं कृत्वा प्रथमतो विनायकमुपस्थाप्य प्राप
प्रापछितेन मंत्रेण विकाविनायकमुपतिष्ठेत्॥ ततश्चाचार्यः शूर्पे कुशानां स्त्री
योपहारं रोषं तत्र निधाय च तत्र चतुष्पथं गत्वा तत्र वक्ष्यमाणमंत्रं वलिनिर्ध्या

१२६

त॥ मंत्रास्तु॥ बलिं गच्छेत्विमे देवा आदित्या वसवस्तथा॥ मरुतोऽथाश्विनोरुद्राः
सुपर्णाः पत्रगाग्रहाः॥ असुराया तु धानाश्च पिशाचामातरो नगाः॥ शाकिनो
मत्तवेतालायोगिनः पूतनाः शिवाः॥ जंजकाः सिधुगंधर्वा नागा विया धुरान
गाः॥ दिक्पाला कपालाश्च मेघविघ्नविनायकाः॥ जगतां शांतिकर्तारो ब्रह्माद्या
श्च महर्षयः॥ मा विघ्नमाचमेषा पमास्तु परिपंचिनः॥ सोम्याश्च वतुश्च प्राश्च
तप्रेताः सुरावृहाः॥ इति चतुष्पथवलिदानमंत्राः॥ अनंतरमाचार्यापवृत्त्या
कसहितो दक्षिणां स्वशक्त्यानुसारेण दत्वा विज्ञानुसारेण त्रिदक्षिणामपि
रुत्विगादित्यो ब्रह्मणेभ्यः प्रतिपाद्य ब्रह्मणो नमो जयेत्॥ इति विनायकश
तिः॥ अथ नवग्रहमन्त्रः॥ याज्ञवल्क्यः॥ श्रीकामं शांतिकां मोवाग्रहमज्ञस
मारनेत्॥ हृद्यायुः पुष्टिकां मोवातथैवानिचरन्नपि॥ अहानाह॥ सूर्यः सो

महा.
१११

ममदीपुत्रः सोमपुत्रो रहस्यतिः॥ शुक्रः शनैश्चरो राहुः केतुश्चेति ग्रहाः स्मृताः॥ अ
हप्रतिमानिर्माणव्याणाह। ताम्रकास्फटिकाद्रुक्चंदनास्वर्णकाडनौ। रजतादय
सः सीसाकांसाकार्याग्रहाः क्रमात्॥ सुवर्णं वापदेलेख्या गंधैर्मंडलकेषु वा॥ पू
जाविधिमाहायथावर्णप्रदेयानि वासांसि कुसुमानि च॥ गंधाश्च वलवश्च वंधपोद
मश्च गुगुलुः कर्तव्यार्मत्रवतश्च चरवः प्रतिदेवतं॥ ग्रहमंत्रानाह॥ ॥ आहुस्ते न इम
देवाश्चामिर्मधादिवः ककुत्॥ उद्धमस्येति चक्रचो यथा संख्यं प्रकीर्तिताः॥ इह स्म
ते अतिमर्योस्तथैवात्मात्परिस्मृतः॥ शनो देवीस्तथा कांडा केतुह स्वन्ति मास्तथा हो
मीयसमिधमाह॥ अर्कपलाराः खरिराशमागोऽपि प्यल॥ उडुंबरः शमी हवा
कुशाश्च समिधः क्रमात्॥ होमसरव्यामाह॥ राकैकस्पलपारातमष्टाविंशतिरेव
वा॥ होतव्यामधुसर्पिस्तोदध्राहीरेणवायुताः॥ नैवेद्यायं ब्राह्मण नोजनार्थं च॥ इ

१११

व्याणाह। गुडोदनं पायसं च हविष्यं क्षीरं षष्टिकं॥ रधोदनं हविष्यं क्षीरं मांसं चित्रान्नमेव
च। दद्याद्द्रुहक्रमादेव द्विजेभ्यो नोजनं ततः शक्तितो वायुमथालान्नसकृत्यविधिपूर्वकं
॥ गुडमिश्रं भुंक्षुद नो गुडोदनः॥ हविष्यं मुन्यन्नादि॥ क्षीरं षष्टिकं क्षीरमिश्रः षष्टिको द
नः॥ हविर्धनोदनः॥ चूर्णं तिलचूर्णं मिश्रं भुंक्षुद नः॥ मांसं नक्ष्त्रं मांसमिश्रं भुंक्षुद नः॥ चित्रा
न्नं नानावर्णं भुंक्षुद नः॥ गुडोदनादीनामनावेमथालान्नं मोहनादीनां नानापूर्वकं नैवे
द्यायं ब्राह्मण नोजनार्थं च दद्यादित्यर्थः॥ इति णामाह॥ धेनुः शंखस्तथा नडानह
मवा सोहयः क्रमात्॥ कृष्णा गौरा मसं छागरा ता वै दक्षिणाः स्मृताः॥ मश्च मस्य मराड
स्यः सतं मत्नेन पूजयेत्॥ ब्रह्मणोऽवरोदत्तः पूजिता पूजयिष्यथ॥ अहाधीनाने
राणां मुख्याः पतनानि च॥ जावाना वौचजगतास्तस्मात्पूज्यतमाग्रहा इति॥ ॥ इति
मातृवक्त्रोक्तग्रहशान्तिः॥ ॥ अथ नवग्रहमज्ञप्रयोगः॥ ॥ शुभेदिने नित्यं कर्मानंतर

महा.
११८

ममुकप्रयोजनार्थं नवग्रहमखेन मध्यतः ति॥ स्वर्गस्योक्तविधिना स्वस्तिवाचनं विधाय चा
म्यवरणानंतरं ब्रह्माण्डं वृणीत॥ अथ वाचतुरोक्तं विजो वृणीत॥ तथा च स्कंदपुराणे॥ नव
ग्रहमखे कुर्वाद विजश्चतुरः पुनान्॥ अथ वाचैकमन्त्रं चैद्विधिना ब्रह्माण्डं सहेति एत
च्चोपलक्षणं॥ अतश्चाष्टोत्तरसहस्रं यथा होमं कर्तुं यदि चिकीर्षति तर्हि कर्मणो नि
र्वाहं यथा ग्रहसंख्याकान् विजो वृणीत सर्वत्राचार्यं ब्रह्मणो नियतौ॥ अत्र चायं वरणाप्र
योगः॥ वरणा काले एकं त्विदं मय वस्त्रालंकारादि द्विगुणमुद्गुरोपवेष्टिता मगुणवत्त
मायैकमेव त्वास्वमेपूर्वा निमुखः सन् अहं ग्रहयज्ञेन यज्ञे॥ तत्र च दनपुष्पतांबूलहे
मालंकारादी तरेभ्यो दत्वा स्मिन्कर्मणि कृत्वा कृतं न त्वामहं वृणीति वृणीत आचार्य इत्य
ः कर्मकुरु॥ कुंडादिनिर्माणप्रकारस्तु स्कंदे॥ नवग्रहमखे कुंडं हस्तमात्रं समं नवेत्॥
चतस्र्षपि रित्तु कुंडं हस्तमात्रं प्रमाणं नवतीत्यर्थः॥ अधो हस्तं॥ खातमपि हस्तं

११८

मात्रं नवेत्॥ चतुर्ति यावत्तयो निर्वर्त्तं॥ कुंडस्य पश्चिमदिशि गेउ परित न मेखलाया
मध्ये वृत्तमात्रं लक्षणं पेतायामो निः सैव वृत्तं मय्यता रज्जुगजो ए संनिजमो निव
र्त्तं वा पिष्पलपत्रा कृतिमो निर्वर्त्तं वा कुंडं नवति॥ तदुद्धिता विस्तारवदेव चतु
रंगुलमुद्धिता अथ मेकमेखलापत्रः॥ मेखला त्रितयं वा कुर्वीत॥ तथा च चिंतामणौ
द्विरंगुलोद्धिता कार्या अथ मा मेखला बुधैः षोडशस्तत्र विस्तारः पूर्वमोरपि शस्य
ते॥ पूर्वमोः अथ मदिती ममेखलमो निलक्षणमपि तत्रैव॥ वितस्ति मात्रमो निः स्या
त्तुषट्सत्रा गुलविस्तारः॥ षट्साप्तवेति विकल्पः कर्म एषो न तामध्ये पार्श्वपोश्चांगु
लाद्धिता गजो ए स इती तद्वदामता छिद्रं संयुता॥ एतत्सर्वं पु कुंडं पुमो निलक्षणमु
च्यते॥ मेखलोपरि सर्वत्र अथ स्य हस्तसंनिजा॥ अथ स्य हस्तसंनिजा मो निर्वर्त्ततीत्य
र्थः॥ लक्षणं लक्षितं कुंडं करणी शक्तौ स्थंडिलं चतुरस्रपरिमितं प्रकल्पयेत्॥ स्थं

महा.
११५

डिलेवाप्रकल्पमेदिति स्पंडिलेवेदिं वा विरधीत ॥ तथा च स्कंदपुराणे ॥ तस्मै चोत्तरप
र्वेण स्पंडिलेहस्तमात्रकं द्विप्रचतुरस्त्रं च वितस्फुल्लमसंमितं ॥ द्विप्रतिम्यनेन वे
दिका निर्माणमुच्यते ॥ अतएव मन्त्रपुराणे ॥ गर्भस्योत्तरपर्वेण वितस्त्रिदशमविस्रतां
॥ वप्रदमरुतो वेदिं वितस्फुल्लमसंयुतां ॥ स्थापनाय च देवानां चतुरस्त्रासुरकल
वांगर्भस्य कुंडस्य उत्तरपर्वेण ईशाननागे ॥ वप्रदमे ॥ मेखलात्रये तद्युगलोद्धामः
प्रथमवप्रः त्र्यंगुलोद्धामा द्वितीयो वप्रः ॥ विस्तारस्तु द्वयोरप्यंगुलपरिमितः ॥ उद
कप्रवाह उदं निम्नं ॥ एवं स्पंडिले वेदिं वा निर्माय फलपुष्पादिभुते विनानुनत्रोप
रि कुबीचमग्न्योक्तविधानां अधिष्ठाने यिप्रणाममहा मतनेग्रहादीन् देवान् ॥ त
थामन्त्रपुराणे ॥ अग्निप्रणमनं कृत्वा तस्यामावाहयेन्मुरान् ॥ देवतास्तत्र संस्था
प्याविशतिर्वा दशाधिका ॥ तस्यां वेदिकायां तत्र मुक्तं तंडलैः संमततः पूरयित्वा ततो

११५

ताम्रवर्णैः संडलैः सूर्यस्य मंडलाकारमधिष्ठानं कुबीत ॥ अस्मान्मंडलादाग्नेयदिशागे
मुक्तं तमेरुतैश्चतुरस्त्रमधिष्ठानं सोमायास्तूर्यमंडलादक्षिणतो रक्तचंदनलिपैर
क्षतैस्त्रिकोणकारमधिष्ठानं मंगलाय सूर्यमंडलादेवैशान्यां सुवर्णैरक्षतैर्वा ताकृति
मधिष्ठानं बुधाय मध्यमंडला उत्तरतः सुवर्णवर्णैरेवाक्षतैर्दीर्घचतुष्कोणमधिष्ठा
नं गुरवे मध्यमंडलात् पूर्वतः मुक्तं तमेरुतैः ॥ पंचकोणमधिष्ठानं नार्गवाय म
ध्यमंडलात् अश्विनतः ॥ कृष्णवर्णैः संडलैः ॥ धनुराकृतिमधिष्ठानं शनैश्चरममध्यमं
उलान्निर्कृतिकोणो सीसारव्यड्यवर्णैरक्षतैः ॥ कृष्णवर्णैर्वा ध्वजाकारमधिष्ठा
नं राहवे ॥ मध्यमंडलादेव वायव्यदिशागे पुष्पैस्तंडलैर्धूम्रवर्णैर्वा ध्वजाकारमधि
ष्ठानं केतवे कुबीत ॥ ततश्च मंडलादेव वायव्यदिशागे पुष्पैस्तंडलैर्धूम्रवर्णैर्वा ध्व
जाकारमधिष्ठानं केतवे कुबीत ॥ ततश्च मंडलाकारचतुरस्त्रत्रिकोणवाणां

महा-
१८०

निर्दार्धचतुरस्रपंचकोणचापास्तनिष्पत्तिरिति॥ ध्वजाकारेषु ताम्रस्फटिकरक्तचंद्र
नसुवर्णरजतलोहसीसकांस्वमयेषु मध्यमांगुलिमध्यपर्वप्रमाणेन तेषु सूर्यादि
प्रतिमानिर्माणा इत्येषु वक्ष्यमाणप्रकारेणोत्तिष्ठितान् सूर्यादीन् सध्याग्निदक्षिणे शानो न
रपूर्वपश्चिमनिर्जतिवायुदिआगेषु विरुद्धात्॥ तत्रापरोविशेषः॥ स्कंदपुराणे कः शुक्र
कौ प्राप्नुवो ज्योतिषा गुरुसौम्या बुधश्चरुः॥ अथ शुक्रः शनिः सोमः शोषादक्षिणो मुखो
इति अथ वा आदिमानि मुखानेवेतरग्रहादीन स्यापयेत्॥ तथा च चिंतामणौ॥ आदि
त्यादि मुखः सर्वसाधिप्रत्यधिदेवताः॥ स्यापनीया मुनिश्रेष्ठनांतरेण पराप्नुवाः॥ अ
धिदेवता प्रत्यधिदेवता सहिताः सोमादिग्रहाः साधिप्रत्यधिदेवता शक्यं च॥ नांतरेण
ति॥ आदित्यस्यान्यस्मिन् च स्थापितग्रहस्य मध्ये॥ अथो ग्रहे न स्यापनीयः॥ इत्यर्थः॥ न
च पराप्नुवा स्यापनीयाः॥ स्कंदपुराणे॥ जातु तु मंडलाकारं सोमं तु चतुरस्रकं॥

१८०

॥ अंगारकं त्रिकोणं तु बुधं वाणकृत्तितथा॥ दीर्घं गुरुं चतुरस्रं॥ पंचांगं नार्गवं तथा॥ ध
नुस्तु त्वं शनिं विंश्या इति मध्यमं कृत्तितथा॥ ध्वजाकाराः केतवश्चेति॥ जातु तु मंडलाकारमि
त्यादि॥ अत्र ज्ञान्वादिशपेस्तत्र वर्णास्तत्र विरचिता ग्रहयतनानि वज्रुलचतुरस्रादीनि
पिष्ट्यानि ज्ञेयं ते॥ तथा सूर्यादिमूर्त्युल्लेखनाधिकरणीतानि आदिनिर्मितानि वज्रुल
चतुरस्रादीनि वस्तुन्यपि दीर्घं गुरुं चतुरस्रमिति॥ गुरुंतुल्लेखनाधिकरणीतं रायुत
ने च दीर्घं चतुर्कोणं च कुबीतपंचांगपंचकोणं॥ मातृवल्गुः॥ ताम्रकास्फटिका इत्युक्तं
इनास्वर्णका उच्यते॥ रजतादयः सीसाकांस्वस्कायां ग्रहाः क्रमात्॥ सुवर्णैर्वापदेले
ख्या गंधैर्मंडलकेषु वा॥ सुवर्णैर्वापदेलेः ताम्रवर्णवर्णका चावैरक्तवर्णवर्णकेन वा स
मं मूर्तिर्ज्ञेया॥ गंधैस्तत्र ग्रहवर्णैर्मंडले तत्र ग्रहस्यापनामतने॥ मध्यपुराणे॥
मध्ये तु नास्करं विंश्या लोहितं दक्षिणे न तु॥ उत्तरेण गुरुं विंश्या बुधं पूर्वोत्तरेण तु॥

महा-
१८१

वेणुनागवेविद्यातसोमं दक्षिणपूर्वके। पश्चिमेव शनिं विंद्यात् प्राङ् पश्चिम दक्षिणे॥ पश्चि
मोत्तरतः कोतुं स्थापयेच्छुक्रं तंडुलैः॥ दक्षिणेनेति एनप्रत्ययः एनपादिनीयेत्यनेन सूत्रेण
जास्करमित्यत्र द्वितीया॥ जास्करं दक्षिणेन जास्करस्य दक्षिणागोले हितमंगारकं विं
द्याजानीमात्॥ अथ वासप्रत्ययेन प्रत्ययः॥ मध्ये जास्करं विंद्यात्॥ तस्य दक्षिणेन लो
हितं विंद्यात् दक्षिणाप्रदेश इत्यर्थः॥ एवमुत्तरत्रापि पूर्वोत्तरेण ईशानदिशागे दक्षिणपू
र्वके॥ आग्नेयं दिशि॥ दक्षिणपश्चिमेनैरुत्तरप्रदेशे पश्चिमोत्तरतः॥ वायव्ये॥ शुक्रं
तंडुलैर्ग्रहस्य पक्षाप्रदेशं स्पृशितं वेदिं वा परिपूर्णं शुक्रं तंडुलानामुपरित नक्षत्राणां तंडुलै
रुपलक्षिते प्रदेशेषु आदित्यादीन् ग्रहास्वस्वामतनानतिक्रमेण स्थापयेन्निदध्मात्॥
अथ वा तत्र तत्सर्वं तंडुलोपलक्षितेषु प्रदेशेषु ग्रहप्रतिमानि धामपश्चाच्छुक्रं तंडुलैः स
त्वा स्थापयेत्॥ प्रतिष्ठां कुर्यात्॥ ग्रहलक्षणान्यपि मन्त्रापुराणे॥ पश्चात्तनमस्तकरः प

१८१

मैत्र्यगर्जसमपुतिः॥ सप्ताश्वरथसंस्पृशद्विजुजः स्यात्सदरविः॥ श्वेतः श्वेतांबरधरः
रोहणश्वः श्वेततपणः॥ गराः पाणिर्द्विबाहुश्च कर्तव्यो वरदः शशः॥ रक्तमाल्यांबरधरः
शक्तिभूतगहाधरः॥ चतुर्भुजो मेघगमो वरदः स्याधरा सुतः॥ पीतमाल्यांबरधरः क
र्णिकारदलपुतिः॥ खड्गचर्मगहापाणिः सिंहस्यो वरदो बुधः॥ गुरुशुक्रयोर्लक्षणा माह
॥ देवदेव गुरुतदस्तीत्येनौ चतुर्भुजौ॥ रुद्रिनौ वरदौ कामैसाक्षस्तत्र कमेडल॥ इंद्र
नालपुतिः शस्त्री वरदो गधावाहनः॥ बाणबाणसनधरः कर्तव्यो क सुतः सराकश
लहनः खड्गश्चर्मशस्त्री वरप्रदः॥ नीलसिंहासनस्य श्वराजुरत्र प्रशस्यते॥ भस्मादि
बाहवः सर्वगदिनो वितताननाः॥ यश्चासनगतानि तं केतवस्सुर्वरदप्रदः॥ नवग्रह
साधारणधर्मान्पारत्रयेण चतुर्थचरणेन च केतुं संख्यामाह॥ सर्वकिरीटिनः कार्या
ग्रहलोकहितावहाः॥ अंगुलेनाच्छिताः सर्वेशतमशेत्तरंसरा॥ शतमिति केतनामा

महा.
१८३

प्रेरा ऊर्वैरादिनापुरे॥ अतर्वेद्यां तं या केतुरितेताग्रहजमयः॥ आदित्यः कार्पयो
गोत्र आत्रेयश्चंद्रमानवेत॥ नारदाजो नवेजौ मस्तयात्रेयश्च सोमजः॥ शुक्रः पूज्यो
गिरा गोत्रः शुक्रो वैजार्गवस्तया॥ शनिकारपपरवाधरा ऊपैती नसिस्तया॥ केत
वोजैमिनेयाश्च अदा लोकहितावदा॥ नानुरंगारकौरकौ शुक्रौ शुक्रनिशाकरो॥
सोमपुत्रो गुरुश्चैव तावुनौ पातकौ स्मृतौ॥ कस्मिन् नैश्वरं विद्यादा ऊं चित्राश्च केतव
॥ वर्णरूपगुणैर्मुक्तान् व्याहृत्वा वाहयेत्तु तान्॥ रावं सूर्यादीना वा स्य संस्था प्याधिदे
वताः॥ स्थापयेत्॥ ऊं नृचुवः स्वः ईश्वर इहागच्छ इहतिष्ठेति श्वेतपुष्पश्वेततंडुलैः ई
श्वरं ऊं नृचुवः स्वः उमे इहागच्छ इहतिष्ठेति सोमस्य दक्षिणपार्श्वे सूर्यस्य दक्षिणपार्
श्वे उमा॥ ऊं नृचुवः स्वः स्कंद इहागच्छ इहतिष्ठेति नौमस्य दक्षिणपार्श्वे स्कंदः॥ ऊं नृ
चुवः स्वः विष्णोः इहागच्छ इहतिष्ठेति बुधस्य दक्षिणपार्श्वे विष्णुः॥ ऊं नृचुवः स्वः ब्रह्मनि

१८३

हागच्छेति॥ गुरोर्दक्षिणपार्श्वे ब्रह्मणः॥ ऊं नृचुवः स्वः इंद्र इहागच्छ इहतिष्ठेति शु
क्रस्य दक्षिणपार्श्वे इंद्रः॥ ऊं नृचुवः स्वः यम इहागच्छ इहतिष्ठेति शनैश्वरस्य दक्षिण
पार्श्वे यमः॥ ऊं नृचुवः स्वः काल इहागच्छ इहतिष्ठेति राहोर्दक्षिणपार्श्वे कालः॥ ऊं नृचु
वः स्वः चित्रगुप्त इहागच्छ इहतिष्ठेति शुक्रपुष्पतंडुलैः केतोर्दक्षिणपार्श्वे कालः॥ ऊं नृ
चुवः स्वः चित्रगुप्त इहागच्छ इहतिष्ठेति शुक्रपुष्पतंडुलैः केतोर्दक्षिणपार्श्वे चित्रगु
प्तस्य पयः॥ ततश्च प्रत्यधिदेवताः स्थापयेत्॥ ऊं नृचुवः स्वः अग्ने इहागच्छ इहति
ष्ठेति शुक्रपुष्पतंडुलैः॥ सूर्यस्य वामपार्श्वे अग्निः॥ ऊं नृचुवः स्वः आप इहागच्छ इह
तिष्ठेति सोमस्य वामपार्श्वे अपः॥ ऊं नृचुवः स्वः जमे इहागच्छ इहतिष्ठेति नौमस्य वाम
पार्श्वे जमिः॥ ऊं नृचुवः स्वः विष्णो इहागच्छ इहतिष्ठेति बुधस्य वामपार्श्वे विष्णुः॥ ऊं नृचुवः
स्वः इंद्र इहागच्छ इहतिष्ठेति गुरोर्वा मापार्श्वे इंद्रः॥ ऊं नृचुवः स्वः इंद्राणि इहागच्छ इहतिष्ठेति

महा.
१८४

॥ १ ॥
गुरोर्वासा पार्श्वे इंदं ॥ उक्तं नुवः स्वः इहागच्छे हतिष्टेति शुक्रस्य वामपार्श्वे इंदं ॥
उक्तं नुवः स्वः प्रजापते इहागच्छे हतिष्टेति शनैश्चरस्य वामनागे प्रजापतिं उक्तं नुवः स्वः
सर्पा इहागच्छे हतिष्टेति राहोर्वा मनागे सर्पान् ॥ उक्तं नुवः स्वः ब्रह्मनिहागच्छे हति
ष्टेति केतोर्वा मनागे ब्रह्माणां श्वेनकुसुमाक्षतैः स्थापयेत् ॥ अधिदेवतान् दक्षिणतो वा
मे प्रत्यधिदेवताः स्थापनीयाः प्रयत्नेन व्याहृतीनिः पृथक् पृथगति सग्रहकारः ॥ चिंता
मणौ त्वधिदेवताः स्थापनीयाः प्रयत्नेन व्याहृतीनिः पृथक् देशाः प्रकारान्तरैरादर्शिताः
सूर्यस्य चोत्तरे शंखमुखा सोमस्य दक्षिणे ॥ स्कंदमण्डपकश्चैव दक्षिणस्यां निवेशयेत् ॥
सोमात्मशिवमनोविष्णुब्रह्माजीवस्य पूर्वतः ॥ इंद्रमैन्द्रासितादिभिर्महाराजैश्च यतो यमं ॥
राहोः पूर्वोत्तरे कालं सर्वजतनमवहं ॥ केतोर्नैर्हृत्तद्विज्ञागे विजगुप्ते निधाययेत् ॥ ए
वं शहाधिदेवता प्रत्यधिदेवता स्थापनानंतरं विनायकादीन् च देवतान् ॥ स्थापयेत् ॥ ३ ॥

१८४

नुवः स्वविनायक इहागच्छे हतिष्टेति श्वेतकुसुमतंडुलैराहोत्तरदिक् नागे विना
यकं स्थापयेत् ॥ उक्तं नुवः स्वः दुर्गे इहागच्छे हतिष्टेति शनैश्चरस्योत्तरनागे दुर्गा ॥ उक्तं
नुवः स्वः वायो इहागच्छे हतिष्टेति शनैश्चरस्योत्तरनागे दुर्गा ॥ उक्तं नुवः स्वः वायो इहाग
च्छे हतिष्टेति सूर्यस्योत्तरनागे वायुं ॥ उक्तं नुवः स्वः आकाश इहागच्छे हतिष्टेति राहोर्दक्षि
णनागे आकाशं ॥ उक्तं नुवः स्वः अश्विनीकुमारविहागच्छतामिहतिष्टेति केतो
र्दक्षिणनागे श्वेतकुसुमतंडुलैराश्विनीकुमारौ स्थापयेत् ॥ मत्स्यपुराणे विनायकं
तथा दुर्गां वायुं आकाशं मेव च ॥ आवाहयेद्वाहतिभिः सस्यैवाश्विनीकुमारकौ ॥ सं
ग्रहकारः ॥ राहुमंददिने राजानां मुत्तरस्यां यथाक्रमात् ॥ गणेशदुर्गा वा सुश्रवणकुके
तोस्तु दक्षिणे ॥ आकाशमश्विनौ च निपेचैतान् स्थापयेत् ॥ अथ वैनायक उत्तरतः
स्थापयेत् ॥ एवं दक्षिणदेवता आवास्य स्थापयित्वा नाममंत्रैः पूजयेत् ॥ तद्यथा ॥

महा.
१८५

ॐ सूर्याय नमः इदमासनं ॥ ॐ सूर्याय नमः इदं पुनराचमनीयं ॥ ॐ सूर्याय नमः इदं वस्त्रं ॥ ॐ
सूर्याय नमः इदं नूपुरं ॥ ॐ सूर्याय नमः इदं निषुष्यानि ॥ ॐ सूर्याय नमः इदं निषुष्याध्वं
॥ ॐ सूर्याय नमः इदं वस्त्रं ॥ ॐ सूर्याय नमः इदं वस्त्रं ॥ एवं सूर्यं पूजयित्वा ॥ ॐ सोमाय नमः
॥ इत्यादिप्रणवादिनामैनाममंत्रैः पूर्वोक्तवाग्निं देवता आवाहनं क्रमेणैकैर्वेदि
कैर्मंत्रैरासनाद्युपचारान्कुर्यात् ॥ तत्राचमनीयदानानंतरं पंचामृतैः स्नानं कारयेत् ॥
तत्र पूर्वोक्तैर्नाममंत्रैः पूजाकरणं पिसमान् ॥ अतः सूर्याय नमः सूर्यं यसास्नापयामी
त्यनेन प्रकारेण पंचामृतैरभिषेकः कार्यः ॥ एवं सोमारीनामपि ॥ तत्रायेक्रमः ॥ ॐ स्वर्ध्याज्य
मधुशर्करा इति वा ॥ आप्यायस्वेत्यस्य गौतमरूपिः सोमात्मकं पयो देवतागामत्री छंदः ॥
हीरस्नाने विनियोगः ॥ ॐ आप्यायस्व समेतु ते विश्वतः सोमं हृष्यंत वा वाजस्य संगमे
॥ इति हीरेण स्नानं रधिकात्क इत्यस्य मंत्रस्य रधिकावाक्यं ॥ सुरक्त्यनं रधि देवता

१८५

अनुष्टुप् छंदः ॥ रधिस्नाने विनियोगः ॥ ॐ रधिकावो अकार्षे जिहोरष्वस्य वाजिन
॥ सुरजिनो सुरवाकरत्नं आप्यायितारिषत् ॥ इति नमः स्नानं ॥ शुक्रमसीत्यस्य यजुषः
प्रजापतिरूपिः आज्यं देवता आज्यस्नाने विनियोगः ॥ ॐ शुक्रमसि ज्योतिरसिते
जोसि इत्याज्येन स्नानं ॥ स्वाहुः पवेस्वेत्यस्य मंत्रस्य वेनरूपिः सोमात्मिकाशर्करा देव
ताजगती छंदः ॥ शर्करास्नाने विनियोगः ॥ ॐ स्वाहुः पस्वरिव्यामजन्मने स्वाहुरिद्राय
सुहवी तुनामे स्वाहुरिद्राय वरुणा मयामवेह हस्यत मे मधुमं अराज्यः ॥ इति शर्करा
मास्नानं ॥ मधुवाता इत्यस्य मंत्रस्य गौतमरूपिः मधुदेवतागामत्री छंदः ॥ इति मधुस्ना
ने विनियोगः ॥ मधुवाताकृतो यते मधुहरंति सिंधवः माधीर्ज्ञः संतोषधीः ॥ इति मधु
स्नानं ॥ एवं पंचामृतस्नपनानंतरं स्नानं पुनराचमनं वस्त्रदानं तास्य मां विधामाने
तरमिद्रादीन एते कपालान् स्नानं निषुष्यान्वावा स्य पूजयेत् ॥ शिष्टं समाचारात् ॥

महा.
१८६

अजमंत्राः॥ इन्द्रो विरपतिरित्यस्य मंत्रस्य मधुच्छंदा रुषिः॥ इन्द्रो देवता गायत्री छंदः॥ इन्द्र
पूजायां विनियोगः॥ इन्द्रो देवो विष्णु तस्य विहवामहे जनेभ्यः॥ अस्माकमस्तु केवलः॥
अग्निं हतमित्यस्य मंत्रस्य मेधातिथिरुषिः॥ अग्निं देवता गायत्री छंदः॥ अग्निपू
जायां विनियोगः॥ अग्निं हतं हवामहे होतारं विष्णवे रसं॥ अस्मभ्यस्तु सुकृतुः॥ यमा
यसो ममित्यस्य मंत्रस्य मम रुषिः॥ यमो देवता अनुष्टुप् छंदः॥ यमपूजायां विनियोगः॥
॥ यमाय सोमस्तु तममाय जुह्याध्वि॥ यमदयतो गच्छ सजितो अलकृतः॥
मोक्षुताः इत्यस्य मंत्रस्य काव रुषिः॥ निरुतिं देवता गायत्री छंदः॥ निरुति पूजायां विनि
योगः॥ मोक्षुताः परा परा निरुतिं हवामहे॥ परीपुरस्तथा सह तन्नो अम इत्यस्य
मंत्रस्य वामदेव रुषिः॥ वारुणो देवता त्रिष्टुप् छंदः॥ वरुणपूजायां विनियोगः॥ त
न्नो अग्रे वरुणस्य विधानं देवस्य हे हो अवमासि सीष्टाः॥ मजिष्टो वक्रितमः शोमु

१८६

चाने विश्वा देवाः॥ सिप्रमुमुध्वस्त॥ तव वायव्यतस्तस्य इत्यस्य मंत्रस्य अश्व रुषि
र्वायु देवता गायत्री छंदः॥ वायुपूजायां विनियोगः॥ तव वायव्यतस्तस्य त्वष्टृर्जा मातर
रुत॥ अवाः॥ स्वाहवामहे॥ सोमं धेनुमित्यस्य मंत्रस्य गौतम रुषिः॥ सोमो देवता त्रि
ष्टुप् छंदः॥ सोमपूजायां विनियोगः॥ सोमो धेनुः॥ सोमो अर्वतमायुः॥ सोमो वीरं क
र्मण्यदराति॥ सादम्यं विदम्यः॥ सनेमं पिरअवणं मोदराशदस्यै॥ तमीशानमित्य
स्य गौतम रुषिः॥ ईशानो देवता जगती छंदः॥ ईशानपूजायां विनियोगः॥ तमीशा
नं जगतस्तस्य षष्ठ्यतिथिं यं जिनमवसेहमहे वमं॥ पूषानो यथा वेदसामसमध्वेर
त्तितायायु रष्टः स्वस्तये॥ एते पंचमंत्रा उपलक्षणाः॥ अत ईशानादिप्रकारकैर्वैदिकै
र्मंत्रै रित्यादि पूजाकार्याः॥ अथवा ईशानम इत्यादि निस्तत्त देवतानाममंत्रैर्वा लो
कपालान् पूजयेत्॥ एवं लोकपालान् संपूज्यादित्यादीनां ग्रहाणां तत्तद्वर्णान् रक्तं चं

महा.
१८७

हनमनतीगंधानतनदलनिपुष्पाणिचसमर्प्यधिदेवतादिलोकपालानां श्रीचंदनं
ममोपपन्नानिचैकुं सुमानिसमर्पयेत्॥ अथ पूर्वोक्तचंदनाप्यजावे आदित्यानां सर्वे
मामपि यथाज्ञानोपपन्नचंदनमुष्पाणिचसमर्पयेत्॥ ततो धूपदानं चिंतामणौ॥ दिवा
करकुजाभ्यां हि रापयेत्तु चंदनं चैव च नार्गवे चैव सितवकुं कुमेन तु संयुक्तं चंद
नं जीवसौम्ययोः॥ अगारं चंदनं दद्यात्तु कुकेलकं जेषु च॥ ग्रहवर्णानि पुष्पाणि गाम्ना
धूपमाहरेत्॥ रवेः कुंदरकं धूपं शनिस्तु घृताक्षताः॥ नौमे सर्जरसं चैव अगुरुं च बु
धे स्मृतं सिलुकं गुरवे दद्यात्तु कुकेलिविनागरुस्तथा॥ गुगुलुं मंदवारं तु जातारो ह्यश्वके
तवे॥ कुंदुरकं सलकीरसः॥ सिलुकः पिंडकः सलकीरस इत्यर्थः॥ विनागरुवित्त्व
फलमज्ञासहितमुगरुः॥ मंदवारः शनैश्चरः॥ राहोः केतवे च जातारो॥ पूर्वोक्तकुंडुरु
पादि धूपानामे सर्वेषां॥ गुगुलुं रेव धूपः॥ तथा च याज्ञवल्क्यः॥ धूपो देवश्च गुगुलुरि

१८७

ति॥ आदित्यारोनां कुंदुरकादि धूपदाने तत्र देवताप्रत्यधिदेवतायाश्चरपि च सत्ता
व धूपः॥ विनायकादीनां तु गुगुलुं रेव तस्य सर्वसाधारणत्वात्॥ रावं धूपदानं तत्र
रो मंदत्वा नैवेद्यं वत्समाणा दद्याच्चिंतामणौ॥ गुडोदनं रवे दद्यात्तु सोमामय तपायसं
॥ जोहितामहविष्पान्नं बुधाय क्षीरपणिकं॥ रधोदनं गुरोर्दद्यात्तु क्रामच घृतोदनं
मिश्रितं तिलमाषैश्च नैवेद्यं च शनैश्चरे॥ राहोर्मो सोरनं दद्यात्केतोश्चित्रोदनं तथेति
हविष्पान्नं मुन्यन्नं नीवारं क्षीरपणिकं क्षीरमिश्रः पणिकौदनः पूर्वोक्तविविधनै
वेद्यानां वे यथाज्ञानोपपन्नमोदनादि विनिर्दयेत्॥ यथाह याज्ञवल्क्यः॥ शक्तितो वा
यथाज्ञानसः कस्य विधिपूर्वकमिति॥ एवमधिदेवतादीनां तत्र ग्रहनैवेद्यं यथाज्ञा
नमोदनादि वा समर्पयेत्॥ विनायकस्य तु मोदकसहितं उदनादिः॥ रावं नैवेद्यं दत्वा
तो बुलरातानंतरं ग्रहवेदिकायां ईशानदिशा गे अत्रणमकालकं बहिर्दधत्तवि

महा.
१६८

नृषितं च तारि पञ्चवसं छं नं च ताम्रवटो डं वरज्ज पञ्चवसं सुकं फलवस्तु पुमा
नितं अंतः प्रसिप्तं पंचरत्रं मुने निर्मलजलपरिपूर्णं सप्तमत्तिकाभिः सर्वैषधिनिम्नो
पेतं ररु कलशमस्तनानामुपरि स्थापयेत् ॥ तत्र कलशे वरुणमावाहयेत् तथा गंगादीनि
तीर्था निचतयामस्य स्फुरदपुराणयोः ॥ प्रागुत्तरेण तस्माच्च रघु हत विजयितं ॥ चत
पञ्चवसं छं नं फलवस्तु पुमानितं ॥ पंचरत्रसमा सुकं पंचनंगमु तं तथा ॥ स्थापयेदत्र
णं कुंजं वरुणं तत्र विन्मसेत् ॥ गंगायाः सरितः सर्वासमुद्राश्च सरांसि च ॥ पंचनंगाः
पूर्वोक्ताः पंचपल्लवाः ॥ गङ्गाश्चरय्या वल्मीकसंगमाद्दुदगोक्तान् ॥ मदमानी मविं
प्रद्वसर्वैषधिजलानितं ॥ स्नानार्थं विन्मसेत्तत्र यजमानस्य शास्त्रवित् ॥ मुरा मां सी
वचा ऊं ऐं शौ ले मं रजनी दयं ॥ सदा च पकमुस्ताव सर्वैषधिगणः स्मृतः ॥ ॥ अथ व
रुणवाहनमंत्रः ॥ तत्त्वामामीत्यस्य मंत्रस्य शुभे निमोगः ॥ तत्त्वामा मित्रसुखाव

१६८

दः वरुणवाहने संजः ॥ तत्त्वामामीत्यस्य मंत्रस्य शुभे निमोगः ॥ तत्त्वामा मित्रसुखाव
दमानस्तदाशस्त्रैर्ष-जमानं हविर्निः ॥ अहे रमानो वरुणो हवो ध्युरु राः ॥ समान आ
मुः प्रमोषीः ॥ एतच्च प्रदर्शनायं अन्वैरपि वरुणप्रकाशकैर्वैदिकमंत्रैर्वरुणाय
नम इति नाम मंत्रेण वा वरुणमावाहय पूजयेत् ॥ अथ गंगाया वाहनमंत्रः ॥ सर्वसमु
द्राः सरितस्तोषा निजलदानदाः ॥ आयां तु यजमानस्य दुरितक्षयकारकाः ॥ एवमा
दित्यादि देववता वाहनादिवरुणस्यापनांत कर्मनिर्वर्त्य पूर्वप्रतिष्ठापिता श्रौवत्पमा
णविधिना होमकर्मसमारजेत् ॥ अन्वाधानप्रयोगः ॥ अस्मिन् कर्मणादित्याद्यानव
प्रधानदेवताः ॥ रुद्राद्यानवाधिदेवताः ॥ अस्याद्यानवप्रमधिदेवताः ॥ विनायकाद्या
इतरा अप्यगदेवताः ॥ समिच्चर्वाज्जलज्रीहयो हविः ॥ अथ वा समिच्चर्वाज्यानि ह
विः चर्वाज्जमिश्रितं संसागेन कर्मणा सयौवत्प इति वै समिधावश्रौ निति पेत ॥ त

वमंवाधानंविधायनिर्वाःकार्यः॥तत्रायंप्रयोगः॥देवस्यत्वासवितुःप्रसवेष्टिनोर्वाङ्म
न्यांरहोहस्ताभ्यांमयांमजुषंनिर्वपामीतिचतुरोमुष्टंनिर्वपेत्॥महातुप्रतिग्रहम
ष्टोत्तरशतंसहस्रंवाहोमंकर्तुमिच्छतितरासुष्टिचतुष्टयनिर्वापसंपादितस्मद्व्यहो
माषयांस्तत्वेनपूर्वोक्तनिर्वापानंतरंहोमपर्याप्तद्वयंत्सीनिर्वपेत्॥रावंनिरूप्यदे
वार्थत्वाग्निःप्रस्तात्यचरुंअपयित्वा निघार्योदगुहास्यप्रत्यनिघारयेत्॥याज्ञवल्क
ः॥कर्त्तव्यामंत्रतंत्रश्चरव॥प्रतिदेवतमिति॥रावंचरुःअपणानंतरंमयामस्यं
रिस्तुराणाघाज्यसंस्कारोतकर्मणानंतरंयजमानोमष्टव्यदेवतोद्देशेनहोमीमष्टव्य
त्वाङ्कुवीतमजमानिकत्वास्वत्वत्वागस्यासुगपदनेकत्विक्साद्येकर्मणिप्रत्याहुति
स्वत्वत्वागस्यकर्त्तुमशक्यत्वात्॥तत्रायंप्रयोगः॥सूर्यसोमनौमबुधबृहस्पतिशु
क्रशनैश्चरराहुकेतुरुद्रोमांस्कंरविस्तुव्रह्मेन्द्रयमकालचित्रयुताग्निजलज्ज्वि

ह्युक्ता क्रोशणी प्रजापति सर्पब्रह्म गणपति दुर्गा वा मुव्यो माश्विनो गस्योक्ता प्यार
 दि देवता न्यः प्रायश्चित्ता कृति देवता न्यः स्विष्टकृदग्र मेवे दे संपादितं समिच्चं वाजि
 ब्राह्मि तिलमवादि सयात्कृमि त्वनिलपेत् ॥ केचन गहपाका रोदना मुधत्सग्रह
 रीनुदिशपञ्चकृति ॥ तत्र शिष्टाचार एव प्रमाणं ॥ एवमुद्देशत्वा गेहने इध्मा ध्या
 ज्यता गौचक्षुषी च कृत्वा सूर्यादि ग्रहानुदिशप होमायें संपादितं समिरादि इव्येण प्र
 तिग्रहं प्रति इव्यं रश्मि रश्मा कृती कृत्वाधि देवता रीनुदिशप प्रत्येकं तिलस्तिस्तर कैका
 वाक्मा कृती कृत्वा च तस्र निव्या रुति निश्च तस्मा कृती ईत्वा पश्चात्प्रतिग्रहमष्टावि
 रातिरष्टोत्तरशतमष्टोत्तरसहस्रवारितक्रमेण होमः कार्यः ॥ तत्रापि समिच्चं वा
 ज्यतिलादय इति क्रमः ॥ समिराज्यचरुतिलादय इति वा ॥ अधि देवता रीनामप्रधा
 न देवतात्वाधो मेनून संख्या स्वीकरणं आसौ च समिधः पालात्रप एव ॥ मत्स्यपुरा

महा-
१५०

लो॥ याज्ञवल्क्य॥ अर्कः पलाशः खदिरः अपामार्गो यपिष्पलः॥ उडुवरः॥ शमी हर्वा कुशा
श्वसमिधः क्रमात्॥ एकैकस्मात् पशुनमष्टाविंशतिरेव च॥ होतव्या मधुसर्पिः स्याद् दध्ना
चैव समन्विताः॥ अनेन वचनेन मध्वाज्यं रश्मिधरं जने समुच्चयौ वगम्यते याज्ञवल्क्य
स्मृविकल्पमाह॥ होतव्या मधुसर्पिः स्याद् दध्ना स्त्रीरेणवा पुनरिति॥ स्मृतिपुराणयो॥ स्म
नेः प्रावृत्त्यात्॥ पुराणवाक्यं स्पष्टं शब्दो वा शब्दार्थे आह॥ तथा च मध्वादीनि समिधं
जने विकल्पितानि चिंतामणौ॥ समिधश्चात्र कर्तव्या अष्टोत्तरसहस्रका अष्टोत्तरश
तं वा यथा श्रुतिविंशतिरेव च॥ समिधं लक्षणं वक्ष्ये संख्यामासां तथैव च॥ विशीर्णं विदला
त्तत्त्वावक्राः सुसुषिराः कृशाः॥ अतिस्पृजातिर्यथा श्वसमिधः कार्यनाशनीः विशीर्णा
युः क्षयं कुर्महि दला पुत्रनाशनी॥ सुषिरा व्याधिजननी कृशा चरिपुवर्धनी॥ रीघां वि
देहागमूनी स्पृजा चात्मविनाशनी॥ अकृशास्तु समास्पृजा सात्रां च सुपलाशनी॥ आदेशः

नार्धकान्तेनाः समिधः॥ सर्वकर्मणि॥ अर्को नाशयने व्याधिं पलाशः सर्वकामदः॥ ख
दिरश्चार्थलाभश्च अपामार्गसुदर्शनः॥ अश्वत्थसर्वकामाय सौभाग्योडुवरस्तथा॥ शमी
शमयते पापं दुर्वासुः सुविवर्धनी॥ कुशा धर्मार्थकामानां रक्षणं रक्षसां विदुः॥ अष्टोत्त
रं तु साहस्रशतमष्टाधिकं तथा॥ अष्टाविंशतिरेणवा एकैकस्मिन् होमयेत्॥ होमांते
दक्षिणं दद्यात्तान् यथैव पुष्टिवर्धनी॥ मन्त्रपुराणे॥ देवानामपि सर्वेषां सुपांशुः परमार्थ
वित॥ स्वनस्वनैव मन्त्रेण होतव्याः समिधः एव च॥ होतव्यं च एताद्यत्र चरुनक्तादि
कंपुनः॥ मन्त्रैर्दृशा कुती दद्यात् होमव्या रुतिभिः पुनः॥ मन्त्रैर्दृशा कुती रित्यादि॥ होमायं
संप्रारितेन समिधारिणिग्रहं न्यः प्रत्येकं दृशं दृशा कुती दद्यात्॥ अधिदेवतादीनां प्र
त्येकं तिस्रस्तिस्रण्येकैको वा दद्यादित्यर्थः॥ होमव्या रुतिभिः पुनरिति॥ नः स्वाहेत्याद्या
निश्चतस्रनिश्चतस्र आहुतयो देयाः॥ उरः पुराः प्राप्नुवा वा कुमुदासणं पुनराः॥

माहा.
१५१

मंत्रं वनं कर्त्तव्यं श्रवः प्रतिदेवतं ॥ कृत्वा कृतांश्चरुन्मस्य कृततो होमं समारजेत
॥ आकस्मेनेति सूर्यामहोमः कार्यो विजन्मना आप्यायस्व तिमन्त्रेण सोमामनुमांस्तु न ॥
अग्निर्मूर्ध्नि दिव इति मन्त्रं नौमाय कर्त्तव्ये त ॥ उदुध्यामप्र इत्येवमन्त्रं सोमसुतामवै ॥
हृहस्पते अतिमदम्य इति च गुरो मन्तः ॥ अनात्यरिस्तु तोरसः शुक्रस्यापि निगद्यते ॥ रा
निश्वराय तु पुनः शन्नो देवाति होमयेत ॥ कयानश्चित्राचुवेति मन्त्रं राहोरुदारयेत ॥
केतुं कण्वं निनिब्रूया केतनाम पिशांतये ॥ आबोराजेति रुद्रस्य वायुहोममाचरे
त ॥ आपो हि ऐन्क मायाश्च स्मोनेति स्वामिनस्तथा ॥ विसोरिदं विस्तुरित्व सिद्धेति स्व
मंनुवः ॥ इमिदेवनातय इंद्राय जुहुमात् पुनः ॥ तथाममस्य चामं गौरिति होमः प्र
कीर्त्तितः ॥ कालस्य ब्रह्मजज्ञानमिति मन्त्रः प्रशस्पते चित्रगुप्तस्य वाज्ञातमिति वेद
विरोचिः ॥ अग्निहंतं वृणीमह इति वक्रैरुदाहृतः ॥ उदुत्तमं वरुण इत्यथामन्त्रः प्रक

१५१

र्त्तितः ॥ त्रमेः एषि व्यं नरिस्तमिति वेदेषु पाठतः ॥ सहस्रशीर्षा पुरुष इति विसोरुदा
हृतः ॥ इन्द्रो मेन्द्रो मरुत्वत इति राक्षस्य कथ्यते ॥ उत्तानपवर्णे सुजग इति देव्याः समार
जेत ॥ प्रजापतेः पुनर्होमरुत्वत इति स्मृतः ॥ नमोस्तु सर्वेभ्य इति सर्पाणां मन्त्र उच्यते ॥ ए
ष ब्रह्माकृतिज इति ब्रह्मरूप उदाहृतः ॥ विनायक स्यात्तु इति मन्त्रो बुधैः स्मृतः ॥ जातवेद
सं सुनुवाम उर्गं मन्त्रो यमुच्यते ॥ आदिमन्त्रस्मरेत्तस्य आकाशस्य उदाहृतः ॥ क्रणो शिषु
मं होनात दद्यामोः प्रकीर्त्तितः ॥ एषो उषो अर्पेति चाग्नि नो मन्त्र उच्यते पूर्णां कृत्वा
मूर्ध्नि दिव इत्यनिपातयेत ॥ अथ होममन्त्राः ॥ ॥ आकस्मेनेति सूर्यमन्त्रस्य हिरं
ण्यस्य रुषिः सविता देवता त्रिष्टुप् ॥ सविता प्रीतये सविता हि संपादिन इत्यहो
मेवि नियोगः ॥ आकस्मेन रजसा वृत्तमान इति माध्यंदिन पाठः ॥ तैत्तिरीयाणां तु ॥ आ
कस्मेन रजसा वृत्तमानो निवेशयेन्मन्त्रं च ॥ हिरण्यमेन सवितारयेना देवोपा

महा.
१८२

तिनुवनानिपश्यन् ॥ स्वाहा ॥ ॥ आप्यायस्वेति सोममंत्रस्य गौतमऋषिः सोमो देवता ग
यत्री छंदः ॥ सोमप्रीतये समिरादिसंपादितद्रव्यहोमे विनियोगः ॥ ॥ आप्यायस्व स
मेतु ते विष्णुतः सोमं हृष्य ॥ नववाजस्य संगधे स्वाहा इमं देवेति मा ध्यंदि नगरवा १ वि
तस्य सोममंत्रस्य गौतमऋषिः सोमो देवता त्रिष्टुप् छंदः ॥ अग्निमूर्धा इति अंगारकमं
त्रस्य विष्णुरूपऋषिः अंगारको देवता गयत्री छंदः ॥ अंगारकप्रीतये समिरादिसंपा
दितद्रव्यहोमे विनियोगः ॥ अग्निमूर्धा इति वः ककुत्सतिः एधिव्या अयं अंपारेता ६ सि
जिवति ॥ स्वाहा ॥ छु ॥ उधुधस्वेति बुधमंत्रस्यामिर्ऋषिः ॥ बुधो देवता त्रिष्टुप् छंदः ॥
बुधप्रीतये समिरादिसंपादितद्रव्यहोमे विनियोगः ॥ उधुधस्वामे प्रतिजागृसे नमि
ष्टा पूर्जे सः सजे धामयं च ॥ पुनरुक्तं वस्त्रास्त्रापि तरं युवानमन्वातां सीत्वयितं तु मे भ
स्वाहा ॥ उधुधधमि बुधमंत्रस्य बुधऋषिर्बुधो देवता त्रिष्टुप् छंदः ॥ अग्ने विवस्व उप

१८३

स्त इति बुधमंत्रस्य प्रस्तावऋषिः बुधदेवता बृहती छंदः ॥ ॥ बृहस्पते अतिमदमं इ
ति बृहस्पतिमंत्रस्य गच्छमदऋषिः बृहस्पतिर्देवता त्रिष्टुप् छंदः ॥ बृहस्पतिप्रीत
ये समिरादिसंपादितद्रव्यहोमे विनियोगः ॥ बृहस्पते अतिमदयो अहो शुभदिनादि
क्रतुमज्जनेष ॥ यदीदमं ब्रुवस क्रतुं प्रजाततस्मा सुप्रवितां धेहि वित्रं ॥ स्वाहा ॥ बृहस्प
ते परिदायेति बृहस्पतिमंत्रस्याप्रतिरूपऋषिः बृहस्पतिर्देवता त्रिष्टुप् छंदः ॥ अना
त्यरिक्ततोरसमिति तैत्तिरीयशाखापरिपठितस्य शुक्रमंत्रस्य विष्णुदेवकोऽंतः प
ठितादिभ्ये देवा रूपयः शुक्रो देवता अहं पराजगती ॥ शुक्रमंत्रप्रीतये समिरादिसंपादि
तद्रव्यहोमे विनियोगः ॥ अनात्यरिक्ततोरसं ब्रह्मणा व्यपिवत्तं ॥ कृतेन सत्यमि
द्रियं विपानं शुक्रमधसः ॥ इन्द्रस्यैद्रियमिदं यमो मतं मधु ॥ स्वाहा ॥ अयं मंत्रस्तैत्ति
रीयशाखाणे द्वितीयकारा उषष्टप्रपाठके द्वितीयां नुवाके समाम्नातः ॥ तस्मिन्ननु

महा
१७३

वाक आद्यंतयो कृतेन सत्यमिंद्रियमित्यादि वाक्चतुष्टयं समास्नातः॥ मध्ये पितृ तत्र कृ-
तेन सत्यमिंद्रियमित्येकं वाक्चतुष्टयं॥ अयं च मध्यपाठकृतेनेत्यादि वाक्चतुष्टयं समास्ना-
तः॥ मध्ये पितृ स्यात्तुष्टयं चोत्तरार्थः॥ अतएवाद्यंतयो वाक्चतुष्टयस्य समास्नातः॥
अनाम्यरिस्तु तदस्यैव माध्यंदिनशरवा तु सारणाश्चि सरस्ती शरुष्यः॥ शुक्रो दे-
वता अतिजगती छंदः॥ चिंता मरौ तु प्रजापतिरुषिः जगती छंदः॥ इत्युक्तं॥ तच्छास्त्रा-
तानि प्रायेण॥ शुक्रं ते अन्यदिति॥ शुक्रमंत्रं स्पृशत राजरुषिः शुक्रो देवता त्रिष्टुप् छं-
दः॥ शन्नो देवी रिति शन्नैश्चरमंत्रं सिंधुदीः शन्नैश्चरो देवता गायत्री छंदः॥ शन्नैश्च-
रप्रीतये समिरादिसंपादितद्रव्यहोमे विनियोगः॥ शन्नो देवी रतिष्टुप् अग्नौ न वंतुपी-
तये॥ शन्नो रतिस्तु वंतुनः॥ स्वाहा॥ शमन्निरिति शन्नैश्चरमंत्रं इति शिरि विष्टु-
षिः शन्नैश्चरो देवता उस्मि क छंदः॥ कथानश्चित्र इति शन्नैश्चरमंत्रं स्पृशत देवता विराड्

१७४

देवता गायत्री छंदः॥ शन्नो प्रीतये समिरादिसंपादितद्रव्यहोमे विनियोगः॥ कथान-
श्चित्र आनुवृत्ती सहा ह्यः सखा कथा चिष्टमावृता॥ स्वाहा॥ काउत्काउत्तरो-
हंतीतीरुक्रमं त्रस्य प्रजापतिरुषिः शन्नो देवता अनुष्टुप् छंदः॥ केतुं कण्वनिति मंत्रं
स्यमधु छंदः रुषिः केतवो देवताः गायत्री छंदः केतुप्रीतये समिरादिसंपादितद्रव्य-
होमे विनियोगः केतुं कण्वनकेतवेषेण मया अपेशमे॥ समुष्य प्रिजामया॥ स्वाहा
॥॥ इति ग्रहमंत्राः॥॥ अथाधिदेवताः॥ आबो राजानमिति सूर्याधिदेवता नूत रुद्र-
मंत्रं स्पृशत देवता रुद्रः रुद्रो देवता त्रिष्टुप् छंदः॥ रुद्रप्रीतये संपादितसमिरादिद्रव्यहो-
मे विनियोगः॥ आबो राजानमध्वरस्य रुद्रो तारं सत्यमं जरोदस्योः॥ अग्निं पुरातन-
यित्तो रवितादिराण्य रूपमव स कण्वं स्वाहा॥ अंबकमिति रुद्रमंत्रं स्पृशत रुद्र-
षिः रुद्रो देवता अनुष्टुप् छंदः॥ कडुशमेति रुद्रमंत्रं स्पृशत रुद्रः रुद्रो देवता गा

महा.
१८४

यत्री छंदः॥ ॥ आपो हि ऐति सोमाधिदेवता न तो मा मंत्रस्य सिंधु दीप रुषिः उमा देवता गायत्री
छंदः॥ आपो हि एषाम यो तु वस्तान ऊर्जं रधात न महे रणाय च तसे स्वाहा गौरी मिमा मे तु मा म
नस्य र्पत मा रुषिः॥ उमा त्मिका गौरी देवता न गता छंदः॥ श्री श्रवत इत्त मा मंत्रस्य प्रजा
पति रुषिः॥ उमा देवता अनुष्टुप् छंदः॥ श्री श्रवति तैत्तिरीय पाठः॥ ॥ स्मो ना एयि वाति मं
गलाधिदेवता न तस्कंद मंत्रस्य मेधातिथि रुषिः स्कंदो देवता गायत्री छंदः॥ स्कंद प्रीत मे
समिरादि संपादित इत्यहो मे विनिः॥ स्मो ना एयि विनो न वा न हारा निवेशा नी॥ म छानः रा
म सप्रथः॥ स्वाहा मरुत इति स्कंद मंत्रस्य मेधातिथि रुषिः॥ स्कंदो देवता त्रिष्टुप् छंदः वि
तामणो तु॥ मरुतं देति मेधातिथि रुषिः॥ स्कंदो देवता गायत्री छंदः इत्युक्तं॥ तन्मंत्रात्
रं॥ ॥ इंद विष्णु रिति बुधाधिदेवता विष्णु मंत्रस्य मेधातिथि रुषिः विष्णु देवता गायत्री
छंदः॥ विष्णु प्रीत ये समिरादि संपादित इत्यहो मे विनियोगः॥ इंद विष्णु विचक्र मेनेधा

१८४

निदधे पदं॥ समरुत मस्य प्रांसुरे स्वाहा॥ सहस्र राधेति विष्णु मंत्रस्य नारायण रुषिः
पुरुषो देवता अनुष्टुप् छंदः॥ ॥ तमि सप्रथा असीति ह स्पति प्रत्यधि देवता न त
ब्रह्म मंत्रस्य न ग रुषिः॥ ब्रह्मा देवता हृती छंदः॥ ब्रह्म॥ प्रीत ये समिरादि संपादि
त इत्यहो मे विनियोगः॥ तमि सप्रथ अस्प मंत्रक त रुत स्क विः॥ त्वो वि प्रासः समि धा नरी
दिव आ वि वा सं ति वे ध सः॥ स्वाहा॥ ब्रह्म ण्य ते ब्रह्म मु जेति ब्रह्म मंत्रस्य विष्णु मित्र रुषि
॥ ब्रह्मा देवता त्रिष्टुप् छंदः॥ इन्द्र मि देवता तम इति श्रुक्ता धि देवता न त इ मंत्रस्य मेधा
तिथि रुषिः॥ इन्द्रो देवता हृती छंदः॥ इन्द्र प्रीत ये समिरादि संपादि त इत्यहो मे विनि
योगः॥ ॥ इन्द्र मि देवता तम इन्द्र प्रमत्त धरे॥ इन्द्र समी के व नि नो ह वा म ह इन्द्र ध नस्य
सा त ये स्वाहा॥ इन्द्रा यें जो मरुत इती मंत्रस्य रुद्र प रुषिः॥ इन्द्रो विष्णु तस्य री इ म
नस्य म धु छंदा रुषिः॥ इमोर यो देवता गायत्री छंदः॥ ॥ आये गौरिति शान्यधि देव

महा.
१८५

ताण्यत्रोच्छ्रितः॥ यमप्रीतये नूतनममंत्रस्य सर्पराज्ञारुषिः यमो देवतागामत्रोच्छ्रितः॥ यमप्रीतये समिरादिसंपादित इव होमे विनियोगः॥ आयं गौ एषिरक्रमीदसरे
न्मानरं पुरः॥ पितरं च प्रयच्छा स्वाहा॥ इमं यमेति मयममंत्रस्य यमरुषिः॥ यमो देवता
त्रिष्टुप् पृच्छः॥॥ ब्रह्मजज्ञानमिति राक्षसि देवता नूतकालमंत्रस्य विष्णुमित्ररुषिः॥ कालो
देवता त्रिष्टुप् पृच्छः॥ कालप्रीतये समिरादिसंपादित इव होमे विनियोगः॥॥ ब्रह्मज
ज्ञानं प्रथमं पुरस्ताद्वि सीमतः॥ सुरुचो वेन आवः॥ सवुध्राउपमा अविष्टाः॥ सत
श्रयो निमनसतश्च विवः स्वाहा॥ कार्ष्णि रसीति कालमंत्रस्य यजुषः सोमरुषिः॥ कालो
देवता अथ कार्ष्णि रसीत्यस्य मधुवारुषिः कोलो देवता त्रिष्टुप् पृच्छः॥ यमामसो
ममिति कालमंत्रस्य यमरुषिः कोलो देवता अनुष्टुप् पृच्छः॥॥ आज्ञातमिति केव
धि देवता नूतचित्रगुप्तमंत्रस्य वैश्वदेवकोडे समाम्नाता त्विष्टे देवार्कमः॥ चित्रगु

१८५

प्तो देवता अनुष्टुप् पृच्छः॥ चित्रगुप्तप्रीतये समिरादिसंपादित इव होमे विनियो
गः॥ आज्ञातमनाज्ञातमनं तसत्तं च यत्॥ जातवेदः संधे हित्व वेत्स्य यथा यथं स्वा
हा॥ चिंतामणौ तु॥ आज्ञातमितिसोमरुषिः॥ चित्रगुप्तो देवता जगती छंदः॥ इत्तं
॥ तर्जयमनिप्रायः॥ सोम्यकां रेपि समाम्नाता सोमस्य रुषित्वं शरवां नरा निप्रायेण
वित्रावसोः स्वस्ति त इति चित्रगुप्तमंत्रस्य यजुष आग्निमकांशतः पतित्वा दग्धिरुषि
ः॥ चित्रगुप्तो देवता त्रिष्टुप् पृच्छः॥॥ इत्यधि देवता मंत्राः॥॥ अथ प्रत्यधि देवता मंत्राः
॥॥ अग्निं हूतमिति सूर्यप्रत्यधि देवता नूताग्निमंत्रस्य तिष्ठिरुषिः॥ अग्निदेवता
गामत्री छंदः॥ अग्निप्रीतये समिरादिसंपादित इव होमे विनियोगः॥ अग्निं हू
तं हवीं महोतारं विश्ववेदसं॥ अस्य यज्ञस्य मुक्तुं॥ स्वाहा॥॥ उद्धतमिति
सोमप्रत्यधि देवता नूतानामपामंत्रस्य शुनः शेषरुषिः आपो देवता त्रिष्टुप् पृच्छः॥

महा.
१०६

अप्रीतयेसमिरादिसंपादितद्रव्यहोमेविनियोगः॥ उडुत्तमंवरुणपाशमस्मर
वाधमंविमध्यमंअप्याम॥ अथावमसादित्यज्रतेतवानागसोअदितयेस्मामस्वा
हा॥॥ एषिव्यंतरिक्षमितिमंगलप्रत्यधिदेवताजतस्यएषीमंत्रस्यप्रजापतिकृ
षिःएषिवीदेवता॥ उस्मिकुष्ठं॥ अनुष्टुप् एषिवीप्रीतयेसमिरादिसंपादितद्रव्य
होमेविनियोगः॥ एषिव्यंतरिक्षयौरावः कनिकंरात्रिंधुआपोमरुतोमादयंतीघ
र्माज्योतिःस्वाहा॥ सहस्रशीर्षापुरुषइतिबुधप्रत्यधिदेवताजतविष्णुमंत्रस्मना
रायणकृषिःविष्णुदेवताअनुष्टुप्॥ विष्णुप्रीतयेसमिरादिसंपादितद्रव्यहोमे
विनियोगः॥ सहस्रशीर्षापुरुषःसहस्राक्षःसहस्रपात्॥ सत्सुमिःसर्वतस्पृत्वा
नसतिष्टद्गुलं॥ स्वाहा॥ इन्द्रायेन्द्रोमरुत्वतइतिवहस्पतिप्रत्यधिदेवताजतेंद्रमं
त्रस्यकरपयकृषिः॥ इन्द्रोदेवतागमजीछंदः॥ इन्द्रप्रीतयेसमिरादिसंपादितद्रव्य

१०६

व्यहोमेविनियोगः॥ इन्द्रायेन्द्रोमरुत्वतेपवस्वमधुमत्तमः॥ कृतस्यमोनिमासदन्वाहा
॥ उक्ता नपर्ससुजगदतिष्ठुक्रप्रत्यधिदेवताजतरात्रीमंत्रस्यइन्द्राणीकृषिः॥ इन्द्रो
इन्द्राणीदेवताअनुष्टुप्॥ इन्द्राणीप्रीतयेसमिरादिसंपादितद्रव्यहोमेविनियोगः॥ उ
क्ता नपर्ससुजगेदेवजतेसहस्पतिसपत्नीमेषराधमपतिमेकेवलंकुरुस्वाहा॥ वि
नामणौबुप्रजापतिकृषिरिक्षकंतछारवांतरपाशनुसारेण॥॥ प्रजापतेनत्वदितिरा
त्यधिदेवताजतप्रजापतिमंत्रस्यहिरण्यगर्भकृषिःप्रजापतिदेवतात्रिष्टुप्॥ प्र
जापतिप्रीतयेसमिरादिसंपादितद्रव्यहोमेविनियोगः॥ प्रजापतेनत्वदेतामृत्यो
विश्वाजातानिपरितावन्वायकामासेजुहुमस्तन्नोअस्तुवमः॥ स्पामपतयोरपी
णस्वाहा॥॥ नमोस्तुसर्पस्यइतिराहुप्रत्यधिदेवताजतसर्पमंत्रस्यसर्परात्रीकृषि
॥ सर्पादेवताअनुष्टुप्॥ सर्पप्रीतयेसमिरादिसंपादितद्रव्यहोमेविनियोगः॥ न

महा.
१८७

मौस्तुसर्पेज्यो मेकेच एधिबीमनु। येन्नंतरि स्तेयेदिवितेस्यः सप्येज्योनमः स्वाहा॥ ॥ एष
ब्रह्मेति केतुप्रत्यधिदेवता नूनब्रह्मसंमंत्रस्य वैष्णवेव कोऽतः पातित्वेन विष्णवे देवता रूपय।
॥ ब्रह्मा देवता द्विपरागमत्री ब्रह्मप्रीतये समिरादिसंपादितद्रव्यहोमे विनिमोगः॥ ॥ ए
ष ब्रह्माय ज्ञायतु क्रुत्विसुद्रोनाम मृतो गणे स्वाहा॥ चिंतामणे तु कश्चपय क्रुषिरिक्त
क्तं॥ तत्र शश्वत्तरपावो हेतुः॥ इति प्रत्यधिदेवता मंत्राः॥ ॥ अथ विनायकादिपंच
देवता मंत्राः॥ ॥ आनून इति विनायक मंत्रस्य कुसीदी क्रुषिः विनायक देवता गाय
त्री छंदः॥ विनायक प्रीतये समिरादिसंपादितद्रव्यहोमे विनिमोगः॥ आनून इन्द्र
मंत्रं चित्रं गानं संगताय महाहस्ती रक्षितो न स्वाहा॥ ॥ जानवेदस इति दुर्गमंत्रस्य क
श्चपय क्रुषिः॥ दुर्गा देवता त्रिपुष्टं छंदः॥ दुर्गा प्रीतये समिरादिसंपादितद्रव्यहोमे विनि
मोगः॥ जाता वेदसे सुनवाम सोममराती यतो निरुहाति वेदः॥ सनः पश्य इति दुर्गा लि

१८७

विष्णवावेव सिंधुं डुरिता त्वमिः॥ स्वाहा॥ आणा शिशुरिति वासुमंत्रस्य त्रितक्रुषिः॥
वासुदेवता उल्लिख्य छंदः॥ वासुप्रीतये समिरादिसंपादितद्रव्यहोमे विनिमोगः॥ ॥
क्रोणा शिशुर्महीना हि च न तस्य दीधितिः विष्वापरि त्रिमानुवदध्विता स्वाहा॥ ॥ आ
दित्त्रस्येत्याकार मंत्रस्य वक्रुषि आकाशे देवता गायत्री छंदः॥ आकाश प्रीतये
समिरादिसंपादितद्रव्यहोमे विनिमोगः॥ आदित्त्रस्य रेतसो ज्योतिषं पति वा सरे
॥ परो यदि च ते दिवा स्वाहा॥ ॥ एषो उषेत्यमि मंत्रस्य प्रस्काव क्रुषिः अश्विनौ देवता
गायत्री छंदः॥ अश्विप्रीतये समिरादिसंपादितद्रव्यहोमे विनिमोगः॥ एषो उषा अष्ट
व्यां व्युत्थति त्रिमादिवः॥ स्तुषे वा मश्विना हरत स्वाहा॥ ॥ एनिमंत्रैः सूर्याया वा हिनरेव
तानापूर्वी कप्रकारा होमं कृत्वा जमादि होमकरणप होजया दीनं कृत्वा प्रायश्चित्ता
कृता ऊत्वा मूर्ध्ना नदि वदत्यनेन पूर्य कृतिं जुहुयात्॥ ॥ मूर्ध्ना नदि वदत्यनेन पूर्य कृतिं

महा.
१५८

त्रस्यनरदाजकृषिः॥ वैश्वानरो देवता त्रिष्टुपुष्टं॥ पूर्णा कृति होमे विनियोगः॥ मूर्धनं रि
वो अरतिं एषि व्या वैश्वानरमत आजातमग्निं कविं संम्राजमतिथिजना नामा सन्ना
पात्रं जनमंत देवाः॥ स्वाहा॥ इमं च पूर्णा कृतिः फलसहिता नवति॥ केचन स्विष्टकृधो
ममिच्छंति॥ अतः स्विष्टकृधो मपत्ते प्रायश्चित्ता कृतिभ्यः पूर्वजमादि होमानंतरं स्विष्ट
कृधो मः॥ जमादि होमा करण सपत्ते प्रायश्चित्ता कृतिभ्यः पूर्वमेव स्विष्टकृतं॥ यथा ह
गो निलः॥ प्राक स्विष्टकृत आवाप इति॥ अस्मार्थः॥ आवापः प्रहस्यः॥ ग्रहमज्ञे च समिह
दि होम विहिताः जमादयो हि कमं समधिकामेन रूपं ते॥ अतः समधिकामेनात्र प्रतिप्यं
त इत्यावापा जमादयः॥ एवमन्यत्रावापपराष्ट्र स्मार्थो ज्ञेयः॥ आवापः स्विष्टकृतं स्वि
ष्टकृधो मात्मा अवती अज्ञेय स्विष्टकृते स्वाहेति स्विष्टकृधो ममंत्रः॥ अथ वा कष्पा उहो
मप्रकरणे मंत्रो ग्राह्यः॥ अतः अस्विष्टकृधो मात्मा कस्वरा रवोक्त प्रकारेण जमादि होम

१५८

प्रजतीनुप होमानु कृत्वा ततः स्विष्टकृतं च कृत्वा यवर्हि रंजन परिधि प्रहरणादि प्राय
श्चित्त होतं कमं निर्वर्त्य पूर्णा कृति कृत्वा फल नमस्व कामो वसो धारां नु होति॥ तत्र का
रस्तु चित्तमणौ घृतं कुं नव सोर्धारां पातयेद नलो परि॥ घृत धारां तत्रा सम्यगग्ने तु प
रि पातयेत्॥ आवयेत् सूक्तमाग्नेयं वैश्वं वरौ इमं देवं॥ महा वैश्वानरं साम ज्येष्ठ सामं
च पाठयेत्॥ अत्रा यप्रकारः॥ वृक्षे रूपरिस्त नदय विधत्ता मौंडु वरी मुक्त प्रमाण सुचं
विधाय त उपरि श्रवला विधत्ते न निर्मल घृत परिते न कुं न निधाय वमात्र छिद्रेणा ज्यं
मुच्यताग्ने तु परिव सोर्धारां पातयेत्॥ तस्यां च एत धारायां सकृ प्रनालित माग्नौ पत
त्ता माग्नेया रानि सूक्तारानि आवयेत्॥ तत्राग्नेयं अग्निमीले पुरोहित मित्यादि मधु छं
दस आर्षं गायत्री छंदस्कं॥ वैश्वं तु विष्णोर्नुक मित्यादि षड् चं रीर्षं तम सं आर्षं अ
नुष्टुप छंदस्कं रौद्रं च॥ आते पितरिति पंच दश चं यज्ञ मरा र्षं त्रैष्टुभं॥ रौद्रं॥ स्वादि

महा.
१०८

एयेतिदशर्चं गायत्रं ॥ महावैश्वानरं ॥ महावैश्वानराख्ये आरण्य केष ए प्रपाठ के साम
दमं ॥ एतच्च वैश्वानराख्ये नरदेव तं जगती पश्मा हती छंदस्कं ॥ ज्येष्ठा स तु मूर्धनं दिव
शमस्यामचिगीतं तच्च नर राजा षं वैश्वानरदेव तं त्रैष्टुभं वसुधारायं विहितामम
कावुवाकारु इविधानप्रकरणे दर्शिताः ॥ एतेषामाग्नेयादिसूक्तानामनेकत्वात् ॥ गी
तात्मकस्य संश्लो निखितुमशकत्वात् ॥ एतास्याग्नेयादिसूक्तानि पाठानां न प्रदर्शिता
निमानि चामिमी जे विष्णोर्नुकां आते पितः स्वादिष्टयेति प्रतीकतः सूक्तानि प्रदर्शिता
नितानि प्रदर्शनायानि अतश्चात्मानं पित्र्यमादिदेव्यानि स्वस्वशाखा समास्मानानि
मयास्यासंपवेत ॥ ये च सूर्यसोमादिप्रकाश आरुनेने ते वमादयो मंत्राः पूर्वप्रदर्शि
ताः ॥ तेष्पु पल्लवार्थाः ॥ तस्मात्स्वशाखा परिपुत्रिताः सूर्यसोमादिप्रकाश कायया
मासं होमादिकर्म सुग्राह्याः ॥ तथा तत्रार्पाद्यपि विज्ञेयं ॥ ॥ अथ प्रकृतोपपुक्तामी

१०८

मांसास्तुमते ॥ तद्यथा ॥ चतुर्धा विधिर्विनिमोगविधिः ॥ प्रयोगविधिरधिकारविधिरिति ॥
अज्ञातज्ञापनसुत्तत्रिविधिः ॥ एतच्च मीमांसायाद्वितीयाध्यायप्रमेयं ॥ शेषत्वज्ञाप
नविनिमोगविधिः ॥ एतच्च रतीमाध्यायप्रतिपाद्यं ॥ प्रयोगविधिरितिकर्तव्यताविधि
॥ अंगानां क्रमादिविधिरित्यर्थः ॥ एतत्तु चतुर्थपंचमाध्याययोः प्रमेयं ॥ अंगानां क्र
मादिविधिरित्यर्थः ॥ एतत्तु चतुर्थपंचमाध्याययोः प्रमेयं ॥ अधिकारविधिः ॥ कर्मप
दसंबंधवधन ॥ कर्तृविशेषविधिरिति यावत् ॥ अयंच विधिः षष्ठाध्यायप्रमेयं ॥ ए
वस्थिते मन्त्रे एयवाक्या निउत्तत्रिविनिमोगादिविधायकानि विद्यन्ते ॥ तत्र चत्वारो वि
विधयश्चतुर्तिवाक्ये संपद्यन्ते ॥ यत्र त्रीण्येव वाक्यानि तत्र यथायोगं त्रिनिरेव वाक्ये
विधिचतुष्टयमनिर्वाह ॥ यत्तु षे तत्र वाक्या विधिचतुष्टयमनिष्पत्तिः ॥ यत्र चैकं तत्रैक
मेव वाक्यं विध्यवस्था चतुष्टयमनुनवतीत्येव मीमांसनिर्णयः ॥ एवमेव प्रकृतोपपुक्तामी

महा.

२००

ग्रहनाचं न प्रनति वि सर्जनां लेषूपचारेषु मन्त्रमन्त्र एष इन्ना विहितास्तत्र तत्रै सै मं
त्रै स्ते उपचाराः कर्तव्याः मेपुपचारेषु विरोधेण विनिमुक्ता मन्त्रास्तेष्वप्युपचारेषु तत्र देव
ताप्रकाशकाः ॥ आवाहनं होमादिषु विनिमुक्ता एव मन्त्रा कनिष्ठया रोपता न जते यद्य
प्यग्निमूर्धा दिव इत्यादौ मन्त्रा आग्निप्रकाशकत्वेनाग्निदिदेवत्वात् न साक्षाद् होमादिप्र
काशकास्तथाप्ये आगाहं पत्नमुपतिष्ठत इतीदं प्रकाशिकायां रुचं आगाहं पत्नो
पस्याने शेषत्ववचनाद्व्याकथं चिरिद्रादि परानामपि पुरमैश्वर्य इत्याद्यर्थवित
निनमोगह आगाहं पत्ने च निरिवाग्निमूर्धा दिव इति मन्त्रेणैव कामाकर्तयेदित्यादि
निः पूर्वप्रदर्शितवाक्यैरग्निमूर्धत्वादिसंज्ञाणां होमादिशेषत्वबोधनादित्यादि परानां
होमादिषु व्याकथं च निरवगंतव्यासा च निरेवं गत्यप्यग्निधातो रग्निशब्द उक्त
न होमोपि गमनशीलः ॥ अथाग्निवत्त्वाद्गोमस्याग्निशब्दवाच्यत्वं उदुध्यस्वाग्नि इत्यत्रा

२००

प्यग्निशब्दः पूर्ववदुधेवर्तते ॥ तेजो न पिष्टत्वाद्वा ॥ उदुध्यस्वत्यस्मिन्पदे बुधवर्ण
श्रुतेर्वा अप्युत्तरसाम्यातिशयादिति श्रुतेः ॥ यथा पश्यकः करपपो न वतीति श्रुतिः ॥
अन्नात्परिस्तुत इत्यस्मिन्मन्त्रे विधानं शुक्रमंधस इति शुक्रपदं नाम साम्याच्छुक्रेव
न ते शब्दे देवी रिति मन्त्रे शतिनामस्मारकस्मरान्न इति वत्स इयमस्मविद्यमानत्वात्
मन्त्रशान्तिद्योतकः ॥ कथानश्चित्राचुवदित्यत्र चित्रपदं अयमेति चित्रस्मराहुः यतः
शिरसाजस्तते ॥ अतमेव दिशाम्नाप्यहनीयं एव तत्र देवताप्रकाशकत्वमवगत
व्यं ॥ यातेनोच्यते सा देवतेति सर्वा नुक्रमणिकापरिज्ञापयामनिधनात् ॥ अन्त्य
यामा पूज्या अमामन्त्रा निधेयेति विरोधः स्यात् ॥ ॥ अथ प्रकृतमनुसरामः ॥ एवं
सां कुल्यनतरवसुधामगत्या कप्रकारणप्राप्तपात्रविमोकादिकर्म कृत्वा पूर्वस्यापि
तवारुणकजशमादा मवह्यमाणमन्त्रैर्वह्यमाणलक्षणोपेतैर्दिग्जैः पत्नी पुत्रादि

परिहृतस्य यजमानस्यानिषेकः कार्यः॥ तथा च मन्त्रपुराणे॥ ॥ अथा निषेकमंत्रे
 एवाद्यमंगलगतकैः॥ पूर्णकुंतेन तेनैव होमांते प्रागुदंशुरवैः॥ अथ्यंगावयवैर्ब्रह्म
 नेन स्रग्दामनपितैः॥ यजमानस्य कर्तव्यं अनुतिः स्तपनं विजैः॥ अतिषेकमंत्रे
 तेनैकवचनं मंत्रघोषाद्यतिप्रायेण वाद्यमंगलगतकैरिति सहायै रतीमा॥ कुं
 तेन तेनैवेति तेन पूर्वमीशानदिशागस्यापितेन एवं स्यापितेन एवं स्यापितेन एवं
 स्यापितेन पूर्वमीशानदिशागस्यापितेन एवं स्यापितेन एवं स्यापितेन एवं स्यापितेन एवं
 तदुरकं नीत्वा निषेको निषिध्यते प्रागुदंशुरवैरिति स्तपनं कर्तव्यं विजयविशेषणं अथ
 मन्त्रिप्रायः॥ यदि यजमानः पूर्वान्निमुखः स्तर्हि रुविज उत्तरान्निमुखा ईशानदि
 श्मुखवा॥ अथ यजमान उत्तरान्निमुखः॥ तदा रुविजः पूर्वान्निमुखा ईशानान्नि
 मुखवेति॥ कुतः दिक्कमस्यापि मांगल्यत्वात्॥ चतुर्निरिति॥ एतच्च हविर्गुणल

हणार्थं॥ अथा निषेकमन्त्राः॥ तत्र वैदिकाः॥ स्वशाखोक्ता ग्रास्याः॥ स्मार्तमन्त्रा
 स्तु॥ सुरास्त्वामन्त्रिषि चेतु ब्रह्माविस्त्रुमहेश्वराः॥ वासुदेवो जगन्नाथ स्तथा संकष
 णो वितुः॥ अथ मन्त्रानि रुधश्च न वं तु विजयते॥ आरं उलोः अर्जुन गवान्ममो वै
 निरुति स्तथा॥ वरुणः पवनश्चैव धनाध्यक्ष स्तथा शिवः॥ ब्रह्मण सहिताः सर्वे
 दिक्पालाः पातुवः सदा॥ कीर्तिर्लक्ष्मी धर्तिर्मेधा पुष्टिश्च क्रियामतिः॥ बुधिर्ल
 ज्जावपुः शान्तिस्तुष्टिः कांतिश्च मातरः॥ एतास्त्वामन्त्रिषि चेतु देवपत्न्य समागताः॥
 आदित्यश्चंद्रमानौ मोबुधजीवसिता र्कजाः ग्रहास्त्वामन्त्रिषि चेतु राहुः केतुश्च तर्षि
 ताः देवदानवगंधर्वा यक्षराक्षसपुनगाः॥ रुषयो मुनयो गावो देवमातरा वच॥ दे
 वपत्न्यो क्रमात्तागा दैत्याश्चासरसांगराः॥ अस्त्राणि सर्वं शास्त्राणि राजानो वाहना
 नि च॥ उषधनिचरानि कालस्यावयवाश्च मे॥ सरितः सागराः शैला स्तीर्था नि

महा.
२२

जनशानदाः॥ एते त्वामभिषिचतु सर्वकामार्थसिद्धये॥ एवं स्नापयित्वा पूर्वोपकल्पि
तैः सर्वैषिधगंधादिभिः सपत्नीकं यजमानं स्नापयेत्॥ सर्वैषिधादिभिः स्नानं नाम
तेर्मस्तकप्रवृत्तिगात्राणि अनुलिप्यपश्चान्निर्मलौदकेन स्नानं ततः शुक्लावरधरः
सन्॥ अग्नेः पश्चादवस्थितो कृत्वि श्रोत्रं दक्षिणां दद्यात्॥ मन्त्रपुराणे॥ ततः शुक्लावर
धरः शुक्लमात्म्यानुलेपनः॥ सर्वैषधैः सर्वगंधैः स्नापितो देवपुंगवैः यजमानसपत्नी
ककृत्विजश्च समाहितः दक्षिणाभिः प्रयुज्यते पूजयेत्तद्विस्मयः॥ अत्रामंदक्षिणा
शनप्रकारः॥ वरणक्रमेणोदमुखोपविष्टा मूर्तिं जेष्टां मुखोपविष्टो यजमानः कुश
पुवजलपाणिः सन् वक्ष्यमाणं तत देवतामंत्रं पठित्वा कृतस्यै तस्य कर्मणः॥ साहुपा
र्थममुकसंगोत्रायामुकरं मणोः मुकवेदाध्यायिनेः मुकद्रव्यं दक्षिणात्वेन संप्रदद
इति दक्षिणात्वेन रातुमुक्तामीति वावदेति॥ दक्षिणा अपि मन्त्रपुराणे॥ सूर्याय क

२०२

पितृांधेनुं दद्याच्छंखं तथेदवे॥ रत्नं धुरंधरं दद्याद्गौमाय ककुदाधिकं॥ बुधाय ज
तरूपं तु गुरवे पीतवाससी॥ श्वेताश्वं दैत्यगुरवे॥ कृष्णागौरकं स्तनवे॥ आमसंरा
हवे दद्यात्केतवे छागमुत्तमं॥ सुवर्णेन समाः कार्माय जमानेन दक्षिणाः॥ धुरंधरो न
दानं न रूपं रूपवर्णं सुवर्णेन समा इति॥ सूर्यस्य दक्षिणा धेनुर्माविता मूलेन मया
दक्षिणात्पुनान न वेति तावता वनमूले सुवर्णं तस्मा स्तस्याः पूरणं यतस्म कालमे
वरातव्यं॥ नचात्र सुवर्णमंत्रः पृथक् पारनीयः सुवर्णमथ वा दद्याद्गुरुर्वाये न तु
ति॥ स्वमंत्रेण प्रदानव्या सर्वाः सर्वत्र दक्षिणा इति चिंतामणौ दर्शनात्॥ एतच्चात्युध
नविषयः॥ प्रवृत्तधनेन त्वत्पुत्रस्य समं स्वर्णं दातव्यं॥ गवाय च वा वेतुतत नमूले सुव
र्णं दातव्यं॥ तत्राप्यत्युधनेन प्रयमोपात्तगोमूले॥ तत्राप्यशक्तश्चेद्गवामचावे नि
धस्यात्तदर्थं पारमेव वेति दिशा सर्वत्र परिकल्पनीयं॥ तत्र क्रमेण मंत्रा अपि मन्त्र

महा.
१३

पुराणे॥ कपिलारानमंत्रः॥ कपिले सर्वदेवानां पूजनीयासि रोहिणि॥ तार्य देवमयी
यस्मादतः शान्तिं प्रयच्छ मे॥ ॥ शंखदानमंत्रः॥ पुण्यस्त्वं शंखपुण्यपानो मंगलानां च
मंगला॥ विष्णुना विधत्ते नित्यः मतः शान्तिं प्रयच्छ मे॥ ॥ वृषभदानमंत्रः॥ ॥ धर्मस्त्वं वृषभ
पेण जगदानं दकारकः कृष्णमूर्धेरधिष्ठानमतः शान्तिं प्रयच्छ मे॥ ॥ हिरण्यदानमंत्रः॥
हिरण्यगर्तगर्तस्त्वं हे मबीजं विनाव सोः॥ अनंतपुण्यफलदमतः शान्तिं प्रयच्छ मे॥ ॥
पीतवस्त्रदानमंत्रः॥ पीतवस्त्रमुगं यस्मादासु देवस्य वस्त्रतः॥ प्रदानात्तस्य मे विष्णु
रतः शान्तिं प्रयच्छ मे॥ ॥ अश्वदानमंत्रः॥ विष्णुरश्वस्य॥ रूपेण यस्मादमत संतवः॥
चंद्रार्कवाहनं नित्यमतः शान्तिं प्रयच्छ मे॥ ॥ धेनुदानमंत्रः॥ धेनुस्त्वं पृथिवी सर्वा यस्या
केशराव संनिता॥ सर्वपापहरा नित्यमतः शान्तिं प्रयच्छ मे॥ ॥ जोहदानमंत्रः॥ यस्या
राय सकर्माणि त्वराधारणि सर्वदा॥ हे जोहलांगला दानितस्माच्छान्तिं प्रयच्छ मे॥ ॥ छ

२०३

गदानमंत्रः॥ यस्मात्वं छागमस्तानामाहु तित्वे व्यवस्थितः॥ मानं विनाव सो नित्यमतः
शान्तिं प्रयच्छ मे॥ ॥ तत्र क्रूरोक्तमुरव्यरक्षितानां वेसवस्यो आरित्यादित्यो यथाशक्तं
कृतामेकैकांगो दद्यात्॥ तत्र गोदानमंत्रः॥ गवामंगेषु तिष्ठंति तु वनानि च नुदंश॥ य
स्माच्छुतं मे स्यादिति ह लोके परत्र च॥ सर्वेषां पितृणां पक्षेण पुत्रोक्तं दक्षिणावृत्तिरेके
ण शय्या रत्नानि च मिदं विष्णोः शय्या रत्नानि च दक्षिणा देयाः॥ एतच्च सति विनवे॥ ॥ त
त्र शय्यादानमंत्रः॥ ॥ यस्मादश्वस्य शयनं केशवस्य शिवस्य च॥ शय्या ममाप्यश्वस्य
स्तु तस्मात्कननिजन्मनि॥ ॥ रत्नदानमंत्रः॥ ॥ यस्याचनमिदानं सकलानां हंति प्रोदंश
॥ दानान्यन्यानि मे शान्तिं नमिदं दानं वृत्तिह॥ एवं ग्रहादीनां पूज्य रक्षितानां तं कर्म क
त्वा वि स र्जयेत्॥ अथ वि स र्जनमंत्रः॥ यां तु देव गणाः सर्वे पूजामा रा मपार्थिवा अ देवा
यां तित्यर्थः॥ अनेन विधिना यस्तु ग्रह पूजा समाचरेत्॥ सर्वान् कामानवाप्नोति प्रेतस

महा.
२४

यते॥ यस्तु पीडा करोति स मत्स्यविन्नस्पवाग्रहः॥ तन्नुमन्नेन संपूज्य शेषान् यच्च मे दुःख
॥ तन्नुमन्नेनेति॥ तं पीडा करं ग्रहं मु॥ नेन पूर्वोक्तरीत्या अधिदेवता प्रत्यधिदेवता सहि
नं पूजयित्वा शेषान् पित्राहानुष्ठाप्य जलादिनिर्मया शक्तिं संपूजयेत्॥ इमं च प्रतिक
लग्रह पूजा तन्नाम रेकर्तव्या॥ राहु केतोः पृथग्वा रात्रा वा नमो देवा रो ग्राह्यः॥ रा
त्र्या ही नमो देवा रे तत्र यतो नरः॥ इति बोधायन कारिकातः॥ ग्रहाणां वा नरं प्राश्नान्नास
णाम्बुविशेषतः॥ पूजिताः पूजयंसे न निर्दह्य प्रमानिताः॥ तस्मान्न रक्षिता हानं
कर्तव्यं नृतिमिच्छता॥ विवाहे नमः वयसेषु प्रतिष्ठादिकर्मसु॥ निर्विघ्नायै मुनिश्रेष्ठ
तथो देवे-तेषु चेति॥ इति नवग्रह मन्त्रः॥ अथ कर्मविषाक प्रकर्मणोपमुक्त निष्क
दिप्रमाणं॥ मातृवत्कृ॥ जालसर्वमराचि स्यं त्रसरेणुरजः स्मृतं॥ तेषां विज्ञानुतास्ति
सो राजसर्प पञ्चमते॥ गौरस्तु ते त्रयः पट्टे तस्य वो मध्यस्तु ते त्रयः॥ रुक्मलः पंचनेमाय

२४

सौ सुवर्णस्तु षोडशः पलं सुवर्णं श्रवणं पंचवापि प्रकीर्तितं॥ ते त्रयः रुक्मल इत्यादि
॥ ते मध्यमवास्तुमः रुक्मलः रुक्मलो गुजा॥ ते रुक्मलाः पंचमाषाः षोडश सुवर्णः॥ चत्वार
र सुवर्णः पलं पंचवा सुवर्णं॥ पलं॥ अगस्त्योक्तैः पि॥ मवः स्यात्सर्पवैः पद्भिर्गुं गुजा च
मस्यान्निर्मयैः॥ गुजानिः पंचनिश्रेको माषकः परिकीर्तितः॥ चवेत्योडश निर्माषैः सु
वर्णसैः पुनः स्मृतः॥ चतुर्भिः पलमेतस्मद्दशशोधरणं विदुः॥ एकस्मिन् पलस्मद्दशशोध
रणं विदुः॥ दशपलानि धरणमित्यर्थः॥ तथा च मनुः॥ पलं सुवर्णं श्रवणं पलानि धर
णं दशेति॥ इति सुवर्णप्रमाणं॥ अथ रूपपरिमाणं॥ मातृवत्कृ॥ देवस्मले रूप्यमा
षो धरणं षोडशैवते॥ शतमाषं॥ अथ रूपपरिमाणं॥ मातृवत्कृ॥ देवस्मले रूप्यमा
षो धरणं षोडशैवते॥ शतमाषं नुदक्षिनि धरणैः पलमेव च॥ निष्कं सुवर्णं श्रवणं
र इति॥ देवस्मले षे गुजो पूर्वोक्ते रूप्यमाषो नवति॥ मध्यममवपट्टपरिमितराको रूप्य

महा.
२५

माषो न वनीत्यर्थः॥ ते कामाषाः षोडश धराणां दशानि ध्वरोः शतमानमित्थच्युते॥ तदे
वपलजिधीयते॥ चत्वारसुवर्णानिष्कः शत्रुजतप्रकरणे हेमप्रकरणे क्तसुवर्णशेषे पा
दानं हेमप्रकरणे क्तमाषः प्राप्यर्थः॥ अतः पंचरत्नलिको माषः नरत्नलक्ष्मणपरिमितः॥
तेः षोडशानि माषैरेकसुवर्णः॥ ते च सुवर्णाश्चत्वारो निष्कः॥ हेमप्रमाणं तच्चतुः सुवर्णं
मानो न्निर्जतः धराणां निदशसेयः शतमानस्तुराजनः॥ चतुः सौवर्णिको विज्ञेयस्तु
प्रमाणतः॥ समधृत इति॥ मध्यमयवप्रमाणं तदेतत्तर्ज्यः॥ यत्र सौवर्णिक इत्यनि
धीयते॥ सौवर्णिकं दद्यादित्यादिषु तत्र हेमप्रमाणं तत्सुवर्णं चतुष्टयमो न्निर्जतं हे
मद्रव्यमेव निष्कं दद्यात्तत्र चत्वारो नरजतद्रव्यः॥ अथ धान्यादिपरिमाणं॥ स्कंदपुराणे॥ म
न्वगे धूमध्यानानि ति लाः कुण्डलस्य काः॥ माषामुजामसूराश्च निष्पावाः शमसर्षपाः॥
गवेधुकाश्च नीवाराश्च आरको तसतीतकाः॥ चणकाश्च नीतकाश्च नीतकाश्चैव धान्याश्च

२०५

दशैव तु॥॥ माक्षं उग्रपुराणे॥॥ जज्ञिरे नानि बीजानि आम्भारणानि धानि च॥ उष
धः फलपाकोताः शमसर्षपद्रव्यस्मृताः॥ ब्रीहयश्च यवाश्चैव गोधूमा कुण्डलाका
स्तिलाः॥ प्रियंगवः कोविदारको रक्षसचीनकाः माषामुजामसूराश्च निष्पावाः स
कुलस्य काः॥ आठकश्च चणकाश्चैव शलाः सप्रदशस्मृतः॥ इमे ता उषधीनां तु आम्भा
राणां जातमः स्मृताः॥ ब्रीहयश्च यवाश्चैव गोधूमा कुण्डलसर्षपाः॥ माषामुजाः सप्रमाश्च
अष्टमाश्च कुलस्य काः रपाकाश्चैव नीवारा जर्जिताः सगवेधुकाः कोविदारसमायुक्ता
स्तथा वेणुयवाश्च मे॥ आम्भारणाः स्मृताः सैता उषधश्च चतुर्दश॥॥ वाराहपुराणे
॥॥ पलद्वयं तु प्रसृतं सुष्टिरेकं पलं स्मृतं॥ अष्टमुष्टिर्नवैकं चिक्किं चिदष्टौ तु पुष्कलं॥
पुष्कलानि च चत्वारि आठकः परिकीर्तितः॥ चतुरादको न वेत्त शोण इत्येतन्मानलक्ष
णं॥ नविष्णुपुराणे॥ पलद्वयं तु प्रसृतं द्विगुणं कुडवं मतं॥ चतुर्निकुडवैः प्रस्थः प्रस्थ

महा.

२०६

स्वतार आरकः॥ आरकैः सैश्वर्यतुर्निश्चयशोणस्तुकमिदोबुधैः कुंजोशोणदमसुपः
स्वारीशोणस्तुषोडश॥ पलचक्र उवप्रस्थ आरको शोणस्तुषोडश॥ धान्यमान्येषु बोध
व्याः क्रमशो माचतुर्गुणाः॥ शोणैः षोडशानिः स्वारीशोणस्तुषोडश॥ पलचक्र उवप्र
स्थ आरक विंशत्या कुन उच्यते॥ कुंजैस्तु रशानिवा हो धान्यसंख्या प्रकीर्तिताः॥ विं
शत्या शोणैरित्यर्थः॥ अत्र धान्यसंख्ये एक पलसंज्ञा॥ अतएव इव्यविषये पि॥ स्क
दपुराणे॥ पलद्वयेन प्रसृतं द्विगुणं कु उवमते॥ चतुर्भिः कु उवै प्रस्थ आरक सैश्वर्यतु
गैः चतुर्गुणैश्च शोण इत्येतद्व्यमानकमिति॥ शोणदमं कुंज इत्येकः पक्षः॥ कुंजस्यैव
सुख इति संज्ञांतरं॥ विंशत्या शोणैः कुंज इत्यपरः पक्षः पलसह॥ सपरिमाणाः कुंज इ
ति रात्रिविवेकः॥ द्वादश पलाधिकं पंचशत पल परिमाणाः॥ कुंज इत्यपरे॥ एते च पक्ष
देशकालशक्त्याप्यपेक्षमायो ज्ञाः॥ त्रिकांशानि घटौ च॥ मानं तुलां गुलि प्रस्यै गुंजाः पं

२०६

चाप्यमापकः॥ तेशोडशानिः कर्षेस्त्री पलं कर्षचतुष्टयं॥ सुवर्णविस्तो हेमो हेंकु
रविदस्तु तमले॥ तुलास्त्रियां पलशतं चारः स्याद्विशंतिस्तुला॥ आचितो रशनाशः
सुशाकरो नार आचितः॥ इति धान्यादिमानं॥ अथ जू मिमानं॥ मा कं डेयपुराणे
॥ परमाणुं परंस्तु तं न सुरेणु मही रजः॥ बालग्रचापलिस्ताच मूका चाथवमौ गुलं
॥ क्रमादष्टगुणान्मा कु र्म वाष्टनतौ गुलं॥ षडगुलं परं प्रा कु र्वितस्त्रिर्द्विगुणः स्मृतः॥ दौ
वितस्त्री ततो हस्तौ ब्रह्मती र्थद्वि वेष्टनात्॥ चतुर्हस्तौ धनुर्दंडो नालिका नयनेन तु॥
कोशो धनुः सहस्रे वेगव्यतिश्च चतुर्गुणा द्विगुणं योजनं तस्मात्को क्रं सुख्यातः॥ कावि
दः॥ वसिष्ठः॥ दशहस्तेन वंशेन दशवशात्समं ततः॥ पंचचाप्यधिकं दद्यादेतको चर्म
चाप्यते॥ दशहस्तिः॥ दशहस्तेन दंडेन त्रिंशदंडानि वर्तने॥ दशताम्येव गोचर्म ब्रा
ह्मणेनोदरातिमः॥ मत्स्यपुराणे॥ दंडेन सप्तहस्तेन त्रिंशदंडानि वर्तने॥ त्रिंशतगह

महा-
२७

नं। त्रिगोचर्ममानप्रजापतिं॥ इति नमिरानं॥ इति परिमाणं॥ अथ कर्मविपाकप्र
करणे पयुक्तकृच्छ्रदिलक्षणानि॥ तत्र पादकृच्छ्रस्वरूपापरिज्ञाने प्राजापत्यस्वरू
पस्य ज्ञानुमशक्यत्वात्॥ अथ मपादकृच्छ्रनध्यमनिधीयते॥ याज्ञवल्क्यः॥ एकनक्तं
नतथैवावाचितेन च॥ उपरासेन चैवायं पादकृच्छ्रः प्रकीर्तितः॥ एकनक्तं नाम दि
व्यचोदितमध्याह्नकालउक्तनियमैरेककालकृतोजननं नक्तं तु स्यात्सममानेन
रमुक्तकाले सकृत्कृतोजननं॥ दिवा वा रात्रौ वा आर्पितोपनतस्य सकृदोजनमया
चितं॥ दिवा रात्रौ वाप्योजनमुपवासः॥ एव चतुरहः॥ साध्यः पादकृच्छ्रः॥ एकन
क्ताहोच आस संख्या नियमः॥ पारासरेणोक्तं॥ सायंतु द्वादश आसाः प्रातः पंचदश स्म
ताः॥ चतुर्विंशतिरमाच्यास्युः परे निरशना स्मृतमिति॥ सायनं के॥ प्रातरेकनक्तं
॥ आपस्तंबस्तु प्रकातरेण हासाय द्वाविंशति आसाः प्रातः षड्विंशतिः स्मृताः॥ च

२७

चतुर्विंशतिरमाच्यास्युः परे निरशना स्मृतमिति॥ कुक्कुटां उ प्रमाणास्युर्ध्वं यैवायं विरोक्तु
स्वमिति॥ अथ योश्च पक्षयोः शक्तपक्षेऽप्यवाविकल्पः॥ आपस्तंबस्तु चतुर्धा प्राजाप
त्यकृच्छ्रविनश्यवृत्त्यानुक्रमेण पादकृच्छ्रव्यवस्थामाह॥ अहं निरशनं पादः पादश्चा
वाचितं अहं॥ सायं अहं तथा अहं॥ प्रातः पादं च रे अहः॥ सायं वैरपस्य दापयेत्॥ अथा
चितं तुराजये त्रिरात्रं आसरेण स्मृतम्॥ प्रातः पाद एकनक्तं त्रयं सायं पादो नक्तं त्रयं॥
अथाचितं मया चितं त्रयं त्रिरात्रं मुपवासं त्रयं॥ अथाचितं पाद उपरास पादश्चेति
पादद्वयं मिलित्वा अर्धकृच्छ्रः॥ नक्तपादरहितमवशिष्टपादत्रयं पादो नक्तकृच्छ्रः॥ अतए
वाह आपस्तंबः॥ सायं प्रातर्विनाशं स्यात्पादो नक्तवर्जितमिति॥ अर्धकृच्छ्रस्य कारांत
रमप्याह सराव॥ सायं प्रातस्तथैकैकं दिनद्वयमयाचितं॥ दिनद्वयं च नाश्रीया कृच्छ्र
दिलक्षणं॥ अथ प्राजापत्यकृच्छ्रलक्षणं॥ याज्ञवल्क्यः॥ मथा कर्मविनिर्गुणं॥ प्रा

महा.
२८

जापस्योयमुच्यते॥ अत्रायमित्यनेन सर्वनाम्ना एकन केन न केन तथैवायाचितेन च॥ उप
पवासेन चैवायं पादकृच्छ्रः प्रकीर्तित इति स्वोक्तः पादकृच्छ्रः परामर्शयते॥ मया कथं चि
दित्यनेन च चत्वारः पक्षा उपपन्नाः॥ एकनक्तादीनामातुलोम्येन स्वस्थानविवृधिरित्येक
ः पक्षः॥ तद्यथा एकनक्तत्रयमनक्तत्रयमयाचितत्रयमुपवसत्रयमेवेति॥ क्रमेणैक
नक्तादीनां त्रयाणां त्रयाणां कारणमातुलोम्येन स्वस्थानविवृधिरित्युच्यते॥ मया ह म
नुः॥ अहं प्रातरस्मिहं सामं अहमप्याहमयाचितं॥ अहं परं चनाश्रीयात्तप्राजापत्यं चरेद्वि
जः॥ प्रातिलोम्येन स्वस्थानविवृधिरिति द्वितीयः पक्षः॥ उपवासत्रयमयाचितत्रयं
नक्तत्रयमेकनक्तत्रयमितिलोम्येन स्वस्थानवृद्धिः॥ अमुपवसमाहवशिष्टः॥ प्रा
तिलोम्यं चरेदु रिति॥ इति कलितवराहनिरिचितीयः पक्षः॥ एकनक्तनक्तायाचितो
पवासात्क्रमेणैकैकं कृत्वा पुनरेकनक्तादीन्क्रमेण व्रजं मेत॥ इममाहं निरुद

२०८

कलितवराहनिरिच्यते॥ एवं निराहं तौ प्राजापत्यं कृच्छ्रं नवति॥ अमुमपि पक्षं
वशिष्टं एवाह॥ अहः प्रातरहं नक्तमहरेकमयाचितं॥ अहः पराकं तत्रैकमेव चतु
राहोपरो पराकशष्ट उपवासपरः तथा॥ अनुग्रहार्थं विप्राणां मनुधर्मं नतो वरः॥
वालवृधातुरेवैवं शिष्टमुवाच हेति॥ पूर्वोक्तपक्षत्रयमध्येऽन्यतमपक्षप
क्षोकारेण वत्समाजपहोमविवर्जनेनाचरणं॥ चतुर्थः पक्षः॥ एवं पक्षमहं गि
राः॥ तस्माच्छ्रुत्समासाद्य स राधर्मपथे स्थितं॥ आयश्चित्तं प्रदातव्यं प्रहोमविव
र्जितमिति॥ इति प्राजापत्यलक्षणं॥ अथातिरुद्धलक्षणं॥ मनुः॥ एकैकं यासमया
या अहं लित्राणि पूर्ववत्॥ अहं चोपवसेदसमनिरुद्धं चरन् द्विजः॥ त्रीणि अहं लित्रा
वदिनानि पूर्ववत्॥ एकनक्तादिको लतत्रिममुक्तः सन्नित्यर्थः॥ यातवत्कपः॥
अयमेवातिरुद्धः स्मात्त्राणि परान्नो जनेः॥ अयमेव पूर्वोक्तप्राजापत्यधर्म एक

महा.
२.१५
एव॥ अयं तु विशेषः॥ एक न कनकाचितदिनेषु पाणि पूरणमात्रं प्रसूति पूरणमा
जमन्त्रं तु जीतननुपूर्वोक्तवाविंशत्यादि आसानिति॥ अत्र चापाणि पूरणं न मात्र
मेव विधेयं॥ ननु नोजनं॥ अतो येषु दिनेषु प्राजापत्येन नोजनं प्राप्तं तदनुवादेन पाणि
पूरणं न ताविधेया॥ इति नोपवासदिनेषु पाणि पूरणं न नोजनं प्राप्तिः॥ मनुया इ
वल्क्याक्तपाणि पूरणं न ग्रासजोजनयोः शक्त्यपेक्षा विकल्पः॥ पापापेक्षया वा॥
अतिरुद्धपादादिव्यवस्थामाजपत्यवदेव प्रष्टव्यं॥ ॥ इत्यतिरुद्धजज्ञाणं॥ अ
थ रुद्धातिरुद्धः॥ तत्र गौतमः॥ अजस्रसूतयः सरुद्धातिरुद्ध इति॥ वादरा
त्रमित्यनुवर्तते॥ अतो वादरात्रमुदकेनैव र्त्तनं॥ नान्नेनेत्युक्तं नवति॥ यमः॥
एकै किं उमश्रीमाह कल्पे अहं निशि॥ अमाचित अहं पि उवा मुन सस्म हं परं
अतिरुद्धं चरेदतत्त्वविन्नकायशोधनं॥ चतुर्विंशतिसंज्ञतु निमतात्मा जितेन्द्रियः॥ ह

छंनुतिरुछं कुवीतएकस्यानेदिजोत्तम॥ कल्पेप्रातः॥ एकनक्तकाल इति याव
तएकस्याने इति॥ एकमनेन पूर्वोक्तदादशगहसाध्यतिरुछंयमैकः रुछाति
रुछो नवतीत्यर्थः॥ याज्ञवल्क्यः॥ रुछातिरुछः प्रथमादिवसानेकविंशतिममे
न॥ चतुर्विंशतिरात्रसाध्येरुछातिरुछेजोजनदिनेधैकैकग्रासमात्रविधानादु
प्यजनेपि पत्रपुरिकादिनिर्ग्रासपरिमाणंरुत्वैकग्रासपर्याप्तदुग्धमश्रीयात्
एवंकर्तुमशक्तश्चैकप्ररुतिनतप्राजापत्याक्तरीत्यासामंतुकाद्यासा इत्या
दिग्राससंख्ययातावदुग्धपातव्यंजोजनदिनेपुगौतमायुक्तंरुछातिरुछपक्षे
पुशक्तपेक्षयाविकल्पः॥ ॥ इतिरुछातिरुछलक्षणं॥ अथतत्ररुछः॥ याज्ञव
ल्क्यः॥ तत्रहीरद्यतावूनामेकैकंप्रसहंपिवेत॥ एकरात्रोपवासश्चतत्ररुछउर
रुतः॥ अथंचरिनचतुष्टयसाध्यःरुछः॥ मिनाक्षरायातुअथतुमहातत्ररुछइ

महा-
२११

येदन्निच्छिन्नाः शुक्रविषः ॥ एतैरुदुसहोतयं पंचगव्यं यथा विधि ॥ इरावती इदं
विष्णुमानसो केचन वती एतां निश्चये वहेतव्यं कृतशेषं विवेदिजः प्रणवेन समालो
अप्रणवेनानिमं च ॥ प्रणवेन समुद्रं पितृवंतं त्वाणवेन तु मध्यमेन पलाशस्य
पुष्पपत्रेण वापि वेत् ॥ स्वर्णपत्रेण तां श्रेण ब्रह्मतीर्थे न वा पुनः ॥ त्वगस्थितं तु मत ॥ पा
पदेहेति एतिमानवे ॥ ब्रह्म कर्चो पवासस्तु दहत्यग्निरिवै धनमिति ॥ याज्ञवल्क्योक्तं
दिनद्वयसाध्यसांतपनमेव ब्रह्म कर्च इति ब्रह्म कर्चो पवास इति चानिधीयते ॥ विज्ञा
नेश्वरस्तु पूर्वं पुरुषो व्यापरे पुरु कुरीत्या पंचगव्यं प्राशने ब्रह्म इति मन्त्रते ॥ मरी
चिः ॥ देवताः संप्रवक्ष्यामि आ तु पूर्वगमावरुणो देवता मन्त्रगोमये हव्यवाहनः सो
मः क्षीरे दध्नि वा मुष्टे रविकुटारुतः ॥ गोमूत्रं ताम्रवर्णं माः श्वेता मास्तृण गोमयं ॥ प
मः काचन वस्त्राणां नालमास्तृण वा रधि ॥ घृतं वै रुक्मवर्णं मा विनक्तं वर्णं गोचरं ॥ उद

२११

कं सर्ववर्णं तु तस्य वर्णो न गत्य ते गोमूत्रं स्पृशेत् प्राह्य मंगु एतु गोमयं ॥ क्षीरस्य त्रिप
लत्रा स्पृशेत् मकुं कुशोदकं ॥ आपो हि ऐतिवालो अथ यम्यप्रणवेन तु ॥ अथ ये स्वाहा
॥ सोमामं प्रा मं विष्णुमानसो केगा यथा प्रजापते न त्वदेता जह्यात् ॥ नरीप्र
वतो तीरे रहसे निरुति स्तथा ॥ शुक्रवासाः पवित्रात्मा अहो रात्रौ पितृः पिबेत् ॥ पा
लाशेन च पुत्रेण विल्वपत्रेण वापि वेत् ॥ रतीं यं ताम्रपत्रं वा ब्रह्मपात्राणि तानि वै ॥ प्र
तिमां संपालं मास्मा ममावास्मां च वापि वेत् ॥ ब्रह्म हा परदारी च ये चान्ये स्थिता मलाः ॥
ब्रह्म कर्चो रहसे सर्वं यथा शिस्तं मेव तु ॥ जाबालः ॥ गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधिसर्पिः
कुशोदकं ॥ एकैकं प्रत्यहं पीत्वा त्वहो रात्रौ मज्जने ॥ हृद्यः सांतपनो नाम सर्वपाप
प्रनाशन इति ॥ एतज्जाबालोक्तं सप्ताहसाध्यं सांतपनं ॥ इति सांतपनलक्षणं ॥
अथ पितृसांतपनं ॥ शंखं देव्यहव्यं स्तं यति सांतपनं स्मृतं ॥ एतदेवैत्यनेन मि ॥ मि

मह.
२१२

तं पंचगव्यं परामृश्यते तस्य गव्यं दिनत्रयमाहारं तरनिरपेक्षेण पिवेदित्यर्थः ॥ इति
मत्तिसांतपनलक्षणं ॥ अथ महासांतपनं ॥ मातृवत्क्यः ॥ एथ कसांतपनप्रथेः पड
हः ॥ सोपवासकः ॥ सप्राहने तु हृद्यो मे महासांतपनः ॥ गोमूत्रं गोमयं हीरं
धिष्ठं कुशोदकानि सांतपनद्रव्याणि ॥ एकैकस्मिन्दिने एकैकं पिवेत् ॥ सप्तमदिन
उपवासः ॥ एतानि कुशोदकादिप्राशनादीनि आहारं तरनि वर्तकानि एवं मन्त्रत्रापि
यमः ॥ अहं पिवेत्तु गोमूत्रं अहं वै गोमयं पिवेत् अहं रधि अहं सर्पिस्महं हीरं तनः शु
चिः ॥ महासांतपनस्ये तत्सर्वं पापप्रणाशनं ॥ एतत्सु च दशाहसाध्यं ॥ जावालः ॥ षष्ठाक
कैकमेतेषां त्रिरात्रमुपयोजयेत् ॥ अहं श्रोत्रं पवसे रत्यं महासांतपनं विदुरिति ॥ षष्ठापू
र्वोक्तगोमूत्रादीनां ॥ अथ मे कविंशतिरात्रसाध्यो महासांतपनकृच्छ्रः ॥ इति महासांत
पनलक्षणं ॥ अथ पराकः ॥ मातृवत्क्यः ॥ द्वादशाहोपवासेन पराकः ॥ परिकीर्तितः ॥

२१२

॥ इति पराकलक्षणं ॥ अथ व्यावकत्रतं ॥ शंखः ॥ गोपुरीषा घृवा च चमा संनित्यं समा
हितः ॥ ब्रतं तु मावकं कुर्यात्सर्वपापपनुत्तमे ॥ गोतृक्षणाद्यं यवान्दत्त्वा तदनंतरं
गोमयमधुनिः सतान्मवान्गृहीत्वा तैर्गवैश्चरुवत्क्यातेनात्रैकैकं नक्तनक्ता
निकुर्वन्मासनयेत् ॥ एतद्व्यावकत्रतमित्युच्यते ॥ अतएवाह ॥ योगमातृवत्क्यः ॥ आ
रुपे श्चरमित्वा गोमधुमान्मवमिश्रितान् ॥ गोमयोत्यांश्च संगृह्य पूर्वोक्तमाव
कमिति ॥ इति व्यावकत्रतं ॥ गोमूत्रमावकत्रतलक्षणं च ॥ अथ यमोव्रतं ॥ तत्र कृ
च्छ्रतिरुद्धः ॥ प्रयसारिवसानेकविंशतिमिति मातृवत्क्योक्तप्रकारेण मासमेक
मासमात्रपरिपूर्णा प्रयसावर्त्तनं यमोव्रतमित्युच्यते ॥ यस्मिन् ब्रते येन द्रव्येण रा
शीरवर्त्तनं क्रियते तद्द्रव्यं तेन व्यपदिश्यते अतएव माकं डेयः ॥ यत्रैर्मतः ॥ यत्र कृच्छ्रपुष्पै
स्तकं उच्यते ॥ मूलः कृच्छ्रः स्मृतो मूलैस्तोयकृच्छ्रोजनेन त्विति ॥ इति यमोव्रतं ॥ अथ

महा०
२१३

यथांशायणं॥ गौतमः॥ अथातश्चांशायणं तस्मै कोविधिः॥ कृच्छ्र इति॥ कृच्छ्रप्राजापत्य
कृच्छ्रे विधिरुक्त इत्यर्थः॥ तद्यथा॥ तिष्ठेदहनिरात्रावासी तत्तिप्रकामः सत्यवदेरनायेन
संजापेतरौ रवयो ध्याजयेत्तिलप्रमुञ्जी तन्नुसवनमुरको पस्पशं नमापो हिष्टेति चत
स्रिः पवित्रवती निर्माजयेत्॥ हिरण्यवर्णाः शुचय इत्यष्टातिः॥ अथोदकतर्पणं॥ न
मोहमायमंहमामध्वतेतापस्य पुनर्वसवे नमो मोज्या माय्या मवसुविं हामनमः॥ पा
रायसुपरायमहापारायपारमित्वाप्तवे नमो रुद्राय पशुपतये महते देवाय अश्वकायै
कचरायाधिपतये हराय शर्वायै शानायो आयवज्जितो हृदिने कपर्दे नमः सूर्याय
दित्याय नमो नील आग्राय शितिकंठाय नमः कृष्णाय पिंगलाय नमो ज्येष्ठाय नमो श्रेष्ठ
मरुधये शाय हरिकेशायो धृरेतसे नमः सस्याय पावकाय पावकावर्णाय कामाय का
मरूपिणे नमो रात्राय रात्ररूपिणे नमस्तीर्णाय तीर्णरूपिणे नमः सोम्याय यमुपुरुषाय

२१३

यमहापुरुषाय मध्यपुरुषायोत्तमरूपाय ब्रह्मचारिणे नमः श्रद्धालु लालाय कृन्ति
वास॥ सेनम इत्येतरे वा दित्योपस्थानमेतत्तवाज्या कुतम इति॥ अस्मार्थः॥ तिष्ठेद
हनिरात्रावासी तत्तिप्रकाम इति॥ यस्तु प्राजापत्यादि कृच्छ्रकृत्या नोपपत्तिप्रमेकैने
व कृच्छ्रेण विमुक्तो न विष्णुमिसेव कामयेते अयमहं तावत्पककर्म विरुधेषु का
लकषु प्रमुञ्जी तपवत पुनानः सोमधारयेत्तस्मान्मविडुहान जुधरित्यस्ममचिच
चत्वेन गायमाने सामनी रौरवयो ध्याजयेत्तिलप्रमुञ्जी तन्नुसवनमुरको पस्पशं न
॥ संध्यात्रये स्नानं त्रिषवणस्नानमित्यर्थः॥ हिरण्यवर्णा इत्यष्टातिरपि माज्जनमेव
एतच्च मार्जनं स्नानं नंतरं॥ अथोदकतर्पणं॥ उदकतर्पणमित्यनेनात्र जलरावत
र्पणं न स्पृष्टं इति गम्यते॥ तत्र मंत्राः॥ नमो महाये सेवमादयः कृन्तिवास सेनम इ
त्येतदंताः॥ अत्र मंत्रं सदनं स्यादावते च नमः शष्टं अवर्णान्मन्त्रादौ मन्त्रांते च नमः श

महा.
२१४

शोचति॥ तथा चैवं मंत्रप्रयोगः॥ नमो ह मा ममं ह मा मध्वते ता प सा म पुनर्वसवे न
म इति॥ एवं नमो मौ ज्ञा मे त्मार न्न सर्व विं रा मन म इत्ये को मंत्रः॥ एवं मुनर न्ना पि इष्टं॥
एतै स्तु मो द श मंत्रै स्तर्पणं कुर्यात्॥ ततश्च एत दे वा हि त्पो प स्थान मिति॥ एत दे व मंत्र ज्ञा
त म हि त्पो प स्थान सा धनं॥ कार्य कारण मो र ने रो प चारः॥ तर्पण नंतर मे तै रे व मंत्रै रा
हि त्पो प स्थाने कुर्या दित्यर्थः॥ एता रा वा ज्ञा कृत म इति॥ एतै रे व मंत्रै रा ज्य हो मः कर्त्त
व्य इत्यर्थः॥ अ मं च हो मा लौ कि का श्रिं प्रतिष्ठाप्य कार्यः॥ एवं मया त श्चां द्रा मणं त स्मो
क्तो विधिः॥ रुद्र इत्यने न सा धारण धर्मान ति दि श्च चो द्रा मणं वि शेष धर्माना ह॥ तप
नं ह तं च रे त श्चो ज्ञा तां पौ र्ण मा सी मु प व से रा प्या य स्व सं ते प यां सि न वो न व इत्ये ता नि
स्तर्पण मा ज्य हो मो ह वि ष्णु आ तु मंत्रा मु प स्थानं च द्र म सो य दे वा दे व हे उ न मि ति च त
स नि र्जु ऊ या दे व कृत स्य ति चां ते स मि दि रां न्तु वः स्वः स पः स त्प म राः श्री रू र्जि ओ ज

२१४

पुरुषो धर्मः शिव इत्ये तै रा सा नु मंत्रां प्रति मंत्रं नमः स्वा हे ति वा स वां च रा स प्र मा
रा मा स्मा वि का रे रा नै ह स क्तु क्ता या व क शा क प यो र धि घृत मूल फ लो र कानि
ह वी षु न्न र अ रा स्ता नि पौ र्ण मा स्मा प च द श रा सा न्तु क्तै का प च ये ना प र प त्त म श्री
या त॥ अ मा वा स्मा मु पो व्यै को प च ये न पूर्व प त्त वि प री त मे केषा मे प चो द्रा मणो मा
स प रा स्वा वि षा पो वि षा प्मा सर्व मे नो ह ति द्वि ती य मा स्वा द श पूर्वा द श व रा ना त्मानं च
पंक्ति पु ना ति सं व च्छ रं च द्र म सः स लो क ता मा प्रो ता ति अ स्मा र्थः॥ तप नं ह तं च रे त॥
ता प य ति पा प मि ति॥ तप नं॥ तप नं व्र तं च रे त॥ इ ति पा वे व्र तं चो द्रा मणं व प नं व प न पूर्व
त ते न मि ति॥ अ म म र्थः॥ म रा प्रा म श्रि च त्वे न चो द्रा मण च रा म त रा व प न पूर्व कं च
रे दि ति॥ ए ते न नि मि त्त मं त रे रा मु क्ता यं चो द्रा मण च रा म व प न ना स्ती क्तं न व
ति॥ शो ज्ञा तां पौ र्ण मा सी मु प व से त॥ पौ र्ण मा सी रा सो प क्र म ति थिं शो ज्ञा तां नि रा

महा.
२१५

ह्यपूर्वतिथौ चतुर्दशामुपवसेदित्यर्थः॥ आप्यायस्वेत्यादि निर्णयोनव इत्येतैर्मंत्रैश्च इमं
सं उपस्थानं कुर्वीत न तोय देवा देव हेतुन मिति चतसर्नि देव कृतस्येति चेत्तु न माच समिद्धि
र्महिका एते वा निजुं कुमात॥ पूर्वोक्तोपस्थानात्॥ अथ तत्र तिथि संख्या कया सा न कृता
तान॥ उं नृ नृ वः सुरित्वादिसंज्ञै रनिमंत्रयता॥ उं नृः उं नृ नृ वः॥ उं स्वः॥ महः॥ जनः
तपः सत्यं॥ यज्ञः॥ श्रीः॥ ऊर्ज इरा॥ उं जः॥ पुरुषः॥ धर्मः शिवः॥ इति मंत्र विनागः॥ अ
प्रतिमंत्रं मंत्रां ते नमः स्वाहेति वा प्रमुं जीत प्राण वो रित्शुः पं यें ता ना म व्य मं ने न मः स्वा
हा योगे पि न चतुर्थी विनक्ति अवगा॥ महः॥ अतति पु चतुर्थी अवगा न वतिः मह
सैनमः सह से स्वाहेति वा एव मन्त्रापि॥ जना य त प से सत्याम॥ यज्ञा से॥ श्री यो ऊर्ज
॥ उं ज से॥ पुरुषाय॥ धर्मा म शिवा येति॥ आस प्रमाणा मास्या विकारेण आस्पृश्या
हाने - - या वरं न मुखे प्रविशति ता वरं न प्रमाणं न वतीत्यर्थः॥ चतुर्दशामुपवि

२१५

नस्य॥ पौर्णमास्यादि तिथिषु - स संख्या निमम मा पौर्णमास्यां पंद्रश आसा निमा
दिना पू पृ त्तमित्येतेन॥ एतच्च पि पालिका मध्यं चाश्रयणं॥ अथ यव मध्यमाह॥ विप
रीत मे कं धामिति॥ अस्मिन् यव मध्यं चाश्रयणं॥ अमावास्या या मुपवासः प्रतिप
रातिथिषु कै क आसो पचमः पौर्णमासी म निव्याप्य पुनः कृष्णपक्षादि तिथिषु मावा
स्यावधि कास्वै कै क आसा पचमः॥ अमावास्या या मुपवास इति क्रमः अत्र आस अ
हण कालश्च शो र मे अ निमंत्रण मंत्र विकल्पाद मश्चात्रै क छ सा धारणेति कर्त्तव्य
ता कथन समे निरूपयिष्यंते॥ मातृवत्कृः तिथि र ध्या च रे सिं डान् शुक्ले शिख्यं उ
संमिता न॥ एकै कं आस ये कस्ते पि उं चाश्रयणं चरेत्॥ इ उक्त मे न तु जी त रा ष चां श
मणे विधिः॥ तिथि र ध्या॥ प्रथमं द्वितीयादि चंद्रकला मुक्त प्रतिपद्वितीयादि तिथि र
ध्या चंद्रमा य न च रण मि व च र ण मे रे त॥ न क्ष मे त॥ शुक्ले शुक्ल पक्षे॥ शिख्यं उ सं

महा.
२१६

मिता न॥ मयूरां उग्रमाणा न॥ चंद्रायणं ॥ क्रासहृदि स्यात् चंद्रस्यायने चरणमिव चरणं
मस्मिन् कर्मणि ॥ तच्चंद्रायणं ॥ संज्ञायं दीर्घः ॥ इति विधीयते कामध्यायवमध्यचंद्राय
माणं ज्ञातं ॥ ॥ अथ मतिचंद्रायणं ॥ याज्ञवल्क्यः ॥ मया कथं चिन्मिंशनां चत्वारिंश
तद्वयं ॥ मासेनैवोपचुजीत चंद्रायणमथापरं ॥ पिंडानां चत्वारिंशदधिकं श
तद्वयं मासेनोपचुजीत ॥ कथं मया कथं चित् ॥ अत्राये क्रमः ॥ दिने दिने षोडशासां ज
त ॥ अथ चानुक्तं चतुरोदिवा चतुर इति ॥ अथैकस्मिन् दिने चतुरोपरस्मिन् द्वादश
॥ उतैक रात्रिमुपोष्या परस्मिन् षोडश ॥ मृद्वारि नक्षत्रमुपोष्य रती यदि नैवात्रिंशदि
त्यादि प्रकाराणां मध्यं रात्रिं पेल्यानुजीतेति अत्र तिथ्यपेक्षया यास नियमो नास्ति ॥ उ
पक्रमस्तु मुक्तं हस्तप्रतिपदो रम्य ॥ मस्तु नैर्ये तौ विधौ चंद्रायणं तुष्टानं करोति
तस्मिन् तिथि हृदि सवसेन करा विद्विता मादिधारं नो न वति न त्र न होय ॥ चंद्रगत्स

२१६

तुसारमंतरेण त्रिंशदिनात्मक सावनमासानुषेयत्वात् ॥ अत्र चंद्रायणं ज्ञातं गौ
स्तधर्मप्राप्त्यर्थः ॥ ऊं उपायनो मयने मासमग्निहोत्रं जुहोती न वत् ॥ अस्मि चंद्राय
यणं ॥ पूर्वप्रक्राशंतरमेकादश पक्षासादि ननुप्यते ॥ तिथि नियमेन यास नियमाज्ञा
वात् ॥ यत्र तु तिथि नियमेन यास नियमस्तत्र पूर्वप्रक्रातमुपवासादिकमन्ये ॥ न
कारयेत् ॥ तद्येव प्रकारेषु कुचनमनुनाविशेषसंज्ञा दर्शिता ॥ अष्टावशौ समश्री
यात् पिंडान्मध्यदिने स्थिते ॥ नियतात्मा हविष्यस्य मतिचंद्रायणं चरेत् ॥ चतुरः प्रातर
श्रीमान्मिंशान् विप्रः समाहितः ॥ चतुरोस्तमिने सूर्ये शिशुचांद्रायणं चरेत् ॥ मया क
थं चिन्मिंशनां तिस्त्रो शतिः समाहितः ॥ चतुरोस्तमिने सूर्यमासेनाहविष्यस्य चं
दस्येति संलोकतामिति युमः ॥ श्रीस्त्रीमिंशान् समश्रीयानि यतात्मा दृष्टव्रतः ॥ हविष्या
न्नस्यैव मासमपि चंद्रायणं स्मृतमिति ॥ इति मतिचंद्रायणं ॥ अथ गोवध

महा.
२१७

व्रतं ॥ याज्ञवल्क्यः ॥ पंचगव्यं पिवेत्तोषोमासमासीत संयतः ॥ गोपेशो गोगोनुगामी
गोप्रदानेन शुध्यति ॥ रुद्धं चैवातिरुद्धं च चरेदपि समाहितः ॥ दद्यान्निरात्रं चोपोष्य रथ
नैका दशास्तुगाः ॥ अत्र रतं चतुष्टयं विहितं ॥ आहारं तरनिरपेक्षेण पंचगव्यं पिवन् रा
त्रौ गोशालायां शयानं प्रातस्तनववग्रगच्छतीरं तु गच्छन् शुध्यतीत्येकं व्रतं ॥ पंचगव्याहा
रव्यतिरेकेण पूर्वोक्तधर्ममुतो मासं प्राजापत्यं रुद्धं चरेदिति ॥ चिंतामणिः ॥ तथैव प्राजाप
त्यस्थाने अतिरुद्धं मासं चरेदिति ॥ त्रिरात्रोपवासं कृत्वा ॥ कोरुष्य नौरशकाश्च द
द्यादिति चतुर्थं ॥ अत्रेयं व्यवस्था ॥ अज्ञानतो जातिमात्रब्राह्मणसंबंधिगोमात्र
बंधे दद्यान्निरात्रं चोपोष्य रथ नैका दशास्तुगा इत्येतत् ॥ अज्ञानतः स्तुतिमसंबं
धिगोमात्रव्यापादने प्राजापत्यव्रतं कुर्यात् ॥ अज्ञानतः पंचगव्यं पिवेत् ॥ गोगोप्रोमा
सासमासीत संयतः ॥ गोपेशो गोगोनुगामी गोप्रदानेन शुध्यतीत्येतत् ॥ अमत्या वैश्य

२१७

संबंधिगोमात्रव्यापादने मासमतिरुद्धं कुर्यात् ॥ अज्ञानतः ॥ शूद्रस्वामिकगोमात्रव्या
पादने मासं प्राजापत्यव्रतं कुर्यात् ॥ कामतस्तुतनदैगुणकल्प्य ॥ अथवा मन्वा मुक्ता
निव्रतानि पूर्वोक्तेषु विषयेषु विषयांतरे च देशकालशक्ताद्यपेक्षया योज्यानि तानि
व्रतानि मदनपारिजाते स्मानिः सम्यक् प्रदर्शितानि कर्मविपाकपरिच्छेदे स्मिन्ने
षामप्येतोपयोग्यतावात्तानात्र प्रदर्शितानि ॥ इति गोवधव्रतं ॥ अथ मासोपवास
व्रतं ॥ चिंतामणिः ॥ नारद उवाच ॥ जगद्वन्मोक्षमिच्छामि व्रतानामुत्तमं ॥ विधि
मासोपवासस्य फलं चास्म्यथोदितं ॥ मया विधानैः कार्माव्रतचर्मा मया न वेत् ॥
आरभ्यते मया पूर्वं समाप्ये हि मया विधिः ॥ यावत्तु कर्तव्यं तावद्धि पितामह ॥ व्र
तमेतत्सुरश्रेष्ठ विस्तरेण ममानय ॥ श्रीब्रह्मा उवाच ॥ साधु नारद मे वै तत्प्रवृत्तं तपो
धनं ॥ मादमतिमतां श्रेष्ठ तच्छृणुष्व ब्रवीमि ते सुराणां च मया विस्तृतं पताच मया रविः

महा०
२१८

॥ मेरुः शिषरिणीमुद्वैनेयश्चपक्षिणां तीर्थानां तु यथा गंगा प्रजानां तु यथा वणिकः
॥ अथ सर्वव्रतानां तु तदन्मा सोपवासनं सर्वव्रतेषु यत्फलं सर्वतार्थेषु तेन तु सर्वदानो
॥ एवं चापिलेनेन्मा सोपवासकृतं तन्मन्त्रिणो मादितिर्मतै विधेर्न रिदक्षितोः ॥ न तत्सुगुण
॥ मवाप्नोति यन्मा सपरिलेघनात् ॥ तेन जप्रकुतं न तपस्तप्तं कृतं स्वधा ॥ यः करोति
विधानेन रोमासमुपोषणं ॥ प्रविशेत्तैस्मन्मन्त्रं तेनात्मन्मन्त्रं जनादनं ॥ गुरोराज्ञाततो
लब्ध्वा कुर्यान्मा सोपवासनं ॥ वैस्मन्मन्त्रं यो कानि कृत्वा सर्वव्रतानि च ॥ दारुण्यारी
निपुण्यनिततो मासमुपोषरेत् ॥ अतिकृच्छ्रपराकंच कृत्वा चायमणं ततः ॥ मा सोप
वासं कुर्वीत तात्परे हवजा बले ॥ वानप्रस्थायतिर्वापि नारी वा विधवा मुने ॥ मा सोप
वासं कुर्वीत गुरुविप्राज्ञया ततः ॥ आश्विनस्यामले पक्षे राका दृश्यामुपोषितः ॥ व्रत
मेतन्मुक्तीयावीद्यावन्निशदिनानि च ॥ वासुदेवं समन्मन्त्रं कान्तिके सकलेनरः ॥

२१८

मासंचोपवसेद्यस्तु समुक्तिफलनाशवेत् ॥ अचक तस्मान्मे जन्मानिकालं कुं
सुमैः शुभैः ॥ मा जनीत्सी वरैः पलैः कमलैस्तु सुगंधिनिः ॥ कुंकुमै रशीरकपूरै र्विलिप्य
वरचदनैः ॥ नैवेद्यधूपदीपाद्यै रचमेतजनादनं ॥ मनसा कमणं वाचा पूजयेत्तु उध्व
जं ॥ कुर्यान्नरस्त्रिषवणं बृहद्रक्तिर्जितेन्द्रियः ॥ नाम्नामेव तथालापविष्णोः ॥ कुर्याद
हर्निशं ॥ जन्माविष्णोस्तुतिर्वापि मया वादं विवर्जयेत् ॥ सर्वसत्त्वदया मुक्तः शान्तश्च नि
रहिंसकः ॥ सुप्तो वासन संस्पृशेत् वा वासुदेवं प्रकीर्तयेत् ॥ स्मृत्या जोकनगंधादिधारनप
रिकीर्तनं ॥ अन्नस्पृशयेत्सर्वं आसानां श्रान्तिकारणं ॥ गात्राभ्यंगं शिरोभ्यंगं तांबूलं
सविलेपनं ॥ व्रतस्यावर्जयेत्सर्वं मच्चान्यजनिराकृतं ॥ न व्रतस्यः स्मरोक्तिं विधि
कर्मस्मान्न चालेत् ॥ देवतापतने विष्टान्न गृहस्पृशयेत् ॥ कृत्वा मासोपवासं तु यथा
कृतिविधिनानरः नारी वा विधवा सा धी वासुदेवं समचर्मेत् ॥ अमुनाधिकमेवं तु व्रतं

मह.
१९८

त्रिंशदिनैरिदं॥ कृत्वा मासोपवासं तु संयतात्मा जितेंद्रियः॥ ततोर्चयेत्तवेपुण्यं द्वादशंगसु
उधुजं॥ पूजयेत्तुष्पमाला निगंधधूपविलेपनैः॥ वस्त्रासनं कारवाये श्रुतोषयेदच्छतं नरः॥
स्नापयेत्तहरिं नक्तातीर्थं चंदनवारिणा॥ चंदनेनातुलिप्रागंधधूपपुष्पैरलंकृतं॥ वस्त्रराना
दिनिश्चैव नोजयेत्तहरिं नक्तातीर्थं चंदनवारिणा॥ चंदनेनातुलिप्रागंधधूपपुष्पैरलंकृतं
तं॥ वस्त्ररानादिनिश्चैव नोजयेत्तद्विजोत्तमान्॥ दद्याच्च दक्षिणां तेभ्यः प्रतिपत्त्युक्त
मापयेत्॥ विप्रान् कृत्वा पयिता तु विसृज्याम्यर्च्य पूज्य च॥ एवं विज्ञानुसारेण नक्तियु
क्तेन शक्तितः॥ एवं मासोपवासं कृत्वा न्यर्च्य जनार्दनं॥ नोजयित्वा विजोश्चैव विष्णु
लोके महीयते॥ एवं मासोपवासान्द्विसम्पन्नकृत्वा नमो ददा॥ निर्वापयेत्ततस्तान् वैवि
धिना येन तच्छृणु॥ कारयेद्दैन्यवसुधैकं दशंगमुपोषितं॥ पूजयित्वा तु देवेशमाच्चा
र्यानुत्तमां हरिं॥ अर्चयित्वा हरिं नक्ता अनिवाद्य गुरुं तथा॥ ततो नु नोजयेद्विप्रान् नो

२९८

जमीतया विधिः॥ विष्णुधुकुलचारिज्ञानविष्णुपूजनतत्परान्॥ पूजयित्वा विज्ञानसम्प
न्नो नोजयित्वा नमो ददातावेति वस्त्रमुष्मानि नोजनाच्छादनानि च॥ योगपदानि मुञ्चा
ति नैव हि॥ दद्याच्चैव विज्ञानेभ्यः पूजयित्वा प्रणम्य च॥ ततो नु कल्पयेच्छृणोरास्तास्त
रतां संस्कृतां॥ साच्छादनां मुक्तोऽप्येवं सोपधानां मलंकृतं॥ कारयित्वा तन्मूर्त्तिकं
च नीतुस्वशक्तितः॥ न्यसेत्तस्मात्तु शय्याया मर्चयित्वा स्नानादिभिः॥ आसनं पादके
छत्रं वस्त्रमुष्ममुपानहौ॥ पवित्राणि च पुष्पाणि राग्यामा मुपत्ययेत्॥ एवं शय्यातु
संस्कृत्या प्रतिपत्त्युक्तान् विज्ञानं॥ प्रार्थयेच्चानुमोदार्थं विष्णुलोकं ब्रजाम्पहं॥ एवं
मन्यर्चिता विप्रवरे सुव्रतितनंसरा॥ ब्रजब्रजनरश्चेच्चिह्नोः स्थानमनामये विमानं
वैष्णवं दिव्यं सप्रभापरिकल्पितं॥ तेन विष्णुपदमातिसरानंदमनामये ततो विसर्ज
येद्विप्रान् प्रतिपत्त्यानुगम्य च॥ ततस्तु पूजयेत्तत्कुरुतान् प्ररामकं॥ शय्यां तां क

मह.
२२०

ल्लितां सम्पुकरुं ज्ञानं प्रदामके ॥ प्राणम्य शिरसा शंखं तो गुरे वे प्रतिपादयेत् ॥ कृत्वा मा सो
पवासांश्च नरो विष्णु तनुं विशेत् ॥ कृतमा सोपवासांश्च नरो विष्णु तनुं विशेत् ॥ कृतमा सो
पवासंश्च विष्णु पूजनतमः ॥ न मे छोट मनाः कालं धर्मस्यः प्रमत्तं प्रियः ॥ कृत्वा मा सोप
वासांश्च निर्वाण विधि वन्मुने ॥ कुलानां शानं शतमुत्थय विष्णु लोकं व्रजे नरः ॥ यस्मिन् ज
तो महापुण्ये कुले मा सोपवासकृतः ॥ सर्वपापविनिमुक्तो विष्णु लोके महायते ॥ नरो मा सो
पवासांश्च कर्त्ता पुण्यवतां वरः ॥ पितृभ्यो रकुलान्मा च समं विष्णु पुरीं व्रजेत् ॥ नारी वा सु
महाजाया यथोक्तं व्रतमास्थिता ॥ कृत्वा मा सोपवासांश्च व्रजे विष्णु सनातने ॥ ॥ नार
द उवाच ॥ ॥ सुदुःकरमिदं देवमूर्च्छां प्राप्तिं करुणां ॥ व्रतं मा सोपवासांश्च न किञ्चन
यतेऽच्युते ॥ पादितस्य नरो देवमुत्तमं प्रतिनस्तथा ॥ सा गोवातुग्रहो वायु किं तु कर्म
पितामह ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ व्रतस्यं कृत्वा तं दृष्ट्वा मुमुक्षुं वातपो धनं ॥ दृष्ट्वा तु ब्राह्मणस्त

२२१

स्य कुर्यात्सम्पन्नं नृपहं अमृतं पायमेतत्तीरमिच्छमानं सकृन्निशि ॥ यथेह न विष्णु
ज्येष्ठप्राणैः सुखादिनो व्रता ॥ अतिमूर्च्छां विनोत्तीरां मुमुक्षुं ॥ सुखादिनो पाययित्वा
श्रितं तीरं रक्षेत्स्वाफला निच ॥ अहोरात्रं च यो नित्यं व्रतस्य परिपूर्णये ॥ यमो म
जफलं दत्त्वा विष्णु लोकं व्रजेत्स वै ॥ एमा सोपवासस्य मारुतं प्राण संशये ॥ अत्र तत्र
गुणैर्दिष्टैः परीक्षेदात्मणा समा ॥ नैते व्रतं विनिघ्नंति हविर्विजातु मोदितं ॥ तीरौषधि
गुरोराज्ञा मापो मूलफलानि वा ॥ एवं कृत्वा निरक्षेत स गुणं पाय संतथा ॥ पायमेव हि
तो यस्मान्न माप्नोति पुन व्रतं ॥ अयं विष्णु व्रतं विष्णु दाता विष्णु व्रती नथा ॥ सर्वं वि
ष्णु मयं ज्ञात्वा व्रतस्यं तीरा मुदरेत् ॥ महा मुमुक्षुं निश्चेष्टः परित्जानोति मूर्च्छितः ॥
तदा स मुदरे तीरा मिच्छंति विमुखे स्थितः ॥ परिपाल्य व्रती देहं व्रतरोषं समापये
त् ॥ यथोक्तं हि गुणं तत्फलं विप्रमुखोदितं ॥ इन्द्रिमाथेष्टं सत्कृत्वा स देवनिर्मला

महा०
२२१

मतिः॥परिनोषयतेविष्णुनोपवासो जितात्मना॥कीनस्यबहुनिस्तीहोःस्तानहोमज
पत्रतै॥येनेद्रिमगणोघोरोनिर्जितोदष्टचेतसाजितेन्द्रियःसहायतःसर्वज्ञतहितैरतः
॥वासुदेवपरोनित्यमवशानित्यमर्हति॥कृत्यान्तंयथोक्तंनुवैस्मवंपुरुषोन्नमं॥
विष्णुलोकमवाप्नोतिपुनरावृत्तिदुर्लभं॥येस्मरतिसदाविष्णुविष्णुधेनातरात्मना॥
तेप्रयांतिनवंसत्त्वाविष्णुलोकमनामयं॥विज्ञातिवार्धरात्रेचमध्याह्नेदिवसत्तमे॥
अर्चयंत्येवकीर्तयंतितेतरंतिनवार्धरात्रे॥आनेदितोयडुःखार्तःक्रुधःशतोयवाह
रियोऽनुकीर्तयतेविष्णुसगच्छेद्वैस्मवापुरी॥गर्भजन्मजरारोगडुःखसंसारबंध
नैः॥निवार्यतेनरोनित्यवासुदेवमनुस्मरन्स्मरन्॥स्यावरेजंगमेचाप्यस्पृजेस्त्
त्मेमुत्तामुने॥विष्णुपश्यतिसर्वत्रयःसविष्णुःस्वयंनरः॥सर्वविष्णुमयंज्ञात्वात्रैले
संसचराचरं॥यस्यशांतामतिस्तेनपूजितोऽगुरुउध्वजः॥इतिकल्यातिकल्यानाव्रता

२२१

नामुन्नमस्यच॥सविष्णुलोकमवाप्नोतिप्रसाराच्चक्रपाणिनः॥विधिर्मासोपवास
स्ययथावत्परिकीर्तितः॥सुतस्नेहान्मुनिश्रियैःसर्वलोकहितायच॥कृत्याश्रुत्वाच
मोक्षक्यानरोविष्णुपुरीव्रजेत्॥नानकामप्रदातव्यंनरेमंडुष्टचेतसे॥इतिविष्णु
रहस्योक्तमासोपवासव्रतं॥अथरुद्रचंद्रायणसाधारणोक्तव्यता॥मासवत्स
॥कुर्वान्निषवणस्नायीरुद्रचंद्रायणतथा॥पवित्राणिजपेत्पिरानगमन्माचानिमं
त्रयेत्॥त्रिषवणस्नानंरुद्रचंद्रायणतिरेकेण॥तत्ररुद्रं तुमनुनासरुद्रायीसमाहि
तइतिविशेषानिधानात्॥पवित्राणिस्नानानिचाधमर्षणंदेवरुतःशुधवत्परत्तमं
रीत्यादिवसिष्टादिप्रदर्शितानिरूप्यन्तु॥सामसुव्यवस्थितानिमथाशखंजपेत्तत्रवि
रुधेषुकाणेषुपिंडान्मासान्प्रत्येकं गायन्माचानिमंत्रयेत्॥आसानिमंत्रणं गौतमो
क्तरोत्यादिनिमंत्रैःसह गायन्माविकल्पः॥एवंपादिष्वप्येककार्याणामंत्राणां विक

महा.
२२२

त्यः निजकार्याणां समुच्चय इति विवेकः ॥ मनु ॥ महाव्याहृतिर्निर्होमः कर्तव्यः स्वयं
मन्त्रे ॥ अहिंसासत्यमक्रोधमार्जवं च समाचरेत् ॥ त्रिरक्षति त्रिंशत्संवत्सराजल
माविशेत् ॥ स्त्रीशूद्रपतिताश्चैव नानिनापेत् कर्हिचित् ॥ स्मिन्नासनाभ्यां विहरन् नराको
धः शयीत वा ॥ ब्रह्मचारी व्रती च स्माकुरु देवविजार्चकः ॥ सावित्री च जपेन्नित्यं विना
णि च शक्तितः ॥ सर्वेष्वेव व्रतेष्वेव प्रायश्चित्तार्थमादत्ते इति ॥ त्रिरक्षत्वादिदिवा त्रिः श
नौ त्रिरिति मद्रूपदसु सवनेषु स्नानं तच्छक्तविषयं ॥ एवं स्नानाधिकस्नानान्माशक्ता
शक्तापेक्षमायोज्यानि ॥ जाबालः ॥ आरंभे सर्वकृच्छ्राणां समाप्तौ च विशेषतः ॥ आज्ये
नैव हि शालाशौ जुहुयाद्याहृतीः एष्यकः ॥ आधंकुर्यादुतांते च गोहिरण्यदि दक्षिणा
स्त्रीणां होमो न दातव्यः ॥ पंचगव्यं तथैव च ॥ परासरः ॥ स्त्रीशूद्रस्य तु शुद्धार्थं प्राजापत्यं
समाचरेत् ॥ पंचगव्यं च कुषीतस्नात्वा पीत्वा मुचिर्नवेत् ॥ स्त्रीशूद्रयोः पंचगव्यविहितं

२२२

तिषिधत्वादि कल्पः ॥ जाबालेन ॥ शालाशौ होमं विधाय स्त्रीणां होमो न दातव्य इति निषे
धात्तदस्यान्नावेव होमनिषेधः ॥ अतश्च स्त्रीशूद्रयोरपि ब्राह्मणवाराणो किकाशौ न व
लेव ॥ अमुं च होमाग होमः न तु कृच्छ्रप्रत्याम्नामन्तप्रधान होमः ॥ आरंभे सर्वकृच्छ्रा
णां समाप्तौ च विशेषतः ॥ आज्ये नैव हि शालाशौ जुहुयाद्याहृतीः एष्यगिति जाबाले
न विशेषानिधानात् ॥ कृच्छ्रप्रत्याम्नामन्तयोस्तु प्रधानमोजप होमोः स्त्रीशूद्रयोर्नाधि
कारः ॥ तथा चांगिराः ॥ तस्मात् शूद्रसमासाद्य स राधर्मपथे स्थितं ॥ प्रायश्चित्तं प्रदा
तव्यं जप होमविवर्जितं ॥ अत्र शूद्रशूद्रकृत्पलक्षणार्थः ॥ तयोः समानधर्मत्वात् ॥ वे
दां पावन उवाच ॥ स्नानेनैव कालमेव स्नात्वा कर्त्तव्यं जपः ॥ शंखः ॥ एकवासा धर्वासा
वालध्वारा स्थण्डिलेश्वर इति ॥ हारीतः ॥ अवरेषु धवतां निस्नाय मर्षणं तर्जलेन जपितु
भौतमहत्तवासः परिधाय सास्त्रासौ म्येनादित्यमुपतिष्ठेते तिषिद्विश्रुतं ॥ जप होमादि

महा.
२२३

यत्किंचिच्छक्यं संनवेन चेत् ॥ सर्वव्याहृतिनिः कुर्वाणाय आ प्राणवेन च इति शंखः ॥
एकवासाश्चरेद्विंशं स्नात्वा वा सोमपीडयेत् ॥ गायत्र्या दशसहस्रमाक्रिकं जपुच्यते ॥
बौधायनः ॥ अहं तं वा सो वसीत सावित्री व्याहृती श्वेदं न पेद ए सहस्रं कृत्वः ॥ उकारमादि-
तः कृत्वा रूपे रूपं तया ततः ॥ नमो वीरासने मुक्तः कुर्वाणाय सुसंयतः ॥ आसीनः शल्य-
विषो वापि वेदं वयं प्रमः सहतः ॥ गव्यस्य पयसो लाने गव्यमेव न वेदधि ॥ दधो लाने न वेत्तं क-
तकालाने तु यावकं ॥ पिपामन्यतमं यत्तु मयेत ॥ चतस्रि वेत्तं शल्यविभोजनवति वारा एव
प्रमार्थे ॥ शल्यविधे इति श्वलः सन्नासीनः प्रमः पिवेदित्यर्थः ॥ ममः ॥ अगुल्यग्रे स्थिते पि-
डं गायत्र्या मणौ शान्तिमंत्रितं ॥ प्राश्नाचम्य पुनः कुर्वाणं न्यस्य निमंत्रणं ॥ ये तु प्राणाग्नि-
होत्रे अधिकारिणस्तेषां मणौ शान्तिं कर्मानंतरं प्राणाकृतयोऽपि पंचजिह्वा सैर्न वर्ति ॥ तत्र
च पूर्वोक्तं प्रणमं व गायत्र्या चम्यतमैर्मंत्रैर्ग्रासानि मंत्र्य प्राणमस्वाहेत्यादि निमंत्रैः

२३

प्राणाग्नौ होमः कार्यः ॥ यदा ते कदि स्ति चतुरो वा प्रासास्तत्र बौधायनोक्तो विशेषो ग्राह-
ः ॥ तद्यथा ॥ अग्नीयात्प्राणमेति प्रथमं मणानामेति द्वितीयं व्यानामेति तृतीयं मुदानामेति
चतुर्थं समानामेति पंचमं ॥ यदा चत्वारस्तदा द्वाभ्यां प्रथमं यदा त्रयस्तदा द्वाभ्यां द्वाभ्यां पूर्व-
यदा द्वाभ्यां तदा त्रयां मेवोत्तरमेकं सर्वैरिति अस्मार्थः ॥ यदा चत्वारो ग्रासं न ह्यंते तदा द्वितीया-
भ्यां मंत्राभ्यां प्रथमं ग्रासं तृतीयेन द्वितीयं चतुर्थेन तृतीयं पंचमेन चतुर्थं यदा
त्रयः तदा द्वितीयाभ्यां प्रथमं तृतीयं चतुर्थं त्रयां द्वितीयं ॥ पंचमेन तृतीयं यदा द्वाभ्यां
प्रथमत आरभ्य त्रिभिः प्रथमं मतिमाभ्यां द्वितीयां ॥ यदा ते कः ॥ तदा सर्वैरेव तं यसे-
दिति ॥ हारीतः ॥ चांद्रमसं चरुं श्रपमित्वान्नं न वृद्धिं कृत्वा ज्योक्त्वा मां चरुं शेषान्पिंडा-
न्सावित्र्य निमंत्रिता आग्नीमादिति ॥ ज्योत्स्ना शेषे न चं प्रोदयो लक्ष्यते ॥ तेनार्धं रात्रा-
रावपि नो जने होमो नास्ति ॥ शंखः ॥ आशमनकमात्रास्तु प्रासा इ उन्नते स्मृताः ॥ तथै-

महा.
२२४

वाङ्मयस्तत्र शौचायं चैव मन्त्रिकाः ॥ इति कृच्छ्रं चांशमणसाधारणे कर्तव्यता ॥ अथ
प्राजापत्यादिकृच्छ्रप्रमाणम् ॥ तत्र पूर्वोक्तं रात्र्या द्वादशदिना निप्राजापत्यं कृच्छ्रं चरे
त् ॥ तद्दशकोधेनुमेका दद्यात् ॥ तद्दशवे निषे दद्यात् ॥ निष्कजस्तं परिमाणं प्रकर
णोत्पद्यते ॥ अथ वा गौरजावे देशकालोचितं गोमूत्रं देयं तत्राप्यशकौ तर्धं वा पादवा
दद्यात् ॥ तथा च मिताक्षरायां ॥ गवामजावे निषे वातर्धं वातर्धं पादमेव वा ॥ तथा ॥ प्रा
जापत्यक्रियाशकौ धेनुं दद्याद्विजान्तमः ॥ धेनोरजावे रातव्यं तुल्यं न संशय इति परासरा
कृच्छ्रे पुनर्तु गवामजा उदवासस्तथैव च ॥ धेनुं प्रदानं विप्राय सममेतच्च तुल्यं ॥ कृच्छ्रः
प्राजापत्यः ॥ अमुतं गवामजाः ॥ उदवासः ॥ उदके वासः ॥ सवा होरात्र ॥ मिताक्षरायां ॥ २२४
॥ कृच्छ्रो देव्यमुतं चैव प्राणाया मशतचमंति तहो मसहस्रं तु वेदपारामणं तथा ॥ स
मृधधात्यास्तु प्राजापत्यं कृच्छ्रप्रमाणं येन तद्वादशसुदिनेषु प्रतिदिनं पेचमं च विप्रा

जोजनीयाः ॥ ते च मिलित्वा पृष्टिर्नवंति ॥ तथा मिताक्षरायां ॥ कृच्छ्रे पंचाति कृच्छ्रे त्रिगुण
महं रहस्मिन् द्वादशतीये चत्वारिंशच्च न संत्रिगुणं न गुणितं विंशतिः स्यात्पराके ॥ कृ
च्छ्रे सांतापनारथ्ये नवतिषडधिका विंशतिः सैव हीना दान्वां चांशमणसाधारणे स्यात्पसि कृच्छ्र
बलो जोजयेदि प्रमुखान् ॥ अत्र कृच्छ्रे अहरहरिति प्रत्येकं संबध्यते ॥ स्वल्पधन्यस्तु
द्वादश ब्राह्मणान् जोजयेत् ॥ तथा च चतुर्विंशतिमुते ॥ विप्रा द्वादश वा नोज्याः पावके
ष्टिस्तथैव च ॥ अथा वा पावनी काचित् समान्या कुर्मनीषिणाः ॥ अत्र प्रतिदिनं द्वादश
द्वादश किं तु द्वादशे वपुषपतीर्थे विष्कृत् प्रकारेण स्नात्वा तदंगुष्ठानं विधाय केशान्
शापयित्वा पुनर्विधिवन् स्नात्वा पूर्ववत् केशान् संशोषयेत् ॥ रात्रिं द्वादश स्नाना निप्राजा
पत्यं कृच्छ्रप्रमाणम् ॥ तथा च परासरः ॥ कृच्छ्रो देव्यमुतं चैव प्राणाया मशतचमं ॥
पुणपतीर्थे नाईशिरस्नानं द्वादश संख्यमा ॥ अनाईशिरस्य स्यात्सावना ईशिराः ॥

महा.
२२५

अनाशिरसस्तनमनाशिरस्तनं ॥ इति प्राजापत्याम्नायाः ॥ अथातिकृच्छ्रप्रत्या
म्नायाः ॥ नत्रातिकृच्छ्रकरणं शक्यं मासवत्क्योक्तप्राणिपूरान्नजो जनमुक्तानिकृच्छ्र
प्रत्याम्नायत्वेन धेनुद्वयं दद्यात् ॥ तथा च षड्विंशत्येते प्राजापत्ये तु गमेकं मतिकृच्छ्र
द्वयं स्मृतमिति ॥ एकं कया समश्रीयादिति ॥ मत्कृत्तिकृच्छ्रकरणं शक्यं धेनुत्रयं देयं
॥ अतएव चतुर्विंशतिमते ॥ पराकृतप्रातिकृच्छ्रे तिस्रस्तिस्रस्तु गमादस्तथेति गवाम
जावेतावेनो निष्ठास्तावेति गोमूत्र्यानि देयानि ॥ निष्ठाजावेन दधं पादवा ॥ अथवा माव
त्यो धेनवस्तावेति गमत्रीजपानाममुतानि तावेति उदवासापूर्वो कृत्वा कार्याः ॥ उ
त तावेति प्राणायामशतद्वयानि तावेति वातिलहोमसहस्राणि अपि वा तावेति वेद
पारायणानि नवेति ॥ अथवा मावत्यो धेनवस्तावेतो न्नकृच्छ्रात्तवेति अतोऽप्यधनेन
धेनुसंख्यायां द्वादशो विप्राश्चान्नो जनीयाः ॥ प्रचुरधनेन तु द्वादश सुदिनेषु प्रतिदि

२२५

पुप्रतिदिनं पंचदशपंचदशविप्राजो जनीयाः ॥ तथा च चतुर्विंशतिमते कृच्छ्रे पंचाति
कृच्छ्रे त्रिगुणमहरिति अतिकृच्छ्रे त्रिगुणं ॥ पंचदशविप्राजो जनीयाः प्रतिदिनं द्वादश
सुदिनेष्वित्यर्थः ॥ अत्र च मिलित्वा अशीत्युत्तरं शतं तत्रास्मान्नवेति अथवा मावत्यो
धेनवस्तसंख्यायास्तानां द्वादशकर्तव्याः प्रत्याम्नायाः ॥ अथ कृच्छ्रातिकृच्छ्रप्रत्या
म्नायाः ॥ नत्रप्राजापत्यत्रयस्थाने कृच्छ्रातिकृच्छ्रस्मविहितत्वात् ॥ कृच्छ्रातिकृच्छ्रकर
णं शक्यं तिस्रो धेनवो दत्तव्याः ॥ तदन्तावेति कृच्छ्रं यमाधो निष्ठावा रो न निष्ठावा देमः
॥ अथवा गम्यमुतं दिनत्रयमुपवासोत्रीणि प्राणायामशतद्वयानि वातिलहोम
सहस्रत्रयाणि त्रीणि वेदपारायणानि अपि वा हरहः त्रिंशत्संख्याकां ब्राह्मणानो
जनीयाः ॥ तथा च चतुर्विंशतिमते ॥ कृच्छ्रे पंचातिकृच्छ्रे त्रिगुणमहरहस्त्रिंशद्देवं रती
य इति ॥ इतीमे कृच्छ्रातिकृच्छ्रे अहरहः त्रिंशद्ब्राह्मणानो जनी इत्येवमत्यर्थः ॥ रातत्रि

महा

२२६

शङ्खालणनोजनं द्वादशसुदिनेषु प्रतिदिनं कर्त्तव्यं मिलित्वा पृथक्तरं त्रिशतं ब्राह्मण
नवेति असमृद्धधान्यं चेत ॥ तदा तेन त्रिगुणिता द्वादश ब्राह्मण नोजनीयाः ॥ ते च मिलि
त्वा पृथक् त्रिंशत् स्नानप्रत्याम्नायास्तु प्राजापत्यप्रत्यायप्रकरणे कुर्यात्माया वं सोगावस्त
व संख्यया ज्ञेयाः ॥ इति कृच्छ्रति कृच्छ्रप्रत्याम्नायाः ॥ अथ तत्र कृच्छ्रप्रत्याम्नायाः ॥
॥ तत्र द्वादश हसाधेत प्रकृष्टे प्रत्याम्नायेन तिस्रो गावो देयाः ॥ पराकृत प्रातिकृष्टेति
स्तुतिस्तुगास्तयेति ॥ चतुर्विंशति मते ॥ अनिधानात् ॥ चतुरहसाधेत प्रकृष्टे त्वेकधे
नुः ॥ द्वादसाधेतु निष्काधं देयं ॥ गवामनावे निष्कं वेत्तारिका अये प्रत्याम्नायाः ॥ कृच्छ्र
ति कृच्छ्रप्रत्याम्नायाः ॥ कारणे कुर्यात्मा विज्ञेयः ॥ समृद्धधान्यस्य च कृष्टे अये विशेषः
द्वादशदिनेषु प्रतिदिनं चत्वारिंशच्चत्वारिंशद्ब्राह्मण नोजनीया इति ॥ तथा चतुरह
साधे च द्वादसाधे च तत्र कृष्टे प्रतिदिनं चत्वारिंशच्चत्वारिंशदिति तत्रा चतुर्विंशति

२२६

मते ॥ कृष्टे पंचाति कृष्टे त्रिगुणमहरहस्त्रिंशदेवं रतीये चत्वारिंशच्च तत्र इति ॥ तत्रैत
प्रकृष्टे अहरहस्त्रिंशदित्यन्वयः ॥ इति तत्र कृष्टे प्रत्याम्नायाः ॥ अथ सातपथ्ये
निसातपथ्यप्रत्याम्नायाः ॥ तत्र सप्ताहसाधस्य सातपथ्यस्य सार्धं प्रत्याम्नायस्या
ने विहितत्वादेकाधेनु निष्काधं च देयं तथा च यद्विशन्ते पराकृत प्रातिकृष्टे स्थाने
कृष्टे त्रये चरेत् ॥ सातपथ्यस्य चार्धं मशको व्रतमाचरेदिति ॥ दिनद्वयसाधे सात
पथ्ये निष्काधं च देयं ॥ दिनत्रयसाधे यति सातपथ्ये तु धेनुमेका दद्यात् ॥ अनये
वरीत्यागमत्रीजपादिरूपप्रत्याम्नायेषु पिपरिमाणं कल्प्यं ॥ मुत्रैकाधेनु निष्काधं
वा देयं न वेति ॥ तत्र गम्या अमुनजोधेनु स्थाने अर्धं निष्यमाने तु पंच सहस्राणीत्य
नया रीत्या प्रत्याम्नायने देषु प्राजापत्यप्रत्याम्नायप्रकरणे दृष्टव्याः ॥ इति सातपथ्य
यति सातपथ्यप्रत्याम्नायवेन तिस्रो धेनवो धनिष्कं च देयं ॥ पंचदशदिनसाधे तु

सहा.
२२७

२२७

च प्राजापत्य प्रत्याम्नाय प्रकरणे प्राक् प्रदर्शिताः ॥ इति पराक प्रत्याम्नायाः ॥
 अथ याव कव्रत गो मूत्र याव कव्रत पयो व्रतानां प्रत्याम्नायाः ॥ तत्र याव कव्र
 ते पयो व्रते च प्रत्याम्नाय तेन पच धेनवो देयाः ॥ यदुपवासा एक प्राजापत्य स्थान
 मिति मासे पंच षड्वा नवतीति नवा ॥ यद्यपि याव कव्रते प्रतिदिनं याव कमुज्यत ॥
 तथापि पूर्वोक्त याव कृत्वा जनस्य नक्तं शसाध्यत्वा उपवास तुल्यत्वं न वस्येव ॥ प
 यो व्रते तु पयः पाने क्लेशात्वापि राकशासमात्र पर्याप्तस्यैव पयसः पाना उपवा
 सकल्यत्वं गो मूत्र याव कव्रते तु क्लेशाधिकांश्च प्रत्याम्नायां प्रत्याम्नाय तेन पच धेन
 वो देया इत्युक्तम् ॥ रावेणायत्री जपारि प्रत्याम्नायां अपि कल्पनीयाः ॥ ते च प्राक् प्रा
 क प्राजापत्य प्रत्याम्नाय प्रकरणे प्रपञ्चिताः ॥ इति याव कव्रत गो मूत्र याव कव्रत प
 यो व्रतानां प्रत्याम्नायाः ॥ अथ चापरायण प्रत्याम्नायाः ॥ तत्र समुद्धर्तव्यं न चोप

महा.
२२८

पणप्रमात्मायत्वेनाष्टौगवोदेयाः॥ तथाचतुर्विंशतिमते॥ अष्टौचांद्रायणेदेयाः प्रत्या
मायविधौसदेति॥ तथापिपालिकामध्यमवमध्यचांद्रायणयोगैतमायुक्ताधिके
तिकर्तव्यतासहितमोरप्यष्टौचांद्रायणेदेया इत्येतद्योज्यं॥ अज्यधनेनतुतिस्त्रोगवो
देयाः॥ तथाचपरासरनिबंधेप्राजापत्येतुगमेकामतिकृच्छेदमस्मृतं॥ चांद्रायणे
पाराकेचतिस्रस्तादृशितयेति॥ एतच्चधेनुत्रयदानस्वत्येतिकर्तव्यतासहित
मोर्मवमध्यचांद्रायणयोस्तथायतिचांद्रायणदिष्वपियोज्यं॥ एवंचाक्षपेक्षयायव
योधेनवोदीयते॥ तत्रतरुजावेनिष्कस्यान्तरधंषादमेवचेतुक्करीत्यादातव्यं॥ अ
थवाप्रतिधेनुचायुतमयुतंगयत्रीजपोवातथाधेनुसंख्याकाउरवासावाधेनु
संख्याकाउरवासावाधेनुसंख्याकानिप्राणयामशतदयानिवाधेनुसंख्याकानि
वेदपारायणनिवातसंख्याकतिलहोमसहस्राणिवाप्रतिधेनुदादसादादरात्रा

२२८

स्रणनोजनानिवाप्राजापत्यप्रत्यामायप्रकरणोक्तरीत्याप्रतिधेनुकादरादादरास्त्रा
नानिवाकार्याणि॥ एतेचविकल्पात्रीहिमवर्नेष्टिकाः॥ अपितृदितातुदितहोमव
द्यवस्मितः॥ व्यवस्थाचदेशकालापेक्षया॥ तथाचबौधायनः॥॥ देशकालतथा
त्मानंइवइवप्रयोजने॥ उपपत्तिमवस्थांमज्ञात्वाशैवप्रकल्पयेदिति॥ शैव
चाष्टेनमुधिकारणंसर्वमनिधीयते॥ एवमन्यत्रापिभूनाधिककल्पेषुचाक्षपे
होविकल्पोबोधव्यः॥ अनेनैवातिप्रायेणमितामिताहारादिनिबंधेषुभूनाधि
कपक्षाः प्रदर्शिताः॥ तद्यथा॥ चांद्रायणमृगारेष्टिः प्रवित्रेष्टिस्तथैवच॥ मित्र
विंशपशुश्चैवकृत्वासासत्रमंतथा॥ तिलहोमायुतेचैवपराकदयमेवच॥ गाय
त्राजह्मजाप्यंचसमानाऊर्हहस्मतिरिति॥ तपस्यसमर्थनसमर्थधान्येनमा
सावधिकालेप्रतिदिनंचतुर्विंशतिर्जास्रणानोजनीयाः॥ तथाचतुर्विंशतिमते॥

महा.
२२८

अ

कृष्णे पंचाति कृष्णे त्रिगुणमहरहस्मिन् देवं इती मेचत्वारिंशत् तत्रे त्रिगुणनगुणिता
विंशतिः स्यात्पराके ॥ कृष्णे सातपनेन वृत्तिषु अधिकविंशतिः सैव हीना वाच्यं वा
शायणे स्यात्तपसि कृष्णं वृत्तं नो जयेद्विप्रसुरव्या निति ॥ अस्मार्थः ॥ अहरहरि
तिसर्वत्रान्वेति ॥ कृष्णे प्राजापत्ये वा दशसुदिनेषु अहरहः पंचविप्रसुरव्या नो
जयेत् ॥ अतिकृष्णे पूर्वोक्तलक्षणं प्रोक्तं सरव्याकेषु दिनेषु प्रतिदिनं त्रिगुणत्रै
गुणपंचपंचापेक्षया पंचदशेत्यर्थः ॥ इती मे कृष्णाति कृष्णे पूर्वोक्तं कृष्णाति कृष्ण
दिनेषु प्रत्यहं त्रिगुणगणिता हरहस्मिन् रात ॥ तत्रे तत्र कृष्णे पूर्वानिहितं तत्र कृष्णे
पूर्वानिहितं तत्र कृष्णदिनेषु प्रतिदिवसं चत्वारिंशत् पराके पराकत्र तसंख्या क
दिनेषु प्रत्यहं त्रिगुणेन गुणिता विंशतिः पश्चिरित्यर्थः ॥ सातपनाप्ये कृष्णे पूर्ववदेवा
हरहः पश्चिंशतिः ॥ चां शायणचरणसंख्या कदिनेषु प्रतिवासं वात्मा हीना मउधि

२२९

काविंशतिः ॥ चतुर्विंशतिरित्यर्थः ॥ राते च पक्षाः पूर्ववदेव राक्ताय पेक्षया योज्याः ॥
॥ ॥ इति चां शायणप्रत्यामायाः ॥ ॥ अथ गेवध्वं तत्र प्रत्यामायाः ॥ ॥ याज्ञवल्क्योक्तं तत्र
चतुष्टयं प्राकप्रदर्शितं ॥ तत्र ह्येता प्रकरणे तत्र ज्ञानमात्रात्संवेधिगेमात्रवधे
त्रिरात्रमुपोष्य दशगचरणकोरपुनश्च देयः ॥ त्रिरात्रोपवासश्च कौ पूर्वोक्तगवोवधे
त्रश्च निष्कार्थं देयं ॥ कामतश्चेद्विगुणं ॥ अज्ञानतः ॥ ह्यत्रियसंवेधिगेमात्रव्यापाद
ने पंचगव्यं पिबेन्नो ग्राह्यं समासीत संमतः ॥ गोष्टेनायोगो नुगामी गोप्रदानेन मुच्य
तीत्यनेन प्रकारेण मासं पंचगव्यं तत्र चरित्वा तेन दद्यात् ॥ एतच्चरणं च कौत्रतस्या
त्यंत केशमुक्तत्वेन तत्र प्रत्यामायत्वेनाष्टौ गवका च त्रतां ते चैते वधेन वो देया
॥ ॥ अष्टौ चां शायणे देयाः ॥ प्रत्यामायविधौ सदेति वक्तुं केशसाध्यं चां शायणप्रत्या
मायतेनाष्टौ गवो विहिताः ॥ चां शायणवदस्यं तस्यापि वक्तुं केशसाध्यं तान्मास
त्रे

महा-
२३०

साध्यत्वाच्चसमानविषयत्वेनमुक्तमप्यधेनुपरिकल्पनं॥ कामतश्चेत्युत्तराधेनवः॥
काचरुहिणात्वेनेतिसप्तदशगावः॥ अज्ञानतोवैरपसंबन्धिगोमात्रव्यापादनेमासम
तिरुच्छ्रुत्तुमांत्॥ एतदाचरणाराक्तादादशदिनसाध्यपाणिपूरणालनोजनमुक्त
तिरुच्छ्रुत्तुमांत्वेनगोदयदानस्यातिरुच्छ्रुत्तुमांत्वाप्रकरणेदर्शितात्वादत्र
मासातिरुच्छ्रुत्तुमांत्वेनगोदयदानं॥ मन्त्रकृत्समासमात्रनोजनमुक्तस्यदादशदिन
साध्यस्यातिरुच्छ्रुत्तुमांत्वेनगोदयदानं॥ तिस्रोगावोविहिताइतिमाससाधेतिरुच्छ्रुत्तुमांत्वेन
गावोनिष्पाधं चदेयं॥ उतमन्त्रकामतोवैरुत्तुमांत्वेनगोदयदानं॥ पंचदशचतुर्वेति॥ गवा
मजावेगोसंख्यातिरुच्छ्रुत्तुमांत्वेनगोदयदानं॥ प्रत्याम्नायाः शक्तायुपेक्षयाकर्त
व्याः॥ अज्ञानतः प्रदस्वामिकगोमात्रव्यापादनेमासप्राजापत्यविधानान्नदश॥ नै
गोदयंनिष्पाधं चदेयं॥ कामतः पंचगावः तदशक्तावितरेपूर्वोक्ताः प्रत्याम्नायाः काम

२३०

॥॥ इतिगोवधव्रतप्रत्याम्नायाः॥ तत्रचपुडुपवासतुल्यप्राजापत्यप्रत्याम्नायत्वेनप्रा
पत्येदुगमेकामिति विधानात्पंचगोवोच्यते॥ मासव्रते॥ जपनियमाद्यनेकेतिकर्तव्य
नोपेतमासव्रतेत्वेनधिकोपेतं प्रायणव्रतश्चाष्टौगावः कल्प्याः॥ इतिमासोपवास
व्रतप्रत्याम्नायाः॥ अथप्रायश्चित्तोपक्रमप्रकारः॥ तत्रकर्मविपाकप्रायश्चित्तानु
पमुक्तमपीतरप्रायश्चित्तानुपमुक्तमपीतरप्रायश्चित्तोपमुक्तं किंचिदुच्यते॥ तद्यथा
देवतः॥ रुद्राणांरापकोराजानिर्देशो धर्मपाठकः॥ अपराधीप्रमोक्ताचरहिता
रुद्रपालकः॥ महापापेषु रुद्राणां प्रायश्चित्तानोदापकोराजानवति॥ ब्रह्महत्यादि
प्रायश्चित्तेषुराज्ञां विनादिजायै॥ प्रायश्चित्तं तोषवर्षनीयमित्यर्थः॥ प्रायश्चित्
तस्मिन्निर्देशो धर्मपाठक इत्युच्यते॥ मस्मिन्ननुवादेराष्टौलोकाः प्रयुज्यते॥ अंगिराः॥
वेदविद्याव्रतस्नातः सत्यसंभोजितेन्द्रियः॥ अनेकधर्मशास्त्रज्ञः प्राच्यते धर्मपाठक

महा.

३३१

॥ अपराधीपापकारी ह्यप्रमोक्तेत्यनिधीयते ॥ रहिताराजपुरुषः कृतकृतप्रसवेत्त
गोनप्रायश्चित्तपरिपालक इति कथ्यते ॥ प्रकृतमनुसरामः ॥ धर्मरत्नौहनिमोघप्यवे
त्रपोवाश्रुद्रोवानकयंचनप्रायश्चित्तविधानं हि कुर्वंततिविडुर्बुधाः ॥ अत्रतानाममंत्रा
णांजातिमात्रोपजीविनां ॥ सहस्रशतमुक्तानां पर्वतनोपपद्यते ॥ पातकेचशतं पर्वस
हस्रं महारिषु ॥ उपपापेषु पंचाशत्स्वत्यातयानवेत् ॥ वहुनिर्विद्वद्भिर्मिद्विभिनि
त्वाविचार्यप्रायश्चित्तं विधिं यमिति शतारि शणानां तात्पर्यं ॥ अतएवमाज्ञवल्क
ः ॥ चत्वारो वेदधर्मज्ञाः पर्वत्रैविद्यमेव वा ॥ सात्र ते ये सधर्मः स्यादेकोवाध्यात्मविज्ञमश्
ति ॥ मनुः ॥ त्रैविद्यो हेतुकस्तर्कानैरुक्तो धर्मपाठकः ॥ त्रयश्चाश्रमिणः पूर्वपर्वदेषा
दशावरेति ॥ तिलोविद्या रूपजुः ॥ सामात्मिका यस्यासौ त्रैविद्यः ॥ हेतुको नुमानतः
॥ तकोऽस्मात्तीति तकी संशये सत्येकस्मिन्कोटौ प्रामाणिकत्वारोपेरुते बाधकादर्थ

२३१

नास्मात्मापेनात्र न वितव्यमिति यः प्रत्ययः सतर्कः ॥ सच वेदशास्त्राविरोधी आसुः ॥ एवं
विधायः पर्वदउपस्थानं वक्ष्यमाणप्रकारेण कार्यं ॥ अत्राह ह्यधसमाचारो व्रतय
हारादिने ॥ तद्यथा ॥ अनुज्ञानः सायंकाले पर्वदं प्रदक्षिणी कृत्य स्वकीयमेनो विरमा
पयतीति तत्रायमाश्रमः ॥ अंगिरसाप्राप्तपापस्य पर्वदो नुस्थानात् पूर्वो जने निषि
धो ॥ अस्याप्यमम निप्रायः ॥ पश्चात्तापवान्न वेत् ॥ अविलंबेनैव प्रायश्चित्तं गृह्णी
यादिति ॥ अन्यथा दीर्घकालं नो जनसागरे मरिति हेतुधारणात्तावेन प्रायश्चित्तचरणमे
वनस्यात् ॥ तस्मादैव व्रतात्प्रायश्चित्तविलंबे मितमेधाहारादिभिः शरीरधारणकुर्व
त न स्वच्छेदः चारि स्यात् ॥ इमां स्मार्त्ता मुक्तिं दद्यात् व्रतग्रहणदिन एव नो जने मन्यते क
जौदरतरानुतापस्यासंज्ञावात् ॥ उपक्रमदिने शरीरमुधेरीषितत्वात् ॥ मनुः ॥ प्राय
श्चित्तामतां प्राप्यैवात्सर्वकृतेन वा ॥ न संसर्गं व्रजेत्सद्भिः प्रायश्चित्तेः कृते द्विजः ॥ अंगि

महा.
२३२

राः॥ उपस्थितस्तुत्यायेन तत्र तादेश नमर्हति॥ कृतेनिः संशये पापेन तुं जीतानुपस्थितः॥
तुं जानो वधे सापमसत्पर्वदिबुद्धं॥ संशये तु न नोक्तव्यमावत्पापस्य निष्कृतिः॥ प्र
मा रश्चन कर्त्तव्यो यथैवा संशये तथा॥ कृत्वा पापं न गृहेत गृहमानस्य वर्धते॥ ब्रूवास्
त्यकं वापि कर्म विद्मोति वेदयेत्॥ प्रायश्चित्ते समुत्पन्ने हीमान् सत्यपरायणः॥ मरु
राजं वसंपन्नः शुद्धिं याचेत मानवः॥ सचैलं वापतः स्नात्वा क्रिन्त्वाः समाहितः॥ त
त्रियो वापि वै सो वापं पर्वं स्फुटि एति॥ क्षत्रियायु पादानं प्रदर्शनाय॥ उपस्थाय ततः
श्रीं प्रमार्त्तिमान् धराणीं व्रजेत्॥ गन्धैश्च त्रिरसा चैव न च किंचिदुदाहरेत्॥ ततस्ते प्रणिपा
तेन दृष्ट्वा तं समुपस्थितः॥ वधाः एष्टुति किं कर्म सुपविश्या ततः स्थितः॥ किं ते कार्यं वरास्मा
निः किं वा मग्नये सेदिज॥ तत्र तो ब्रूहि तत्सर्वं सत्यं दिगतिरात्मनः॥ अस्माकं चैव सर्वेषां स
त्यमेव परं वनं॥ यदि श्वेदं सत्यं नित्यं तं प्राप्स्यसेऽमुने॥ यथा गते सत्यसत्येन तत्वं

२३२

शुद्धतिकर्हि चित॥ एवं सर्वं मनुजानां सर्वं ब्रूमा रशेषत इति॥ न तुं जीतानुपस्थितः प
र्वं मनुपस्थित इत्यादि॥ अनुपस्थितः पर्वं मनुपस्थितः॥ संशयो नाम पर्वं उपस्था
तुः स्वगतपापसंदेहः॥ कार्यं सनिष्कृतिः॥ पापस्य निश्चयः॥ अथ वा कार्यं सनिष्कृति
ः॥ प्रायश्चित्तं निश्चयः॥ संशये तु न नोक्तव्यमिदं तन्मिथ्या निमोगविषयं प्रमा रश्च
न कर्त्तव्यः॥ पुनः पापं न कुर्यादित्यर्थः॥ अथ वा चिरकालसंदेहो ह्येता ह विष्णु नोज
नादि शरीरक्षणां प्रमादः स न कर्त्तव्यः॥ तथैवा संशये अ संशयाप स्य निश्चये हे रा
तरादिव्यवहितेषु विषयसु पर्वं उपस्थानात्वा कथं या ह विष्णु नोजना तत्र शरीर रक्षणां
क्रियते॥ तथा संशयस्य लेपः सत्यः॥ पर्वं रश्मे पा परव्यापनं चरत्तिराणा रानां तं रं कु
र्मात्॥ तथा ह परासरः॥ पापं प्रख्यापयेत्पापी ह वा धे तुं तथा वृषमिति॥ अत्रैव विशेष
प्रमाह॥ विष्णुः पादव्रते वस्त्रदानं कृत्वा धे तिलकां चने॥ पादहाने तु मेकां गां कृत्वा गो

माहा.
२३३

मिथुनेस्मृतमिति॥ अतमेवदिशाशक्त्याप्यपेक्षयादक्षिणाधिकमसं॥ मनुवचनंविख्या
पपापं वक्तव्यः किंचिद्वत्तत्रतंचरेदिति॥ तत्रकीर्त्तिकविषयः॥ मन्त्रचपुर्षदश्रेदक्षिणात्वे
नधेनुहृषयो रम्यतरुनयंवाहीमतेतत्रधेनुमृत्येतिष्कोवाहताव्योनप्रत्यक्षगौरव
नोवा॥ मयाहंगिराः॥ वक्रसोनप्रदेयानिगौरहंशमनेस्त्रियः॥ वितक्तदक्षिणास्वेता
रंतरयंतिहि॥ एकाएकस्मरातव्यानवक्रमः कथंचन॥ सातुविक्रयमापन्नाह
सासप्तमं कुलमिति॥ एवंपूर्वोक्तप्रकारेणसचैलस्नानंआप्रवासाः पर्वदं प्रदक्ष्णा
कृत्यपर्वदक्षिणां दत्त्वाहंउवत्सणमपापं सर्वं विख्याप्यतदश्रेतस्मीमामनुगृहीते
मक्तापर्वदश्रेतस्मीतिष्टेत॥ ततोब्राह्मणस्तमुस्मार्मपरस्परं प्रायश्चित्तस्वरूपं
चिंतयेयुः॥ तथाचंगिरा॥ तेषां निविदितेकार्येउत्सायोहिसकार्यवान् तस्मिन्नुत्सा
रितेविप्रेमेयथाधर्मपाठकाः॥ तेतथातत्रजल्येमुर्विरातः परस्परं॥ धर्मशास्त्रेषु

२३३

मञ्चोक्तंमञ्चसानुग्रहंनवेत्॥ विमर्शपपर्वनसर्वंप्रायश्चित्तं प्रकल्पयेत्॥ यथाका
लेयथादेशमञ्चकार्योतरंनवेत्पर्वदः समतंचैवकारिणश्चबलाबले॥ सर्वेषां
निश्चितंमञ्चमञ्चप्राणंनपीउयेत्॥ कार्योतरंरुधमातापिरमुष्मृषादिमञ्चप्राणं
नपीउयेत्॥ मन्त्रप्राणपीडाकरमरणान्तिकप्रायश्चित्तव्यतिरेकेणशास्त्रापरि
ष्टंप्रायश्चित्तंविधीयते॥ नैवशुधिमवाप्नोतिप्रायश्चित्नेकतेपिसः॥ अदृष्टाधर्मशा
स्त्राणिप्रायश्चित्तंवदंतिमे॥ प्रायश्चित्तानवेत्तूतःस्तस्यापर्वदंनजेत्॥ देवतः॥
एकोनाहंतितक्तंमन्त्रानोप्यनुग्रहं॥ धर्मज्ञाबहवोविप्राः कर्तुमिच्छन्त्यनुहं॥
स्नेहाद्यदिवालोनाद्रमादज्ञानोपिवा॥ कुर्वन्त्यनुग्रहंयंचतस्यापतेषुगच्छति॥ अ
गिराः॥ ॥ आर्त्तानामार्गमाणानांप्रायश्चित्तानिषेदिजाः॥ जानंतोनष्टमच्छतिनेतेषां
समनागिनः तस्मादाहं समासाद्यब्राह्मणेचविशेषतः॥ जानद्भिर्धर्मपंथानेनजा

महा.
२३४

व्येनुपरात्मुखैः॥ अनचिंतैरनाहूतैरमृष्टैश्चैव संसरि॥ प्रायश्चित्तं न रात व्यंजादिरपि
कल्पितः॥ एवं धर्मशास्त्रानुसारेण प्रायश्चित्तिनमपसार्य प्रायश्चित्तस्वरूपं निष्कृत्य
तत एकै न तत्प्रायश्चित्तस्वरूपमनुवादयेत्॥ तत्राद्यं प्रयोगः॥ पर्वदुपरिष्टेनामुकप्रा
यश्चित्तेन चोत्तेन सांगोपांगेनामुकपापादिमुक्तेन विष्णुसितस्मात्सांगोपांगं कर्त्त
व्यमिति एवं त्रिब्रूयात्॥ शिष्टसमाचारात्॥ इयं च प्रयोगवाक्यरचना प्रदर्शनरचना
या तस्माद्यत्र मध्योचितं तत्र तथा प्रयोक्तव्यं॥ अंगिराः॥ सर्वेषां निश्चितं यच्च प्रा
णा न पातयेत्॥ अरुमृष्टं वयेदेकः पर्वराभो नियोजितः॥ एतन्तोस्त्वमिदं विप्रमनु
वादिश्यते ब्रूते तत्ते मन्त्रेन कर्त्तव्यमन्यथा तद्व्यानवेत्॥ महात्मनो वेत्ति तं ब्रूते शुधि
करं महत्॥ तदा कुमात्रमन्त्रेन शक्त्या विप्रान्ति पूजनं॥ पर्वराभो नियोजित इत्यनेना
नुवादकस्य नृत्तिरेव दक्षिणा गम्यते॥ तथा हि॥ निरुक्तो हि कर्म करो न वति॥ स च नृत्ति

२३४

मपेक्षते किंच पापानुवादे पि पापमैवेति दृष्टलो ज्ञानावेन कोपि प्रवर्त्तेत॥ तस्मा
त्पापानुसारेणानुवादकस्य नृत्तिरूपदक्षिणा देया॥ वर्णक्रमेण चानुवादकविशेषो मि
रसैव दर्शितः॥ ब्राह्मणो ब्राह्मणानां तु क्षत्रियमाणां पुरोहितः॥ वैश्यानां याजकश्चैव प्रा
यश्चित्तं समादिशेत्॥ अगुरुः क्षत्रियमाणां च वैश्यानां वाप्ययाजकः॥ प्रायश्चित्तं समा
दिश्य तत्र कृच्छ्रं समाचरेत्॥ तत्रैवं ब्राह्मणस्यापि क्षत्रियादेः प्रणामिनः॥ अंतरा ब्राह्म
णः कृत्वा ब्रूते मेषां समादिशेत्॥ तथा मूढं समासाद्य तदा धर्मपुरःसरं॥ प्रायश्चित्तं
प्रदातव्यं वेदमंत्रविवर्जितं॥ सुमंतुः॥ अस्य वाराणसेषादलम्बमानेषु प्रायश्चित्तेषु
पञ्चदशवर्णाध्ययनब्रह्मचर्यपरोक्षित्वादीं मेघलीस्वयमेव संवत्सरेण महापा
तकानि तस्योपरोहति किंकिषं न ब्राह्मणस्य पतनमिच्छता चार्मः॥ रागादिवेश
त्यर्षदः सकाशात्प्रायश्चित्तमलम्बमानो ब्राह्मणस्वयं वेत्त प्रायश्चित्तस्वरूपं जानीया

महा.

२२५

तत एवास्नानमुत्तमंतरेण प्रियस्य पापस्य यत्नाय श्रितं तावत्तमाचरेत् ॥ कथमित्या
को ह्यमामाह मत्तह वनादिनित्या कालमपि निर्दिशति संवत्सरेणेति ॥ एतच्चोपलक्षणं
॥ अतश्च यत्र मावात्काल उपयुक्तः मावती चेति कर्त्तव्यतोपयुक्ता तावन्मात्रेण संप्र
॥ पर्वदुपरिष्टादप्रायश्चित्तस्याप्याचरणहेतुमाह ॥ न ब्राह्मणस्य पत्तनमिच्छेति ॥ आचा
मं इति ॥ अत्र ब्राह्मणग्रहणं तत्तद्विध्यादः पर्वदुपरिष्टादप्रायश्चित्ताचरणधिकर
॥ ॥ एवं पूर्वोक्तप्रकारेण पर्वदुपरिष्टादप्रायश्चित्तमप्युपरिष्टादप्रायश्चित्तमनखरोमादि
नीवापयित्वा स्नानं प्रायश्चित्तोपक्रमं कुर्वीत ॥ तद्यथा ॥ दिनोत्ते नखरोमादिनीवा
पयित्वा स्नानं विधाय प्रायश्चित्तसंकल्पं कृत्वा तत्र प्राच्यागानि करिष्यन्ति तत्र
पतताद्वादशंगुलप्रमाणेनानि विधुस्तीरस्योद्भवेन कंदक रसोद्भवेन वा काष्ठेन
रेता विरोध्याचम्य नस्मरणं मयमधारि पंचगव्यं कुशोदकैर्दशानिर्वह्यमाणं प्रका

२२५

रेताद्वादशानि कृत्वा वासः परिधाय चाम्य वैस्मवं आधं विधायारौ गोदाननिर्वर्त्तनं
नरमाज्येनाम्ना वष्टा विंशतिरष्टेन रेता तवाव्याहृतिनिर्द्धत्वा यवस्ममाणान् दत्वा पंच
चगव्यं एक एक्यगानी मगम आदिमं त्रैर्वा प्रणवेन वा तानि मेलयित्वा समालोयत
नः सप्तपत्रै हरितैः कुशैः पंचगव्यमुद्धत्ते रावत्यादिनिर्मं त्रैर्दशा कुती कुत्वा प्रणवेनै
व कुतशोपसमानोपप्रणवेनैव निर्मय्य प्रणवेनैवोद्धत्त्यप्रणवेनैव पिबेत् ॥ आलोउ
नशोधनेन हस्तेन निर्मय्यनेकाष्टेन ॥ पानं च पलाशमध्यमपुष्पं ननपुष्पं पत्रेण स्तु
वर्णपात्रेण ताम्रपात्रेण ब्रह्मतीर्थेन वा च वति ॥ एवं मुपक्रान्तं तत्र समाप्य प्राते गोहिर
ण्पादि रक्षिणां दद्यात् ॥ ॥ अथात्र क्रमेण मंत्रसहितः प्रयोगः प्रदर्शयते ॥ सचैतस्मा
त्वा किं न वासाः पर्वदः ॥ प्रदक्षिणां कृत्वा पर्वदरक्षिणां दत्वा नत्वा पापं सर्वं विख्याप्य
तदुपरिष्टादप्रायश्चित्तमनखरोमादिनीवापयित्वा स्नानं प्रायश्चित्तसंकल्पं

महा-
२३६

कृत्वा तत्र आच्योगानि करिष्ये इत्यनिलप्यशस्त्रविहितं द्वादशगुणपूरिमाणं दंतकाष्ठं
गृहीत्वा पूर्वान्निमुखः सन् मंत्रं पठेत् ॥ तत्र मंत्रः ॥ आमुर्वलं यशो वज्रं प्रजो यशस्वस्त
निच ॥ अस्तप्रज्ञा च मेधा च तत्रो धेहि वनस्पते इति ॥ अनेन मंत्रेण नकाष्टस्माग्रजागं
किंचिदुत्तमितानेन वज्रं दशेन दंतान् संशोध्य तावत्प्रमाणेन काष्टातरेण जिह्वा मुलि
व्यग्रह्वात्पकाष्टद्वयं किंचिदग्रं कृत्वा विसृज्या च मयनस्मादिनिः स्नायी तस्नानप्रका
रस्तु तस्मीनस्मनामस्तकायवमवानुपलिष्योदकेन स्नायात् ॥ एवं मेव गे मये नानु
लिष्य पुनर्वा रिणा स्नायी त एवं मेव मरातु लिष्य पुनरुदकेन ॥ एवं नस्मादि निरुदके
सहितैः स्नात्वा पश्चात्केवलेनोदकेन स्नानं कुर्वीत ॥ ततो गे मूत्रेण स्नात्वा यगे मये
नानेतरं स्नारेण पश्चादध्याधो घृतेन तदनुकुरां तरितेनोदकेनेति दशस्नानानि मे
त्रवर्जं कुर्वीत ॥ मलापकर्षणं स्नानं वा स्फुरां चोपसिष्यम इति विष्णुनाम जस्नान

२३६

त्वेन निर्देशत ॥ अथ वा स्रग्गोचोपसिधयस्तत्कृत्वात् ॥ मुधे प्रदृष्टा दष्टरूपेणा
निलखितत्वात् ॥ मंत्रपाठेनादष्टोत्तम मंत्रपाठेनानि स्नानानि ॥ स्त्रीमूत्राणां त्रम
त्रकमेव स्नानं ॥ नस्माद्यनुलेपनाना पिरुदो दष्टमुध्मपपत्तेः तथा मंत्रेधिकारा
नावाच्य ॥ ॥ लिंगपुराणे ॥ ॥ ईशानेन शिरोदेशं मुखं तत्सुरुषेण तु ॥ हरोदेशं मघोरे
णुगुसंवा मेन सुव्रत ॥ सव्येन पादौ सर्वांगं प्रणवेन तु शोधयेदिति अथ क्रमेण मं
त्राः ॥ तत्र नस्तस्नानमंत्राः ॥ ईशानाय नम इति मंत्रेण शिरसि ॥ तत्सुरुषाय नम इ
ति मुखे ॥ अधोराय नम इति हृदये ॥ वामदेवाय नम इति गुह्ये ॥ सद्योजाताय नम
इति पादयोः ॥ प्रणवेन सर्वांगे ॥ अथ मेकः प्रकारः ॥ प्रकारांतरं तु ॥ ईशानः सर्व
विद्यानामीश्वरः सर्वज्ञतानां ब्रह्माधिपतिर्ब्रह्मणो धिपतिर्ब्रह्माशिवो अस्तु सदा
शिवो ॥ इति शिरसि ॥ तत्सुरुषाय विष्णुहे महादेवाय धीमहितनोरुद्रः प्रवादयात् ॥

महा
२३१

॥ इति मुखे ॥ ॥ अघोरे स्मोय घोरे घोरतरे त्रः सर्वे त्रः सर्वसर्वे स्मो नमस्ते अस्तु विष्णु रू
पे नमः इति हृदये ॥ वामदेवाय नमो ज्येष्ठाय नमः ॥ नवे नवे नाना नाना नज स्वमो न वो न वा
नमः ॥ इति पादयो ॥ प्रणवेन सर्वो गे ॥ अथ वा अग्निरिति तस्म जलमिति तस्म ॥ स्प
लमिति ॥ यो मेति ॥ तस्म सर्वं हवा इदं ॥ तस्म ते ते मे त्राया स्याः ॥ इति तस्म स्नाने मे त्रा त
राणि ॥ इति तस्म स्नानां नंतरं गोमययेन स्नायीत ॥ तत्र मे त्राः ॥ मानस्तोके वनये मान
आमुषिमानो गोषु मानो अश्वेषु रीरिषः ॥ वीरा न्मानो रुद्रा मिनो वधी हं विष्मं तो मन
सा विधेम ते ॥ अथ वा ॥ गंधकारां दु राधर्षां नित्यपुष्पं करीषिणां ॥ ईश्वरी सर्वं नूतानां
नामिहोपक्रमे श्रियं ॥ अपि च ॥ अथ मंत्रं चरंतीनामोषधीनां रसे वने ॥ तासां मय न प
त्नीनां पवित्रं कामशोधनं ॥ तन्मे रोगं श्रेयं कांश्च नु रोगं मय सर्वदा ॥ इति गोमय स्ना
ने वै कल्पिका मंत्राः ॥ अथ मरा स्नानं ॥ तत्र मंत्राः ॥ अश्वक्रां तो यक्रां ते विष्नुक्रां ते व

२३१

सुंधरे ॥ शिरसाधारमिष्णामिरक्षस्वमोदे पदे ॥ जूमिधेनुधरणी लोकधारणी ॥ उड
तासि वराहेण कृष्णेन शतबाहुना ॥ मन्त्रिके हर मे पापं मन्मथा उड्मुतं कृतं मन्त्रिके ब्र
ह्मरक्षासि काव्यपेना निमंत्रिता ॥ मन्त्रिके रेहि मे पुष्टिं त्वमित्थं पिसं वं प्रतिष्ठितं ॥ मन्त्रि
के प्रतिष्ठितं सर्वं तन्मे निर्णुद मन्त्रिके ॥ त्वया ह तेन पापेन गच्छामि परमो गतिं ॥ इति म
न्त्रिका स्नान मंत्राः ॥ ॥ अथ केवलोदक स्नानं ॥ तत्र मंत्राः ॥ आपो हि षाम यो नुवा स्ना
न ऊर्जे दधात न न ॥ महे रणाय च त्सम ॥ मो वः शिव तमोर सस्तस्य नाज मते ह न ॥ उ
शती रिव मातरः ॥ तस्मा अरं गमा म वो य स्य मा य जित्व ॥ आपो ज न मया च नः ॥
अथ वा ॥ इदमापः प्रवह म किं विडुरितं ममि ॥ यदा ह म तिडु दो ह म दारो प उराम ते ॥
इति केवलोदक स्नान मंत्राः ॥ अथ पंचगव्य स्नानानि ॥ तत्र गो मंत्रं गोमयं ह्रीं रं द
धि घृतानां क्रमेण मरीचिनां देवता र्जिताः ॥ देवता सं प्रवक्ष्यामि आनुपूर्वं ॥ मस्य मा

महा.

२३८

वरुणो देवता मन्त्रे गोमये हव्यवाहनः॥ सोमहारे रश्मिवा मुर्धते रविरुदाहृत इति॥ अ
तस्तत्र देवता प्रकाश मंत्राः॥ अदृश्यं ते॥ तत्र गोमन्त्र स्नान मंत्रः॥ अवा सुत्वा सुक्षिति पुष्टि
यं नो व्यास्मत्प्राश वरुणो सुमोचत॥ अवा चन्वा ना अदिते रुप स्या घृष पाथ स्वस्ति निः स
दानः॥ उपन सता मेतत्॥ तस्माद् वरुण प्रकाश काः औताः स्मार्त्ता वा मेत्रा ग्रा स्याः॥ एवं
सर्वत्रापि॥ अथ गोमय स्नान मंत्रः॥ पाहि नो अन्नं कमा पास्त दितो मया॥ पाहि गोत्रि
ः सिस निरुजौ पते पाहि च तस्मिन् वि सो॥ अथ ह्यार स्नान मंत्रा उरुष्पा णो अ निश स्तोः सो
म निपाद्य हसः॥ सुखा सुरो वरा धिनः॥ अथ रश्मि स्नान मंत्राः॥ आत्मा देवतानां नुज्यं
वनस्प गजौ यथा वरां चरिति देवेषु॥ घोषा इदं स्पृष्टिरे मरुपं तस्मै वाता महवि
षा विधेम॥ अथ घृत स्नान मंत्राः॥ रुस्मं निमानं हरयः सुपर्ण आपो वसाना दिव सुस
तंति तत्राव हन्त तस्य दना दत स्यादि घृतेन पथि वाच्यते॥ अथ वा अराश रोक्ता म

२३८

त्राः ग्रा स्याः गायत्र्या दाय गोमन्त्रं गंधदारेति गोमये॥ आप्यायस्वेति च ह्यारं रश्मि का ए
स्तथा रश्मि तेजो सिष्णु क्रमि त्याज्यं देव स्मत्वा कुशोदकं इति॥ तत्र गायत्री प्रसिधा
॥ गंधदारेत्ययं मंत्रः॥ प्राक् प्रदर्शितः॥ आप्यायस्व समेतु ते विश्वतः सोम
हं स्पृश वा वाजस्य संगये रश्मिक्ता एवो अकारि षे जिह्वोरश्च स्पृश वाजिनः॥ सुर नि
ना सुरा करत॥ प्राण आमुं पितारिषत॥ शुक्रमसि ज्योतिरसि तेजो सि देव स्मत्वा
सवितुः प्रसवे श्विनोर्बा कुं स्यात्स्मो ह स्ता म्॥ अत्रानि पि चामीति वाक्य शेषः
रणीयः॥ एवं दक्ष स्नानानि कृत्वा वासः परिधाय च मयैस्मवं आधं कुर्वीत॥ तयथा
॥ विष्णु देरो न त्रिभो धिका न्मुष्मान् ब्राह्मणान् क्षत्रिये त्॥ तोजना संतवे नोजन प
र्मा ज्ञमा मानं हिरण्यं वा दद्यात्॥ एवं वैस्मवं आधं विधाय आदितो गोदान माचरे
त्॥ तत्र गोदान मंत्रः॥ गवां मंत्रः॥ गवामं गेषु तिष्ठं तु वनानि तु सर्वशः यस्मात्तस्मा

माहा
२३७

छिवं मे स्मारि हलो के परत्र चेति ॥ इति गोदानानंतरमाज्येनाग्नौ व्याहृतिनिरक्षेत्र
राते कुत्वापंचगव्यं जुहुयात् ॥ तत्र पंचगव्यं होमप्रकारः ताम्रवर्णमागोमूत्रं च
तवर्णमागोमये ॥ कांचनवर्णमाः पयः ॥ नीलवर्णमादधि ॥ कृष्णवर्णमाघृतं च
अवा सर्वपंचगव्यं कापितं वा ॥ असनवे मया लानोपपन्ने वा एव कृ ॥ संप्राप्य पल
परिमितमाषाष्टकं वा अंगुलाधं परिमितगोमये ॥ द्विगुणपरिमाणं वा मूत्रं पलाश
मध्यमपत्रनिर्मितं वा पद्मपत्रविरचितं वा सुवर्णमये ताम्रमये वा पात्रे वा निक्षिपे
जाम्बव्याप्रणवेन वा ॥ तदनंतरं मगुष्टार्धपरिमितं वा षोडशमाषपरिमितं वा गोम
ये गंधकारे लनया चा वा प्रणवेन वा निक्षिपेद्यस्मिन् पात्रे गोमूत्रं निहितं तत्रैव ॥ तत
श्च सप्तपलपरिमितं वा द्वादशमाषपरिमितं वा अर्धगुणपरिमाणं गोमया एगुणं
वा क्षीरमाष्यामस्वल्पनया चो प्रणवेन पूर्वद्रव्यद्वयमत्र निक्षिपेत्तत्रैव निक्षिपेत् ॥

२३८

अथ सप्तपलं वा द्वादशपलं वा अंगुष्टार्धपरिमितगोमया पेक्षया पंचगुणं वा दधि
क्रावा इत्यनया चा वा प्रणवेन वा पूर्वोक्तपात्रे निक्षिपेत् ॥ ततस्तुरकपुलगा वा
माषाष्टमितं वा अंगुष्टार्धपरिमितगोमया पेक्षया चतुर्गुणं वा घृतं तैजोसीत्यने
न मजुषा प्रणवेन पूर्वोक्तपात्रे वा निक्षिपेत् ॥ तदंतरं चैकपलं वा माषचतुष्टय
मपरिमितं वा कुशोदकं देवस्य ते लनेन मजुषा प्रणवेन वा पूर्वोक्तपात्रे स्था
पयेत् ॥ प्रणवः प्रसिद्धः ॥ गायत्र्या द्योमंत्रा अस्मिन्नेव प्रकरणे पंचगव्यस्नान
प्रस्तावे प्राक् प्रदर्शिताः ॥ एवं गोमूत्रादीत्येकस्मिन् पात्रे कृत्वा प्रणवसमुच्चार्य
हस्तेन समालो अपुनः प्रणवमुच्चार्य मज्जिमकाशेन निर्मथ्य प्रणवेनैवा निमंत्र
सप्तपत्रै हरितैः कुशैः पंचगव्यमुधत्परावती धेनुम ॥ तीक्ष्णतः समवसिनीम
नवे दशस्या ॥ व्यस्कन्मारोदसी विस्मवे ते राधर्ष एषिवी म नितो म मूषे ॥ इदं विष्णु

माहा.
२४०

विचक्रमेत्रेधानिदधेपदंसमूहमस्यपाः सुरे। मानस्तोकेतनमेमानआमुषिमा
नोगेषुमानोअश्वेषुरारिषः॥ वीरान्मानोरुद्रतामिनोवधीर्हविष्मंतोनमसाविधेम
ते॥ शन्नइंद्रात्रीनवतावोमवोनिः शन्नइंद्रावरुणारातहव्याशन्नमिंद्रासोमासुवि
तामशंमोः॥ शन्नइंद्रापूषणवाजसातौ॥ अग्नयेस्वाहा॥ सोमामस्वाहा॥ गामत्री प्रण
वः॥ रुंनुरुवः स्वः स्वाहा॥ अग्नयेस्विष्टकृतेस्वाहा॥ इतिइन्द्रो कुतीर्जत्वाव्रतग्रहणं
करिष्यइतिब्राह्मणानृष्टाकुरुष्येति तैरनुज्ञातो कुतरोषं पंचगव्यं प्रणवेनपि वे
त॥ एतच्चग्रामादृहिः सामेनक्षत्रदर्शनेकर्तव्यं॥ कुतश्चिष्टसर्वं पेयं नो छेयणीयं
॥ अतएवबालहृद्भिरिशक्त्वाद्यपेक्षमागोमूत्रादीनिपूर्वाक्तवैकल्पिकपरिमाण
पेक्षयामेलनीयानि॥ एवंव्रतग्रहणं कृत्वातः परमौनी नृत्वाः नमोः कृतेमनसावि
चितनीमन्निशमतिवाहयेत॥ एवंमुपक्रांतं व्रतं सम्यक्पारं नीत्वा तत उदीच्यागा

२४०

निकरिष्यन्नितिसंकल्पाद्यौ व्याहृतिनिराज्यं पूर्ववदेवं वैष्मवं आधे विधाय ते गोदा
नमाचरेत्॥ आच्यां गकरणवेनायां वैष्मव आधगोदानानंतरं होमः विधाय वैष्मव
आधं मिति आधानंतरं गोदानादेर्विहितत्वात्॥ होमानंतरमेव कुतश्चिष्टस्य पंचग
व्यस्य। पानेन व्रतस्य गहीतत्वाच्च॥ उदीच्यां गानुष्ठानसमये तु होमानं आधगोदा
नादि॥ उपक्रमे होमस्य सन्निहितत्वादेवसानेपिसन्निधानस्योचितत्वात्॥ एवंमते गो
दानानंतरमवशिष्टानि रश्नादनि दद्यात्॥ तानि च। आधं कृत्वा व्रतांते तु गोहिरण्पा
दिदक्षिणेत्यत्रत्यादिशब्देनोपात्तानि॥ दशस्वरूपाणि च संग्रहकारेण प्रदर्शितानि गोतृ
तिलहिरण्पाज्यवासोधाव्यगुडानि च॥ शौण्डिलवणमित्याहुर्दशदानानि पंडिता इति॥
अत्रक्रमेण मंत्रः गोदानमंत्रस्त्वादिकोदानसमये दर्शितः॥ अथ नृमिरानमंत्रः॥ स
र्वं नृता अया नृमिर्वराहेण समुधृता॥ अनेन तस्य फलदा अतः शान्तिं प्रयच्छ मे॥

महा.
२४१

अथतिलदानमंत्रः॥ महर्षेर्मन्त्रसंज्ञः॥ सताकरपपस्तिलाः स्मृताः॥ तस्मादेवांप्रदा
नेनमपापं व्यपोहतु॥ अथहिरण्यदानदानमंत्रः॥ हिरण्यगर्तगर्तस्त्वं हेमवीजं विज्ञा
वसो॥ अनेन पुण्यफलरमतः शोतिं प्रयच्छ मे॥ अथधातुदानमंत्रः॥ सर्वदेवममं धा
तुं सर्वोत्पन्निकरं महत्॥ प्राणिनां जीवन्तोपायमतः शोतिं प्रयच्छ मे॥ अथजलदानमं
त्रः॥ शशौ लवणदानमंत्रः॥ यस्मिन्नन्नरसासर्वं नोक्तं लवणं विना॥ शोचोः प्री
तिकरं नित्यमतः शोतिं प्रयच्छ मे॥ इति दद्यात्तिलदानमंत्राः॥ पापानां परिपाकस्य शोति
कर्मविवक्षया॥ उक्तानि परिपाकानामुपपुक्तान्यशेषतः॥ इति श्रीमहार्णवाख्ये स
हिते प्रबंधे मां धारनाम्नो मरुनात्मजस्य॥ सत्कर्मरत्नप्रकरेण पूर्णं पूर्णस्तरंगः खनुम
प्रमोदये॥ इति परिपाकासमाप्ताः॥ अथरोगनिर्वहणानि॥ तत्र हृत्पदं रोगहराणि॥ हृत्पदं
रोगनिदानमाह॥ याज्ञवल्क्यः॥ ब्रह्महृत्पदं रोगी स्यादिति॥ तन्निवृत्त्यर्थं प्रउष्टं प्राय

२४१

त्तिं कुर्यात्॥ अथ श्विन्नार्धमहं तिस्त्रिमे रोगिता एव चेति॥ रोगितोर्ध्वं प्रायश्चित्तस्य
तेनैवा निधानात्॥ अथ हृत्पदं रोगहरप्रायश्चित्तं॥ अथ हृत्पदं रोगहरकरलीदानं॥
पल्लवुरोगो॥ हृत्पदी स्यात्तत्र मारणं॥ हृत्पदं मारणं॥ हृत्पदं गतस्य मारणमुदकदाना
दिप्रतिबंधरूपाय निष्ठाचरणेन॥ अथवा॥ हृत्पदं स्त्रियां गर्तं प्रतिघातः॥ बौधायन
स्तेतन्निवृत्तकं करलीदानमाह॥ कारयेत्करलीदिव्योपणैः सर्वत्र संयुताः॥ फलप
त्रेन संयुक्ता सुवर्णस्य पलेन तु॥ यथा विनवतः कुर्यादस्त्रेणा वेष्ट्य सूत्रकैः॥ ब्राह्मण
वृत्तान्जयेच्च पित्रहैर्नानाविधैः श्रुतैः॥ होमं च कारयेत्तत्र पूर्ववद्वास्त्रेण च॥ तस्मै तो
करलीदद्यादस्त्रालंकारपूर्विकां॥ पूजिताय हरिद्रामयं तस्यायायात्मवेदिने॥ धर्मज्ञा
यातिहाताय मंत्रेणानेन तोहयि॥ हिरण्यगर्तं पुरुषपरात्परजगन्मय॥ रंजारा नेन देवे
रा हृत्पदं पदमं प्रनो॥ पुण्याहवाचनं कार्यं ब्राह्मणैर्वरपारगैः॥ शिष्टैरिष्टैर्वंधुनिश्च

महा.
२४२

सहजो जनमाचरेत् ॥ फलपूगेनेत्यादि ॥ फलानां पूगः समूहः ॥ पलेन तु ॥ पलस्वरूपं प
रिनाषायां परिमाता प्रकरणे द्रष्टव्यं ॥ यथा विनवतः विनवानुसारेण ॥ समर्थं चेतना
रधिकेनापि कदलीकारमेतद्विषयः ॥ सूत्रकैः ॥ सूत्रैरथावेष्ट्या ॥ वस्त्राद्यावेष्टनेन कद
लीपूजोपलक्ष्यते ॥ पूजामंत्रश्च ॥ अंबकं यजामह इत्यमं ॥ होमं च कारयेत्तत्र पूर्वदिति
पूर्वबहुष्टेन मत्स्यं जयमंत्रस्योपलक्षित्वात् ॥ कदलीदानं मंत्रे च परमपुरुषस्मरणा
पिरेव तात्वेनोपास्यम् ॥ तथा कर्मणोपि मत्स्यनिर्हरणार्थत्वात् ॥ अंबकमंत्रस्य परिना
षायां कृष्णोऽहोमप्रकरणो दर्शितः ॥ होमसंख्याचाशेन ररातं सहस्रममुतंवा ॥ इ
त्यमाज्यं तिलाश्च ॥ कदलीपूजानंतरं ब्राह्मणान्नो जयित्वा होमं कुर्यात् ॥ वचनपाठगत
क्रमबोधे प्रमाणनावात् ॥ एवं कदलीदानं तं कर्मनिर्वर्त्य स्वस्तिवाचनांतरं शिष्टै
रिष्टैश्च सहजं जीतम् ॥ इति क्षयरोगहरकदलीदानम् ॥ अथ राज्ञ्यमहमव्याधिहरप्रति

२४२

कृतिदानम् ॥ ब्रह्मोऽपु राणे ॥ धर्मरागस्त्राण्यविज्ञाय प्रायश्चित्ते ददाति मः ॥ राजय
स्मानवेत्तस्मरोगपीडातिदरुणम् ॥ पूर्वोक्तेन विधानेन प्रदद्यात्प्रतिरूपकं पूर्वो
क्तविधिरस्मानिः परिनाषायां दर्शितो व्याधिप्रतिमारानविधिप्रकरणे ॥ प्रतिमाल
क्षणे तु कर्मविपाकसारे ॥ राजयस्मा कृशतनुः शरचापासितर्जनीः ॥ दधन्निनेत्रो
दंष्ट्राभ्यां दण्डे हंतुमुद्यतः ॥ इति राजयस्महरप्रतिकृतिदानम् ॥ अथासाध्यस
र्वरोगहरव्याधिप्रतिकृतिदानम् ॥ ब्रह्मोऽपु राणे ॥ ब्रह्मा उवाच ॥ सुवर्णरत्नरजतै
र्मया शक्त्यनुरूपतः ॥ कृत्वा च प्रतिमो व्याधेर्दृष्ट्यादिप्रायममलतः ॥ शतेन वा तदर्थं
न त्रिशतानि कुर्यात् ॥ जातरूपमयं व्याधिप्रतिरूपं तु कारयेत् ॥ निधाय पात्रे स
पूर्णं तं दुलैः सितरूपकैः ॥ अलंकृत्य च सौवर्णं रूपं त्वगुरुलेपनैः ॥ वासो मुगेन संवे
ष्ट्य हिरण्यवक्रान्तपणैः ॥ अलंकृताय विप्राय दद्यात्तत्र मुदीरयेत् ॥ मंत्रमाह ॥ ये मां

महा.

२४३

रोगाः प्रबाधंते देहस्याः सततं ततः ॥ गल्ली घ्रातिरूपेण तान् नो गन्धिजसत्रम ॥ प्रतिग्र
हावुरितिकर्तव्यता माह ॥ वारमितेव तद्रूपं गल्ली माघाधिनि सह ॥ ततः स रोगा दाता
चरी घातुत्वं प्रपद्यते ॥ सुवर्ष रत्न रजै रित्यादि ॥ सुवर्षेन शरीर निर्मातं ॥ रत्नेन च
क्षुणी ॥ रजतेनाहोः श्वेतगोलकं एव यथा शक्ति प्रतिमा मानु रूपतः ॥ कुर्मादिसर्पः ॥
निष्कस्वरूपं परिनापामा परिमाण प्रकरणे ज्ञातव्यं ॥ ज्ञातरूपं सुवर्ष पात्रे कां स्प पात्रे
॥ कां स्प च मन्त्रो देय मितिकर्म विपाक संग्रहे दर्शनात् ॥ इत्यसाध्य सर्व रोग हरया
धि प्रतिहन ॥ ॥ अथ प्रकारांतरेण साध्य सर्व रोग हरणं ॥ रुग्निने ॥ असाध्य व्याधि नाग्र
स्त उग्रैः प्राण हरिणा ॥ चतुर्दशी मुषे कां रुत्वा स्प जु कु या च रुं आ ते रौ दे ए सक्ते
न प्रत्य च वापतः मुचिः ॥ पूर्व माज्या कु ती कुत्वा उपस्थामे च शं करं ॥ हविः शेषेण वर्जितं
एकांतर मतं दितः ॥ पूर्ण मासे यजेन्मत्स्य रोगे न्यश्च प्रमुच्यते ॥ होम कर्मण्य शक्ता नाज

२४३

पस्तद्विगुणे न वेत् ॥ आते रौ दे ए स्यादि ॥ आते पितरीत्यनेन रुद्र देवत्वेन सूक्तेन पू
र्व माज्या कु ती रिति ॥ उपस्थानात् पूर्व हविः शेषेणे स्यादि ॥ एक स्मिदिन उपवासः ॥ अ
परस्मिन् हविः शेषेण पारणं ॥ अत्र हविश्च रुरेव ॥ नाज्यमेव ॥ तथारोगिणो मासं
शरीर निर्वाहानुपपन्नः ॥ अतश्च प्रतिदिनं श्वरु होमानंतर माज्यं कुत्वा शं करोप
स्थानं कार्यं होमः प्रत्य च ॥ उपस्थानं सूक्तेन व्याधितरत मजावेन सूक्ता वृत्त्या अष्टो
त्तरशतं सहस्र च रु होम कार्यः ॥ स्वयमशक्ते श्वेदाद्यर्थेण कारयेत् ॥ आचार्यस्य
पंचदश च स्य सूक्त स्मरणं मरुषिः रुद्रो देवता त्रिष्टु प्लुष्टः ॥ विहितार्थे विनियो
गः ॥ आते पितर्मरुता सुम्न मे तु मानः सूर्यस्य सदृशो मुमोधाः ॥ अनिनो वीरो अ
वति ह मे तत्प्रजायेम हि रुद्र प्रजानिः ॥ १॥ ॥ त्वा दत्ते नी रुद्र शं त मे निः शतं महिमा

माहा.
२४४

अशी यतेष जे निः॥ व्यञ्जस्मदे षो वितरं वं हो व्यमी वाश्चा तमस्व विषूची ॥ २॥ अशे जात
स्वरुद्र श्रिमासित वस्तमस्तव सो वज्र वा हे ॥ पर्वितः पारमहंसः स्वस्ति विष्वाञ्जती ती
रप सो मु मो धि ॥ ३॥ मात्वारुद्र चु कु धा मान मो ति मां डु पु ती र्व प न मा स रु ती ॥ उ न्नो वी रा
अर्प म ने ष जे नि र्जि ष क्र मं ता नि ष जा म्मो मि ॥ ४॥ हवी म नि र्व ते यो ह वि र्जि र व स्तो
मे ती रु द्रं दि षी य ॥ रु द्र रः सु ह वो मा नो अ स्यै व नुः सु रि प्रो ची र ध न्म ना मे ॥ ५॥ उ न्मा
म मं र व ष तो म रु त्वा न त्व ही य सा व य सा ना ध मा ने ॥ घ णी व ह्ता मा म र पा अ शी मा वि
वा से य रु द्र स्य सु न्ने ॥ क स्य ते रु द्र मृ ल मा कु र्ह स्तो यो अ स्ति ने ष जो ज ला षः ॥ अ प न
नारि प सो रै व्य स्य ती तु मा र ष न व द्द मी याः ॥ ७॥ अ व न्न वे र ष ना म श्वि ती चे म हो म
हं सु पु ति मी र मा मि न म स्या क ल्म ली कि नं न मो नि र्घ णी म सि त्वे ष रु द्र स्य ना म ॥ ८॥ स्मि
रे ति रं गैः पुरु रू प उ श्रो व नुः शु क्रे निः पि पि शे हि र तैः ॥ इ श ना द स्य नु व न स्य न्ने रं

२४४

वा उ मो ष डु द्रा द सु र्ये ॥ ९॥ अ हं नि न र्जि सा य का नि ध न्वा हं नि षं य ज ते वि ष्व रू पं ॥ अ
हं नि रं द य से वि ष्व म त्व न्ना र्जु नी यो रु द्र त्व र स्ति ॥ १०॥ स्तु हि अ ते ग र्ज न स रं मु वा नं म
गे न ती म मु प हं च मु ग्रं ॥ म ला ज रि त्रे रु द्र स्त वा नो न्य ते अ स्म न्नि व पं तु से नाः ॥ ११॥ कु
मार श्वि ति त रं व द्द मा ने प्र ति ना ना म रु द्रो प इं द्रे न रे दां ता रं स स्य ति ग णी षे स्तु त स्तं
ने ष जा रा स्य स्मे ॥ १२॥ या वो ने ष जा म रु तः शु ची नि या तं त मा र ष णो मा म यो नु ॥ या
नि म नु र व णी ता पि ता न स्ताः शं च यो अ रु द्र स्य व रि म ॥ १३॥ प रि लो हे ती रु द्र स्य व ज्पाः
प रि त्वे ष स्य डु र्म ति म हो गा त ॥ अ व स्मि रा घ व स्य स्त नु ष मी डु स्तो को म त न या य म ल
॥ १४॥ ए वा व न्नो व ष न चे कि ता न म या दे व न रु णी षे न हं सि ॥ ह व नः शु न्नो रु द्रे ह वो
धि र ह द रं म वि र ये सु वी रा ॥ १५॥ इ ति प्र का रं त रे ण सा ध्य रोगा हर णं ॥ अ मृ शा ता
ता त पा क्त रा ज य द्म ह र णं ॥ रा ज हा रा ज य द्म स्मा दे षा त स्मा पि नि कृ तिः ॥ गो न्

माहा.
२४५

हिरण्यमिष्टान्नजलवस्त्रप्रदानतः॥ घृतधेनुप्रदानेनतिलकुंजप्रदानतः॥ इत्यादिभिः
क्रमेणैव ह्ययं रोगः प्रशाम्यति॥ गवारां नितिलकुंजं तानि शक्तिरोगाय नुसारं॥ अ
स्तानि समस्तानि वारा तव्यानि॥ आदिशब्देन ग्रहशान्तिविनायकशंसादमोलसंते
॥॥ घृतधेनुविधिर्मध्यपुराणे॥ तत्र गुडधेनुविधानस्यैव घृतधेनुवाच निदिष्टत्वाद्गु
डधेनुविधिरुच्यते॥ गुडधेनुविधानस्य मरूपमिह मत्फलं तद्विद्वानो प्रवक्ष्यामि स
र्वपापप्रणाशनं॥ कृष्णाजिनं चतुर्हस्तं प्राग्गोविन्दं विन्यसेद्गुवि॥ गोमयेनोपलिप्ता मोदना
नास्तीर्यमन्नतः॥ अन्नहस्तोरन्निरिति दानं खंडं॥ मावद्भिरजिनैश्चतुर्हस्तमितान्
राष्ट्राद्यनेता वत्सजिनानि ग्राह्याणीत्यर्थः॥ अरन्निशब्दस्य प्रादेश्च पर्यायत्वेन कैके
नैवाजिनं नाछादनं॥ अथवा आयामविस्तारो मिलित्वा चतुर्हस्तमितं तेन॥ लघ्वेण
काजिनं तद्वत्सस्य परिकल्पयेत्॥ प्राञ्जुखी कल्पयेधेनुमुदकपाशं सवस्त्रकां

२४५

॥ प्राञ्जुखी प्राक्शिराः॥ वसोपित्तमैव॥ उन्न मागुडधेनुः स्यात्स्पर्शान्नारचतु
ष्टमे॥ वस्त्रं चारेण कुवीत चारान्नामधममा स्मृताः॥ अर्धं चारेण वस्त्रं स्मात्क
निष्ठाचारकेण तु॥ चतुर्भांशे न वस्त्रं स्मात्ग्रहविज्ञानुसारतः चारलक्षणे परिज्ञा
पामोपरिमाणा लक्षणेन ध्यायि॥ ग्रहविज्ञानुसारतः॥ पूर्वोक्तोत्तममध्यमार्दिकल्पना
नवंतीत्यर्थः॥ धेनुवसौ घृतास्मौ नौ सितसूत्रमा वरावतौ शुक्लिकर्णा विसृपादौ शु
चिमुक्ता फलेक्षणा अन्नमुक्ता फलसाहचर्यां ह्युक्तरिपिमुक्ता शुक्लिकैव ग्राह्याः॥
सितसूत्रमिरालां चो सितकंबलं कंबलौ॥ कंबलः॥ सास्त्रा॥ ताम्रगंडक एषा तौ
सितचामरौ मकौ॥ गंडकं कुक्कुटं देशो गंडकं स्पृशेत्॥ विदुमन्त्रमुगोपतौ नवनीतस्त
नावितौ॥ सौमपुच्छाकां स्पृशेत्तद्विंशनीलकतारकौ तारकावस्तुर्मध्यजागः॥ सुवर्ण
मृगान्नरौ राजतः खुरसंयुतौ॥ नानाफलममैर्दं तैर्घृणिगेधकरंडकौ॥ फलममैर्दं

माहा.
२४६

तैर्गन्धिगंधकरं उक्तौ॥ फलमयैर्दत्तैः संसृतावित्यन्वयः॥ अत्र च स्वराक्षसनुसारेण सुव
र्णशृंगारिकं विधेयं॥ वित्तशायनकारमेदित्यस्य सर्वशेषत्वात्॥ इत्येवं रचयित्वा तौ धू
परापैस्तथा च मेत॥ अर्चनमंत्रः॥ धेनुस्त्वष्टिर्वीसर्वा मस्माकेशवसे निजा॥ सर्व
पापहरानित्यमतः शान्तिप्रयच्छ मे॥ एवमनेन मंत्रेण सर्वपापधेनुं समन्वर्त्ततां धेनुं
मामंत्रयामि॥ तन्नामंत्रणमंत्रानाह॥ यालक्ष्मीः सर्वज्ञानां माचरे वेष्टवस्मिता धे
नुरूपा सा देवी मम पापं व्यपोहतु॥ विसोर्वत्सलसि यालक्ष्मीः स्वाहा वाव विनावसोः॥
चंद्राकर्शकृष्णधेनुरूपा सा देवी मम पापं व्यपोहतु॥ विसोर्वत्सलसि यालक्ष्मीः स्वा
हा वाव विनावसोः॥ चंद्राकर्शकृष्णधेनुरूपास्तु मां श्रिये॥ चतुर्मुखस्य याल
क्ष्मीर्मां लक्ष्मीं धनदस्म्य च॥ लक्ष्मीर्मां लोकपालानां सा धेनुर्वररास्तु मे॥ स्वधा त्वं पि
मुख्या हा मत्तनुजां त॥ या सर्वपापहरा धेनुस्तस्माच्छान्तिप्रयच्छ मे॥ एवमामंत्रितां

२४६

धेनुं ब्राह्मणमनिवेदयेत्॥ ब्राह्मणस्तु पुष्टरेशो प्रतिगृह्यस्वस्तिं कुर्वीत॥ एवं गुडधे
नुविधि मन्त्रिधामतमेव विधिं घृतधेन्यादिषु तिदिशति॥ विधानमेतद्धेनूनां सत्त्वासा
मिह पश्यते॥ सर्वासां प्रत्यक्षधेनुव्यतिरिक्तानां प्रत्यक्षधेनवपि सुवर्णशृंगित्वादि
मया विज्ञवतः समानमेव॥ यास्तु पापविनाशिन्यः पश्यते रराधेनुव॥ तासां स्वरूपं व
क्ष्यामि नामानि च नराधिप॥ प्रथमा गुडधेनुः स्यात्॥ घृतधेनुस्तथा परा॥ तिलधेनुस्त
तीमा च चतुर्थी जलधेनुका॥ क्षीरधेनुश्च विख्याता मधुधेनुस्तथा परा॥ सप्तमी श
र्कराधेनुर्दधिधेनुस्तथाष्टमी॥ रसधेनुश्च नवमी रशमी स्यात्स्वरूपतः॥ प्रत्यक्षधेनु
रित्यर्थः॥ कुंतास्फुटं धेनूनामितरासां तुराशयः॥ कुंजराष्टः॥ कलशपयमि॥ अ
थवा परिमाणवचनः॥ तत्र परिमाणं परिनायायां परिमाणं प्रकरणे इष्टव्यं॥ सुवर्ण
धेनुमप्यत्र केचिद्विच्छंति मानवाः॥ न वनीते न रत्नैश्च तथा तपि महर्षयः॥ एतदेव

माहा.
२४१

विधाने स्यादेते चोपस्कराः स्मृताः ॥ मंत्रावाहनसंमुक्ताः सरापूर्वलिपर्वणि ॥ मया आधुप्र
दातव्या बुक्तिमुक्तिफलप्रदाः ॥ गुडधेनवादयोरेषा उपरागादिपर्वसु ॥ इति गुडधेनवादिवि
धिः ॥ ॥ क्षमीक्षय रोगनिवृत्तये पूर्वोक्तो घृतधेनुं दद्यात् ॥ घृतधेनुविधानान्यन्यान्य
पि। बहूनि संतितानि ॥ अतश्च घृतधेनवादिविधिषु विकल्पो वेदितव्यः ॥ इति शातात
पप्रोक्तं राजमहमहरणं ॥ महार्णवाख्ये महिते प्रबंधे मां धारनाम्नो मरुतात्मजस्यास
त्कर्मरत्नप्रकरणपूर्णे एषो घं प्रथितस्तरंगः ॥ अथ मूलरोगहराणि ॥ मातृवृत्तः
॥ अन्नहरणमया वी मूलरोगवान् ॥ धान्यदशान्यकुं ते न्योहरनो दिशते दम इति ते नै
व ॥ कनिष्ठसाहसदं डानि धानात् ॥ कनिष्ठसाहसानामुपपातकसमत्वा उपपात
कप्रामश्रिते नै मासिके कर्त्तव्यं मूलमात्रस्य तथापि रोगस्यासाधत्वे निदानान्नत
र्म्मप्यत्मासपरिकल्पनया षण्मासिदिव्याधेरत्यन्ते तु प्रामश्रितान्यत्वमपि कल्पनी

२४१

य ॥ इति मूलरोगहरप्रामश्रितं ॥ अथ मूलरोगहरत्रिमूलदानं ॥ तदुक्तं ॥ च
तुर्वर्च्यं चिंतामणौ ॥ मूलेन मूली नवतिमनुष्माणं च हिंसकः ॥ पलेनाथ तदर्थे न
तदर्थे नाथ वाकृतं ॥ सावर्त्सरजतं वापि मूलं कुर्मात्प्रमन्नतः ॥ ताम्नेण वा यसा वा
पिरवादिरेण वा पुनः ॥ रक्तवस्त्रेण संवेष्ट्य तिलानामुपरि न्यसेत् ॥ तिलानां तु परा
माणं प्रोक्तं वापि तदर्थकं ॥ तदर्थं च यथाशक्त्वा पूजयेद्भास्वराः शुचिः ॥ अर्घादिमूल
मंत्रेण षोडशोपचारकान् ॥ क्रियाविक्रासणः पूजां कृत्वा होमं च कल्पयेत् ॥ मूलस्य
दक्षिणे पार्श्वे स्थण्डिले निः प्रणीयते ॥ समिदाज्यतिलोक्तत्वात्ततः शान्तिं प्रकल्पयेत् ॥
तेनोदकेन चासिंचेत् मूलं तं रोगिणं नरं ॥ ततोऽनुतवने मूलं पूजयित्वा स्वशक्तिनः ॥
दद्यात्सदक्षिणं तन्मुद्रांशुखामय्यदंशुखः ॥ मंत्रेणानेन परमात्मना सर्वपरिस्मरे
त्तत्त्वमूलब्रह्मणस्य स एं त्रिपुराणं विनाशनं ॥ दैत्यानां दानवानां च शंकरस्यामुधस्तथा

माहा.
२४८

॥ ऊर्ध्वस्ममयपार्श्वस्यमयवा १२९ सेगते ॥ अलं विनाशयत्वे मे महादेवे न धारितं ॥
ततः स्नात्वा तु जुंजीत आस्तौः सह बंधुनि ॥ अलं हिंसासमुत्पन्ना देहनामा मुनाश
येत् ॥ पलेनेत्यादि ॥ पलद्रोणयोर्लक्षणं परिज्ञायामा परिमाणं प्रकरणं निहितं ॥ पू
जयेद्ब्राह्मणः शुचिरिति ॥ ब्राह्मणः पूर्वोक्तं अलं पूजयेदित्यर्थः ॥ अलं मंत्रेणाया दुष्
चारान् प्रकल्पयेदित्यन्वयः ॥ मूलं मंत्रः ॥ शैवपंचाक्षरो वारुणप्रकाशको वैदिको मं
त्रो वा ॥ शैवपंचाक्षरस्य वामदेवकृषिः ॥ पंक्तिस्तु ॥ शिवो देवता पूजामा विनियोगः ॥ मं
त्रस्तु ॥ नमः शिवाय ॥ केचन प्रणवारिपठन्ति वैदिकं मंत्रास्तु अथ कपरिज्ञायामा
मित्यादयो बहवः प्रदर्शिताः ॥ समिदा ज्योतिर्जातुतेति समिदादि होमेषु कर्मविधा
कसंग्रहादौ मंत्रांतराणि प्रदर्शितानि ॥ तद्यथा ॥ समिध होमेतावत् ॥ पुरुषरावे
दमित्यस्य नारायणकृषिः ॥ पुरुषो देवता अतुष्टु पृच्छं ॥ समिध होमे विनियोगः ॥

२४८

पुरुषरावे १८ सर्वं यद्रूपं तं यच्च ज्ञायेत् ॥ उता मृतत्वम्ये शानो यदनेनातिरोहति ॥ समिध
अयजिष्या ॥ आज होमे अथ कर्म मंत्रः ॥ तिल होमे तु मृतं द्रोणमा मृद इति ॥ मंत्र
इयमपि परिज्ञायामा कृष्या उ होमप्रकरणं प्रदर्शितं ॥ होमसंख्यात्वं एतन्नराता
द्युतो तव्या धारितरतमजावेन कल्प्याततः शान्तिः प्रकल्पयेदिति ॥ शान्तिः घोषं
तिः तत्र चानो जज्ञा इत्यारम्भाश्च ज्ञायनीयः ॥ शान्ते वातः पवतामिति नैत्रिरायमाण
बद्धयमपि परिज्ञायामा ॥ व्याधिप्रतिमारानविधौ द्रष्टव्यं ॥ एतच्च पलक्षणं ॥ अतो
यस्यां शायामा या शान्तिसातछाखी मैत्रास्या ॥ एतच्च शान्तिवाचनं वारुणं कलशं
संस्थाप्य तस्याग्रे कुर्यात् ॥ ततस्तेनोदके न शान्तं दकेन अलिनं नरमासिंचेत् ॥
कलशस्यापनप्रकारस्तु नवग्रहयज्ञे सूर्यादि पूजा नंतरं दर्शितः ॥ अतिषेकप्र
कारोऽपि तत्रैव वसो धारानंतरं दर्शितः ॥ सर्वं परिस्मरेदिति ॥ एवं विधयार्पचरणद

माहा.
२४५

मंरोगः संजातः॥ तन्निवृत्तमेव ह्यमाणं शूलदानं मंत्रस्मितविशेषाणां विशिष्टं शूलं
संस्मृतं ब्राह्मणमरुद्यादित्यर्थः॥ एतच्च पूर्वशूलसाधारणं॥ इति शूलहरत्रि
शूलदानं॥ अथारुचिशूलहरं॥ कर्मविपाकसंग्रहे॥ अधोहीनो धनवान् रा
नेष्वरतिस्तामसराती वायः॥ सोरुचिशूलहरं॥ न शूलजीजायेत त्रैष निस्तारः॥
चांद्रायणं चातिकृच्छं॥ बौधायनोक्तं नोजने विप्रकर्त्ता च मनुष्यः स्यादरोचकी॥
प्राजापत्यमथापरं॥ होमाद्यपि च कुर्वीत व्याध्यादेरनुरूपकः॥ चांद्रायणं हीनव्य
स्तानि समस्तानि वा वमः॥ शक्तिरोगाद्यपेक्षया योज्यातीत्यर्थः॥ होमस्तु शूलहर
त्रिशूलदानोक्तप्रकारेण आदिशब्देन विष्णुसहस्रनामापामार्जनविष्णुसहस्र
नामोक्तमस्तौ जातिलक्षणे तानि च परिक्षापायो दर्शितानि॥ तथा चांद्रायणं ही
न्यपि॥ इत्यरुचिशूलहरं॥ अथ प्रकारांतरेणारुचिशूलहरं॥ कर्मविपाकसंग्र

२४५

हे॥ साक्षाधंति गवादीनियः पुनर्जननो तरे॥ शिरोरोगाश्चोत्ररोगी शूलजीवारुचि
मान्नवेत्॥ एतन्निवृत्तमेव ह्यमाणं शूलसाधारणं॥ इति शूलहरत्रि
शूलदानं॥ अथारुचिशूलहरं॥ कर्मविपाकसंग्रहे॥ अधोहीनो धनवान् रा
नेष्वरतिस्तामसराती वायः॥ सोरुचिशूलहरं॥ न शूलजीजायेत त्रैष निस्तारः॥
चांद्रायणं चातिकृच्छं॥ बौधायनोक्तं नोजने विप्रकर्त्ता च मनुष्यः स्यादरोचकी॥
प्राजापत्यमथापरं॥ होमाद्यपि च कुर्वीत व्याध्यादेरनुरूपकः॥ चांद्रायणं हीनव्य
स्तानि समस्तानि वा वमः॥ शक्तिरोगाद्यपेक्षया योज्यातीत्यर्थः॥ होमस्तु शूलहर
त्रिशूलदानोक्तप्रकारेण आदिशब्देन विष्णुसहस्रनामापामार्जनविष्णुसहस्र
नामोक्तमस्तौ जातिलक्षणे तानि च परिक्षापायो दर्शितानि॥ तथा चांद्रायणं ही
न्यपि॥ इत्यरुचिशूलहरं॥ अथ प्रकारांतरेणारुचिशूलहरं॥ कर्मविपाकसंग्र

माहा.
२५०

त्रेयं निष्कृतिः कर्म उपवासत्रयं तथा ॥ दद्यात्पुत्रत्रयं रूपं ब्राह्मणाय सकांचने ॥ पुत्र
मिति ॥ परिजाया यो परिमाणप्रकरणे न्यधायि ॥ रजतरानमत्रो पितत्रैव प्रायश्चित्तो
पक्रमधत्तौ ॥ ॥ इत्यजीर्णान्नमूलहरं ॥ ॥ अथ जीहृमूलहरं ॥ कर्मविपाकसंग्रहे ॥
विश्वस्तविषदाता च जीहवा नृजायते नरः ॥ स शृणु मूलच ॥ ततन्निर्हरणं ॥ यंतु
प्रायश्चित्तं समादिशेत् ॥ चांद्रायणं पराकंचतथो यं जपावच ॥ ततन्निर्हरणं
तु प्रायश्चित्तं समादिशेत् ॥ चांद्रायणं पराकंचतथो यं जपावच ॥ अपामार्जनं
कस्यापि जपः संख्यात्तुत ॥ अपामार्जनं स्नानमपि परिजाया यो विष्णुसह
स्रनामानंतरं दृष्टव्यं ॥ स्नानजपस्वाध्यायविमोक्षाभिधानं ॥ चांद्रायणं परा
कयोर्लक्षणमपि परिजाया यो मेव ॥ इति जीहृमूलहरं ॥ ॥ कर्मविपाकसमुच्चये
॥ जतरमूलहरं ॥ ॥ शुताध्ययनसंपन्नमाचितारमकिंचनं ॥ ब्राह्मणं दातमाह

२५०

मदानार्थं न ददाति मः ॥ स न वेकं वरे मूलतीतया ध्यानी च कर्हि चित् ॥ कृच्छ्रातिस्त
छ्वांशानि सकुर्याद्रोगनुत्तमे ॥ चांद्रं चांद्रायणं ॥ कृच्छ्रातिस्वरूपाणि परिजाया यो मण
नि ॥ एतानि समस्तानि वारोगगुरुलघुनावानुसारेण योज्यानि ॥ इति जवरमूलहरं ॥ ॥
अथ कटिमूलहरं ॥ ॥ कर्मविपाकसमुच्चये गोगामी कटिमूलस्यात्तस्य चांद्रायणं त
था ॥ कृच्छ्रं चैवाति कृच्छ्रं च जपसौरं च निर्दिशेत् ॥ गवांसः कांचनं दद्यात्सहिरण्यं घ
तं तथा ॥ सौरजप उद्यन्त्यं च जपः ॥ सच जपः ॥ परिजाया यो दर्शितः ॥ संख्यात्तु
तं ॥ गवादिदानमंत्रा अपि ॥ तत्रैव प्रायश्चित्तोपक्रमपधत्तौ दर्शितः ॥ सहिरण्यं घत
ने आजावे ह्येता मंत्रः ॥ अलक्ष्मी यं च दौर्लभ्यं मे सर्वगात्रेषु वस्यते ॥ तत्सर्वं शमयाम्यल
क्ष्मीं पुष्टिं च वर्धय ॥ ॥ इति कटिमूलहरं ॥ ॥ अथ हस्तमूलहरं ॥ कर्मविपाकसंग्रहे
॥ पूर्वजन्मनि नास्तिक्या संध्यादि रहितो विजः ॥ हस्तमूलसंज्ञवृत्तिनिष्कृदा दशा कदि

माहा-
२५१

शेत॥ नोजयेद्वा स्त्राणान्नान्नान्नये सौरं हिरण्यदः॥ सौरं सूक्तं मंत्रं वा॥ सौरं मंत्रेऽष्टाह
रो वा उद्यनयकृ चोवाच नयोः स्वरूपं निष्कस्वरूपं परिजाया यामुदरितं॥ सौरं सूक्तं
तु॥ उद्यनं जातवेदसमिति त्रयोदशार्चस्य सूक्तं स्य का एव कृषिः॥ आद्यानवगायत्र्याः
शिष्टा आनुष्टुभ्यः सूर्यो देवता जपे विनियोगः॥ तदपि सूक्तं परिजाया यामहा सौरं प्र
करणे बोधय्य॥ हिरण्यद इति॥ न वेदिति शेषः॥॥ इति हस्तश्रुतहरं॥॥ अथ कर्मांश
जहरं॥॥ कर्मविपाकसमुच्चये मैथुनश्रुतया मित्रोः कर्मांशं लीनवेत्तु सः॥ स्याच्चैव
बुधिरः किंचित्कपालेऽस्य शश्वदान्॥ निष्कविंशतिकं दद्याद्वा स्त्राणामुक्तं विने॥ वि
ष्णुप्रकाशका मंत्रान्न जपे शो गोपशं तये॥ अपामार्जनपावेन मंत्रितं स लिजं पिवे
त॥ नोजनं त्रास्त्राणो न्यश्च दद्यादस्त्रिणा तथा॥ मैथुनशश्वं बुधिपूर्वकं श्रुतया दित्य
र्थः॥ निष्कस्वरूपं परिजाया यामपरिमाणं प्रकरणे निहितं॥ विष्णुप्रकाशकामंत्राः॥

२५१

पुरुषसूक्तं तद्विष्णोरिति च श्रुतं तत्रैव पुरुषसूक्तं परिजाया यामेव प्रदर्शितं॥ त
द्विष्णोरिति च स्पृष्टं कृषिर्मेधातिथिः विष्णुर्देवता गायत्री छंदः॥ जपे विनियोगः॥
तद्विष्णोर्द्विचिह्नं च श्रुतं तत्रैव पुरुषसूक्तं परिजाया यामेव प्रदर्शितं॥ तद्विष्णोरिति पर
मंपदं सदा पश्यति सूरयः॥ दिवा वचस्तुराततं॥१॥ तद्विष्णो विपन्मवो जायवांस
सः मिधते॥ विष्णो यं त्वरमंपदं॥२॥ अपामार्जनस्तोत्रमपि परिजाया यामेव॥ स
जलं पिवेति॥ सः रोगी पुरुषसूक्तादिजपसंख्यं व्याधनुसारेण णोत्तरराताद्यु
तांता कल्प्या॥॥ इति कर्मांशजहरं॥॥ अथ नमनश्रुतहरं॥ कर्मविपाकसंग्रहे॥॥
नमो परस्मिन् दद्यात्सूर्यं चास्तमयो दये॥ नेत्रश्रुती न वेत्तोऽपि नेत्ति तु हतमते दद्या
वचो मेदे हि मंत्रेण होमस्मादष्टचामुतं॥ वयः सुपत्नी इति च नेत्रे सिंचे च वारिणा॥
अहो न्या त इति जपे नेत्रश्रुतं प्रशाम्यति॥ परिस्त्रिंशद्वेति कामतः॥ यथा सूर्य

माहा.
२५२

मपि॥वर्चोमेदेहासनेनवर्चोदात्रसिवर्चोमेदेहाति॥रक्षाक्षरोमंजोलक्ष्यते॥होम
कालेस्वाहातःकर्त्तव्यः॥अस्ममंत्रस्मप्राजापत्यःपरमेशीवामदेवोवारुषयः॥अ
ग्निदेवताअतिशक्तीहृदः॥अएचायुतमिति॥अष्टोत्तरमयुतवयःसुपर्णाइ
त्यस्यागौरवीतिरूपिः॥इन्द्रोदेवता॥अनुष्टुप्छंदः॥विहितार्थेविनियोगः॥वयःसु
पर्णाउपसेदुरिंद्रप्रियमेधाऋषियेनाधमानाः॥अपधांतमार्गुहिपृथिविचक्षुर्मुमुक्षु
न्नास्मान्निधयेववधानः॥१॥अहीत्यातेनासिकात्तामित्येतत्सक्तपरिज्ञाप्यामां
रोगप्रतिमादानविधौदृश्यं॥यथाशक्तियथारोगचजयसंख्याकल्प्या॥नेत्रसे
चनंचयावद्रोगविमुक्तिः॥यथाशक्तिब्राह्मणान्नोजयेत्सयंप्रीत्यर्थंसर्वपूजाचका
र्या॥नेत्राधिदेवतात्वान्तस्य॥इतिनेत्रमूलहरं॥अथशतातपप्रोक्तंमूलरोग
हरं॥॥मूलीपरोपतापेनजायतेवपुषातनुः॥सोत्तदानंप्रकुर्वीततथासुद्रंजपेद्दु

२५२

धः॥वपुषातनुः॥कृशशरीरइत्यर्थः॥व्याधितरतमनोवेनान्नदानादेरत्यासः॥रु
द्रलक्षणंरुद्रविधानेपरिज्ञाप्यामांदृश्यं॥इतिशतातपप्रोक्तंमूलहरं॥अथ
मूलरोगप्रतिकृतिदानं॥प्रतिकृतिलक्षणंकर्मविपाकसारे॥अनुक्तेषुतुरोगेषु
रोषाग्निज्वलितेक्षणं॥नूनंगनीषणंशक्तिमूलंपाशंकुशोदधत्॥चक्रखड्गगदा
वज्रशरहुरध्वंषिच॥नासाग्रम्यस्ततर्ज्यातर्जयम्यरिपार्श्वगान्॥दंष्ट्रादंष्ट्राध
रपुटंइरासाणिमदक्षिणं॥उद्यन्तिसुखंधावनप्रहर्तुंपार्श्वयोःकृशंविशीर्णं
केशंरोगाणांप्रतिरूपंप्रकल्पयेत्॥शततस्मार्धमर्धंवाहेमोनिष्कालितेनतु॥
तदेवप्रतिमामानंकर्मशान्तिद्विष्वतः॥अतोस्मात्स्यात्येनमोदय्यान्महादानेन
राधमः॥प्रतिगृह्णातिवातस्पृष्टःखशोकावहंनवेत्॥मेचरोगाःप्रबाधंतेदेहस्या
ःसततंतुमां॥गृहाणप्रतिरूपंतुसहरोगैर्दिजोत्तम॥मंत्रेणानेनवेदंय्यात्सर्वरी

माहा.
२५३

त्याहताचनः॥ बाहमिसेवगह्नीयान्नद्रूपव्याधिनिःसह॥ आचामंयजमानस्तुअनु
मायाछतंपदं॥ अनुक्तेषुवुरोगेधित्यादिमत्ररोगप्रतिमायाविशेषलक्षणानिहितंनत्र
रोगप्रतिमामेवविविधंलक्षणोपेतोक्तुमादित्यर्थः॥ शक्त्यादिकंदधछितमित्यर्थः॥
उद्यनउद्युहत्॥ निःकृत्स्वरूपपरिनाषायापरिमाणप्रकरणोबोधव्यं॥ कर्मशान्ति
धमिस्वतइति॥ एवमन्यत्रापिकर्मविपाकशान्तिषुस्वतःस्वतःसामान्यन्यामेनप्राप्त
त्वात्प्रतिमानंकर्तव्यमित्यर्थः॥ यद्यप्येवंतथाप्यत्रव्याधिगुरुलघुजावापेक्षमात्र
त्वाद्यनुसारेणचप्रतिमामानंकल्या॥ नक्षत्राक्तविधाति॥ शक्त्यैतद्यस्वतइति
परात्॥ तथादेशकालतथात्मानंद्रव्यद्रव्यप्रयोजनं॥ उपपत्तिमवस्थाचक्षात्ताशौ
चंप्रकल्पयेदिति॥ बौधायनवचनेनैशौचपदस्योपलक्षणार्थत्वाच्चावगंतव्यं॥ येदि
ति॥ बौधायनवचनेनैशौचपदस्योपलक्षणार्थत्वाच्चावगंतव्यं॥ येमेरोगाइतिराने

२५३

मेत्राः॥ पूर्वरीत्याहताचनइति॥ आतंकोदेवतानत्रैतारत्यपरिनाषायाव्याधिप्रतिमा
दानविधावुक्तप्रकारेणेत्यर्थः॥ शतंपदमिति॥ शतंपदमिति॥ शतंपदानीत्यर्थः॥ समु
दायापेक्षमेकवचने॥॥ इतिमूलरोगप्रतिकृतिदाने॥॥ इतिश्रीमहार्णवाख्येमहिनेप्र
बंधेमाध्याह्नान्नोमदनात्मजस्य॥ सत्कर्मरत्नप्रकरेणपूर्वपूर्णेयमासीन्वमस्तरं
गः॥॥ अथज्वरहराणि॥ तत्रगायः॥ येपुनःक्रूरकर्मणःपापाःपिशुनचेतसः॥ ते
ज्वेषुःसदाशीतज्वरवंतस्तदेनसःशतमेमुतसंख्याकप्रकुर्यात्प्रयतो जपं॥ जा
तवेदसमंत्रेणज्वास्त्रणान्नोजयेत्ततःसुरामासोपहाराद्यैर्बलिःसर्वत्रशस्यते॥ स
हस्रकलशस्नानशतनोजनमेवच॥ सदाशीतज्वरवंतइत्यादिप्रतिदिनंशीतज्वर
मुक्तंज्वरप्रादुर्भावकालेशीतपूर्वकज्वरेणमुक्ताइत्यर्थः॥ जातवेदसमंत्रेणजपेकु
र्मादित्यन्वयः॥ तत्रामुतसंख्याकमित्यपक्षलक्षणं॥ रोगगुरुलघुजावेनजपेगुरु

महा.
२५४

लघुजावेनजपेगुरुलघुजावः कल्पः॥ रावेब्राह्मणनोजनेपि॥ एकं ब्राह्मणनोजनं ज
पोगं अपरमनिषेकांगं॥ सुरादिनिर्वलिरधिकारिनेदेन सहस्रकलशस्नानं तु नम
कानुवाकैरीश्वरस्य॥ पुरुषः सक्तेन विस्मोः॥ शीतज्वरे तथा कुर्याद निषेकं हरेः स
हा इति॥ कर्मविषाकसंग्रहे निधानात्॥ नमकानुवाकानामप्यादीनित्यारुद्रानिषेक
प्रकारश्च परिजापायाद्रष्टव्यः॥ पुरुषसक्तस्पर्शपितत्रैव द्रष्टव्यं॥ जातवेदसम
मंत्रस्य कश्चपक्रुषिः॥ जातवेदाग्निर्देवता त्रिष्टुपछंदः॥ विहितार्थे विनियोगः॥ जात
वेदसे सुनवा मसो ममराती यतो निरहाति वेदः॥ सनः पर्वदति उर्गाणि विप्रानावेव
सिंधुदुरितात्पत्तिः॥ इति शीतज्वरहरं॥ अथोष्णज्वरहरं॥ कर्मविषाकसंग्रहे॥ म
गलेषु च कार्येषु सततं कोपवान्नरः॥ उष्णज्वरानित्ततः स्नात्वा पस्मापनुपत्तये॥ स
हस्रकलशस्नानं रुद्रेणोशस्पर्कारमेव॥ ब्राह्मणनोजनेषु त्साजपे वै जातवेदसंत

२५४

तथामाहेश्वरतंत्रेपि॥ उष्णज्वरे महेशस्य प्रकुर्याद निषेचनमिति॥ रुद्रेण शतरुद्रे
ण वा नमकानुवाकैरित्यर्थः॥ अस्पर्शपरिजापायाद्रष्टव्यं॥ जातवेदसस्य शीतज
वरहरं॥ जातवेदसग्रहणं मत्सुंजयस्याप्यपलक्षणं अस्पर्शादि तैत्तिरीयशखानु
सारेण परिजापायां कृष्णोऽहोमप्रकरणेन ध्यापिते॥ अवकं यजामहे॥ इत्यस्य म
त्रस्य वसिष्ठक्रुषिः॥ मत्सुंजयरुद्रो देवता अनुष्टुपछंदः॥ इत्युष्णज्वरहरं॥ अथ शीता
तपप्रोक्तं विविधज्वरहरं॥ देवस्वहरणं देवजामते विविधज्वरः॥ ज्वरो महाज्वरश्चै
वरौद्रो वैष्णवश्च॥ ज्वरे रुद्रजपं कुर्यान्महारुद्रं महाज्वरे॥ महारुद्रं जपेद्रौद्रं वैष्णवं
तदयं जपेत्॥ ज्वरे रुद्रजपमित्यादि॥ रुद्रमहारुद्रादिलक्षणानिरुद्रानुवाकानामप्या
दि च परिजापाया मुदीरितं॥ महारुद्रजपं च॥ अथ वा तच्छृणु धिस्मानिवैष्णवा
नि पुरुषसक्तसहस्रनामापार्जविस्मरुदयस्तोत्राणि परामर्शपते॥ अतस्तदयं स

माहा.
२५५

जसेबंधं चरतरुद्रपुरुषसूक्तादिजपेत् ॥ रातरुद्रिया ॥ रा निचपरिनाषायां रश्मिर्नानि
॥ ॥ इति रातातपप्रोक्त विविधज्वरहरं ॥ ॥ अथ सर्वज्वरहरं कुंजरा ने ॥ ॥ पद्मपुराणे ॥ ॥
आगारराही ज्वरवान्जामते तत्र निष्कृतिः ॥ नवकुंजं समानीय मन्त्रमेवाब्रूणो रंजो
हितं का ह्यं रहितं स्यापमेतं डुलोपरि ॥ परिमाणं तं डुलानां डोणं पंचकमिष्यते ॥ विष्णु
धास्तु डुलाया साः श्वेतवस्त्रेण वेष्टयेत् ॥ मधुना प्यथ ज्येन रवंडेनाथ गुडेन वा ॥ तैले
नो स्नानसावात पूरयेच्छक्ति तो नरः ॥ श्वेतपुष्पै रञ्जयेत् ॥ मधुना प्यथ ज्येन रवंडेना
थ गुडेन वा ॥ तैलेनो स्नानसावात पूरयेच्छक्ति तो नरः ॥ श्वेतपुष्पै रञ्जयेत्तं गंधपुष्पैस्त
थापरैः ॥ होमश्च पूर्ववत्कार्यः समिदाज्यं च सूक्तदः ॥ सुवर्त्तेन यथा शक्त्या ब्राह्मण
यनिवेदयेत् ॥ तस्मै ऊतवते रत्नमुत्तरी लाययन्नतः ॥ मंत्रेणानेन विधिवत्सूजयित्वा
ज्वरी नरः ॥ महेशदेवदेवेशवासुदेव परात्परः ॥ कुंजेनानेन रत्नेन ज्वरः क्षिप्रं प्रशा

२५५

प्सुतु ॥ एकांतरं संनिपातं रतीयकचतुर्थकोपाहिकं मासिकं वापि सावसरिकं
मेव वा ॥ नाशयेतां मम क्षिप्रं वासुदेव महेश्वरौ ॥ डोणं पंचकमित्वादि ॥ डोणं स्वरूपं
परिमाणं प्रकरणे द्रष्टव्यं ॥ श्वेतवस्त्रेण वेष्टयेदिति ॥ कुंजमित्यन्वयः ॥ तं कुंजं गंध
पुष्पैस्तथापरै रिति ॥ अपरैश्चेतै रक्तपीतादि निरित्यर्थः ॥ होमश्च पूर्ववदिति ॥ पूर्व
वत्पूर्वोक्तप्रकारेण सच प्रकारः ॥ शूलहरत्रिशूलदाने द्रष्टव्यः ॥ तिलस्याने च रुखि
तावान्निशेषः ॥ कुंजदानं मंत्रस्मरुद्रविष्णुप्रकाशकत्वात् ॥ कुंजपूजापि रौद्रेण वै
स्मवेन वा मंत्रेण कार्या होमोप्यनयो रन्यतमेन ॥ तत्र रौद्राः ॥ शैवमंचाक्षरः ॥ शूलरोगह
रत्रिशूलदाने द्रष्टव्यः ॥ रुद्रगामत्री तु उमामहेश्वरदाने वक्ष्यते ॥ अथैव च अंबकमित्वा
दयः परिनाषादिषु दर्शिताः ॥ वैष्णवा अपि तद्विष्णोः परमित्यादयस्तत्रैव दर्शिताः ॥ ना
रामणशहरमंत्रस्तु अंत्ररधिहरनारायणमूर्तिदाने पिरूप्यते ॥ गोपालमंत्रस्तु न

महा.
२५६

कां धादरे ॥ सुवर्सेन यथा शक्तेति ॥ सुवर्सेन युतं कुंजं निवेद्येदित्यन्वयः ॥ महेश्वरदे
विरोत्तारस्य श्लोक इयं शान्तिमंत्रः ॥ इति सर्वज्वरे कुंजदानं ॥ अथ यज्वरतर्पणं ॥ त
त्रायं क्रमः ॥ गोविंदसंज्ञकं च न तापसेनया ॥ पुत्रतापसो तरे निलोदकै रंजलित्रय
दानेन एष कृत्वा पश्चात् ज्वरा नुसारेण एतन्न रशताद्यमुत तर्पणं ज्वरमु
दिश्वकर्त्तव्यं ॥ ज्वरतर्पणे रक्ताक्षतावारक्तपुष्पाणि वाग्राह्याणि तत्र तिलतर्पणमंत्रा
॥ यौ सौ सरस्वती तारे कुंजगोत्रसमुद्भवः ॥ त्रिराज्ज्वरदाघे नमतो गोविंदसंज्ञकः ॥
ज्वरापुनुनये तस्मै दद्यात् तन्निलोदकं ॥ तथा ॥ नद्या च नर्मदातीरे च पुत्रस्तापसो मतः ॥
रात्रौ ज्वरविनाशाय तस्मै दद्यात् तन्निलोदकं ॥ अथ द्वारतर्पणमंत्रः ॥ त्रिपाद्गुह्यप्रह
रणस्त्रिंशिरारक्तलोचनः ॥ समेप्रीतः सुखं दद्यात् सर्वांममयपतिर्ज्वरः ॥ इति ज्वरतर्प
णं ॥ अथ ज्वरप्रतिकृतिदानं ॥ तल्लक्षणं च ॥ कर्मविपाकसारे ॥ त्रिपाद्गुह्यप्रह

२५६

णोरक्ताक्षस्त्रिंशिराज्वरः ॥ नस्मप्रहरणो नस्मास्तु इत्यर्थः ॥ पूजादिविधानं कृत्वा तं को
देवता तत्रैतारस्य परिनाषाया व्याधिप्रतिमादानविधावुक्ते ॥ इति ज्वरप्रतिकृतिदा
नं ॥ इति श्रीमहार्णवाख्ये महिषे प्रतिप्रबंधे मां धारनाम्नामदनात्मजस्य ॥ सत्कर्मर
त्नप्रकरेण पूर्णपूर्णे यमासीदृशमस्तरेण ॥ अथ श्वासहराणि ॥ अत्र निरानमु
माहेश्वरसेवादे ॥ कृतघ्नो जायते मर्त्यः कफवान् श्वासका सवान् ॥ उष्णज्वरी च निम
हिपित्तरोगसमन्वितः ॥ एतन्निष्कृतिः कर्मविपाकसमुच्चये चाप्रायणत्रयं कुर्यात्
चाशदिप्रयोजनं ॥ अग्निहोतारव्यसक्तेन चरुणा सर्पिषामुत ॥ अष्टाधिकं तु जुहुया
उक्त रोगस्य शान्तये ॥ अथ च वायुराणे ॥ तदिहो रितिसक्तेन जपं कुर्यात् द्विजोत्तमां
नः ॥ पूजयेद्भोजयेद्दद्यात्तन्मनानान्यमानस इति ॥ चाप्रायणस्वरूपं रुद्धलक्षणं प्र
करणेन धाया ॥ चरुणा सर्पिषामुतमिति ॥ चरुणा अमुतं सर्पिषामुतमिति प्रत्येकं

माहा.
२५)

संबधते॥ अग्निं हतारव्यसक्तं सकलं वा होममेज॥ प्रत्यवेच॥ अयं च व्यवस्थितो
विकल्पः॥ व्याधिरात्मायाधिके सक्तं सकलं च व्यत्यये प्रत्यवेचमिति॥ एवं सर्वत्र वेदि
तव्यं॥ तद्विस्मोरितिसूक्तेनेति॥ तद्विस्मोः परमपदमित्यनया च प्रातर्भुजाविबोधये
त्येतत्सूक्तं लक्ष्यते॥ तदेतर्गतत्वात्तस्याः एकस्तस्यारुचः सूक्तव्यपदेशगजावाञ्च॥ इ
द्यात्तन्मना इति॥ रानंद्यादित्यर्थः॥ तच्च देयं मधुसर्पिवासांसि हिरण्यं॥ तत्र मधुरानं
मंत्रः॥ यस्मात्पिच्छाणां प्राधेत्वं प्रीतिर्यममृतोऽव॥ मधोतव प्रसादनपाहि मांडुः खसा
गरात्॥ आज्यादिदानमंत्रास्तु प्रायश्चित्तोपक्रमपधुतौ दर्शिताः॥ ॥ अग्निं हतवर्णा
मह इत्यस्य दारुचस्पृषिर्मेधातिथिः॥ अग्निं देवतागामन्त्री छंदः॥ विहितार्थे विनि
योगः॥ अग्निं हतवर्णमह इत्यस्य दारुचस्पृषिर्मेधातिथिः॥ अग्निं देवतागाम
न्त्री छंदः॥ विहितार्थे विनियोगः॥ अग्निं हतवर्णमहे होतारं विश्ववेदसं॥ अस्पृमत्त

२५)

स्य सुक्रतु॥ १॥ अग्निमग्निं हवीमनिसराहवंतु विरपति॥ हव्यवाहे पुरुप्रियं॥ २॥ अ
ग्ने देवं इहा वहज्जानो वृक्तवर्हिषे॥ असि होतान ईशः॥ ३॥ तज्जतो विबोधय पर
मेयासि हतं देवैरासन्निवर्हिषि॥ ४॥ घृताहवनदादिवा प्रतिष्ठा रिषतो दह॥ अ
ग्ने त्वरक्षस्विनः॥ ५॥ अग्निनाग्निः समिध्मसेकविर्गर्हपतिर्भुवाहव्यवाहजुकास्पः॥
क्रक॥ ६॥ कविमग्निमुपस्तु हिसत्यधर्माणाध्वरे॥ देवममीव चानन॥ यस्वामग्ने ह
विस्पतिर्धूतं देवसपयंति॥ तस्मै प्रविता नव॥ ८॥ यो अग्निं देववीतये हविषा अ
विवासति॥ तस्मै पावकमलय॥ ९॥ सनः पावकदादिबोमे देवा इहा वह॥ उपयज्ञ
हविष्यतः॥ १०॥ सनस्तवान्नाजरगामन्त्रेण नवीयसा॥ रयिवीरवतामिष॥ ११॥
अग्ने शुक्रेणारेण विषाविष्वाग्निं देवहूतिनि॥ इमं स्तोमं जुषस्वनः॥ १२॥ ३॥ इत्यग्निं
हतमितिसूक्तं॥ प्रातर्भुजाविबोधयेत्येकविंशतिरुचस्पृक्तस्य मेधातिथिरुषि

माहा.
२५८

॥ आदितश्च तस्य आश्विनश्च तस्य सावित्र्यः देवाग्नेयौ ताका देवीनामेकैराणी वरु
णान्यग्रायीनां देया वा एषिव्योताका पार्थिवीषडै स्मव्यः गामत्री छंदः ॥ विहितार्थे वि
नियोगः ॥ प्रातर्गुजाविबोधयाश्विनावेह गच्छतां ॥ अस्य सोमस्य पीतये ॥ १ ॥ यासुर
धारधीतमोनादेवादि विस्तरा ॥ अश्विनानर्त हवामहे ॥ २ ॥ या वां कशामधुमत्यश्वि
नास्तनतावती ॥ तया यत्तमिमित्तनं ॥ ३ ॥ नहि वामस्ति हरकेयनारथेना गच्छत ॥ अश्वि
नासौमिनौ गहं ॥ ४ ॥ हिरण्यपाणिमृतये सवितारमुपक्रमे ॥ सचेत्ता देवतापदं ॥ ५ ॥
अपानपातमवसे सवितारमुपस्मृहि ॥ तस्य व्रतान्युत्तमसि ॥ ६ ॥ विजक्तारं हवामहे
वसोश्चित्रस्य राधसः ॥ सवितारं न चक्षसे ॥ ७ ॥ सखाय आनिषीदत सविता सोमो नुनः
॥ दाताराधं सिमुनति ॥ ८ ॥ अग्नेपत्नी रिहावह देवानामुशतीरुप ॥ त्वष्टारं सोमपी
तये ॥ ९ ॥ अग्रा अम इहा वसे होत्राय विष्टनारती ॥ वरुजो धिषाणं वह ॥ १० ॥ अग्नि

२५८

तो देवीरसामहः शर्मणानपत्नी ॥ अश्विनपत्नीः संवातां ॥ ११ ॥ इहेंद्राणीमुपक्रमे
वरुणानी स्वस्तये ॥ अग्रायी सोपीतये ॥ १२ ॥ महीधौः एषिवीचन इमं मत्तमि
मित्ततां ॥ पिष्टतन्नो नरीमनिः ॥ १३ ॥ तयोरिष्टतवत्सुयो विप्रारिहं निधीतिनिः ॥ ग
धर्वस्य ध्रुवेपदे ॥ १४ ॥ सोना एषिवीचनान्नरानिवेशनी ॥ मछानः शर्मसप्रथ
॥ १५ ॥ अतो देवा अवंतुनो यतो विष्णुर्विचक्रमे ॥ एषिव्याः सप्तधामनिः ॥ १६ ॥
इदं विष्णुर्विचक्रमे त्रेधा निरधेपदं ॥ समुद्रमस्पपा ८ सुरे स्वाहा ॥ १७ ॥ त्रीणि पदा
विचक्रमे विष्णुर्गोपा अराज्यः ॥ अतो धर्माणि धारयन् ॥ १८ ॥ विष्णोः कर्माणि पश्य
तयतो ब्रतानि पश्यसे ॥ इन्द्रस्य मुज्यः सखा ॥ १९ ॥ तद्विष्णोः परमं पदं सदा पश्येति म
रयः ॥ दिवी वचस्तुरातनं ॥ २० ॥ तद्विष्णोः सोविपन्यवो जागृवांससमिधते ॥ विष्णोर्म
त्यरमं पदं ॥ २१ ॥ १४ ॥ इति प्रातर्गुजाविबोधयेत्येतत्सूक्तं ॥ इति कफज्वरसहित

महा.
२५८

श्वासकासहरं॥॥अथप्रकारांतरेणश्वासकासहरं॥॥कर्मविपाकसंग्रहे॥कुरुते
नादिदेशेषु कालेषु ग्रहादिषु॥महादानानि गृह्णीयात्निषिधान्यथास्वयं॥अ
पात्रनूतोदाहृतो निषिधेऽप्यश्वा मानवः॥सपामाश्वासकासैश्च कृत्स्नमि
निस्तथा॥कंठ्या चैव पीड्येत तद्गोमयप्रशंतये॥महिषीममदैवसादयादिना तु
सारतः॥कास्य मदीयते दानं तस्मिन् सुखा वहे॥असमग्रं तु दोषाय न वती हरपत्र
च॥जपेच्च पौरुषं सूक्तं नाम्ना चैव सहस्रकं उच्यते च पात्रं वाज्यं च होमश्चाष्टौ न
रायुतं॥हिरण्यपरक्तवासां सिपंचाश्च प्रयोजनं॥सहस्रकलशस्नानं प्रकुर्म्यो
गशंतये॥निषिधानीत्यादि निषिधानि कालपुरुषादीनि॥स्वयमपात्रनूतो वेदति
त्यकर्मानुष्ठानादिरहितः॥पितितोऽनिषिधानि कुर्यात्तदानीं निवाञ्चनापरिहृत्वा
त॥निषिधेऽप्योदाहृत्यः पतितादितादिभ्यः महिषीदानप्रकारः परिनाषायादेव

२५८

स्तुस्वरूपनिरूपणोऽष्टव्यः॥महिषीदानमंत्रस्तु कालमूलस्वरूपं तां महिषी
रक्तनृपणं॥सालंकारां प्रदास्यामि मम शक्तिं प्रयच्छतु॥पुरुषसूक्तविष्णुसहस्र
नाम उच्यते नृचानामप्यादि परिनाषायां ऽष्टव्यः॥होम उच्यते नृचैव॥हिरण्यपर
क्तवासां सिद्ध्यादिति शेषः॥सहस्रकलशस्नानं नमस्कृत्य कुरु स्म हिरण्य
दानादि मंत्रास्तथानमस्कृत्य वाकाश्च परिनाषाया मेव निरूपिताः॥अनापि व्याधि
गुरुलघुना वेन महिषीदानादीनि समस्तानि व्यस्तानि वा योज्यानि॥॥इति प्रकारो
तरेण श्वासकासहरं॥॥अथ श्रुता तपप्रोक्तं श्वासकासहरं॥पिशुनो नरकस्या
ते जायते श्वासकासवान्॥घृतं तेन प्रदातव्यं सहस्रपलं सरव्या॥उच्यते नृच जप
ः कुर्याधोमश्च वाज्यं योरपि॥पलस्वरूपमुच्यते नृचश्च परिनाषाया मज्जधा
यि॥जपहोमयोः संख्या रोगानुसारेण कल्प्या॥॥इति श्रुता तपप्रोक्तं श्वासकास

माहा.
२६०

हरं॥ ॥ अथ श्वासकासहरध्वजपाशदानं॥ ॥ पद्मपुराणे॥ ॥ श्वासकासमुतोममोवि
राग्रहणनोजवेत्॥ बौधायन॥ ॥ ध्वजपाशं पलेकेन कुर्यात्तुरजतेन वा॥ पलाध
नाथवापुधुस्फटिकोपममादरात्॥ रत्नैर्मरकतैः सम्पूज्य धर्मगेषु सर्वतः॥ कुं
जे च स्थापयेत्तत्र तिलानां शोणपंचकं॥ कुंजस्योपरि संस्थाप्य ध्वजपाशं च शोणनं॥
निष्कद्वयमुत तु ब्राह्मणमुनिवेदयेत्॥ वस्त्रेण वेष्टयेत् कुंजं गंधपुष्पाक्षिताचि
तं॥ मुनचित्तसमेताय श्रोत्रियाय कुंजं विने॥ वरुणास्पतया वा योः प्रीत्यर्थं विनि
वेदयेत्॥ नमः पाशान्ते तु न्यूनमो ध्वजकराय ते॥ जलाधिपते तु न्येवा यो सर्वज
नप्रियः॥ सुवयोः प्रीत्यर्थं विनिवेदयेत्॥ नमः पाशान्ते तु न्यूनमो ध्वजकराय ते ज
लाधिपते तु न्येवा यो सर्वजनप्रियः॥ सुवयोः प्रीत्यर्थं विनिवेदयेत्॥ ध्वजपाशौ सुराजतौ॥
श्वासकासहरतां मे प्रीतौ सर्वजनाश्रयौ॥ एवं कृत्वा श्वासकासीनी रोगस्तदा

२६०

इवेत्॥ रजतेन वेत्सादिरजतेन वर्णनवेत्सर्पः॥ यदा तुरजतेन तदा स राधुधुस्फटिकोप
मं॥ अंगेषु अवयवेषु तत्र तत्र देशेषु मरकतरत्नैर्बध्नुक्त ध्वजपाशं च कुर्यात्॥ कुंजं
च स्थापयेदित्यादि॥ एवं कुंजं स्थापयित्वा तत्र कुंजे पंचशोणतिलानां संस्थाप्य तस्य कुंज
स्योपरि पित्तान् कुंजे पंचशोणतिलानां संस्थाप्य तस्य कुंजस्योपरि ध्वजपाशं च निहिषेत्॥
कीदृशमित्यत आह निष्कद्वयमुत मिति॥ निष्कद्वयं ध्वजपाशौ च कुंजे स्थापयेदित्यर्थः॥
ब्राह्मणमुनिवेदनं॥ कुंजादि पूजानंतरमेव॥ पूजाप्रकारमाह॥ वस्त्रेण वेष्टयेदिति॥
अत्र कुंजे वरुणावायुतत्तत्र काशकमंत्रात्मावायुषोऽशेषचारैः पूजयित्वा ध्वज
पाशौ च नाममंत्रैः॥ संपूज्य नमः पाशान्ते तु न्यमित्यादि मंत्रेण ध्वजपाशावुक्त लक्षण
मुब्राह्मणमुदधात्॥ शोणनिष्कमोर्लक्षणं परिमाणं प्रकरणं इष्टम्॥ वरुणावायुमंत्रं
त्रौ तु नवग्रहयज्ञप्रकरणं दर्शितौ॥ ॥ इति शाक्तानामुक्तं श्वासकासहरध्वजपाशदा

माहा.
२६९

नं॥ ॥ अथ श्वासकासमूर्तिदानं॥ तद्वत्तत्तत्कर्मविपाकसारे॥ श्वासस्त्रिबाहुः पाशाक्ष
कमंडलुमुतो ज्वलन्॥ कासकर्मैगसंधानो दीर्घो दंडधरः॥ कुरा॥ करेणनादयन्ध
दं विवृताक्षोतिनीषणः॥ श्वासस्त्रिबाहुरिति॥ अत्र विशेषानुपादानादक्षिणपार्श्वे वा
कुक्षये॥ वामे त्वेको बाहुः एवमन्यत्रापि विषमबाहुस्य लेविज्ञेयं॥ कर्मैगसंधानः क
र्मैव संकुचितांग इत्यर्थः॥ यदा तु श्वासकासयोरेकैव मूर्तिस्तदा त्रिबाहुः संकुचि
तांगश्चैवं कर्तव्यः॥ एतत्प्रतिमापूजाविधानंतु आतको देवता तत्रैतान्यपरिनाषायां
व्याधिप्रतिमादानविधानमुक्तं॥ इति श्वासकासहरं॥ ॥ इति श्रीमहार्जुनसंवादे महिते
प्रबंधे माध्वनाम्नो मदनात्मजस्य॥ सत्कर्मपाककर्मविपाकसमुच्चये॥ ॥ शोफी कृच्छ्र
त्रयं कुमायया अमुतं जपं तिलहोम सहस्रं च जपेन्मत्तं जपेत्तथा॥ तिलहोमस्तु व्या
हृतिभिः गायत्री व्याहृतिभ्यंबकमंत्राणामप्यारितया कृच्छ्रं हतं॥ च परिनाषयां हृष्ट

२६९

ये॥ मत्तं जपं जपं संख्यापि सहस्रं॥ इति कर्मविपाकसमुच्चये शोफहरं॥ ॥ अ
थ कर्मविपाकसंयहोक्तं शोफहरं॥ अत्रौ मार्गे नदीतीरे छायायां पुलिने नरः॥ मत्तं
पुरीषं वल्मीके यः प्रमुचे तलेपि वा॥ श्वयथुव्याधिमात्रोतीत्येवमाहरं॥ अत्रौ मार्गे नदी
तीरे छायायां पुलिने नरः॥ मत्तं पुरीषं वल्मीके यः प्रमुचे तलेपि वा॥ श्वयथुव्याधिमा
त्रोतीत्येवमाह सदा शिवः॥ छायायामिति वृत्तदेवालयच्छायायां॥ मत्तं पुरीषं अहं
॥ एव नारैरुपलक्ष्यं॥ अत्रादिग्रहणं च पुण्यस्थानोपलक्ष्यं च इति मंत्रे हि
जपेदष्टोत्तरांशुतं॥ आपो हि ऐति होमः स्याच्च रुणासर्पिषामुतं॥ इन्द्रो विश्वतस्य
रीत्येषा परिनाषायां॥ न वृमह प्रकरणे लोकपालमंत्रे पुन एव॥ आपो हि ऐति रुच
स्तु परिनाषायामेव रोगप्रतिमादानविधौ प्रवर्त्यः॥ च रुणासर्पिषामुतमिति॥ च
रुणासर्पिषामुतमिति॥ प्रत्येकं संबध्यते॥ व्याधितरतमजावेन होमसंख्यामात्मना

माहा.
२६२

धिकचावपरिकल्पः॥॥इतिकर्मविपाकसंग्रहोक्तंशोफहरं॥अथशोफहरंचवस्त्रदा
ने॥॥तत्रवृधवैधायनः॥विप्रकर्त्ताचनोक्तंशोफीनवतिमानवः॥तस्यकर्मविपाको
क्तवाधिनानमुन्नमे॥रानंवस्त्राम्परोपेणसर्वशोफविनाशनं॥सौमंवस्त्रसमानी
यवकुमूल्यचयद्रवेत॥मुक्ताफलानिबध्रीमादस्त्रप्रातेसमंततःकुंकुमेनाकि
तंसम्यक्पूरागरुधूपितं॥तंडुलोपरिसंस्थाप्यतंडुलाश्वस्वशक्तितः॥उपचारैः
षोडशानिराचार्यःपूजयेत्तरा॥होमंचापिकुवीतसमिराज्यतिलैःक्रमात्॥उदुधस्वे
स्त्रिदंविस्मरथव्याहृतिनिस्तथा॥मंत्रैःक्रमेणजुहुयास्विष्टकृत्ततःपरं॥कुत्वाकुत्वा
चसंपातान्मात्रेसर्वांनिवेत्तु॥संख्याचाष्टोत्तरशतमष्टाविंशतिरेववा॥संपातेनां
गमुन्नज्जासर्वमेवहिरोगिताः॥अस्त्रान्मामितिसूक्तेनयथाजिगतमेवच॥वाससा
मार्जनंकुर्वाणामार्कमेहर्नमुष्टिना॥आचार्यायाप्यनदस्त्रदद्यात्तत्रासदक्षिणं॥मंत्रे

२६२

णानेनविधित्तिणानिमुखंमुचि॥रुषीणांप्रवुरोगस्त्रोलोपामुद्रापतिःप्रजुः॥सौम
वस्त्रप्रदानेनतुष्टोव्याधिव्यमोहतु॥ब्राह्मणेन्यस्तथान्येसोदद्यात्तत्राचदक्षिणं॥
ततःस्नात्वाशुचिर्नतोवस्त्रमाज्योपशेनितः॥ब्राह्मणेर्वधुतिःसाधुंनुंजीतःसुसमा
हितः॥तंडुलांश्वस्वशक्तितइतिनवतीतिशेषः॥आचार्यदिति॥सौमंवस्त्रमगस्त्य
पेवत्यमाचार्यःपूजयेदित्यर्थः॥पूजामंत्रस्तु॥अगस्त्यःखनमानइत्यस्मागस्त्यांतेवा
ससीवस्त्रचारीरुषिःइंद्रोदेवताअथवाअगस्त्यप्रीतमेवासोदीयतेइतिवस्त्रपूज
यामगस्त्योदेवतानिष्टुपुष्टदः॥वासपूजायांविनियोगः॥अगस्त्यःखनमानःखनित्रै
ःप्रजामपसंबलमिच्छमानः॥उत्तौवर्णावृषिरुच्यःपुषोपसत्यादेवद्याशिषोजगामात्र
दुधस्वस्त्रिदं॥उदुधस्वायेप्रतिजाइदंविस्मर्याहृतीनांचपरिचाषायांनवग्रह
प्रकरणेकृष्णाउग्रकरणेचर्षादिरर्चितः॥तथास्विष्टकृधोमस्यच॥कुत्वाकुत्वाच

माहा.
२६३

संपातानिति॥ यदा आचम्य होमस्तदा प्रत्याकुति होमानंतरं संपातानाज्यविं॥ इन्पात्रां
तरेष्वापयेत्॥ तेन संपातेनाज्यविं स मुदा येन रोगिणः सर्वगात्रं परिमार्जयेत्॥ के
न मंत्रेण अहीन्यामिति सूक्तेन॥ एतच्च सूक्तं परिनाषाया रोम प्रतिमारा न विधौ इष्ट
व्य॥ गात्रं परिमार्जनसाधन इव्यमाह॥ वाससामार्जनं कुर्यादिति॥ पूजितवाससा प
रिमार्जनं पश्चाद्दर्शनमुच्यते॥ तद्वत् पूजितस्नमाचार्या यद्व्यात्॥ आचार्य इति प्रति
गृहीतपल्लवाणां॥ तच्च दानं सदस्ति न वति॥ इति श्लोक हरवृत्तदाने॥॥ तत्र सारं
कर्म विपाकसारे॥ श्लोकः पंच करस्तीक्ष्णो दशाक्षः शरचापधकू रधानं छुरिकां धरा
कुलिशं च कृशस्तथा॥ पंच कर इति॥ दक्षिणे त्रयः कराः वामे द्वाविति पंच॥ पूजाविधा
नं च॥ आनं को देवता तत्रैतारम्य परिनाषायामुक्तं व्याधिप्रतिमारा न विधौ॥ इति श्लोक
हरप्रतिमारा नं॥॥ इति श्रीमहार्णवाख्ये महिते प्रबंधे माधार्इनाम्नो मरुनात्मजस्य स

२६३

कर्मरत्नोपचिते तरंगः पूर्णो नव द्वादशाक्षरम्पुः॥ अथ पांडुरोगहराणि॥ तत्र कर्म
विपाकसमुच्चये॥ देवदिजप्रहारी पांडुरोगी न वे नरः॥ कृष्णतिरुच्छे कुर्याच्च॥ चांद्राय
णमतेद्रित॥ कुर्यात्कृष्णोऽहोमं च स्वर्णं चंद्रे न वाससी॥ ब्राह्मणेभ्यो यथाशक्ति पांडु
रोगस्य शोतये॥ देवदिजेस्मादि॥ देवाश्च दिजाश्च चंद्रं रजतं॥ कृष्णदिकृष्णोऽहोमप
पयं तां नो स्वरूपाणि तथ सुवर्णादिदानं मंत्राश्च॥ परिनाषायां निरूपिताः॥ इति कर्म
विपाकसमुच्चये क्तं पांडुरोगहरप्राप्त्यर्थं॥ अथ शिरोवेदना सहितपांडुरोगहरं॥
कर्मविपाकसंग्रहे॥ अग्निषोमादिकं कर्मोपक्रम्य न समापयेत्॥ स पांडुरोगी नव
तिशिरवेदनवास्तथा॥ कृष्णतिरुच्छे कुर्याच्च चांद्रायणमतेद्रित॥ शतं च नोजये
द्विप्रान्निष्ठा न्नमये सितं कृष्णदिलक्षणा निपरिनाषायामुदीरितानि॥ इति शि
रोवेदना सहितपांडुरोगहरं॥ अथ पांडुरोगहर एवीदानं॥ तत्र शौनकः॥ अथ

माहा.
२६४

जागमनेमर्म्मः पांडुरोगी प्रजायते॥ वक्ष्यामि तत्प्रतीकारं सानहो मादिकर्मणा॥ पल
त्रयेण कुर्वीतराजतेन वसुंधरा॥ तदर्थं नाथवाक्यं दत्तं रागं नकारयेत्॥ स पर्व
तव नाहं स्नासमुद्रपरिवेष्टितां नवरत्नानि निक्षिप्य श्वेतवस्त्रेण वेष्टयेत्॥ कां स्पृष्ट्वा
त्रे विनिक्षिप्य पलायकविनिर्मितां॥ देवीमावाहयेत्तत्र सर्वाधारां हरिप्रियां॥ तस्येहि
देवि धात्रित्वं रूपेस्मिन्सम्यगाविशसहिता पर्वतैर्देवैः ससाक्षिसुमनोहरैः॥ एवमावा
वाह्यतां देवी गन्धमात्यैः समर्चयेत्॥ उपचारैः षोडशानिराचार्यः सर्वशोभनवित्॥ हो
मं चापि प्रकुर्वीतः समिराज्यतिलैरभिजुगुप्सु मंत्रेण समिधोमः प्रकीर्तितः॥ तथा
जुगुप्सु मंत्रेण मातामातरमित्यपित्यपि॥ मंत्रः प्रकीर्तितश्चाग्नौ जुहुयात्सर्पिषा तिलैः॥
अथैरुत्तरतश्चापि कुंजं वस्त्रेण वेष्टितं॥ स्थापयेद्वरुणं शुक्रमश्वस्थानादिमन्त्रिकां॥
प्रक्षिपेच्च तथा शुधवारिणा परिपूरितं॥ पवमानादिनिर्मंत्रैरनिषेकं च कारयेत्॥ राज्ञो

२६४

र्वतानुवाकेन शंतिश्चापि प्रकल्पयेत्॥ अ निषिक्तस्य चांगनि वस्त्रेण परिमार्जयेत्॥
अस्तीत्यामंनुवाकेन यथा लिंगं सरर्जकं॥ आचार्यामनुतां एध्वी दद्याद्भोगी समाहितः॥
मंत्रेणानेन विधिवन्माप्नुवायुक्कुर्युः स्वः॥ धात्रीधरित्रीतृतातीतुराहेणो धनापु
रा॥ रत्नगर्जासमुद्रैकवसना सर्वशोभना॥ दानेनानेन सुप्रीता पांडुरोगं व्यपोहनु॥
पलत्रयेण कुर्वीतेत्यादि॥ पलस्वरूपं परिमाणं प्रकरणे द्रष्टव्यं॥ गन्धमात्यैः समर्च
येदिति॥ अर्चनं तु जुगुप्सु मंत्रेण॥ अस्ममंत्रस्याग्निरुषिः जुगुप्सु देवता॥ उप
रिष्टाहं हती पूजायां होमे विनियोगः॥ जुगुप्सु मंत्रेणैव विरिणांतरिहं महित्वा॥ उपस्थे
देव्यदि नैमिन्नाहमन्नाद्यायादधे॥ समिधोमश्चाज्यतिलहोमयोरप्युपलक्षणं॥
अथ च तिलहोमो व्याहृतिनिहोमसरवाचा षोडशरातादिसहस्रात्ता॥ जुगुप्सु पूजा
द्यौर्मंत्रविकल्पमाह जुगुप्सु मंत्रादिना॥ ४॥ अस्याप्यग्निरुषिः जुगुप्सु देवता अनुष्टु

मह
२१५

पुच्छं॥ शुधवारिणापरितेकुंजस्यापयेदित्यन्वयः॥ कुंजस्यापनः प्रकारो मत्तिकाश्च
नवग्रहप्रकरणे द्रष्टव्याः॥ पवमानादिनिर्मत्रैरिति॥ पवमानमंत्राः॥ स्वादिष्टयामदिष्ट
येत्येवमादयः॥ पवमानः सुवर्जन इत्यनुवाकश्चादिष्टाष्टेन सूक्तांतराण्यनुवाकांत
राणि च नानाशाखापरिपठितान्यनिषेके विमुक्तानि मुक्तानि लक्ष्यते॥ तानि च यथाशा
खं ग्राह्याणि॥ स्वादिष्टेति सूक्तमात्रेणैवाग्रे प्रदर्शयते॥ पवमानः सुवर्जन इत्यनुवाको
गणहोमप्रकरणे दर्शितः॥ अग्निषिक्तस्य चांगनाति॥ अहीन्यामित्यनुवाकेन मंत्रेण स
हर्नकं यथा नवति तथा वस्त्रेण परिमार्जनसाधनेनानिषिक्तस्यांगानि परिमार्जयेदित्य
र्थः॥ अहीन्याहीमिति सूक्तं रोगप्रतिमारानविधौ द्रष्टव्यं॥ एवं पृथ्वीरानेकते फलमा
ह॥ अनेन विधिना रक्षेत्पृथ्वीरानं प्रयत्नतः॥ यज्जातं वै कृतं मर्त्येऽन्यज्जागमनेन तु॥ तस
र्वनाशमाप्नोति पांडुरोगादिकं महतरां स र्थं ब्राह्मणैः साधं कुर्यात्पुण्यपाहवाचनं॥ तच्च पु

२१५

ण्यपाहवाचनी पृथ्वीरानांतरं कर्तव्यं॥ अथ स्वादिष्टयामदिष्टयेत्येव सूक्तं॥ अस्य र
क्षाचं स्य सूक्तस्य विश्वामित्रो मधुच्छंदा रुषिः पवमानसौमो देवतागामुत्री छंदः॥ अ
ग्निषेके विनियोगः॥ स्वादिष्टयामदिष्टयामपवस्वसोमाधारया॥ इंद्राय पातैव सुतः॥
रक्षोहा विश्वचर्यणि मनिमो निमयो हतं॥ दण्डसधस्य मासतः॥ २॥ वरिवोधा तमो न
वमं हिष्टो वज्रहंस्तमः॥ परिर्षिराधो मयो ना॥ ३॥ अमर्षमहानां देवानां वीतिमंधसा॥
अग्निवाजमुतप्रवः॥ ४॥ त्वामुवाच वरामसितदिदं यदि वेदिवे॥ इदो वेऽआरासः॥ ५॥
॥ पुनाति ते परिष्कृतं सोमं सूर्यं सुदहिना॥ वरेण शश्वतातना॥ ६॥ तमीमण्वीः समर्ष
आगजातिमोषणो रक्ष॥ स्वसारः पार्थेदिविः॥ ७॥ तमीदित्वं सगुवोधमंति वाकुरं दुति॥
त्रिधातिवारणं मधु॥ ८॥ अमीशममग्न्या उत श्रीणांति धेनवः शिशुं॥ सोममिंद्राय पात
वे॥ ९॥ अस्यैवोमदेष्टा विश्वा छत्राणि जिघ्रंते॥ मूरो मघामहंते॥ १०॥ इति स्वादिष्टयेति

माहा.
२६६

सूक्तं ॥ ॥ इति पांडुरोगहर एष्वीदानं ॥ ॥ अथ शनातप प्रोक्तं पांडुरोगहरं ॥ ॥ उरजे नि
हते चैव पांडुरोगः प्रजामते ॥ कस्तूरिकापुलं दद्यात् बालाणामविशुद्धये ॥ ते च गुरुजघ्नु
पक्षा व्याधितरतमना वानुसारेण योज्याः ॥ इति शनातप प्रोक्तं पांडुरोगहरं ॥ ॥ अथ पांडु
रोगप्रतिमादानं ॥ ॥ तत्र प्रतिमालक्षणमनुकेषुतुरोगे धित्यादिना प्रलयेन प्रकरणे नि
हितं ॥ अवशिष्टविधिस्तु आतंकोरेव तातत्रैसारज्यपरिजायां रोगप्रतिमादानवि
धातुक्तः ॥ ॥ इति पांडुरोगहरप्रतिमादानं ॥ ॥ इति श्रीमहर्षिचारव्ये महिते प्रबंधे माधा
रुनाम्नोमदनात्मजस्य ॥ सत्कर्मरत्नप्रकरणे प्रोक्तं यो दृशेयं प्रथितं स्तरं ॥ ॥ अथा
त्रपीडाहराणि ॥ ॥ कर्मविपाकसमुच्चये ॥ छिन्नाभ्यां त्राणि जायंते वै शतं तु ततः परं ॥ ज्वरो
शीतोष्णं कोराह अपानेन निवृत्तये ॥ कृच्छ्रातिरुद्धं कुर्याच्च शतं बालाणामोजनं ॥ उद्यं च
रुचजपः स्यादयुतत्रयसंख्याया आते सूक्तेन चर्वाज्यं जुहुयाच्च तम एव ॥ अथ वाम

२६३

हिषी दद्यात्प्रतिरूपेण कोचनी ॥ ज्वरोशीतोष्णकावित्सादि ॥ शीतज्वर उष्णज्वरश्च ॥
कृच्छ्रातिरुद्धं स्वरूपमुद्यन् रुचे अपरिजायां द्रव्यं ॥ आते पित्तमरुतामिति सू
क्तेन ॥ एतच्च सूक्तं हय रोगहर प्रकरणे द्रव्यं ॥ चरुश्चाज्यं च प्रत्येकमशेन रश
नं जुहुयात् ॥ अत्र च सकलं सूक्तं मंत्रो न स्पृचं ॥ महिषीदानं मंत्रस्तु आसका सह प्र
करणे द्रव्यः ॥ महिषी प्रतिमायां सुवर्णपरिमाणं विना घृतुसारेण कृज्यं ॥ इमां त्र
पीडाहरां यश्चिन्तयति महिषीदानं च ॥ ॥ वधिहरनोरायणदानं ॥ तच्च ब्रह्मांडं प्रोक्तं ॥ मत्त
विघ्नकरो मर्त्यो जायंते चात्र वधिमान् ॥ वदामि तत्प्रतीकारं दत्तं होमादि कर्मणा ॥
कुर्याच्च तं मयी मुनिं शुभं नारायणस्य तु ॥ व्यावहारिक निष्काशमेकेनायत दध्
तः ॥ नारायणं मूर्त्तिं लक्षणं पंचरात्रागमे ॥ नारायणं चतुर्बाहौ शंखचक्रतश्चाक्षरे ॥ द
क्षिणे तु गदापद्मे नीलजीमूतसंनिभे ॥ वामे श्रीवत्सकी हस्तापुष्टिः ॥ पद्मकशपर इति ॥ न

महा.
२६१

रायगोशंखादीनिविन्यसेत॥ कथमितन्नाहरंभवमित्यादि॥ उत्तरेवामनागे॥ शंखमध
स्तातचक्रमुपरि॥ दक्षिणेदक्षिणनागे॥ उपरिगदापयमधस्तात॥ एवंचतुर्षु बाहुषु
विन्यसेत॥ वामेनारायणस्यवामपार्श्वेवल्लकीहस्ताहस्तद्वयस्थितैकवल्लकीमुक्ता
लक्ष्मीस्थापनीया॥ अपरेदक्षिणपार्श्वेपयकराणकैकपयशेनितहस्तद्वयोपेतापुष्टि
स्थापनीया॥ लक्ष्मीपुष्टिस्थापनीया॥ लक्ष्मीपुष्टिप्रतिमेअपिहेममये॥ एवंविधानारायणा
मूर्तिवह्णमाणाप्रकारेणपूजयेदित्याह॥ प्रह्लादपंचगव्येनस्थापयेत्॥ कुंकुमोपरि॥
चेतवस्त्रेणसंवेष्ट्यगंधमात्यैः समर्चयेत्॥ उपचारैः षोडशनिर्वाचामो वैष्णवः शुचिः
सर्वशस्त्रार्थतत्त्वज्ञोब्रह्मविद्यासुनिश्चितः॥ होमचकारयेन्नत्रस्यायेव्यादिरिशिशास्ततः॥
समिराज्यतिलैश्चैवजुहुयान्नमंत्रतः॥ तिलान्वारुतिनिहुत्वासर्वरोगात्प्रमुच्यते॥
रोगीतथाचैवेदेवनारायणमनामये॥ मूलमंत्रेणविधिवन्नैवेद्यं चरुशिष्यते॥ नमोतंता

२६१

मसंकारंमूलमंत्रः प्रकीर्तितः॥ ततस्तां प्रतिमंरय्यान्नाम्नुरवामस्तदम्नुरवः॥
मंत्रेणानेनविधिवत्पूजापरमयायुतः॥ नारायणजगन्नाथशंखचक्रगदाधरः॥ पू
र्वजन्मनिमत्तादेविघ्नायवै कृतंमम॥ अत्ररुधिमहारोगंरानेनानेनतोपितः॥ चक्रह
स्तगदापाशमयाश्रुजगत्पते॥ एवंरुत्वातुतं देवसमाप्यब्राह्मणततः॥ विप्राणांनोजन
रुपातस्नात्वातुंजीतबंधुनिः॥ एवंरुत्वासमाप्नोतिनारोगत्वंनरोनुवि॥ आरोग्यमुक्तोनि
त्यनुसुचिरंसुखमेधते॥ आयेव्यादिरिशादिनारायणमूर्तिपूजाप्रदेशादायेव्याशास्त
तइतिस्वरूपेयाक्तप्रकारेणानिप्रतिष्ठादिविधामेत्यर्थः॥ मूलमंत्रतः समिराज्ययो हो
मः॥ मूलमंत्रेणानारायणमर्चयेत्॥ इत्यन्वयः॥ विधिवन्नैवेद्यमिति॥ विधिवन्नैवेद्यमि
ति॥ विधिवच्चरुसंपाद्यतस्माच्चरुद्वयनैवेद्यं नारायणायरुत्वावशिष्टं नहोमं कुर्या
दित्यर्थः॥ विधिवत्संपादनं नामस्वरूपोक्तप्रकारेणानिर्वापादिविधिपूर्वकंचरुअप

महा.
२६८

॥ मूलमंत्राह ॥ नमो तना मेति नमः शृष्टं ते स्थितिर्मस्य नाम्नास्वत्तारकमंत्रस्तु ॥ १ ॥ नमो
नारायणाय नमः ॥ नमो नारायणाय नमः ॥ देवीगामत्री छंदः ॥ नारायणपरमात्मा
देवताविहिता ये विनियोगः ॥ होमसंख्या चाष्टाक्षरतादि देशकालवयः शक्त्याद्यपे
क्षया कल्प्या ॥ व्यासुतीनामप्यादिकृष्णां होमप्रकरणे तथानवग्रहाचारप्रकरणे
च प्रदर्शितं ॥ ॥ इत्यत्र ह्यधिहरनारायणसंज्ञा ॥ अथोत्र ह्यधि मूर्तिदानं ॥ तल्लक्षणं बुद्धि
मस्विपाकसारे ॥ अत्र ह्यधिः कुर्यात्संमेदिनीमवलोकयन् ॥ प्रजवधारी सततं कषा
जेन विबुधैः ॥ प्रजवधारीति प्रालंबशेषे नात्रापुच्यते ॥ अथवा शिखादि ॥ अथ स्वि
तिकर्तव्यताकपालरोगप्रतिमदानविधावातक्रोदेवतातत्रेत्यादिना दर्शितं ॥ ॥ इत्यत्र
ह्यधि मूर्तिदानं ॥ ॥ इति श्रीमहासंवाख्ये महिते प्रबंधे माधारनाम्नो मरुनात्मजस्य सक
मरुत्तप्रकरेण पूर्णं चतुर्दशोपप्रमितसरंगः ॥ ॥ अथ ब्रह्महराणि ॥ ॥ तत्र श्रुता तपप्रो

२६८

क्तं मस्तकव्रणहरं ॥ जातकनमस्त्रीगमनाज्जायते मस्तकव्रणी ॥ तस्मात्तकविशुध्यं
प्राजापत्यत्रयं चरेत् ॥ प्राजापत्यलक्षणं कृत्वा प्रकारेण अध्यासि ॥ ॥ इति श्रुता तपप्रोक्तं
मस्तकव्रणहरं ॥ ॥ अथ नासिकाव्रणहरं ॥ ॥ श्रुता तपः ॥ अत्रिमस्त्रीप्रसंगे न जायते न
सिकाव्रणी ॥ हरं ॥ कर्मविपाकसंग्रहे ॥ कर्मकाले कर्कटं श्वररादीन्वाय ईहते ॥ स
नासिकाव्रणी च स्मारा ईनेत्रश्रवजायते ॥ उद्यन् यरुचेनाज्जुजुमादमुतं चरुं ॥
श्रीसूक्तं च जपेत्तं हृत्तविमिश्रितं ॥ शिखायां च निबध्नीया छिवसंकल्पमंत्रितं
॥ कर्मकाले कुकुटस्वरचां उज्ज्वली न बुधिपूर्वकं दृष्ट्वा पश्चान्नत्नामश्चित्तेनाचम
नप्राणायामादीन्स्तनकर्मस्वर्मस्वनिहिता न्योनकरोति स एव विधव्याधिमान नव
तीत्यर्थः ॥ उद्यन् यरुचेनाज्जुजुमादमुतं चरुं ॥ व्याधितरतमना वेनामु
तं तदर्थमधिकं वाहव न कल्प्यं ॥ श्रीसूक्तजपे विद्याध्यायपेक्षया सहस्राद्यमुता

माह.
२६७

तासंख्याकल्या॥ शिवसंकल्पमंत्रितोरहानिबध्नीयात्पुनः शिवसंकल्पसंकृतुपरि
जाषायोरुद्विधानेदृष्टितं॥ हिरण्यवर्णं हरिणं नित्ये तस्य पंचदशार्चं श्रीसक्त्या
नंदविक्कीतकर्म इंदिरास्तु ताकृष्यः॥ श्रीदेवता आयास्ति स्मोत्तुष्टुनः॥ एका प्रस्ता
रपंक्तिः जपे विनियोगः॥ हिरण्यवर्णं हरिणं सुवर्णं रजतस्मजो॥ चंद्रा हिरण्यमीलहमी
जातवेदो ममावह॥ १॥ ताम आवह जातवेदो लक्ष्मीमनपगामिनी॥ यस्यां हिरण्यं विंदे
यंगामश्च पुरुषानहं॥ २॥ अश्वपूतं रथमध्वा हस्तिना दप्रमोदना॥ श्रियं देवी सुपद
ये श्रीमा देवी जुषता॥ ३॥ का सोस्मितां हिरण्यप्रारामां ज्वलंती रत्नां तपयंती॥ पद्मे स्थि
ता पद्मवर्णं तामिहोपकृष्ये श्रियं॥ ४॥ चंद्रा प्रजासां मसृज ज्वलंती श्रियां लोके देवजु
ष्टासुरां॥ तां पद्मे मांशरणां प्रपद्ये अलक्ष्मीर्मे नश्यतां तारणोमि॥ ५॥ आदित्यवत्स
तपसो धिजातो वनस्पतिस्तव ह्योयवित्त्वः॥ तस्य फलानि तपसा तु दंतु मामांतरायाश्च

२६८

वासा अलक्ष्मीः॥ ६॥ उपैतु मां देवसखः कर्त्तिश्च मणिना सह॥ प्रादुर्भूतोस्मिराष्टे स्मि
कर्त्तिरधिददातु मे॥ ७॥ ह्युत्पिपासामलाज्येष्टा अलक्ष्मीनाशायाम्यहं॥ अक्षतिमस
मधि च सर्वाणि तु दमे गृहात्॥ ८॥ गंधदारां उराधर्षां नित्यपुष्टं करिषिती॥ ईश्वरी स
र्वज्ञतां तामिहोपकृष्ये श्रियं॥ ९॥ मनसः काममाकृतिं वाच॥ सत्यवृत्तिमहि॥ पद्म
नोरूपमन्नस्यमपि श्रीः श्रयतां यशः॥ १०॥ कर्म मे न प्रजाज्ज्ञतामपि सन्नम कर्म॥
श्रियं वासय मे कुले मातरं पलमालिनी॥ ११॥ आपः सज्जंतु स्निग्धानि विक्कीतव समे
गहे॥ न च देवी मातरं श्रियं वासय मे कुले॥ १२॥ आर्द्रा पुष्करिणी यष्टी सुवर्णा हेममालि
नी॥ स्यां हिरण्यमीलक्ष्मी जातवेदो ममावह॥ १३॥ आर्द्रा पुष्करिणी पुष्टिं पिबतां प
द्ममालिनी॥ चंद्रा हिरण्यमीलक्ष्मी जातवेदो ममावह॥ १४॥ ताम आवह जातवेदो ल
क्ष्मीमनपगामिनी यस्यां हिरण्यं प्रज्जतं गावो दास्योऽष्टौ विंदे मं पुरुषान नहं यः शुचिः

माहा०
२१०

प्रमत्तो न त्वा जुहुया राज्यमन्वहं॥ अयः पंचदश चंच श्रीकामः सततं जपेत्॥ यमाने
पयः रूपमाहा पयसं जवेत्॥ तन्मे न जसि पयसि मे न सौख्यं जनाम्पहं॥ अश्वरा
यी गोदायी धनरायी महाधने॥ धनं मे जुपतां देवी सर्वकामांश्च देहि मे॥ पुत्रपौत्र
धनं धान्यं हस्त्यश्वाश्चतैररथैः॥ प्रजानां नवसीमा तान्नायुष्मन्तकरोतु मा॥ धनम
निर्धनं वायुर्धनं सूर्यो धनं वसु॥ धनमिंद्रं हस्त्यतिर्वरुणं धनमुच्यते॥ वै न ते मसो मं पि
बतु ह न हा॥ सोमं धनस्य सोमिनो मिनः॥ श्रीवृद्धस्वमायुष्मन्तरोपमायुर्लभ्यमानं म
हायते॥ धान्यं धनं पशुपुत्रजा नरा तसं वसुं रं रार्धमायुः॥ ॥ इति श्रीसूक्तं॥ ॥ प्रका
रांतरेण नासिका ब्रह्म हरं॥ ॥ अथ हृदय ब्रह्म हरं॥ शांता तप प्रोक्त॥ स्वजाति जायाग
मने जायते हृदय ब्रह्मणी॥ तस्या त कविमुध्यर्थं प्राजापत्यं चरेत्॥ स्वजाति जायाग
मन इति॥ स्वजाति जायाया अगमन मिति एकः समासः॥ अयमति प्रायः॥ ब्राह्मणा

२१०

दयः पुरुषा मया योगे वर्णं चतुष्टये पि ब्राह्मणो ह त्रिमां वैश्यांश्चैति परिणीय
स्व स्वजातीयां ब्राह्मणादि स्त्रियं पातित्वा रोषात्तावे उपजोगात्परित्यजंति ते स्वजायाग
मना इति व्यवहरिष्यंते॥ तदा ते पुविहिताना चरण स्वजायागमन रूपेण विधारक प्रयुक्ते
न उरिता पूर्वमुत्पद्यते तेन कालांतरं हृदय ब्रह्मणं वेतो न वंतीति॥ अथ वा केवल सजाती
या मेव स्त्रियमुदास्य व्यनिचारादि रतास्तानोपचुं जने ते पिता दशो न वति स्वजाति जा
यागमन मित्यस्यार्थः॥ ब्राह्मणस्य ब्राह्मणः स्वजातिः॥ एवं ह त्रिमां देरपि ह त्रिमां दि
॥ तस्य जाया सर्वर्णपुरुषांतरजायैत्यर्थः॥ तस्य उपजोगः स्वजाति जायागमने प्राजा
पत्यं चरणं तु हृदय प्रकरणे इष्टव्यं॥ ॥ इति हृदय ब्रह्म हरं॥ ॥ अथो रोग ब्रह्म हरं॥
कर्म विपाक समुच्चये॥ जलायकं धनं प्राय निमित्ते न भ्रिये तय॥ न वेदुरसि ड
ष्टं हि ब्रह्म तस्यापि निष्कृतिः॥ सदया क्रोद्धयं सम्पदं चारादि प्रजो जनं॥ इति एव च

मा हा.
२११

यथाशक्तिमुक्तो नवतिरोषतः॥ अनधिकारिण विहितमोर्गे राजलादिमरणे कृत
इत्यर्थः॥ गोदानमंत्रस्तु प्रायश्चित्तोपक्रमपधनावुक्तः॥ इत्यस्यो रोगव्रणहरं॥ अ
थ दक्षिणगव्रणहरं शातातपप्रोक्ते॥ पितृघसा निगमने दक्षिणगेव्रणी नवेत्॥ तेनापि
निष्कृतिः॥ कार्या अजादानेन मलतः॥ अजादानमंत्रस्तु नवग्रहयज्ञप्रकरणे द्रष्टव्यः॥
॥ इति दक्षिणगव्रणहरं॥ अथ वा मागव्रणहरं॥ शातातपप्रोक्ते॥ मारुघनि सागमने वा
मागे तु व्रणी नवेत्॥ तेनापि निष्कृतिः कार्या सम्परासी प्रदानतः॥ सम्पत्तिनि॥ शक्ता
नुसारेण लक्ष्म्यदयादित्यर्थः॥ दासीदानमंत्रस्तु रावदासीमया तु न्यम् श्रीवसप्रति
पादिता॥ सदा कर्म करी नोपाययेष्टं न प्रमत्तुतां॥ इति वा मागव्रणहरं॥ अथ अंगु
लीव्रणहरं॥ शातातपप्रोक्ते॥ फलहारी च पुरुषो नवेत्त्रैवांगुलि व्रणी॥ नाना फला
नामयुतं सदया च विजन्मने॥ इत्यंगुलीव्रणहरं॥ अथ चरणहरं॥ शातातपप्रो

२११

क्ते हीनजातिस्त्रीगमनोक्ताय ते चरणव्रणी॥ तस्मात्तकविष्णुधर्मप्राजापत्ये समाचरे
त्॥ प्राजापत्यलक्षणं ह्यष्टप्रकरणे न्यधापि॥ इति चरणव्रणहरं॥ अथ जगव्रण
हरं॥ कर्मविष्णुकसंयहे॥ मृते जर्जरिमानारी ब्रह्मचर्यविद्यातिनी॥ सानवेद्रा रोषे
ण संजोक्तं मतेन च॥ संजोगानंतरं तीव्रवेदना पुरुषस्य च॥ दयाशीलवृषान्त्री नवे
मधुसर्पिस्तिजानपि॥ व्रणरोषेणेति॥ व्रणरोषेण मुक्ता नवेदित्यर्थः॥ संजोक्तु न च ह
मइत्यनिधानादर्थो नावेव व्रणं॥ चराष्टात्स्त्रीपूजयेत् रुजमोरपि तीव्रवेदना नव
ति॥ नीलदधानिति॥ लोहितोयस्तु वर्णेन मुखे पुच्छे तु पादुरः॥ अथेतखुरविषाणान्मासनी
लोहपञ्च्यते॥ एवं लक्षणं लक्षितानावेतुवर्त्तेन नीलो आसुः॥ हृषदानमंत्रस्तु॥ नवग्र
हयज्ञप्रकरणे द्रष्टव्यः॥ इति जगव्रणहरं॥ वाराहपुत्राणे॥ मोगहीतादिजोमोहा
निमुक्तो धर्मनिश्चये॥ नगदरो नवेत्तस्य सुधर्मं वदतो मुखे॥ मोगहीतेति मोलो नाडका

महा.
२७२

चगृहीत्वा धर्मनिष्क्रम्यो नियुक्तः सन्न धर्मं वदति तस्मा धर्मं वदतो नवतीत्यर्थः ॥ ब्रह्म
पुराणे ॥ आचार्यचार्यागमने ॥ जगद्वरमुतो न वेत् ॥ अत्र प्रतिक्रियामाह ॥ वधुगौतमः ॥ मा
णिक्यपञ्चरागं च वज्रं वै उर्ममेव च ॥ गोमेदं मरुतं तपस्युष्मरागं च मोक्षिकं ॥ हरितं च न
वेत्तानि स्वर्णपात्रोपरित्यजेत् ॥ अथ वाराजतेतां श्रेयवाज्येन प्रपूरयेत् ॥ नवग्रहाणां प्र
त्येकं ब्रह्मण पुराणं धुपुष्पाक्षतैर्धूपैर्नैवेद्यैस्तान् प्रपूरयेत् ॥ स्वर्णिगैश्चैव मन्त्रैश्च होमः
कार्यस्तु पूर्ववत् ॥ ततो ब्राह्मणमाह म सर्वं शास्त्रार्थको विदं ॥ आदित्यादिग्रहाः सर्वे नव
रत्नप्रदानतः ॥ विनाशाय तु मेव न गंदरं ॥ अनेन कर्मणा नूनं मया वदितं न तु ॥ नरो
नैरुज्यमाप्नोति निःसंदिग्धं न गंदरं ॥ हरितं चेत्तारि ॥ हरितं हरितं रत्नं ॥ अथ वाराज
त इति ॥ अथ वेति ॥ योत्र विकल्पः ॥ यस्मिन् स्वर्णादिपात्रे नवरत्नैश्च स्थापितानि तान्
गव्येनाज्येन पूरयित्वादिग्रहाणां पुरतः स्थापयेत् ॥ नवग्रहात्पुंस्त्रिगैरादित्यादिप्रकाशकैर्म

२७२

त्रैः पूर्ववत् पूजयेत् ॥ पूजाप्रकारस्तु परिचाषायामास्मानिदं विवृतः ॥ आदित्यादिग्रहाः
सर्वे इति रत्नोपेतपात्रदानमत्र ॥ एवं पात्रं दत्वा पश्चात् नवग्रहमस्तत्र तिष्ठोदक्षिणां द
क्षिणां दत्वा ग्रहमस्तोक्तप्रकारेण ग्रहयज्ञशेषं समापयेत् ॥ इति जगद्वरहरं ॥ प्र
कारांतरेण जगद्वरहरं ॥ शाकतपत्रोक्ते ॥ सुगोत्रस्त्रीप्रसंगे तज्जायते च जगद्वरः ॥ तेनापि
निष्कृतिः कार्या मेषोदानेन यन्नतः ॥ मेषदानविधिश्चेमं दानि हरप्रकरणे प्रदर्शयिष्य
ते ॥ अयं तु विशेषः ॥ तन्न रजतमयो मेषः ॥ अत्र प्रत्यक्ष मेषः ॥ अत्र प्रत्यक्ष मेषातिमौ
वंशं स्वरत्नायः सजोपिविधिरत्रापि आसः ॥ मेषां मंत्रदानेन हः कार्यः ॥ तद्यथा देवा
नां यो मुखं हव्यवाहनः ॥ सर्वपूजितः ॥ तस्मत्त्वं वाहनं पूज्यं देवेशो वैर्महर्षिर्निषंज्य दानेन ह
हः कार्यः ॥ तद्यथा ॥ देवानां यो मुखं हव्यवा ॥ जगद्वरं पूर्वकर्म विपाकेन तु यन्नम ॥ त
सर्वनाशमस्ति प्रसौरयं चापि प्रवर्धयेत् ॥ इति प्रकारांतरेण जगद्वरहरं ॥ अथ पूज

माहा०

२९३

वह ब्रह्म हरं कर्म विपाक संग्रहे ॥ अतिमानादति क्रोधादति स्नेहादति वि॥ मोधर्मनिष्प्र
यं जानन्नस्य कुरुते नरः ॥ स पूयं शोणितं वह ब्रह्म तमेप्सु ॥ तप्तं कृच्छं प्रकुर्याच्च तिल
प्रस्य प्ररोजवेत् ॥ होमश्च रुष्टतां च तिलैरष्टोत्तरशतं ॥ सहस्रं वा व्याहृतिभिः कर्माद्वा
स्नानं चोजनं ॥ तप्तं कृच्छं प्रकरणे द्रष्टव्यं ॥ प्रस्य जलं तु परिमाणं प्रकरणे व्याधिगुरुलघु
तावेन सहस्रं शतं वा होमः ॥ ब्राह्मणेन जन्तुना नुसारेण ॥ इति पूयं वह ब्रह्म हरं ॥ अ
थ नारी ब्रह्म हरं ॥ उमामहे संवादे ॥ परेषां ब्रह्मणेन मुष्टिघातेन चैव हि ॥ असत्यवद
नाश्चैव प्रीहा श्रीलघुतस्तथा नाडी ब्रह्म च जायेत तद्गो गस्यापनुत्तये ॥ चांद्रायणं चानिह
छं यति चांद्रायणं चरेत् ॥ आतेरो देणसूक्तेन शतमुष्टोत्तरशतं ॥ कृष्णोऽहोमः कर्तव्य
ः सोमारुद्राजपस्तथा ॥ यत्किंचेदमिमां सप्तरजपेदयुतसंख्यया ॥ चांद्रायणं दानि व्याधि
गुरुलघुतावेन व्यस्तानि समस्तानि वा योज्यानि ॥ चांद्रायणं दित्तं दानं निहृच्छं प्रकरणे द्रष्ट

२९३

व्यानि ॥ आतेपि तुर्मरुतामिति सूक्तमसाध्य सर्वरोगहरं द्रष्टव्यं ॥ सूक्तेन समग्रेण हो
मः ॥ कृष्णोऽहोमः ॥ परिजापामां दूर्धितः ॥ सोमारुद्रे तस्य सूक्तस्य बार्हस्पत्यः शंख
र्क्षविः सोमारुद्रो देवता त्रिष्टुप् छंदः ॥ जपे विनियोगः ॥ जपसंख्या चाष्टोत्तरसहस्रं ॥
सोमारुद्रा देवता त्रिष्टुप् छंदः ॥ जपे विनियोगः ॥ जपसंख्या चाष्टोत्तरसहस्रं ॥ सोमा
रुद्रा धारयेथा मसूयं प्रवामिष्टयो रमश्नुवंतु ॥ मदेमदे सप्तरक्षा दध्ना शनौ जूतं
विपदेशं चतुष्पदे ॥ १॥ सोमारुद्रा धारयेथा विहृतं विषूची ममीवामनो गयमा विवेश
॥ आरे बाधे प्यंति र्हेति पराचैरस्मै न शसौ प्रवसानि ये तु ॥ २॥ सोमारुद्रा सुवसेतान्
स्मे विश्वा तनूषु नेजानि धत्तं ॥ अवस्यंतं नुवंतं मुन्नो अश्वितनूषु बंधं रुतमेनो अस
त् ॥ ३॥ तिग्मा सुधौ तिग्महेतीशुरेवौ सोमारुद्रा विहसुमलतनः ॥ प्रनो मुंचतं वरुणस्य
पाशगोपायतनः सुमनस्य मानाः ॥ ४॥ इति सोमारुद्रेति सूक्ते ॥ यत्किंचेदमित्यस्मावशि

माहा.
२७४

एरुषिः वरुणा देवता जगतां हरे ॥ जपे विनियोगः ॥ मन्त्रिं चैव चतुर्णां देव्ये जने निद्रो हं म
प्या ईश्वरामसि ॥ अचिन्ता यतवधर्मा युयोपि ममानस्तस्मादेन सो देवरा रिषः ॥ ॥ इ
ति नाडी ब्रह्म हरे ॥ ॥ अथ गंडमाला हरे ॥ ॥ वायुपुराणे ॥ ॥ गल गंडी गता इव हर्तन वति
मानवः ॥ दानेन तस्मिन्तीकारं वक्ष्यामि शृणु नास्कर ॥ माणि कं पयरागं च वज्रं मौक्तिकमेव
च ॥ वैश्वं पुष्परागं च वज्रं मरकतं तथा ॥ एति मालां प्रकुर्वीत सूत्रमप्यत्र राजतं ॥ सर्व
त्र राजतं सूत्रमिति वेदे प्रकल्पयेत् ॥ ताम्रपात्रे विनिक्षिप्य तिलानां मुपरि मसेत् ॥ तिलानां
च परीमाणं दोषं च कर्मिष्यते ॥ यदा तदर्थं मेव स्यात्स्वरात्मा वापि कारयेत् ॥ महाशान्तिं त
था कुर्याद्वास्तौर्वेदपारगैः ॥ महाशान्तिं तथा कुर्याद्वास्तौर्वेदपारगैः ॥ महाशान्तिं न वयह
रातिरिति चिन्ता मत्तौ ॥ साचास्मानिः परिनाश्यां दर्शिता ॥ आचार्यस्तु पुचिदं हः सर्व
रात्मा र्थतत्त्ववित् ॥ अतएव सोपसंपन्नः सर्वप्राणिहितैरतः ॥ एवं विधं पूजयित्वा वस्त्रमा

२७५

तुलेष्यते ॥ होमं च कारयेत्तेन समिराज्यं चरुत्कटं ॥ आसत्तेन तथा मंत्रः सोमं राजा
न मिष्यति ॥ मंत्रेण स्विष्टकृतं दद्यात्कल गंडी च वाग्यतः ॥ मंत्रेणानेन विधिवत्ता अरुवाय
स्तु हस्तुखः ॥ मालेयं सर्वदेवता ब्रह्म विष्णु शिवादिनि ॥ इन्द्रादिलोकपालैश्च तथा सर्वा
मरैरपि ॥ इयं मे कं वलया माधारिता प्राति पूर्वकं ब्राह्मणाय प्रदत्ते यगं उगंडं व्यपोहतु ॥
ग्रहशान्तिः कृता येस्तु तेन्यो दद्यात्तु दक्षिणं ॥ पुण्याहवाचनं कृत्वा चुंजीत सह बंधुभिः ॥
होमं च कारयेत्तेन त्यादि ॥ अमं च होमो ग्रहयज्ञ होमरावनततः एव कृतः ॥ अतएव दि
क्षादि प्रकारं मंत्रोपलक्षणार्थमाह सत्तेन तथा मंत्र इत्याद्युक्तं ॥ मंत्रेण स्विष्टकृतं कथो
ममंत्रस्तु न वयह यज्ञप्रकरणे कृत्वा उ होमप्रकरणे च द्रष्टव्यः ॥ गल गंडी वाग्यतः सन्वत्स
माणं मंत्रेण रत्नमालां दद्यादित्युक्तं ॥ मालां मितारत्नगल गंडं व्यपोहति संतोदात मंत्रः
ब्रह्मादि निरमरैर्धर्मं मालां कं वलया सती प्राति पूर्वकं धारिता सा ब्राह्मणाय प्रदत्ता इयं मेग

माहा.
२१५

लेगंडव्यपोहसन्वयः॥॥ इतिगंडमालाहरं॥॥ अथप्रकारान्तरेणगंडमालाहरं॥॥ कर्म
विपाकसंग्रहः॥ अथापयतिशिष्यास्तुयःप्रतार्यगुरुसमा॥ शिष्योऽपुनर्वचयित्वायो
धीतेतस्यनस्यच॥ जामतेगंडमालारव्योरोगस्तउपशंतये॥ तथा॥ अत्रहृत्तपाप
वागंडमालीनवेन्नरः॥ कृच्छ्रत्रयं प्रकुर्वीतचायणमथापरं॥ अष्टोत्तरसहस्रं तु
जपेत्पुरुषसूक्तं कं॥ सौरमंत्रजपस्तद्वद्वीत्यामितिमाज्जनं॥ ब्राह्मणान्नोजयेत्
त्वाततो रोगादिमुच्यते॥ कृच्छ्रादिलक्षणं कृच्छ्रप्रकरणेनिरूपितं॥ सौरमंत्रजप
स्तद्वदिति॥ अष्टोत्तरसहस्रमित्यर्थः॥ सचउद्यन्त्यकच॥ पुरुषसूक्तं चायं कच
अपरिनाषायां प्रदर्शितः॥ अद्वीत्यामितिसूक्तं च तत्रैव प्रदर्शितं॥ मार्जनं चिरं प्र
नृतिपादपर्यंतं कुर्यादवमर्शनं॥॥ इतिप्रकारान्तरेणगंडमालाहरं॥॥ अथपिन्नत्र
णहरं॥॥ कर्मविपाकसमुच्चये॥ चंडालादिवचः श्रावणोऽनुज्ञानस्तथैव हि॥ चुक्तेसपा

२१५

दत्तनतुःपिन्नोद्रेकीचजायते॥ ब्रह्मवानपिजायेततस्यापस्यापनुत्तये॥ कृच्छ्रतिकृ
च्छ्रेकुर्वीतचायणमथापरं॥ यथाविनवतोऽद्यात्तिलान्वेदविदेतथा॥ यमसूक्तेन
विष्टेन्द्रसर्पिषामधुसूदनः॥ सहस्रं जुहुयादन्नयमप्रीत्यर्थमेवच॥ चंडालादिवचः श्रा
वणनित्यादि॥ योजनकालात्सकृत्कामतश्चंडालादिवचः श्रावणोऽनुज्ञानं न परित्यज
ति॥ अथचतस्यायश्चित्तमपिनकरोतितस्यजन्मांतरेपादलतनुत्वादिरोगो न वेत्॥ कृ
च्छ्रातिकृच्छ्रलक्षणानि कृच्छ्रप्रकरणे दृष्टव्यानि॥ यमसूक्तेनेति॥ यमसूक्तमंत्रैर्वाग्रे
प्रदर्शितं॥ यमसूक्तेन प्रत्युचं मधुसूदनमुद्दिश्य सहस्रं ससर्पिः सहस्रं मत्सेनच जुहु
यात्॥ तथा ममुद्दिष्टापि सर्पिषां तेन वसहस्रं सहस्रं जुहुयात्॥ सहस्रमित्यष्टाधि
कसहस्रं॥ सूक्तस्य त्रिषष्टिवारं हनेयं संख्या जायते॥॥ परेभिर्वा संप्रवतो महीरवि
तिषोऽर्चस्य यमसूक्तस्य यमकृषिः॥ मधुसूदनमुद्दिश्य होमपक्षे यमगुणो यैतोम

माहा.
२१६

सह नो देवता ॥ यमो देवो न हो मे तु मधुसूदन त्वगुण विशिष्टो यमो देवता त्रिष्टुप् छंदः ॥
त्रयोदशी चतुर्दशी षोडशी चानुष्टुप् ॥ पंचदशी हृती हो मे विनियोगः ॥ परे पितृ
संप्रवतो महीरनुबहुम् ॥ पृथ्वा मनुपत्रपसान् ॥ वैवस्वते संगमनेन नानां यमरा
जानं हविषा दुवस्य ॥ १॥ यमो नो मातुं प्रथमो विविद नैषाग व्यतिरनर्त्तवायु ॥ यज्ञानः
पूर्वे पितरः परे नोजज्ञानाः पृथ्वा अनुस्वाः २ मातमी कव्यै र्यमो अंगिरो निर्ह हस्य
तिर्ह पतिर्वा हधानः ॥ यमो देवा ह धु र्ये व देवा स्वा हा न्ये स्व धया न्ये म दं ति ॥ ३॥ इ मय
मप्रस्तरमा हि सी रंगिरो निः पितृ निर्वा हधानः ॥ आत्मा मन्त्राः कविशस्ता व ह त्वे नारा
जानं हविषा मादयस्व ॥ ४॥ अंगिरो निराग हि मस्ति ये निर्वम वै रूपे रि ह मादयस्व विवस्वत
कुवेमः पिता ते स्मिन्मवर्हिष्या निषद्य ॥ १॥ अंगिर सो नः पितरो न वग्वा अथर्वा णो नृग वः ॥
सोम्यासः तेषां वयं सुमता यमसि यानमपि न द्रे सौमन से स्याम ॥ ६१॥ प्रेहि प्रहि पथि निः पृ

२१६

र्वे निर्यज्ञानः पूर्वे पितरः परे सुः ॥ उजारा जाना स्वधया म दं ता यमं पत्रा मि वरुणा च दे
वं ॥ १॥ संगराश्च पितृ निः संयमे नेष्टा पूर्त्तेन परा ॥ मे व्योम न ॥ हित्वा याव यं पुनरस्त्व मे
हि संगच्छ स्वतत्त्वा सुवर्चा ॥ ८॥ अपेत वी त विवसर्प ता तो स्मा परं पितरो लोक मक्र
न् ॥ अहो निरद्विरक्तु निर्व्यक्तं यमो ददा त्वे व सानमस्मै ॥ ९॥ अतिद्रवसार मे योश्वा
नौ चरु हौ राव नौ सा धुं नापथा ॥ अथ विदत्सु विदत्तं उपे हि यमे न मे सधमा दं महं
ति ॥ १०॥ १॥ यो ते श्वानौ यम रत्तिता रौ चरु रतौ पथि रत्तान् चक्ष सौ ता मा से न परि
दे हि राजस्व स्ति वा स्मा अनमी वं च ये हि ॥ ११॥ उरूपे ण सा वसु न प्रा उव वुं जौ यमस्य
इतौ चर तो जने अनुता वस्म न्यं दश मे सूर्या य पुन रा म ये ह न ॥ १२॥ यमा य सो म सु
नत यमा य जु कृ ता ह विः ॥ यमं उ ह य जोग छ त्म नि ह तो अरं रुतः ॥ १३॥ यमा य घ त व ध
विः ॥ नृ हो त प्रति ष्ट त रान्नो दे वे षा य मदी र्घ मा यु प्र जी व से ॥ १४॥ यमा य म धु म न्त म रा

माहा.
२५०

तहव्यं जु होत न॥ इदं नमः कृषिभ्यः पूर्वर्जभ्यः पृथिव्यभ्यः॥ १५॥ त्रिकंदुके निः पतति खलु
वीरेकमिदं हत॥ त्रिष्टुप् प्रणमन्त्री छंदोः सिसर्वाता यमन्नाहिता॥ १६॥ ३॥ इति यमसूक्तं॥
इति सपिन्तव्रणहरं॥ अथ ब्रह्मण्यजरा न॥ हृद्यगोतमः॥ पलेन वात र्धन वात र्धन त
र्धन धेन वा पुनः॥ कारयेद्वाहनं है मं चतुर्दं तं तु वारणं॥ आचो यः प्रयतात्मा तु तस्य
श्वे समाहित॥ उपचारैः षोडश निरर्चयेद्गंधपुष्पकैः॥ ततो ब्राह्मणमाहूय सर्वश
स्त्रार्थको विदं॥ अत एव तपो संपन्नमनु दे ग करं नृण॥ नक्त्या संपूज्य वस्त्राद्यै हो मं ते न च
कारयेत्॥ मंत्रैः पौराणिकैः सम्यक् संहिताशास्त्रचोदितैः॥ चत्वारो दिग्गजा ये च पुष्प
ताहय श्वये॥ सार्वभौमा रयो ये च आहुता तोषयामितान्॥ समिराज्यमिति हो मो गज
स्य प्रीतये न वेत्॥ तस्मै हुतवते सम्यक् गजप्रियमर्थमादतः॥ मंत्रेणा नेन विधिवद्वाह
नं क्रिसमन्वितः॥ आशुखस्तु व्रणो चोदशुखायेंद्रस्य वाहनं रोरावतश्चतुर्दं तो गजानां

२५१

नायकश्च यः॥ दिदंतिनां पूज्यतमो ब्रह्मण्यजरा न॥ अत एव तपो संपन्नमनु दे ग करं नृण॥ नक्त्या संपूज्य वस्त्राद्यै हो मं ते न च
कारयेत्॥ मंत्रैः पौराणिकैः सम्यक् संहिताशास्त्रचोदितैः॥ चत्वारो दिग्गजा ये च पुष्प
ताहय श्वये॥ सार्वभौमा रयो ये च आहुता तोषयामितान्॥ समिराज्यमिति हो मो गज
स्य प्रीतये न वेत्॥ तस्मै हुतवते सम्यक् गजप्रियमर्थमादतः॥ मंत्रेणा नेन विधिवद्वाह
नं क्रिसमन्वितः॥ आशुखस्तु व्रणो चोदशुखायेंद्रस्य वाहनं रोरावतश्चतुर्दं तो गजानां
नायकश्च यः॥ दिदंतिनां पूज्यतमो ब्रह्मण्यजरा न॥ अत एव तपो संपन्नमनु दे ग करं नृण॥ नक्त्या संपूज्य वस्त्राद्यै हो मं ते न च
कारयेत्॥ मंत्रैः पौराणिकैः सम्यक् संहिताशास्त्रचोदितैः॥ चत्वारो दिग्गजा ये च पुष्प
ताहय श्वये॥ सार्वभौमा रयो ये च आहुता तोषयामितान्॥ समिराज्यमिति हो मो गज
स्य प्रीतये न वेत्॥ तस्मै हुतवते सम्यक् गजप्रियमर्थमादतः॥ मंत्रेणा नेन विधिवद्वाह
नं क्रिसमन्वितः॥ आशुखस्तु व्रणो चोदशुखायेंद्रस्य वाहनं रोरावतश्चतुर्दं तो गजानां

माहा०
२७८

तामंत्रजोगोवे ६॥ सैवसंहितार्शसनाद्यास्तं॥ अथवाशास्त्रंस्मृतिः॥ तत्रचोदितैः॥ एत
उक्तंनवति॥ वैदिकैः स्मार्तैश्चगजप्रकाशकैर्मंत्रैरिति॥ तेचगणपतिप्रकाशकावैदिका
ः स्वस्वशास्त्रोक्ताः प्राप्याः॥ तत्रकेचनग्रहयज्ञप्रकटयति॥ संहिताशास्त्रचोदितैः॥ स
ंहिताशास्त्राणिमहानारतादीनि॥ सर्वपुराणार्थसारत्वाज्ञारतादीनिपुराणातीत्युच्यं
तेतत्रोदितैर्मंत्रैः॥ अथवापौराणिका अन्येसंहिताशास्त्रचोदितास्वपरे॥ तत्रेकोमं
त्रः तेरावणश्चतुर्दंतइतिगजराजमंत्रएवपूजाहोमयोरपियासुः॥ अपरोमंत्रः॥ चत्वारो
दिगाजामेचेत्यत्रैवपूर्वोक्तः॥ मंत्रांतरंतुमुप्रतीकगर्जेप्रत्वंसरस्वत्यानिषेचकः॥ इ
दमवाहनंश्रेष्ठं पूतंचेत्यत्रैवपूर्वोक्तः॥ मंत्रांतरंतुमुप्रतीकगर्जेप्रत्वंसरस्वत्यानिषे
चकः॥ इदमवाहनंश्रेष्ठं पूतदेवेदंवदितेति एतेमंत्राविकल्पेनग्राह्यः॥ एषुमंत्रेषु
मुप्रतीकादीनिषदानीतरदिदंतिनामप्यपलक्षकानि॥ ॥ इतिब्रह्मगजराजं॥ ॥ अ

२७८

थपार्श्वस्फोटहरं॥ ॥ कर्मविपाकसंग्रहे॥ ॥ खरकाकादिमांसानांनक्षकः स्फोटवा
ननवेत्॥ पार्श्वयोस्तन्निवृत्त्यर्थं कृच्छ्रश्चाप्यणंतथाअतिरुच्छ्रश्चकर्तव्योजपश्चा
ष्टोत्तरायुतं॥ शिवसंकल्पस्तुक्तस्यपार्श्वस्फोटविमुच्यते॥ कृच्छ्रदिस्वरूपाणिकृच्छ्रप्र
करणेइष्टव्यानि॥ शिवसंकल्पस्तुक्तं तुपरित्याप्यायोरुद्विधानेप्रदर्शितं व्याधिता
रतम्यात्कृच्छ्राद्यादन्निकल्पनीया॥ ॥ इतिपार्श्वस्फोटहरं॥ ॥ अथहस्तपादतलस्फो
टहरं॥ ॥ अथहस्तपादतलस्फोटहरं॥ ॥ कर्मविपाकसंग्रहे॥ ॥ चंडालकृतवापीषुतडा
गेकूपकादिषु॥ स्नात्वापीत्वाचसर्वांगेहाहवानहस्तपादयोः॥ स्फोटमुक्तश्चसनवेत्
छंसांतपनेचरेत्॥ गंहिरण्यं चवासश्चदद्याच्छतमुसारनः॥ कूपएवकूपकः॥ चंडा
लेयजमानेनकारितावाप्यादिषुअनानुरोक्तानपूर्वमसकृन्नित्यनैमित्तिकारिस्नाना
दिकर्मकृतसर्वांगहाहादिमान्नवेदित्यर्थः॥ ॥ इतिहस्तपादतलस्फोटहरं॥ ॥ अ

मा ह०
२१८

यस्ली स्तनस्फोटहरं कर्मपाकसमुच्चये ॥ अवमन्यतु नर्तारं जारमालिं प्रतेन च । सा
धंकी उतिमाना रीतमेवावुस्मरत्यपि ॥ तस्यास्तु नयोः स्फोटा जायंते जनमातरे ॥ जगे
चरकं स्तवति तद्गो गम्य प्रशं तमेद प्याक्राः पंचलवणं ॥ हरिद्रां धान्यमेव च ॥ उमामहेश्व
रं श्रैवपूजयेच्च धने सति ॥ निष्कृष्टादराकं दद्यात्कपेत्तामग्निस्तुक्तकं ॥ अन्यमस्तु त्वि
त्यादि ॥ अवमन्यतु नर्तारमित्यस्मै वविवरणं जारमालिं गेसादिकं ॥ गाः पंचदद्यादित्यन्व
यः ॥ धने सति निष्कृष्टादराकं दद्यात् ॥ पूर्वोक्तगवादिदानानंतरं धवां श्वेषादरासौवर्ण
निष्कान् दद्यात् ॥ धनरहितश्चेत्तिष्ठदा न कुर्वाद्यथा शक्ति कुर्यादित्यर्थः ॥ लवणादीन्
पि विनवाद्यनुसारेण दद्यात् ॥ ॥ तामग्निवर्णमित्यनेन जातवेदसे इत्ययमनुवाको ल
क्ष्यते ॥ जातवेदस इत्यस्य सप्तैर्चस्यानुवाकस्याति कीर्तव्यता उपतिष्ठदक्षयम् ॥ दुर्गा
शिविस्त्रयोपयायोगं देवताः त्रिष्टुपछंदः ॥ जपे विनियोगः ॥ जपसंख्याचायुतं ॥ जात

२१८

वेदसे सुनवामसोममराती यतो निदहाति वेदः ॥ सनः परर्षदिति दुर्गाति विश्वानावे
वसिंधु उरिता तमग्निः ॥ १॥ तामग्निवर्णं तपसा ज्वलंती वै रोचनी कर्मफलेषु जुष्टा ॥ दु
र्गादेवी शरणमहंप्रपद्ये सुतरसितरसे नमः ॥ अग्ने त्वं पारयानश्रो अस्मान् स्वस्ति नि
रिति दुर्गाति विश्वाम् अथैव वज्रान कुबीजवातो लोकाय ते नयारं योः ॥ ३॥ विश्वा
ति नो दुर्गहा जातवेदः सिंधुना न नावा उरिताति पर्वि अग्ने अत्रि वन्मनसा गणोस्मा
कं बोध्यवितातनूनं ॥ ४॥ मृतनाजितं सहमानमुग्रमग्निं कुर्वेम परमान्नधरस्ता
त ॥ सनः परर्षदिति दुर्गाति विश्वाह्वामदेवो अति उरिता तमग्निः ॥ प्रलोदिकमीडो अ
ध्वरेषु सनाच्च होतानव्यश्च सन्निः ॥ स्वाचाग्नेतनुवं पि प्रस्वास्म संचासौ जगे मायज
सु ॥ ६॥ गोत्रिजुष्टमयुजे निषिक्तं तच्चैव विस्मोरनुसचरेम ॥ नाकस्पर्ष्टमनि सं च
सातौ वै स्मवी लोके दहमादयतां ॥ ७॥ इति स्त्री स्तनस्फोटहरं ॥ अथ नानास्यान

माहा.
२८०

गतस्फोटहरं॥ कर्मविपाकसमुच्चये अनिर्देशमा गोपीत्वापयः स्फोटं कवान्न
वेत्॥ उपवासत्रयं कुर्याज्जये दिंशतिदिजान्॥ इति नानास्थानगतं विस्फोटहरं॥
अथ नगंदरोगमूर्तिदानं॥॥ तल्लक्षणं च कर्मविपाकसारे॥ नगंदरः प्राशुशीर्णके
रोगहृत्तानिबंधनः॥ पशुः प्राशंकुशधरः पीगसीनः ककुधतः॥ ककुत्तृषांगंतदेव
यीवापश्चात्प्रागे कृत्वा तत्र हतः॥ प्रहारयुक्तः कर्त्तव्य इत्यर्थः॥ अथ वा ककुत्तृषे नम
स्तकं लक्ष्मणे तत्र हतः॥ एतस्मात्प्रादिविधानं तु परिज्ञायां रोगप्रतिमादानविधावा
तं को देवता तत्रेत्यादिना प्रदर्शितं॥॥ इति नगंदरमूर्तिदानं॥॥ अथ गंडमालारो
गप्रतिमादानं॥॥ तल्लक्षणं कर्मविपाकसारे॥॥ गंडरोगः क्रूरैः षड्भिः चारवचक्रपर
म्वधात्॥ पाशचापशरान्वित्वा वनशीर्णशिरोरुहः॥ इति कर्त्तव्यता कलापस्तु
परिज्ञायां मातं को देवता तत्रेत्यादिना रोगप्रतिमादानविधावमध्यामि इति गंडमाला

२८०

रोगप्रतिमादानं॥॥ अथ व्रणमात्रमूर्तिदानं॥॥ तल्लक्षणं चातुक्तेषु तुरोगेष्वादिना मूल
रोगहरप्रकरणे निहितं॥ पूजादिविधानं तु परिज्ञायां रोगप्रतिमादानविधावातं को दे
वता तत्रेत्यादिना निरूपितं॥॥ इति श्रीमहाणां वारवे महिते प्रबंधे माधार्जनाम्नो मदना
त्मजस्य॥ सत्कर्मरत्नप्रकरेण पूर्णैः पूज्यैः नवसं च दशास्तरंगः॥॥ अथ वातरोगहरा
णि॥ कर्मविपाकसंग्रहे॥ देवतानां ब्राह्मणानां च धनापहरणान्त्रया॥ स्वामिद्रोहावात
रोगी न वेदस्यापि निष्कृतिः॥ कृत्वाति कृत्वा कुर्वीत चापराधमथापरं॥ वातआवातु
मंत्रं हि जपेद्वायुतसंस्थया॥ अग्निरस्मीत्युच्यते चापि जपेच्च जुहुयादपि॥ कृत्वादिस्व
रूपाणि परिज्ञायां कृत्वा प्रकरणे प्रख्यानि॥ वातआवातुनेषजमित्यस्यावातायन
उल्लुषिः वायुर्देवता गयत्री छंदः॥ विहिता ये विनियोगः॥ वातआवातुनेषजं रंजु
मयो नुनो रुदे॥ प्राणआवातुनेषजं रंजुमयो नुनो रुदे॥ प्राणआवातुनेषजं रंजुमयो नुनो रुदे॥

महा-
२८९

नमाऽमुतसंख्यया॥ जदहमादयंतो॥॥ इतिस्त्रीस्तनस्फोटहरं॥॥ अथनानास्थानग
तस्फोटहरं॥ कर्मविपाकसमुच्चयेऽनिर्दश्यागोपीत्वापयःस्फोटकवान्नवेत्
॥ उपवासत्रयं कुर्वाणो जमेदिशति विजान्॥ इतिनानास्थानगतविस्फोटहरं॥ अ
थनगंदरोगमूर्तिदानं॥॥ तल्लक्षणं च कर्मविपाकसारेण गंदरः प्राप्नुयात्तं केरो
रुन्नानिबंधनः॥ पंगुः पाशं कुशधरः पीठासीनः ककुधतः॥ ककुत्तवर्षांगं तदेव श्री
वापश्चाज्जागेरुत्वा तत्र हतः॥ जहार मुक्तः कर्तव्य इत्यर्थः॥ अथवा ककुत्तं हतमस्त
कं लक्ष्मणेन तत्र हतः॥ एतत्सूत्रादि विधानं तु परिज्ञायां रोगप्रतिमाराधनविधावांतं
कोदेवता तत्रेत्यादिना प्रदर्शितं॥॥ इतिनगंदरमूर्तिदानं॥॥ अथगंडमातारोगप्र
तिमाराधनं॥॥ तल्लक्षणं कर्मविपाकसारे॥॥ गंडरोगः कुरैः षड्भिः शंखचक्रपरश्वधा
त॥ पाशचक्रं पशुरान् विनोदयन् शीर्षं शिरोरुहः॥ इति कर्तव्यता कलापस्तु परिज्ञा

२८९

षायामातं कोदेवता तत्रेत्यादिना रोगप्रतिमाराधनविधावन्मध्यामि इति गंडमातारो
गप्रतिमाराधनं॥॥ अथब्रह्ममात्रमूर्तिदानं॥॥ तल्लक्षणं चानुक्तेषु तुरोगेऽप्येत्यादिना मू
लरोगहरप्रकरणे निहितं॥ पूजादिविधानं तु परिज्ञायां रोगप्रतिमाराधनविधावांतं को
देवता तत्रेत्यादिना निरूपितं॥॥ इतिब्रह्ममूर्तिदानं॥॥ इतिश्रीमहालंकारेण महिते प्रबं
धे मां धार्त्तनाम्नो मदनात्मजस्य॥ सत्कर्मरत्नप्रकरेण पूर्वपूर्वैर्नवत्वं च दशस्तरंगः॥
॥ अथवातरोगहराणि॥ कर्मविपाकसंग्रहे॥ देवतानां ब्राह्मणानां च धनापहरणान्
या॥ स्वामिद्रोहाघातरोगी न वेदस्मापि निष्कृतिः॥ हृष्टातिहृष्टौ कुर्वीत चांशयणम
यापरे॥ वातआवातुमंत्रं हि जपेद्युतसंख्यया॥ अग्निरस्मीत्युचं चापि जपेच्च जुहुयाद
पि॥ हृष्टादिस्वरूपाणि परिज्ञायां हृष्टप्रकरणेऽष्टव्यानि॥ वातआवातुनेषजमित्य
स्यावातायनउलरुषिः वायुदेवतागायत्री छंदः॥ विहितार्थे विनिमोगः॥ वातआवातुने

माहा.
२८२

षजंशंनुमयोनुनोहरे॥ प्रणाम्यं पितारिषत॥ अनयाऽमुत संख्यया॥ जपस्तथायु
त संख्यया होमश्च एव अग्निरस्मात्वनमापि॥ अस्या देवश्च वा देववा तश्चेति श्वादाह
षी अग्निर्देवता त्रिष्टुप् छंदः॥ विहितान जपेथे विनियोगः॥ अग्निरस्मि जन्मना जातवे
रा एतं मे च त्पुर मंतम आसन॥ अर्कस्ति भातरजसो विमानो जसो धर्मो हविरस्मि
नाम होमद्रव्यमाज्यं॥ यथाशक्ति हिंरं एतानमपि कुर्वीत॥ ॥ इति वातरोगहरप्राय
श्चित्तं॥ ॥ अथ प्रकारं तरेण वातरोगहरं॥ कर्मविपाकसंयमे॥ गुरुप्रत्यर्थिताया वो
वातरोगी न वेन्नर॥ नामत्रयेण कुर्वीत जपं होमं च शं तये॥ अचक्रताय नमः॥ अनंता
य नमः॥ गोविंदाय नमः॥ इति नामत्रयमंत्राः॥ अस्मि नामत्रयस्य वशिष्ठकृष्णपुनार
दाकृष्णयः महाविष्णुर्महानारसिंहो महावराहश्च देवताः॥ अनुष्टुप्॥ गामत्री सुतला
निष्ठं रां सि विहितार्थे विनियोगः॥ जपहोमयोः संख्या तु व्याधनुसारेण सहस्रादिलक्षा

२८३

ताकल्या होमद्रव्ये चाज्यं॥ केचन लिंगपुराणे क्तं प्रनुः शं नुरु मापतिरिति नामत्रयं वर्ण
येति॥ ॥ इति प्रकारं तरेण वातरोगहरं॥ ॥ अथोन्मादवा सुहरं कर्मविपाकसमुच्चये॥
मोहयित्वा परान्यस्तु तं के वस्तु विगर्हितं॥ सोन्मादवा तयुक्तः स्माकृच्छ्रं चाप्रामाणं तथा॥
कुर्यान्सारस्वतं मंत्रं जपेद्वा सारतर्पणं॥ मोहयित्वेति परान्मात्रान् शिस्तकत्वेन यव
स्थितान् पित्राचार्यराजादीन् मोहयित्वा वंचयित्वा प्रतार्य विगर्हितं शास्त्रनिर्दिष्टं वस्तु ल
क्षणादि व्याधय नोदनादिति मित्तमं तरेण योजुं क इत्यर्थः॥ कृच्छ्रादिलक्षणां कृच्छ्रप्रक
रणेन ध्यायि॥ सारस्वतो मंत्रो मदा गितित्स्वः॥ अस्मिने मरुषिः वाग्देवता त्रिष्टुप् छं
दः॥ जपे विनियोगः॥ यदाश्वदेत्यविचेतनं निषसारमंदाः॥ चतस्रस्तु जं दुदुहे पयोसि
क्वस्विदस्माः परमं जगाम॥ १॥ देवी वाचम जनमंत देवास्तो विश्वरूपाः पशवो वरंति सा
नोमं देवमूर्जं उहानाधेनुर्वागस्मानुषसुष्टुतौतु॥ २॥ अनापि जपसंख्यया धनुसारे

माहा.
२८३

णमुतादिकाकज्या॥ ब्राह्मणतर्पणमिनि कुर्वादिस्वपुंगः॥ यथाशक्ति ब्राह्मणान्नो
जयेदित्यर्थः॥ इत्थं न्मादवायुहरं॥ अथ धनुर्वीतहरं॥ कर्मविपाकसमुच्चये॥ अनि
छंतीमत्तमां य उपतुं के परस्मिन्॥ बलादाक्रम्य सनरः सर्वसंधिषु वेदना॥ तीव्रामात्रो
त्तरुचिमान् धनुर्वीतमुतो न वेत्॥ ज्वरी तदपनुसर्षं महिषीदानमाचरेत्॥ रुद्धाति
रुद्धौ कवी तच्चापमणमथापरं॥ उद्यन्नपजपश्चैव शक्त्वा ब्राह्मणतर्पणं॥ नामत्रयं
जपेन्न संशयं रोगशान्त्यर्थमात्मनः॥ सहस्रनामकचापि स्तोत्रं सम्पन्निधानतः॥ अचक्रता
नंतगोविंदे तेन नामत्रयं हि ज॥ असुतत्रितया वत्सा जपेनो गस्मरं तये॥ पुरुषस्त
क्तजपेदिदं न तो रोगात्मुच्यते॥ अनिछंतीमत्तमित्यादि॥ अस्ततामस्ततयोनिपु
रुषोपनो गरहितामितियावत्॥ महिषी च सवसा देया॥ प्रदद्यान्महिषी रुक्मा सवसां
पूजयेत्ततः॥ इति ब्रह्मांडपुराणवचनात्॥ महिषी दानं मंत्रस्तुत्या सकासहरे दक्षितः॥

२८३

दिस्वरूपं तु रुद्धप्रकरणे द्रष्टव्यं॥ उद्यन्नयेति रुचः परिजाया रोगप्रतिमानविधौ
द्रष्टव्यं॥ अन्नजपसंख्यामुतत्रयं॥ एवं सहस्रनामदीनामपि॥ नामत्रयस्यार्वादिबुद्ध
कारो तरेण वा तरो गहरे स्थापि॥ विष्णुसहस्रनामादीनि पुरुषस्तुक्तं परिजायायां ति
रूपितं॥ इति धनुर्वीतहरं॥ शगता तप प्रोक्ते॥ सनायां पक्षपाती च जायते पक्षघा
तवान्॥ निष्कन्नयमितं हेम सदस्याच्च हि जातये॥ आधंच वै स्मवं कुर्यादात्मनो हितमि
च्छतामप्रधान्यानि देयाच्च गोदानं तत्र कारयेत्॥ निष्कस्वरूपं परिमाणप्रकरणे निरू
पपरिमाणप्रकरणे निरूपितं॥ आधंच वै स्मवमिति अध्यादाय ते इति आधं॥ तदे
व विष्णुदैवत्वा वै स्मवं॥ विष्णुदेवेन ब्राह्मणान्यथाशक्ति नो जयेदित्यर्थः॥ सप्तधान्या
नित्रीत्यादीनि यथाज्ञानोपपन्नानि द्रोणादनल्पपरिमाणानि देयानि द्रोणस्वरूपं परि
माणप्रकरणे द्रष्टव्यं॥ इति पक्षाघातहरं॥ अथ हिंसाहरं॥ कर्मविपाकसमुच्चये॥

माहा.
२८४

योः कृत्वा ब्राह्मणोऽनुं के स्नान होमजपादिकं ॥ सहिष्णुरोग संयुक्तस्तस्याप्यनुत्तये
॥ चांशायणत्रयं कुर्मन्नां नृकृष्णं श्वसमाचरेत् ॥ तामग्निवर्णमिति च जेसुक्तं समाहि
तः ॥ चांशायणप्राजापत्यं कृष्टुं योस्तुस्वरूपं कृष्टुं प्रकरणे निहितं ॥ तामग्निवर्णमि
त्येतत्सुक्तं तु स्त्रीस्तनस्फोटहरं न्यधासि ॥ जपसंख्यातु व्याध्युसारं स ह स्नाद्य
मुत्तांता कल्या ॥ ॥ इति हिष्काहरं ॥ ॥ अथ वातव्याधिहरं मृगदानं ॥ अस्पतिराज्ञं वा
मुपुराणे ॥ ॥ वातव्याधियुतस्तेयीति ॥ शोक्कपायमाह बौधायनः ॥ हरिणं कारयेत्ता
मघनं तु दशानिः पलैः ॥ तदध्वं न तदध्वं न मृगं रूपाय मये ददे ॥ तं तु लोपरि संस्थाप्य ब्रा
ह्मणाय निवेदयेत् ॥ आठकत्रितयं वापितदध्वं वा स्वशक्ति ॥ पदेषु चतुर्षु स्थाप्य कौ
स्पपात्रचतुष्टयं ॥ वायुदेवतमंत्रैश्च होमं तत्र प्रकल्पयेत् ॥ समिराज्यचरं कृत्वा शत
मष्टोत्तरं विज ॥ अथ विंशतिरेवायं मंत्रेणानेन तं दिशेत् ॥ वायोचरसि नूतानामंतस्त्वले

२८४

कपावनवाहनस्पृशनेन वातव्याधिं विनाशय ॥ अनेन कृतमात्रेण मघो केन वि
धानतः ॥ वातव्याधिविनिर्मुक्तो नीरुजः सुखमेधते ॥ घनं तु दशानिः पलैरित्यादि ॥ घ
नं निविडं दृढमिति यावत् ॥ पलजलद्वारापरिमाणप्रकरणे निहितं ॥ ब्राह्मणाय निवेद
येदिति ॥ हरिणं वायुवाहनाय नम इति मंत्रेण षोडशोपचारैः पूजयित्वा वक्ष्यमाण हो
मं च निर्वर्त्य पश्चात्तं हरिणं ब्राह्मणाय दद्यादित्यर्थः ॥ तं तु लोपरि माणमाह ॥ आठकत्रि
तयमिति ॥ आठकस्वरूपमपि परिमाणप्रकरणे निरूपितं ॥ वायुदेवतमंत्रैरिति ॥ अ
त्र मंत्रैरिति बहुवचनं ॥ वायुदेवतानां मंत्राणां बहुत्वादनेषां निनशास्वापरिपठिता
नामुपलक्षणार्थं ॥ अतः स्वस्वशरीरवोक्तो मंत्रो विकल्पेन ग्राह्यः ॥ अथ वा समिराज्यच
रं स्थाप्य त्रितान्तरपेक्षया बहुत्वं ॥ अतएव उक्तं नवतिसमिरादयो वायुदेवस्यैः एष क
मंत्रैर्होतव्या इति तत्रैको मंत्रो वातरोगहरप्रायश्चित्तो दक्षितः ॥ अपरे च मंत्रानवम

माहा.
२८५

हमस्तप्रकरणोद्विंताः॥ समिदाज्यचरुं हवेति॥ प्रादेशमात्राः समिध इति समित्क
रणं समिधश्च यज्ञियास्वगस्योक्तविधिनाज्यसंस्काराज्यकरणं॥ गस्योक्त
विधिनैव निर्वापायकासनप्रतिष्ठितानि पासनप्रतिष्ठितानि घ्रातसंस्कारैश्चरु
निष्कारनचरुकरणं॥ वायोचरसीति दानमंत्रः॥ ॥ इति वातव्याधिहरमगरानं॥ ॥
अथ रक्तवातरामनं॥ रातातपप्राक्तं॥ रक्तवस्त्रप्रवाजानां हारीत्याप्रक्तवातवान्॥
सवस्त्रा महिषी दद्यात्सरागसमन्वितां॥ वस्त्रमपिरक्तमेव॥ महिषी दानमंत्रस्तुष्ट्या
कासहरेद्व्यः॥ ॥ इति रक्तवातरामनं॥ ॥ अथ वातरक्तवातपित्तहरलक्ष्मीनारा
यणदानवध्वौ धायनः॥ सर्वपापमनेवातरक्तवान् जायते नरः॥ सर्वपापमनेवा
तपित्तवान् पिजायते॥ लक्ष्मीनारायणं रूपं सुवर्त्मनः प्रकल्पयेत्पलेन वातरेन तद
र्धेनाथवापुनः॥ लक्ष्मीनारायणं रूपं सर्वदा सर्वकामिकं॥ पश्चासनगतं कुर्मादेव

२८५

देवं चतुर्भुजं दक्षिणाधः करेप संश्रवमूर्ध करेन्यसेत्॥ वामार्धे च करे चक्रं लक्ष्मी
एष्टे परः करः॥ वामो संगतलक्ष्मीरन्नपात्रकरा नवेत्॥ दक्षिणाश्चतुर्भुजो देव्याः ए
ष्टे देवस्य चक्रिणः॥ गरुडं राजतं कुर्मादेव देवस्य वाहनं॥ पक्षौ च तस्य सौवर्णौ सु
वर्णेनैव नासिका॥ वस्त्रैरन्यंत नागैः परिधायति कौतुकं॥ मुक्तादासपरिस्त्रिप्तं चंद्र
नागुरुलेपितं॥ अर्चयेत्तु कुसुमैर्भुजं लक्ष्मीनारायणं त्मकं॥ प्रसन्नरमणीयं च ग
रुडस्योपरि स्थितं ततो विभ्रं समाहूय सुशीलं दक्षिणां न्वितं॥ आचारवंतं धर्मज्ञं वे
दवेदांगपारगं॥ प्रतिग्रहनिवृत्तं च श्रुतिस्मृतिप्रथं स्थितं स्वयं नक्त्या समानीय प्र
जमेकस्त्रकुंडलैः॥ कुकुमागरुकर्पूरैरुषवीतांगुलीयकैः पूर्वोक्तेन विधानेन होमं
तत्र तु कारयेत्॥ मंत्रेणानेन तं दद्यात्सर्वलोकनमस्कृतं॥ लक्ष्मीपते देवकीने दने
रा॥ क्षीराधिशायिन् च सामगम्य गोविंदं दामोदरवातरक्तं विनाशमाप्नुत पि

माहा.
२८६

सारिवर्गलक्ष्मीनारायणस्यैवंमूर्तिरुद्याच्चनक्तिः॥आरोग्यवानसुरानित्यंजायतेन
त्रसंशयःपलेनैवेति॥पुनस्वरूपंपरिमाणप्रकरणेवहोमंचकारयेत्तत्रेकारज्यात्रह
धिहरनारायणानोक्तप्रकारेणेत्यर्थः॥गंतव्यं॥पूर्वोक्तेनविधानेनेति॥चकार
मसानुवातपित्तहरणार्थमिदंरानेक्रियते॥तस्यलक्ष्मीपतेरेवकीर्तनेनेशेनस्मिन्नरान
मंत्रेणोविंदहामोहरवातपित्तमित्सूहः॥कार्यःइतिवातपित्तहरवातरक्तहरलक्ष्मीना
रायणरानं॥अथवातपित्तहरं॥कर्मविपाकसमुच्चये॥लभुनगंजनंतालफलंवाश्रा
तियोधियः॥सवातपित्तरोगीचनवेच्चाश्रयणंचरेत्॥उ॥षधव्यतिरेकेणचशुनादिन
हारेचोश्रयणंकामतश्चेद्विगुणं॥चोश्रयणलक्ष्मणंरुद्धप्रकरणेदृश्यं॥इतिवा
पित्तहरं॥अथवातरक्तहरप्रायश्चित्तं॥शांतातपप्रोक्तंरक्तवस्त्रप्रवाजानांहास
स्याइत्तवानवान्चोश्रयणद्वयंकुर्मादेतद्रोगस्यशंताय॥चोश्रयणस्वरूपंरुद्धप्र

२८६

करणेन्यधमि॥इतिवारक्तहरप्रायश्चित्तं॥अथप्रकारोतरेणवातरक्तहरप्राय
श्चित्तं॥वधवौधायनः॥सवर्णगमनेरक्तवातवान्जायतेनरः॥रातद्रोगनिवृत्त्यर्थं
उ॥रुद्धमाचरेत्तुषउ॥रुद्धेप्राजापत्यरुद्धाणामशीत्तत्रंशतंनवति॥आचारेत्॥
इदंचप्रायश्चित्तंस्वल्परोगस्यापिधनवतः॥अधुनस्याप्यधिकरोगवतोवा॥इतिप्र
कारोतरेणवातरक्तहरप्रायश्चित्तं॥अथवातरोगप्रतिमारानं॥तत्तत्तत्तुर्कर्म
विपाकसारे॥वायुर्जमेकरःपंगुपाशोधावन्॥समेततःविकीर्णकेशपार्श्वस्यानन्य
मन्त्रेणवाहनः॥पूजाविधानेतुपरिजाप्यायां व्याधिप्रतिमारानविधावातकोदेवतानत्रे
त्यादिनादर्शितं॥इतिवातरोगप्रतिमारानं॥महार्णवारयेमहितेप्रबंधेमाधारनाम्नो
मरुनात्मजस्य॥सत्कर्मरत्नप्रकरणेपूर्णेपूर्वस्तरंगः॥खलुषोउशेयं॥अथपित्तहर
णि॥कर्मविपाकसंग्रहे॥वैद्यशास्त्रमहाद्यस्तुल्यौषधमथान्यथा॥प्रयोजयेन्नरः

माहा.
२८८

अश्वमेधहराणि ॥ तत्र शातातपः ॥ त्रपुहारीचपुरुषो जायते श्रेष्ठतः सदा ॥ अत्र च द्र
व्याणामप्यसा रातां स्तेयं कृत्वा न्यवेत्ततः ॥ चरेत्सातपनं कृच्छ्रमिति मन्त्रं सौतपनं चरे
त्सातपनं तत्राणं कृच्छ्रप्रकरणेन ध्यायि ॥ ॥ इति श्रेष्ठहरं ॥ शातातपप्रोक्ते ॥ त्रपुहा
रीचपुरुषो जायते श्रेष्ठतः सदा ॥ उषोष्यदिव संसोपि दद्यात्पत्नरं तत्र पु। पत्नप्रमाणां
परिमाणाप्रकरणे वगंतव्यं ॥ इति प्रकारं तरेण श्रेष्ठहरं ॥ अथ चिकित्सकफव्याधिह
रं ॥ ॥ ममः ॥ नित्यानुष्ठानविमुखः कफरोगानवेत्तरः ॥ पराजवं समाप्नोति चेत्साहनगवा
न्ममः ॥ पराजवं श्रेष्ठानां शत्रुनिश्चयसमाप्नोतीत्यर्थः ॥ तच्छातयेमासमेकं शाकं नक्ष
त्रेत्तरः ॥ सहस्रनामपाठश्च होमश्चाष्टोत्तरासुतं ॥ नामत्रयेण कुवीत चर्वाञ्च हवि
र्नवेत् ॥ मावकव्रतस्वरूपं कृच्छ्रप्रकरणे निहितं ॥ ॥ तैर्निर्ममैषुक्तो मासमावकव्र
तं कुर्यादित्यर्थः ॥ विष्णुसहस्रनामानि परिनामायां दर्शितानि ॥ नामत्रयस्यार्पादिवा

२८८

तरोगहरे इष्टव्यं ॥ नामत्रयेण होमः ॥ सहस्रनामस्तोत्रस्य जपः ॥ जपसंख्याध्यनुसारे
णाष्टोत्तरसहस्रादिका कल्प्या ॥ ॥ इति चिकित्सकफव्याधिहरं ॥ अथ श्रेष्ठरोगप्रति
माराने ॥ ॥ तत्राणं तु मूलरोगहरप्रकरणे अनुक्तेषु तुरोगे धित्वादिना निहितमेवा
त्राप्यनुसंधेयं पूजाविधाने तु परिनामायां रोगप्रतिमारानविधावाते कोरेवता ॥ तत्रेत्वा
दिना निहितं ॥ ॥ इति श्रेष्ठप्रतिमाराने ॥ ॥ इति श्रीमहर्षाचार्ये महिते प्रबंधे नामोम
हनात्मजस्य ॥ सत्कर्मरत्नप्रकराविते स्मिन्नष्टादशोऽयं प्रथितस्तरंगः ॥ ॥ १ ॥ अथाप
स्मारहराणि ॥ शातातपप्रोक्ते धर्त्तापस्माररोगी स्यात्ततरोषस्य शांतये ॥ ब्रह्मकूर्चत्र
ये कृत्वा धेनुं दद्यात्सरस्त्रिणां ॥ ब्रह्मकूर्चजहाणं ॥ कृच्छ्रप्रकरणे दर्शितं ॥ धेनुदानमंत्रस्तु
नवग्रहमन्त्रप्रकरणे दर्शितः ॥ इत्यपस्मारहरं ॥ अथ प्रकारं तरेण पस्मारहरं ॥ ॥ क
विपाकसंग्रहे ॥ गुरोस्वामिनिवायस्तु प्रतिकूलं समाचरेत् ॥ सोपस्मारी न वेत्तत्र कुर्याच्चा

माहा.
२८५

यगोनरः॥ सदसस्पतिमंत्रेण चर्वांजं जुहुयात्तथा॥ कयानश्चित्रेति सूक्तं तु जपेद्वा स
तातर्पणं॥ कुर्यादधिराण्यदानं च शक्त्यारोग्यस्य शान्तये॥ चांद्रायणान्नदानं कृच्छ्रप्रकरणेन
पुण्यं॥ चर्वांजं मिलितमेव होमसाधनं पृथक् पृथक्॥ होमसंख्या च रोगानुसारणां
तरशताद्युत्तानां कल्प्यारवस्तुक्तं जपं पि॥ सदसस्पतिमिसमामेधातिथिरुषिः॥ स
दसस्पतिर्देवता गायत्री छंदः॥ होमे विनियोगः॥ सदसस्पतिमद्रुतं प्रियमिंद्रस्य काम्यं॥
सति मेधा मया सिधं॥ कयानश्चित्रं आनुवदिति पंचदशार्चस्य सूक्तस्य वामदेव रुषि
॥ इन्द्रो देवता गायत्री छंदः॥ जपे विनियोगः॥ कयानश्चित्रं आनुवदती सहा वधः स
खा॥ कयाश्चिष्टया वृत॥ १॥ कस्वा सत्यो मरानां मेहिषो मत्स्यं दधुसः॥ दृढा चिहा
रुजे वसु॥ २॥ अनीशुणाः सखीनामविताजरिचूणा॥ शतं न वा स्मृतिनि॥ ३॥ अनीन आ
वसच केन हतमपर्वत॥ तिगुहि श्रुषणीनां॥ ४॥ प्रवना हि वतना माहा पदेव गच्छसि॥

२८६

अतस्ति सूर्ये सच॥ ५॥ १॥ संयत्तं इन्द्रमन्त्रवः संचक्राणि दधुविरे॥ अधवे अस्मर्षे॥
॥ उतस्मा हि त्वामाकुरिन्मधुवानं शचीयते॥ शतारमविहीधुमु॥ ७॥ उतस्मा सधं
त्यरिशमनामस्तु न्वते॥ पुरुचिन्महसे वसु॥ ८॥ नहिष्माने शतं च नराधो वरं तन्ना
पुरः॥ नव्योरन्नानि करिष्यत॥ ९॥ अस्मिन् अवंतु ते शतमस्मान्सहस्रमृतम्॥ अ
स्मानिष्वा अग्निष्टमः॥ १०॥ अस्मा रहा वृणीष सख्या मस्वस्तमे मे हारा ये हित्तते॥
॥ ११॥ अस्मिन् अविष्टि विष्टि हे प्रयापरीणासा॥ अस्मानिष्वा निरुति नि॥ १२॥ अस्मिन्
तं अया वधि व्रजं अस्ते वगो मतः॥ नवानि रिं शोति नि॥ १३॥ अस्मा कंधं अया रथो य
मं इन्द्रा नमस्कृतः॥ गव्यं रथं मुरीयते॥ १४॥ अस्मा कसुतं मं रुधिष्वा रो देवेषु सूर्यं व
र्षिष्टं धामि वोपरि॥ १५॥ १॥ इति वानश्चित्रेति सूक्तं॥ इति प्रकारांतरेणापस्मारहरं
॥ ॥ अयापस्माररोगहरविनायकदानं॥ तत्र वै धामनः॥ ब्राह्मणश्चासरो धेन

माहा-
२५०

स्यपस्मारात्तवेन्नरः॥ वक्ष्ये तस्य प्रतीकारानहोमक्रियादिनिः॥ पुलेन वा तदर्थे न तद-
र्थे न वा पुनः॥ विनायकप्रतिकृतिं कुर्यात्स्वर्गे न शोचनं॥ राजतं च तथा नागमुपवी-
तं प्रकल्पयेत्॥ पुष्करं पद्मरागेण हस्तैः प्रकल्पयेत्॥ विनायकाधमानेन आखु-
देवस्य कल्पयेत्॥ विनायकाधमानेन आखुदेवस्य कल्पयेत्॥ तस्य पद्मे प्रदेयानि
रत्नानि विविधानि च॥ माणिक्येन प्रकुर्वीत च सुषीतस्य शोचने॥ पूर्वैकमंडपं कुर्या-
त्तैः षोडशानि दंडं॥ यद्वा दशानिः कुर्यादष्टानि वा प्रयत्नतः॥ मंडपस्य चतुर्भागं वे-
दिकापि प्रकल्पयेत्॥ स्वयमेव तथा चार्यो धर्मज्ञः सत्यवाक् शुचिः॥ कुलीनो न च हृथ-
श्च सर्वप्राणिहिते रतः॥ राज्ञो जागरणं कृत्वा मध्यरात्रे बलिं हरेत्॥ मन्त्रमांसेन सह
तं तथा ह्यीरोदके न च॥ आचार्यः प्रयतो नृत्वा मंत्रेणानेन संयतः॥ पूर्वस्मादिशिते
दद्याद्बलिं वै सार्वकामिकं॥ आदित्यावसवोरुद्रा देवान् तानि सर्वशः॥ सर्पाः पिशाचा

२५०

शकित्यः शाकित्यः षोडशदेवताः॥ आपस्माराधिदैवं च वेतालानैरुतास्तथा॥ बलि-
दानेन दत्तेन शान्तिं कुर्वंतु सर्वशः॥ ततः प्रजाते विमले स्नात्वा परुतवाससः॥ नृषि-
ताः कटकैः सम्पुपुवीता गुलीयकैः॥ कुंडानि रित्नु चत्वारि मेखला संवृतानि च॥ कु-
र्मान्नेषु प्रकुर्वीत होमं मंत्रैः स्वकैस्तथा पूर्वस्मिन् बद्ध चः कुर्यात्समिदाज्यं च रुक्मं च
॥ विनायकं समुद्दिश्य गणानां त्वेति मंत्रतः॥ अध्वमुदंतिणे कुंडे सम्यग्धोमं समाचरे-
त्॥ आयुर्वर्णश्रोत्रं च कुंडे होमं प्रकल्पयेत्॥ विनायकाय देवाय सर्वज्ञतहिताय च॥
समिदाज्यं च रुक्मं च पूर्णं कृत्य तमेव हि॥ आचार्यः प्रतिमां तां तु ब्राह्मणैः सह संयुतः॥
आसने वेदिका मध्ये विनानादिपरिश्रिते तिलानामुपरि स्थाप्य गंधपुष्पैः प्रज्जयेत्॥
॥ बल्लैर्नानाविधैः पुनैः केयूरकटकादिभिः॥ उपचारैः षोडशानि नैवेद्याय च मोद-
काः॥ यथा देवे तथा चार्येऽप्यलंकारादिकल्पयेत्॥ आचार्यः परमाजन्तयागलोत्तम

माहा०
२५१

प्रकल्पयेत्॥ अथ पारितोषिकं चकार येन ह्येकान्वितं॥ निवेद्य पार्वतीं चापि देवदेवं
महेश्वरं॥ पूजयेत् परमानन्दं च आनन्दः स्वयमेव हि॥ तथैव रोगवान् नृत्तमासं पूज्य
गाना यकं॥ गानानां लेति मंत्रेणात्तं स्त्रीं पूजयेत्॥ ततो मध्यं हिने प्राप्ते प्रतिमां दत्ति
गामुतां मंत्रेणानेन दद्याच्च स रोगी प्राप्नुवः स्वयं॥ उं शुखो पविष्टा यन्नास्त्राणां यति
नक्तिः॥ विनायक प्रपन्नान्ति हरविघ्नविनाशकत्वं देवैः प्रार्थितः पूर्वं विघ्नविघ्नविघ्न
परायणैः॥ ब्राह्मणाश्चासरो धेनयजा तं मम वै कृता सर्वकर्म विपाकेन स्य पस्मारे न
रादिकं॥ जायं वाप्यथवा धिर्धनासिकं चाप्यजापणं॥ तद्वर्चाया प्रदानेन रोगमाप्नु
विनाशाय॥ चतुर्लोकं ब्राह्मणानां च दद्याच्छ्रुता च दक्षिणां तावत्कृता गणपतेर्दानं मत्स्य
सुखानवेत्तापलेन वा तर्धेनेत्यारि॥ पल्लवस्तं परिमाणं प्रकरणे द्रष्टव्यं॥ पुष्कर
मिति॥ पुष्करं मुण्डादं गतागः॥ हस्तमिति॥ हस्तः मुण्डादं उः॥ चतुष्पती तस्येति॥ त

६

२५१

स्य विनायकस्य विनायक वाहनमुखिकायाश्च॥ मत्स्यमांसेनेत्यादि मत्सेनमांसे
न ह्यीरो हकेन च सहितं विचित्रमन्नं बलिं दद्यादित्यर्थः॥ बलिरानमन्नमाह॥ आ
दिसावसवोरुद्रा इत्यादिनां श्लोकद्वयेन॥ होममंत्रैः स्वकैरिति स्वकैः स्वस्वशारे वा
कैर्विनायकप्रकाशकैर्मंत्रैरित्यर्थः॥ तत्र विनायकप्रकाशकामंत्रा विनायकश
नौ नवग्रहयज्ञे च दर्शिताः॥ होमसंख्या त्वष्टोत्तरशतादिसहस्रांतां शक्त्या यनुसा
रेण कल्प्या॥ पूर्वस्मिन् बहुच इत्यादि॥ अत्र विनायकाधिवासनवेदिकातः पूर्वादि
दिशो ग्राह्याः॥ सति संनवे च तस्य दित्तु बकचादि निहोमः कारयितव्यः॥ वेदचतुष्ट
यानां वे स्वशस्त्री यन्नास्त्राणां न तस्याप्यजा वे तस्मिन् कर्मणा चार्थत्वेन मोह तस्तच्छा
खानुसारेण अधिवासने वेदिका तन्नाग्रेष्वादि शिकुंडादि विधायो हि रूप होमं चतुर्गु
णं॥ कारयेत्॥ एवमाचार्यो रूत्तिक सहितो होमं विधाय पूर्णकुंभं ते पूर्वाधिवासितां वि

माहा.
२५२

नामकप्रतिमां पुनः षोडशोपचारैः पूजयेदित्याह ॥ आचार्यः प्रतिमां तं त्वित्यादिना
॥ तत्तत्कान्वितममृपादिनैवेद्यार्थं कारयेदित्यर्थः ॥ तस्मींश्च स्तु पूजयेदिति ॥ आच
र्येण पूजितं विनायकं रोगवात्यजमानेपि पूजयेत् ॥ सवेद्यजमानः शूद्रः सत्स्मीयं
त्रेण विनायकं पूजयेदित्यर्थः ॥ विनायकप्रपन्नान्निहरेत्सारस्य रोगमाप्नुविनाश
येत्यंताविनायकदानमंत्राः ॥ तद्वर्चायाः प्रदानेनेति ॥ अर्चितायाः प्रतिमायायाः ॥
॥ ॥ इत्यपस्माररोगहरविनायकदानं ॥ ॥ अथापस्मारहरमूर्तिदानं ॥ तद्वत्त
त्तं वानुक्तेषु तुरोगे घिसारस्य मूलरोगहरप्रकरणे दत्तं तमेवात्रापि विज्ञेयं ॥ पू
जाविधिस्तु परिनाषायां रोगप्रतिमादानविधावातं को देवता तत्रेत्यादिना प्रदर्श
ितः ॥ इत्यपस्मारमूर्तिदानं ॥ ॥ महार्त्तवार्यमहि ते प्रबंधे मां धारतामो मदनात्म
जस्य ॥ सत्कर्मरत्नप्रकरं चितेस्मिन्नेको विंशप्रपितस्तरंगः ॥ ॥ अथ शिरोरोगह

२५२

राणि ॥ शतानपश्रोक्तेनागहारी च सततं पुरुषः शीर्षरोगवान् ॥ सीसं पलशाने द
द्या उपोष्य स तु वासरं ॥ नागः सीसं ॥ इति शिरोरोगहरसीसदानं ॥ अथ प्रकारं त
रेण शिरोरोगहरं ॥ कर्मविपाकसमुच्चये ॥ गुरूपरोधी शिरसि रोगवान् जायते न
॥ रुद्धातिरुद्धे कुबीतचोऽयं मया परं ॥ कुपधानि प्रदद्याच्च तिलपात्रं तथैव
च ॥ ॥ उपधानि वैद्यशास्त्रे शिरोरोगहरत्वेनोक्तानि रुद्धातिरुद्धमोर्लहणं रुद्धप्र
करणेन धामि ॥ ॥ इति प्रकारं तरेण शिरोरोगहरं ॥ ॥ अथ कर्मविपाकसंग्रहोक्तं
शिरोरोगहरं ॥ प्रायोपवेशनादानां व्रतानां सागकारणात् ॥ शिरोरोगमुतो नृमातृनि
कृतिरयोच्यते ॥ गोहत्याया व्रतं कुर्यात्संचारादिप्रज्ञानं ॥ उद्यन्तचं जपेच्चैव होमः क
र्मांडसंज्ञकः ॥ नवेदिति शेषः गोहत्याव्रतस्वरूपं तु रुद्धप्रकरणे निरूपितं ॥ विप्रा
नृनो जपेदित्यर्थः ॥ उद्यन्तचमिति ॥ उद्यन्तचमिन्नमह इत्यमरच ॥ परिनाषायां रोग

माहा.
२८३

गप्रतिमादाविधौ इष्टव्यः॥ तावज्जप संख्यानुसारेण शोचरसहस्राद्ययुतांताक
त्मा॥ कृष्णोऽहोमस्तुपरिजापायामेव दर्शितः॥ इतिकर्मविपाकसंग्रहोक्तश्चिरो
रोगहरः॥ अथैकांशरोगहरः॥ नारदः॥ ब्रह्मचारी यदाश्रीयाद्विज्जपात्रेविशेषतः॥
ताकाशेन शिरोरोगी नवतीत्याह नारदः॥ अस्तीत्या इत्येकसूक्तमशोचरशतं जपेच्च
रुघतात्या च जुहुयाच्च तथैव हि॥ ऊषध्यानिप्रदद्याच्च विप्रान् दाजशाजो जयेत्॥ नि
जपात्रेविशेषत इति॥ सुवर्णरजतपात्रव्यतिरिक्तं निजपात्रेन जतं रोगनिदानं वि
शेषतो निजकांस्पपात्रेन जतमित्यर्थः॥ अस्मीत्यानासिकात्यामितिसूक्तं प
रिजापायां रोगप्रतिमादानविधौ इष्टव्यः॥ जुहुयाच्च तथैव हि॥ अशोचरमित्यर्थः
॥ चरुणा शोचरशतं घृतेन चाशोचरशतं॥ अत्र समग्रं सूक्तं मंत्रेण ननु प्रत्येकं
ऊषध्यानि वैद्यशास्त्रोक्तश्चिरोरोगहरत्वेनोक्तानि॥ इत्येकांशरोगरोगहरः॥ अ

२८३

थसूर्यावर्तहरः॥ शतातपप्रोक्ते॥ ऊषधस्यापि हरणं सूर्यावर्तः प्रजायते॥ तेन
सूर्यः प्रदातव्यो निष्कस्य यथाविधि॥ निष्कपरिमितसुवर्णनिर्मितप्रतिमा इष्ट्यादि
त्यर्थः॥ निष्कलक्षणपरिमाणप्रकरणेन ध्यायि॥ इति सूर्यावर्तहरः॥ अथ शि
रोरोगघ्नमज्ञोपवीतरानं॥ एतन्निदानं पद्मपुराणे॥ ब्राह्मणद्विष्टश्चिरोरोगीति॥ अ
त्र निष्कृतिर्वा सुपुराणे॥ उपवीतं हिरण्येन निर्मितं तु पलायनं॥ तदर्थेन तदर्थेन य
थाविजवतोपि वा॥ उत्तरीयं राजतं च तावत्सा संख्यया कृतं॥ ब्राह्मणाय ब्रह्मविद्रेष्टो
त्रिमासनिवेदयेत्॥ मंत्रेणानेन विधिवत् पूजितायां गुलीयकैः॥ धाताविधाता ज
गतां परमात्मा चतुर्मुखः॥ विनाशाय तु मेहि प्ररोगवेगं शिरोरोगतं॥ अथ मज्ञोपवीतरा
नमंत्रे धाताविधातेत्यारिब्रह्मप्रकाशकराष्टोपादानां ब्रह्मपूजापोऽशोपचारसहि
तां ब्रह्मप्रकाशकैर्वैदिकैर्मंत्रैर्ब्रह्मजस्तानमित्येवमादिनिर्णमो तैर्नाममंत्रैर्वा सौ

माहा.
२७४

नरीमेयलोपवीते विधाय तप्यलोपवीतं ब्राह्मणायोक्तप्रकारेण दद्यात् ॥ ब्रह्मजज्ञा
नमित्याह यो ब्रह्मप्रकाशकामं नानुवशहमस्तप्रकरणो दर्शिताः ॥ पलाधनेनेति ॥ पल
लक्षणं परिमाराप्रकरणो निरूपितं ॥ यथा विनवतोपिवेति ॥ समधधनेन पलादधि
कपरिमाणेन सुवर्णेन यलोपवीतं कारयेदित्यर्थः ॥ मावडुन्मानेन पलादधिकपरि
माणेन सुवर्णेन यलोपवीतं कारयेदित्यर्थः ॥ मावडुन्मानेन यलोपवीतं ताडुन्मानमु
नरीमेयवति ॥ ॥ इति शिरोरोगप्रयलोपवीतदानं ॥ ॥ अथ शिरोरोगप्रतिमादानं ॥ ॥
तत्र त्रहणं चानुक्तेषु रोगेष्वित्यादिना प्रत्येक रोगहरप्रकरणोक्तमेवात्राप्यनुसंतेयं ॥
पूजाविधानं त्वातं को देवता तत्रेत्यादिना परिनाष्टायां रोगप्रतिमादानविधायुक्तं ॥ ॥ इ
ति शिरोरोगप्रतिमादानं ॥ ॥ महर्षिचारव्ये महिते प्रबंधे मां धारनाम्नो मदनात्मजस्य ॥
सत्कर्मरत्नप्रकरणं तु गोविंशस्तुरंगो यमगादगाधः ॥ ॥ अथ मुखरोगहराणि ॥ तत्र प

२७४

तिवक्रत्वहरं ॥ ॥ कर्मविपाकसंग्रहे ॥ धर्मकर्माफपक्रममध्येत्यजतियो नरः ॥ अथ
विद्यमानदोषान्मोपरेषां यः प्रकाशयेत् ॥ स न वेत्ति वक्रत्वकुर्याच्चोदामरात्रं ॥
चात्रामरास्वरूपं कुरुप्रकरणो द्रष्टव्यः ॥ ॥ इति प्रतिवक्रत्वहरं ॥ ॥ अत्र प्रकारं तरेण
मुखरोगहरं ॥ कर्मविपाकसंग्रहे ॥ परवाचां विप्रकर्ता मुखरोगी प्रजायते ॥ कर्मो ह्यट
न तोम्येषं मुखरोगः प्रजायते ॥ सहस्रत्रितयं कुर्यान्मत्रैर्व्याहृतिनिर्घृतं ॥ जुहुयाच्च
सहस्रं च दद्यादिकां च न ॥ प्राजापत्यं कुरुस्वरूपं कुरुप्रकरणेन ध्यायि ॥ ब्रीह्यादि दद्या
त् ॥ ॥ इति मुखरोगहरं ॥ ॥ अथ प्रकारं तरेण मुखरोगहरं ॥ शगतातपप्रोक्तं ॥ अथ मार्जार
दिनिःस्पृष्टं च कुरुं ध्वान्न न वेत् ॥ पीतान्निरात्रं गोमूत्रं नोजयेद्वास्त्रात्रयं ॥ दुर्गंध
वान्न न वेत् ॥ चुक्तेति नोजनस्य निमित्तत्वेनोपायनात् ॥ ॥ इति प्रकारं तरेण मुखरोगह
रं ॥ ॥ अथ मुखरोगहरं तरे ॥ कर्मविपाकसंग्रहे ॥ कुरुसाही न वेदकुरोगी शोणित

माहा.
२७५

पित्तवान्॥ कृत्वा तिलच्छेदुर्वीतचां यणमथापरं॥ कुर्यात्कृष्णोऽहोमं च गायत्र्या
अमुतं जपेत्तदद्यादिरांपत्रीं ह्रीं श्रुत्वा मुखरोगस्य शोतये॥ कृत्वा हिलक्षणां तिलच्छे
दुं करणे द्रष्टव्यानि॥ कृष्णोऽहोमः परिजापामां निरूपितः॥ हिरांपत्रीं हयश्रुवि
नवानुसारेण दातव्यं॥ ॥ इति मुखरोगहरं॥ ॥ अथ मुखरोगहरगजदानं॥ ॥ वैष्णवः
॥ ॥ वाग्विरोधं गुरोः कृत्वा मुखरोगी न वै नरः॥ तस्य दानेन विहितः प्रतीकारो यमु
च्यते॥ सौवर्णं रजतं ताम्रं पलेनार्धपलेन वा॥ कारयेत्करिणं सौम्यं यथा विनवतोपि
वा॥ तस्यैवं कारयेत्तौ देवैर्न रजते न तु॥ पुच्छं समौक्तिकं कुर्यात्प्रज्ञानामहितात्तथा॥ सं
वेष्ट्य पीतवस्त्रेण गंधपुष्पाहनादिभिः॥ अर्चयेद्दान्यराशिस्थान्यं शोणं एकं मतं २७५
॥ अतएव तोषं पंचं ब्राह्मणं संयतेन्द्रियं॥ दातुं कुलीनं धर्मिष्ठमनु वै गकरं नृणां॥ आ
हूय परयाजक्या वस्त्रालंकारनृपणैः॥ पूजयेत्तयगेनृत्वा तेनैतत्कर्म कारयेत्॥ स

मिदा ज्योतिर्लैश्चैव होमं चापि प्रवर्तयेत्॥ अग्निनाग्निस्तथा धामे शुक्रज्योतिरिति क्रमा
त्॥ मंत्राण्ये विनिर्दिष्टा इध्मश्चाश्वत्थ इष्यते॥ कृत्वा चैव प्रणीतां नस्ततो ह स्पृशेन्न
वेत्॥ स्वाहं तं कर्म कृत्वा प्रणीतामोक्षं तया॥ पलेनार्धपलेन चैत्यादि॥ पलस्वरूपं
परिमाणं प्रकरणेऽवगंतव्यं॥ तस्यैवं कारयेत्तद्वित्यादि॥ मोहस्ती सुवर्णेन ताम्रेण वा
निर्मितस्तस्य शुधेन रजतेन कारयेत्॥ यदरजतेन कारयेत्॥ यदरजतेन हस्तीनिर्मि
तस्तदरजतेन दंतविधानमनुपपन्नं रजतस्य प्राप्नोति तद्रोणस्वरूपं धान्यमानं प्रकर
णे द्रष्टव्यं॥ समिदादि होमक्रमेण मंत्राह॥ अग्निनाग्निरित्यादिना॥ अग्निनाग्निरित्य
स्यामेधातिरुषिः॥ आद्यपादे निर्मय्याग्निराहवनीयाग्निश्च देवता इतरत्राग्निर्देवताया
यत्री छंदः॥ समिधो मे विनियोगः॥ ॥ अग्निनाग्निसमिधते कविर्गृहपतिर्मुवाहव्यवाइ
तुका स आघाये अग्निमिधते इत्यस्मास्त्रिशोक रुषिः॥ अग्निरिन्द्रश्च देवताया यत्री

माहा.
२७६

छंदः॥ आज्यहोमे विनियोगः॥ आघाये अग्निमिधे तस्मिन्ति बर्हि रानुषक॥ येषा
मिंद्रो युवा सरवा॥ ॥ शुक्रज्योतिरित्यस्य मजुषोऽग्निकोऽदेवि श्वेदेव कोऽदेव समास्मा
मात॥ अग्निविश्वेदेवा रुषम॥ मरुतो देवता अथवा निंगोक्ता देवता मजुषा न छंदो
नियमः तिलहोमे विनियोगः॥ शुक्रज्योतिश्चित्रज्योतिश्च ज्योतिश्च ज्योतिष्माश्च॥ शुक्रश्च
रुतपाश्चात् ५ हा॥ ॥ इध्माश्च त्पु इष्यत इध्मा इति विशेषोपादानात्॥ होमसमिधः पृजा
रुषो वा न वेति॥ तदनावे मज्जिमकाष्टैरिध्मा इति न वेति॥ होमसंख्या च निर्दिष्टत्वात् सत्येक
मष्टोत्तरशतं॥ कृत्वा चैव प्रणीता न इति॥ कर्मसंकल्पानंतरं स्वर्गस्योक्तविधिनाग्निप्रति
ष्ठाप्य पात्रासादनानंतरं प्रणीता नः प्रणीता नः प्रणीता पात्रस्यापनं पयं तं कृत्वा न तो ह
स्य च नं न वेत्॥ पूर्वोक्तधान्यराशिस्थिनं षोडशोपचारैः पूजयेदित्यर्थः॥ हस्तीचात्र सु
प्रतीको हि राज॥ दानमंत्रे सुप्रतीकारा एव वर्णात्॥ स्वाहा तं कर्म तेति॥ पूर्वोक्तप्रकारे

२७६

राकरिणं पूजयित्वा स्वाहा तं कर्म समिदादि होमकर्म निहत्य पश्चात् प्रणीता मोक्षार्णो
र्वस्यापि तप्रणीता पात्रविसर्जनं॥ स्वर्गस्योक्तविधानेन कर्मादित्यर्थः॥ एवं पूर्वोक्तकर्मा
नंतरं किं कर्मादित्यत आहतनः शुक्रो वरधरः शुक्रमात्यानुलेपनः॥ तस्मिन् कृतव
ते दद्यात्करिणं तस्य हस्तिणं॥ मंत्रेणानेन विधिवत्त्वा श्रुत्वा मविशेषतः॥ सुप्रतीकगजे
त्वं सरस्वत्यनिषेचके॥ इन्द्रस्य वाहने रात्वं सर्वदेवैश्च पूजितः॥ दानेनानेन दत्तेन मुखरो
गं विनाशय॥ ब्राह्मणान् नो जयेदं ते॥ साधून् नुं जीतबंधुनि॥ ॥ इति मुखरोगहरगजदानं
॥ ॥ अथ जिह्वा रोगहरं॥ ॥ शातातपप्रोक्ते। पक्वान् हरणं चैव जिह्वारोगं प्रजामते॥ गाय
त्र्याः जपते जह्मं रं शां जु ऊमानि नैः॥ जपकरणा शक्तौ गायत्र्यमुत जपस्यैकं रुद्धं प्र
साम्नायत्वा ह्यहं जपस्यानेन रुद्धं रुद्धा गायत्र्या रसहस्त्राणि जु ऊमात्॥ रुद्धं
स्वरूपं रुद्धं प्रकरणे इत्यर्थः॥ ॥ इति जिह्वारोगहरं॥ ॥ शातातपप्रोक्ते॥ अथ प्रकारे

माहः
२५७

तरेणजिकारोगहरं॥ कर्मविपाकसमुच्चये॥ परेषां दुःखकरणात्सर्वदा नृनजायणा
त॥ जिकाछेदात्तथान्येषां पक्षपाताच्च संसदि॥ जिकारोगानवेदास्येव त्रिणाचैवान्निजाय
ते॥ पराकहितमंचैव होमः कृष्णोऽसक्तकः॥ कथानश्चिन्नसूत्रस्य जप्रो होमस्तथैव
च॥ ब्रीह्यादीनां तथादानमौषधस्य च संस्मृतं सर्वदति॥ तच्च पदं काकाक्षिबुद्धय
त्र संबध्यते॥ असक्तदन्तेषां दुःखकरणात्सक्तदन्तनायणाच्चेत्यर्थः॥ पक्षपाताच्च
ति॥ पक्षपातोऽव्यवहारिणः॥ पराकलक्षणं कृष्णोऽहोमश्च परिनायायासुरीरितः॥
कथानश्चिन्नश्चाजुवदिति सूक्तमपस्माररोगहरणोऽप्रदर्शितं॥ अनेन सूक्तेन जप हो
मश्च कर्तव्यः॥ जप होमयोः संख्या व्याधिशक्ताद्यनुसारेण षोडशरातादिक कल्या
॥ सूक्तं सकलमंत्रो न प्रत्येकं॥ ब्रीह्यादीनामित्यादि शब्देन यवगोधूममुक्तादीनि संप्रज
ह्यते॥ एतानि शक्ताद्यनुसारेण देयानि॥ अंशधस्यापुर्वदेजिकारोगहरत्वेनानिहित

२५७

स्य॥ ॥ इति प्रकारं तरेणजिकारोगहरं॥ ॥ अथ छर्दि रोगहरं॥ ॥ शतानपप्रोक्ते॥ वि
षप्रदछर्दि रोगां च दद्यात्पस्विनी॥ चकारादेकः कृच्छ्रसौरमंत्रजपश्च समुच्ची
यते॥ कृच्छ्रः शङ्खः तपो रूपकेशसाध्यचांद्रायणदिपरः॥ अतो व्याधनुसारेण प्रा
जापस्य पराकचांद्रायणदिष्वन्यतमोऽप्राप्य॥ सौरमंत्रस्य सौराष्ट्राक्षरो वा उद्यनद्य
रुचौ वामहासौरवर्गं वा एते च परिनायाया मेव तत्र तत्र दर्शिताः॥ तथा प्राजापसा
दिस्वरूपाण्यपि गोदानमंत्रश्च जप संख्या तु व्याध्याद्यनुसारेण षोडशराताद्यनु
तांता कल्या॥ ॥ इति छर्दि रोगहरं॥ ॥ अथ हंतपीडाहरं॥ ॥ शतानपप्रोक्ते॥ आमान
हरणे चैव हंतपीडा प्रजायते॥ सदद्यादश्चिनौ हेमनिष्कद्वयविनिर्मितौ॥ निष्कस्वरूपं प
रिमाणं प्रकरणेन ध्यायि॥ अत्र चाश्विनप्रकाशमंत्रेण श्विनदेवता पूजाविधाय ब्राह्म
णमर्हयात्॥ सचमंत्रो न वग्राह्यतत्प्रकरणे विनामकादिपंचमंत्रेषु दर्शितः॥ ॥ ॥

माहा.
२५८

इति रंतपीडाहरं॥ शान्तातपप्रोक्ते॥ सकरेनिह ते चैव रंतु रोजायते नरः॥ सदद्यानु
विशुध्यर्थं एत कुनं सदक्षिणं॥ कुंजलक्षणां ध्यायमान प्रकरणे इष्टं॥ एतदानमंत्र
स्तु प्रायश्चित्तोपक्रमपध तावुक्तः॥ ॥ इति हं तुरत्वहरं॥ ॥ अथ उपमदंत हरं॥ शान्तात
पप्रोक्ते सुरापः उपमदंतः स्मात्मा जापत्या एकं चरेत्॥ शर्करायास्तुलाः सप्त दद्यात्
पविशुध्यर्थं॥ जपित्वा च महारुद्रः दशांशं जुहुयात्तिलान्॥ ततो निषेकः कर्त्तव्यो मं
त्रैर्वरुणैव तैः॥ प्राजापत्यस्वरूपं कृत्वा प्रकरणे निरूपितं॥ शर्करा तुला पुरुषदा
नानि॥ आत्मानं शर्करा मातोलयित्वा तां शर्करां ब्राह्मणेनोदयादित्यर्थः॥ तुलादान
मंत्रस्तु॥ त्वं तुल्य सर्वजानां प्रमाणं परिकीर्त्तिता॥ मां तोलयसि संसारादुधरस्वन
मोस्तुते॥ महारुद्र लक्षणं परिनायां रुद्रविधाने प्रदर्शितं॥ दशांशं होममंत्रविद्ये
दस्तथा आहुतिसंख्या विशेषश्च रुद्रविधाने दर्शितः॥ वरुणैव तैरिक्कलपक्षरां॥

२५९

अतः स्वराखा समाप्ता तैर्वारुणैराप्यैश्वर्यानिषेकं कृत्वा ततः स्मार्त्तैरनिषेकः कर्त्तव्यः
॥ स्मार्त्ताश्च मंत्रानवग्रहयज्ञप्रकरणे दर्शिताः॥ ॥ इति उपमदंत हरं॥ अथ निष्पूरणा
पित्वादिहरं॥ शान्तातपप्रोक्ते॥ परेषां तर्ककराणि निष्पूरयितुं शक्तिः प्रजामते॥ स्वरोक्तिर्हस्य
करणादद्यान्मौक्तिककांचने॥ स्वरोक्तिनिष्पूरयितुं शक्तिर्ना रसोक्तिर्वागर्हजस्वनत्वं वा॥ हा
स्य करणात्॥ परोक्षे गजननस्य हास्य करणात्॥ मौक्तिककांचनमोर्दानं शक्त्या धनुसा
रेण॥ ॥ इति निष्पूरणा पित्वादिहरणं॥ ॥ अथ मूकत्वहरं॥ शान्तातपप्रोक्ते॥ मूको ज्ञा
रवधा चैव तस्मै यं निष्कृतिः स्मृताः॥ तेन कायं विशुध्यर्थं मतिचां प्रायणत्रयं॥ व्रतां
ते पुस्तकं दद्यात्सुवर्णपत्रसंयुतं॥ ब्राह्मणाय चतुर्विंशतिरेव स्त्रेण संयुतं॥ इमं मंत्रं
समुच्चार्य ब्राह्मणं तं विसर्जयेत्॥ मतिचां प्रायणत्रयं कृत्वा प्रकरणे निरूपितं॥ त
था पल्लवक्षणां परिमाणं प्रकरणे इमं मंत्रं समुच्चार्य पुस्तकं दद्यादित्यन्वयः॥ तमेव हान

माह.
२५५

मंत्रमाह॥ सरस्वतिजगन्मातशब्दब्रह्माधिदेवतै॥ उष्मकारितोपापं रक्ष मां परमे
श्वरि॥ इति मूकत्वहरं॥ अथ मूकत्वहरतिलमन्त्रानं॥ वायुपुराणे स्वरोपधा
नीवाचोचहर्ता मूकः प्रजामते॥ वक्ष्यामि तत्प्रतीकारं येन संपद्यते सुखं॥ वाचोहर्ता मु
र्वनुत्तामेतरेण वेदादि आह॥ पुस्तकहर्ता च कुर्यात्स्वर्णमंयं पद्मपलार्धेन तर्ह्यतः॥
यथा विनवतः सम्पुष्टिस्तथा येन कारयेत्॥ तर्ह्यतः पलार्धेन वेत्स्यते॥ पलस्वरूपं व
क्ष्यामि तद्वत्स्वरूपं वक्ष्यामि परिमाणं प्रकरणं इष्टं व्याकृतं वस्त्रेण संवेष्ट्यात्मा मन्त्रपात्रा
परिच्यसेत्॥ ताम्रपात्रपरीमाणं पलानामष्टकं विडः॥ पीतवस्त्रेण संवेष्ट्यात्मा तनुविनिधि
येत्॥ कारकं ध्वजश्चित्रमिदं तयोन्मानतिलराशे प्रमन्त्रतः॥ उपचारैः यो उरानिराचा
र्यः सर्वशस्त्रवित्॥ रक्तचंदनपुष्पाद्यैर्मन्त्रेणानेन पूजयेत्॥ यमपूजामंत्रमाह॥ ब्रह्मण
श्च नमस्तुभ्यं विष्णो रमित नानिज॥ अति प्रीति करं जानोस्तथा रुद्रस्य वैवहि॥ पूजाममग

२५५

निरुक्तिना ११३

हाणत्वं सर्वक्लेशविनाशक॥ पूजानंतरं कर्तव्यमाह॥ आग्नेय्यादिशि वै होमः कर्तव्यो
मन्त्रपूर्वकः॥ समिदाज्यति नैश्चैव सा विज्याष्टाक्षरेण तु॥ समिधो मंत्रकुर्वति सर्वरोगप्र
शान्तये॥ आज्यहोमश्च कर्तव्यश्चित्रमित्यनया रुचा॥ तिलानां यत इंद्रेति व्याहृती निर
प्यापिवा॥ अग्नेरुत्तरदिशा गोकुलशस्यापनंजयेत्॥ पूर्वोक्तेन विधानेन वा निषेकादिस
रयेत्॥ प्राणितामोक्षार्थं तं कर्म कृत्वा विधानतः॥ तस्मै कुतवते पश्यदद्यात्स्मृता चतुर्मु
खं॥ देवानामपि सर्वेषां यतस्त्वं प्रीतिकारणं॥ विशेषतो ब्रह्मणश्च सरस्वत्या हरेरपि॥ य
त्प्राग्वाचो निरोधेन वै रूप्यममहे हजं॥ स्वरोपधा तजती ब्रुवः॥ स्वरो गकरं तथा॥ तत्स्य
र्वनाशमेतद्य ब्रह्मविष्णुशिवाय नमः॥ त्रिदशाद्यश्च ये देवा हविषं तस्तथा तु विण्वद
त्वा तु तत्पदमावाया इष्टं तस्तमनुब्रज्य स्वरनेरादि मुच्यते॥ एवम्योऽब्रुवः प्राह नारदा
ममहात्मने॥ आग्नेय्यादिशि वै होमकलशस्यापनंजयेत्त्यादि॥ यमस्यापनाप्रदर्शना

माहः

300

त्रिय्यासमिधोमेसावित्राष्टहरोमंत्रः॥सचपरिजाषायोरोगप्रतिमार्शनविधावजिहि
 तः॥समिधश्चमृत्तियाः॥आज्यहोमेचित्रंदेवानामितिमंत्रः॥अस्यकुक्षरुषिः॥सूयो
 देवतानिष्टुपृच्छः॥आज्यहोमेविनियोगःचित्रंदेवानामुदगदनीकंचक्षुर्मित्रस्य
 वरुणस्याग्नेः॥आज्यहोमेविनियोगःचित्रंदेवानामुदगदनीकंचक्षुर्मित्रस्यवरुण
 स्याग्नेः॥आप्राद्यावापृषिवीचंतरिक्षःसूर्यआत्माजगतस्तस्युषश्च॥तिजहोमे
 चमृतइंद्रेत्यनयाव्यासृतिर्निर्वाजवेत्॥यतइंद्रेत्यनर्गक्रुषिः॥इंद्रोदेवताहृहती
 छंदःतिजहोमेविनियोगः॥यतइंद्रमामहेततो नोअजमंरुधिमघवत्यग्धितवतन्नक्र
 तयेविद्विषोविमधोजहि॥व्यासृतीनामप्यारिनवग्रहयज्ञेदेवतावाहनप्रस्तावेनिरू
 पितं॥होमसंख्याचप्रत्येकमष्टोत्तरशतंसहस्रंवापूर्वोक्तविधानेनेति॥अग्निषेकप्रक
 रेणोक्तेनविधानेनतच्चास्मानिर्नवग्रहशंतिप्रकरणेदर्शितं॥प्रणीतामोक्षपर्यंतमिति

प्रणीतापात्रस्थोदकविस्रजजनपमंतं॥ कर्मस्वरगरवोक्तविधिनाकृतेत्यर्थः॥ देवानः
मपि सर्वेषामित्यारभ्य हविष्मंतस्तथा जुवीत्यंतः॥ यमदानमंत्रः॥ ॥ इति सूक्तत्वरति
तयमदानं॥ अथ सर्वलक्षणात्कहरं॥ कर्मविषयकसंग्रहे॥ वेदं वा धर्मं शस्त्रं वा विक्रीणा
याधियो नरः॥ अधीतं तस्य नामातिजिज्ञासास्वलनं न वेत्॥ अपरिस्फुटवक्ता वा जि
ज्ञासां ब्रह्मवानपि॥ कृच्छ्रातिरुद्धौ कुर्वीत चांशयणमथापि च॥ सूक्तं तामग्निवर्णाख्यं
जपेच्चैवा सुतत्रय॥ दद्याद्विराटं विप्रेभ्यो जोजनं च स्वशक्तिः॥ वेदं वा धर्मं शस्त्रं वा
विक्रीणायादिति॥ न तकाध्यापक इत्यर्थः॥ कृच्छ्रादिलक्षणां निरुद्धुं प्रकरणे दक्षि
तानि॥ एतानि गुरुलघुजावेन समस्तानि योज्यानि॥ तामग्निवर्णमिति सूक्तं स्त्रीस्तन
स्फोटहरे निहितं॥ ॥ इति सर्वलक्षणात्कहरं॥ अथ गुरुदत्तहरसरस्वतीदानं॥ तच्च वा
सुपुराणे॥ वाचिरोधंगुरोः कृत्वा नवे ददगदत्वा नवे ददगदवान्नरः॥ तस्य वहे प्रती

महा.

३०९

कारं सानेन रुचिना पितं ॥ पलेनायतदर्थेन नृदर्थेन वा पुनः ॥ सारस्वती तु प्रतिमां
कुर्मां जुजुवतुष्यं ॥ वरं दत्वा सत्तु च विजती दक्षिणे करे ॥ पुस्तकं चानमं वा मे द
धानां हं सवाहनं ॥ अतिशुभेण रायेण कूटस्वर्णेन चासनं प्रकुर्वीत तथा सम्यक्
सौवर्णेन च सुवर्णं ॥ कूटस्वर्णेन ताम्रादि मिश्रितेन रायेण कूटस्वर्णेन चासनं प्र
विधाय तस्योपरि सौवर्णं पद्मं न्यसेदित्यर्थः ॥ पुनस्तोपरि संस्थाप्य देवी वागीश्वरी
परा ॥ मुक्ता राम समा मुक्ता मुक्त वस्त्रेण संयुता वागीश्वर्या हि मंत्रेण पूजयेत्पीत
तं हुलैः ॥ श्वेतपुष्पैः श्वेतगंधैः सकृत्सविधि पूर्वकं ॥ वागीश्वर्यादि मंत्रेणेति ॥ यदा श्वे
त्यविचेतना नीतिक्रमं यं वागीश्वरी मंत्रः ॥ स चोन्मादवायुहरे रक्षितः ॥ ब्राह्मणः सर्व
शस्त्रज्ञस्तेन होमं समाचरेत् ॥ पायसं जुहुयादष्टशतं शान्तिमयं तथा ॥ जुहुयात्समि
धश्चापि तथा ज्यं च तजानपि ॥ कृताधिवासना मेनामाचार्या यनिवेदयेत् ॥ स पूज्य ब्रा

३०९

ह्मणं सम्यग्ब्रह्मालंकारनूपणैः ॥ मंत्रेण नेन विधिवत्प्राप्नुवा मसुदप्नुवः ॥ यावच्छ्रे
यस्यो देवी या सा वागीश्वरी परा ॥ ब्रह्मविस्तुरि वैश्वानरैः पूजिता सर्वं बंदिता तु एत
वदुदानेन दत्तेनानेन वा कपरा ॥ वाग्विशोधगुरोः कृत्वा यन्मेग ऊदनापणं ॥ तत्सर्वं सप
मक्षिप्रं वागीश्वरी लोकपावनी ॥ अनुज्ञाप्य ब्राह्मणं तस्वयं जुनीत वेधुनिः ॥ अष्टशत
मिति ॥ अष्टाधिकं शतं कृताधिवासनमित्यनेन रात्रौ जागृतं लभ्यते ॥ अतः पूर्वं फरा
त्रावधि वास्य जागरणं विधाय पुनः पुनः पूजयित्वा होमानंतरं ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥
यावच्छ्रेयसार्ज्यलोकपावनी त्वतो दानं मंत्रः ॥ इति ग ऊदत्त हरसरस्वती दानं ॥
अथै उक्तं त्वहरं ॥ शतं तप प्रोक्ते विद्यापुस्तकहारी चैतदुक्तः प्रजायते ॥ इति
हासरात दद्याद्ब्राह्मणाय सदक्षिणं गुर्वनुज्ञा मंत्रेण वेदाद्यध्याय विद्याहारी ॥ उक्त
ति प्रवृत्तिर्येष प्रतिबध्नां नैदिमस्ता दत्ता वागिनिमश्चै उक्तः ॥ इति हासरातं

माहा.
३२

हानारतं॥ पुस्तकरानमंत्रस्तुमकत्वहरेप्ररर्त्तितं॥ ॥ इत्यै उक्तकत्वहरं॥ ॥ अथ सर्व
लवाकत्वहरं॥ ॥ शगतातपप्रोक्ते॥ शुकसारिकयोर्धातीनरः स्वलितवायवेत॥ स
छास्तुपुस्तकं दद्यात्तविप्राय सरस्तिणं॥ अत्येकं शुकसारिकाहननिमित्तं सच्छास्त्रा
णिवेदाविरुधानि॥ अत्रापि पुस्तकदाने मूकहरत्वोक्तो मंत्रो ग्राह्यः॥ ॥ इति सर्वलवा
कत्वहरं॥ ॥ शगतातपप्रोक्ते॥ शुकसारिकयोर्धातीनरः स्वलितवायवेत॥ सच्छा
स्तुपुस्तकं दद्यात्तविप्राय सरस्तिणं॥ अत्येकं शुकसारिकाहननिमित्तं सच्छास्त्रा
णिवेदाविरुधानि॥ अत्रापि पुस्तकदाने मूकहरत्वोक्तो मंत्रो ग्राह्यः॥ ॥ इति सर्व
लवाकत्वहरं॥ ॥ अथ साधारणेन मुखरोगप्रतिमादानं॥ ॥ तत्र ह्येतां च उक्ते
पुशे गेष्टि त्वादित्यादिना भूलरोगहरप्रकरणे कृते वात्रापि विज्ञेयं॥ पूजाविधानं त्वानं को
देवतातत्रैसादिना परिजाषायां रोगअथनासिकारोगहराणि॥ ॥ कर्मविपाकसंयमे

३०२

॥ लवणस्यापह॥ त्रितुशीर्षाणां घृणालिकः॥ घर्घरस्वरवांश्चैव जायते तस्य निष्क
तिः॥ उच्यते चरुचं सम्यज्जपेदष्टोत्तरा मुते॥ जुहुयाच्चरुचं स्यात्पारिजाषा
यां रोगप्रतिमादानविधौ प्रष्टव्यं॥ होमोप्यनेनैव रुचेन॥ होमसंख्याजपदशां च
चरुणा एष्य कसर्पिषा दिव्यैश्च॥ वासांसीति बहुवचनात्तन्निचो नमूनानि दद्या
त्॥ कांचनं शक्नुवुसारं दद्यात्॥ देवविजगवां पूजा देवस्य स्मर्यादेः सुवर्णतिल
कारिणिः पूजा आदित्यस्य सदा पूजा तिलकं स्वामिनस्तथा॥ महागणपते श्वैव कु
र्वन्सिद्धिमवाप्नुयादिति याज्ञवल्क्यस्मरणात्॥ स्वामी स्कंदः विजः पूजास्तकचंद
न॥ वासः सुवर्णदिनिः॥ गोपूजा आहारदानादिनिः॥ ॥ इति नासिकारोगहरं॥ ॥ अ
शीत्यधिकदिशतपत्रानं कष्टे पतितं॥ प्रतिमादानं च॥ तत्र ह्येतां च कर्मसारे॥ ल
वाकारौ स्थितौ जिह्वा रंत रोगौ विबाहुकौ॥ पूजा दानिकर्तव्यता कलापस्तु परिजा

माहा.
३०३

पायांरोगप्रतिमादानविधावातं को देवतानत्रैत्यादिना निरूपितः॥ इति जितः॥
इति जिह्वा रोगप्रतिमादानं दं च॥ महासर्वाख्ये महिते प्रबंधे मोधारनामोम
दनात्मजस्य। सत्कर्मरत्ना बुधिरेकविंशस्तुंगसंगस्तरंगो यमगादगाधः॥
शोधपत्रमत्रयवक्रनासत्वहरं॥ शानातपप्रोक्ते॥ ऊकुटे निहते चैव वक्रना
सः प्रजायते॥ तेन निष्कः प्रदातव्यो ब्राह्मणमहिरामयः॥ निष्कस्वरूपपरिमाण
प्रकरणे न्मधामि॥ इति वक्रनासत्वहरं॥ अथ नासिकारोगहरं मूर्तिदानं
॥ तद्वत्सराचानुक्तेषु तुरोगे धित्यारम्भलरोगहरं मूर्ति। तद्वत्सराचानुक्तेषु
तुरोगे धित्यारम्भलरोगहरप्रकरणे कमेवात्राप्यवगंतव्यं॥ पूजाविधानेत्वा
तं को देवतानत्रैत्यादिना परिनापायांरोगप्रतिमादानविधावुदीरितं॥ इति ना
सिकारोगमूर्तिदानं॥ महासर्वाख्ये महिते प्रबंधे मोधारनामोमदनात्मजस्य

३०३

सत्कर्मरत्नप्रकरांचिते त्रयविंशत्यप्रस्थितस्तरस्तरंगः॥ अथ नेत्ररोगहरा
णि॥ कर्मविपाकसमुच्चये॥ परदष्टिविधातेन निष्पत्तिश्चाचरेण च कामात्मरस्ति
मंदष्टानेत्ररोगीतवेत्तरः॥ चात्रायणपराकंचपंचाशद्विप्रनोजनं॥ कुर्याद्वयः सु
पर्णोतिचुरुणासर्पिषा तथा॥ अष्टोत्तरसहस्रतुशीर्णप्राणाप्रियाणिकः॥ धर्षर
स्वरवाश्चैव जायते तस्य निष्कृतिः॥ उद्यन्नयनचंसम्पन्नपेदष्टोत्तरासुतं शुक्रया
चुरुसर्पिष्यारक्तवासां सिकोचनं दद्यादेव द्विजगवाः कुर्यात्पूजास्वशक्तिः॥ उ
द्यन्नयनचस्यार्पादिपरिनापायांरोगप्रतिमादानविधौ प्रष्टव्यं॥ होमोप्यनेनैव॥
नचैव॥ होमसंख्याजपदशांशः॥ चुरुणाप्यकसर्पिषा चष्टक॥ वासासीति वक्र
वचनात्त्रिसो नमूनानि दद्यात्॥ कंचनं शक्तनुसारणं दद्यात्॥ देवद्विजगवापूजादे
वस्य सूर्यादेः सुवर्णतिलकादिभिः पूजा आदिन्यस्य सदा पूजा तिलकं स्वामिनस्तथा॥

माहा.

३४

महागणपते श्रैव॥ कुर्वसि धि मवा क्क मादिति या सव ल्क्य स्मरणात्॥ स्वामी स्कं धि
ज पूजा स्म क चं दन वा स सुवर्मा दि निः॥ पूजा गो पूजा आहार दाना दि निः॥ ॥ इति ना
सि कारो ग हरं॥ ॥ जुहु मा नो ग शं त मे॥ वर्चो दा अ सि मं त्रं तु ज पे रा ज्यं स का च नं
। दद्या धि प्रा य वि धि व ने त्र रोगः प्र शा म्य ति । नि ष प्रि या चारो नि ष प्रि ष्म च रा
॥ चो दा य ता दि ल क्ष णा नि रु द्ध प्र करणे नि रू पि ता नि । वि प्र नो ज न मि ति ॥ ए त
त्र नो ज नं मु ष प्र धा नं ॥ मु षा नं ब्रा ह्म णे द द्या ने त्र रोग प तु प त्त मे ॥ इ ति ब्र ह्म ण्ड पु
रा ण स्म र णा त् व मः सु पु णा इ त्य न या च रु द्ध ता म्पा ए य क ए य क अ षो न र स ह
स्म जु हु मा त इ वं च रु क ने त्र मूल ह र प्र करणे दर्शिता । वर्चो दा अ सि ति मं त्रो पि त
त्रै व ॥ ज प सं ख्या तु व्या ध्य तु सा रे ण स ह स्मा द्यु ता ता क ल्प्या स का च ना ज्ये स्व स्व
रूपं समी ह्य प श्चा त् ब्रा ह्म णा म द द्या त् ॥ आ ज्य वे द ण मं त्रं स्तु क टि मूल ह रे दर्शिता

३४

॥ ॥ इति नेत्ररोगहरं॥ ॥ अथ नेत्रप्रमहरं॥ कर्मविपाकसंग्रहे॥ दंपतीमाप्रवृत्ततु
मैथुनं यो निरक्षिते॥ सनेत्रप्रमयुक्तः स्मरद्दीप्त्यामिति मंत्रतः॥ जपहोमौ च क
वी त श क्त्वा ब्रा ह्म ण नो ज नं ॥ स ह स्म क ल श स्ना न र वेः कु र्मा धि जे त्त मः ॥ ने त्र प्र म
यु क्त इ ति ॥ सा द्वा त्स्व यं वा अ ति प्र चुर त र रू षि का वा प्र म मि त्य नि धी य ते ॥ अ स्ती न्वा
मि ती यं रु क्म मंत्रः ॥ इ यं च रु क्प रि ना षा यां रोग प्र ति मा रा न वि धौ प्र दर्शि ता ज
प हो म योः सं ख्या व्या धि गु रु ल घु ना वे ना षे त्तर श ता द्यु ता ता क ल्प्या ज प हो मौ
चे ति च ष्टे रा षे न पु र मि श्र च्छ र द्वा दि त्स्य ज प हो मौ स मु च्ची य ते ॥ अ यं च मं त्रो य न
आ त्म न इ ति मि दं मं त्रं प्र स्ता वे क्ष्मा उ हो मे दर्शितः॥ जपहोमयोः संख्या तु पूर्वो
क्तै व र वेः स ह स्म स्ना न म हा सौ रे ण कु र्मा त् ॥ म हा सौ रे ना म सूर्य दे व ता रु च ॥ स
क्ता ति च ए ते षा मा र्था दि प रि ना षा यां प्र दर्शितं ॥ इ दं च स्ना नं सूर्य म उ ल स्य मू र्ते

माहा.
३५

विक्रियात्स्नानीयव्यं च उपाज्यमधिरुसपुण्यतार्थो रकानियमाशक्तु पपत्रानि
॥ इति नेत्रपूयहरं ॥ अथ प्रकारांतरेण नेत्ररोगहरं ॥ रातातपप्रोक्ते ॥ घृतचौर
स्तुपुरुषोजायते नेत्ररोगवान् ॥ उपोष्य संप्रदद्याद् घृतधेनुं विधानतः ॥ घृतधेनु
विधिश्च मरोगहर प्रकरणे द्रष्टव्यः ॥ इति प्रकारांतरेण नेत्ररोगहरं ॥ अथ त्वं
धकत्वहरं ॥ अधत्वं नाम प्रतिबद्धं दष्टित्वेनोत्थारित नेत्रत्वं ॥ नक्तो धत्वं वा ॥ रातात
पप्रोक्ते पितृहाचेतनाही मोमादहाधः प्रजायते ॥ नरकांते प्रकुर्वीत प्रायश्चित्तं यथा
विधि ॥ चेतनाही नो निश्चये निबुद्धिश्च स्मापि वृद्धमाणा प्रायश्चित्तमेव रोगनिष्कृतिहे
तुः ॥ नरकांते अधः प्रजायत इत्युच्यते ॥ प्रायश्चित्तमाह ॥ प्राजापत्या निकुर्वीत त्रिंश
ह्यस्त्रविधानतः ॥ ब्रतांते कारयेन्नावसुवर्णपलसंख्याया ॥ स्तनरौप्यमयं चैव ॥ ताम्र
मात्रं च पूर्ववत् ॥ पलसंख्यावापलेनेत्यर्थः ॥ स्तनोपि पलेनैव ॥ पूर्ववदिति ॥ पलेऽश्वत्थुर्नि

३५

र्द्धां वा ताम्रपात्रं न वेन्न वमिति परिज्ञाषोक्तप्रकारेणोत्तर्यः ॥ एतच्च पात्रं वस्त्रमा
णवासुदेवमूर्तिस्थापनायं पलस्वरूपं परिमाणप्रकरणेन रूपितं ॥ यथा वस्त्रमाणा
निकस्वरूपमपि हेमनिष्केण कर्तव्यो देवः श्रीवस्त्रलोचनः ॥ पदकलेन संवेष्ट्य
पूजयेत्तं विधानतः ॥ नौकादिजामप्रदातव्या सर्वोपस्करसंयुता ॥ नौके त्कापलत्वा
त् ॥ स्तनो विष्णुप्रतिमा च ॥ दातव्या ॥ सोपस्करमिति ॥ उपस्करमिति ॥ उपस्करो नौका
देवः ॥ सोऽपि सौवर्णपात्रं वा सुदेवं विधानतः ॥ पूजयेदित्युक्तं ॥ पूजयेदित्युक्तं ॥ पूजा
विधानं तु परिज्ञाषामागमिधानस्य पुरुषसूक्तविधावस्मानिः प्रदर्शितं ॥ अत्रायं क्र
मः ॥ ताम्रपात्रे वा सुदेवमूर्तिं संस्थाप्य तस्मिन् पुरस्तात्तावस्तं न चोपरि निक्षिप्य वा सुदे
वपूर्वाक्तप्रकारेण सममर्चनौकादिसहिता वा सुदेवप्रतिमां ब्राह्मणमदद्यादिति
॥ एतन्मंत्रमाह ॥ वासुदेवजगद्व्यं ॥ सर्वज्ञताशमस्थिता पातकार्णवमममं तारमा

महा.
३६

श्रिततारक॥ इत्तदीयं प्रणम्या भ्रातृणां तं विसर्जयेत्॥ इत्तदीयं मंत्रमुच्चार्य प्रति
मादिकं दत्त्वा प्रणम्य विसर्जयेदित्यर्थः॥ अनेनोपि मया शक्तिविप्रत्योदितं दिशो त
॥ इत्तं धृतं हरं॥ चेतनाहीनत्वं हरं च॥ अथ नीललोचनं हरं॥ ज्ञाता तपप्रोक्ते॥ ज्ञा
कं हारी च पुरुषो ज्ञायते नीललोचनः॥ ब्राह्मणं प्रदातव्यं महानीलमणिद्वयं॥ इ
ति नीललोचनत्वं हरं॥ अथ कपिलाक्षत्वं हरं॥ ज्ञाता तपप्रोक्ते॥ शक्तिरुक्तपिलाक्षः स्या
उपोष्यदिवसद्वयं॥ शक्तिपलरातं दद्यादलंकृत्य विजातमेरीतिर्नाम ताम्रप्रकृतिको
धातुविशेषः पित्तलमित्कच्यते। पलस्वरूपं परिमाणं प्रकरणेनिरूपितं॥ इति कपि
लाक्षत्वं हरं॥ ज्ञाता तपप्रोक्ते॥ अथ मंददष्टित्वं हरं॥ कर्मविपाकसंग्रहे॥ उच्छिष्टः स
न्यन्नादित्यं परपेड्यं तमन्तरे॥ मध्यखंडदष्टित्वं हरं॥ तं तथा स्तं चामो नमुच्छिष्टाव
सन्॥ नक्षत्राण्यथवाचं प्रसजयेन्मंददष्टिमुक्॥ अत्र निरुक्तिः कर्मपुराणे॥ घृतेन च

३६

रुणनेत्ररश्मिहीनोक्तनाशने॥ जुहुयादमुतं सम्पुतिशस्त्रविनिश्चयः॥ दद्यादन्नं
च वैरक्तवासं सिव्याधिरां तमे॥ रोगाधिके च घृताभ्यां प्रत्येकममुतं जुहुयात्॥ रो
गात्पत्न्ये त्वर्धं च॥ सच परिचायां रोगप्रतिमारा नविधौ प्रदर्शितः॥ अनाराचब्रौ
मैरुणा अर्धं घृतेनेति मिलित्वा मुतं संख्या पूरणीया॥ होममंत्रस्तथैव नयमित्रमह
इति च॥ सच परिचायां रोगप्रतिमारा नविधौ प्रदर्शितः॥ अनाराचब्रौ सलोभ्यः स्व
शक्त्वा वासां सीतिवक्तुवचनास्त्रिभ्यो ननु नाति॥ इति मंददष्टित्वं हरं॥ अथ ति
मिरं हरं॥ कर्मविपाकसमुच्चये॥ देवविजगहेतीर्थेषु पुण्यस्थानेषु संस्थितं॥ प्रदीपं न
जमित्वा तु तिमिरव्याधिमान् भवेत्॥ रूपप्रकाशकैर्मन्त्रैरन्तिमं अजलंततः॥ गात्राणि
प्रोक्षयेत्तस्मान्मुक्तो नवति किं लिपात्॥ सहस्रकलशस्माने पुराणश्रवणादिस्थाने॥
चतुःष्वधारां च॥ रूपप्रकाशकैर्मन्त्रैः॥ गुणवचनेन॥ रूपशब्देन रूपवचनेन प्रकृत

माहा.
३७

प्रकाराचारित्योल्लसते॥ अतः सर्मप्रकाराकैर्मन्त्रैर्जलमनिमन्त्र्यगात्राणिभ्रंगानिनेत्र
प्रधानानिमुखस्थानानिप्रोक्षयेद्यावद्भोगनिवृत्तिः॥ एतत्सुकंनवतिसौरमन्त्रेणन्यतमेन
सलिलमष्टोत्तराद्याहत्यान्निमन्त्र्यतेननेत्रप्रधानंमुखंप्रक्षालयेदिति॥ रूपप्र
काराकैरित्यस्यान्योर्थः॥ रूपप्रकाराकैर्नेत्रगततेजप्रकाराकैः॥ सौरैरन्यैश्चमन्त्रैर्ज
लमनिमन्त्र्यतेननेत्रप्रधानंमुखंप्रक्षालयेदिति॥ तत्रैकोमन्त्रउद्यन्त्यद्वयः सौरःप
रिनाषामारोगप्रतिमादानविधौप्रदर्शितं॥ अन्यश्चमहासौरपरिनाषामेवनिरू
पितं॥ तथापुनरग्निश्चाक्षुरादिति॥ कस्माउहोममन्त्रास्त्वयोदर्शिताः॥ वर्चोमेदेहाति
चवयः सुपर्णमिति॥ चमन्त्रौनयनशूलहरेदर्शितौ॥ एतेचमन्त्राविकल्पेनग्राह्या
ः॥ एकाग्र्यास्तुविकल्पेरन्नति॥ इति तिमिरहरं॥ अथास्तिवेदनाहरगरुडदानं॥ य
ज्ञपुराणे॥ परेषामस्तिरोधेनजामतेत्यस्तिवेदना॥ वक्ष्यामि तत्प्रतीकारं ब्रह्मणा नापि

३७

तंपुरा॥ यत्नेनकारयेधेन्नागरुडंविष्णुवाहनं॥ राजतौचतथापत्तौरन्ननधौसुवित्तौ॥
कर्त्तव्यं चास्तिमुगलं माणिक्यान्नामप्रकल्पितं॥ पारमोः स्वर्णकटकैरन्नामपरिकल्पये
त्॥ रत्नाभ्यामिति॥ रत्नमुक्तकटकद्वयं कुर्वादित्यर्थः॥ अथैकं स्वर्णममं श्रीवायस
विश्वसेत्॥ नासिकायांचवैडूर्यमौक्तिकैः परिकल्पयेत्॥ मौक्तिकैर्मुक्तवैडूर्यमि
त्यर्थः॥ वस्त्रैर्नानाविधैर्नमलंरुतमुज्ज्वलं॥ स्थापयेत्पुरतोविष्णुप्रासर्प
चरवगाधिपं॥ विदवेदागकुशालंवेदविद्याविशारदं॥ गंधपुष्पाहृतैर्वस्त्रैर्वर्णित
ब्राह्मणेनमं॥ पूजयेत्समुच्चिर्त्वागंधपुष्पाहृतारिचिः॥ होमश्चतत्रकर्त्तव्योमन्त्रै
स्तदाचकैः शुनैः॥ यदागरुडगामयासमिसज्जितोदिति॥ अग्नेः प्रतिष्ठाकार्या
उस्वर्गस्योक्तविधानतः॥ विष्णोः पुरत इति॥ विष्णुलयेविष्णोपुरतः स्थापयित्वैतत्क
र्मकुर्वादित्यर्थः॥ अथशालिग्रामपुरतः कार्यः॥ मन्त्रैस्तदाचकैरिति॥ तदाचकैः

माहा.
३०८

गरुडप्रकाशकैर्मन्त्रैरितिवचनं स्वस्वशाखागतमंत्रोपलक्षणार्थं तत्रैकोमंत्रो मनो
जवाभ्यमाना इति॥ अस्मिनो माना गवक्रुषिः सुपत्न्यै देवतान् अनुष्टुप् छंदः विहितार्थं
विनिमोगः॥ मनोजवाभ्यमाना यसी॥ मत्तरत्पुरादिव सुपत्न्यै गत्वा प सोमं वज्रि
ताञ्जरात्॥ गरुडगाम्या व्यासक्रुषिः॥ ब्रह्मावागयत्री छंदः॥ गरुडो देवता वि
हितार्थं विनिमोगः॥ पक्षिराजा यविष्महे स्वर्गपक्षा यधीमहि॥ तन्नो गरुडः प्रचोदया
त्॥ समिदा ज्यति लादि निरि॥ आदिशष्टेन च यवव्रीहयोग संते॥ होम संख्या च
प्रतिप्रयमशेत्तरत्त एव पूज्य कृत्वा च किंकुर्मादित्य त आह॥ पुण्याह वाचनं कार्यं
ब्राह्मणैर्वेदपारगैः॥ तस्मै कृतवते दद्यात्छौरि श्रीत्यर्थमादत्तः॥ नक्ता संपूज्य वि
धिवत्केयूरकटकादिनिः॥ मंत्रेणानविधिवत्प्राप्सुखः॥ एतच्च पुण्याह वाचनं रा
नानंतरं कार्यं रात्रि मंत्रमाह॥ देवदेव जगन्नाथ लक्ष्मी प्रियपरायण॥ वाहनस्य प्र

३०८

दानेन हरकर्मविप्राकजं॥ अक्षिरो गंजगन्नाथ नारायण जगन्मयः॥ पुष्पवापाद ले
वापि वातरक्तमग्निथापिवा॥ रक्तवाप्यभरक्तास्तथा बुद्धमथापिवा॥ ततो विसृज्य
विश्वेन्द्रि ऐरि ऐश्वर्यं धुनि॥ स्नात्वा विप्रान्नो जयित्वा सुखी नवतिमानवः॥ दान
नंतरं स्नात्वा पुण्याह वाचनं विधाय आज्यावेक्षणं कृत्वा विप्रान्नो जयित्वा धुनिः
साधुं चूंजी तैत्त्यर्थः॥ पुण्याह वाचनं कार्यं मित्यत्रैव प्राप्तिरिति॥ आज्यावेक्षणं तु ब्र
ह्मांडपुराणे॥ अक्षं सज्ज च रागाणां माज्यं कनकं संयुतं॥ दद्याद्विप्राय विधिवत् प्रोग
स्यापनुत्तम इति॥ आज्यावेक्षणं मंत्रस्तु कटिभूजहरे दर्शितः॥ इत्यक्षिरो गहरगस्त
उदानं॥॥ अथ नक्ताध्यहरणं पालदानं॥॥ ब्राह्मणं नक्ताध्यजायते तस्य योगवानमन
वये॥ करोति भूजप्रक्षेपं तस्य वक्ष्यामि तिष्ठति॥ विष्णोः श्रीगोपवेषस्य मया रा
क्तानुनक्ति तसु वर्णेन प्रतिष्ठति वेणुवादनतसरा॥ बर्हापीडकसमुक्तादिनुजा

माहा.
३.१७

मर्धे संस्थिताः॥ कारयित्वा मुना कारां प्रस्थाप्य मुचिवारिणा॥ वस्त्रेणा वेष्टयित्वा च
गंधमालैः समर्चयेत्॥ तं तु लोपरि संस्थाप्य देवराक्षसनुसारतः॥ आचार्यः सर्व
शास्त्रज्ञो वेदवेदांगपारगः॥ पूजाचमूलमंत्रेण कुर्याद्देवस्य नक्तितः॥ राक्षसनुसार
तो गंधमालैः समर्चयेदित्यनुमः॥ पूजाचमूलमंत्रेणोति॥ मूलमंत्रोच्चारणोक्तं
मंत्रशास्त्रोक्तं हं राम ध्येता ॥ यगो वर्णा सम ध्यतः गोपीजनवनकारा स्फूर्ता य
स्वाहा स्मरादिकः॥ उद्धतमंत्रः॥ श्रीकृष्णाय गोविंदाय गोपीजनवल्लभाय स्वाहा॥
त्वत्स्य नारदकृषिः॥ गायत्री छंदः॥ गोपीजनवल्लभो देवता विहिता र्थे विनियोगः॥ हो
मंतत्र प्रकुर्वीत समिदा ज्योतिर्नैरपि॥ इदं विष्णुः प्रतद्विष्णुर्विष्णोर्नुक मितिक्रमात्॥
मंत्रग्लोक्तमार्गोत्तमः संस्थापनं न वेत्॥ जुहुयात्तुल्यमंत्रे॥ एतद्विधि संपादि
तं चरुं॥ प्रणीता मोक्षपथं तं कृत्वा देवं प्रपूजयेत्॥ देवस्य दद्यात्तैवेष्ट हविः सर्वं

३.१८

समेततः॥ इदं विस्वाद्योमंत्राः क्रमेण समिदादि होमं मंत्रानवन्तीत्यर्थः॥ समिधो मा
नंतरं पूर्वोक्तेन मंत्रेण विधिसंपादितस्वर्गलोक्तप्रकारेण पक्वं चरुं कुत्वा पश्चादा
ज्यादि होमः कार्यः॥ प्रतिद्वयमष्टोत्तररातः॥ इदं विष्णुरित्यस्य॥ कृष्णादिनवग्रह
यज्ञप्रकरणे दर्शितं॥ प्रतद्विष्णुर्विष्णोर्नुक मित्यनयोस्तु दीर्घतमा कृषिः विष्णुर्देवता
त्रिष्टुप् छंदः क्रमेण ज्योतिर्न होमयोर्विनियोगः॥ प्रतद्विष्णुस्तव ते वीर्येण मरणे न
त्रीमः कुचारो गिरिषाः॥ यस्योरुषु त्रिषु विक्रमणेषु धित्तिं मतिं नुवनानि विष्वा वि
ष्णोर्नुकं वीर्याणि प्रवोचं मः पार्थिवानि विममरजाः॥ सिमो अस्कनायु दुत्तरः
सधस्यं विचक्रमात्तस्मै धोरुगायः विस्मवेन्वा॥ राव होमं विधाय॥ स्वर्गलोक्तमार्
गोत्तमः प्रणीता मोक्षपथं तं कर्म कृत्वा पुनरपि देवं गोपीजनवल्लभं नमस्त्रिं प्रपूजयेत्
॥ प्रहृष्टं यथा तथा पूजयेत्॥ अस्या पूजायां होमार्थं संपादितं हविर्न वेद्यं॥ अथ

माहा.
३१०

च संपादितं सर्वमपि पृक्का नादि॥ एवं नैवेद्यं दत्वा पश्चात्समेततो देवमजितः परि
तो देवमजितः परितो दद्यात्॥ अष्टदिस्तु वलिं हरेदित्यर्थः॥ पूर्वोक्तकर्मानंतरं क
र्तव्यतामाह॥ ततः शुक्लावरधरः शुक्लमात्यानुलेपनः॥ दद्याद्गोपी प्राप्नुस्वः प्र
तिमां च सदक्षिणं॥ मंत्रेणानेन विधिवन्नमस्कृत्या यजकृतः॥ दानमंत्रमाह॥ गोविं
दगोपीजनवत्त्रजेशकं सासुरं प्रनिदेशं इव यगोवर्धनादिप्रवरैकहस्तसंरक्षिता
शेषगवामनीक गोचस्तु पश्चात्तिनिरोधनेन जाता सिमां यं मम नाशमाप्नुव
त्समदानं हि सुदृष्टं रूपं नक्ताध्यमेतसमपाकरोतु॥ एवं कृत्वा प्रतीकारं गोप
वेषस्य दानत॥ अचिरादेव हि सुखी जायते नात्र संशयः॥ इति नक्ताध्यहरण
पालदानं॥ अथ कामला हरगरुडदानं॥ वृधगौतमः॥ कामली नक्तं चो रस्या
नस्पृह्यामिति ह्यति॥ कुर्याच्च महिराजानं विसोर्वाहतमुत्तमं॥ सुवर्णेन यथा

३१०

शक्तापक्षयोर्मोक्षिकद्वयं॥ नासिकायां तथा वज्रमुत्तरीयं च राजतं॥ एवं कृ
त्वा गरुत्तं न घृतद्रोणे परिमृसेत्॥ द्रोणालक्षणां परिमारा प्रकरणे इष्टं॥ श्वे
तवस्त्रेण संवेष्ट्य श्वेतमात्रैः समर्चयेत्॥ सर्वशस्त्रार्थतत्त्वज्ञो वै स बोधर्म
पाठकः॥ ब्राह्मणस्त्वर्चितो नक्त्या यजमानेन शक्तिः॥ उपचारैः षोडशनिर्दिज
मत्यर्चयेत्तथा॥ विजपक्षिणं गरुत्तं तमिति यावत्॥ वृत्तो ब्राह्मणः श्वेतवस्त्रादि
निर्दिजमत्यर्चयेदित्यन्वयः॥ अग्रेष्वादिशि होमश्च कर्तव्यः स्यंडिले सुते॥ समि
दाज्यतिलैस्तत्र पालाशः समिधस्मृताः॥ मंत्रो गरुडागमत्री समिदाज्यकुतौ न
वेत्॥ लिजहोमो व्याहृतिनिस्ततः स्विष्टकृतं यजेत्॥ आग्नेष्वादिशीलादि॥ गरु
डपूजास्यानादाग्नेष्वा॥ होमसंख्या तु प्रतिद्रव्यमष्टोत्तरशतं गरुडागमत्री त्वहि
वेदना हरगरुडदाने दर्शिता॥ स्विष्टकृतं यजेत्॥ स्विष्टकृतं धोमः कर्तव्यः॥ सच

माहा.
३११

स्वर्गसोक्तप्रकारेण॥ तत्र कश्चन सिद्धे ह्योमप्रकारः॥ कश्चां डोमप्रकरणे द
र्शितः॥ स्यापयेदत्रां कुंजं सितवस्त्रेण वेष्टयेत्॥ निक्षिपेत्तत्रानिमित्तिकां
पिरोचने॥ अश्वस्यानाजस्यानावल्मीकासंगमाहृतात्॥ पंचत्वक्पद्मवा
स्युः परमेतीर्षवारिणा स्यापयेदत्रां कुंजमिति॥ अत्र पाठक्रमो न विवक्षितः
॥ अतो होमात्पूर्वंगरुडपूजा समयरावतदनंतरं वारो रान्यादि त्रिकलशं
स्यापयेत्॥ रोचनागो रोचता॥ पंचत्वक्॥ आत्मा श्वत्सु वटस्य होतुवराणां व
त्तवान्पितेषामेव॥ अस्मिन्कलशे नवग्रहयज्ञप्रकरणे कैर्वारुणैर्मन्त्रैर्वरु
णा मनुमइति मंत्रेण वरुणमावाह्यं संपूजयेत्॥ एवं गरुडपूजा कलशस्य पन
होमानंतरं कर्त्तव्यमाह॥ तेनानिषेककुबीतआपो हिष्टादिभिः क्रमात्॥ हिर
ण्पावर्णा इति च पवमानेन चैव हिष्टापो हिष्टामपो तु वइति च हिरण्पावर्णा इत्या

३११

दयश्च मन्त्राः परिज्ञाषामोरोगप्रतिमादानविधौ निरूपिताः पवमानेन स्वादि
षुमेतिसूक्तेन पवमानः सुवर्जनं इत्यनुवाकेन चातत्र स्वादिषुमेतिसूक्तः पांडु
रोगहरश्चैव दाने द्रष्टव्यं॥ पवमानः सुवर्जनं इत्यनुवाकस्तु गण होमप्रकरणे द
र्शितः॥ एवमनिषेकानंतरं किंकुमादित्यत आह ततः स्नात्वा शुची रोगविशोर्वा
हनमुत्तमं॥ सदृष्टिगं मुद्रायुक्तः प्राप्नुस्वामुनिवेदयेत्॥ मंत्रेणानेन विधिवद्वा
णायस्करुदुखः॥ श्रीकृष्णपरमानंदजगतः परिपालक॥ पूर्वजन्मनियत्यापन
क्तचौर्यं मया कृतं तेन प्राप्य च वै रूप्यं यन्मया तं दुःसहं॥ कामलोच्छमिहं देव
तव वाहनदानतः॥ विनाशायामुमेकस्मजगतोपालकोस्यसि॥ एवं गरुडदानं॥
तुरुत्तमार्त्तः सुखी भवेत्॥ आचार्यं नो जयित्वा तु प्रणिपत्य विसर्जयेत्॥ इति
कामलाहरगरुडदानं॥ अथ ककराहत्वहरं॥ शतातपश्रोक्ते॥ तरहौ नि

माहा.
३१२

हतेचैवजायतेकेकरेक्षणः॥दद्यान्नमयोधनुंसतसातकरांतमे॥तरहसुमगाद
मः॥रत्नधेनुविधिस्तुहमरोगहरेद्यतधेनुप्रसंगेनदर्शितः॥॥इतिकेकरातत्व
हरं॥॥अथपिंगलेक्षणत्वहरं॥॥शातातपप्रोक्ते।मार्जारैर्निहतेचैवजायतेपिं
गलेक्षणः॥तेनवैडूर्यरत्नातिदातव्यानिस्वरक्तितः॥रत्नानीतिवक्रवचनं॥त्रिमो
त्पूनत्वप्रतिपादनार्थं॥स्वरक्तितइति॥त्रिषुपिरत्नेषुसूक्ष्मगतात्मत्ववक्रवचनार्थं
यंत्रिमोमधिकसंख्याद्योतनार्थं॥॥इतिपिंगलेक्षणत्वहरं॥अथनेत्ररोगहरतर्पणं
॥अत्रायं वैदिकमात्रिकसंप्रदायः॥तद्यथा॥उद्यन्नद्यश्चेनपृच्छार्धचंद्रोक्त
कसाधंशस्ततस्तत्त्वेनेति॥पूर्वोक्तमायाद्यत्रसौकर्यायमनिधीयते॥उद्यन्न
द्यश्चेनपृच्छोपार्धचंद्रोक्तकसाधंशस्ततस्तत्त्वेनेति॥पूर्वोक्तमायाद्यत्रसौकार्या
यमनिधीयतेउद्यन्नद्यमिन्नमहः॥उत्सर्पंतर्पयामिर्बुहरीमाणचनाराय॥उत्स

३१२

र्पंतर्पयामिर्बुहरीमाणचनाराय॥उत्सर्पंतर्पयामिर्बुधुकेषुमेहरीमाण॥उत्सर्पं
तर्पयामिरोपणाकासुदध्मसि॥उत्सर्पंतर्पयामि॥अथोहारिद्रवेषुमे॥उत्सर्पंत
र्पयामि॥हरीमाणनिदध्मसि॥उत्सर्पंतर्पयामि॥उत्तदगादमादिसे॥उत्सर्पंत
र्पयामि॥उत्विश्वेतसासह॥उत्सर्पंतर्पयामि॥उत्दिष्टंमसुरंधयम्॥उत्सर्पंतर्पया
मिर्बुधुकेषुमेहरीमाण॥उत्सर्पंतर्पयामि॥अथोहारिद्रवेषुमेह
रीमाणनिदध्मसि॥उत्सर्पंतर्पयामि॥उत्तदगादमादिसेविश्वेतसासह॥उत्
सर्पंतर्पयामि॥दिष्टंमसुरंधयम्॥उत्सर्पंतर्पयामि॥अथोहारिद्रवेषुमेह
रीमाण॥इत्यर्धचंद्रः॥अथरुक्॥उद्यन्नद्यमिन्नमहः॥आरोहन्नुत्तरादिवं॥रुद्रो गंम
सर्पहरीमाणचनाराय॥उत्सर्पंतर्पयामि॥उत्बुधुकेषुमेहरीमाण॥रोपणाकासु
दध्मसि॥अथोहारिद्रवेषुमेहरीमाणनिदध्मसि॥उत्सर्पंतर्पयामि॥उत्तदगादम

माहा-
३१३

माहयमादित्योविश्वेनसह॥द्विषंतंमस्यरधमन्मोअहंविषतेरधंउंस्सर्वंतर्पयामि॥इत्य
क्रुअथसाधकक्रुःउद्यन्नद्यमिन्नमहआरोहंनुत्तरंरुदिवंरुद्रोगममस्सर्वहरिमाणं
रोषणाकासुधमसिर्भुस्सर्वंतर्पयामि॥उंअथोहारिइवेपुमेहरिमाणंनिदधसि॥
उदगादममादित्योविश्वेनसहसासह॥द्विषंतंमस्यरधमन्मोअहंविषतेरधंउंस्स
र्वंतर्पयामिइष्टोइतिसाधकक्रुः॥अथरचेनत्रि॥उंउद्यन्नद्यमिन्नमहआरोहंउत्त
रंरुदिवंरुद्रोगममस्सर्व॥हरिमाणंचनाराय॥मुक्तेषुमेहरिमाणंरोषणाकासुधम
सि॥अथोहारिइवेपुमेहरिमाणंनिदधसि॥उदगादममादित्योविश्वेनसहसासह
॥द्विषंतंमस्यरधमन्मोअहंविषतेरधंउंस्सर्वंतर्पयामिअवंचेनरषिदि॥अ
स्मसकलस्मापितर्पणप्रयोगसव्याधनुसारेणाविंशतिरष्टोत्तरशतमित्याद्युव
त्तिःकल्पनीया॥अत्रतर्पणोरक्ताक्षतारक्तपुष्पाणिवाग्नाद्यानि॥अथंचतर्पणप्रका

२१३

रोनकेवलंनेत्ररोगहरःअपितुज्वरारिहरोपि॥इतिनेत्रारिरोगहरतर्पणं॥अ
थकामलारोगप्रतिमादानं॥तल्लक्षणंचकर्मविपाकसारे॥पीतागःकामलारी
गःकपालीमुखालान्वितःपूजाविधानंवातंकोदेवतातत्रेत्यादिनापरिजाप्यामो
रोगप्रतिमादानविधावारब्धातं॥इतिकामलारोगप्रतिमादानं॥अथसाधा
रणेननेत्ररोगप्रतिमादानं॥तल्लक्षणंचकर्मविपाकसारे॥अक्षोक्षरोगस्तु
रपात्रान्दुरदाजयः॥पूजादीनिकर्तव्यताकलापस्तुपरिजाप्यामोरोगप्रतिमा
दानविधावातंकोदेवतातत्रेत्यादिनादर्शितः॥इतिसाधारणेननेत्ररोगप्रतिमादा
नं॥महाणंवारव्येमहितेप्रबंधेसाधारणान्मोमदनात्मजस्यासकर्मरनोपचितेग
तोयस्यातस्त्वयोविंशतमातरगः॥अथकर्णरोगहराणि॥कर्मविपाकसंश्र
हे॥मातापितृगुरूणांचदेवब्राह्मणयोस्तथा॥शृणोतिनिंदोबुध्यायःकर्णान्मोतस

माहा.
३१४

शोणितं॥ पूयं च प्रसव तस्मिन् शक्तिः कृच्छ्रचतुष्टयात्॥ हिरण्यपरक्तवस्त्राणां दानाद्वा
ल्लग्नो जगत्॥ जपाधोमाच्च नवनि सौरमंत्रेण शक्तितः॥ शक्तित इति॥ सर्वत्र सं
वध्यते॥ अतः कृच्छ्रेषु पितृशक्त्यनुसारेण प्राजापत्यपराकचोपयणादीनि ग्राह्या
णि॥ एतत्तत्तल्लग्ननिच कृच्छ्रकरणे दत्तितानि हिरण्यपादि दानान्यपि स्वशक्त्यनु
सारेण कुर्वीत जपो होमश्च सौरमंत्रेण ऐश्वर्यवृत्तादिभिः कार्यः सौरमंत्राश्चा
त्राय न्यत्र च॥ अस्मिन् चार्थादिनेत्ररोगहरनर्पणे दत्तितं॥ इति कर्णपुष्पशोणित
तहरं॥ अथ कर्णकृमिरोगहरं॥ कर्मविपाकसमुच्चये॥ सर्वाचारविहीनश्च
अतश्चाधारादहं॥ सत्तवे क्रमिकर्णस्तु तत्प्रापस्यापनुत्तये॥ दद्यात्नीलवृषा
न्यत्र यथोक्तविधिनानरः॥ नीलवृषलक्षणां तगव्रणहरे निहितविधानतः॥ वृ
षदाने शुचो नृणां सप्तकुं वरकाचन इत्यनेन प्रकारेण वृषदानमंत्रस्तु नवग्रह

३१५

पक्षप्रकरणे दत्तितः॥ इति कर्णकृमिरोगहरं॥ अथ बाधिमर्तुहरं॥ शाता
तपप्रोक्तं॥ स्वसद्याना च बाधिरौ नरकांते प्रजायते॥ तेन कार्यं विमुध्यर्थं यति
चाप्ययत्नयेत्॥ व्रताते पुस्तकं दद्यात्पुष्पवर्णपलसमुत्तं॥ ब्राह्मणाय चतुर्वेदवि
दे वस्त्रेण समुत्तं॥ इमं मंत्रं समुच्चार्य ब्राह्मणाय चतुर्वेदविदे वस्त्रेण समुत्तं॥ इ
मं मंत्रं समुच्चार्य ब्राह्मणं तं विजसर्जयेत्॥ इमं मंत्रं समुच्चार्य पुस्तकं दद्यादि
त्युच्यते॥ तमेव दानमंत्रमाह॥ सरस्वति जगन्मातः शृणु ब्रह्माधिदेवते॥ दुःक
र्मकारिणो पापं रक्ष मो परमेश्वरि॥ यतिचाप्ययत्नलक्षणां च कृच्छ्रप्रकरणे परि
माणप्रकरणे चान्यधामि॥ इति बाधिमर्तुहरं॥ अथ कुब्जकर्णतुहरं॥ शा
तातपप्रोक्ते॥ शय्यां दद्यात्सविप्रामसोपधानां सन्तानिकां शय्यादानमंत्रस्तु
नवग्रहमक्षप्रकरणे दत्तितः॥ इति कुब्जकर्णतुहरं॥ अथ कर्णरोगप्रतिमारानां

माहा.
३१५

तत्र ह्येकं च कर्म विपाकसरे ॥ कर्णरोगः कर्णद्वंद्वः सकपालो जपनस्थितः ॥ पूजा
विधिस्तु परिनाषायां रोगप्रतिमादानविधावांतको देवता तत्रेत्यादिनाख्यातः ॥ ॥
इति कर्णरोगप्रतिमादानं ॥ ॥ महार्णवाख्ये महिते प्रबंधे माधारनाम्नो मरुनात्मज
स्य ॥ सकर्मरत्नोपचिते गतो मरुत्या तश्चतुर्विंशतमातरंगः ॥ ॥ अथ कंठरोगहर
णि ॥ ज्ञाता तपप्रोक्ते ॥ अथे विनिहिते चैव वक्रकंठः प्रजामते ॥ प्राजापत्या निचला
रिसप्रधानानि वै सजेत शतलाफनिदद्याच्च चंदनसहिजातये ॥ प्राजापत्यस्व
रूपं लुब्धप्रकरणे निरूपितं ॥ सप्रधानानि ब्रह्मालिप्यवगोधूमादीनि यथासं
जवेदद्यात्तपललक्षणपरिमाणप्रकरणे बोधव्यं ॥ ॥ इति वक्रकंठहरं ॥ ॥ अ
थ दीर्घगलत्वहरं ॥ ॥ ज्ञाता तपप्रोक्ते ॥ ॥ वक्रघाती दीर्घगलो दद्याज्जोधवलो मु
ता ॥ गोरानमंत्रो नवग्रहयज्ञप्रकरणे दर्शितः ॥ ॥ इति दीर्घगलत्वहरं ॥ ॥ अथ

३१५

कंठरोगहरं ॥ ब्रह्मांडपुराणे ॥ ॥ अथ ह्यजस्य दोषानु कंठरोगः प्रजामते ॥ ॥ लुब्ध
त्रयं प्रकुर्वीत दद्याद्देवसदृशितं दद्याद्देव कंठरोगाणां कंबलकमलोद्भवं ॥ लुब्धल
क्षणं लुब्धप्रकरणे दर्शितं धेनुदानमंत्रस्तु नवग्रहयज्ञप्रकरणे निहितः ॥ कंबल
दानमंत्रस्तु जलछादनलोकानां शीतवातजयापहं ॥ सर्वदुःखहरं मस्मादतः शो
निप्रकल्पयेत् ॥ ॥ इति कंठरोगहरं ॥ ॥ अथ विकृतस्वरहरं ॥ ज्ञाता तपप्रोक्ते ॥ उ
पे विनिहिते चैव प्रजामते विकृतस्वरः ॥ सतत्पविषु ध्येयं लुब्धमेकं च रेतरः ॥ क
र्पूरस्य पलदद्यात्तक्षारद्व्याणि शक्तितः ॥ लुब्धपलयोः स्वरूपं परिनाषायां त
त्र तत्प्रकरणे निहितं ॥ कर्पूरदानमंत्रस्तु कर्पूरं रुचिरे विप्रगृहाराणं सुपूजि
तं ॥ पुष्पगंधस्थिता सामेकमला प्रीयमाना मिति ॥ ॥ इति विकृतस्वरत्वहरं ॥ ॥
अथ कंठरोगप्रतिमादानं ॥ तत्र ह्येकं च कर्म विपाकसारे ॥ कंठरोगः कर्ण

माहा.
३१६

लासोद्विचुजः पाशकं तथैव ॥ कपालमालादुर्द्धाः सोत्तीष्ये हारज्जुषणः ॥
पूजादीनिकर्तव्यता कलापस्तु परिजापामाते को देवता तत्रेत्यादिना रोगप्र
तिमादानविधौ निरूपितः ॥ इति कंठरोगप्रतिमादानं ॥ महार्णवाख्ये महिते प्र
बंधे माधारनाम्नो मरुनात्मजस्य ॥ सत्कर्मरत्नप्रकरेण - - पूर्णास्तरंगः खलुपे
चविंशः ॥ अथ पाणिरोगहराणि ॥ शगतातपप्रोक्ते ॥ प्रागवपते च निहते पीत
पाणिः प्रजायते ॥ पारावतं च सौवर्णं प्रदद्यान्निष्कमात्रकं ॥ निष्केयत्ता परिमा
णप्रकरणे समुपवर्णिता ॥ इति पीतपाणित्वहरं ॥ अथ रुक्मपाणित्वह
रं ॥ शगतातपप्रोक्ते कंदमूलस्य हरणां ध्रुवपाणिः प्रजायते ॥ देवतायतने कु
र्माड्याने तस्मात्तमे ॥ चांद्रायणे च कुर्वीत ब्रह्मरुचं विधानतः ॥ चांद्रायणब्रह्म
रुचं मोर्लहाणं हृद्यप्रकरणे न्यधामि ॥ इति रुक्मपाणित्वहरं ॥ अथ स्विन्नपा

३१६

णित्वहरं ॥ शगतातपप्रोक्ते ॥ क्षारहारी च पुरुषः स्विन्नपाणिः प्रजायते ॥ सह
द्याच्चैव विप्राय कार्श्मीरं च पलत्रयं ॥ कार्श्मीरं कुंकुमकेसरः ॥ तद्दानमंत्रस्तु
तस्वरत्नहरोक्तः कर्पूरदानमंत्राव ॥ तत्र कर्पूरं रुचिरमित्वत्र कार्श्मीरं रुचिरं
मित्पहः कार्यः पलः स्वरूपं परिमाणप्रकरणे निरूपितं ॥ इति स्विन्नपाणित्वहरं
॥ अथ जुजस्तनहरं ॥ शगतातपप्रोक्ते ॥ अयो नौ चैव गमना जुजस्तं न प्रजा
यते ॥ सहस्रकलशस्नानं शोभः पूजामथाविधि ॥ चांद्रायणस्याचरणान्नसह
स्रं च निष्कृतिः ॥ ईश्वरस्य सहस्रकलशस्नानप्रकारः ॥ पूजाप्रकारश्च रुद्रवि
धाने अनियेकप्रकरणे निरूपितः ॥ तत्र स्नाने च रुद्रावुवाकमंत्राः ॥ चांद्रायणत
त्तल्लु मोर्लहाणं हृद्यप्रकरणे दर्शितं ॥ इति जुजस्तनहरं ॥ अथ कुनखि
त्वहरं ॥ शगतातपप्रोक्ते ॥ कुनखी नरकस्यां ते जायते विप्रदेमहत् ॥ समुवर्ण

माहा.
३१९

पलंद्या कृत्वा चोडायात्रयं ॥ कुनरवीजायत इत्यन्वयः ॥ पलचोडायात्रयोर्लक्षणं
तत्र करणे निहितं ॥ इति कुनखित्वहरं ॥ अथ पाणि रोग प्रतिमाराजं ॥ तत्र हस्तं
चानुके पुरोगे पित्तादिनाश्ले रोगहर प्रकरणे क्लमेवान्नाप्यनुसंधेयं ॥ पूजा विधानं
तु परिज्ञापयामास कोदेवता तत्रे सादिता रोग प्रतिमाराज विधौ निरूपितं ॥
इति पाणि रोग प्रतिमाराजं ॥ महार्त्तवारेव महि तै प्रबंधे मा धारम्भानाम्भोमदना
त्मजस्य ॥ सत्कर्मरत्नप्रकरेण पूर्णोषड्विशरणः प्रथितस्त रंगः ॥ अथ हृदय रोग ह
रं ॥ शातातपप्रोक्ते ॥ उदका वीक्ष्य तनुक्ता जायते कृमिलोदरः ॥ गोमूत्रयावहारः स
प्त रात्रेण शुभ्रति गोमूत्रयाव कलक्षणं ॥ रुद्ध प्रकरणे निहितं ॥ इति कृमिलोदर त्व
हरं ॥ अथ कृमिहरं ॥ शातातपप्रोक्ते ॥ अनस्य नक्षत्रे चैव जायते कृमयो रुदि य
थावत्तदि शुभ्रार्थमुपोष्य नीष्पपंचकं यथावत्प्रतांगत्तत्र सचर्मदक्षिणाराजा

३१९

एणमुक्तमित्यर्थः ॥ कार्त्तिक शुक्लैकादशपारीनिवासाध शुक्लैकादशपारीनिवापंच
दिनानि नीष्पपंचकमित्युच्यते ॥ इति कृमिहरं ॥ अथ कृमिकुक्षित्वहरं ॥ क
र्मविपाकसमुच्चयेण जैविनिहते चाश्वे कृमिकुक्षित्वा जायते तथा ॥ मृते तर्ज रिया
नारी नीली वस्त्रं प्रधारयेत्सामानानरकं याति कृमिकुक्षितस्ततः परं ॥ ततः परं ॥ न
रकोपनोगानंतरं मानुषशरीरमासाद्येत्यर्थः ॥ स नीलवस्त्रान्यच दद्याच्चोडायात्रा
त्रता ॥ कर्माग्निं रादिजातो ज्यारप्याच्छक्ता त्वयौषधं ॥ नीलवस्त्रजलक्षणं ॥ नगव्रण ह
रे निहिता वस्त्रदानमंत्रस्तु न वग्रह मत्तप्रकरणे निहितः ॥ चोडायात्रा स्वरूप तु
रुद्ध प्रकरणे न्यधायि ॥ पुषधं कृमिकुक्षित्वहरत्वेन वैष्णवोक्तं ॥ इति कृमिकु
क्षित्वहरं ॥ अथ कृशोदर त्वहरं ॥ शातातपप्रोक्ते ॥ नुक्ता वास्त्र रपसंस्पर्शं जाय
ते तु कृशोदरः ॥ त्रिदात्रं वै सवकुर्मात्तादि प्रमुच्यते वै सव विस्मृदेशेन क्रिय

माहा.
३१८

माणं ब्रतमुपवासात्मकं कुर्यादित्यर्थः ॥ इति कश्चोदरत्वहरं ॥ अथोदरगुल्म
हरणं तातपत्रोक्ते । इत्योर्विकारहाराचनवेदुररगुल्मवान् ॥ गुडधेनुं प्रदातव्या
तेन तद्दोषशोभये ॥ गुडधेनुविधिस्तु ह्यमरोगहरप्रकरणे कथितः ॥ इत्युदरगुल्म
हरं ॥ कर्मविपाकसंग्रहे ॥ गुरोप्रत्यर्पितां ॥ मातोगुल्मवान् जायते नरः ॥ गुल्मवान्
वातगुल्मवानित्यर्थः ॥ आचरेत्तन्निवृत्त्यर्थमासमेकं पयोव्रतं ॥ मुंचामित्वेति सूक्ते
प्रत्यचचरुसर्पिषा ॥ जुहुयादमुतं सम्यग्वातआवातुनेषजं ॥ एतत्सूक्तं जपेद्
द्यावन्नरानंच शक्तितः ॥ पयोव्रतस्वरूपं कृच्छ्रप्रकरण उपवर्णितं मुंचामित्वेति पं
चर्वस्य सूक्तस्य प्राजापत्यो यस्मिन्नाशनो रुषिः यस्मिन् ग्रीदेवता अनुष्टुप् छंदः ॥ अ
त्मानुष्टुप् होमे विनियोगः ॥ मुंचामित्वा हविषा जीवनाय कर्मज्ञात यस्मात्पुनराज
यस्मात् ॥ ग्राहिजग्राहयदि वै तदेनेतस्या इडा ॥ श्रीप्रमुमुक्तमेनं ॥ परित्तिता मुष

३१८

दिवारपरे तोयदिमत्योरंति कं नीत एव तमाहरामि निर्जते रूपस्याः स्मारुपमेनं
नशारदाय ॥ २ ॥ सहस्राक्षेण शतशारदेन शतामुषाहविषा हाकृषमेनं ॥ शतं मुषे मे
शारदेन मातीक्षे ॥ विश्वस्य दुर्गितस्मपारं ॥ ३ ॥ शतं जीवशारदेवर्धमानः शतं हेम
तान् शतमुवसंतान् शतमिंद्राग्नीसविता हस्मतिः शतामुषाहविषे मं पुनर्दः
॥ ४ ॥ आहारिषं त्वाविदत्वा पुनरागाः पुनर्नवः ॥ सर्वांगसर्वं ते चक्षुः सर्वमायुश्च
ते विदं ॥ ५ ॥ मुंचामित्वेति सूक्तं ॥ चरुसर्पिषेति । चरुणा मुतं सर्पिषा वा मुतं ॥
वातआवातुनेषजमित्त्वस्य सूक्तस्य वाताय तदलरुषिः वा मुद्देवतागायत्री छं
दः ॥ जपे विनियोगः ॥ जपसंख्याप्यमुतमेव ॥ वातआवातुनेषजं शतं मुषो मुनोरु
दं ॥ प्रणामुं चितारिषत्तुतवां तपितासिन उत आतोतनः सर्वासनो जेवातवे
रुधिः ॥ यद्देवानो गृहे रमतास्मिन्निधिर्हितः ॥ ततो नो धेहि जीवसे ॥ ३ ॥ वातआ

महा.

३१८

वाचितिसूक्तं ॥ इति वातगुल्महरं ॥ अथ गुल्महरविनायकदानं ॥ मम पुराणो गु
ल्मी स्यादं तु जागम ॥ अत्र शान्तिप्रकारमाह ॥ बोधायनः ॥ सौवर्णं राजतं ताम्रं कारये
त्कास्य तोषिवा ॥ यदा कर्मलकाष्टेन विघ्नेशं शक्तितो नरः ॥ पुष्करं कल्पयेधे मं सौवर्णं
लोचनद्वयं ॥ पुष्करं कल्पयेधे ममित्यादि राजतप्रतिमादौ इष्टं ॥ आरुचं कल्पये
त्तस्य मया देवो विनिर्मितः ॥ मया मेन सुवर्णदिना देवो गणेशो निर्मितस्तैव ॥ आ
रुचं कल्पयेदित्यर्थः ॥ तागमलोपवीतं च कल्पयेत्तस्य गुल्मवान् ॥ चंदनागरुवस्त्रा
द्यैः पूजितं तं विनायकं साहिरां पञ्चसंज्ञायां स्वशक्त्या पूजिता मय ॥ कृतं होमा यज्ञा
तामसर्वशक्त्यर्थं वैदिने ॥ मंत्रेणानेन विधिवत्तद्विधानि मुखामुदयादिति शो
षः ॥ विनायकं वक्ष्यमाणैर्मंत्रैः पूजयित्वा तैरेव होममप्याज्येनाष्टोत्तरशतारिसह
स्रांतं व्याध्यानुसारेण विधाय ततस्तं विनायकं स्वशक्त्यानुसारेण हिरण्योपेतं ब्राह्मण

३१९

यदद्यादित्यर्थः ॥ दानमंत्रमाह ॥ विनायकगणेशानसर्वदेवनमस्कृतं ॥ पार्वती
नंदनममगुल्ममाशुविनाशय ॥ कृतेनानेन दानेनोत्तरीरोगो जायते नरः ॥ वि
नायकपूजायां होमं च मंत्राः ॥ तत्र गायत्री विनायकशान्तौ दर्शिताः ॥ तथान्ये वि
नायकप्रकाराको मंत्रानवग्रहशान्तौ निरूपिताः ॥ तथान्येपि विनायकप्रकारा
काः स्वस्वशाखोक्ता ग्राह्याः ॥ इति गुल्मरोगहरविनायकदानं ॥ अथ सकृत्प्री
हजलोदरहरं ॥ शान्तातपप्रोक्ते ॥ गर्जपातनजारोगायकृत्प्रीहजलोदराः ॥ तेषां
प्रशमनार्थं यत्रा यश्चिन्नमिदं स्मृतं ॥ एतेषु दंष्ट्रादिप्रायः ॥ जलधेनुविधानतः
सुवर्णरूपताम्राणामलत्रयसमन्विताः ॥ प्रायश्चित्तमिदं स्मृतमिति ॥ इदं कर्म
विपाके सामान्यप्राप्तं पञ्चार्थिकमित्यर्थः ॥ एतच्च पञ्चार्थिकं साशीतिशतं कृत्वा इत्य
नेन परिचायायां दर्शितं ॥ अलत्रयसमन्वितामिति ॥ सुवर्णस्यैकं पलं रजतस्य चै

माहा.
३२०

कंतपातामस्यापीतिपलत्रमपलत्रलतांपरिमाणप्रकरणोद्वेगं॥ इतिप्रकृती
हजलोदरहरं॥ अथजोहोदरहरं॥ कर्मविपाकसंग्रहे॥ नतकाध्यापकोय
स्तुकन्याहपणतसरः॥ जोहवानसन्नवेदिप्रोजपछीस्तुक्तमनहि॥ अमुनत्र
मसंख्याकंजोहोदरविमुक्तये॥ अथचचमवेधोमश्चरुणासर्पिषापथक
स्तुक्तस्यार्षादिनासिकात्रणहरप्रकरणोन्मधामि॥ होमस्तुत्याधिशक्त्याधु
सारेणामुतत्रममधेदृशोशेवानवति॥ इतिजोहोदरहरं॥ अथोदरव्या
धिहरं॥ कर्मविपाकसंग्रहे॥ योजसविस्तरुद्राणांनेदमुत्तमनावतः॥ साध
येदुरव्याधिसुक्तोचवतिमानवः॥ कर्माकृच्छ्रचानिहृच्छ्रांशयणमथामरं॥
सहस्रकलशस्नानमीश्वरस्यतुकारमेत॥ जपेदमुतसंख्याकमुद्यन्नघरचं
तथा॥ आतेपितरतःस्तुतातृतेनचरुणापथक॥ अथोत्तरसहस्रानुजुक्त

३२०

याचततःपरं॥ मधुनाज्येनसंयुक्तं हिरण्यंशक्तितोदिशेत॥ प्राजापत्यकृच्छ्रादि
लक्षणानिहृच्छ्रप्रकरणोद्वेगानि॥ सहस्रकलशस्नानंशतेनरुद्रेण॥ अथस्वा
र्षादिरुद्रविधानेद्वेगं॥ उद्यन्नघरचस्यार्षादिपरिजापामोरोगप्रतिमारानवि
धौ॥ आतेपितरित्पस्मत्प्रादिहृच्छ्रविधानोक्तासाधसर्वरोगहरे॥ मधुनाज्येनसं
युक्तं हिरण्यमितित्रीणपिपथकपथकदद्यात्॥ अथवाहिरण्यप्रधानमधु
सर्पिषीअगंमदापथकपथकीयतेतदादानमत्राअपिपथगेव॥ तत्राज्यदान
मंत्रोहिरण्यदानमंत्रप्रायश्चित्तोपक्रमपधनौदर्शितः॥ मधुदानमंत्रस्तुकफ
प्रासहरे॥ यदातुहिरण्यप्राधान्येनमधुसर्पिषीदीयेते॥ तदाकेवलहिरण्यदा
नमंत्रवीमेवाचार्यमध्याजोपेतं हिरण्यतुल्यमहंसंप्रददे॥ इतिप्रयोगः कार्यः॥
॥ इत्युदरव्याधिहरं॥ अथजलोदरहरं॥ कर्मविपाकसंग्रहे॥ राज्ञावातंनि

माहा.
३२१

मुक्तेननियुक्तेननियुक्तो धर्मनिश्चये॥ पुरोहितः प्राड्विवाकः सतिवोवाच्यथाचरे
त॥ जलोदरत्वं प्राप्नोति तस्य वक्ष्यामि निष्कृतिं॥ पयसा वर्त्तयेन्मासत्रितयं व्रतमुत्तम
॥ सहस्रकलशस्नानं महादेवस्य वैवर्हि॥ नोजयेच्च शतं विप्रान्मुच्यते किं विधान
तः॥ पयोव्रतलक्षणं कृच्छ्रप्रकरणेऽप्युक्तं॥ सहस्रकलशस्नानं शतरुद्रेण॥ अथ
चाप्यदितास्नानविधिश्चरुविधाने दर्शितः॥ इति जलोदरहरः॥ अथ जलो
दरहरमकरदानं॥ तत्र निदानं पयपुराणं॥ उदरव्याधिमुक्तस्तु तवेष्टुर्वगनाग
मे॥ उदरव्याधिजलोदरव्याधिरित्यर्थः॥ अत्र निःकृतिमाह बौधायनः॥ कुर्मान्तु
मकरं सम्प्राजतं ताम्रमेव वा॥ पलत्रयेण दान्मावाय वै केन मुञ्चति॥ पुच्छे रजः
निर्देयानि कटिं रूप्येण कारयेत्॥ नेत्रे स्वर्णमये कार्ये जिह्वारोत्याग्रकल्पयेत्॥ पारयो
ः प्रक्षिपेत्तत्र एतपात्रे पुरोदयो॥ मरुतामेण निर्मितो मकरस्तदामं विशेषः॥ क

३२१

टिं रूप्येण कारयेत्॥ इति शिष्टं पक्षद्वयेऽपि समानं॥ शितिः पित्तलकारव्यः पार
योः प्रक्षिपेदिति॥ अग्निमपारद्वयपुरतो एतपात्रद्वयं प्रक्षिपेदित्यर्थः॥ कृष्ण
वस्त्रेण संवेष्ट्य च दनागरुर्चितं॥ ताम्रं तु जलपात्रे तस्यापमे न्मकरं मुञ्च॥ ब्राह्म
णव्रतसंपन्नं व्रतं तु मज्जोत्तुप॥ वस्त्रैः कटककैर्मूरैः पूजयेद्दंशलीमकैः॥ होमो व
रुणदेवस्यै रिति वृद्धवचनं स्वस्वशाखोक्तं वारुणमंत्रं प्राप्स्यथ॥ तत्र वरुण॥ प्रका
शकामंत्रास्त्वन्नो अग्नेतत्तामसित्वादयो मन्त्रानवग्रहमज्ञप्रकरणे अष्टलोकापा
लावाहनप्रस्तावे च दर्शिताः॥ होमसंख्या त्वष्टोत्तरं शतं इव माज्यं॥ होमश्च वरुण
पूजामकरपूजा च विधा स्वयं स्यात्कृत्वा विधानं प्रतिष्ठाप्य कार्यः॥ ततः किं कु
र्मादित्युक्तमाह॥ ततस्त्वादरिको विप्रे मकरं तं निवेदयेत्॥ विप्रामदद्यादित्यर्थः
॥ दानमत्र माह॥ जलाधिदेवदेवेश पश्चिमाशा मते विनो॥ उदरव्याधिनाशमेकु

माहा.
३२२

रुदानेन तोषिता ॥ ॥ इति जलोदरहरमकरदानं ॥ ॥ अथ गुल्मप्रतिमादानं ॥ ॥ तत्र
क्षणकर्मविपाकसारे ॥ गुल्मकुचितसर्वांगोदधाराजमकर ॥ दधानकिंकिणीमाला
बधकेशोद्विजोचन ॥ पूजादतिकर्तव्यतातुपरिनाषायोरोगप्रतिमादानविधावातं
कोदेवतातत्रेत्यादिना निरूपिता ॥ ॥ इति गुल्मप्रतिमादानं ॥ ॥ अथ मरुत्सीहप्र
तिमादानं ॥ तत्र क्षणमपिकर्मविपाकसारे ॥ जीहामरुमिदुर्जौचवरदानम
धारितो ॥ हृत्तंगोपाशुः ॥ अक्षोरवज्रदन्तयकरो ॥ गुदलगुदजोरोग ॥ अत्रविशे
षणोष्टुलिंगव्यत्यमश्रुदसः ॥ पूजाविधानपरिनाषायोरोगप्रतिमादानविधावातं
कोदेवतातत्रेत्यादिना प्रपञ्चितं ॥ ॥ इति पुरुषीहप्रतिमादानं ॥ ॥ अथ महोदरप्रति
मादानं ॥ तत्र क्षणमपिकर्मविपाकसारे ॥ महोदराममः स्थूलेः क्रूरोमहिषर
ष्टगः ॥ खड्गचर्मधरः कातस्तथापीतावराहतः ॥ पूजादतिकर्तव्यताकलापस्तु

३२२

परिनाषायोरोगप्रतिमादानविधावातं कोदेवतातत्रेत्यादिना प्रवर्णितः ॥ ॥ इति
महोदरप्रतिमादानं ॥ ॥ महार्णवारव्यमहितेप्रबंधेमांधारनामोमदनात्मजस
॥ सत्कर्मरत्नप्रकरेण पूर्णोपूर्णस्तरंगः खलुसप्तविंशः ॥ ॥ अथ मरुत्सीहराति
॥ ॥ शगतातपप्रोक्ते ॥ महोदराग्निर्जवतिसतिद्वयेनयोजयेत् ॥ सतिद्वयेकरत्न
इत्यपि पाठः ॥ प्राजापत्यत्रयं कृत्वा जोजयेत् ॥ अशतं हि जानानवैयजेदिति ॥ नित्य
निमित्तिकानि सामं प्रातर्होमवैश्वदेवप्रायश्चित्तहोमादीनि अनापदियोनकु
र्मादित्यर्थः ॥ प्राजापत्यलक्षणं कृत्वा प्रकरणेन ध्यायि ॥ ॥ इति मरुत्सीहरं ॥ ॥
अथ प्रकारंतरेण मरुत्सीहरं ॥ बधुपरासरः ॥ ॥ गोमांसखादकोमदजवराग्नि
विचरः ॥ प्राजापत्यं चरेत् कृत्वा मतिं कृत्वा तथैव च ॥ अग्निमंत्रं जपेन्नित्यं श्रीसूक्तं च
विचक्षणाः ॥ प्राजापत्यादिस्वरूपकृत्वा प्रकरणेन निरूपितं ॥ अग्निरस्मीति मंत्रोवा

माहा.
३२३

रोगहरप्रामश्वितेप्रदर्शितः॥ श्रीसूक्तस्यार्पादिनासिकाज्वाहरेनिहितं॥ अत्र
मोश्चजपोयावजोगतितावत्प्रतिदिनमष्टाविंशत्यादिकोत्तवेत्॥ इतिप्रकारात्
रेणमंदाग्निहरं॥ कर्मविपाकसंग्रहोक्तंमंदाग्निहरं॥ अकारणंगरं कृत्वाप्रतिमापुम
तियः पुनः॥ समंदाग्निर्जवेदेवमृतकल्पश्च जायते॥ आतेरौत्रेणसूक्तेनचरुच
जुहुयादृतं॥ अष्टोत्तराशुतसम्पकतत्वापस्यापनुत्तये॥ तामग्निवर्णमितिचजपे
सूक्तसहस्रकं॥ नोजमेद्वासाणां॥ नसम्पकचत्वारिंशत्सुखीजवेत्॥ आतेरौ
त्रेणसादि॥ आतेपितमंरुतामित्येतत्सूक्तंरुग्निधानोक्तासाध्यसर्वरोगरेह
र्शितं॥ तामग्निवर्णमिति॥ पुस्तकंस्त्रीस्तनस्फोटहरेत्युधामि॥ इतिकर्मवि
पाकसंग्रहोक्तंमंदाग्निहरं॥ अथवैधायनोक्तंमंदाग्निहरंमेखदानं॥ वैधा
यनः॥ अग्नेर्मंदाग्निर्जवेत्तस्ययस्त्रेताग्निविनाशकः॥ वक्ष्यामि तत्रतीकारंमयोक्तं

३२३

ब्रह्मणापुरा॥ पलाधेनतर्धेनतर्धधेनवापुनः॥ राजतंकारयेसौम्यमग्नेवाहिन
मुत्तमं॥ अग्निवाहनंमेषः॥ सौवर्णाश्चरवुराः कार्याश्चेतवस्त्रेणवेष्टयेत्॥ श्वेत
माल्यः श्वेतगंधैर्धूपंदद्यान्मधुकटं॥ तदुलोपरिसंस्थाप्यवाहनंपूजयेत्सुधीः॥
तदुलानापरीयाणोत्तममुदाहरत्॥ इणस्वरूपं परिमाणप्रकरणं वगंतव्यं
॥ एवंपूजयित्वापूजाप्रदेशादग्नेय्यादिशिहोमः॥ कार्यइत्याह॥ आग्नेय्यादि
शिहोमश्चसमिराज्यतिजैरपि॥ आचार्योऽपि विना तेन सर्वशास्त्रार्थवेदिना॥
वक्त्रेनतु कर्तव्यं तत्रमंत्रानिमान्श्रुत्वापुनश्चमिधुंतिमंत्रेणसमिधोमः प्रशस्य
ते॥ अग्नेनयेत्याज्यहोमोप्यग्निनाग्निस्तिजैस्तथा मित्राध्यामोक्तमार्गेणचाग्नेः
संस्थापनंनवेत्॥ प्रणीतामोक्षपर्यंतंरुतेस्यानंविधीयते॥ आपोहिष्टेतिआ
पिरचादिराप्तेतिरुचेनच॥ पवमानानुवाकेनमार्जयेद्भिगितोतनः॥ शान्तोवा

माहा.
३२४

नानुवाकेन शान्तिं चापि प्रकृत्य मेत ॥ तस्मै कुतव ते रोगा प्राप्नुयुः ॥ सरस्वतीं पूजिता
यदद्याद्वाहनमुत्तमं ॥ देवानां यो मुखं ददव्यवाहनः सर्वपूजितः ॥ तस्मै त्वं वाहनं पूज्यं दे
वे रौद्रैर्महर्षिभिः ॥ अग्निमांसाद्यं पूर्वकर्मविपाको यंतु मन्त्रमः ॥ तस्मै नारायणं हि
प्रजठराग्निं प्रवर्धय ॥ एवं विप्राय मोदय्यादनेवाहनमुत्तमं ॥ बलवानग्निमान्ममो
जीवेद्वर्षं शान्तं पुनः ॥ ततश्च बंधुनिर्विघ्नैः स्नात्वा नुजीतमानवः ॥ अग्निमूर्धेत्यादि
॥ अग्निमूर्धेत्यादि ॥ अग्निमूर्धेत्ययं मंत्रो नवग्रहयज्ञे मंगलपूजायं गतेन प्रदर्शि
तः ॥ अग्निनाग्निरित्ययं तु मुखरोगहरणजराहण ॥ अग्ने न ये तस्मात्स्य कृषिः ॥ अग्निर्दे
वता त्रिष्टुप् छंदः ॥ आज्यहोमे विनियोगः ॥ अग्ने न यमुपयाराये अस्मान्निश्चानि
देव वसुनातिदानं मुयो ह्यस्मज्जुजराणामेनान् पिष्टेतेन मउक्तिं विधेम ॥ मंत्रा
द्या योक्तुमार्ग इति ॥ मंत्राद्या योगुलं ॥ प्रणीता मोक्षप्रणीता पात्रस्थो रकविस

३२४

र्जनं ॥ रातदं ते होमकर्मणि कृते सति स्नानं विधीयते ॥ वस्त्रमाणा मंत्रैरनिषेकः
कार्य इत्यर्थः ॥ अत्रानिषेकविधानादेवाग्निवाहनपूजा प्रजाप्रदेशादीनां हि
प्रागेकलक्षणं संस्थाप्य तत्र वरुणं नवग्रहयज्ञप्रकरणे कैवरीं मंत्रैर्नाममंत्रै
रावावा स्य पूजयित्वा ततः पूर्वोक्तप्रकारेण कुत्वा तं रोगिणं वारुणकं रास्थो रके
नानिषिचेत् ॥ अनिषेकमंत्रमाह ॥ आपो हि ऐत्यादिना पवमानानुवाकेनेत्यंते
न तत्रापो हिष्टा मयो जुव इति चोहिरापवर्णा इति च चक्षुपरिजायाया रोग
प्रतिमादानविधावुदाहरितः ॥ पवमानसुवर्जन इत्ययमनुवाको गणहोमप्रक
रणो ॥ दर्शितः ॥ ॥ शान्तानुकेनेति ॥ अनेन च स्वस्वशाखां क्ता शान्तिरुपलभ्य
ते तत्र शान्तो वात इत्यादि तैत्तिरीयशेषां तिस्रश्चाप्युत्ता यनघोषशान्तिर
पि परिजायाया मेवरोगप्रमादानविधौ निरूपिता ॥ इति अग्निमांसाहरबौ

माहा.
३२५

धायनोक्तमेषदानं ॥ अथ अजीर्णहरं ॥ कर्मविपाकसंग्रहे ॥ अजहर्त्तव
जीर्णोन्नवेदस्यतु निष्कृतिः ॥ उपवासत्रयं कुर्यात्प्राजापत्यमथापि वा ॥ जुहुया
चरुसर्पिन्नामग्निरश्मीत्युच्यते ॥ अष्टोत्तरसहस्रं हि जुहुयाच्च जपेत्तथा ॥ उ
पवासत्रयं प्राजापत्ययोः शरीरदार्ढ्याय तु सारेण व्यवस्थायेया ॥ चरुणा सर्पि
षा च सहस्रं जुहुयात् ॥ अथ च होमो जपानंतरं जपोपि सहस्रं षडंगं अग्निरश्मी
त्यस्या कृष्णादिवात रोगहरप्रायश्चित्ते प्रदर्शितं ॥ रुचिधाने वस्य चुक्तं जीर्ण
ननतिष्ठेद्वा कथंचन ॥ ध्यात्वा चातुरमन्नस्य अग्निरश्मीत्युच्यते जपेत्तद्ध्यात्वा वा तु
रमन्नस्य ॥ अन्नस्य स्मरन्नातुरं वा न्यादिकं न वेदित्यर्थः ॥ इत्यजीर्णहरं ॥ अ
थ प्रकारांतरेण जीर्णहरं ॥ ज्ञात्वा तपप्रोक्ते ॥ परान्नविघ्नकरणादजीर्णमपि जा
यते ॥ लक्षहोमं प्रकुर्वीत प्रायश्चित्तं यथाविधि ॥ लक्षहोमप्रायश्चित्तं ॥ यदा

३२५

समर्थश्चेन्न लक्षहोममपि कृत्वा यथाविधि प्रायश्चित्तं कृच्छाति कृच्छं चाप्राय
णादीनि व्याध्यनुसारेण व्यस्तानि समस्तानि वा कुर्वीत ॥ लक्षहोमप्रकारश्च
न वयमहमज्ञोक्तप्रकारेण ग्रहपूजाकुंडमंडपादिकंच विधाय ॥ व्याहृतिनिर्गा
यत्यावातिजब्राह्मिवैर्लक्षसंख्यया होमं कुर्वीताततो वसुधारां निवर्त्तयेत् ॥ एत
च्च सर्वपरिज्ञायामस्मान्निरनिहितं ॥ कृच्छादि लक्षणान्यपि तत्रैव द्रष्टव्यानि ॥
इति प्रकारांतरेण जीर्णहरं ॥ अथ मंदाग्निप्रतिमारानं ॥ एतन्नक्षत्रांतनु
क्तेषु त्रैलोक्येषु इत्यादिना मूलरोगप्रकरणोक्तमेवात्राप्यनुसंधेयं ॥ पूजाविधा
नत्वा तं को देवता तत्रेत्यारभ्य परिज्ञायामरोगप्रतिमारान्विधाबुद्धिरिति ॥ इ
ति मंदाग्निप्रतिमारानं ॥ महार्णवाख्ये महिते प्रबंधे माधवनाम्नो मरुनात्म
जस्य ॥ सत्कर्मरत्नौघनिधानमष्टाविंशस्तरंगो यमगादगाधः ॥ अथ प्रज्ञा

माहा.

३२६

हीनत्वहराणि॥ ॥ अग्निमोद्यस्मातः शरीरंगत्वे तत्त्वेन तत्प्रतीकारकर्मानंतरमात
रत्वेन बुधिस्यित्वादस्य प्रकरणस्य संगतिः॥ पराशरः॥ परापत्नान्मर्त्यस्तुमतिहा
नोनवेदसौ अतिकृच्छ्रं तदा कुर्याच्चोप्रायणसमाप्तिं॥ अतिकृच्छ्रातिस्वरूपं कृ
च्छ्रप्रकरणेनोद्दिश्य॥ ॥ इति प्रज्ञाहीनत्वहीनत्वहरः॥ ॥ अथ प्रज्ञाजाग्रदघट्टरा
॥ ब्रह्मवैवर्ते॥ गुरुणा सननुज्ञानो यो वेदाध्ययने चरेत्॥ चरेत् कुर्यादित्यर्थः॥ धा
तूनामनेकार्थत्वात्॥ सजडः प्रज्ञाया हीनसंसारजायते नरः॥ वक्ष्यामि तस्मिन्तीका
रशुद्धिकां स्पृश्यादृष्टां॥ शोचन्तीकारयेद्द्विंशं पुनरेषा विज्ञापितां॥ पलेस्तु कु
र्याद्विंशत्या त्रिंशता वा तर्धतः॥ सुखराता मतिश्चक्षुः पचगव्येन धारयेत्॥ पल
स्वरूपं वक्ष्यामि प्रोक्तं स्वरूपं च परिमाणं प्रकरणेनोद्दिश्य॥ धावयेत् शोधये
त्॥ अथैतवस्त्रेण संवीवांतु लोपरिविन्त्यसेत्॥ न तुलानां परिमाणं प्रोक्तं तत्र

३२६

मिष्यते॥ तदर्थं मयवाग्रास्यं परिमाणं स्वशक्तितः॥ आचार्यः सर्वशस्त्रार्थतत्त्व
ज्ञो वेदांगधारणः॥ धर्मशास्त्रे च कुशलः स्वाचारः संजितेन्द्रियः॥ आरूपपर
या नक्त्या पूजयेत्तद्विधानतः॥ विधानतः॥ चार्थपूजनं नाम गंधमाल्यवस्त्रादि
निर्व्वरणं॥ इति नाचार्येण घृतादिपूजाकर्तव्येत्याह॥ तेनैव कारयेत् पूजां विधि
तः शास्त्रोदितैः॥ उपचारैः षोडशानि मंत्रेणानेन शक्तितः॥ आवाहयेत्तु वागी
शां घृतामा परमेश्वरी॥ आवाहयेत्तु मन्त्रमाह॥ ए सो हि देवि सर्वविशिष्टा मा
सान्निधिं कुरु॥ सर्वसत्त्वोपकारात्त्वज्ञानमुधेयसत्परे॥ एवमावाह्यतां घृ
ता ब्रह्माणं चापि पूजयेत्॥ तदंशमिति॥ अत्र घृताशेषेन घृतमामावाहिता स
रस्वती लक्ष्यते॥ अस्मास्तु पूजामहा गीतिरचन॥ अथैतव उन्मादवा मुहरे॥
प्रदर्शितः॥ ब्रह्मप्रकाशकमंत्रस्तु ब्रह्मज्ञानमिति नवग्रहयज्ञप्रकरणे नि

माहा.
३२९

हित॥ पूजानंतरकर्तव्यमाह॥ स्वर्गस्योक्तप्रकारेण प्रतिष्ठाप्यनुताडने॥ होमं तु
यात्प्रयत्नेन समिराज्यति जैरपि नैवेद्यं पायसं दद्यादेवै च ब्रह्मणे तथा॥ सर
स्वति प्रेरमिति मंत्रोवात्र तु संमतः॥ अत्र पूजायां होमकमलिच॥ अथ वामं त्रै
यदा गिति चोवा विकल्पेन ग्राह्यः॥ सरस्वति प्रेरमवेति मंत्रप्रसमाप्ता त
यो अस्या भिरुषिः सरस्वती देवता अनुष्टुप् छंदः॥ पूजादिषु विनियोगः॥ स
रस्वति प्रेरमवसुनगे वा जिनीवति॥ तां वा विश्वस्यन्त तस्य प्रगायासस्य ग्रत
॥ तस्मै कृतवते दद्यात्तं घंटा पूजिता यतु मंत्रेणानेन विधिवशो गी पूर्वा मुख
मुचिः॥ उदङ्मुखोपविष्टाय स्मत्वा वागीश्वरीं परां॥ दानमंत्रमाह॥ गुरो रवज्ञाय नमः
स्वमाध्यमनं कृतं॥ सरस्वति जगन्मातर्जगत्काया प्रहारिणी॥ सा सा हू स कलत्रं वि
ष्णु रुद्रादिनिस्तुता॥ तन्ममाध्यमनोत्थं च जाग्रद्वरानने॥ घंटा दानेन तु शतं ब्रह्म

३२९

णानिर्मिता पुराणवंशानंतुत्वा यतमाचार्य हतमाप्यच॥ अन्येभ्यः शक्तितो दद्याद्ब्राह्म
णोत्समं नोजनं॥ ततः स्वबुद्धिः सार्धं स्नात्वा जुजीत मानवः॥ एवमः कुरुते दानं प्र
ज्ञाहीनो जडोऽपि वा॥ प्रज्ञावान्जडो बलुर्जायते वाक्यमिति मया॥॥ इति प्रज्ञाज्ञा
हरं॥॥ अथ चेतनाहीनत्वहरं॥॥ श्रुता तप प्रोक्ते॥ पिरहा चेतनाहीनो मारुहो ध
मनायते नरकोते प्रकुर्वीत प्रामश्वित्तं यथा विधि॥ नरकोते मानुषं शरीरमा
साध्य तत्र चेतना जायते इत्यर्थः॥ प्रामश्वित्तस्वरूपं विशेषं नेत्रो प्रकरणं धृत्व ह
रे प्रपंचितं॥॥ इति चेतनाहीनत्वहरं॥॥ अथ प्रज्ञाहीनत्व रोग प्रतिमादानं॥ एत
न्न सण्चा नुक्तेषु तुरोगेषु त्याहिना मूल रोग हर प्रकरणे क्त मेवात्रापि विज्ञेयं॥
पूजा रतिकर्तव्यता कल्पस्तु परिचायात्तको देवता तत्र त्याहिना रोग प्रतिमादान
विधावुक्तः॥॥ इति प्रज्ञाहीनत्व रोग प्रतिमादानं॥॥ महर्षि वार्ये महि ते प्रबंधे मां

महा.
३२८

धारनामोमदनात्मजस्यासत्कर्मरजौघनिधानत्तत्रिंशत्तरंगोयमगादगाधः॥
अत्रमूत्रकृच्छ्रप्रजामने॥तेनापिनिष्कृतिःकार्याशास्त्रदष्टैवर्त्मनाशास्त्रादष्टैव
र्त्मनेत्यनेदिधानिःकृतिउच्यते॥तत्रैकाग्रजापत्न्यादिहृष्टरूपा॥साचनरकाद्युप
नोपेताकर्मणः॥हीणत्वाहुस्तत्त्वप्राप्तश्चित्तस्यार्धतर्धशक्त्याद्यनुसारेणक
ल्प्यान्मपुनानिष्कृतिमाहस्यापयेत्कुलमेकंनुपश्चिमायांभुजंदिशि॥नीलवस्त्रस
माह्वंननीलमाल्यानिर्मितं॥तस्योपरित्यजेदेवंलोहपात्रेप्रतेजसं॥सुवर्णनि
धेननिर्मितं॥यादसांपतिं॥जलेजेत्युरुषसूक्तेनवरुणाविष्णुरूपिणं॥वरुणमू
र्त्तिसुपाशवरंदकरामकरवाहनाचनवतिसामविद्वांस्यस्तत्रसामवेदं समा
पयेत्॥सुवर्णपुत्रिकादत्नानिष्कृतिविश्रुतिसंख्ययाद्याप्राप्तसंपूज्यनिष्पापःमि
तिब्रुवन्॥यादसामधिपोदेवोविशेषामपिपावनः॥संसाराध्वैःकर्णधारोवरुणः

३२८

पावनेस्तुमे॥इमंमंत्रेसमुच्चार्यआचार्यामथाविधि॥इत्यादेवमलंकृत्यमूत्रक
ृच्छ्रप्रणतमे॥अत्रामंत्रमः॥स्वातुकुलेभुजेदिनेस्यद्विजमुपनिष्यालंकृत्यतत्र
पश्चिमदिशागेकुलशंसंस्थाप्यतंडुपर्यामसंपात्रंनित्यतत्रोक्तवरुणप्रति
मांनिधामन॥आविंशतिनिष्कृतिनिर्मितां सौवर्णमूत्रकृच्छ्रपुत्रिकामपिनित्यं॥
ततोवरुणपुरुषसूक्तेनषोडशोपचारैःपूजयेत्॥रोगप्रतिमांतुमूत्रकृच्छ्रधिदे
वतायेनमइतिनामंत्रेणाश्वयेत्॥अथवासामवेदविश्राज्जालेनपूजितप्रति
मासंनिधावेववेदपारायणंकारयेत्॥तदनावेवकृचेनवायथासनवशाखाद्या
मिनावावेदपारायणंनिष्पादयेत्॥रोगप्रतिमंरुद्ररूपदष्टप्रयोजनस्यैवमपिनि
ष्पत्तेः॥वेदपारायणविधिःपरिज्ञायायामनिहितः॥यावत्पारायणसमाप्तिचप्र
तिनंपूर्वाक्तरासावरुणंरोगप्रतिमांचपूजयेत्॥समाप्तिचपारायणंतारोगप्रति

महर्.
३२५

मोबासणयदधात॥ तत्रायं प्रयोगः॥ अमुकगोत्रायामुकरार्मणे अमुक रोगशो
त्यर्थं ममुं प्रति कृति॥ तुल्यमहं संप्रददे॥ नममेत्फर्चायां हं निष्पापः स्यामिति श्रुव
त्॥ प्रतिगृहीत्रे रोगप्रतिमा दद्यादिति॥ ततो यादसामधिप इत्यमुं शोकमुच्चार्य
वरुणप्रतिमा तस्मै वात्यस्मै वा दद्यादिति॥ निष्कस्वरूपं परिमाणं प्रकरणेन धा
यि॥ यजेत्पुरुषसूक्तेनेति पुरुषसूक्तेन पूजा प्रकारः॥ परिजापामा पुरुषसूक्ते
विधानिरूपितं त्रिवेदपारायणविधेरपि परिजापामा मेव पारायणविधौ॥ मूत्र
रुद्धप्रतिमालक्षणं तु तत्प्रकरणेनेति ध्यास्यते॥ इति मूत्ररुद्धहरं॥ अथ प्र
कारांतरेण मूत्ररुद्धहरं॥ श्रुता तपप्रोक्ते। पशुयो नौ च गमना मूत्ररुद्धा प्रजाय
ते॥ तिलपात्रत्रयं चैव सदद्यात्सामुधये॥ तत्र कंतिजपात्रं चानप्रकारमाह वि
ष्णुः॥ ताम्रपात्रे तिलान् रुत्वा पलघोऽशक्यते॥ सहिरणान् स्वशक्त्वा वा विप्राम

३२५

प्रतिपादयेत्॥ नाशमन्निविधं पापं वा अन्नः कायसंज्ञवं॥ प्रकारांतरस्तु कर्मपुश
णेनिलपूर्णताम्रपात्रं सहिरणं विजातमे॥ प्रातर्द्वानुविविबुः स्वप्नप्रमिहसित
॥ तिलपात्रत्रिधा प्रोक्तं कनिष्ठोत्तममध्यमोत्तमपात्रदशपलजघनपरिकीर्त्ति
तं॥ विगुणमध्यमप्रोक्तं त्रिगुणं चोत्तमं स्मृतं॥ स्वर्णमेकं जघन्ये तु विगुणमध्यमे
क्षिपेत्॥ त्रिगुणं चोत्तमं तु वस्तुवर्णं परिकीर्त्तितं॥ सुवर्णं वदक्षिणा दद्यात्सर्वपापक्ष
यो जवेत्॥ सुवर्णं दक्षिणा दद्यात्सर्वपापक्षयो जवेत्॥ पलसुवर्णयोः स्वरूपं परिमा
णप्रकरणेनिरूपितं॥ इति प्रकारांतरेण मूत्ररुद्धहरं॥ अथ मूत्ररुद्धहरांत
रं॥ कर्मविपाकसमुच्चये॥ मन्मरी गुरुण्यमविध्वामधिगच्छति॥ स न वे मूत्र
रुद्धा तु गुरुतल्यार्धमाचरेत्॥ गुरुतल्यार्धं गुरुतल्यमामिश्रित्वा सार्धं षड्विंशं प्रा
मिश्रित्वा चरेदित्यर्थः॥ इति मूत्ररुद्धहरांतरं॥ अथ मूत्ररुद्धहरतिलपत्र

माहा.
३३०

राने॥ तत्र निराने॥ वायुपुराणे॥ सुरापो मन्त्र कृष्णस्फादिति अत्र निष्कृतिमाह॥ वौ
धायनः॥ सौवर्णकारयेत्सं पलेनार्धपलेन वा यथा स्वराक्तिमतिमान्दृढमष्टद
लेभुन॥ वित्तशायनकुवीतनवेत्तिः फलमन्यथा॥ तिलद्रोणादके वा पिताम्रपात्रे
जलावितं॥ निरधीते शिरोऽपः॥ द्रोणपरिमिते वा दकपरिते वा तिलराशौ जलपरि
मितं तां पात्रे निरधीते सूर्यः॥ पलद्रोणयो लक्षणे परिमाणप्रकरणे द्रष्टव्यं॥ पा
त्रमध्ये तु तस्य संनिरध्यातं कुमान्वितं॥ ब्राह्मणं श्रुतसं पन्नं हरिश्चंद्राग्निहोत्रि
णं आरूयुगंधमात्म्यायै विधितावाति नक्तिः॥ अर्चयेदिति शेषः॥ एवं ब्राह्म
णं समर्च्य ज्येतेन च जास्करं॥ पश्चमध्ये पूजयित्वा यौ कुत्वा च तस्य ब्राह्मणे व
क्ष्यमाणप्रकारेण दद्यात्॥ तथा च वौ धायनः॥ प्रोक्त एव तिलपत्रदानं तरे॥ आ
ज्येन च तिजैर्होमकार्यं श्राद्धोत्तरं शतं॥ पश्चाद्वा वाहयेद्देवं जास्करं ग्रहनायकं॥

३३०

एषे हि जगवन् देवपसेस्मिन्संनिधिं कुरु॥ त्रयीतनो वा दशात्मसहस्रैर्हे
ति निर्वृतः॥ आवाहनमंत्रः॥ आवास्तस्मिं देवेशं पूजयेत्तु चंदनैः॥ पुष्पैश्च
रक्तैरपरे कुंकुमागुरुचंदनैः॥ नैवेद्यपायसं दद्यात्प्रलानेहीरमेव चेति॥ आ
ज्यहोमस्तिलहोमश्च व्यासतिनिकार्यः॥ एवं संपूज्य किंकुर्वादित्यत आह॥
ततस्वर्त्मयपसं दद्यान्मंत्रेण संयुतं॥ दानमंत्रमा॥ खगपूरवापुतंगे सौ द्वाद
शात्मा त्रयीतनुः॥ पसेनानेन दत्तेन प्रीतस्तरंगिरस्तु मे॥ कृतेनानेन दानेन मनु
जा मन्त्रकृष्णमुच्यते॥ मन्त्रकृष्णतुरस्तस्मादेतं कुर्वात्य मन्त्रतः॥ एतच्च प
त्रदानमादित्यवासरे॥ कपसदानप्रयोगस्तस्मादित्येह तिकारयेदिति वौ धा
यनस्मरणात्॥ इति मन्त्रकृष्णहरतिलपत्रदानं॥ अथाश्मरीहरं॥ शा
तातपप्रोक्ते॥ मातुः सपत्नी गमने जायते चार्शमरीगदः॥ स तु पापं विशुद्धाय

महा.
३३१

प्रायश्चित्तमंत्रमासिकं दद्यादिप्रायश्चित्तं दुषे मधुधेनुं मयोदितं ॥ तिलद्रोणशतं चै
वहिरणेन समन्वितं मधुधेनुविधानतुल्यमरोगहरे प्रदर्शितं द्रोणस्वरूपं तु प
रिमाणा प्रकरणे ॥ ॥ इत्यमरीहरं ॥ ॥ अथ बकुमूत्रत्वहरं ॥ ॥ अथ प्रकारांतरेण बकुमूत्रत्व
धचौरः स्तुपुरुषोजायते बकुमूत्रवानस दद्यादुग्धाधेनुविधिरपि क्षयमरोगहरे
गुडधेनुप्रस्तावेष्टव्यं ॥ ॥ इति बकुमूत्रत्वहरं ॥ ॥ अथ प्रकारांतरेण बकुमूत्रत्व
हरं ॥ ॥ कर्मविपाकसमुच्चये ॥ सोऽयं गामिनो रोगो जायते बकुमूत्रतापराक
क्षितं च त्वारिंशद्वासाणां जनेन ॥ आते सक्तेन जुहुयादशोत्तरसहस्रकं ॥ सर्पि
षा च रुणातेन जपस्त्रावाहितेन तु ॥ सहस्रनाम्ना सक्तस्याप्यारुपे स्पृशेत् ॥ ३३१
तः ॥ गायत्र्यां जपः कार्यस्तत्प्रापस्यापुनस्तये ॥ पराकृत्तं ह्येनं ॥ रुद्धप्रकरणे
ष्टव्यं ॥ आतेपितर्मरुतामिमेतस्सक्तं माते सक्ते रातस्सक्तं माते सक्तं तस्यार्षादि

रुविधानं क्लोसाध्य सर्वरोगहरे निरूपितं ॥ रोगस्याल्पत्वे प्रत्येकं होमः ॥ आधि
क्ये तु सकलसक्ता वृत्त्या होमः ॥ पक्षद्वये पिचरुणा पृथक् सर्पिषा पृथक् जपस्त्रा
वानिति ॥ अशोत्तरसहस्रमेव तन् ॥ आतेपितरित्यनेन सक्तेन सहस्रनाम्ना पु
रुषसक्तस्यागम्यां जपशक्तितो जवति अशोत्तरसहस्राधिकं नूनं चै
त्यर्थः ॥ एतपामष्यादिपरिजापामामुदीरितं ॥ इति प्रकारांतरेण बकुमूत्रत्व
हरं ॥ ॥ अथ मूत्रत्वहरं ॥ ॥ अथ मूत्ररुद्धप्रतिमारां न ॥ तत्तत्तत्तत्तत् ॥ कर्मवि
पाकसारे मूत्ररुद्धमयः ॥ खड्गकर्त्तरी वज्रकर्त्तरी ॥ कर्त्तरी कर्त्तरी ॥ छेदने
खड्गः कर्त्तरी ॥ ॥ अनेन छेदनासाधनविशेषो लक्ष्यते ॥ तदस्यास्तीति खड्गकर्
त्तरी ॥ खड्ग इति कर्त्तरी इत्यर्थः ॥ पूजादीना पूजादीति कर्त्तव्यता विशेषस्तु परिजा
पामो रोगप्रतिमारां विधावातं को देवता तत्रैतानि निरूपितः ॥ ॥ इति मूत्र

महा.

३३२

रुद्धप्रतिमादानं॥ ॥ महार्त्तवारव्येमहितेप्रबंधेमांधारनामोमरनात्मजस्य॥
सत्कर्मरत्नःप्रकरेणानुगस्त्रिरास्तरंगोयमगादगाधः॥ ॥ अथप्रमेमहराति॥
कर्मविपाकसमुच्चये॥ चांडालीगमनात्सर्वप्रमेहव्याधिमान्नवेत्॥ ह्युपिपा
सातुरश्चैवजामतेतस्यनिष्कृतिः॥ चांडायणजमेकुर्मात्तमवमध्यातरतथा
॥ परं॥ अपरपिपीलिकामध्यचांडायणजमेचेत्तर्था॥ इदमापइतिदात्मासु
उत्तममथैकया॥ जुहुयात्सर्पिषाचैतान्नजपेन्मन्त्रान्माहितः॥ इदमापइति
दात्मासुउत्तममथैकया॥ जुहुयात्सर्पिषाचैतान्नजपेन्मन्त्रान्माहितः॥ इदमा
पप्रवहतइतिदात्मासुउत्तममथैकया॥ जुहुयात्सर्पिषाचैतान्नजपेन्मन्त्रा
न्माहितः॥ इदमापप्रवहतइतिद्वयोर्मेधातिथिरुषिः॥ आपोदेवताअत्य
र्थचोहन्निदेवताअनुष्टुप्छंदविहितार्थेविनियोगः॥ इदमापप्रवहतयत्किंचि

३३२

उदितंमपि॥ यक्षामनिउग्रोहयदारेपउतानतं॥ १॥ आपोअथानवचारिषारसे
नसमगस्महि॥ यमस्वानग्रआगमंतमासेसजवर्चसा॥ रुद्रयमिलित्वैकोम
त्रः॥ उडुममित्यस्याःपुनःशेषरुषिः॥ असावेवदेवतातइत्यप्यनिधीयतेवरुणो
देवतात्रिष्टुप्छंदः॥ विहितार्थेविनियोगः॥ उडुत्तमंवरुणपाशमस्मदवाधमवि
मध्यमंअथाय॥ अथावयमादित्यत्रतेतवानागसोअदितयेस्याम॥ १॥ जयहो
मयोःसंख्याव्याधनुसारेणशेत्तरसहस्राताकल्प्या॥ ॥ इतिसर्वप्रमेहहरं॥ ॥
अथसमूहप्रमेहहरं॥ ॥ कर्मविपाकसंग्रहे॥ तिर्यगामीसमूहेनप्रमेहेनमुतोत्त
वेत्॥ कुर्मात्सातपनादीनिप्रामश्चिन्नमथाविधि॥ सातपनादीनिति॥ सातपनय
तिमहासानपननात्यर्थः॥ एतत्त्रह्मणानिरुद्धप्रकरोदर्शितानि॥ ॥ इतिस
मूहप्रमेहहरं॥ ॥ अथवानप्रमेहहरं॥ ॥ कर्मविपाकसंग्रहेपर्वव्यामीमनुजः

महा.
३३३

कन्यागामीतमेव च ॥ वातः प्रमेहमुक्तस्यातकु ॥ र्वाचोऽयमरात्रयेचांशमरात्रयं स्व
रूपं कछुमकरणेदृश्यं ॥ इति वातप्रमेहहरं ॥ अथ मधुप्रमेहराणि ॥ कर्म
विषाकसमुच्चये ॥ मधुप्रमेहो माहृगीमीसततं जायते नरः ॥ पिरत्तार्यानिगामी
चजलमेवाग्नसद्यः ॥ योगछेदगिनीनित्यमित्तमहातिनित्यः ॥ पिरत्तार्यासप
न्नजननीसततमधुमेहा ॥ नित्यमित्तमेहात्यन्तमः ॥ एतेन रोगाधिकं सूच्यते ॥ प्रा
मश्रितं क्रमादत्र पदार्थाप्यं पंचचा ॥ अथ मित्याचरे संस्य कृततो रोगादिमुच्यते
पउएचाएचक्रमात्मा मश्रितं नवतीत्यर्थः ॥ सर्वत्र सारमंत्रेण जपहोमौ च क
र्तव्यौ संख्याचा एतेन सहस्रसौ सारमंत्राश्च वहुवदुद्यन्त्येतादयः परित्याप्या
तत्र दर्शिताः ॥ इति मधुप्रमेहराणि ॥ अथ प्रमेहप्रसुवर्णधेनुदानं ॥ वा
युपुराणे ॥ ब्राह्मणस्वर्णहाराच प्रमेहो जायते नरः ॥ वधुगौतमः ॥ धेनुं स्वर्णमयी

३३३

कुर्यात्सर्वेण विधिना तत् ॥ पूर्वेण विधिना पलेन वातदार्धेन वा पुनः ॥ रित्यनेन वि
धिना धेनुं कुर्यादित्यर्थः ॥ एतस्मै सादीनिकुर्तकव्यं ताकजापस्तुक्ष्मरोगहरप्रक
रणे गुडधेनुदानं संगेन दर्शितः ॥ सुवर्णं च रत्नाद्यां तत्रा रूपस्वरामपि तथा त
त्तर्णं कं कुर्यादप्येतागेन पूर्ववत् ॥ ब्राह्मणेभ्यस्तसंपन्नं वै स्रवंच कुं दं विनं ॥ आचार
वतंधर्मि एं दिजमुश्रुषणे द्युतंगहमाहूय विधिवत्सजयेद्रूपणादिभिः ॥ यथाविज
वतो नत्ता होमं पूर्ववदेव हि पूर्ववत् ॥ स्वर्गस्नात विधिना स्थापनादिकृत्वेत्यर्थः ॥ मं
त्रैः सुवैस्त्रैः सम्यक्पलाशसमिधैः स्मृतः ॥ होमसंख्याचा एतेन रातं ॥ वैस्त्रमंत्राः
स्तद्विस्मोरित्याद्याः ॥ तत्र नद्विस्मोरितिकृष्णोऽहोमप्रकरणे दर्शितः ॥ अन्येपि स्वर्ण
स्वाक्ताप्रकाराकाश्याः तथा नारायणं एतत्तमंत्रं वधिहरनारायणमूर्तिदाने
गोपालमंत्रस्तु नक्तोऽथ हरगोपालदाने प्रदर्शितः ॥ होमोते किं कुर्यादित्यत आह ॥

माह ७
३३४

होमांतेनांप्रदद्याच्चमंत्रौर्णनमहवान्॥मंत्रमाह॥चक्रं सुदर्शनं यस्मिन् राजते
षेतथैव हि॥प्रमेहं हरंतु त्तिम विष्णुर्गुरु उवाहनः॥अक्षौशं खपयेत् शंखचक्रं ग
दापमधारीत्यर्थः॥रानं प्रमेह रोग प्रमेतत्कार्यमनीषिणि॥कृतेनानेन शास्त्रे
प्रमेह रुणारा अवि॥॥इति प्रमेह प्रसुवर्त्मधेनुदानं॥॥अथ प्रकारं तरेण प्रमेह
हरं॥॥शातातप प्रोक्ते॥तपस्विनी प्रसंगेन प्रमेही जायते नरः॥मांसं रुद्रजपः का
र्म दद्यात् रुद्रा चक्रं च न॥तपस्विनी प्रसंगः तपस्विनी गमने॥रुद्रजपं च रांपरिजा
पायां तुरुद्रविधाने प्रदर्शितं॥कांचन सुवर्णं यथाशक्ति दद्यात्॥॥इति प्रकारं त
रेण प्रमेह हरं॥॥अथ प्रमेह प्रतिरूपकदानं तद्वत्तरेण च कर्म विपाकसारे॥प्रमेहः
पालिमुद्यम्य दक्षिणं पालिनीषणः॥पापः प्राश्वं क्षणः कुर्वन् यास्यात् च गजं ति पूजा
रानि कर्त्तव्यं ता कला पस्तु परिजापां रोग प्रतिमारा न विधावा तं को देवता अत्रेसा

३३४

दिनानि कं रूपितः॥॥इति प्रमेह प्रतिरूपकदानं॥॥इति श्रीमहार्णवाख्ये महिते
प्रबंधे माधारनाम्नो मदनानि रूपितं॥जस्म॥सत्कर्म रत्नौघनिधानमेकत्रिं
शस्तरंगे ममगा दगाधः॥॥अथ लिंगहानि रूपाणां व्याधिहराणि॥तत्र लिंगहानि ह
रं॥॥शातातप प्रोक्ते॥माचगामी न वेद्यस्तु तस्मिन् लिंगे विनश्यति॥चांडाली गमने चैव ह
न कुपः प्रजायते तस्य प्रतिक्रियां कर्तुं कुंजमुत्तरतो न्यसेत्॥उत्तरतः॥शुद्धस्मलिप्र
प्रदेशा स्मोत्तरदिशा गे उदका नि पूरितं कलशं स्थापयेदित्यर्थः॥॥अत्र च मत्ति
का पल्लवादीनि न वग्रह मज्ञ प्रकरणे कलशं स्थापना प्रस्तावोक्ता नि स्थापयेत्
॥कस्म वस्त्रं समाच्छन्ने कस्म मात्यं विरूपितं॥तस्मा परिन्यसेत्कां स्पष्टा त्रे देवं धेनम्
रं सुवर्णं निष्कषकेन निर्मितं नरवाहनं यजेत्पुरुषसूक्तेन धनं दं विष्णु रूपिणो निष्क
रूपं॥बोधयं॥धनं नरवाहनं॥वरदा नयकरं च कुर्वात्॥यजेत्पूजयेत् पूजा प्र

माहा.
३३५

कारश्चपरिनाशोपुरुषसूक्तविधानेनिरूपितः॥अथर्ववेदविधिद्वान्मर्वण
समापयेत्॥अथर्ववेदपारायणकुर्यादित्यर्थः॥अथमावर्द्धिर्दिनैर्वेदपारायण
समाप्तिर्नवतितावसुदिनेषु कुवेरपूजावह्यमाणप्रतिमापूजाचकार्यापारायण
विधिस्तुपरिनाशोपुरुषसूक्तविधानेनिरूपितः॥॥अथर्ववेदोनावेबकचेनवायमालाजोप
पन्नराखाध्यामिनावावेदपारायणकारयेत्॥अस्मकर्मणोरोगनिवृत्तिरु
परद्धाष्टोपयोगात्॥वेदांतरपारायणोनानिदृष्टार्थसिद्धेः॥अथर्ववेदपारा
यणकर्मनंतुमत्तरत्तःपिशाचादीनांतदेदप्रियतात्॥धनदस्यचक्षुसत्वप्र
सिद्धमेव॥कुवेरप्रतिदिनमावेदपारायणसमाप्तिपूजयेदित्युक्तं॥तदेवुरोग
प्रमामपिपूजयेदित्याहसुवर्णपुत्रिकोक्तवानिष्कविंशतिसंख्यया॥दद्यादिप्रा
मसंपूज्यनिःष्पापःस्यामितिब्रुवन्॥इयंचप्रतिमारोगप्रतिमालक्षणमेतत्प्रतिका

३३५

रणान्तेव्युत्सादयिष्यतेअत्रचलिंगहानिप्रतिमाधिदेवतामै नम इत्यनेनमंत्रेण
तांप्रतिमापूजयेत्॥एवंप्रतिदिनं संपूज्यवेदपारायणस्यानन्तरप्रतिमादाने
नन्महंनिष्पापस्यामितिब्रुवन्॥इमांप्रतिमांविप्रायदद्यात्॥यथाशक्तिर्दत्तितां
चधनप्रतिमादानमंत्रमाह॥निधीनामधिपोदेवःशंकरस्मप्रियसखा॥सौम्या
शाधिपुतिःश्रीमान्ममपापव्यपोहतु॥इमंत्रसमुच्चार्यआचार्यायमयाविधि॥
दद्यादेवहीनकुक्षीलिंगनाशोचमुध्यति॥प्रयोगप्रकारोमन्त्रकृत्प्रकरण
रावुपवर्णितः॥॥इतिलिंगहानिहरंअथषष्ठत्वहरं॥॥शातातपप्रोक्तं॥उष्ट्रंवा
हीनुषटःस्यात्सदद्याच्चविजातयैरौप्यपलत्रयंडधघटत्रयसमन्वित॥पल
स्वरूपंपरिमाराप्रकरणेनिरूपितं॥रजतरानमंत्रस्तुप्रायश्चित्तोपक्रमपथ
तावुदरितं॥॥इतिषष्ठत्वहरं॥॥अथहृषणव्याधिहरं॥॥कर्मविपाकसंग्रहेन

三

三三三

न॥ तत्तत्तत्तां चानुक्तेषु नुरोगेष्वित्यादिना पूजप्रकरणहरोक्तमेवात्राप्यनुसंधेयं॥ पूजाविधानं वातकोदेवतातत्रेत्यादिना परिज्ञायामोरोगप्रतिमादानविधाबुक्तः॥ इति लिंगहानि प्रतिमादानं॥ वषणव्याधिप्रतिमादानं॥ महार्णवारव्येमहिते प्रबंधे मांधारनाम्नेमदनात्मजस्य सत्कर्मरत्नप्रकरेण पूर्णैर्वाग्निश्रावः प्रथितः स्तरंगः॥ अथ गुदरोगहराणि॥ ज्ञाता तपप्रोक्ते॥ सुरालये जले वा पिसृक्ष्णं द्रष्टुं करोति यः॥ गुदरोगो न वेत्तस्य पाप रूपः सुदारुणः॥ मांसं सुरार्चने नैव गौदानं विधेयं च॥ प्राजापत्येन चैकेन शाम्यति गुदजारुजः॥ मद्यपि सुरार्चनमिति सामान्येनाभिहितं तथापि सूर्मप्राधान्येन रुद्रविष्णुशिवौ आरोग्यं नास्करादिति स्मृतः॥ पूजाच स्वराक्षाया अनुसारेण गंधपुष्पवस्त्रालंकारादिभिः॥ सुरार्चनगौदानप्रजापत्याचरणेषु क्रमोपि पाठक्रमएवातर्काधे प्रमाणान्नावातः॥

मह.
३३७

प्राजापत्यस्वरूपे ह्यष्टप्रकरणेन ध्यायि ॥ गोदानमंत्रस्तु ह्यष्टपत्रमप्यधत्ते ॥ ॥ इ
ति गुदरोगहरं ॥ ॥ अथ शो रोगहरं ॥ कर्मविपाकसमुच्चये ॥ इत्याद्यवेतनमो ध्येमा
रामापिचवेतनं ॥ १ ॥ अध्यापयेच्च जुहुयात्तजपेकाशुशो मुनो न वेत् ॥ तन्निरुत्ते
प्रकुर्वीत ह्यष्टचैवाति ह्यष्टकं ॥ चाश्रमगतं च वृत्तया जपेत्सक्तं च पौरुषेण यत्न
युतं च विष्णु रुदमं च जपेत्तथा ॥ तामग्निवर्णमिति च जपेत्सक्तं समाहितं ॥ हिरण्यं
सघृतं तद्यच्छ्रेत्रियायुक्तं विनेदत्वाद्यवेत्तनमित्यादि ॥ न तका ध्यायी न तका
ध्यापकश्चेत्यर्थः ॥ यश्च शस्त्रविहितं त्विगदक्षिणादिव्यतिरेकेण स्वपरिकल्पि
तः ॥ तन्निगृहीत्वा परार्थं जुहुयात्तजपेकाशुशो रोगमुनो न वेदित्यर्थः ॥ ह्यष्टदि
स्वरूपाणि ह्यष्टप्रकरणे परिज्ञायां बोधव्यानि ॥ पौरुषं पुरुषसूक्तं अस्मिन्
पारिपरिज्ञायां पुरुषसूक्तविधाने गणहोमप्रकरणे च प्रदर्शितं ॥ उद्यन्त

३३७

युश्च स तत्रैव रोगप्रतिमारानविधौ विष्णु रुदमस्तोत्रमपि परिज्ञायां मेव ॥ ता
मग्निवर्णमित्यस्मत्पादिस्रीस्तमस्कोटहरे निरूपितं पुरुषसूक्तादीनां सर्व
माजपेत्संख्या व्याधितरतमज्ञावेनाशो न रस्य ह स्नाधिकानया शक्त्या पेक्षया श
तादिका वा कल्पनीया ॥ सहिरण्यघृतं दद्यादिति ॥ अज्ये हिरण्यनिक्षिप्याज्यावे
त्तं ह्यष्टादद्यादित्यर्थ आज्यावेत्तं मंत्रस्तु कटिभूजहरे रक्षितं ॥ तथा ओत्रि
मामं कुटु विने एकवर्षपर्यां प्रधनं दद्यात् ॥ अनेनैवा निप्रायेण ब्रह्मगीता सुव
चनं ॥ समाम्नातं ओत्रिमायस्यर्धेने च विशेषतः ॥ असाध्यव्याधिना यस्तो धनं
दद्यादिति श्रोतमिति ॥ ह्यष्टादीन्ते निव्याधिशक्त्या यनुसारेण व्यस्तानि वा योज्या
नि ॥ ॥ इत्यशो रोगहरं ॥ अथ शो रोगप्रसुर्वर्धधेनुदानं ॥ तत्र लिजयसनिदानं
॥ पश्यपुराणं ॥ अशो चान् गोवधान्मर्त्य इति ॥ अत्र प्रतीकारमाह ॥ बौधायनः ॥

महा.
३३८

सौवर्णांगं प्रकुर्वीत पलाधै केन वा पुनः॥ विनश्यायं न कुर्वीत चतुर्थांशेन तर्णिकं
॥ पलजल्लोप परिमाणमाप्रकरणे निरूपितं॥ तर्णिको वृत्तः॥ रत्नप्रंगी शैष्यरवुरी
नानावस्त्रैरलंकृतां महाणा मुपरिस्थाप्य नवधान्यानि विन्यसेत्॥ होमस्तु पूर्वव
त्कार्ये गोविंदप्रीतये तथा॥ महाणा मुपरीति॥ नवग्रस्यापनाप्रदेशा उपरीत इत्य
र्थः॥ ऐतेन वृत्तमहमज्ञोपिकर्तव्य इत्युक्तं॥ नवति॥ च सपरिनाषां विशेषतो
निरूपितः॥ सुवर्णधेनोः पुरुतो नवधान्यानि नव संख्याकानि त्रीहिमवादीनि
सनि संवेत्तना न्येव विन्यसेत्॥ होमस्तु पूर्ववदिति॥ ग्रहमज्ञोक्त प्रकारेणाग्र
ह होमः॥ कार्य इत्यर्थः॥ गोविंदप्रीतये इति॥ सुवर्णगवी दानस्य गोविंदप्रीत्यर्थत्वा
त्तु देवो नापि होमस्य कर्तव्यता दर्शयति अस्मिन् होमे मंत्रान्द्रव्याणि च दर्श
यति॥ इदं विष्णुः विष्णोर्नुकमिति क्रमात्॥ समिदाज्यबहुत्वात् पूर्णा कुत्सं न नावहि॥ इ

३३८

इदं विष्णुरित्यस्यास्तु कृष्यादि नवग्रहमज्ञप्रकरणे दर्शितं॥ अतश्चिह्नविष्णोर्नुक
मित्यनयोस्तु नक्ता हरणे पालदाने॥ इदं विष्णुरित्यादयो मंत्राः॥ समिदादि होमे
षु क्रमेण नवति॥ होमे त्वन्यावक्रमः॥ समिध होमानंतरं च रुहोमः॥ होम संख्या
तु व्याधितारतम्येण एतन्नरशतादिकल्प्या॥ पूर्णा कुत्सं त इति॥ पूर्ण कुत्सं ते होमक
र्मणि निवृत्त इत्यर्थः॥ तत किं कुर्यादित्यत आह॥ अथ तस्तु ततो रोगी ब्राह्मणवेद
पारंगं॥ अथ हतौ प संपन्न कुलीने धर्मवाहिनः॥ रथज्ञानोप संपन्न मनुवैग करं
नृणां नक्षत्रास्वयं समानी मपूजयेत्सीति पूर्वकं॥ अंगुलीयक वस्त्राधिरूपान्छ
त्र केरपि॥ मंत्रेणानेन तस्मै तादृश्या रोगी यतात्मवान्॥ गोविंदे मनुसा ध्यामन् ग
वामध्ये स्थितं पुनः॥ मंत्रेणानेन गोविं ग गोपी जन वृत्तनेति वक्ष्यमाणेन॥ अधु
ना गोविंद ध्यानश्लोक मानह॥ बर्हाणी उक संमुक्तं वेणुवादनतत्परं गोपीजनैः

महा-
३३८

परितुल्यं वसुधैव कुटुम्बकम् ॥ दानमंत्रमाह ॥ गोविंदगोपीजनवृद्धजेश कंसासु
रप्रतिदशे प्रवेद्य ॥ गोदानदत्तः कुरु मे दयालो अशो विना ह्यपितारिवर्ग ॥ दानेना
नेन नियतमशोनामतेस्तस्मात्कुर्वात्यनेन ह्यमासेत दर्शस ॥ ॥ इत्यशोघ्न
सुवर्षधेनुदानं ॥ ॥ अथ गुदरोगप्रतिमादानमशोरोगप्रतिमादानं च ॥ तत्र गुदरोग
प्रतिमालक्षणं तु त्रुक्तेषु तु रोगेषु कृत्वा पत्रं मृशूलरोगेषु कृत्वा पत्रं मृशूलरोगप्र
करणे कृत्वा विज्ञेयं ॥ अशोरोगप्रतिमालक्षणं तु कर्मविपाकसारं ॥ अशोरोगः क
शावक्रः खड्गचर्मजदुर्घटक ॥ उभयत्र पूजादीनिकर्तव्यताविशेषस्तु परिना
षायामातं को देवतातत्रेत्यादिनारोगप्रतिमादानविधायुदाहरितः ॥ ॥ इति गुदरो
गप्रतिमादानमशोरोगप्रतिमादानं च ॥ ॥ महासर्वारथ्ये महिते प्रबंधे मां धारणा
त्मजस्य ॥ सत्कर्मरत्नप्रकरेण पूर्णं ख्यातस्मिन् स्मिन् रातया तरंगः ॥ ॥ अथाति

३३९

साररोगहराणि ॥ कर्मविपाकसमुच्चये स्मार्त्तान्तिशमये यस्तु सो तिसारमुतो
न वेत् ॥ अग्निरग्नीत्येवं जप्त्वा दशं शं जुहुयात्तिलान् ॥ सर्पिषा चास्तुता नद्याधिर
त्पञ्चासणमवै ॥ स्मार्त्तान्तिरोपनाग्निं अतएवायं सादशाय श्वित्तै मासिकं क
र्त्तव्यं ॥ अग्निरग्नीताममवातरोगहरे ॥ प्रदर्शितं ॥ जपश्च व्याधितरमजावेन प्रति
दिनं यावद्गोपशं तपोत्तरशतमष्टोत्तरसहस्रं वा कर्मः ॥ अथ वा सुतमनोयुत
दयादिकं वा संकल्पः ॥ संकल्पपरिपूर्तिकर्त्तव्यः ॥ दशं शं होमं येषु मेव ॥ यद्यपि
प्रायशस्ति लहो मे न्यज्या रुतयो मंत्रा दष्टास्तथाप्यनुष्ठितं मंत्रेणैव होमस्य
न्यास्यत्वाग्निरग्नीत्येव होमं मंत्रं ॥ हिरण्यं च शक्नुवन्सारेण ॥ दद्यात् ॥ ॥ इ
त्यतिसाररोगहरं ॥ ॥ अथातिसाररोगहरवृत्तिमूर्तिदानं पदे ॥ अतीसारी सजव
तिमस्तेताग्निविनाशकः ॥ अत्र प्रतीकारे वै धामनीये ॥ सुवर्णं नाभ्यामेतत्तु

यात्रतिरुतिबुधः॥ वक्रैः शक्तनुसायेणपजेनार्धेनवापुनः वक्रिभूर्तिजस्तणोतुवि
तामण्णादिषु रश्मितं तस्याज्वालाकुलो रक्तचंद्रनेनविलेपितं॥ रक्तवस्त्रेणसंवा
तामेषस्योपरि संस्थितं रक्तमाल्यसुसहजं मुक्तादामपस्कृतं॥ कनकाचुलव
र्णाजोद्ग्रादशार्कनिजं मुनीं॥ ब्रह्मचर्याविते विप्रैक निषेवाग्निहोत्रिणि॥ अगु
जीयकवस्त्राद्यैर्नृपितेनो निवेदयेत्॥ मंत्रेणानेनविधिवत्॥ अग्निः प्रीत्यर्थमा
दतः॥ विप्रैक निषेवाग्निहोत्रिणि॥ अत्रक निषे इपरविजागः॥ अत्रक निषे ज्ये
ष्टे स्वाचारेपेतो उत्तम इति॥ क निषे इति परविजागे क निषे अरधेत रुण इति मा
वत्॥ एवं विधे विप्रैतां प्रतिमां निवेदयेत्॥ विदिष्टाय विप्राय दद्यादित्यर्थः॥ ए
नमेत्रमाह॥ अत्राग्निरीधस्त्वमतश्चरसि वै नृणां त्वं वेत्यप्राह्मणे पापमति सारं
विनाशाय॥ एवं हत्वा नरः॥ सम्यगतिसारं विपोहति॥ नीरुजः समुखी नित्यं दीर्घ

मायुश्च विंदति ॥ ॥ इत्यतिसारहरवक्रिमूर्तिदानं ॥ ॥ अथ श्रुता तप प्रोक्ता तिसारं
॥ स्त्री हंता चा तिसारी स्याद ॥ श्वस्थानोपमे दश ॥ दद्याच्च शर्कराधेनुं नो जयेच्च श
तं द्विजान् ॥ शर्कराधेनुविधिश्च राजयस्महरे दर्शितः ॥ ॥ इति श्रुता तप प्रोक्ता तिसारहरं ॥ ॥ अथ रक्ता तिसारहरं ॥ श्रुता तप प्रोक्ते ॥ दावाग्निदायकश्चैव रक्ता तीसा
रवान्नवेत् ॥ तेनोदपानं कर्त्तव्यं रोपणीयस्तथावटः ॥ उदपानमिति ॥ उदकं पी
यते स्मिति नि ॥ उदपानं कपोवा निपानं वा प्रपावा ॥ ॥ इति रक्ता तिसारमिहरं ॥ ॥
अथ ग्रहणी रोगहरं ॥ ॥ कर्मविपाक संग्रहे ॥ अनन्यगति कार्यामडुं शंकारां वि
ना परित्यजति यः सोऽथ ग्रहणी रोगवान्नवेत् शिवसंकल्पसूक्तस्य जपस्यान्नत्र
शांतये ॥ ॥ अथैतन्नरसहस्रं हि हिरण्यं च तथा मधु ॥ दद्याद्वित्तानुसारेण सौरमंत्र
जपस्तथा ॥ शिवसंकल्पसूक्तस्य चाष्टाद्विधा नैगन्या सप्तस्ता वै दर्शितं ॥

महा.
३४९

॥ अष्टोत्तरसहस्रं सित्तपुलस्तं व्याधितरतमत्तावेसहस्रादप्यधिकं विगुणारिकं
कल्प्यसौरमंत्रउद्यं नद्यरचः ॥ अस्य त्वार्पादिपरिज्ञापामोरोगप्रतिमादानविधा
बुद्धिरितं ॥ अत्रापि जपसंख्यापूर्ववदेन केवलं शिवसंकल्पादिजपरावअपितु धे
नुमपि दद्यात्तद्वित्ताह ॥ अत्रापि जपसंख्यापूर्ववदेन केवलं शिवसं ॥ धे
नुसुलस्तं दद्यात्तान्नरणा संसुता ॥ पयस्विनीगुणोपेता ब्राह्मणमकुटिबिने ॥
॥ वत्सामरणसुसुता वत्सेन आनरणे न मुक्ता ॥ ॥ इति ग्रहणो रोगहरं ॥ ॥ अथ
ग्रहणहरधेनुदानं ॥ पयपुराणे ॥ ग्रहणवानपयहेति निदानमनिहितं ॥ अत्र
गौतमो निष्कृतिमाह ॥ धेनुपयस्विनी दद्याच्च राजरणा नृपिता ॥ हेमचंद्रो गीतपुस्तक
रावा सो निर्वर्षितं नरः ॥ नवधानैः समा युक्ता मेकैकं शोणपंचकं ॥ नवधानानि
ब्राह्मिवादीति देशकालोचितानि धान्यपरिमाणं दत्तं तमेकैकमित्यादित्यादि

३४९

नासहिष्णुता दद्यात् ॥ ब्राह्मणमकुटिबिने ॥ अजो लुपाय रंता मधर्मज्ञामवि
शेषतः ॥ हेमचंद्रो पूर्ववत्कुर्वांसमिदं जपचरुत्करं ॥ सहिरं पमिति क्रियाविशेष
णं दत्तितां यं यथाशक्ता सुवर्णं दद्यादित्यर्थः ॥ पूर्ववदिति ॥ रूप्यरुषदानवदित्क
कं ॥ हेमाद्रौ अत्रायमनिप्रायः ॥ तत्र यथास्वयं शोक्तविधिना शिष्यापनं समिधो
मानंतरंतु हेमरावमत्रापि सर्वकार्यमिति यद्यपि तत्रा हेममंत्रारौद्रास्तथाप्य
त्रा वैष्णवास्वस्वशाखोक्ता द्रष्टव्याः ॥ तत्रेदं विस्मुरिति मंत्राः ॥ कृष्णा उ हेमं प्रकर
णं दत्तिताः ॥ अत विस्मुरिस्मोर्नुक्रमिति दौ मंत्रौ नक्तं धरुणो पालदाने दत्तिताः ॥ त
त्र यो मंत्राः समिधं वाज्यं हेमं पुष्पं मेण आद्याः ॥ अत्र च वैष्णवं मंत्रं ग्रहणे अयं
हेतुः ॥ देवकीपुत्रेत्यादिनादानमंत्रेण विष्णो देवतात्वप्रतीतिः ॥ तथा चाचार्यैर्मंत्र
वर्णिकी देवता जरावतीत्कं ॥ तद्विधेन चतुर्धा वामं त्रवर्त्तं न चेष्यते देवता संग

महा.
३४२

निसृजतुर्बलं च परं परमिति होम संख्या प्रत्येक मष्टे नंतरा तादिका राक्षसा धनुसा
रिणा कल्यात स्मै कृतवने दद्यात्पूजिता या गुलीयकैः ॥ गोकुलं विष्णु रूपाय मंत्रेण
नेन रोग वा वान् ॥ मंत्रमाह ॥ देवकी पुत्र चारु रं कं सारिष् विनाशन ॥ नाशाय ग्रह
णी कृष्ण गोपी जन मनोभवः ॥ कृतं नानेन हानेन न जग्रहणी शान्ति एव तितस्मादेन
तु कर्तव्यं ग्रहणी रोगिणस्तदा ॥ इति ग्रहणी हर धेनु हाने ॥ अथानिसार रोगे धि
त्क पत्रक म्पूज रोग हर प्रतिमा हाने च ॥ तत्रा तिसार प्रतिमा लक्षणं त्वनुक्तेषु
तुरो धिक् पत्रक म्पूज हर प्रकरणे क्व विज्ञेयं ॥ उज मंत्रे व्यता कला पस्तु परि
जाया मारोग प्रतिमा हान विधा वातं को देवता तत्रे त्यादि नानिरूपितः ॥ इत्यति
सार हाने ॥ ग्रहणी प्रतिमा हाने च ॥ महात्मा वारव्ये महिते प्रबंधे ॥ अतुस्त्रिंशत्
रगः ॥ अथ पाद रोग हरणि ॥ तत्र खंड त्व हरं स्तरं स्तरं धपा ह हरत्वं च शा ता त

३४२

प्रोक्ते ॥ हरिणा निहते खं जः शृंगास्ते धपादकः ॥ अथ स्तेन प्रदातव्यः सौवर्से नि
ष्क सस्मितः ॥ निष्क लक्षणं परिमाणं प्रकरणे द्रष्टव्यं ॥ निष्क परिमितेन सुवर्सेना
थ कारयित्वा ध्विन मंत्रेण ध्वज पित्वा श्रोत्रि माय ब्राह्मणाय दद्यादित्यर्थः ॥ अ
ध्विनो देवता गायत्री छंदः ॥ विहिता ये विनियोगः ॥ अध्विना मज्ज शरीरिषो इव त्याणा
मुज स्पती ॥ पुरुजुजा च न स्पते ॥ अध्विना पुरुद ससान रीश वीरमाधिया ॥ धि
स्मवन नतंगिरः ॥ दस्मा मुवा कवः सुताना सत्या हक्त बर्हितः ॥ आयात रुद्रवर्निना
॥ उपलक्षणमेव त्व ॥ अतः अध्विनी प्रकाशका स्व स्वरा षोक्ता मंत्रा आस्थाः ॥ अध्वर
न मंत्रस्तु नवग्रह मंत्र करणे दर्शितः ॥ इति खं ज त्व हरं ॥ स्वप्न पाद त्व हरत्वं च ॥
अथ वक्र पाद त्व हरं ॥ शा ता त पत्रोक्ते ॥ जाम ते वक्र पादस्तु निहतं मुनिमान
नवः ॥ निष्क त्रयमिदं दद्यात्स सौवर्से विप्रुधये ॥ सुवर्णं विप्रुधये इति अधि पाठ

महा.
३४३

॥ अस्मिन्नावे सुवर्त्मनि कत्रयस्यैव दानं ॥ निष्कलक्षणां तु परिमारा प्रकरणेन ध्या
मिप्रथमपाठे तु सौवर्त्ममिति तद्विधितम् अवगच्छन्निष्कत्रयपरिमितसुवर्त्मनिर्मितं ध्यानं
देवभुक्ताः सरमाप्रकाराकैर्मन्त्रैः संपूज्य ब्राह्मणाय दद्यात् ॥ इदं स्पृष्ट्वा रिति
सरमाप्रकारपणोक्तं ताराकृषिः सरमा देवता त्रिष्टुप्छन्दः ॥ सरमा पूजामावि
नियोगः ॥ इदं स्पृष्ट्वा उषिता चरामि मह इच्छन्ती पणयो निधीन्वः ॥ अतिघरो नि
मसातन्नन्नातकप्रारसयो अतरय पांसि ॥ अन्ते पिस्वस्वशरवोक्ता सरमा दिदे
वम्वाप्रकाराकामन्त्रायाः ॥ ॥ इति वक्रपादत्वहरं ॥ अथाधिकां गहरं ॥ शत
तपप्रोक्ते ॥ अजाया निघातने चैव अधिकां गः प्रजामते ॥ अजातेन प्ररातव्या वि
चित्रवसना विना अजायाः प्राजापत्यत्वात् प्राजापतिं तत्प्राजापतिं तत्प्राकाराकमन्त्रे
ण संपूज्य प्राजापत्युद्देशेन तामजायया शक्तिरुतिरा न्वितो ब्राह्मणाय दद्यात् ॥

३४३

प्राजापतेन त्वदस्तादय प्राजापतिप्रकाराकामन्त्रानवग्रहमन्त्रप्रकरणेषु दर्शि
ताः ॥ अजादानमन्त्रोपितत्रैव दर्शितः ॥ अथ पादरोगहरं ॥ शततपप्रोक्ते ॥ मार्ग
हापादरोगी स्यादश्च दानं समाचरेत् ॥ तत्रापि खजत्वहरोक्तप्रकारेणाश्विनोः पू
जा कृत्वा ब्राह्मणाय दद्यात् ॥ अयं तु विशेषः ॥ तत्र सौवर्त्मश्चेष्टिनी पूजा अ
त्र तु अक्षतपूजा दिष्टिनावा स पूजयेदिति ॥ ॥ इति पादरोगहरं ॥ ब्रह्मगीता
सुपतितेन तु संपर्के च लोका व्याधिः ॥ माननवेत् ॥ गोमूत्रमावकाहारो मासाधेन
तु मुध्यति ॥ सहिराप्येतदद्यात्मापस्य तु विमुध्यमेघावकस्मिन्नतस्वरूपक ॥
छप्रकरणे निरूपितं ॥ एतदानमन्त्रस्तु प्रायश्चित्तोपक्रमपधत्तौ दर्शितः ॥
विशेषानरमाह ॥ जामते यदि तत्रापि रुमिन्नस विरावरः ॥ प्रतिरूपं प्रदद्याद्
रोगशान्त्यर्थमात्मनः ॥ आत्मनो रोगशान्त्यर्थं व्याधिप्रतिमारूपं प्रतिमां दद्यादि

महा.
३४४

त्यर्थः॥प्रतिमानक्षणां प्रकणेत्रे निधास्यते॥ इति वत्सीकरोगहरं॥ ॥ अथ प्रकातरोग
श्रीपदरोगहरं॥ कर्मविपाकसंग्रहे॥ स्वगोत्रस्याग्निगमनात् श्रीपदी जायते नरः॥ यो
न्यामसकृत् सवतितत्र चांशायणं चरेत्॥ मासं पयो व्रतं चैव न॥ स्नादोगदिमुच्य
ते॥ स्वगोत्रस्येव तत्र लिंगमविविक्तं॥ यो निराश्वेन च मैथुनसाधनमिंद्रियं लस्यते
॥ अथ स्त्रीपुंसयो रूजयोरपि॥ रोगितोरेते कर्मरोगहरं नवेति॥ चांशायणं पायो ह
तयोर्लक्षणां लक्ष्म प्रकरणेन्यध्यायि॥ ॥ इति श्रीपदरोगहरं॥ ॥ अथ श्रीपदरोगप्र
तिमादानं॥ ॥ एतत्तत्राक्षरं च॥ कर्मविपाकसारे॥ ॥ श्रीपदः स्निग्धकंठः पततत्तर
धनुर्वरः॥ इति कर्तव्यताविशेषस्तु परिचायां रोगप्रतिमाहावातं कोरेवतानत्रे
त्यादिना निरूपितः॥ ॥ इति श्रीपदरोगप्रतिमादानं॥ ॥ अथ पदरोगप्रतिमादानं॥ ए
तत्तत्राक्षरं धनुक्ते पुरोगधित्यादिना पूज्यरोगहरप्रकरणेन क्तमेवात्रापि द्रष्टव्यं॥

३४४

॥ पूजादीतिकर्तव्यतानुपरिचायां रोगे प्रतिमादानविधावातं कोरेवतानत्रेत्या
दिना निरूपितः॥ इति पदरोगप्रतिमादानं॥ ॥ महात्मनो वारव्ये महिते प्रबंधे माधा
रनाम्नो मदनात्मजस्य॥ सत्कर्मरत्नौद्युचितोत्रपंचस्त्रिंशस्तरंगेयुमगदगाधः॥
॥ ॥ अथ त्वग्दोषहराणि॥ ॥ कर्मविपाकसमुच्चये॥ पुरुषनाथतेत्यर्थं सत्वरोषयु
तो नवेत्॥ चांशायणं त्रयं कुर्यात्प्रदद्यादौषधानि च॥ वैद्यकोक्तानि विप्राय शक्त्वा
ब्राह्मणो जनेन वैद्यशक्त्वा क्त्वा निषधनिचक्रमहाराणि॥ चांशायणं स्वरूपं
लक्ष्म प्रकरणेन निरूपितं॥ ॥ इति त्वग्दोषहरं॥ ॥ अथ दुःशर्मत्वहरं॥ ॥ कर्मविपा
कसंग्रहे॥ गुरुतत्त्वगदोषाच्च गवि मैथुनदोषतः॥ दुःशर्मस्मादसौ कुर्याद्गु
रुतत्वातिदेशतः॥ प्रायश्चित्तं तथा प्रोक्तं ततो दोषात्प्रमुच्यते॥ गुरुतत्वातिदेश
तः॥ प्रायश्चित्तं कुर्यादित्यन्वयः॥ षड्वर्षिकं कुर्यादित्यर्थः॥ व्याधिगुरुत्वे

महा.
२४५

सकारणस्यापि पापस्यान्यासादिना गुरुत्वावगते ॥ पूर्वार्धे द्वादशावधि कर्तव्यं
॥ कर्मस्य व्याधेर्गुरुत्वेन कारणस्यापि पापस्यान्यासादिना गुरुत्वावगतेः प्रा
मश्रितोपक्रमप्रकारस्तु प्रामश्रितोपक्रमपद्धतौ निरूपितः ॥ ॥ इति दुश्च
र्मत्वहरं ॥ ॥ अथ पामहरं ॥ ॥ कर्मविपाकसंग्रहे ॥ अनुत्पत्तिमोक्षेषां विषया
न्मूर्धजनि ॥ सपामान्मवस्तवस्त्ववतिशोणितं सपमं तन्निवृत्त्यर्थं सुपवासत्रत्र
पंनवेत् ॥ नोजयेच्च द्विजान् ॥ दानानपंचाशं सख्यमावितान् ॥ अन्नपि व्याधि
गुलमुजावेन नृनाधिकजावः परीकल्पनीयः ॥ अनुत्पत्तिं विनाशनमपहारे
वा ॥ विषयाः स्तब्धं दानानुत्पत्तिना दयः ॥ ॥ इति पामहरं ॥ ॥ अथ रहुं हरोमामहे
श्वरदानं ॥ ॥ बोधायनः ॥ ॥ ब्राह्मणानथमोहिंस्याद्दुरोगी नवेन्नरः ॥ तस्योपशम
नं वक्ष्यसुवर्त्सेन तु कारयेत् ॥ हिंस्यात्पीडयेत् ॥ सुवर्त्साः षोडशमाषान्मकः ॥ मा

३४५

खप्रमाणं च परिमाणप्रकरणेन धामि ॥ सुवर्णार्धेन वा कुर्म्यात्मा देनाप्यथवा
पुनः ॥ उमामाहेश्वरं रूपं हृषणाधिष्ठितं परं ॥ चतुर्भुजं तु द्विभुजामुमां कुर्मा
द्विचक्ष्णः एकवक्त्रो नवेत्तत्र त्रिनेत्रश्च महानुजः ॥ अक्षमालात्रिभूलं च न स्पृ
क्ष्णहस्तमोः ॥ देवीं पृथगतस्त्वेको वरदश्चापरः करः ॥ वामोऽंगगता देवाश्चि व
ष्टैकपाणि कावृषणोरूप्यतः कार्यो घोरमालं कृतनो नवेत् ॥ रूप्यतः सूप्येण सुव
क्त्रा विचक्ष्णाय नृकुर्वीत कुर्वमो निष्कलं नवेत् ॥ तस्मिन्नारोप्य देवेशमुममासहि
तं प्रभुं वस्त्रमाल्यैस्तथा गंधैर्मूलमंत्रैरापूजयेत् ॥ मूलमन्त्रः सैव पंचाक्षरः स
च मूलरोगहरत्रिभूलदाने दक्षितः ॥ हामैरुद्रगामत्रीमंत्रश्च रुद्रगामत्री सर्वेति
विनिश्चित इत्यग्रे ब्रह्ममाणत्वात् सर्वत्रैति सर्वशेषस्य पूजा व्यतिरिक्तो होमविष
यः ॥ अथवा मूलमन्त्रो रुद्रगामत्री ॥ अतः सर्वत्र पूजादावपि वित्येनागता वंजते

माहा.
३४६

॥ मनो होमविकल्पेन मंत्रविधास्यते ॥ पूजानंतरं कर्त्तव्यमाह ॥ ततो ब्राह्मणमाहूय
हरिं धर्मकोविदं ॥ अत एव नोपनेशं तं चैवात्मनं ॥ वस्त्रागुलीयकैस्तस्य पूजान
त्मा प्रकल्पयेत् ॥ होमं च कारयेत्तेन समिदाज्यतिलैरपि मंत्रैश्च रुद्रगायत्रीस
र्वत्रेति विनिश्चयः ॥ रुद्रगायत्रीलिंगपुराणेति हिना ॥ सर्वेश्वराय विद्महे मूल
हस्ताय धीमहितनो रुद्रः प्रचोदसात ॥ आस्थाः श्रीवेदव्योमरूषिः ॥ श्रीरुद्रो देव
तागायत्री छंदः ॥ विहितार्थे विनियोगः ॥ एवंतु रुद्रगायत्रीपूजाया होमे च सर्वत्र
विमुज्य समिदाज्यतिलहोमेण मंत्रांतराण्यपि विकल्पेन विनियुक्तो मन्वाद्यंके
नैव समिधो जुहुयात्तु धीः ॥ कहुशयेण तिमंत्रेण जुहुमा राज्यमीदतः तिला
श्च मूलमंत्रेणैव मंत्रक्रमो न वेत् ॥ होमसंख्याप्रत्येकमुपान्तरशतं ॥ अथ क
मंत्रस्याप्युक्तद्वारहरेरिति ॥ कहुशयेत्यस्याः काव रूषिः ॥ रुद्रो देवतागायत्री

३४६

छंदः ॥ आज्यहोमे विनियोगः ॥ कहुशयप्रचेतसेमीलुष्टमायतव्यसेवोचेमशं
तमहरे ॥ मूलमंत्रपंचाक्षरो वा रुद्रगायत्री वा होमानंतरं कर्त्तव्यमाह ॥ तथा ब्रह्मो
दासनां ते मिथुनं ब्राह्मणाय नु ॥ वृषजोपरिवित्य संतन्यानु विनिवेदयेत् ॥ मंत्रेण
नेन विधिवद्दुरोगा जितात्मवत् ॥ ब्राह्मो दासनामस्वर्गसोक्तप्रकारेण ब्रह्मणेय
त्विजो विसर्जनं ॥ मिथुनमुमामहेश्वरात्मकं ॥ दानमामंत्रमाह ॥ कैलारावासी जगवा
नुमया सहितः परः ॥ त्रिनेश्वरो ह दुर्गमायुष्यपोहतु ॥ तत्तश्च ब्राह्मणान्सम्यक्
प्रणिपत्य क्षमापयेत् ॥ ब्राह्मणं नृजो जमेच्च पिस्वयं जुजीत वाग्यतः ॥ एवं दत्त्वा महा
दानं दूरं रोगात्प्रमुच्यते ॥ इति दूरहरोमामहेश्वरदानं ॥ अथ लूतकिं न्वहरं हं रं
ता तप प्रोक्ते ॥ गोत्रहा लूतकी चैव प्राजापत्यशतं चरेत् ॥ व्रतां ते मेदिनीं दद्यात्पुण्या
चैव चारतं ॥ नृमेरनावे मेदिनी प्रतिनिधित्वेन गणपयस्विनी मलंकृता दद्यात् ॥ गोदानमे

महा.
३४७

नस्तु नवमयज्ञप्रकरणे हरितः॥ प्राजापत्यलक्षणं कृच्छ्रप्रकरणे तिहितं॥ नारतप्र
वणप्रकारस्तु महा नारतैव हरितः॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि यानि देयानि नारत॥ वा
च्यमाने तु विप्रेभ्यो राज्ञ्यनृपवर्णि। स्वस्तिवाच्यविधानादौ ततः कार्यं प्रवर्तते॥ समा
प्रेषवर्णिततः स्वशक्त्या तर्पयेद्विजान्॥ आदौ तु वाचकं पूज्य रसंगंधसमन्वितं। वि
धिवज्जो जमे प्राजन्मधुपायसमुत्तमं॥ ततो मूलफलप्रांमपायसं मधुसर्पिषा॥ आ
स्ती किं जमे प्राज्ञे दद्याच्चैव गुणैरन॥ स्वस्तिवाच्येत्यादिविधिविधानं पुराणपाठः॥
तस्मादौ स्वस्तिवाच्यस्वर्गलोक्तप्रकारेण स्वस्तिवाचने विधाय ततस्तदनंतरं कार्यं
कृतं सकृच्च दत्तवस्तु तावज्जालकादि निवरणरूपं कार्यं प्रवर्तते॥ ततः पुराणपा
ठ इति॥ एतच्च सर्वपुराणसाधारणं तथा समाप्ता ब्राह्मण नोजस्य शक्त्या पुराणपाठ
कपूजा च सर्वपुराणसाधारणं आदौ तु वाचकं पूज्येति॥ समाप्तं नंतरमादौ प्रथम

३४७

तो वाचकं पात्रप्रवक्तारं संपूज्य पश्चान्नदम्यव्यातारं पूजयित्वा तत ईशं विजान्तर्प
येत्तुक्तप्रकारेण पूजयेज्जो जमेत्यर्थः॥ आस्तीक इति पूर्वोक्तमधुपायसायास्तीके दद्या
दित्यन्वयः॥ आस्तिक इत्यत्र कवचनमविवक्षितं। प्राज्ञविद्यासंज्ञाप्येकत्वमविवक्षि
ता एवमादिपर्वण्यनिधाय सत्तापवादि क्रमेणाह अथ धूपैश्च दामैश्च मोदकैश्च
समन्वितं॥ सत्तापवर्णिराजेन्द्रविष्णु नोजयेद्विजान् दहविष्य ब्रीहि गोधूम मुद्ग उ
ग्धपायसायसादि॥ आरण्यकैस्तर्पयेच्च द्विजो नमान्॥ आरण्यपूर्वमासाद्य ज
लकुलान् प्रदापयेत्ततर्पणानि सुरव्यानि धाम्मूलपलानि च॥ तर्पणानि स्तकचं
दन प्राज्ञा स्वर्जरादानि सर्वगुणोपेतं विप्रेभ्यो न प्रदापयेत्॥ विशदपर्वणितथा
वाससा विविधानि च॥ तथेत्यनेन ब्राह्मण नोजनमुक्तं ते॥ उद्योगनरतश्रेष्ठ
सर्वकामसमन्वितं॥ नोजनं नोजयेद्विजान् गंधरत्नकृतान् नीष्मपर्वणिराजेन्द्रहस्ता

महा.
३४८

दानमनुत्तमं॥ अत्रुत्तमं रां गोरा नादि॥ ततः पर्वणि गुरो पे तं म नं दद्यात्सु संस्क
तं॥ शान्तिपर्वण्यपि तथा नो जनं सार्वकामिकं॥ तथा आ मणि वा सां जो रा पर्वणि
विप्रे नो नो जनं परमा चिं तां॥ शराश्च दे मा रा जेंद्र चा फान्य ५ सिव रास्तथा॥ कर्त्ता
पर्वणि रा जेंद्र मो ह कै संगु डो ह नैः॥ पितथा नो जनं सार्वकामिकं॥ विप्रे न्यः संस्क
त सम्प दद्यात्सं य त मान सः॥ शान्य पर्वणि रा जेंद्र मो ह कै संगु डो ह नं॥ स धू पे
स्तर्पणैश्चैव सर्वमन्नं प्रदापयेत्॥ गदा पर्वण्यपि तथा मुद्र मिश्रं प्रदापयेत्
॥ स्त्री पर्वणि तथार नैस्तर्पयेद्विधिविज्ञान्॥ ततः पर्वगुरो पे तं म नं दद्यात्सु
संस्कृतं॥ शान्तिपर्वण्यपि तथा नो जनं सार्वकामिकं॥ तथा आ मणि वा सां सि ह
विषा नो जनयेद्विज्ञान्॥ अग्न मणि वा सां सि द द्या दित्यर्थः॥ मौ रा ले सार्व गु
णिक गंध मात्मा नु ले प नं॥ हरि वं शो तथा पार्थ पा य संचारु नो जने॥ पारणे पा

३४८

गो राज न्यथा वृद्ध रतर्षज॥ पारणे पारण त इति॥ इतर पर्व पारामणे पा रा यणे पा वे य
था व त पूर्वोक्त प्रकारेण वस्त्रालंकार नो जना दिनि र्घया त्त्वा पूजयेदित्यर्थः॥ स
माप्यप्रयतः सिंह तां शस्त्र को विरः॥ मुने दे शो निवेश्य वा हौ मैर्वस्त्र॥ स्त्रनिः सं वृ
तां॥ मुक्ता वर धरस्तत्र मुचि र्त्वा स्व ले कृतः॥ अर्चयेत्तु यथा त्या मं गंध मात्यैः प
थ कृ पथ क॥ सहिता पुस्तत्र प्रयतः सुसमाहितः॥ न ह्ये नो जैश्च पू षैश्च कौ तु कै
र्वि विधैश्च नैः॥ हिरण्यं च सुवर्णं च दक्षिणं तत्र दापयेत्॥ पू षै रपू षैः कौ त कै गी त
न त्या दिनिः सुवर्णं चो उत्रा मायात्मकं॥ एतच्च पुराणं प्रा वयितु र्दक्षिणं स्व रात्मा
नुसारेण हिरण्यं तस्मा दमे न्यश्च दक्षिणं दद्यात्॥ देवता की र्तयेत्सर्वानर नाराय
ण तथा॥ ततो गंधैश्च मात्यैश्च स्व ले कृत्य विजो तमान्॥ तर्पयेद्वि विधैः कामै भा
न्य रत्ना धिकैः॥ स्तथा॥ नुक्त वस्तु विप्रेषु मथा व क्त्वा प्र वाचयेत्॥ वाञ्छ कं नर त श्रेष्ठ

महा
३४८

जो जयितो स्वलेकने॥ ब्राह्मणे पुत्रसन्नेषु प्रसन्नास्मस्यैवताः॥ वांके पचरितु॥
मुना श्रीतिरनुत्तमातनो विकरणं कार्यं संहितानां नरतर्पणः॥ नुक्त वस्तु विप्रैश्चित्ता
रस्यवतो विवरणं कार्यं संहितानां नरतर्पणः॥ इत्यनेन पुराणोपक्रमप्रकाशे हि
नः॥ इतरत्तुस्तक पूजायुपक्रमोपसंहारयोर्मध्योचितं योज्यं॥ इतिहासमस्तु
त्वामथावदनु पूर्वशः॥ समतात्मासु चिन्तित्वा पारंगत्वा तु नारते तेषां आधानि दे
यानि श्रुत्वा श्रुत्वा तु नारतः॥ हे प्रो आधानि देयानि श्रुत्वा अध्यायी मंत इति आधा
नितानि च तत्तत्सर्वं प्रक्रमे समाप्नोच पूर्वप्रदर्शितानि॥ ब्राह्मणे त्वो मथाशक्तिन
त्वा च नरतर्पणः॥ महाराजानि देयानि विविधानि च॥ नरणां निविचित्राणि नृमि
वांसां सिकांचनं॥ बाहूनि च देयानि दद्यान्मत्ताश्च वारणां यमनं शिविकांचनं
स्पर्शनाश्च दनाश्च लेकताः॥ मधुहं देवं किंचि किंचि दस्मिन् हृदयसु॥ तन्न देवं

३४९

विजातिज्य आत्मदाश्च स नवः॥ अध्यापयामास दद्यात्क्रमशः पारंगः॥ आत्म
दासाश्च स नव इति॥ एतच्च कैः मुनिः कल्पयेत् नरवस्तुनं॥ कुटुंबाविरोधेन देयत्व
प्रतिपादनार्थं॥ नत्वात्मसन्ने देयत्वप्रतिपादनार्थं॥ अथ वात्मातः करणं चित्ता
स्पर्शनमवचनं॥ दासाश्च स नवः॥ पुत्रसंरामा इत्यर्थः॥ शक्तितस्तन्मना ज्ञत्वा
सुश्रुतश्च विमत्सरः॥ एवं करोति यो विद्वान्दापर्वप्रतिष्ठितं॥ सर्वमस्तफलं प्राप्स्य
देवैः सह मोदते मय्यानेन प्रकारेण नारतं आवयेन्नरः॥ तथात्मादानमाहात्म्याले
का बुधुरतिस्त्वसौ॥ ज्ञेयं कां नृणां दिकं लोकान्॥ उच्चरति आत्मसात् करोतीत्यर्थः॥
॥ इति नारत हरि वंशे नर पुराणानां च श्रवणविधिः॥ इति नृत कित्त्व हरः॥
अथ वर्वरंगत्वं हरं॥ ज्ञाता तप प्रोक्ते॥ लोह हारी च पुरुषो ज वेदैव वर्वरंगकः॥
लोह पलश तं दद्यात्पुष्पस तु वासरं॥ पलस्वरूपं परिमाणं प्रकरणं प्यनिधा

महा
३५०

मि॥ लोहदाने वसुनवमहमज्ञप्रकरणे॥ ॥ इतिवर्बरांगत्वहरं॥ ॥ अथ कृष्णांगे
स्तांगत्वहरं॥ ॥ शतातपप्रोक्ते॥ कारुकाणां वधे कृष्णो रूक्षश्चांगे प्रजायते॥ ते
न तस्यापमुध्यं दद्यादैष्टुनं सितं॥ कारुकाः शिल्पिनः वषट्पदानमंत्रो नवमह
मुज्ञे प्रकरणे दर्शितः॥ ॥ इति कृष्णांगत्वहरं॥ ॥ अथ कंडूतिरोगहरं॥ ॥ शतातपप्रो
क्ते॥ ॥ तैलचौयेणानवतिनरः कंडूयनसदा॥ उपोष्यसाविपिप्रायदद्यान्नैलघटकुं॥
॥ ॥ इति कंडूतिरोगहरं॥ ॥ अथ शीर्षांगत्वहरं॥ ॥ शतातपप्रोक्ते॥ वस्त्रहारीच
शीर्षांगः संप्रदद्यात्सुरो नना हेमनिष्कत्रयमितं वस्त्रमुग्मं विजातये॥ हेमनि
ष्कत्रयं वस्त्रमुग्मं च दद्यादित्यर्थः॥ निष्कस्वरूपं परिमाणं प्रकरणे दर्शितं॥ वस्त्र
मुग्मं पीतवस्त्रं दानमंत्रे तादृशं लिङ्गं दर्शनात्॥ हिरण्यदानमंत्रो नवमहमज्ञप्रक
रणे वर्णितः॥ वस्त्रदानमंत्रः॥ माह॥ पीतवस्त्रमुग्मं यस्मादासु देवस्य वत्सजं॥ प्रदा

३५०

नात्तस्मै विष्णोः अतः शान्तिं प्रयच्छ मे सहस्रमनि व्याहारा सुवर्त्ममपि वासुदेव
प्रीत्यर्थं मे वदयात्॥ ॥ इति शीर्षांगत्वहरं॥ ॥ अथ द्रुमं डलहरं॥ ॥ शतातपप्रोक्ते॥
स्वाम्यंगता निगमने जायते द्रुमं डल॥ कृत्वा लोहमयी धेनुं पलषष्टिप्रमाणतः॥ क
र्मां स नारतमुक्ता सप्तधान्यसंमविता॥ दद्याद्विप्राय विदुषे पापं मक्षामतामिति॥
ज्वरस्वरूपं च परिमाणं प्रकरणे निरूपितं॥ अत्र यद्यपि सामान्यतः पापं मे क्षीयता
मिक्तं तथापि द्रुमं डलं निदानं तत्पापं तत्पापकार्यं न तो रोगो वा क्षीयतामिक्तं वा
यं कर्मासादि संमविता॥ लोहमयी धेनुं दद्यात्॥ ॥ इति द्रुमं डलहरं॥ ॥ अथ गज
चर्मत्वहरं॥ ॥ शतातपप्रोक्ते॥ विश्वस्तनार्थागमने गजचर्मं प्रजायते॥ तस्यापस्य
विनाशाय प्रायश्चित्तं विधीयते॥ विश्वस्तनार्थागमने गुरुतल्पकप्रायश्चित्तानि
ने शतपहाषिकं प्रायश्चित्तं कर्तव्यं॥ प्रायश्चित्तशब्देन निष्कृतिरिति धीयते॥ सा

३५१
३५१

चरुहृदि रूपादानरूपाचतुर्नममपि प्रायश्चित्तशब्देनोपात्तं ॥ तत्रैवाधियुक्तं
मुनावेनदयोः समुच्चयो विकल्पश्चावगत्याः ॥ प्राजापत्यस्वरूपं कृत्वा प्रकरणेन
रूपितं ॥ प्रायश्चित्तोपक्रमप्रकारस्तु प्रायश्चित्तोपक्रमपद्धतौ दर्शितः ॥ एवं प्राजा
पत्यादिरूपां निष्कृतिं तात्पर्यतो निधाय तद्विचित्रं दर्शयति ॥ कृत्वा रूपमधी
तु निष्कृतिं सख्यया ॥ पूर्वोपस्करसंयुक्तां छत्राधानं संयुतां ॥ दद्यादिप्राय
विधिवत्तद्विधौ मंत्रमुदीरयेत् ॥ सर्वोपस्करसंयुतामिति ॥ सुवर्णं गार्ग्यमुपस्कराः
ते च अहणी हरधेनुदाने दर्शिताः ॥ अथान्योपस्करास्तमारगहरप्रकरणेणो
द्धृत्वा दिवि धिपु दर्शिताः ॥ मध्यमुपस्करे सुवर्णं पुराणमपि पुराणाने ॥ तथापि
धेनोरजमपीकृत्वा देवपुत्रानाखुराणामपि रजतमयत्वसिधौ नष्टं पुराणपेदे
ति उपस्कररूपं खुराणैः ॥ दानमंत्रमाह ॥ सुरजीवैस्सर्वीमातानित्यं विष्णुपदे नित्यं

३५१

॥ गोदानतु ममादत्तं मम पापं व्यपो हतु ॥ इति गजचर्मत्वहरं ॥ अथ वज्रमंडल
हरं ॥ शातातपप्रोक्ते ॥ नकुलस्यापि हननो जायते वज्रमंडलं ॥ निष्कृष्टममिदं
पानकुलं सविशुध्यति ॥ निष्कलत्वात् परिमाणं प्रकरणेन युज्यते ॥ शास्त्रानुसारेण
सौवर्णेन राजतो वा निष्कौ नवति ॥ विशेषानुपादानात् ॥ इति वज्रमंडलत्वहरं ॥
अथ कृष्णमंडलत्वहरं ॥ शातातपप्रोक्ते ॥ ममुरघातने चैव जायते कृष्णमंडलं ॥ निष्क
त्रममितो देयस्तेन स्वर्णमयः शिखी निष्कस्वरूपं परिमाणं प्रकरणेन दर्शितं ॥ इ
ति कृष्णमंडलत्वहरं ॥ अथ श्वेतमंडलत्वहरं ॥ हंसघाती नवेद्यस्तु तस्मिन् स्याच्छ्वेत
मंडलं ॥ शैव्यं पलत्रममुत हंसं दद्याद्विशुध्यति ॥ पलत्रत्वात् परिमाणं प्रकरणेन
दर्शितं ॥ इति श्वेतमंडलत्वहरं ॥ अथ विसर्पहरं ॥ कर्मविपाकसमुच्चये ॥ अमेध्य
संप्रदाता तु विसर्पव्याधिमानं नवेत् ॥ मासं पयोत्रं तं कुर्यादद्यादं तेषु मस्विनी ॥ मप

महा.
३५२

स्विनीं गां॥ गोदानमंत्रो नवग्रह यस्तत्र करणो दर्शितः॥ यपो व्रतस्वरूपं कृच्छ्रप्रकर
णो दर्शितः॥ इति विसर्पहरं॥ अथ विसर्पहर गजदानं॥ बौधायनः॥ सर्पस्तु
यः स्वादयति स विसर्पे न वेन्नरः॥ दानेनोपरामः कार्यो होमेन च विशेषतः॥ वक्ष्य
माणानां गजदानेन होमेन च तस्य॥ पलेवा तदधेन तदधेनाथवा पुननः॥ कुर्यान्ना
गं सुवर्षे न पलचक्रं सुतं॥ माणि क्वा निच॥ देयानि प्रत्येकं फलपंचके॥ रत्नपुच्छे
तथा देयवज्रं लोवनयोस्तथा॥ एवं कृत्वा शुभनागं कुंकुमेनानुलेपयेत्॥ रक्तवस्त्रे
ण संबध्यतां पात्रोपरि न्यसेत्॥ पात्रस्य च परिमाणं पलानामष्टकं विदुः॥ उपचा
रे षोडशक्षीरं च मेनागमुत्तमं पलजलं पात्रपरिमाणं प्रकरणे निरूपितं॥ अथ
नवग्रहमाणा होमे मंत्रेन अन्यतमो ग्राह्यः॥ आचार्य सर्वशस्त्रज्ञो धर्मशास्त्रवि
द्गारहः॥ होमं चापि प्रकुर्वीत समिदाज्यतिलैश्च नैः॥ नमोस्तु सर्पे न्य इति त्रिजिमे

३५२

सर्पमाक्रमं शोन्नरसहस्रं वा॥ त्वष्टोत्तरशतं तु वा॥ अष्टाविंशतिमेवाप्यपरिमा
णं एष कुर्वेत्॥ परिमाणं सख्यामास एष्यते॥ प्रत्येकमष्टोत्तरसहस्रादि
नवेदित्तर्यः॥ नमोस्तु सर्पे न्य इत्यासां तिस्रणामग्निः सर्पदेवता अनुष्टुप् छंद
ः॥ क्रमेण समिदाज्यं होमे विनियोगः॥ नमोस्तु सर्पे न्यो ये केच एषि बीमनु॥ येन
तरिक्षे दिविते न्यसर्पे न्यो नमः॥ ये वामीरोचने दिवो मेवास्तस्य स्मरन्निमेषु॥ येषाम
स्तु सदस्कृतं ते न्यः सर्पे न्यो नमः॥ याज्ञवल्की यातुधानानां मेवावनस्पती रनु॥ ये वा
वदेषु शेरते ते न्यः सर्पे न्यो नमः॥ एभिर्मंत्रैः समिदादि होमो नवति॥ तत्रापि ज्य होमश्च
यमपरो विशेषः॥ कृत्वा कृत्वास्तु व्यवशिष्टानां ज्यविदुः॥ तत्राते स्यापयेत्॥ ते व विंद
वः॥ सर्पांता इत्युच्यते॥ तेन च सर्पातो ज्येनाचार्यो रो गिणां गान्मिज्यादिति तदेत
दाह कृत्वा चाहुतिं सर्पातैः पात्रे चैककृते स्वयं॥ आचार्यो गान्मिज्यादिति तदेत

महा०
३५३

सर्वितां॥ अत्र कुशादिनिःसंमार्जयेत्॥ इत्यध्याहारः॥ संमार्जने मंत्रमाह॥ अ
पिस्तु सार्पराज्ञी निर्जन्मिर्नन्नादि निष्क्रमात्॥ स्वस्थो यथा सो नवतिगात्रापपरो
गतः॥ नृमिर्नन्नादिनिःक्रमादिति॥ नृमिर्नन्नेतीममचमारत्नक्रमानि सतीरुति
रित्यर्थः॥ यथा सो शोण स्वस्थो नीरोगो नवतीति संहोषेण कथं॥ एतदेव विच्य क
थयति॥ गात्रापपरो गतिगात्रापपगानि पयारोगततं॥ अथ गानि नवति तथा
संमार्जयेदित्यर्थः॥ सर्वा वयवानपि यथा संयोगं संमार्जयेदिति तात्पर्यं॥ नृमिर्न
न्नेत्यासां तिसृणां सार्पराज्ञी कृषि॥ अग्निदेवता द्वितीया मृती मयारात्मा सूर्योऽग्नि
र्वा देवता सर्वत्र लिङ्गोक्ता वा देवता आध्यानुष्टुप् इतरेण यत्रो संमार्जने विनि
योगः॥ नृमिर्नन्मोद्यौर्वरिणां तस्मिन्माहित्वा उपस्थे देव्यदिते अग्निमन्त्रा दमन्त्रा
ध्याया दधे॥ १॥ आमंगौः ५॥ रक्रमी दस दन्मातरं पुरः पितरं च प्रमन्त्र॥ २॥ त्रि

३५३

शधामविराजति वाक्पतंगमधीयते॥ प्रतिवस्तोरहधुतिः॥ ३॥ संमार्जनानंतरं कर्तव्य
माह॥ गुगुलं च सुगंधि च पूति दारु च निक्षिपेत्॥ प्रकल्प्य कलशं कुर्यादिति धेक जले
ऽभुजैः॥ नमोस्तु सर्वेभ्य इति शन्नो वा सर्वं तस्मिन् गैरपि॥ हिरण्यवर्णाः शुचयः पव
माना नुवाक॥ आपो हि शमयो इति शन्नो वा नमुरीरयेत्॥ गुगुलं चेत्यादि॥ गुगुलप्र
सिद्धः॥ सुगंधकपूरादि पूति दारु देवता दारु सज्जर सहस्ररसः॥ अतस्तच्छुक्रजाम्बु
रसं तं॥ एतान्मन्त्रिषेक कलशे निक्षिपेत्॥ प्रकल्प्य निक्षिप्य च तं कलशं मन्त्रिषेकोप
मुक्तं स्तीर्य जले परिपूर्णं कुर्यात्॥ नागपूजा प्रदेशात्प्रमन्त्रागे कलशं सस्याप्यती
र्थादकेन पूरयित्वा गुगुल्वारोस्तत्र निक्षिप्य नागं स्वप्रतिमायां पूजयित्वा पूर्वस्थापिते
कलशे नवग्रहयज्ञोक्तप्रकारेण वरुणमावाह्यं संपूज्य नमोस्तु सर्वेभ्य इत्यादि निर्म
त्रै उदकमण्डपं शत्वार्यानि मन्त्रपूर्वोक्तहोमविधाय संपात्तैरोगितां गानि संमज्ज

महा.
३५४

पश्चादनिषेकं कुर्वादिति क्रमः॥ तत्रानिषेकमंत्रानाह॥ नमोस्तु सर्पे न्य इत्यादिना आ
पोहिष्ममय इत्यनेन॥ अत्रानिषिंचेदित्याध्याहारः॥ तत्रिगैरनिषेकप्रकाशके
हिंरण्यवर्त्म इत्यादि निःसार्धं नमोस्तु सर्पे न्य इति आपोहिष्ममय इति चरचौ परि
जाया मारोगप्रतिमादानविधावुपवर्णितौ॥ पवमानानु कस्तुगण होमणप्रकरणे द
र्शितः॥ शत्रो वातः पवतामिसादि तैत्रिरामं शान्तिस्तथाश्वजायनघोषशान्तिश्च प
रितापामोदरितः॥ अयं च शान्तिप्रावन्ननिषेकानंतरं कार्यः॥ ततः किं कुर्यादि
त्यत आह॥ उक्तादितांगे तु चिरं लिसेदगुरुचंदनैः॥ ततः शुक्लावरधुरः शुक्लमा
ल्यानुलेपनः॥ स्वयमर्चयेन्नागं गंधपुष्पाक्षतादिभिः॥ सर्पदेवसमं नेराणां चा
मेविसमर्चयेत्॥ अनंतसर्पराजतमाचायनिवेदयेत्॥ उक्तादितांगः प्रेक्षितांग
ः वस्त्रेणापाकृतशरीरसज्जित इत्यर्थः तंतुचिरं यथा अगुरुणा श्रीचंदनादिभिश्च

३५४

लिपेत्॥ स्वयमिति रोगात्तच्च समर्चने दानकाले पूर्वकृतपूजातो न्यदेवसर्पदेव
लोमं चोन्नैव होमो गत्वे मदर्शितः॥ अधुतानागदानमंत्रमाह॥ मोदते पृथिवी क
स्मासरो जवनकानना॥ सीरा जौमश्च शम्पा च वासुदेव स्वशांतिः॥ स्वीयदाने
न नागो सैतुषो व्याधिमपोहतु॥ विसर्पकविकारं वा दोषजनितं तथा॥ रक्तदोषो
व वापि मारुतोपि वा॥ अंगप्रत्यंगं सत्तं विकारं मे व्यपान्विति॥ एवं दत्त्वा तु तन्नागमा
चार्यं सदक्षिणं॥ तमौ प्रणम्य शिरसाशनैः शतपुंद्रं जेत॥ आचार्यमनुब्रजेदि
त्यर्थः॥ आचार्य इत्थं पत्न्या प्रतिगृह्यात्तु ब्रजेन॥ आचार्यमनुब्रजेदित्यर्थः॥
आचार्य इत्थं पत्न्या प्रतिगृह्येन कुर्वादिति यावत्॥ आचार्येण सुतुजातैः स्वर्ग
हंप्रविशेत्सुधीः॥ ब्राह्मणान्नो जयित्वा तु स्वयं नुजीत बंधुभिः॥ इति विसर्पहर
नागदानं॥ अथ उर्गंधत्वहरं॥ शतातवै स इत्यनेन जातवेदसे सुनवामसोमश्च

महा.
३५५

पत्रोक्ते॥ सौगंधिवस्तुहरणादुर्गंधांगः प्रजायते॥ लक्ष्मिमेकं तु पद्मानां जुहुयात् जातवे
दसे॥ जातवेदस इत्यनेन जातवेदसे सुनवापसोममिष्यं च उपादा॥ अतो हं ममं न इय
मेवरुक्॥ अस्या रुष्यादिशीतज्वरहरे उक्तं॥ इति दुर्गंधांगवहरं॥ अथ वस्त्रं
धत्तु हरं॥ शातानपत्रोक्ते मधुचौरस्तु पुरुषो जायते वस्त्रं गंधवान्॥ सदयान्मधु
धेनुचउपोष्याद्यदि जातये॥ मधुधेनुविधानं तु ह्यमरोगप्रकरणे गुडधेनुविधाने
दर्शितं॥ चत्राष्टाश्रायश्चित्तं समुच्चीयते तच्च व्याघ्रतु सारेण चाश्रायणादिकल्पं॥
चाश्रायणादिस्वरूपं कृच्छ्रप्रकरणे निहितं॥ इति वस्त्रगंधवहरं॥ अथ त्वग्दे
षहरं॥ प्रतिमारादनं॥ एतल्लक्षणां चानुक्तेषु तुरोगेष्वादिना मूलरोगहरप्रकर
णानिहिते मेवात्रापि विज्ञेयं॥ इति कर्तव्यताकलापस्तु परिज्ञापामां रोगप्रतिमारा
नविधावांतको देवतातत्रेत्यादिनानिरूपितः॥ इति त्वग्देषरोगप्रतिमारादनं॥ महा

३५५

सर्ववार्ये महिते प्रबंधे मां धारनामो मरुनात्मजस्य॥ अगादगाधेरुचिरः समासि
ख्यातो नृपदिशतमातरंगः॥ अथ कुण्डरोगहराणि॥ शातानपत्रोक्ते॥ ब्रह्महानं
रकसांते पांडु कुण्डप्रजायते॥ प्रायश्चित्तं प्रकुर्वीत तत्सातकविशुद्धये॥ प्राय
श्चित्तं पशुपिकं कुर्वीत॥ पापस्योपनेगेन स्त्रीणां त्वात्॥ प्रायश्चित्तोपक्रमप्रकार
स्तु प्रायश्चित्तोपक्रमपथतावुद्धारितः॥ एवरुतप्रायश्चित्तस्य तदनंतरं कर्तव्यमाह॥
चत्वारकलशः कार्याः॥ पंचपल्लवसमुत्ताः॥ पंचरत्नसमायुक्ताः सितवस्त्रेण देवेष्टि
ताः॥ अश्वत्थानादिमंडुक्तातीर्थोदकैस्तु पूरिताः॥ काषायपंचकोपेतानानाविधफ
लाविताः॥ सर्वोपधिसमायुक्तास्याप्यप्रतिदिशं ततः पंचपल्लवाः आश्रायस्थवठे
दल्लहोडं वराणां मरुद्वगजाश्वरथावल्मीकनदीसंगमकुण्डगोकुले ज्योत्स्नाः करवा
माश्रायस्थवत्थादीनां त्वचः॥ प्रतिदिशं॥ पूर्वादिदिक्षु॥ एवंचतुरः॥ कलशः स्यापमि

महा.

३५६

त्वातन्मध्ये परं कलशं संस्थाप्य सोमं पुष्पं दलं रोप्य पद्मं निधाय तत्र वासुदेवं स्थाप
येदित्यर्थः ॥ शोभयेनाष्टदलं पद्मं मध्यं कुंजोपरित्यजेत् तत्सोपरित्यजेत् एवं पुं उक्तं चतु
र्लुजं पलार्धार्धं प्रमाणं सुवर्णं न विनिर्मितं ॥ यजेत् पुरुषसूक्तेन त्रिकालं प्रति वा स
र ॥ यजमानः शुचैर्गंधैः पुष्पैर्धूपैर्मया विधिः ॥ पूर्वादिकुंजेषु ततो ब्राह्मणान् ब्रह्म
चारिणः ॥ पारमेषुः स्वकान् वेदान् क्रुवेदघ्नं तीक्ष्णं प्राविधिः ॥ पूर्वादिकुंजेषु ततो
ब्राह्मणान् ब्रह्मचारिणः ॥ पारमेषुः स्वकान् वेदान् क्रुवेदघ्नं तीक्ष्णं प्राविधिः ॥ दशोशन
ततो होमो ग्रहशंतिपुरःसरं ॥ अत्र कुंजे विधातव्यं एताकैस्तुतिर्लैर्मयैः ॥ दशग्राह
निदं कर्म समाप्य विजपुंगवः ॥ नमो नमो यजमानस्य निषेकं समाचरेत् ॥ पलार्धार्धं
प्रमाणेनेति पलजलं परिमाणं प्रकरणेन निरूपितं ॥ पलेन पलार्धेन वा पलचतुर्था
शेन वेत्यर्थः ॥ यजेत् पुरुषसूक्तेन ति ॥ यजेत् पूजयेत् पूजाप्रकारश्च परिजाप्यामा पुरुष

३५६

सूक्तविधाने दर्शितः ॥ दशग्राहसाध्यमेतत्कर्म तत्र प्रतिदिने प्रातर्मध्यं दिनसामं काले
याचार्थेण रजितं देवं यजमानोपि गंधपुष्पादिभिः पूजयेत् ॥ तथा पूर्वस्थापितेषु चतु
र्लुपूर्वादिकुंजेषु क्रुवेदघ्नं तीक्ष्णं प्राविधिः ॥ क्रुवेदचतुष्टयपारायणकारमेदित्यर्थः ॥ पूर्वकुं
जे क्रुवेददक्षिणकुंजे तु मजुर्वेदं पश्चिमकुंजे अथवा गिरसमुत्तरकुंजे तु सामवेदं
पठयेत् ॥ वेदचतुष्टयविहासामवेदमथासनवशाध्यामि निश्चतुर्नि ब्राह्मणैश्च
त्वारिवेदपारायणानि कारयेत् ॥ दक्षार्थत्वात् कर्मणः ॥ रोगनिवृत्तिश्च दष्टप्रधान
प्रयोजनं ॥ अत्रांतरप्रयोजनं तु उरिता पूर्वनिवृत्त्यर्थः ॥ सच वेदपारायणचतुष्टयसा
ध्यवेदानामपि चातुर्विध्यं स्वतः सिधमित्येव दक्षिणपारायणकथनं पारायणकथं
विधिस्तु परिजाप्यामा निरूपितः ॥ यद्यपि सामसुपर्व्यमानेषु वेदांतरेषु च पव्यमा
नेषु सामांतयापि वेदचतुष्टयपारायणविधिबलादेकत्र कुंजस्थापनाविधानाच्च

महा.

१२५७

मावतापरस्परसंवादेधिककर्माहुतिश्चनचवेनवृत्तिनागेकलशचतुष्टयस्याप
यित्वा मध्येवासुदेवाधिष्ठानकलशस्यापमेत॥ दर्शितो न होम इति॥ यस्मिन् दिवसे
मावावेदपावोजामनेतावंतं ग्रंथं संख्याया गणित्वा तद्दर्शनाद्देव्या रुवंतं द्वादशधा वि
नज्यप्रतिदिति निःकार्यः॥ अत्रायं परिगणनादिप्रकारः॥ मंत्रब्राह्मणे मिलित्वा य
स्मिन्वेदे मावा न ग्रंथः॥ तावंतं द्वादशधा विनज्यप्रतिदिनमैकैकांशं संख्यया व्या
हृति होमः कार्य इति होम इत्यं च घृताक्तास्ति जामव॥ तस्य कर्मदिनेषु प्रथमदिन
तव ग्रंथं प्रकरेणादित्यादिग्रहः स्यापयित्वा ग्रहं शान्तिहोमां तां निर्वस्य मावतक
र्मसमाप्तितावन्स्यापितान्नवग्रहान्नप्रतिदिनं गंधपुष्पादिनिःसमञ्चं मेत॥ क
र्मांते दक्षिणा दद्यात्॥ ग्रहपूजाप्रकारश्च परिगणनायां दर्शितः॥ विजयुगव इति वि
जयुगवः आचार्यः॥ नशासन इति नशासनस्वरूपं विनायकशांतौ दर्शितं॥ अनिषे

३५७

कंसमाचरेदिति एवं विधुनशासनोपविष्टस्य रोगिता अनिषेकमाचार्यः इतरब्रा
ह्मणसहितो वैदिकैः स्मार्तैश्चर्मत्रैः कुर्यात्॥ अनिषेकसमये च वासुदेवाधिष्ठान
कलशो दत्तं नवग्रहमज्ञे चोक्तप्रकारेण यजमानमनिषिंचे सु॥ ततः किं कुर्यादि
त्यत आह ततो दद्याद्यथाशक्त्या गोक्षहेमतिलोदिकं॥ ब्राह्मणेभ्यः स्तथा देवमाचा
र्यां यनिवेदयेत्॥ देवपूर्वोक्तचतुर्जं वासुदेवस्य प्रतिमां एवं तत्प्रतिमादानं मंत्र
माह॥ आदित्यावसवोरुद्रा विश्वे देवा मरुज्जगा॥ प्राता सर्वेभ्यो हंतुममपापं सुरा
रुणा॥ इत्तर्यमुक्तं कृत्वा तमाचार्यं क्षमापयेत्॥ एवं विधानैर्विहितैः श्वेतकुशीवि
सुध्मति॥॥ इति शांतातपप्रोक्ते पांडुकुशीहरं॥ अथ प्रकारं तरेण कुशीहरं॥ शा
तातपप्रोक्ते कुशी गोवधकारी स्यान्नरकांते स्पनिष्कृतिः॥ स्यापयेद्वाग्रमेकं तु पू
र्वोक्तं र्व्यसंयुतं॥ समनरेतरप्रोक्ते पांडुकुशीहरं यानि पंचलवारी निद्रव्यापनि

महा.
३५८

हितानितैर्मुक्तमेकंकलशंस्मापयेदित्यर्थः तत्र कलशं लंकारादिविशेषमाह। र
क्तचंदनलिप्रांगं रक्तपुष्पावरावृतं॥ रक्तगर्भं तु तं कलशं स्मापयेदिति श्रुतिं कल
शं दक्षिणादिश्रुतिं उस्मदक्षिणादिश्रागइत्यर्थः॥ ताम्रपात्रं तु न्यसेत्तत्र तिलपुष्पसु
पुष्पितं॥ तत्रैतिकलशे तस्मापरित्यजेदेवं हेमं निष्कमितं पमं यजेत्पुरुषसूक्तेन प
पं मेशाम्पतामिति॥ निष्कस्वरूपं परिमाणं प्रकरणेन गादि॥ यममूर्तिस्तु दक्षिणाह
स्तेन दंडधरिणी वामहस्तेन च यदामहिषाधिरूराचवति॥ पुरुषसूक्तेन यजेत॥
पूजाप्रकारस्तु परिजापामां पुरुषसूक्तविधानेन निरूपितः॥ पापं मेशाम्पता
मिति पापं शरीरवर्त्तमानरोगसंपतनिदानं तं दुरितं च शाम्पतामिति॥ संकल्प्ये
त्यर्थः॥ सामपारायणं कुर्यात्कलशेन त्रकामतलपुष्पसुपुष्पितं॥ तत्रैतिकलशे
॥ दशशंसर्पिषा ऊत्तापावमान्यानिषेचने॥ विहितधर्मराजं तमाचार्याय निवेदये

३५८

त॥ सामवेदविरोजावेव कचं वायुप्याजानोपपन्नशारवाग्निनं वा वेदपारायणो हृत्ता
तावेदपारायणविधिश्च परिजापामां दर्शितः॥ यावत्पारायणसमाप्तिस्तावत्प्रति
दिनं यमपूर्वोक्तप्रकारेण पूजयेत्॥ होममंत्राव्याहृतं यः॥ दशशं दानप्रकारश्चा
पांडुकुष्ठरोगहरोक्तरीत्या विज्ञेयः॥ पावमान्येति पावमानः सुवर्जतः स्वादिष्टमे
त्याप्याः स्वस्वशारवोक्तः पवमानो आस्यः॥ पवमानसुवर्जन इत्यनुवाको गणहोमप्र
करणे दर्शितः॥ स्वादिष्टमेति पांडुरोगहर एषा दाने दर्शितं॥ दानमंत्रमाह॥ यमो
महिषमानरूरो दंडपालिर्जर्मापह॥ दक्षिणाश्रयति देवो मम पापं व्यपोहतु इत्युच्चा
र्य विसर्जकं न मासंगो न क्तिमाचरेत्॥ ब्रह्मगोवधयोरेषा स्मादन्यार्नस्ति निष्कृतिः॥
ब्रह्मवधस्य समतरे पूर्वोक्तं कर्म गोवधस्येति तदिति विज्ञातः॥ इति प्रकारं त
रेण कुष्ठहरं॥ अथापरं कुष्ठहरं॥ शिवगीतायां मोनरो हंति वैजं तनू कुष्ठरोगी

महा.
३५८

तवेनुसः॥सांतपनंप्रकुर्वीतनगवानहंतुशंकरः॥सांतपनं॥रातंविहारां चरुच्छ
प्रकरणेनधाधि॥स्तुद्रंजंतुहननइंद्राश्रियंनंतत्रापिव्याधिरत्यंत्वे॥पानसिल
धुनिलधुनिगुरुणिगुरूणातिगौतमवचनात्॥॥इत्यपरकुष्टहरं॥अथकुष्ट
रोगहरवृषदानं॥वायुपुराणे॥कुष्टीस्ते— — — वेदितुं प्रक्रम्यानिहितं॥
अथकुष्टकुष्टहरं वक्ष्ये वृषदानमनुत्तमं॥यकुर्मातृकुष्टरोगार्तः शरीरसुखं
कारकं पलैस्त्रिभिः स्तुक्कुर्वीत द्वात्त्रिंशत्पुनः॥राजतं वृषजं शुभं हेम एष्टं वरं
तथा॥हेमश्चरेणो मायाचकुर्वीत तमधिष्ठितं पलजस्रां परिमारां प्रकरणेन
धाधि॥महेश्वरस्यो मायाश्च प्रतिमे देसु वस्य पलैस्त्रिभिर्द्वात्त्रिंशत्पुनः केन वारयेदि
त्याह॥सौवर्ण्यं प्रतिमे देसु पूर्वोक्ते नक्रमेण तु यथा विनवमानेन विनशब्दं का
रयेत्॥अत्र वृषजदानस्य प्राधान्यादु मा महेश्वरप्रतिमे विहितं पलत्रितयादिप

३५८

दिमारादपि नूनपरिमाणेन सुवर्णेन कृतेन अपि रोषायनेत्येतत्तत्तच्च यतिवित्त
शाब्दमित्यनेन॥वृषजप्रतिमासूक्तपरिमाणेनैककार्याप्रधानत्वात्॥पछोष्टके
कोस्य पात्रे स्पर्धयेत्तं विचक्षणाः॥श्वेतपुष्पैरक्षतायै श्वेतवस्त्रैरलंकृतं॥एव
विधे तं वृषकांस्पर्धयेत्तं निहितं वेदितुं प्रथमं॥ब्राह्मणं तं विष्णुमायुक्तं स्वाचारं संभवेत्
त्रिभ्यं॥सर्वशास्त्रशास्त्रप्रत्कारं प्रतिग्रहपराङ्मुखं॥दातुं कुलीनं धर्मज्ञमनुवे
गकरं नृणां॥क्रोधलोभविहीनं च सर्वशास्त्रार्थकोविदं॥गृहमारुप्य नक्षत्रां त
थाविधिसमं च येत्॥कै परकटैकवस्त्रमायै श्वेतवागुलीयकैः॥होमं च पूर्ववत्
कुर्यान्मन्त्रैर्माहेश्वरैस्तथा॥पूर्ववदिति स्वर्गस्योक्तप्रकारेण शिंप्रतिष्ठाप्य समि
च्चर्वाज्यतिलहोमानष्टोत्तरसहस्रसंख्यया कुर्यादित्यर्थः॥माहेश्वरमंत्रारुद्र
॥प्रकाराः॥तच्च स्वस्वशास्त्रांशोक्ताग्राह्याः॥तत्र अथ कर्ममंदर्शितः॥उल्ल

माहा.
३६०

ज्वरहरे॥ कद्रुप्रांयेतिदद्रुहरेमामहेश्वरदानं॥ अत्रैव रुद्रगमयापि॥ अलहरत्रिभूल
दाने॥ शैवपंचाक्षरोद्विहितः॥ पूर्वोक्तगुणविशिष्टेन ब्राह्मणेन वृषजं वक्ष्ये मातरान
मन्त्रस्थिता एमूर्तिरधिष्ठानमित्यनेन श्लोकेन पूजयित्वा तथा तत्र स्थितेनैव सर्वक
र्मविपाकोत्पत्तिरनेन श्लोकेनो मा महेश्वरपूजाकारयित्वा ततो होमनिवर्त्तयित्वा
यवशिष्टं वृषजं ब्राह्मणाय दद्यात्॥ दानप्रकारमाह॥ उदङ्मुखोऽपि विष्टाय महारुदेव
स्य संनिधौ॥ प्राङ्मुखोऽपि विष्टो दद्यात्॥ मन्त्रेणानेन धर्मतः॥ अष्टमूर्तेरधिष्ठानं क
र्मयारुषजध्वजः॥ अष्टमौ उंबरं॥ सर्वमथवा श्वित्रमेव च॥ त्वग्देवजनितं यच्च मंडल
न्यथवा हर॥ सर्वकर्मविपाकोक्तपार्वतीनाथसर्वग॥ कुण्डहातव सर्वेश्वरक्षमापा
र्वतीपतो वृषजध्वजेति ध्वज इति संबुध्यं तं निजपदं॥ अष्टमूर्तेरधिष्ठानं वि
शेषात्॥ इति कुण्डहरवृषजदानं॥ अथ हीनकुण्डहरपीतकुण्डहरच॥ शान्त

३६०

पशोक्ते॥ स्वसुतागमने चैव रक्तकुण्डप्रजामृते॥ जगिनी गमने चैव पीतकुण्डप्र
जामृते॥ तस्मात्त्रिक्रियां कर्तुं पूर्वतः कलशं न्यसेत्॥ पूर्वतः पूर्वदिशा गेहो मस्या
नापेक्ष्य इत्यर्थः॥ कलशोत्तुपां दु कुण्डहरोक्ता निपंचपद्मवादी निष्ठापयेत्॥ य
स्मिंश्च दिने यावद्वक्ष्यमाणवेदपारायणं प्रजामृते तदंशं होमो व्याहृतिनिःका
र्यः॥ होमद्रव्यं घृताक्तास्तिलायकाद्यतमेव वा॥ अग्निस्थापनं च स्वर्गस्योक्तमार्गे
ण॥ दशांशहोमे दशांशपरिकल्पना प्रकारस्तु पांडुरोगहरे निहितः॥ पूर्वतः कल
शं न्यसेदित्युक्तं॥ अधुना तत्कलशं लंकरणप्रकारमाह॥ पीतवस्त्रसमाच्छन्नपी
तमात्मविजृम्भितं॥ रक्तकुण्डेतु रक्तवस्त्रादिजृम्भितं कलशं न्यसेत्॥ पीतकुण्ड
ेतु पीतवस्त्रादिजृम्भितमिति नेदः॥ तस्मिन् कलशे वक्ष्यमाणगुणोपेतमिंद्रस्थापये
दित्याह॥ तस्योपरि न्यसेद्देवं हेमपात्रे सुरेश्वरं॥ सुवर्णनिष्कषट्कं नर्मितं वज्र

महा.
३५१

धारितां॥ यजेत्पुरुषसूक्ते नवा स संविश्वरूपिणां सर्वेषां भिमुते कुंजे रुवे दंतु समापये
त्वावज्जधारणमित्यादि॥ इन्द्रमूर्तिस्तु वज्राजयकरावज्जाध्वजागोरावणसमारूढाचरवे
त्॥ यजेत्पुरुषसूक्ते वेति॥ यजेत्पूजेत्पूजयेत्॥ पूजाविधानं च परिज्ञायामा पुरुषसू
क्तविधाने निहितं॥ रुवे दंतु समापयेतिदि॥ रुवे दंतु समापयेति॥ मावदे दंतु समा
प्तिच प्रतिदिनमिंद्रं तत्प्रकाशकैर्वैदिकैस्वस्वशास्त्रैः पूजयेत्॥ इन्द्रप्रकाशकमं
त्रस्तु नवग्रहयज्ञे प्रकरणे दर्शितः॥ तथा वस्त्रमाणा रोगप्रतिमापि प्रतिदिनं पूजनी
मा रोगप्रतिमालक्षणं च नैव प्रकरणं नैव कत्यादयिष्यति॥ प्रयोगक्रमस्तु मंत्रक
छहरवरुणमूर्तिदानोक्तो ज्ञेयः॥ अत्र कलशस्थापनविशेषो नैव दर्शितः॥ इ
त्तु कुण्डाधिदेवतायेन मः॥ पीतकुण्डाधिदेवतायेन मः॥ इति च रोगप्रतिमा पूजाया
मंत्रावधौ अधुना तामेव रोगप्रतिमाह॥ सुवर्णपुत्रिकां कृत्वा सुवर्णदशकेन तु द

३५१

क्षिप्राय संप्रज्जप्यापः स्नामिति ब्रुवन्॥ एकः सुवर्णशब्देन व्यवहृत्वा चोत्तरः परिमा
णावाची सुवर्णलक्षणं तथा पूर्वोक्तनिष्कलक्षणं च परिमाणं प्रकरणे पवर्तितं नि
ष्पापस्नामिति ब्रुवन् प्रतिमां दद्यात्तमि॥ इन्द्रप्रतिमादानमंत्रमाह॥ देवनामधिपा
देवो वज्रावज्ज निकेतनः॥ शतमल्लसहस्राक्षो मम पापं व्यपोहतु॥ इमं मंत्रं स
मुच्चर्य आचार्या यथाविधि॥ दद्याद्देवं सहस्राक्षं स्वपापस्मापशान्तये॥ इति
रक्तकुण्डहरं॥ अथ गुल्मकुण्डहरं॥ स्ववधूगमने चैव कृत्वा कुण्डं प्रजामने
॥ स्ववधूः स्वपुत्रनार्थं तेन कार्यं विष्णुधर्म्यप्रागुक्तं सार्धमेव च॥ दशांशहोम
सर्वत्र॥ घृताक्तैः क्रियते तिलैः॥ प्रागुक्तः सार्धमिति॥ प्रागुक्तः सार्धमिति॥
प्रागुक्तपञ्चार्थिकं प्रस्तुता तदर्थं त्रिवर्षिकं प्रायश्चित्तोपक्रमप्रकारस्तु प्रा
यश्चित्तोपक्रमपद्धतौ परिज्ञायामा निरूपितः॥ प्रागुक्ता र्धस्यमित्यस्मान्मा

महा.
३६२

व्याख्या॥ समनंतरकुण्डहरोक्तस्यार्धतत्रयथा॥ कलशस्यापनाप्रकारः पूर्वो
क्तवत्॥ सुवर्षनिष्कत्रमेणोऽप्रतिमा॥ सुवर्षपंचकेनरोगप्रतिमा॥ कुण्डेदेतद
ज्ञावेवेदांतरेवासंहितामात्रस्यैवपाराम्यमिति॥ पूर्वोक्तेनकल्पनी॥ पूजादि
प्रकारस्तुतद्वदेव॥ ॥ इतिगुल्मकुण्डहरं कृष्णकुण्डहरं॥ ॥ अथकटिकुण्डहरं
ज्ञातातपप्रोक्ते॥ पितृव्यपत्नीगममातृकटिकुण्डप्रजामते॥ निष्कृतिस्तेनकर्त्त
व्याकन्यादानेनमलतः॥ उक्तरोगातुसारं त्रिवर्षादिसमाचरेत्॥ कन्यादानास
नवे॥ अन्धनादिनाप्राप्तो ज्योतस्मात्कन्यादानफलप्राप्त्यं॥ कन्यादानजनितसुख
नापनोप्यत्वादस्य उः कर्मणः॥ उतेपिपुष्टांतरं॥ तच्चत्रिवर्षादिसमाचरेत्॥ अथश्रिताच
राणां॥ आयुश्चित्तोपक्रमप्रकारस्तुपरिनाषायां आयुश्चित्तोपधत्तौ दर्शितः॥ ॥ इ
तिकटिकुण्डहरं॥ ॥ अथनेत्रकुण्डहरं॥ ॥ ज्ञातातपप्रोक्ते॥ मातुलान्मास्तुगमना

३६२

तदष्टिकुण्डप्रजामते॥ कृष्णजिनप्रदानेन आयुश्चित्तं समाचरेत्॥ मरुगमस्तु
संतदं आयुश्चित्तमुदाहरितं॥ तदेवमुनिनिः प्रोक्तं नियतं तत्सुतास्वपि॥ पूर्वोक्त
त्रिवर्षादिसमाचरेत्॥ इत्यर्थः॥ कृष्णजिनदानेन विस्तुस्मृतौ॥ अथवैशाख
रेव्यापूर्वमास्यां कृष्णमगजिनसुखुर॥ सप्तसुवर्णमंगं शेषवुरमुक्तालां गुल्ल
षितं कृत्वा विवेकवस्त्रे प्रसारिते प्रसारयेत्॥ ततस्त्रिलैः प्रछादयेत् सुवर्षनानि
कुर्यात्॥ अहतेन वा सोम्युगेन प्रछादयेत्॥ सर्वरत्नगंधैश्चालं कुर्यात्॥ चतस्रदि
स्तुचत्वारितैजसानि पात्राणि दधिमधुक्षीरसर्पिः पार्श्वनिदप्यारहितान्येवा
स्नानायालं कृताय वा सोम्युगेन प्रछादयेत्॥ अस्मार्थः॥ वैशाख्यौर्णमास्यामिति
॥ एतच्च कालीतराणामप्युपलक्षणांश्चैव कालामस्यैव दर्शिताः॥ वैशाख्यौर्ण
मासी च ग्रहाणां शिशिरस्यैव मोः पौर्णमासी तथा माघी आषाढी कार्तिकी तथा॥ उत्त

महा.
३६३

रायणे दारुणां तस्यां दत्तं महाफलमिति॥ आधिनित्तः कालः शातातपवचनेन
प्रादुर्भूतः॥ कृष्णमगजिनं सरवुरभंगं सुवर्णमभंगं रौप्यवुरमुक्तालांगुलत्तपि
तं॥ कृत्वा विवेकवस्त्रे प्रसारयेदिति॥ गोमये च लिप्ते सुचौ देशे आधिकं वस्त्रं क
वन्मास्तीर्य तत्र स्वजावसिधत्तुरभंगसहितं पुनरौप्यवुरहे मभंगं रजतदंता
लं कृतं मौक्तिकधरितपुच्छं सुतं विमानं कृतपुच्छोपेतं वामने त्रयोमौक्तिकशो
नितं कृष्णमगचर्म प्रसारये॥ कंवलं कृष्णमगजिनमास्तीर्य तस्य हुरादिषु रौप्यवुरा
दीनि स्थापयेदित्यर्थः॥ तथा च मन्त्रे॥ गोमये नोपलिप्ते सुचौ देशे नराधिपः॥
आरावे वसमास्तीर्य शो नवं वस्त्रमाविकृततः सभंगं सरवुरं मास्तरं कृष्णमगं म
णं॥ कृष्णमगं कृष्णमगं संबधिचर्म त्वर्थः॥ कर्तव्यं कृष्णमगं तद्रूपं दत्तं तथैव व
लांगुले विडुमं च वने त्रयोमौक्तिकं तथेति॥ ततः स्तिलैः प्रस्थापये॥ सुवर्णनातिच

३६३

कुर्यात्॥ इतेन वा सोमुगेन प्रस्थापयेत् सर्वरत्नं गंधैश्चालं कुर्याच्च तस्य पुचदि
तु चत्वारि तैजसानि पात्राणि क्षीरदधिमधुसर्पिः पूर्यानि दद्यादिति॥ तिलैः प्रच्छा
दयेदजिनं तिलैरात्मसमं राशिमजिनं कुर्यादित्यर्थः॥ तत्राशौ सुवर्णमभंगं उरमाषा
त्मकं वा सुवर्णं हेमशक्तनुसारेणानि स्थापयेत्॥ एतदेव सुवर्णं नान्वं॥ अ
हं वा सो नूतनं॥ अत्र वस्त्रं यमुपात्तमन्यत्रैकमेवातिहितं॥ अतो वस्त्रविषये
विकल्पः॥ कृष्णमगजिनं च तस्य पुच्छं क्षीरादिपरिपूरितानि तैजसानि पात्राणि
सौवर्णं जराजनादीनि पात्राणि शक्तानुसारेण निदधात् तैजसपात्रेषु सर्वथा अ
त्राक्षिप्येन्न यानि वा क्षीरादिपरिपूरितानि स्मृः॥ सति संनवे तैजसाणां मन्त्रमा
नोचसमुच्चयः॥ अन्यथा शक्तिपेक्षमायाविकल्पः॥ एतदिति प्रायेणैव मास्ती
लैरात्मसमं कृत्वा वाससाच्छादयेद्बुधः॥ सुवर्णनातिच कुर्यादन्तर्कुर्यादिशेषतः॥

महा.
३६४

रत्नैर्गंधैर्मय्यांशक्यातस्यदिस्तुचविन्यसेत्॥ धातुपात्राणिचत्वारिदिस्तुरग्याद्यथा
क्रमे॥ मन्मयेषुपात्रेषुपूर्वादिप्रक्रमेणतु॥ एतत्तीरंरधिसौत्रमेव॥ कुर्मादिचरा
इतिविस्तुवचनादिष्टाहिनाग्रमेकस्माजिनंदद्यादितस्मिन्त्रतआहिताग्निमुख्य
प्रदानंतरत्नावे॥ अन्योप्यनुसंज्ञाग्निग्रास्यः॥ अत्रदानेफलश्रुतिविस्तुस्मृतावे
वोक्ता॥ अत्रागाथाचवृत्ति॥ यस्तुहस्माजिनंदद्यात्तत्तुरंगसंयुतंलिलेप्रच्छा
द्यवासेनिःसर्वरत्नैरलंकृत॥ ससमुद्रगुहातेनसचौलवनकानना॥ चतुरंतात
वेहत्ताएषिवीनात्रसंशयः॥ हस्माजिनेतिजास्तुत्वाहिरण्यमधुसर्पिषादरातिम
स्तुविश्रामसर्वतरतिउच्छति॥ ॥ इतिहस्माजिनविधिः॥ ॥ इतिनेत्रकुण्डहरं॥ ॥ अथ
श्वेतोष्टहरं॥ ॥ शातातपप्रोक्तेताबूलहरणचैवश्वेतोष्टःसंप्रजायतेदक्षिणास
हितंदद्यात्सवैहर्ममणिद्वयंइति॥ ॥ इतिश्वेतोष्टहरं॥ ॥ अथचित्रकुण्डहरं॥ शातात

३६४

पप्रोक्ते॥ ॥ ब्रह्महानरकस्यांतेजामतेचित्रकुण्डवान्॥ प्राजापत्यत्रयंकुर्मादेयंरूप्य
पलत्रयं॥ प्राजापत्यस्वरूपंकुच्छप्रकरणेनधामिपाललक्षणांतुपरिमाणप्रकर
णे॥ ॥ इतिचित्रकुण्डहरं॥ ॥ अथोडंबरकुण्डहरं॥ ॥ शातातपप्रोक्ते॥ ॥ ब्रह्महानर
कस्यांतेजामतेचित्रकुण्डवान्॥ प्राजापत्यत्रयंकुर्मादेयंरूप्यपलत्रयं॥ प्राजापत्य
स्वरूपंकुच्छप्रकरणेनधामिप॥ ॥ उडंबरीतांआचौनरकांतेप्रजामते॥ प्राजापत्यश
तंकृत्वाताम्रपलशतंदिशेत्॥ प्राजापत्यमोलक्षणांकुच्छ॥ प्रकरणेपरिमाणप्रकर
णेचनिरूपितं॥ ॥ इत्योडंबरकुण्डहरं॥ ॥ अथकुण्डरोगप्रतिमारानं॥ तत्तत्तत्तां
चकर्मविपाकसारे॥ कुण्डचित्तसर्वांगःश्वलमत्तोपवीतधक्॥ धावत्ताणहरेः॥
॥ वधःस्तिनेत्रःकिंकणापुतः॥ पूजाविधानंत्वातंकोदेवतातत्रेसादिनापरिचायायां
रोगप्रतिमारानविधावुक्तं॥ ॥ इतिकुण्डरोगप्रतिमारानं॥ ॥ महासंवारव्यमहिते

महा.
३६५

प्रबंधे मोधारनामोमरातात्मजस्य ॥ सकर्मरत्नप्रकरेण सप्तस्त्रिंशस्तरंगः ॥ अथा
पुष्पवतीत्वादिरातिः ॥ तत्र पितामहः ॥ सुतिपासातुरं नाराजं तारमन्यमा मिष्टान्नं स्व
मम आतिनसा पुष्पवती न वेत् ॥ मिथुनानि च पंचाशद्भोजयेत् ॥ तत्रिह तमे दद्यात् ॥ नै
नाम्प वस्तुनिताम् ॥ शक्त्यानुसारतः ॥ इह वस्तवराजं च हरिश्च वैव धान्यकं ॥ विका
रवृक्षेण हीरं दद्याच्च कुं संनकं ॥ लवणं चाष्ट मं ह्येतस्यै नाग्याष्टकमुते ॥ स्तवराजः
नाम्प कंसुवर्षाव कद्रव्यमुच्यते ॥ कर्पूरो वा शर्करा वा विकारवृक्षेण हीरमिति ॥
हीरनिर्मिता मिह दयो विकाराः ॥ दद्यादा निवातपुक्तमित्यर्थः ॥ इह वस्तवराज
अनिष्ठा वाश्चैव धान्यकमित्यपि पाठः ॥ निष्ठावा धान्यविशेषः ॥ इह वस्तवराज
जीरकं चैव धान्यकमित्यपि पाठ्यते ॥ अत्र प्रतिबंधाधिके शक्त्यानुसारेणोक्तकर्मण
आह निदृष्ट्या ॥ इत्युष्पवतीत्वहरं ॥ अथ बंधत्वहरसुवर्षधेनुदानं ॥

३६५

वापुपुराणे ॥ चतुर्विधा च या वंधानवेद्यस्य विमोचनात् ॥ व्यस्येतस्या प्रतीकारं त
त्स्वरूपं निबोधये ॥ हिरण्येन यथा शक्त्या सवसाकारमेदराधेनुं पलेमवसंच
पादेन मत्तुरब्रवीत् ॥ हिरण्येन यथा शक्तेति ॥ पलेन वा तदर्थे न तदर्थे दनाद्यवापु
न ॥ रिति परिज्ञापोक्तप्रकारेण शक्त्यानुसारेण कुर्यादित्यर्थः ॥ पलस्वरूपं परिमाण
प्रकरणे निरूपितं ॥ धेनुं रूप्यवरां रत्नतस्यां पुच्छनिमोजयेत् घृतांगले च वधीत् ॥
सवसां प्राप्नुवन्मुचिः ॥ चंदनागुरुकर्पूरगंधमात्यैः सुशोभने ॥ उपचारैः षोड
शानिर्नैवेद्यपापसंज्ञे वेत् ॥ मोदकं च तथा पूपंगुलनवणमेव च ॥ जीरकं वसुविस्ती
र्त्तं मूर्ध्वैवेणुमयेददे ॥ धेनोरेकं प्रदातव्यं ब्राह्मणास्त्रीषु चैव हि ॥ षोडशैरावा द
द्यात्तदनंतरमेव च ॥ उपचारैः षोडशानि रित्यादि ॥ पूजयेदिति ॥ शेषः ॥ मोदकादि
निःपरितपरितमेकं मूर्ध्वधेनोः पुरस्तात्स्थापयित्वा इव्यपरिपूरितान्येवं मूर्ध्नाति

महा.
३६६

षडैश्वर्यवासनर्तुकात्मोऽसौ सत्तामोदयादित्यर्थः॥ ब्राह्मणं सर्वशस्त्रार्थकुशलं
धर्मवेदिनं॥ विद्याविनसपन्नं तच्चैव जितेन्द्रियं॥ अतोऽनुपमं सर्वजनप्रियं कल्पप्र
वर्जितं॥ आहूय नत्तासं पूज्यवस्त्राद्यैर्गंधपुष्पकैः॥ तेनैव कारयेत्स्नानमादेता
धेनुवत्सयोः॥ होमं च कारयेत्तत्र समिदाज्यचरुत्कटं पूजायां होमे च मंत्रमाह॥
सोमो धेनुमिति मंत्रसमुच्चार्य ततः पुनः॥ अस्यागौतमरूपिः॥ धेनुर्देवता त्रिष्टु
पुच्छं॥ विहितार्थे विनियोगः॥ सोमो धेनुः सोमोऽग्रवंतमाप्नुः सोमो वीरं कर्म
तपसादि॥ सादृत्यं विदध्याः सनेमिपि च श्रवणं यो ददाशरस्मै॥ सोमविनिमुक्ता
या अयस्याः संयोगमय्कन्यायेनात्र धेनुरेवता॥ होममत्कटं कारयेदितिः प्रत्येक
मष्टौ नरसहस्रं कुर्यात्॥ धेनुदानप्रकारमाह॥ प्राप्नुवामोऽपविष्टाय प्रदद्यात्ता
मुदय्युखः॥ मंत्रेणानेन विधिवत्सु हस्तं विधाय च॥ दानमंत्रमाह॥ सार्धं श्लोकं

३६६

दमेन॥ धेनुर्वागिरसामत्रैप्रविष्टा सुरनेश्वरा॥ इति ताया तमा जानोरग्रेऽश्वैव रु
णस्पृच॥ यश्च गाप्रवर्तते ते वनेषु पवनेषु च॥ ग्रीणा तु मम सरा पुत्रा पात्र सरा सुरवे
॥ प्रमल्लुदिवारात्रमविच्छेदं च संततैः॥ एवं दत्त्वा तु दानं च प्रणिपत्य विसर्जयेत्
॥ इति बंधुत्वहर सुवर्णधेनुदानं॥ अन्नदानं ह्यधगौतममाह॥ स्रव ऊर्जा न
वेत्ता तु बालकं हंति या विधेः॥ वासुपुराणे॥ मत्सोपवीतं कुर्वीत कांचनं तु स्व
रान्कितः॥ अत्यंतवर्णमुक्तेन राजतं चोत्तरीयकं॥ अत्यंतवर्णमुक्तं च मित्यन्यथा॥
उक्तमित्यर्थः॥ तेन कांचनेन वस्त्रमाणा फेपलादिति तेन श्वरान्कितो मत्सोपवी
तं कुर्वीत कारयेदित्यर्थः॥ तथा समीचीनं राजतं मुत्तरीयं च उत्तमं त्रयप्रमा
णमाह पलाधेन तदधेन तदधेनापि वा पुनः॥ अग्निदादेशे देयं॥ तु मौक्तिकं वज्र
मेव च॥ पलजह्मणं परिमाणं दोणजह्मणं च परिमाणं न्यधामि॥ मत्सोपवीतं स्पृशं

महा.
३६७

धिस्यानेमौक्तिकमुत्तरीयस्यतुवज्रवितिविवेकः॥ प्रस्तात्यपंचगवेनगमन्माताम
न्नाजने॥ शोणप्रमाणंस्तस्मिन्नुत्तिष्ठेत्पदधिमध्यतः॥ आज्यस्योपरिसंस्थाप्यमुपवी
तंसुपूजितं॥ गंधपुष्पाक्षतैर्धूपैर्नैवेद्यैःपरितोक्तः॥ पंचगव्यंस्तानेगंयन्नामंत्र
त्वेनापारानादवशिष्टपूजायपिसेवमंत्रः॥ एवंप्रक्षालितमुत्तरीयंचताम्रनाजने
मध्यतोमध्मेनित्तिपेत्॥ कथमित्यत आह॥ शोणपरिमाणमिसादि॥ अयमर्थः॥ शो
णप्रमाणं दधितस्मिन्ताम्रनाजनेतस्मिन्ताम्रनाजनमध्मेनोतिमध्मेतिपेत्॥
दधुउपर्याज्यंतत्प्रमाणं॥ यथाज्ञानोपन्नप्रमाणंवास्याप्येत्॥ श्रुतशोणपरि
माणंज्यसंनवेयथाज्ञानोपन्नप्रमाणंमात्रमाज्यमितिव्यवस्था॥ तत्राज्येउपवी
तमुत्तरीयंचनित्तिपेत्॥ तउपवीतंसुपूजितंकुर्यात्॥ मुक्तं चैतत्॥ उपवीतस्यग
र्जस्यानीयत्वादध्यादेर्जराद्यादिस्थानाच्चउपवीतंसुपूजितमित्यत्रोपवीतशब्दः॥

३६७

सहचरितमुत्तरीयमपिजलक्षयतातितस्मद्विहृतमेवोत्तरीयसहितमुपवीतंनित्ति
प्यपूजयेदिति॥ पूजानंतरकृत्यमाह॥ ततो ब्राह्मणमाहमहोमंतत्रचकारमे
त्॥ तिलैराज्येनमधुनामिश्रैरष्टोत्तरंशतं॥ होममंत्रोवाहृतयोगामन्त्रीवा॥ व्या
हृतीनामप्यादिनवग्रहप्रकरणेग्रहाद्यावाहनप्रस्तावेदर्शितं॥ गमन्मास्तु क
प्याउहोमप्रकरणेनैवकुतवतेदेयवस्त्राद्यैः पूजिताय॥ मंत्रेणानेनविधिना
अनुवायोपवीतकं॥ मंत्रमाह॥ उपवीतं परमिदं ब्राह्मणनिर्मितं पुरा॥ नवनौका
स्यरानेनगर्जसंधारयेत्यहं॥ अत्रादितीमार्धस्यायमर्थः॥ नवलोकांसेसारे
द्विजकर्मनिष्पादकत्वेनयतस्तारमितुमुपवीतं॥ अतो नौरिव नौका॥ अथवा
नवउत्पत्तिः॥ अपत्योत्पत्तिविरहितानामपत्योत्पत्तिरायकत्वेनपुत्राभादिनर
कोत्तारकत्वाच्चौरिव नौकाशिष्टं स्पष्टं धनान्यपि ब्राह्मणेनैवस्तस्मिन्काले प्र

महा.
३६८

पमेत॥ अनुव्रज्यतथावर्मप्रणिपत्यक्षमापमेत॥ गर्भमावकराहोमोदेवंकृत्वा
विमुच्यते॥ अस्मिन्कर्मणि स्त्रियाऽधिकारः॥ ॥ इति गर्भमावहरयतोपवीत
दानं॥ ॥ अथ प्रप्रवस्यो निशेणितहरं॥ ॥ कर्मविपाकसंग्रहे॥ मासोपवासिनीना
रीरेतः प्रप्रवसेद्यदि मेदि संपर्कदोषेण जायते सान्यजन्मनि॥ अवज्ञाकाससद्यो
नौतन्निःकृतिरिहोच्यते॥ मासोपवासं कुर्वीत तद्यामासं पयोव्रतं॥ मासोपवासवि
धानपयोव्रतस्वरूपं च कृच्छ्रप्रकरणे निरूपितं॥ ॥ इति प्रप्रवस्यो निशेणितहरं॥
अथ स्त्रीस्तन्याक्षरं॥ कर्मविपाकसमुच्चये॥ ॥ स्त्रीरमुष्मातिमानां शीर्षज
न्मनिसुव्रता॥ जन्मातरे तु तस्मादेक्षारं नक्षत्रं तस्मिन्॥ क्षीराक्षरं नो जमेदि प्रान्ता
ज्यसमधुसंस्तिकं॥ क्षीराज्यमध्याज्यसहितं तन्मन्त्रं उक्तं अविप्रेत्यो रद्यात्॥ विप्रानिति
बहुवचनात्तमोऽवश्यं नो जनीयाः॥ तदुपरि शक्तनुसारेण॥ अनुजिघेक्षते नैव न

३६८

क्षिप्तानेन नक्तितः॥ विप्रपादोदके श्वैव क्षालयेत्कुचमंडलं॥ सुरामांससौष्टव्यं
॥ पुष्पांश्चैर्गंधपुष्पकैः॥ नूतेन्यश्च बलिदद्यात्तान्यत्र च संप्रणामधुश्च नवनी
तं च पिंडमालोप्य वित्तकः॥ नूतनव्यः सशक्तिश्च नूतानां पंचकंतिर॥ सशक्ति
रिति मधारीनां पंचानां विशेषः॥ अत्र सुरादीन्मन्त्रिहितानि बलिद्रव्याणि तेषु ब्राह्म
णादिभिरनिषिद्धान्येव ग्राह्याणि॥ ॥ इति स्त्रीस्तन्याक्षरं॥ ॥ महार्त्तवारेव महि
प्र० पूर्णैश्च त्रिशकलसदृशैः॥ ॥ अथ प्रकीर्त्तकप्रकरणमारभ्यते॥ ॥ तत्र रक्ता
वुदहरंहरं॥ ॥ उमामहेश्वरसंवादे॥ विधवागमनेनापि नित्यं नारदैवैर्यतिः॥ रक्तावु
दीनवेक्रुर्मात्मा मश्चित्प्रकीर्त्तमे॥ कृच्छ्राति कृच्छ्रं कुर्वीत चाग्रामाग्रामा विवा
॥ रावमेवापि विधवा प्रकुर्वीत योगशतमे॥ कृच्छ्रादीनि व्याधिगुरुलघुनावेन स
मस्तानि वादिगुणानि योज्यानि॥ एतत्क्षणाणि कृच्छ्रप्रकरणे दर्शितानि॥ ॥ इति र

महा.
३६०

क्तावुदहरं॥ अथ प्रकारं तरेण रक्तावुदहरं॥ शानातपमोक्ते॥ रक्तावुदहरं
हंताजामतेधर्ममाचरेत्॥ तमेवेमाह॥ प्राजापत्यानि चत्वारि सप्रधानानि चोक्ते
तद्वास्तवो न्युतिशेषः॥ सप्रधानानि त्रीणि हि यवादिनि यथा ज्ञानोपपन्नानि॥ प्रा
जापत्यस्वरूपं कृच्छ्रप्रकरणं न्यधासि॥ इति प्रकारं तरेण रक्तावुदहरं॥ अ
थ प्रहरं॥ कर्मविपाकसंग्रहे॥ मात्रावुदहरं गुरुणा वापि॥ मोनरः शास्त्रनिर्णये॥
समर्थते सौप्रजायेत प्रहरव्याधिमान्मुवि॥ चात्रायणं प्रकुर्वीत कृच्छ्रं चैवाति कृच्छ्रं
कं॥ तद्विस्मोरिति च जपेदपुत्रसख्यया॥ सर्पिर्मधुसमायुक्तं॥ मंडकान्नं नोज
येत्॥ विप्रास्तत्यादसलिलान्मार्जयेत्प्रहरं॥ तथा॥ मात्रावेत्सादि॥ मात्रागुरुणापि
ज्ञातया वा यदि नियोनरः॥ शास्त्रनिर्णये शास्त्रविचारविषयस्य धर्ते॥ कुतर्केण
तदुक्तमन्यथा मतविवेदेत्॥ स एव तद्वाधियुक्तानवेदित्यर्थः॥ चात्रायणादिस्वरूपं

३६०

पाणि कृच्छ्रप्रकरणानिरूपितानि तद्विस्मोरित्यत्र चरुद्वयमंत्रः॥ अथ च च
कर्त्तव्यं लहरे प्रदर्शितं॥ विप्रांस्त्रिचतुरादीन्स्वरान्नुसारेण नोजयेदित्यर्थः॥
इति प्रहरं रोगहरं॥ अथ सकहरधेनुदानं॥ रातन्निदानं पशुपुराणे॥ असृग्
री सन्नवतिमस्तु हि स्मादृष्ट्या पशुना रधवौ धामनः॥ असृग्दरीदारयति॥ मोहहृ
निति विसृता च॥ अत्र निःकृतिमाह॥ गौतमी धेनुपयस्विनी दांता लोहितां हेमं
गिकां तथा रूप्यखुरं रक्तवस्त्रेण समलंकृतां॥ ब्राह्मणाय त्रिवर्त्तय दद्यात्तद्व
त्त्वमानवी अत्रिवर्त्ता कपिलाया तदजावेत्तारक्तवर्त्ता मापलेन वा तदर्थे न तस्या
प्यर्थे न वा पुनः॥ सुवर्त्सेन पुष्पाणां शुक्लां तथा स्वविजनेन तु॥ विजोत्तमामश्रेष्ठामस
र्वशास्त्रार्थदर्शिनै॥ धेनुमप्यति संरुष्टां मन्त्रेण नेन नक्तितदद्यादिति सर्वेणानुम
पलस्वरूपपरिमाणप्रकरणं न्यधासि॥ गोदानमंत्रमाहणावोमेहदमेसंतुगावोमेसं

महा-
३९०

तुष्टतः॥ देवानो त्वे हि सुरनीहि पयास गंदमम॥ विनाशमतिगोरा नपि रार्धमसगरं
॥ तनेदं मन्त्रतः कुर्यादसगरगदार्दितः॥ ॥ इत्यसगरहरधेनुदानं॥ ॥ अथाकस्मि
ककार्षहस्तु इमूर्तिदानं वासुपुराणो॥ अनाचौरो न वेद्यस्तु सोकस्मा ज्ञामते क
राः॥ वक्ष्ये तु स्पृष्टीकारं दानं होमानि ये च नैः॥ पलेन वात रर्धेन त रर्धे धेनवा पु
नः॥ सुवर्सेन प्रतिरुति कुर्यादस्य नक्तितः॥ पलस्य रूपं परिमाणं प्रकरणे निरु
पितं पया विनवसारेण त्रिनेत्रं चतुराननं॥ चतुर्बाहु ध्यान परशुपतिं सुखास
नेत्याग्रमचर्मपरी धानं नागमस्तोपवीतिनं॥ सौवर्सेन वाराजतेन वानागमस्तोप
वीतिनं कुर्यादित्युच्यते॥ श्वेतवस्त्रेण संवेष्ट्य तं तुलोपरि न्यसेत्॥ तं तु जानां परिमाणं
शेणानां तुष्टमं॥ मदास्व विनवे नैव तत्र पूजा प्रकल्पयेत्॥ गंधमात्यैः सुरभिः श्वेतैर्ना
नाविधैरपि उपचारैः षोडश निराचार्यः सर्वशास्त्रवित्मूलमंत्रेण सर्वं तु कार्थं

रुद्रस्पर्चनं मूलमंत्रः॥ शैवः पंचाक्षरं रुद्रगायत्री॥ आयः समूज रोगहर त्रिभुज
दाने दार्दितः॥ ॥ द्वितीयस्तु रुद्ररोगहरो मामहेश्वर दाने॥ होमश्च तत्र कर्त्तव्यः स्युः
ले सुपरिस्तुते॥ स्वर्गस्योक्त विधानेन चाग्नेः स्थापनेन वेत्॥ समिदा ज्यतिनैर्मन्त्रानि
त्रायान्त्रं व कंक कुर्यात्मेति वाते पितरिक्तमात्॥ संख्य चाष्टोत्तरशतं प्रत्येकमिह ग
हस्यते॥ कृत्वा कृत्वा च संपातान्त्रे कुर्याद्विधानतः॥ अंब कं यजामह इत्यस्या आर्षा
युष्मज्वरे निहितं कक्रापेत्तस्या रुद्ररोगहरो मामहेश्वर दाने आने पितरित्यस्या रु
द्रिधानोक्ता साध्य सर्वरोगहरो संपातानिति॥ आज्यहोम कृत्वा प्रत्याकुति संपातान्
श्रुचादि स्थितान्त्रं विदुर्नृपयुक्॥ पात्रे कुर्यात्तानिः संपातैराज्यं विदुर्नृपयुक्॥
शरीरं वक्ष्यमाणं समयेन तज्जीतु॥ अग्नेः पूर्वोत्तरदेशे स्थापयेत्कलशं दंडं॥ वास
सा वेष्टयित्वा तु पंचपत्रवसं मुने॥ पत्रपातिचाश्वत्थवटजहोतुं वृणा॥ अश्व

न २०
३७१

स्नानाऽजः स्थातवः स्नाका तसंगमा संकृतात् ॥ प्रहोव्यामनिकाचरोनागुगुलसयातिनासि
मंचमंत्रोवातरोगहरप्रायश्चित्तेदर्शितः ॥ यदि कृच्छ्रदिकं प्रत्यान्नायनूतत्रयधारणे निष्प
दयति ॥ तदा प्राजापत्य कृच्छ्रचांद्रायणयोः दिनानि परिगणय्य तावतिसहस्राणि जपेत् ॥
इत्युत्थिरोगहरं ॥ अथ मेरोरधिहरं ॥ शानातप्राक्तेऽधिचौरस्तु पुरुषो मुक्तो न वति मे
साऽधिधेनुप्रदातव्या तेन विप्राय विमुधये ॥ अधिधेनुविधानं तु शानातप्राक्ते ॥ राज्ञ्यस्म
हरेत्यधामि ॥ इति मेरोरधिहरं ॥ अथ मृतनार्यत्वदुःकर्महरं ॥ ज्येष्ठे ज्ञातमनूरे तु
प्रातुजो हतिस्वयं स न वेत्त तपलाक उल्लज्वर समन्वितः ॥ प्राजापत्यत्रयं कुर्महे देवत
मेव वातामसिमिति चाज्येन चरुणा शेनरा मुतं ॥ जुहुयाज्जमिमाने वं पापास्तमुच्यते ॥
प्राजापत्यत्रयमित्यादिसकृन्मृतनार्यत्वे प्राजापत्यत्रयं ॥ द्विंशे चांद्रायणत्रयं ॥ पुनः पुन
श्चेन्प्राजापत्यत्रयं चांद्रायणत्रयं चाक्रता ववाशो व्यवस्थितकल्पार्थतामसि ववा

३७१

मित्यस्य सक्तस्य कृषिर्देवतादिस्त्रीस्तनस्फोटहरे निहितं अर्धं चरुणार्धमाज्येनाप्रय
मंचरोः पुश्चा राज्ञ्यस्य ॥ अतः पाठक्रमेण विवक्षितः प्रत्यच होमः अग्निस्त्र्यापनं स्वर्ग
सोक्तमार्गेण ॥ इति मृतनार्यः प्रजापते ॥ तस्य पापस्य मुधये द्विजमेकं विवाहमेतं ॥
॥ इति प्रकारं तरेण मृतनार्यत्वदुरितहरं वा ॥ अथ स्त्रीविरक्तिहरं ॥ कर्मविपा
कसमुच्यते ॥ धर्मपत्नीं सुव्रतामा सुखैर्मैशुनकारिणः पत्नीं विरक्तिर्न वति सुवर्ष
कलशेन सः ॥ उमामहेश्वरं देवं ॥ रुद्रैकादशानां जपन ॥ स्नापयेच्छ्रध्यासुक्तो ह्यविच्छ
ना बुधाय ॥ त्रैलोक्येन मंत्रेण जुहुयाच्च जपेदपि ॥ उमामहेश्वरमित्यादि ॥ यदि कच
न देवतामनने उमामहेश्वरप्रमिमा जप्यते तर्हितत्रैकानिषेकः ॥ अथ कथमपिलज्म
ते तदा स्वर्गल्लासु वल्लोनामामहेश्वरप्रतिमां राजतवपासूरां कारयित्वा तत्रोमामह
ेश्वरावावासा निषेकं कुर्महे ॥ रुद्रैकादशानां जपनं परिनायामोरुद्रविधाने दर्शि

महा०

३७२

ततथात्रियेकप्रकारेपिअविच्छिन्नांबुधारयेति॥अंबुग्रहणप्रदर्शनार्थरुद्रविधाना
त्रियेकविधौक्षीरेक्षुरसारीनांप्रदर्शितत्वात्॥होमंअंबुकर्मेत्र॥सावाअज्वरहरेद
र्शितः॥अनेनैवजापःजपहोमयोअसंख्यानुक्तत्वादष्टोत्तर-तमष्टोत्तरसहस्रं
॥तवमन्त्रिकानंतरंतांसुवंप्रतिमांतं कलशं ब्राह्मणमदद्यात्॥इतिस्त्रीविरक्तिहरं॥
अथमत्तपुत्रतहरं॥आतातपप्रोक्ते॥बालघातीचपुरुषौमृतवसप्रजायते॥ब्राह्म
णोवाहनंचैवकर्तव्यंतेनमुध्यति॥अवणंहरिवंशस्यकर्तव्यंचमयाविधिमहारुद्र
जपंचैवकारयेच्चमयाविधि॥जुहुयाच्चदशंगेनहवीमाज्यपरिश्रुतांकादशस्व
र्त्सनिष्कःप्रदातव्याश्चदक्षिणाः॥तकादशपञ्चैवदद्याद्विज्ञानुसारतः॥अनेनो
पि मयाशक्तिविजेनोदक्षिणांदिशेत्॥स्नापयेदपतीपश्चान्नैवैरुणदेवतैः॥आ
चार्यामप्रदेयानिवस्नालंकरणानिच॥ब्राह्मणोवाहनंचैवेत्यादि॥ब्राह्मणोवाहनं

३७२

चैवकर्तव्यंतेनमुध्यति॥अवणंहरिवंशस्यकर्तव्यंचमयाविधिमहारुद्रजपंचैव
रयेच्चमयाविधि॥जुहुयाच्चदशंगेनहवीमाज्यपरिश्रुतांकादशस्वर्त्सनिष्कःप्रदात
व्याश्चदक्षिणाः॥तकादशपञ्चैवदद्याद्विज्ञानुसारतः॥अनेनोपि मयाशक्तिविजेनो
दक्षिणांदिशेत्॥स्नापयेदपतीपश्चान्नैवैरुणदेवतैः॥आचार्यामप्रदेयानिवस्नालं
करणानिच॥ब्राह्मणोवाहनंचैवेत्यादि॥ब्राह्मणोवाहनंचैवकर्तव्यंतेनमुध्यति॥ब्रा
ह्मणोवाहनस्यैवपापविमुक्तिहेतुत्वाविधानादेतस्वतंत्रतयानिष्कृतिः॥तेनमुध्यतीत्ये
तकाद्विदुनमत्रमत्रसंबध्यते॥अतःअवणंहरिवंशस्यवणविधितुल्यदोषहरप्र
करणेपूतिकृत्यहरेनिरूपितः॥विशेषप्रयोगः॥क्रमस्तत्रैनिरूप्यते॥तद्यथादंपत्यार
नुकलेषुनेदिनेस्वस्तिवाचनं कृत्वास्वरात्मनोसारेणविनायकशक्तिपूजावाविनवा
नुसारेणविधायपुत्रकामनयाहरिवंशस्यवणंकरिष्येतिवासंकल्पामृत॥अव

महा.
३१३

एकं रत्नं करिष्यावृह इति प्रयोगः अन्यतरकं रत्नं करिष्यति॥ वासं कल्पयेत्॥ एव संक
ल्याक्रता ध्यमनसं पन्नं ब्राह्मणं विनवानुसारेण वस्त्रमुद्रिकाकुंडलतांबूदिभिः संप
ज्यते अवरो वृणात्॥ एति अदनं तांबूलादिभिर्हरिवंशं अवरो वृणात् महं वृणा इति प्रयोगः॥
ततश्च प्रतिदिनमसत्पातिकं प्रतिबंधे माना वलं कृतौ दपती देकं चिकुतमाप्रणुय
तां॥ प्रतिदिनमाचार्यं पुस्तकं च पूजयेत्॥ अते च स्वले कृतां गायस्त्रिनी सवशांसु
र्वर्त्तमानं रूप्यसु राताम एषीं कांस्यं दोहनां सवस्त्रासदक्षिणं च दद्यात्॥ गोदानं मे
त्राश्चासु गृहं हरधेनुद दाने र्शितः॥ विनायकं शान्तिस्तु परिजायां दक्षिणा॥ प्रकृत
मनुसारामः॥ ब्राह्मणो दाहने मे कं प्रायश्चित्तं अपपुरं हरिवंशं अवरो वृणात् परिशेषो
महारुद्रजपो पितृतीये प्रायश्चित्तं अतएव च न स्थिता अशष्टा र्थाः एतानि त्री
ण्यशक्ता ध्यापेक्षमा व्यस्तानि सममस्तानि वा योज्यानि॥ महारुद्रप्रकरणे रुद्रावु

३१३

वाकानामाद्यादिसर्वं परिजायां रुद्रविधाने समुपस्थितं॥ निकलत्तणं परिमाणं प्र
करणे च ध्याय॥ एका दशपञ्चं च वेति॥ पञ्चुरज्जगैः॥ रुद्रा मृगामिति श्रुतः॥ वरुण
देवता मंत्राः कस्य नूनं कृतमस्मात्ताना मित्या दयं॥ तथा स्वशाखोक्ता वारुणा मंत्रास्त
था परवमानः सुतर्जन इत्यादयश्चात्रानिषेके आस्थाः॥ एवमान सुतर्जनमित्यमम
नुवाको गणहोमप्रकरणे र्शितः॥ कस्य नूनं मित्यस्य पंचदर्शयस्य सूक्तं स्याजिग
र्त्तिः मुनः श्रेष्ठरूपिः॥ रसावेव विश्वामित्रो देवरात इति बोध्यते॥ वरुणः देवता आधा
काप्या च॥ द्वितीयाग्नेयी नतीयाद्यास्तिस्रः सावित्र्यश्च पंचमी नगवदैवसा च त्रिष्टु
पुच्छं द॥ तृतीयाद्यास्तिस्रा गायत्र्यः॥ विहितार्थे विनिर्माणः॥ कस्य नूनं कृतमस्मात्ताना
नामनामहे चारु देवस्य नाम॥ मनोमस्या अदितये पुनर्हसितं रं च दशायं मातरं
च॥ १॥ अजिता देवसवितरी शानं वाचार्याणां सदावर्त्तांगमी महे॥ २॥ अग्नेर्वयं प्र

महा.
३७४

यमस्यामतानांमनामहेचारुदेवस्यनाम। मनोमस्या अदितये पुनर्हामितरं वदरोयं
मातरं च ॥३॥ मय्यधित इच्छाजगः शशमानः पुरा निद ॥ अवेपो हस्तयोर्दधे ॥४॥ जग
जक्तस्य ते वयमुदिशेम तवा वसाम् धानं राशम आरत ॥५॥ नहि ते क्षत्रं न सहो न म
न्य वयम्यनामी पतयेतु आपुनः ॥ नमा आपो अनिमिषं चरती न ये वा तस्य जं सत्व रश्च
बुधेराज वरुणो वनस्यो धंस्तु पदधते पूत रक्षः ॥ नीची नास्तुरुपरि बुधा पामस्यै च
तर्निहिताः केतवस्कः ॥ उरु हिराजा वरुणश्चकार स्वर्गं मं पयाम त्वे तवा ऊ ॥ अमर
पादापा प्रतिधातवे कुरुता एव क्ता रुया विधुश्चित ॥६॥ शतं ते राजनिषजः सहस्रं सुव
गतीरा सुमतिषे असु ॥ बाधस्व पूरे निरुतिं परा वैः कृतं विदेनः प्रमुमुग्धा स्मृत ॥७॥
अमी मरुष्या निहिता स उच्चानक्तं दद अह विदिवे मुः ॥ अरु ध्यानि वरुणस्य व्रतानि वि
चाक शब्दं प्रमानक्तमेति ॥८॥ तत्त्वामा मित्रस्य वंदमानस्तदा राशे मजमानो हवित्ति

३७४

अहेलमानो वरुणो हवो अरु शंसमा आमुः प्रमोषीः ॥९॥ तदिन्न क्तं तदिवा मय्यमा ऊ
स्तदमं के तो रु दया विचष्टे ॥ पुनः शोपो मय्यमा ऊ नीवः सो अस्मा राजा वरुणो मुमुक्तं
॥१०॥ पुनः शोपो जु कुरु जी तस्त्रिधा दितं क्रपदे पुबधः ॥ अवे नराजा वरुणः सस्रज्या
दिश्रा अरु ध्या विमुमो क्तु पाशान् ॥११॥ अवते हे ला वरुण नमो निरवमहेति रीम हे हवि
तिः क्षमन्न स्मय मसुर प्रदे तारा जनेनां सि सि अय क्तानि ॥१२॥ उड न्तम वरुण पाश
स्मद बाध सं मध्यमं प्रथमे ॥ अथा वयमा दित व्रते तवा नाग सो अदित ये स्या म ॥१५॥
इति क्त्वा न नमित्यस्तु क्तं ॥ इति अथ मत्त पुत्र त्व हरे ॥ अथान अ पत्न हत्वरं ॥ त्रण
तात पप्रो क्ते ॥ विप्र रत्ना प हारी च ॥ सान पत्न प्रजा मते तया च गौ तमः ॥ त्या सो प हारी च
न पत्न इति ॥ तं न का र्यं विमु धर्ष महारुद्र जं दिकं ॥ आदि शब्दः प्रतिलोमानि प्रायेण ह
रिं श्रावण ब्राह्मणो दान हज हपति ॥ ते च प्रागे व मत्त पुत्र त्व हरे रक्षितं ॥ अमुं मे व अति

महा०

३१५

प्रायेऽपि विः करोति॥ मतवसो दितः सर्वो विधिरत्नविधीयते॥ दशोऽशो मः कर्तव्यः॥ पा
लाशेन मया विधिः॥ दशोऽशो मद्रव्यमाह॥ पालाशेनेति॥ पालाशकुसुमेनेत्यर्थः॥ एकव
चने जात्यनिप्रायेण॥ इत्यनपत्यत्वहरं॥ अथ मतपुत्रत्वविशिष्टचर्मकीलत्वहरं॥
कर्मविपाकसंग्रहे॥ अष्टकादिपि रूपाधहीनो निशंकघातकः॥ प्राणिनां संमतदेषीगु
रुदेषी तथा परः॥ जलकोमलग्रावस्वनरकांतेत्यजन्मनि॥ मतपुत्रश्चर्मकीलव्याधिमु
क्तो न वेत्तु सः॥ दुर्मना भैव जायते तस्येयं निष्कृतिपरा॥ कृच्छ्राद्योपाययोगे कुर्वाथो मेः कृष्ण
उसंस्तकः गताहो मं स्वर्गदानं नृमिरानं तथा परं॥ कन्यारानचपंचम्यां आधे कुर्वीत यत्
तः सहस्रनामजपीत्॥ न वेदेवे च मुच्यते॥ अष्टकादीत्यादि अधिकारे सप्तष्टकादिपि
रूपाधरहितः प्राणिनां निशंकघातक इत्यर्थः॥ एतां पृष्ट्वादि आधरदेनः प्रमु
मुग्धास्मत्तहितादीनां विषयक एष कनिमिन्नानि॥ कृच्छ्राद्योपाययोगे योर्लक्षणं ह्ये

नि

३१५

छप्रकरणे निरूपितं॥ कृष्णा उदो मोगम होमश्च परिनाषायां दर्शितः॥ पंचम्यां आ
धमिन्वयः॥ सहस्रनामजपीति तीक्ष्णं लिनि॥ अतो यावद्व्याधिप्रमोकस्तावत्सह
स्रनामस्तोत्रं जपेत्॥ अथ चाष्टादिपरिनाषायां मेवात्म्यामिह कृच्छ्रादीनां निव्याधि
गुरुलघुत्वापेक्षया शक्ताया पक्षमावास्तवानि समस्तानि वा योज्यानि॥ इति मतपु
त्रत्वविशिष्टचर्मकीलत्वहरं॥ अथ दंतपातत्वहरं॥ शातानपशोक्ते॥ दंतपात
नक्रामुक्तः अहं ता न वेत्तरः॥ दंतपातनमेवाहं तापातनकं तेनोमुक्तः॥ अथ वारं
तापातनकमिति शोणं तरं दंतापातनकमिति स्पष्टिपातः॥ अत्र निःकृतिमाह॥ प्राज
पत्यं च रेदे के दद्याधेनुं सदक्षिणं॥ प्राजापत्यस्वरूपं कृच्छ्रप्रकरणे न्यधायि॥ धेनुदा
नमंत्रस्तु न वयं यज्ञप्रकरणे दक्षिणादानप्रस्तावे निहितः॥ इति दंतापातनत्वहरं
॥ अथ संबंधी गवे दनाहरं॥ कर्मविपाकसमुच्चये॥ अतिस्मृतिनिषिद्धानि यानि॥

महा.
३१६

रदानाति संतिवै॥ अजाश्वमहिषारानितलतिअहकारणात्॥ निषिध्योयिद्रमनादि
जाश्वस्यवधादयि॥ वेदस्यचपरीक्षायां दस्क्याप्रादितिर्मतौ विषो बंधनस्तारिमु
णा कुरुधिकते। तडादेः अंगवास्वरास्त्रोयजीवनात्प्राप्तास्वापहरणा सर्वांगे
षु प्रजायते॥ वेदनादासुणावधज्वरस्तदुपशंतये॥ कृच्छाति कृच्छ्रे कुवीतचां प्रायणा
मया परं॥ गोक्षिरापवासां सिद्ध्या त कुर्याज्जपंतथा॥ तद्विस्मोरिति मंत्रस्मृच
स्मात्त्रासुतत्रयं॥ कृच्छाति कृच्छ्रस्य चां प्रायस्य स्वरूपं कृच्छ्रप्रकरणे निरूपितं गवा
दिदानमंत्राः प्रायश्चित्तोपक्रमपधनौ निरूपिताः॥ तद्विस्मोरिति ध्युचः कर्त्तव्यं लहरे॥
ब्रह्मपुराणे॥ ॥ शनीयं पामसं मुजाः शर्करा घृत संमुता॥ इदमावृणु क देयं सर्वरोगोप
शंतये॥ ॥ सर्वांगवेदनाहरं॥ ॥ अथा प्रतिष्ठेत्तु हरं॥ ॥ ज्ञाता तपप्रोक्ते। प्रतिमायां जंग
कारी तच्च तिष्ठः प्रजायते॥ संवत्सरत्रयं सिंचेत्सोऽश्वत्थमनुवासरे॥ उवाहमेतमकोरी

३१६

श्वत्थं समं सिम्प्रा विधानतः॥ अश्वत्थश्चात्र सेचकरो पितृव्यासः यदि शमी सु
तः समीपे स्थिता तर्हि तया सह॥ अथ न तस्य ते तदा वृषोऽस्य इव वत्सोऽशमी शारवा
तदनावे कुंशस्तंबं समानीय विधानतो विवाहकार्यः॥ सिष्ठाचारप्राप्तं विधानं वेत
त॥ शुभे दिने च प्रायश्चुकुलेऽश्वत्थं शमी च वस्त्रादि निरलं कृत्य स्वगृहोक्त विधिना
अप्रतिष्ठाप्य व्याहृति निजिस्तिजाना जपं पृथक् पृथक् गृहोत्तर सह स्तवा ऊवाचा
स्मरणं नौ जपित्वा यथाशक्ति दक्षिणां दद्यादिति॥ एवमश्वत्थो वाहनं विधाय तत्र
विनायकं॥ अश्वत्थमूले संस्थापयेद्देवं विघ्नराजं पूजितं॥ तत्राश्वत्थमूले समीपे वा
विनायकमूर्तिं दत्वा दिक्षि मायत स्पृच्य यथा विनवमालयं विधाय तत्र विनायकव्या
हृति नि संस्थापयेत्॥ तत्रायं प्रयोगः॥ ॐ नृनुवः स्वः विनायक प्रकाश को मंत्रो ग्रा
ह्यः॥ हा ग छे ह ति ऐ ति गं धा ह तैः प्रतिमायां वाहमेदिति॥ ततश्च षोडशोपशा

महा.
३९९

चारैः पूजां कुर्यात्॥ अत्रच विनायकप्रकारकोमंत्रो ग्राह्यः॥ तेचमंशनवग्रहयज्ञप्र
करणेविनायकशक्तैर्मेद्विना॥ अत्रापि विनायकं च जुहुयात् व्याहृतिनिनिः॥
अथ त्वविवाहो विनायकप्रतिष्ठाचेति द्वे कर्मणि॥ उक्तमोर्मितितयोगक्रमः॥ शु
नदिनेश्वरसमीपे ब्राह्मणानुपवेश्य स्वर्गसोक्तप्रकारेण स्वस्तिवाचनं विधाय
प्रतिष्ठाप्याश्वत्थं शमीं च पूर्वोक्तप्रकारेण तं कृत्य विनायकपंचामृतैः स्ना
यित्वा तस्मान्नेमं संस्थाप्य पूर्वोक्तरीत्या वासप्रतिष्ठाप्य पूजयित्वा ब्राह्मणान् नोज
यित्वा दक्षिणं दद्यादिति॥ इत्युत्तिष्ठत्वरं॥ अथ पुंडरीक रोगहरं॥ शान्तात
पप्रोक्ते कां स्पृहा रीचनवतिपुंडरीक समन्विनः॥ कां स्पृज्य शतं दद्यात्तपो व्यदि
व संनरः॥ यत्नप्रमाणं परिमाणं प्रकरणे निरूपितं॥ इति पुंडरीक रोगहरं॥
अथ कुंडहरं॥ शान्तातपप्रोक्ते कुज्ज्वामृषकहृदया सप्तधा न्यस्य कां चनं॥ अ

३९९

त्रपरिमाणविशेषानतिथोनास्वपरिमाणं शरीरं कृतं ग्राह्यं॥ तच्च ब्राह्मि यवादि कं
॥ यज्ञि यं सप्तधा न्यमित्येकवक्त्रा वा समुचितमेवाकांचनं स्वशक्त्यनुसारेण धाम्
रात्रौ स्थापनीयं॥ सकांचनमित्युक्तत्वात्॥ दक्षिणचक्षुःपदा तव्यादानं गत्वा द
स्यात्॥ इति कुज्ज्वत्वरं॥ अथ निरुद्धहरं॥ अधरो निरुद्धो हरि इति यावत्॥
शान्तातपप्रोक्ते॥ अनिवेष्य सुरादि तुं जानो जायते धरः॥ स नो जयेत्सहस्रं तु श
तं वापि द्विजोत्तमान्॥ सुरादि नो हरिहरादि नो वैश्वदेव कर्म देवताश्च आदि रा
ष्ट्रादिति पुत्रादिति॥ अथरः निरुद्धो हरि इति यावत् शतसहस्रं संख्यावि
कल्पः॥ शक्त्या यनुसारेण॥ इति कुष्टत्वरं॥ अथ सदा उखहरं॥ कर्मविधाक
संग्रहे॥ सर्वदा उः खचितः स्थात्यरविनाशकः॥ चांशयणं कुर्यात्तुदत्तं जातवेद
संस्तुतं जपनाम त्रितंत्रं च विमुच्यते॥ चांशयणं स्वरूपं कृत्वा प्रकरणे निरु

महा
३९८

ते॥ उदमं जातवेदसमित्यस्मत्तमोदशर्चस्य सक्तस्मत्प्रस्कलव रुषिः॥ सूर्यो देवताञ्चा
धानवगायञ्च तस्मो नुष्टुन जपे विनियोगः॥ एतन्मूक्तं पाठतः॥ परिचाषाया
महासौरवर्गेषु प्रदर्शितानामत्रयस्यार्थादिवानरोगहरे इष्टव्यं॥ अनेनोश्च जपः॥
चापमणदिनेषु दिवा कर्मविरोधिनिकाले कर्तव्यः॥ प्रत्याम्नामघाराचापमणक
रणे प्रत्येकममुतं जपेत्॥ इति सर्वदा हरं॥ अथ सर्वकार्यसिद्धिहरं॥ रा
तातपप्रोक्ते सर्वकार्ये सिद्धार्थो गजघीती न वेत्तरः॥ आसारं कारयेत्तत्र गणे
नाथस्य नक्तितः॥ अथ वा गणनाथस्य मंत्रं जपेत्तु धुः॥ दशोश होमपुष्पैश्च
गणेशं तिष्ठतः सरं॥ आसारो देवालयः॥ गणनाथस्य मंत्रो गणनाथे त्वादि त्र्यम्ब
सामदक्षिणगणपतिर्देवता जगती छंदः॥ जपे विनियोगः॥ गणनाथ गणपतिर्देवा
महेक विंशतीनामुपगम्य वस्तुमं जपेत्तु राजं ब्राह्म ब्रह्मणस्पतः॥ आनः प्रवृत्तं नैति

३९८

निःसीदसादने॥१॥ आनृतं इति नवग्रहयज्ञप्रकरणे दर्शितः॥ गणपतिगम्यं
वा जपेत्॥ इमं तु विनायकशं तो दर्शिता॥ अथ वा स्वशाखा समाजाना विनायक
प्रकाशका वास्योपदेशानुसारेण वक्तुं उगणपतिमंत्राहमोवाश्राद्यः॥ पुष्पाति
करवीरादि निरक्त - अतानि वा गणपतिविनायकशं तिः इमं तु परिचाषायाप
रिचाषाया मुदीरिता॥ गणघोषशं तिर्घोषशं तिः॥ गणसद्यः शं तिर्घोषशं तिः
मंत्रसमुदाय इति यावत्॥ अनेन च स्वशाखा क्लेशांतिरुपलभ्येत तत्रानो न श्रुत्या
अनायन शं तिः॥ शानो वा त इति च तैत्तिरीयशं तिरपि परिचाषाया इष्टव्या॥ इति
सर्वकार्यसिद्धिहरं॥ अथ देशं तरगतस्याति क्लेशत्वहरं॥ कर्मविपाकसमुच्चमे
नमनीतान्नरहोयः कृत्स्निपासा तु गन्धमं शक्तः स सर्वराजं तुः कं पनो वध्रुनि
कः॥ निषिद्धिजीवी च जातोपि श्रीमतां कुजे देशं देशं तरं माति क्लेशमुक्तो न वेत्त

महा.
३१५

वैराजंतुःकः॥निहा॥चांद्रायणं प्रकुर्वीत तथा कृत्वा तिरुक्कं जुहुयाच्च सवित्र्यां श्री
सुक्तात्प्रत्ये च तथा॥ होमप्रोक्तो व्याहृतिर्जिज्ञेयस्तत्तं च वारुणं॥ दद्याच्च दक्षिणां स्वर्गं ति
लादीन्यपि निर्दिशेत्॥ स्वयंशक्तः सन्नरस्येदित्यन्वयः॥ चांद्रायणं स्पृष्ट्वा तिरुक्कं स्प
ल्लंशं कृत्वा प्रकरणे प्रधापिवरुणा सवित्र्या च प्रत्येकमष्टोत्तरशतं सहस्रं वा श्रीस
क्तान्तर्गतानि रूग्निः प्रत्ये च जुहुयात्॥ तथा व्याहृतिरपि पूर्वोक्तं संख्यं यैव जुहुयात्
श्रीसुक्तं स्यात्पादिना त्रिकाव्रणहरे च हितं॥ व्याहृतीनां तु कृष्णा उ होमेन वग्रहमज्ञेय
दर्शितं॥ जपे श्रीसुक्तं च॥ वारुणमिति॥ वरुणं देव्यं सुक्तं वारुणं तच्च स्वसमाप्ता नेष्ट
न्यतमे॥ द्वास्तु॥ तस्य कस्मिन् न क तस्मा मता नामिति सुक्तं मतपुत्रत्वहरे प्रदर्शितं॥ ति
लादीन्यपि निर्दिशेदिति॥ निर्दिशेदद्यात्॥ आदिशेन यज्ञार्हा ब्रीह्या द्यो व स ते॥ ति
लादीनि यथाशक्त्वादद्यात्॥ इति देशं तरगतस्यातिके शहरं॥ ॥ अथ दारिद्र्यहरं ध

३१६

न दमर्ति दानं वा पुपुराणे॥ दारिद्र्यो जायते मर्त्यो दाने विघ्नं करोति यः॥ रोषं यं जायते
न कर्मणा तन्निशामय॥ पलाधेन तदधेन चतुर्थो रो न वा पुनः॥ धनदस्य प्रति
कृतिं कुर्याधे मयीं शुभं॥ विधजा वाहनो पेता न मनाने दकारिणी॥ राखपयनि
धिन्या च संयुक्तं पाश्वयो दयोः॥ श्वेतवस्त्रेण संवेष्ट्य तं डलो पपरिन्मसेत्॥ तं डलानां
परिमाणं न वेद्रोण चतुष्टयं॥ तदधं वा विनशा व्यनकारमेत्॥ श्वेतगंधैस्तथा माल्यै र
नुलिप्य तु पूजयेत्॥ आग्नेय्यां दिशि होमं च समिदाज्यतिलै रपि॥ मंत्रो राजा धिराजा ये
तेषां याज्यः स्वर्णिगैः॥ तिलहोमो व्याहृतिभिः कर्त्तव्यो धनकांक्षिभिः॥ पलाधेनेत्या
दिपलद्रोणयोस्वरूपं परिमाणं प्रकरणे निरूपितं॥ दितुं जावुरदानमकरो वाहनो पेता
॥ कुबेरस्य बहने मनुष्यः॥ नरवाहन इति प्रसिद्धः॥ दयोः पाश्वयोः राखनिधिन्यां युक्ते
सन्त्यमः॥ राखेन कर्मत्वेन चोद्गासितो नमो गोराखपयनिधी जवतः॥ मूर्धनि

महा.
३८.

पश्चाच्चिकित्स्यः॥ आग्नेय्यादिशीतिधेनवप्रतिवृत्तिपूजास्यानेराग्नेय्यादिगणुक्तसं
ख्याकत्वोत्पत्तेकंसमिदं यत्तिलान्नेन रक्षतं सहस्रं वा नु कुर्यात्॥ पूजायां होममं
त्रमाह॥ मंत्रो राजाधिराजा येति स्वर्णिगकैः॥ कुवेरनाम योतकैः॥ पूर्वमुक्तमित्यर्थः
॥ मंत्रश्चायं षड्वसानः॥ अस्यारुणारूपमः विश्वे देवा वारुणमः॥ कुवेरो देवता
जिह्वा कर्मणि बाह्वदः॥ राजाधिराजा यमप्रसस्य साहि नोन मो वैश्ववर्णाय कुर्महे॥ सा
मकामात्कामकामायमस्य कामेश्व वैश्ववर्णा दद्यतु कुवेराय वैश्ववर्णाय महाराजा
य नमः॥ एव पूजा होमं त्रम निधाय तिलहोमविशेषमाह॥ तिलहोमो व्याहृति निरिति॥
व्याहृतीनामप्यादिनवग्रहयज्ञप्रकरणे देवतावाहनप्रस्तावे प्रदर्शितं॥ पूर्वमुक्तं
कर्म केन कारयेदित्यत्र आह॥ आचार्यः सर्वशास्त्रज्ञो विनीतः सर्वसंमहाकुलप्रसू
तश्च धर्मज्ञस्तत्पूजान्वत॥ कारयेद्वचनांतेन धनदस्यापि न क्तितः॥ तदेव तेन म

३८०

त्रेण सच कामी श्वरो न वेत्॥ सच धनदमूर्तिरात्मा॥ कामी श्वरो न वेत्॥ अस्मिन् रा
ने कृते॥ तस्मै होमकृते प्रदद्यात्प्रतिमां तु मीतां॥ मंत्रेणानेन विधिवत्प्राप्नुवायुः
दप्नुवः॥ दानमंत्रमाह॥ उत्तराशापते देव कुवेर नरवाहन॥ पश्य शंखान् धीनां
त्वं पतिः श्रीकंठवद्भजः॥ आदानेन यथाप्राप्तदरिद्रमम उरवदं॥ तस्मै वत्तवदानेन पा
पमाशुविनाशाय वं कुवेरय नमः॥ करोति विधिपूर्वकं॥ धनदेन समो मर्त्यस्तद्दाना देव
जामते॥ तत्तद्दाना देवैर्मर्त्यवारो वा सुर्वैस्तपि सा देव तेति वत्॥ — कर्मफलदायकं क
र्मैत्यर्थः॥ ॥ इति दारिद्र्यहर धनदमूर्तिदानं॥ ॥ अथ प्रकारान्तरेण धनत्वादिरहरं॥ कर्म
विपाकसमुच्चये॥ क्रुवेराधिकां वृद्धिं गृहीयात् यमश्च योनव॥ उत्सादयति यो नैषां पापा
णो न प्रहारदः॥ तलप्रहारकं चैव जातो पि धनिनां कुले॥ धनेन रहितः प्राप्नो देशात्
रगतो न वेत्॥ महाकेशी च रुद्राणां उदावती न वेत्तरः॥ अधिवृद्धिग्रहणं नाम शास्त्र

महा.
३८९

निविधाग्रहणं॥ नममुत्तरेयतीति॥ निमित्तमंतरेण नमोत्तरेण॥ तथा पाषाणप्रहारदि
॥ तदलप्रहारो मुष्टिप्रहारश्च॥ पट्टादानं वा उदावर्त्तति॥ ऊरुमावर्त्तं शक्यं वा वनीवमन
वानित्यर्थः॥ अत्र प्राप्तिश्चिन्तामाह॥ कृच्छ्रः कृच्छ्रानि कृच्छ्रश्चोदायणमथापरं॥ ऊरुमा
दाज्यचरुं च होमो व्याहृतिनिस्तथा॥ यत्किंचेदमिदं सूत्रममुतं वारुणं जपेत्॥ प्राज्य
प्रत्यक्षं कृच्छ्रस्य कृच्छ्रातिकृच्छ्रस्य चोदायणस्य च लक्षणं निरूप्य प्रकरणे निरूपितं नि॥
निमित्ततारतम्ये नैमिकारानि व्यस्तानि समस्तानि वा योज्यानि॥ आज्यचरुं चोदायणं प्रत्यक्षं
होतृरज्ञाते होमः॥ व्याहृतीनामप्यादिनवमहयज्ञप्रकरणे देवतावाहनप्रस्तावेऽपि
हितं॥ यत्किंचेदमित्यादि नमोऽपुवस्य मन्त्रमयमित्येतत्कलहते॥ तस्याणरुचरात्
न्यक्तोत्पातिवात्॥ अथ सूक्तस्य वशिष्टरूपिर्वरुणो देवतागायत्री छंदः॥ अंसाद्
गती जपे विनिर्माणः॥ ओषुवरुणमन्त्रमंगदं राजन्नाहंगमं॥ मलासुहृत्त्रमजमः॥ १॥

३८९

क्रतुः समहदीनताप्रतीपंचममाशुचमलासुहृत्त्रमजमः॥ २॥ अथांमध्ये तस्थि
वांसं रसाविदज्जरितारं मलासुहृत्त्रमजमन्यत्किंचेदं॥ वरादेव जने निद्रोह
मनुष्यामश्वरामसिञ्चिती मन्त्रवधर्मा मुजोपि समानस्तस्मादेन सो देवरीरिष
ः॥ इति मोषुवरुणोतिस्तुक्तं॥ इति प्रकारांतरेण धनित्वादि दोषहरं॥ अथ ब्रह्म
राक्षस रूप पिशाच हरं॥ कर्मविषाक संग्रहे॥ अन्त्याय वृत्तिनपतिसेवनादिप्रहि
सनात्॥ महादानसमादानादुरुनायातिमर्दनात्॥ दक्षिण्यश्चमरणाय मज्जुनिंदनात्॥
वेदवाद्यस्य शास्त्रप्रवृत्तात्कर्मसेवनात्॥ अथ वैदिकशास्त्रपाठादेवैदिककर्मकारणा
चित्यर्थः॥ विषोषधनशस्त्राद्यैर्मरणदपिशौनकं॥ जननी गमनाच्चैव परस्त्री गमना
नया॥ अताध्ययनसंपन्नश्चोत्रिय ब्राह्मणस्तु॥ उदासीनसनामध्यैकतांगं न सु
दारुणं॥ परीक्षा ममेष्टा मे कृतानंगं च दारुणं वेदाध्ययनसंज्ञतफलदानादिशेष

महा.
३८२

तः॥ अथापनचतकाध्ययनादिसर्थः॥ देवब्राह्मणराज्ञां तु स्वर्गपहरणान्तथा॥ अरण्ये
निर्जले देशे जायते ब्रह्मराक्षसः॥ ब्रह्मराक्षसेन पिशाचस्यापि पूज्यतां॥ अथाध्य
यनसंपन्न उक्तनिमित्तेष्वन्यतरनिमित्तवान्तरतः सन् ब्रह्मराक्षसो न वति॥ अथाध्य
यनादिरहित उक्तनिमित्तेष्वन्यतरनिमित्तवान्तरतः सन् पिशाचा जायते इति चेदः अ
त्र निरुतिर्हन्मनुनेका तत्तुत्रादिनिः कार्यागमाश्चाधुं तु कृत्वा पिजपहोमादिनिस्त
था॥ ब्रह्मस्वार्पणतस्तस्य जपना देवनित्यार्थः॥ देवतातीर्थसेवाजिकन्यादानेनैव बहि
॥ ब्रह्मराक्षसपैशाची नुच्यते॥ मयुरब्रवीत्॥ जपाहमादिनिरिति जपो वेदपारा
यणो॥ पवमानादि सूक्तजपश्च तथा सहस्रनादि जपश्च॥ होमो मुत होमादिः॥ सच
नवग्रहमूलोक्तप्रकारेणातत्र इत्यंतिजब्रीहिपवादमः॥ मंत्राया हतमोगायत्रीना
म्नादिशेषेन हानमभिधीयते तच्च गोज्ञानलहिरण्यपानां परिमाणं च शक्त्यानुसारे

३८२

णकल्प्ये॥ गवादिहानमंत्रस्तु प्रायश्चित्तोपक्रमपथतौ दर्शिता॥ ब्रह्मस्वार्पणत इति उ
पलक्षणं चैतदायस्य देवस्य वा ब्रह्मणस्य वा राजो वा इव्यमपहतेन सैव यथायोगेन
तुत्रादेर्वा दत्वेत्यर्थः॥ जपना देवनित्यार्थः॥ नित्यजपादित्यर्थः॥ परमा सातत्त्वं वा
अवधीकृत्य पुरुषसूक्तपवमानादीनां स्वशाखासमाप्ताता नोशा नोतरपरिपठिता
नां शतरुद्रिमादीनां वा न्यतमं प्रदितिनं शक्तनुसारेण जपेदितियावत्सर्वोक्तानि नै
मित्तकागमाश्चाधादीनि जातिशक्त्याप्यपेक्षया व्यस्तानि समस्तानि वा योज्यानि वेद
पारायणविधिर्विष्णुनामसहस्राणि नवग्रहमूलप्रायश्चित्तोपक्रमप्रकारः शतरु
द्रिमविधिश्च परिजाप्यां तत्र दर्शितः॥ ॥ इति ब्रह्मराक्षसत्वहरं पिशाचत्वहरं च॥ ॥
इति श्रीमहासर्ववेणकोनचत्वारिंशस्तं॥ ॥ अथ ग्रहप्रकरणमारभ्यते॥ ॥ कर्मवि
पाकसमञ्जसे॥ रजस्वलागामिने च तदुल्लिख्य नोजने प्रजाग्रहः प्रगल्भातिवतः स

महा.
३८४

मंत्रतः॥ जातवेदसमुनवामेत्यनेन मंत्रेण अस्मत्पार्श्वदिशी तज्वरे निहितं नाम्नां स
हस्रं विष्णुसहस्रनामानि रातानि परिनाषायां दर्शितानि॥ अमुतं मित्कुत्तयत्र संबध्य
ते॥ अतः॥ सहस्रस्तोत्रजातवेदसे सुनवामेत्यनयोः प्रत्येकममुत संख्या को जपो नव
ति॥ एतच्च व्याधिगुरुत्वा व्याधिलघुत्वे च सहस्रं द्विसहस्रं मित्वादि कं कल्प्य॥ जपानंत
रं पूर्वोक्तो होमः कार्यः॥ एवं होमानंतरं॥ बलिरानप्रकार॥ माह॥ पायसकां स्पपा
त्रे तु ध्वजैः श्रुतैः परिस्सृतं॥ निक्षिप्य गंधपुष्पाद्यैर्ग्रहपूजाविधाय च॥ देवालये
क्षिपेद्यस्मत्क्षिपेच्चतुष्पथे अथ मंत्राह॥ प्रगृहीतं बलिचे मंदाहरूपम
हाज्वरन्मातुरस्य सुखं सिद्धिप्रयच्छतमहाग्रह॥ ॥ इति ज्वरग्रहहरं॥ अथैकाह
कज्वरग्रहहराणिकर्मविधायक संग्रहे॥ तत्स्फुरो यो वृथा प्राणि हिंसको निदं मश्रु॥
आचाररहितो यश्च परधर्मस्मृतिंदकः अधर्मो निरतो यश्च ताते ज्वर संज्ञकः॥

३८४

ग्रहो गृह्णाति तन्मात्रा एक रात्रि ज्वरी न वेत॥ द्विरात्रेण त्रिरात्रेण च चतुरात्र ज्वरेण तु
शीतज्वरेण सतत्तं ज्वरेणैव ज्वरेण तु॥ पुनो न व नितस्ये मं निक्षति शस्त्र नो दित
॥ चाग्रामं प्रकुर्वीत कर्मात्॥ कुरु कं॥ आज्यहोमो व्याहृति निरयोत्तर सहस्रकं॥
सहकारप्रवालैश्च मध्वकैः कुरु यान्तया॥ जातवेदसं मंत्रेण दद्याद्दो मं च शक्ति
॥ सहस्रकलशस्मानमीश्वरस्य तु कारयेत्॥ चाग्रामं कुरुति कुरु यो लहरो क
छ प्रकरणे निरूपितो व्याहृतीनामप्यारो न वग्रह मज्ञप्रकरणे देवता वाहन प्रस्ता
वे दर्शिते॥ सहस्रकलशानि षेकं तु रुद्रानुवाकै रुद्रस्य कुर्यात्॥ रुद्रानुवाकाना
माप्यदि तया निषेक प्रकारश्च परिनाषायां रुद्रविधानेनैव धामि॥ बलिप्रकारमा
ह॥ कां स्पपात्रे मध्वपप्रायसाज्यसुशर्करा निक्षिप्या वध्वैर्जाता कुसुमैः श्वेत
वाससां गंधपुष्पादिनिष्पे वस्थाने देशे शुचौ ग्रहं॥ पूजयित्वा सहस्रं मातु जलकुं ने

महा.
३८५

नसंयुतं। मधादिकं बलिदद्यान्मन्त्रेणानेन समतः॥ अक्षध्वजैः शुक्रध्वजैः साहचर्याना
तीकुसुमान्मपिश्वेतान्येव॥ बलिदानमन्त्रमाह॥ प्रगल्भीषे बलिचे मामेकाहिकमहा
ज्वर॥ आतुरस्यसुखं सिद्धिं प्रयच्छत्वमहा॥ विरात्रादिज्वरेषु बलिदानस्यानविशेषा
नाह॥ घ्राहिकारव्यज्वरेमाहस्याने सुबलित्तिपेत्॥ आहिकेनदिकेनस्पसमीपेत्
पन्नस्पवा॥ विस्मोरायतनेदद्याच्चातुर्थिकमहाज्वरः॥ बलिदाने मन्त्रे घ्राहिकारव्य
महाज्वरेसूहः कार्यः एवं घ्राहिकारव्यत्रिरात्रज्वरे॥ चातुर्थिकेज्वरेसूया घ्राहिक
आहिकयोः पूर्वाङ्गवबलिः॥ त- चातुर्थिकज्वरे बलिविशेषमाह॥ कृष्णस्या
यतने कृत्वा मउले तत्र पीठकं॥ चतुष्पदस्यापमित्वा ग्रहं संपूज्य मत्ततः॥ कुनसं
स्यापयेत्तत्र पीठस्योपरि मत्ततः॥ तस्मिन् कुने बलिदद्यात्कृशकृशरूपपापसं
॥ जालान्मधुसुराचैव सर्पिः पिण्णकमेव चारक्तवासोरक्तपुष्पं गृहीयादर्वनावि

धौगंधधूपादिकं रक्तं दद्याद्भोगस्मरणं तमे। मज्जातीयानां सुरानिषिधा तज्जातीयैः
सा बलिकर्मणि न आस्या॥ शीतज्वरे तु विशेषः॥ विस्मोरायतने मधामूलैश्च त्पक्रम
स्पवा॥ शीतज्वरविधानेन संयत आहरे कृत्वा बलिहनां कृष्णवस्त्रोत्तरं मृक॥ कृ
शरापायसं चैव तिलाश्चैव तदुज्जान॥ कांस्पवात्रे विनिक्षिप्य स्वर्त्म तदुपरि न्यसेत्॥
पूर्वमुक्तेन सहितं बलितत्र विनिक्षिपेत्॥ पूजमित्वा ग्रहधूपदीपादि निरतं द्रितः। ब
लिदानमन्त्रमाह॥ प्रगल्भीषे बलिचे मज्ज्वरितस्य ज्वरापह॥ पक्षिवाहनगोविदव
राहवदनो प्रभो॥ असुरघ्नसुरश्रेष्ठ नारसिंह गदाधर इति॥ उष्णज्वरे तु विशेषमनि
धीयते॥ उष्णज्वरे महेशानसमीपे बलिमाहरेत्॥ राजहंसस्य मूले पावलिः पूर्वोक्त
एव हि॥ पूर्वोक्तः शीतज्वरोक्तः॥ अमं मन्त्रः॥ गाली रध्वलाकारत्रिभूलधराणपते॥
तस्माद्भूलितदेवेश त्रिनेत्रशंकर॥ प्रगल्भीषे बलिचे मज्ज्वरितस्य महाग्रह॥ प्रयच्छ

महा-
३८६

त्वं सुखं सिद्धिं ज्वरं चाशु विनाशय ॥ सततज्वरे विशेषमनिधत्ते ॥ सततज्वरे इच्छा न स्या
जयेव लिमाहरेत् ॥ पूर्वकथितेष्वन्यतमो बलिरुदाहृतः ॥ अस्मिन्नेकाहिकादिग्रह
ज्वरहरेणानि पूर्वकथितानि तेषु बलिरानमंत्रमाह ॥ प्रगल्भीय बलिं चेमं हरत्वं स
ततज्वरं ॥ आतुरस्य सुखं सिद्धिं प्रमच्छत्वं महाबलेति ॥ इत्येकाहिकादिज्वरग्रहहरा
— ॥ ॥ अथ यप्रतुं उग्रहरं ॥ ॥ कर्मविपाकसंग्रहे ॥ अशुविमं स्पृशेदेवं ब्राह्मणं बु
धिपूर्वकं ॥ तं गल्भीति प्रतुं उग्रयो अहस्तु रुहरणात्ततः ॥ ज्वरी मूर्च्छां जमी पक्ष्मा
ती चैव प्रजामते ॥ कृच्छ्राश्रयणे कुर्वांशोगस्यापनुत्तमे वा त आवातुस्तुक्तं तु जपे
दमुत संख्यया ॥ स्वराक्षसाहो महानं च कुर्वां देवं विमुच्यते ॥ कृच्छ्राश्रयिणा मेः स्व
रूपं तु कृच्छ्रप्रकरणेन ध्यायि ॥ आवात आवातुनेषं जमित्यस्मत्सक्तस्यार्थादिवातगुल्म
हरेभ्यवादि बलिरानप्रकारमाह ॥ तिलपिष्टेन सहितमन्नं नाजाश्रनाजने ॥ क

३८६

स्मिंश्चिन्म्यापयित्वा तु गंधपुष्पादि निर्यहं ॥ ॥ चतुष्पथे पूजयित्वा मंत्रेणानेन निक्षिपेत् ॥
प्रगल्भीय बलिं चेमं प्रतुं उग्रयमहाग्रह ॥ आतुरस्य सुखं सिद्धिं प्रमच्छत्वं महाबल ॥ ॥ इ
ति प्रतुं उग्रहरं ॥ ॥ अथ कामिलग्रहहरं ॥ ॥ कर्मविपाकसमुच्चये ॥ अथ ह्यलितपात्रे यो
स्य प्रक्षालितपात्रे ॥ ॥ तुक्ते परां कृतं कामिलग्रहो गल्भीति मानवं ॥ अंतर्मे ही प्रीतनेत्रः पी
तविामुत्रकोत्तवेत् ॥ स कुर्वा उपवासं च प्राजापत्यमथा परं ॥ बलिस्तु पायसा पूपलाजै
ः संपूज्य च ग्रहं ॥ ॥ देवो जलाशयो न्यर्से मंत्रेणानेन संयतः ॥ प्रगल्भीय बलिं चेमं का
मिलग्रहमहीग्रह ॥ आतुरस्य सुखं सिद्धिं प्रमच्छत्वं महाबल ॥ प्राजापत्यस्वरूपं परि
क्षायां कृच्छ्रप्रकरणे द्रष्टव्यं ॥ ॥ इति कामिलग्रहहरं ॥ ॥ अथ कामिलनामकग्रह
हरं ॥ कालनामको लोकनामकश्चेति नाम्नि विकल्पो न कर्मणि ॥ कर्मविपाकसमुच्चये ॥
आदित्यादिग्रहेष्वष्टमादिस्थानस्थितेषु मः न कुर्वा रुहयज्ञं तं कालनामकसंज्ञकः ॥

महा.
३८७

ग्रहो गृह्णाति विक्रानितत्रे मानितवंति हि ॥ सुकुमुकुर्वचकरो यो योज्वरो नवतिरारुणः ॥ त्रि
मध्वकै रसालस्य पञ्चवैर्जातवेदसा ॥ अष्टोत्तरसहस्रं हि जुहुयाच्चततः पुनः प्राजा
पत्यप्रकुर्वीत होमदानं चरुक्रियः ॥ त्रिमध्वकै रिति ॥ त्रिमध्वनिशर्कराज्यमध्वनि ॥
त्रिमध्वकैः ज्ञातरोः पञ्चवैर्जातवेदसेत्यपि पाठः ॥ अतः ज्ञात्वा पञ्चवैर्विकल्पे
न होमद्रव्यं जातवेदसे सुनवामसोममिति मंत्रेण अस्य चार्पादि शीतज्वराहरे इष्ट
व्यं ॥ प्राजापत्यस्वरूपं कृच्छ्रप्रकरणे ॥ बलिदानप्रकारमाह ॥ चतुष्पथगंधायै ग्रहम
र्चयेत् ॥ बलिस्तु पिष्टं लाजाश्च पिण्या कंचति लास्तथा ॥ हिरांश्च यथाशक्ति पात्रे
कांस्ममयेन वै दद्यादिति शेषः ॥ अत्र मंत्रमाह ॥ प्रगृहीष्वलिं चै मं लोकनाथम
महाग्रह ॥ आतुरस्य सुखं सिद्धिं प्रमृच्छ त्वं महाबल ॥ लोकनाथक इति ग्रहनामा गी
कारलोकनाथ इत्येव पाठः ॥ कालकनाथक इति ग्रहनामधेयत्वे कालनाथमहाग

३८७

हेमग्रहः कर्तव्यः ॥ इति कालनाथकारव्यलोकनाथकारव्यमहाग्रहहरं ॥ अथ पिष्ट
ग्रहहरं ॥ कर्मविपाकसंग्रहे ॥ परस्म्यमनसस्तापं कुर्वाद्युबुहरन्मघ्रा ॥ पिष्टग्रहहरं
तः स्यात्तन्निचिक्रानिवेश्रणु ॥ व्याधिनापरिहृतस्यात्माणां संदेहकारिणां स्मरिष्वृज
वैकायं चांशायणमिहोच्यते ॥ श्रीसूक्तेन च शोर्होमस्वष्टोत्तरशतं नवे ॥ बलिपूर्वोक्त
रीत्यै वरात्रौ दद्याच्चतुष्पथे ॥ चांशायणलक्षणां कृच्छ्रप्रकरणे मध्यामिशूक्तस्यार्पादि
नाशिकां ब्रध्नाहरेदिति ॥ अत्र च होमः ॥ सूक्तस्य सप्तवारा वत्सापंचोत्तरशतं नव
निततः पंचं निःकृमिरैकैका कुस्तिस्त्रस्तारवं मिलित्वा षोडशशतं ॥ पूर्वोक्तरीत्यै तिका
लनाथकग्रहहरं शक्तीत्यातच्च बलिदानमंत्रे पिष्टग्रहहरं ॥ इति पिष्टग्रहहरं ॥
॥ अथ लोकनाथमहाग्रहं ॥ कर्मविपाकसंग्रहे ॥ पुण्याशिं लातुं देवालयोद्यास्य
मुच्यति सूत्रपुरीषमपि वा नगरं गृह्णाति ग्रहो नरं लोकनाथमना निधुस्तत्र विक्रानिस्फ

महा.
३८८

रम्यथा॥ अतिमूत्रपुरीषास्याप्रकृतेन सथा पुनः॥ पित्रोऽप्रेकीचवदनेदेहेचैव वृणाज
वेत॥ उपवासत्रयं कुर्यात्प्राजापत्यमथापि वा॥ बाधिलघुगुरुनावे निमित्तवशा नैमित्त
मोरपि गुरुलघुप्रायश्चित्तयोर्व्यवस्था ज्ञेया॥ तिलहोमो व्याहृति निरुद्यन्त्यजपस्तथा
॥ शीतसलिलं हेमदद्याद्विलासु सारतः॥ होमसंख्या सहस्रं॥ जपे त्वमुत॥ व्याहृतानां
मर्यादिनवग्रहमन्त्रप्रकरणे देवतावाहनप्रस्तावे न्यधापि॥ उद्यन्त्यजमित्रमह इत्य
स्य तु परिचायां रोगप्रतिमादानविधावुदाहरितं॥ बलिप्रकारमाह॥ पायसं गुडलाजा
नं पितापाकं शंकराक्षिपेत्॥ चतुष्पथे समन्त्यर्च्य वस्त्राद्यैर्ग्रहमादरात्॥ अत्र बलि
दानपात्रस्याननिहितत्वाद्यथा संनं वेपात्रं ग्राह्यं तथा कालश्च बलिदाने नूमाह॥
प्रगल्भा बलिं च मे लोकामृतमहाग्रह॥ आतुरस्य सुखं सिद्धिं प्रमत्तं महाबल॥
॥ इति लोकामृतग्रहहरं॥ अथापस्तंबग्रहहरं॥ कर्मविपाकसमुच्चयेन अनहस

३८८

सन्त्वपंगर्वादायो न्तमनाजनेपंक्तौ विशेषजोज्जीयसमापस्तंबसंस्तिकः॥ ग्रहो गृह
तितन्मात्रा रुद्रमोदरशगषवान्॥ जामते तन्निरुत्यर्थं कुर्याच्चंद्रायणं नरः॥ पूर्ववर्द्धलि
दानं च ततो रोगादिमुच्यते॥ चंद्रायणस्वरूपं कृच्छ्रप्रकरणे समुपवर्त्तिते॥ पूर्व
वर्द्धिति॥ अथ हत्रग्रहहरं॥ कर्मविपाकसंयदे हत्रग्रहः प्रगल्भातिपरदारा निमर्शना
त्॥ कटिः प्रमुष्पे च नरः प्राजापत्यं समाचरेत्॥ गमय्या च तिलान् कृत्वा गायत्री ममुतं
जपेत्॥ दद्याद्वै मुस्वरात्मा च बलिः पूर्वोक्तवद्भवेत्॥ प्राजापत्यजस्तं कृच्छ्रप्रकरणे
न्यधापि॥ होमसंख्या सहस्रं जपानंतर होमः॥ पूर्वोक्तवर्द्धिति॥ आपस्तंबग्रहरोक्त
रीत्या बलिदानमंत्रे हत्रग्रहमहाबलेत्सहकार्यं॥ इति हत्रग्रहहरं॥ अथ महाज्व
रग्रहहरं॥ कर्मविपाकसंयदे॥ महाज्वरस्तं वै गृहीयाद्योत्रजे स्त्रिमं रजका
दिस्ततः पादतलदाहो नवेन्नरः॥ चंद्रायणं सातपथं कुर्यात्तत्रोगशान्तये जातवेद

माहा.
३६७

समंत्रेणमधाक्तानामपल्लवान्॥ अष्टोत्तरसहस्रं तु जुहुयात् जातवेदसि जपः सह
स्रनाम्ना तु दद्यात् केचन शक्तः॥ रजकादेरित्यादि रजकं शर्मकारं श्वनरो वरुण
वच॥ केवर्त्तमेद निहन्नाश्च सप्तैते व्यवसायिनः॥ इति स्मृत्यं तरोक्तं च कारादयो रजका
देरित्यादि शष्टे न गच्छन्ते जातवेदसमंत्रेण स्यात्प्रादिशीतज्वरहरे प्रष्टव्यं॥ विष्णुसहस्र
नामानि परिजायां ददर्शितानि॥ जपसंख्या व्याधिलघुगुरुत्वावेनाष्टाविंशतिरष्टा
विंशतिरष्टोत्तरशतमित्यादि क्रमेण कल्या बलिदानप्रकारमाह॥ मन्त्रात्रे पिष्टपिष्टा
कृत्वा जातु त्वातिजांस्तथा॥ पूजयित्वा ग्रहं रक्तगंधाद्यैश्च तुष्टये॥ निशि हि पेष्टं लिखि
न्मंत्रेणानेन समुतः॥ प्रगल्भीय बलिचं मम हाज्वरमहाग्रह॥ आतुरस्य सुखं सिद्धिं प्रय
च्छत्वमहाबल॥॥ इति महाज्वरग्रहहरं॥॥ अथ कुंजकग्रहहरं॥॥ जंनकग्रह इत्यपि
नामः॥ कात्मायनः॥ अंसजागामिनं चैव परस्त्रीगामिनं ग्रह॥ कुंजकाहः प्रगल्भीयत

३६८

तस्तु ज्वरवान्नवेत्॥ असंबधप्रजाप्रीचश्वासकासीच जायते॥ अत्र चांशयणं कु
र्वाज्जुहुयात्तिलसर्पिषामंत्राव्याहृतयः प्रोक्ते जपे स्तुतं च पौरुषं॥ सावित्रीच हिर
ण्यच दद्याच्छतं तु सारतः॥ चांशयणस्वरूपं कृच्छ्रप्रकरणे निरूपितं॥ चरुसंवि
धीतिचरुं पृथक् जुहुयात् सर्पिश्च पृथक्॥ संख्यात्वष्टोत्तरसहस्रं व्याहृतीनामप्या
दि नवग्रहमस्तप्रकरणे देवतावाहनप्रस्तावे निहितं॥ स्तुतं पौरुषं पुरुषस्तुतं॥ अ
स्य चाष्टादि परिजायां ददर्शितं॥ सावित्री साधनी॥ अस्याष्टादिकृष्णा उहो मे॥ जप
संख्यात्वष्टोत्तरसहस्रं समुतः॥ व्याधिलघुगुरुत्वावेन कल्या॥ बलिदानप्रकारमा
ह॥ अत्र तिजांश्च पिष्टं च पिष्टाकं पामसं मधु॥ तैलं च मन्त्रमेवात्र कृत्वा गंधादिनिय
तं पूजयित्वा पूज्यं कुंजवस्त्रहे मसमायुतं॥ बलिचतुष्टये रात्रौ मंत्रेणानेन निहिपेत्
॥ प्रगल्भीय बलिचं मं कुंजकारव्यमहाग्रह॥ आतुरस्य सुखं सिद्धिं प्रयच्छत्वमहाबल

महा.
३५०

॥ इति कुंनकग्रहहरं ॥ अथ कपिलग्रहहरं ॥ कर्मविपाकसंग्रहे ॥ निष्ठीवे योक्तुं
जिप्रप्रवेदाप्यतं ग्रहः ॥ कपिलारव्यग्रहः क्लृप्तितो जवरवानसर्वांगराहवांश्चैव न
वेत्तीतविलोचनः ॥ त्रिरात्रमुपवासः स्नानयोगस्यापुत्रमेव ॥ सोमोरुद्रेति च जपे च
कृतसुतसंख्यया ॥ हिरण्यचमया मया रात्रिदद्यादथ वलित्तिपेत् ॥ सोमोरुद्रेति
सूक्तमग्रे प्रदर्शयते ॥ बलिरानप्रकारमाह ॥ लाजास्त्रिलोचनपिपाकं पिष्टं रुधिरमेव
च ॥ मासं च तलकं च कृत्वा मन्मथनाजने ॥ रात्रौ चतुष्पथे कुर्मादस्त्रायै ग्रहपूजनं
॥ हिरण्यसहितेनाथपूस्तं कुंनेन संयुतं ॥ वलितत्रहिपेदि दानं मंत्रेणानेन संयुतं ॥
अथ ह्रीं वलितं च मं कपिलारव्यमहाग्रहः ॥ आतुरस्य सुखं सिद्धिं प्रयुज्यते न हाबल ॥
सोमोरुद्र इति चतुष्टयं सूक्तस्य नारदाजरां युरुषिः ॥ सोमोरुद्रो देवता त्रिष्टुप्छरो
जपे विनियोगः ॥ सोमोरुद्राधारये धाम सुमं प्रवामिष्टयो रमश्नुवेति ॥ दमे दमे स प्रर

३५०

नारदधानाशोक्तं विपदे चतुष्पदे ॥ सोमोरुद्रा विरहं विषची ममीवा मानोगम
मा विवेश आरेवाधेयां निर्कृतिपरावैरस्मै नरासौ श्रवानि संतु ॥ सोमोरुद्रा मुवमे
तान्मस्मै विष्वातन् पुनेष जानिधत् ॥ अवश्यं तं मुचतं मन्त्रो अस्ति तद्ब्रधं हतमे
नो अस्मत् ॥ अतिगमा मुधैति गमहेती सुरेवो सोमोरुद्रा विरहसुमलतनः ॥ अनो मुचतं
वरुणस्य पाशा ज्ञोपायतनः सुमनस्य माना ॥ ४ ॥ इति सोमोरुद्रेति सूक्तं ॥ इति कपिल
ग्रहहरं ॥ अथ शिवपादग्रहहरं ॥ कर्मविपाकसंग्रहे ॥ मातुः पितुर्देवताया गुर्वदेम
स्तुगर्वतः ॥ अवज्ञां कुरुते तं तु शिवपादा निधो ग्रहः ॥ ग्लृप्तिततृक्षणा न्मर्ध्नि जवररो
गवान्मवेत् ॥ पादराही ज्वरा चैव जायते तत्र निहति ॥ चांशायणं न वेदाते सूक्तै न जु
कुयाच्चरुं घृतं चाष्टाधिकं तं बलिदेयो यथा विधि ॥ चांशायणं स्वरूपं कृच्छ्रप्रकरणे नि
रूपितं ॥ आते पितर्मरुतामिति सूक्तमग्निधानोक्ता साध्या स रोगहरे च धामि चरो

महा.
३७१

रपिद्युग्योमः॥ तथा च तस्यापि समग्रसूक्ता वृत्त्या होमेन प्रत्युचं बलिदान प्रकार
माह॥ पिष्टं लिंलां प्रपिण्णकं लाजां नृकुत्वा यमन्मये॥ मार्गद्वयसमायोगे वस्त्राद्य
ग्रहमर्चयेत्ततो वलिं हि पेषि दानं त्रेणानेन संयतः॥ प्रगृहीष्वलिचेमं शिवया
महाग्रह॥ आनुरस्य सुखं सिद्धिप्रमञ्ज महाबल बलिदाने संध्यादिकालविशे
षस्यानतिदितं त्वा तारोष्ठिका लोयासुः॥ इति शिवपादग्रहहरं॥ अथोर्ध्वकेश
ग्रहहरं॥ कर्मविपाक समुच्चये॥ निःकारणं परद्रव्यवहारिणं दुस्वकारिणं॥ क
र्त्तुं जपं चोर्ध्वकेशिग्रहहरं॥ कर्मविपाक समुच्चये॥ निःकारणं परद्रव्यवहा
रिणं दुस्वकारिणं॥ कर्त्तुं जपं चोर्ध्वकेशिग्रहहरं॥ कर्मविपाक समुच्चये॥
निःकारणं परद्रव्यवहारिणं दुस्वकारिणं॥ कर्त्तुं जपं चोर्ध्वकेशिग्रहो गृह्णा
तिमानवं॥ स्फोटस्ततः प्रजामंते तस्यां गेष्विलेखपि॥ चांशमणं प्रकुर्वीत रुद्ध

३७२

रोगशान्तये॥ आते सूक्ते न जु कुया च रुमा ज्यं पृथक्॥ २॥ होमो व्याहृतिनिश्चैवं दद्या
त्स्वशक्तिः॥ चांशमणं प्रकुर्वीते तादिरोगस्याधिकं चांशमणं अल्पत्वे प्राजापत्य
रुद्धः॥ अनयोश्च लक्षणं रुद्धं प्रकरणे सुधापि॥ आते सूक्ते नेति॥ आते पितृमस
तामित्येतत्सूक्तं प्रतीकं नाते सूक्ते मित्कं॥ अस्य चार्घ्यादि कृत्वि धानोक्तासाध्य
सर्वरोगहरे प्रदर्शितं॥ होमसंख्या त्वष्टे नरसहस्रं॥ अत्र प्रत्युचं होमो न सूक्ते न
व्याहृति होमेषामेव संख्या हति होमद्रव्यतिलाः॥ व्याहृतीनामप्यादि कृत्वा उ
होमे दर्शितं बलिदान प्रकारमाह॥ प्रायसं च फलं कंदलाजां प्रपका नृदधि
॥ ताम्रपात्रे विनिक्षिप्य सोदकं कुनमेव च॥ चतुष्पथे हि पेष्य स्नानं धायेत्तं ग्रहम
र्च्यं तावलिदानमत्रमाह॥ प्रगृहीष्वलिचेमं मूर्धकेशिग्रहग्रह॥ आनुरस्य
सुखं सिद्धिप्रमञ्ज महाबल॥ इत्युर्ध्वकेशिग्रहहरं॥ अथ विष्टं नग्रहहरं॥

महा-
३५२

अस्मैव विवृता ह इति संसातरं कोत्सामन ॥ स्वकीयाचारविज्ञानं ब्राह्मणं प्रजनीन
नरान् ॥ विष्टं जनामां गृह्णाति ग्रहः श्रीतज्जरीतनः ॥ हस्तपादतले राही वायुं कुंचित
पाणिमत् ॥ स्फोटयुक्तं प्रजायेत हस्तमोपादयोस्तथा ॥ विष्णुचीवधिरश्चैव जामते
तस्मिन् कृतिः ॥ चांद्रायणं प्रकुर्वीत घृताक्तैराम्नपल्लवैः ॥ अष्टोत्तरसहस्रं हि होम
स्याज्जातवेदसा ॥ सहस्रं शीर्षासूक्तं च जपेदमुत संख्यया ॥ विष्णोर्नामसहस्रं च स
हस्रं कलशस्नानवासुदेवस्मृकारमेत ॥ दद्यादधिपुण्यदानं च बलिर्देवो यथाविधि
॥ चांद्रायणं स्वरूपं कृच्छ्रप्रकरणेन ध्यायि ॥ जातवेदसमंत्रस्यार्षादिश्रीतज्जरीति
हितासहस्रं शीर्षापुरुष इति सूक्तं स्यात्प्रादिगणहोमेषु पुरुषसूक्तविधानेन ध्या
यि ॥ विष्णुसहस्रनामानि परिनाम्यां दर्शितानि वासुदेवसहस्रं कलशस्नानं पु
रुषसूक्तेन स्नानं व्यंतु उग्धमध्वाज्यमिंदुरसौ बुचनिरात्मा पेक्षया वै कल्पिके

३५२

॥ हिरण्यदानं च शक्तानुसारेण बलिदानप्रकारमाह ॥ पायसं पिष्टगुलिकामध्वरूपं
प्रयोदधि ॥ ताम्रपात्रे शुक्ले कृत्वा रत्नकुंजं सहेमकं नीत्वा चतुष्पथे तत्र ध्वजाग्रं ग्रह
मन्मथं च विधानेन मंत्रेण संयतो निक्षिपेद्वलि ॥ प्रगृह्णाद्यबलिचुम्बिष्टं नारद
महामुनिः ॥ आतुरस्य सुखं सिद्धिं प्रयच्छते महाबलः ॥ इति विष्टं जग्रहहरं ॥ एत
देवविवृता ह इति ग्रहहरं ॥ अथ महाजिक्रग्रहहरं ॥ कर्मविपाकसमुच्चये ॥ मुशालो ल
पलादीनि तथा यज्ञासु धान्यपिपादाज्जालं ध्याय्यो नरस्तुते ॥ कालक्रमेण गृह्णाति
महाजिक्राजिध्रेग्रहः ॥ ततो गुरुदवागम्य शेषाजिक्राव्रणी नवेत ॥ कपमुक्तः प्रजाय
ते ॥ त्रिरात्रं व्रतमाचरेत् ॥ आज्यहोमो व्याहृतिरुपयुक्तं च जपेत् ॥ गायत्री चोक्त
सदान् च दद्याच्छक्तिनुसारतः ॥ व्रतमुपवासः ॥ होमं संख्यात्वेन नरसहस्रं व्याहृती
नामप्यादिनवग्रहमन्त्रप्रकरणे देवतावाहनप्रस्तावे दर्शितं ॥ उद्यन्नप्यत्र च स्या

महा.
३८३

प्रादिपरिजायां रोगप्रतिमाद्यनविधौ॥ गमय्या सुकृष्णोऽहोमप्रकरणेनिरूपितं॥ प्र
कल्पेमनयोर्जयोमुतां बलिप्रकारमाह॥ मस्यान्यकांस्तथा॥ प्रकांस्तिष्ठपिष्टसुराद
धि॥ रुचिरं सूपशारवात्रं सूप्यं कृत्वा चतुष्पथे॥ वस्त्राद्यैर्ग्रहमन्यर्च्य बलिं रथादिचक्ष
णः॥ सुरादीन्यधिकारिणा देयानि॥ बलिरानमंत्रमाह॥ प्रगल्भा बलिचेममहा
जिकमहाग्रह॥ आतुरस्य सुखं सिद्धिं प्रयच्छत्वमहाग्रह॥ इति महाजिघाग्रहह
रं॥ अथ नवग्रहहरं॥ कर्मविपाकसंग्रहे॥ आतुरस्य सुखं सिद्धिं प्रयच्छत्वमहाग्र
ह॥ संख्यसूपस्विनो वापि गुरोर्वास्वामिनो यवास्त्रागामिनं संमतेग्रहः॥ ततः स्फोटीमं
द्राहाधानी वानेत्ररोगवान्॥ जायते निःकृतिस्तत्र न प्रकृच्छ्रयं न वेत्॥ अतिकृच्छ्र
श्च चाशयणमथापि वा॥ कृष्णोऽजुज्यान्सर्पिधेतुं रथादिजातये॥ पौरुषकृच्छ्र
यं न वेत्॥ अतिकृच्छ्रश्च कृच्छ्रश्च चाशयणमथापि वा॥ कृष्णोऽजुज्यान्सर्पिधेतुं र

३८३

द्विष्यादिजातये॥ पौरुषं च जपेन्मूक्तं रथां द्वासान्नोजनं॥ जोजेः पर्युषितां चैश्व
पताकाध्वजसंयुतैः॥ पूर्वकुंजेन सहितैर्बलिं रथं चतुष्पथे॥ अत्र मंत्रः॥ प्रगल्भा
बलिचेममहाग्रह॥ आतुरस्य सुखं सिद्धिं प्रयच्छत्वमहाबलकृच्छ्रः प्रज
पत्यतप्रकृच्छ्रादिलक्षणानि व्याधिलघुगुरुवशाद्यस्तानि समस्तानि वा योज्यानि॥
कृष्णोऽहोमपरिजायां निरूपितः॥ तथा पुरुषस्तुक्तस्यार्थादिगणहोमेषु पुरुषस्त
क्तविधानेव परिजाया मेव निरूपितं॥ जाजादेमा रथो बलिद्रव्यं तत्र पताकाः स्यु
जाध्वजाः पूरुमा॥ इति नवग्रहहरं॥ अथ वासग्रहहरं॥ कर्मविपाकसंग्रहे॥ वल्मा
कखननाहो न सर्पबाधं करोति यः॥ सर्पाणां हनेन कृत्वा तेषां केशं करो यः॥ तवास
वग्रहो नाम गल्हाया लेन सज्जरी॥ आभ्यानी च विसपी च जायते तस्य निःसूतिः॥ प्रा
जापसंनवे राज्यहोमो व्याहृति निस्तथा॥ अग्निरस्मी अचं जप्त्वा यत्किंचेदं जपेद

महा.
३०४

चंगदप्राकृक्प्रमयाशक्तिवलिर्देवोविचक्षणैः॥ अनं वक्रविधं कृत्वा समादाय चतु
ष्पथे॥ निक्षिपेद्वि विधैर्गंधैः पुष्पैर्नानाविधैर्धुजैः॥ ग्रह मन्त्रार्च्य विधिना मंत्रेणानेन
संयतः॥ प्रगृहीष्वनिचेमं वासवाख्य महाग्रहा आतुरस्य सुखं सिद्धिं प्रयच्छत्वम
हाग्रहा राजापत्यस्वरूपं कृच्छ्रप्रकरणेन ध्यायि॥ व्याहृतीनामप्यादिनवग्रहमज्ञदेव
तावाहनप्रस्तावे निरूपितं॥ होमसंख्यात्वाष्टोत्तरसहस्रं अग्निरस्मीत्यस्या आर्षादि
वातरोगहरैश्च वृक्षैः पुष्पैश्चैवं वरुणोत्पत्त्या वशिष्ठरूपिर्वरुणो देवताजगतीच्छं॥
यत्किंचैवं वरुणदैव्यजने॥ निद्राहं मनुष्याश्चरामसि॥ अविनाशयन् वधर्मा मुतयो वि
मानस्तस्मादेन सो देवरीरिषः॥ जपसंख्या प्रत्येकममुतं॥ रुक्मं हिरण्यं तद्युधाशक्ति
दद्यादित्यन्वयः॥ अत्रं वक्रविधमिति॥ वक्रप्रकारं नानावर्षं चान्वेगं धान्यपिनाना
वर्णानि ग्राह्याणि॥ इति वासवग्रहहरं॥ अथ वासवग्रहहरं॥ कर्मविपाकसमु

३०४

च्चये॥ देवदिजग्रहा रामतडागादिषु मेहनं॥ विशं वा कुरुते यस्तं ग्रहो गृह्णाति वा
यसः॥ आध्मानी चाप्यरुचिमान्माददाही च जायते॥ कृच्छ्रमकंचरेद्यज्य होमो
व्याधिरुति निस्तथा॥ अष्टाधिकसहस्रं च कार्यं दद्याच्च कंचनं॥ कृच्छ्रः प्राज्ञाप्रत्यक्षः॥
तत्स्वरूपं कृच्छ्रप्रकरणे निरूपितं व्याहृतीनामप्यादिनवग्रहमज्ञप्रकरणे देवता
वाहनप्रस्तावे कथ्यं॥ वलिस्तु वासवग्रहहरोक्तं रात्रा पिवलिदानमंत्रे वा यसा
ख्य महाग्रहे सूह इति विशेषः॥ इति वायसग्रहहरं॥ अथ क्षेत्रपालग्रहहरं॥
कर्मविपाकसंग्रहे॥ देवतानिंदनात् क्षेत्रपालः संक्रमते ग्रहः॥ ततो जवेन्मुखे हो
षोजिकायां जवे द्रुणं प्राजापत्यं कुवीत क्षेत्रपालातिषेचनं रातरुद्रि मेणवे
कुर्यान्महाजिकग्रहोदितः॥ वलिर्देयस्तु धिना मंत्रपूर्वं समाहितः॥ प्राजापत्य
स्वरूपं कृच्छ्रप्रकरणे दर्शितं रातरुद्रो रात्रुवाकः॥ तेषामार्षादितथानि

महा
३७५

षेकप्रकारश्चपरिज्ञायामंरुद्रविधानेसमुपवर्णितं॥महाजिह्वग्रहहरं॥कर्मप्राम
र्णितं॥बलिदानेहोत्रपालग्रहेत्सहकार्यं॥इतिहोत्रपालग्रहहरं॥अथावजग्रह
हरं॥कर्मविपाकसंग्रहे॥उपकर्त्तरिवंधौवानुपकारपवादकः॥तस्करैर्वासंरा
कारीतंगस्तीत्यवजग्रहः॥उपकर्त्तरिवंधौवेत्येवंवाक्यं॥अपवादकैस्तस्करैर्वा
सरस्यकारीत्युपरं॥अनयोरेपिप्रत्येकंवाशष्टश्रवणोपकर्त्तरिवंधौवानुपका
रीहस्तावांतरावाकुबभूवुवद्वितीयवाक्येपिअवजग्रहसंस्पर्शेज्वरश्चासीच्चकास
वान्॥सर्वांगरोगीरोगीमंराशिश्रुप्रजायते॥कृच्छ्रंवाशमणवापिकुर्मांतकं॥उहो
मकं॥कमानश्चित्रइत्येतइत्येतष्टोत्तरवातंजुहुयात्॥अग्निस्मीत्याचंवापिसहस्रं
चाष्टवैजपेत॥प्राजापत्यकृच्छ्रंवाशमणयोस्वरूपिंकृच्छ्रप्रकरणनिरूपितं॥अ
नमोश्चरोगाल्पत्वमहत्वापेक्षयाशक्त्यापेक्षयावाविकल्पः॥कृष्णोउहोमप्रका

३७५

रःपरिज्ञायामंकथितः॥कमानश्चित्रइत्येतइतिनपुंसकलिंगनिर्देशान्तरांगस
ते॥अस्यचाष्ठादिअपस्माररोगहरंकथितं॥अग्निस्मीत्याद्यास्तुवातरोगहरं॥
बलिदानप्रकारमाह॥तिलचूर्णमुतंनानंदधित्तीरंवसक्तवः॥अष्टपारुधिरंचै
वंसुराचेमेष्टवैबलिः॥वस्त्राद्यैर्महमत्तश्चपुंसकुंनमुतंबलिः॥चतुष्पथेतिहि
तुमंत्रेणानेनसमयतः॥अगस्तीध्वबलिवेममचजारस्यमहामहः॥आतुरस्यसुखं
सिद्धिंअयच्छत्वमहावज॥अत्रवदानस्यकालस्नानानिहितत्वात्कर्मांतरावकाल
॥तत्रापिहोमकर्मणिसमाप्तेसुरादीन्यधिकारिणादेयानि॥इत्यवग्रहहरं॥
अथहस्तिपाद्ग्रहहरं॥कर्मविपाकसंग्रहे॥देवइत्येतुमोचुं॥कैगामभिज्ञासंग
तथा॥प्राजापत्यंनचनिर्मात्यं॥लघुमेष्टस्तुतंतरं॥गस्तीतिहस्तपादाख्यश्चिह्नानि
त्रनिबोधते॥वस्त्रीकव्याधिमत्पादःपीतछविधिज्ञेयः॥प्राजापत्यप्रकुवात

माहा.
३५६

होमो व्याहृतिर्निर्नवेत् ॥ हिरण्यं च यथाशक्ति दद्यात् ॥ अथ ज्ञानं ॥ प्राजापत्यं ज्ञानं
तं कृच्छ्रप्रकरणेन ध्यायि ॥ व्याहृतीनां मध्यादिनवग्रहमस्तप्रकरणे देवतावाहन
प्रस्तावे दर्शितं होम इव माज्यं ग्रंथान्तरेषु तथा दर्शनात् ॥ संख्यात्वष्टोत्तरसहस्र
॥ बलिस्तु अवजग्रहहरोक्तप्रकारेण देयः ॥ बलिदानमंत्रे हस्तिपादमहाग्रहे
॥ तैत्तिरीयविशेषः ॥ इति हस्तिपादहहं ॥ अथ कर्त्तव्यं हहं ॥ कात्यायन
॥ देवस्वमुपनुक्ते यो ग्रहस्तं कर्त्तव्यं संज्ञकः ॥ गृह्णाति तेन जिह्वा तु न वज्रस्य कण
यो वाधिर्भजायते वागे कंडूतिर्महती नवेत् ॥ अथ चांद्रायणं कुर्याद् होमो व्याहृति
स्तथा ॥ वृषामदेति सूक्तं च सहस्रं चाष्टवैजपेतं ॥ चांद्रायणं स्वरूपं कृच्छ्रप्रकरणे
निरूपितं ॥ व्याहृतीनां मध्यादिनवग्रहमस्तप्रकरणे देवतावाहनप्रस्तावे दर्शि
तं ॥ होम इव माज्यं ॥ तिलावा संख्यात्वष्टोत्तरसहस्रं ॥ वृषामदेति सूक्तं ॥ अ

३५६

थेनिरूपितं ॥ बलिदानप्रकारमा ॥ तिलपिष्टं सुरामांसमन्नं त्रैलोक्यास्तथा रधि ॥ कं
दश्चेत्यखिलस्ये तद्वलिरत्र प्रशस्यते ध्वजैर्गंधादिनिर्धुपैर्ग्रहमन्यर्चयत्नतः ॥ अ
तुष्यप्ये विनित्तिपेक्षं लिमंत्रेण मंत्रवित् ॥ मंत्रमाह ॥ प्रगृह्णीष्व बलिं चैवं कृत्वा रव्य
त्वमहाग्रह ॥ आतुरस्य सुरवं सिद्धिं प्रमच्छत्वं महावज्र ॥ वृषामदेति शर्चस्ववाहस्य
मो नारदा जक्रुषिरिंद्रो देव ॥ तान्निष्ठुषु छंदः ॥ जपे विनियोगः ॥ वृषामद इंद्रो
कउक्ता सवासो मे पु सुत पाकृजीषा ॥ अयं ओम यवारम्य उक्ते छुक्रो राजा गिरि
माक्षितोति ॥ १॥ ततुरि वीरो नमो विचेता ॥ ओ तोर वृगं त उर्वति ॥ वसुः शंसो नरा
को रुधाया वजीस्तुतो विदप्ये रातिवाजं ॥ २॥ अहो न चक्ते ॥ अरव्यते मशारि रिचे
रो दस्यो ॥ वृहस्पतुते तु हूतवयात्पूतमोरु रुद्रिंद्रपूवी ३॥ चीवतस्ते पुरुवश
कशकागवामिवस्ततयः संचरन्ति ॥ वृक्षानंतरं नमस्त इंद्रयमत्वं तो अदामानः

महा.
३९७

सुदामन॥ अत्यदयकर्वरमत्यदश्वोसच्चसन्तु ऊराचक्रुरिन्द्र॥ मित्रो नो अत्र वरु
णश्च पूषा र्मावरास्य पर्यतोस्ति॥ ५॥ वित्त्वदपौ न पर्वतसदृष्टा दुर्लभं तिरिङ्गानमंत
मलैः॥ तत्त्वामुति तिसुपुति वाजमंत आजिन्नजग्मुर्गिर्वाहो अश्वः॥ ६॥ नमंजरं
तिशरदोनमासानया वेदमवकर्षमंति॥ हृधस्य विवर्धतामस्य सन्तस्तमो निस
त्यश्च शस्यमानाः॥ ७॥ नवीनवेन मतेन स्थिरा मनत्रार्धतेदस्कज्जाता यस्तवान्॥
अजा इदस्य गिरमश्चिदश्वा गंजीरे विहवति गाधमस्मै॥ ८॥ गंजीरेण न उरुणा मं
त्रेषो यं धिस्तु तपावत्वात्॥ स्या कुपुज्जर्धं कुतीर रिषापन्नको व्यष्टो परितक्मा
मा॥ ९॥ सवस्वनायमसे अजीक इतो वा तमिंद्रपाहिरिषः॥ आमाचैनमरशेषा
हिरिषो मदेमवातहिमाः सुवीराः॥ १०॥ इति वषामद इति सूक्तं॥ इति कर्णग्रह
रं॥ अथ धनग्रहं॥ कासायनः॥ तपश्चिनी सखि स्वा मिस्त्री गामी गर्जिता गम

३९७

यसंधनग्रहः क्षिप्रं हस्तान् स्पल्लं॥ आस्य संरो मन्त्रकृच्छ्रमानमुपजिहि
का॥ जायते तन्निवृत्त्यर्थं तत्र कृच्छ्रं चरेत्॥ धेनुं दद्यात्तथा होमकृष्णो डारव्यं स
चरेत्॥ जपेच्च पौरुषं सूक्तं सहस्रा मुत सरव्यमा॥ इदमापः॥ प्रवहत यत्किंचि
दमृतं तथा॥ जले स्थित्वा जपेद्दोमं दद्याच्छक्तानुसारतः॥ तत्र कृच्छ्रस्वरूपं कृच्छ्र
प्रकरणे निरूपितं॥ धेनुदानमंत्रस्तु नवग्रहमन्त्रप्रकरणे दक्षिणादानदानप्रस
वे दर्शितं॥ कृष्णोड होमप्रकारः॥ परिजापायां निरूपितः॥ पुरुषसूक्तस्यार्षादि
गण होमप्रकरणे पुरुषसूक्तविधाने वा निहितं॥ सहस्रा मुत सरव्ययेति सहस्र
सरव्यमा वा मुत सरव्यमा होमो न वति विकल्पः॥ व्याधिलघु गुरुनावापेक्षया जपे
गुरुजघुजावपक्षा अमणः॥ इदमाप प्रवहतै एतस्याः॥ कावो मेधातिथि कृषिरा
पो देवता अनुष्टुप् छंदः॥ जपे विनियोगः॥ इदमाप प्रवहत यत्किंचिदुरितं मपि॥

महा.
३०५

महाहमनिउद्रोहमदाशेपउपानतं॥१॥यत्किंचेदनित्यस्याकृष्यादिवासवग्रहहरेव
सिन्ते॥एवंपूर्वोक्तमग्नमंजलमध्येस्थित्वासहस्रंरव्यमायुतसंख्यमावाजयेत्॥अ
त्रापिविकल्पःपूर्ववत्प्रत्ययः॥बलिरानप्रकारमाह॥अन्नपर्युषितंलाजाधरंत्तर
कुसुमानिव॥सहिरापःपुष्पकुंजोबलिरत्रविधीयते॥चतुष्पथेबलिममुनिहिते
नमंत्रतोन्नरः॥अम्यचवस्त्रगंधाद्यैर्ग्रहंयत्नेनसंयतः॥मंत्रतः॥मंत्रेण॥मंत्रमाह॥
प्रगृह्यबलिचेमंधुअहमहाग्रह॥आतुरस्यसुखंसिद्धिंप्रयच्छत्वमहाबल॥इतिध
नग्रहहरं॥अथाचतोलग्रहहरं॥कर्मविपाकसमुच्चये॥बभौचरोषवस्त्रारंनि
षिध्वयविक्रमं॥कुर्वंतंचापकर्तारंमुपकर्तारिमाहवं॥गृह्णीतेतैर्निमित्तैस्तम
वतोलाभिधोग्रहः॥ततःश्राप्तीचकासीचविगतोत्पोजजानमो॥सर्वांगरोगाश्च
तिमत्कल्पश्चजायते॥रुद्धवमप्रउवीतविशोपुरुषसूक्ततः॥सहस्रकलशस्ती

३०५

नंऊर्वाकुष्मांडसंज्ञिकः॥होमःकार्यःकमानश्चिसहस्रंचाष्टवैजयेत्॥प्राजाप
त्यरुद्धस्वरूपंरुद्धप्रकरणंमध्यामि॥पुरुषस्मार्पादिपुरुषसूक्तविधानेगणह
मेचदर्शितं॥कृष्णाउहोमोपिपरिजापायाकमानश्चित्रआनुवदित्येतत्सूक्तम
ष्टोत्तरसहस्रंजयेत्॥अस्यचापांघपस्मारोगहरेनिरूपितं॥बलिरानप्रकार
माह॥अन्नपर्युषितंविष्टंरुद्धिरीरमपूपकं॥रुद्धिरंवसुरांचैवजलपुष्पंघटं
था॥रात्रौचतुष्पथेदद्यादस्त्रगंधादिनिर्ग्रहं॥अव्ययित्वाविधानेनमंत्रेणानेनसं
यतः॥प्रगृह्णीयबलिचेममवतोलाग्रह॥आतुरस्यसुखंसिद्धिंप्रयच्छत्वम
हाबल॥इतिअवतोलाग्रहहरं॥अथरुद्राग्रहहरं॥रुद्राग्रहस्यैवशशिग्रहइ
तिनामांतरं॥कर्मविपाकसमुच्चये॥चंद्रस्योपरागेतुमोचुंक्तेतंरुद्राग्रहः॥प्र
गृह्णीतिततःकपीरुद्रागगुरुकंदकः॥श्राप्तीश्राप्तीविवर्णाश्राप्तीतनेत्रोन्नवेन्नर

महा.

३७८

॥ पिपीलिकामध्यरूपं कुर्याच्च प्रायणं व्रतं ॥ अथोन्नरसहस्रं तु जपेत्सक्तं च पौलषं ॥ अ
थोन्नरशतं वा स्यादाते सक्तं तथैव च ॥ अथिरस्मीत्यं च वा पि जपेत्पूर्वोक्तं संख्यया ॥
पिपीलिकामध्यच प्रायणं लक्षणं कृत्वा प्रकरणे च धामि ॥ पुनरुषसक्तं स्यात्प्रादिग
णहोमेषु रुषसक्तविधाने वदन्ति ॥ आतेपितर्मरुतामित्यस्य सक्तं स्य रुग्नि धा
नोक्ता साधु सर्वरोगहरे ॥ जपे संख्यायां विकल्पः शक्तिरोगाधिक्या यपेक्षया व्यवस्थि
तः ॥ अथिरस्मीत्यस्याप्रादिवातहरेदन्ति ॥ बलिदानप्रकारमाह ॥ माषपुत्रलिका
वस्त्रांगध्यायैरनिपूज्य च ॥ प्रादत्ता नैवेद्यमथ तदुपर्यारोप्य कांचनं ॥ चतुष्पथे हि
पेदे तां मंत्रेणानेन संयतः ॥ प्रगल्भा घवल्लिंचे मं कुर्यात्प्रहमहाग्रहं ॥ आतुरस्यासुप्ति
धिं प्रमच्छत्वं महाबल ॥ ॥ इति कुर्यात्प्रहहरं ॥ ॥ अथ स्कंदग्रहहरं ॥ ॥ कर्मविपाकं
संग्रहे ॥ बालग्रहमुतं बालमादायो सिद्धयुक्तस्य ॥ अथिं स्पृशतं स्कंदारव्यामहा

३७९

ग्रहे ॥ सक्ततेतः ॥ प्रादपो हस्तयोश्चैव विकारो वा युजो न वेत् ॥ बलिदानप्रकारमा
ह ॥ तिलपिष्टं दधिहीरं च कुर्यात्पुष्पसक्तं च ॥ राजमाषाश्च मुजाश्च निष्पावाः ॥ त्रा
दमलकं ॥ पक्कमां संसुराचेति पूज्यं कुं नै मुतो बलिः ॥ तिलपिष्टाधिकं कांस्यपुत्रं क
त्वा यवेष्टयेत् ॥ वस्त्रद्वयेन कलशं रक्तसूत्रेण चैव हि ॥ कचिच्च पुण्याय तने कुं
मादिरसैः युजैः चतुरस्रं चतुर्हस्तं मंडलं परिकल्पयेत् ॥ तत्र दद्यात्कलिमध्य
रात्रे मंत्रेण संयतः ॥ रक्तमात्म्यावरैः स्कंदग्रहमन्यच्च यत्नतः ॥ बलिदानमंत्रमाह
॥ बलाधीश स्कंदमहान् रक्तमात्म्यावरप्रिय ॥ प्रगल्भा घवल्लिंचे मं पूजानिः सह पु
ष्टिमन् ॥ बलिमेवं विधानेन दत्त्वा गत्य मंदिरं ॥ अग्निं प्रति शप्यततः स्वाहा कृत्वा
अथ देवताः ॥ यष्टव्याः स्वीयमंत्राभ्यां हविः क्षराजसर्षपान् ॥ स्वाहा कृततम इति
आरव्यानामथे मं मांसां तां स्ता दृश्यः ॥ स्वाहा कृतिदेवता उदिश्य स्वीयमंत्राभ्यां मथे

महा.
४००

वक्ष्यमाणानां हीराज्यसंपत्तासर्वपानशेत्तरशतसहस्रवाजुक्रुयादित्युच्यते ॥
अथस्वीयमंत्रानामित्यनेनोपलक्षितौ मंत्रौ स्वाहा देवतान्म इत्येक देवेभ्यः स्वा
हेतिपरः ॥ अनयोर्विश्वे देवाकृष्य मः ॥ स्वाहा कृतयो देवता यजुक्रुयान्न ह्ये दो नियम
॥ होमे विनियोगः ॥ एवं बालग्रहग्रहीत बालमादायो छिद्यः ॥ सन् अग्निं यस्मिन्
त ॥ तस्य रोगां तस्य धर्मपूर्वात् कर्म कृत्वा पश्चाद् बालकस्यापि रक्षां यं वक्ष्यमाणं व
लिं दद्यात् ॥ शैलमात्रं तु न कान् पक्वानामस्तथा मिषं न ॥ पक्वमांसं दधितया ति
लपिष्टं च शोणितं ॥ हिरण्यं च वलिं दद्यात् ॥ दोषे ह्यस्य लके ॥ रक्तं च दनं रक्त
स्रवस्त्राद्यैः परिपूरितं ॥ अत्र मंत्रानि ध्यानात् स्त्रीमेव वलिदानं ॥ ॥ इति स्कंद
ग्रहं ॥ ॥ अथ स्कंदपस्मारग्रहं ॥ ॥ कर्मविपाकसमुच्चये ॥ ॥ उक्तं गुरुतः
यस्तु वक्रैर्मन्त्रं पुरीषयो ॥ ग्रहः संक्रमते तं वै स्कंदपस्मारसंज्ञकः ॥ ततो वसे

४००

स्वजिह्वा तु फेनिलोऽपि जायते ॥ अपस्मारी न वे तु त्रपर्वव बलिमाहरेत् ॥ पूर्व
वदितिसमनं तरोक्तं स्कंदग्रहं हरविधानेन बालरक्षार्थं मुक्तबलिव्यतिकेण ॥
अथ कर्मक्रियां तदित्यर्थः ॥ ॥ इति स्कंदपस्मारग्रहं ॥ ॥ अथ प्रकारांतरेण स्कंद
ग्रहं ॥ ॥ कर्मविपाकसंग्रहे ॥ ॥ अग्नेः परिसरे शोते योऽप्युचिर्बालकै सह ॥ स्कंदग्र
हप्रगल्हातितः पाणिपादयोः ॥ आस्यं च वातजो दोषः प्रजायेताति दारुणः ॥ बालकै
रित्यत्र वक्तुं च नमविबक्षितं ॥ अत्र च तमित्यनेन यश्च ते यश्च बालकस्तयो रपि
परामर्शः ॥ अतएव वलिदानं मंत्रेण शुशिशुशिशुं विकान्मुंचेत्या दानिलिङ्गानि
दर्शयेत् ॥ यत्तं छिद्यं नित्यं संवंधान्वयः ॥ शोते सोऽपि लक्ष्यते ॥ बलिप्रकारमाह ॥ न
वहस्तमितं कृत्वा स्यं डिलं चतुरस्रकं ॥ उपलिप्य श्वेतचूर्णः स्वस्तिकादीनि विन्य
सेत् ॥ द्वा राणि चत्वारि चतुर्दिक्षु प्रकल्पयेत् ॥ ते पुशक्तिं च पाशं च मुशं जतो

माहा.

४१

मरं लिखेत्॥ मध्येष्टदलपत्रं च लिखित्वा तदनंतरं॥ चतुःकोणेषु विन्यस्य पूर्णकुंजा
न्महाहितः॥ मध्येतत्र बलिंदद्यात् स्कंदग्रहविमुक्तये॥ बलिस्वरूपादिदृश्यति॥ क
शरान्नतिलपिष्टं च दधिहीरं दधिघृतं॥ मधु॥ अपूपसक्तवो मुद्रानिष्पावाराज
प्रकाः॥ अणकाश्च मसूराश्च सुरामांसं तथैव च॥ रक्तकुरसं मुक्तं छत्रं मेघेण सं
युतं॥ रक्तवस्त्रं च रक्तान्नं रक्तचंदनमेव च॥ रक्तापुष्पाणि धूपान् पूर्णकुंजसकं
चनः॥ अन्मनिमानि वस्तुनि त्रिमुक्तीन् देतवः॥ एतत्सर्वं कंदं बभूव जेवा जज्ञ
लके॥ स्कंदस्य जवने पावोपि मंत्रेण नेन निक्षिपेत्॥ अत्र कंदं बभूव लादिषु व
लिरानविधानववत्तत्रैव पूर्वां कस्य डिलंकृत्येत्॥ स्कंदजवनं स्कंददक्षिण
मः॥ बलिरानमो कानाह॥ बालाननुष्यते दीव्यनुगंगाधरत्रिषु॥ सुरसेनापते
स्कंदरवणसुरवक्रौचसदन॥ रोहितांगमहाभाग कालतुल्यगणेश्वर॥ वादशा

४०९

हमहावीर्यदिपुत्रजमहाबल॥ कृत्तिका नां सुतज्येष्टराक्ष्या मुधुशिखिध्वज॥
बालनास्करसंकाशरक्तमात्रावरप्रिय॥ प्रगल्भीष बलिचेमं पूजायैः सह
धिमनू॥ शिशुविकारां मुचायु शिवपुत्रशिवकर॥ गत्वा चिरं देवरत्नजयस्त्व
मसुनरं॥ दत्वा बलम मुबालमा सुभावा निवर्धयः॥ अलक्ष्मीनाश्या मुत्तं ग्रह
विघ्नविनाशन॥ पालतुं वर्षं रावलिमा दाय बालकं॥ अथ वक्रिं प्रतिष्ठाप्य त
त्र हीरं महादधि॥ एष राज्ञ्य च जुहुयात्॥ मंत्रात्मा माहुतिद्वयमंत्रात्मा वर
माण्मा प्रतिद्वयमाहुतिद्वयमंत्रात्मा वरमाण्मा प्रतिद्वयमाहुतिद्वयमंत्र
जुयात्॥ एष राज्ञ्य नाम दधिमुक्तमाज्यमुच्यते॥ अथ मंत्रो अथ मे स्वाहा अथ
म को मंत्रः॥ कृत्तिका नः स्वाहेत्युपरः॥ अनयो मंत्रो रश्मिरुपि रश्मिः कृत्तिका
अतिक्रमेण देवतामनुष्ठातुं छंदो नियमः॥ अथ प्रार्थना मंत्रः॥ त्वम्ययं स्ता

महा.
४२

पितैस्कंदबलिनिरूपकं र्निः॥ तेन मा हेम्वरस्तुष्टस्वमत्वाः सततं शिशुं ॥ तम
व्याः सततं नरमित्यपि पातः ॥ ॥ इति प्रकारं तरेण स्कंदग्रहहरं ॥ ॥ अथ शिशुं त
रेण स्कंदग्रहहरं ॥ ॥ कर्मविपाकसमुच्चये ॥ उस्मिष्टं बालमादाय शमानां तत्र जं
गिनं ॥ प्रगल्भीति गहः स्कंद आध्मानां ज्वरवान् न वेत् ॥ अथा सवान् वक्रनमनो व
कुसुत्रपुरीषवान् ॥ पार्श्वद्वये परीता पस्तत्रैव बलिमाहरेत् ॥ उस्मिष्टं बालमा
दायेति ॥ उस्मिष्टमित्येतत्पदं बालमित्यस्य विशेषणं ॥ तथा बालमादाय मादाय
शमानमिति विशिष्टं वाक्यं स्यादिति बलिमाहरेदित्युक्तं तत्र कथं मित्या को हाया
माह ॥ मेषकुंकुटमासं च पायसं सक्तवस्त्रा ॥ रुधिरं वहिरात्पंचेत्मेतन्मूले वद
स्महि ॥ विनिर्दिष्टे दध्ना रज्ज्वरक्तवस्त्रादिनिर्ग्रहं ॥ अथ च वंद्यं माणेन मंत्रेणानेन
संयतः ॥ ब्रह्मधीश स्कंदग्रहप्रक्तमात्म्यावरप्रिया ॥ प्रगल्भीष्टबलिनं च मं पूजाति

४०२

सहपुष्टिमन् ॥ ॥ इति शिशुं तरेण स्कंदग्रहहरं ॥ ॥ अथ शिशुं ग्रहहरं ॥ ॥ कर्मवि
पाकसमुच्चये ॥ देवब्राह्मणगुर्वय गोतीयाद्युवमानिनं शिशुं ग्रहः संक्रमते ततो
ज्वरमुतो जवेत् ॥ अती सारी वास्य शेषी पाणिपादप्रकंपयेत् ॥ तत्र लाजापायसं
च कुंकुटमेव जं ॥ सहिरापः पूर्य कुं नो बलिनवतिशान्तिदः ॥ रक्तवस्त्रादिनिरूप
ग्रहमन्यन्धर्मतः ॥ बटमूले बलिर्दं यो मंत्रेणानेन मंत्रवित् ॥ प्रगल्भीष्टबलिनं च मं
शिशुं ग्रहमहाग्रह ॥ आतुरस्वमुखं सिधिप्रयत्नं महाबल ॥ ॥ इति शिशुं ग्रह
रं ॥ ॥ अथ मेषग्रहहरं ॥ ॥ कर्मविपाकसंग्रहे ॥ बालग्रहसमा मुक्तबालमादाय
यः पुनः पुनः ॥ नस्मना ता उ न कुर्वन्न दन्नित्राति तनंतरं ॥ मेषग्रहसंक्रमते ततः
सज्वरवान् न वेत् ॥ वायुः प्रकोपः सर्वांगेनेत्रे चोन्मीलिते सरा ॥ फेनिलास्यो न ने
दृष्टिरेकान्तेन गवेष्टितः ॥ पाणिपादप्रकंपयेच्च जायते न त्रशं ॥ तमे ॥ हिरात्पञ्च

महा.

४३

तवस्तेवपामसंसक्तवस्तथा॥ लाजाप्रापमिमेतद्वलिः पूर्यद्यदोपिच॥ गंधायेप्र
हमन्मर्च्यस्त्रपाणिनिर्गोपके॥ मंत्रेणवक्ष्यमाणेनपूर्वोक्तंचवलिहरेत्॥ पू
र्वोक्तंचेतनेनस्कंदग्रहहरेवाजग्रहार्थमुक्तं॥ शोणमात्रं तुमित्यादि॥ वलिरपि
समुच्चोपते॥ अतोमेषग्रहग्रहात्स्यतदोपशंतमे॥ हिरण्यं चेतवस्तेसादिनाक्त
वलिदेयः॥ बालकरद्वार्थं तु शोणमात्रं तुपुकाक्षमित्यादिनास्कंदग्रहहरोक्तव
लिरपिदेयः॥ मेषग्रहोद्देशेनवलिरानमंत्रमाह॥ प्रगल्भीषवलिंचेमेषग्रह
महाग्रह॥ आतुरस्यसुखं सिद्धिं प्रयच्छत्वमहाबल॥ इतिमेषग्रहं॥ मति
र्थेषांशास्त्रेप्रकृतिरमणीयाव्यवहृतः पराशीलश्चाध्यजगतिरुजवस्तेकृतिप
मे॥ विरचितेतेषामुक्तरतलक्षितिसिद्धिनिमित्तादिमयासारणप्रवरशिष्यस्य
चलितः॥ ॥॥ महार्णवाख्येमहितेप्रबधेमाधारनामोमदनात्मजस्य॥ स

कर्मरत्नावलिन्युचत्वारिंशस्तरंगे॥ ममगादगाधः॥ समाश्रोयंमहात्म
वनामानिवधः॥ अथेस्वरव्यंजनवृत्तरेफमात्राविहीनलिखितंमयामृत॥ त
सर्वमार्थैः परिशोधनीयं प्राप्तेणमुत्पत्तिरिहियेलिखंति॥ इतिन्यायान्नमे॥
॥ होषः प्रदेयः केनापि॥ श्रीरस्तुलेखकपाठयो॥ शुनंनवतु॥

महो

४०४

च॥ गंधादे

महा

८

अथकामिजग्रहहरं॥
अथकालनामकलोकनाथक
अथपिङ्गग्रहहरं॥
अथलोकायतग्रहहरं॥
अथपक्ष्मवग्रहहरं॥
अथरुद्रग्रहहरं॥
अथमहाज्वरग्रहहरं॥
अथकुंजकग्रहहरं॥
अथकपिजग्रहहरं॥
अथशिवगर्भग्रहहरं॥
अथोर्ध्वकेशग्रहहरं॥

अथविष्टनग्रहहरं॥
अथदेवविष्टाक्षग्रहहरं॥
अथमहाजिकग्रहहरं॥
अथनवग्रहहरं॥
अथवासवग्रहहरं॥
अथक्षेत्रपालग्रहहरं॥
अथवाजग्रहहरं॥
अथहस्तिगर्भग्रहहरं॥
अथकर्णग्रहहरं॥
अथधनग्रहहरं॥
अथावतोलग्रहहरं॥

अथहृदयग्रहहरं॥
अथस्कंदग्रहहरं॥
अथस्कंदपुष्पारग्रहहरं॥
अथप्रकारांतरेणस्कंदग्रहहरं॥
अथरीत्यंतरेणस्कंदग्रहहरं॥
अथशिष्यग्रहहरं॥
अथमेघग्रहहरं॥
इति समाप्तो यमहाविना
मानिवंधः॥ ॥ ॥

४०५

अथार्जुनावहारमलोपवीत
 अथप्रस्वव्यानिशेतिनहर
 अथस्त्रीयन्याहारहर॥
 अथरक्तावुहहरं।
 अथप्रकारान्तरेणरक्तावुहहर
 अथप्रदरहरं।
 अथासकहरधेनुरानं॥
 अथाकस्मिककारिहरदम
 अथास्मिरोगहरं॥
 अथमेतैर्नार्थदोषधिहरं।
 अथमृतनाथतदुःकर्महरं॥

अथप्रकारान्तरेणमृतनार्थव
 अथस्त्रीविरक्तिहरं। उरिनहर
 अथमृतपुत्रत्वहरं॥
 अथानपत्वहरं॥ जलर
 अथमृतपुत्रत्वविशिष्टवर्मा
 अथदंतपातत्वहरं॥
 अथसर्वांगवेदनाहरं।
 अथाप्रतिपत्तुहरं।
 अथपुंडरीकरागहरं॥
 अथकुम्भत्वहरं॥
 अथनिरुपत्वहरं॥

अथसराडुःखहरं।
 अथसर्वकार्यसिद्धिहरं॥
 अथदेशगतरगतस्मातिकेशहर
 अथरारिग्रहरधनरमूर्तिदानं
 अथप्रकारान्तरेणधनत्वादिव
 अथब्रह्मराक्षसरूपपिशुनत्व
 अथप्रकरणमारज्यते॥
 इतिप्रजाग्रहरं॥
 अथन्वरग्रहरं॥
 अथकाहिकन्वरग्रहराणि।
 अथप्रतुडग्रहरं॥

महा-
 9

अथलूनकित्वहरं॥
 अथहृत्मांगरुक्षांगत्वहरं॥
 अथवर्बरांगत्वहरं॥
 अथकंडूतिरोगहरं॥
 अथहृत्तुमंडलहरं॥
 अथशीर्षांगत्वहरं॥
 अथदुमंडलहरं॥
 अथगजचर्मत्वहरं॥
 अथबलुमंडलत्वहरं॥
 अथहृत्तुमंडलत्वहरं॥

अथश्वेतमंडलत्वहरं॥
 अथविसर्पहरं॥
 अथविसर्पहरगजरानं
 अथउर्गधत्वहरं॥
 अथवस्त्रगधत्वहरं
 अथत्वग्दोषहरप्रतिमार
 अथकुशरोगहराणि॥
 अथप्रकांतमेणकुहरं॥
 अथापरंकुहरं॥
 अथकुशरोगहरंरूपदानं॥

अथहीनकुहरपीतकुहरर
 अथगुल्मकुहरं॥
 अथकठिकुहरं॥
 अथनेत्रकुहरं॥
 अथश्वेतोहरं।
 अथचित्रकुहरं॥
 अथाडुवरकुहरं॥
 अथकुशरोगप्रतिमानं॥
 अथापुष्पवतीत्वहरंदिहरं॥
 अथवस्त्रहरसुवर्गाधेनुरानं

अथलिङ्गानिदृषणाधिहरं॥
 अथपटलहरं॥
 अथरुषणाधिहरं॥ माहं
 अथलिङ्गानिदृषणाधिप्रति
 अथगुदरोगहराणि॥
 अथाश्वरोगहरं॥
 अथाश्वरोगप्रसुवर्षधेनुदानं
 अथगुदरोगप्रतिमादानं॥
 अथाश्वरोगप्रतिमादानं॥
 अथानिसारहराणि॥

अथानिसाररोगहरवक्रिम्
 अथशानातपप्रोक्तातिसारर
 अथरक्तातिसारहरं॥
 अथमहतीरोगहरं॥
 अथमहतीरोगहरधेनुदानं॥
 अथातीसाररोगेधितुपक्रम
 लरोगहरप्रतिमादानं॥
 अथपादरोगहराणि॥
 नत्रउत्तरहस्तपुपादलहरं॥
 अथवक्रपादलहरं॥

अथपादरोगहरं॥
 अथवल्मीकरोगहरं॥
 अथप्रकारंतरेणश्रीपदरो
 अथश्रीपदरोगप्रतिमादानं॥
 अथश्रीपदरोगप्रतिमादानं॥
 अथपादरोगप्रतिमादानं॥
 अथत्वरोषहराणि॥
 अथउश्महरं॥
 अथपामाहरं॥
 अथउरुहरोमामहेश्वरदानं॥

महा.
 ६

अथजलोदरहरं॥
 अथजलोदरहरमकरदानं॥
 अथगुल्मप्रतिमादानं॥
 अथमरुत्तीहप्रतिमादानं॥
 अथमंदामिहराणि॥
 अथप्रकारंतरेणमंदामिह
 अथकर्मविपाकसंयहोक्तंमंदामि
 अथवैधापनोक्तंमंदामिहरंमेषम
 अथाजीर्णहरं॥
 अथप्रकारंतरेणजीर्णहरं॥

अथमंदामिप्रतिमादानं॥
 अथप्रज्ञाहीनत्वहराणि॥
 अथप्रज्ञाजाग्रहरंधंटा
 अथचेतनाहीनत्वहरं॥
 अथप्रज्ञाहीनत्वरोगप्रतिमा
 अथमूत्रकृच्छहराणि॥
 अथप्रकारंतरेणमूत्रकृच्छ
 अथमूत्रकृच्छहरंतरं॥
 अथमूत्रकृच्छहरतिलप्रदानं॥
 अथाश्मरीहरं॥

अथवक्रमूत्रलहरं॥
 अथप्रकारंतरेणवक्रमूत्रलहरं
 अथमूत्रकृच्छप्रतिमादानं॥
 अथप्रमेहहराणि॥
 अथसमूलप्रमेहहरं॥
 अथवातप्रमेहहरं॥
 अथमधुप्रमेहहराणि॥
 अथप्रमेहप्रसुवर्षधेनुदानं॥
 अथप्रकारंतरेणप्रमेहहरं॥
 अथप्रमेहप्रतिरूपकदानं॥

अथनेत्ररोगहरनर्पाणि॥
 अथकामलारोगप्रतिमादाने॥
 अथसाधारणनेत्ररोगप्रतिमादाने॥
 अथकर्णरोगहराणि॥
 अथकर्मरुमिरोगहरं॥
 अथवाधिर्हरं॥
 अथकुप्रकारित्वहरं॥
 अथकर्णरोगप्रतिमादाने॥
 अथकंठवक्ररोगहराणि॥
 अथदीर्घगलत्वहरं॥

अथकंदरोगहरं॥
 अथविकृतस्वरहरं॥
 अथकंठरोगप्रतिमादाने॥
 अथपाणिरोगहराणि॥
 अथरुस्वपाणित्वहरं॥
 अथस्विन्नपाणित्वहरं॥
 अथतुजसंनहरं॥
 अथकुनखित्वहरं॥
 अथपाणिरोगप्रतिमादाने॥
 अथरुदयुरोगहराणि॥

अथरुमिहरं॥
 अथरुमिक्वचित्त्वहरं॥
 अथरुशोदरत्वहरं॥
 अथोदरगुल्महरं॥
 अथवातगुल्महरं॥
 अथवातगुल्महरं॥
 अथगुल्महरविनायकहरं॥
 अथमृकस्त्रीहजलोदरहरं॥
 अथजीहोदरहरं॥
 अथोदरव्याधिहरं॥

महा.
 ५

अथप्रकारान्तरेणमुखरोगहरं॥
 अथप्रकारंतरं॥
 अथमुखरोगहरंतरं॥
 अथमुखरोगहरगजदाने॥
 अथजिह्वारोगहरं॥
 अथप्रकारान्तरेणजिह्वारोगहरं॥
 अथछर्दिशरोगहरं॥
 अथदंतपीडाहरं॥
 अथशमदंतत्वहरं॥
 अथनिष्ठुरतापित्वादिहरं॥

अथमूकत्वहरं॥
 अथमूकत्वहरतिलपसराने॥
 अथसवलवाकत्वहरं॥
 अथगण्डत्वहरंमरुतीये॥
 अथैडमूकत्वहरं॥
 अथसाधारणमुखरोगप्रतिमादाने॥
 अथलासिकारोगहराणि॥
 अथनासिकारोगमूर्च्छिताने॥
 अथनेत्ररोगहराणि॥
 अथनेत्ररुमहरं॥

अथप्रकारान्तरेणनेत्ररोगहरं॥
 अथधतुहरं॥
 अथनीललोचनत्वहरं॥
 अथमेददष्टित्वहरं॥
 अथनिमिरहरं॥
 अथाक्षिवेदनाहरगरुडदाने॥
 अथनक्तधरगोपालदाने॥
 अथकामलाहरगरुडदाने॥
 अथकेकराक्षत्वहरं॥
 अथपिण्डलेखनानर्पाणिहरं॥

अथवातरोगहराणि
 अथप्रकारांतरेणानुरोगहरं
 अथोन्मादवायुहरं॥
 अथधनुर्वातहरं।
 अथपक्षाघातहरं।
 अथहिष्ठाहरं।
 अथवातव्याधिहरमगरानं।
 अथरक्तवातशमनं॥
 अथस्त्रवातपीनहरलक्ष्मीनाशकं
 अथवातपित्तहरं॥

अथवातपित्तहरं॥
 अथप्रकारांतरेणप्रामृष्टिन्त्रं।
 अथवातरोगप्रतिमादानं॥
 अथरक्तपित्तहराणि।
 अथप्रकारांतरेणरक्तपित्त
 अथपित्तरोगप्रतिमादानं॥
 अथश्लेष्महराणि।
 अथप्रकारांतरेणश्लेष्महरं
 अथविकिस्पर्कप्रव्याधिहरं
 अथश्लेष्महरप्रतिमादानं॥

अपस्मारहराणि।
 अथप्रकारांतरेणपस्मारहरं
 अथपस्माररोगहरविनायक
 अथत्रिःशरोगहराणि॥
 अथप्रकारांतरेणकमविपाको
 शिरारोगहरं।
 अथसर्मावर्तहरं।
 अथशिरोरोगप्रयत्नोपवीतदानं
 अथशिरोरोगप्रतिमादानं।
 अथमुखरोगहराणि।

महार्णव
 ४

अथपांडुरोगप्रतिमादानं
 अथान्त्रपीडाहराणि॥
 अथान्त्रवृद्धिहरनारायणरा
 अथान्त्रवृद्धिमूर्तिदानं॥
 अथत्राणहराणि॥
 अथनासिकात्राणहरं॥
 अथप्रकारांतरेणनासिकात्राण
 अथहृदयत्राणहरं॥
 अथउरोत्राणहरं।
 अथदक्षिणोत्राणहरं॥

अथवामांगत्राणहरं॥
 अथगुलात्राणहरं॥
 अथचरात्राणहरं॥
 अथनगत्राणहरं॥
 अथचक्राणहरं॥
 अथप्रकारांतरेणनगत्राणहरं॥
 अथप्रकारांतरेणचक्राणहरं॥
 अथप्रकारांतरेणचक्राणहरं॥
 अथप्रकारांतरेणचक्राणहरं॥
 अथप्रकारांतरेणचक्राणहरं॥

अथसपित्तत्राणहरं।
 अथसपित्तत्राणहरं
 अथत्राणप्रगजदानं।
 अथपार्श्वस्फोटहरं।
 अथहस्तपादतलस्फोटहरं।
 अथस्त्रीस्तनुरोगहरं।
 अथनासाग्रगतस्फोटहरं
 अथगंडरोगहरमूर्तिदानं॥
 अथगंडमालारोगहरमूर्तिदानं॥
 अथत्राणमात्रमूर्तिदानं॥

अथतरुचिष्मलहरं॥

अथप्रकाशंतरंगविष्मलहरं॥

अथजीर्णमूलहरं॥

अथप्रीहमूलहरं॥

अथजीरेमूलहरं॥

अथकटिमूलहरं॥

अथहस्तमूलहरं॥

अथकर्णमूलहरं॥

अथनयनमूलहरं॥

अथशतपत्रमूलरोमहरं॥

अथहस्तप्रतिकृतिदानं॥

अथतरुहस्तप्रतिकृतिदानं॥

अथउष्णतरुहरं॥

अथशतपत्रमूलरोमहरं॥

अथसर्वज्वरहरकृत्तनदानं॥

अथज्वरतप्यतां॥

अथज्वरप्रतिकृतिदानं॥

अथम्यासहराणि॥

अथप्रकाशंतरंगम्यासकासरं॥

अथशतपत्रमूलरोमहरं॥

अथम्यासकासरंध्वजपाशं॥

अथम्यासकासमूर्तिदानं॥

अथशोफहराणि॥

अथकर्मविपाकसंश्लेषहरं॥

अथशोफहरवस्त्रदानं॥

अथशोफप्रतिमादानं॥

अथपांडुरोगहराणि॥

अथशिशवेदनसहितपांडुरोगहरं॥

अथपांडुरोगहरपट्टादानं॥

अथशतपत्रमूलरोमहरं॥

महाहर्ष

३

अथमहासांतपुनः॥

अथमावकव्रतं॥

अथपराकः॥

अथपयोव्रतं॥

अथचांद्रायणं॥

अथयतिचांद्रायणं॥

अथगोवधव्रतं॥

अथम्यासपवासव्रतं॥

अथहृच्छांद्रायणसाधारणं॥

ति कर्तव्यता॥

अथप्रजापत्यादिप्रसक्तं॥

अथहृच्छांद्रायणसाधारणं॥

अथप्रजापत्यादिप्रसक्तं॥

अथम्यासपवासव्रतं॥

अथहृच्छांद्रायणसाधारणं॥

अथप्रजापत्यादिप्रसक्तं॥

अथम्यासपवासव्रतं॥

अथहृच्छांद्रायणसाधारणं॥

अथप्रजापत्यादिप्रसक्तं॥

अथम्यासपवासव्रतं॥

अथम्यासपवासप्रत्यासायं॥

अथप्रामादिकप्रसक्तं॥

अथप्रामादिकप्रसक्तं॥

अथप्रामादिकप्रसक्तं॥

अथप्रामादिकप्रसक्तं॥

अथप्रामादिकप्रसक्तं॥

अथप्रामादिकप्रसक्तं॥

अथप्रामादिकप्रसक्तं॥

अथप्रामादिकप्रसक्तं॥

अथप्रामादिकप्रसक्तं॥

अथप्रामादिकप्रसक्तं॥

अवेक्तेषु प्रयोगेषु दक्षिणा
 अथानिस्तुते॥
 अथोडराचपुसपसक्तविधि
 अथाषादि॥ अथवि
 अथविस्तुसहस्रनामानि
 अथापामार्जनसंज्ञा॥
 अथविस्तुहृदयस्तोत्रं॥
 अथविनाकैषकशान्तिः॥
 अथास्यैवप्रयोगः॥
 अथनवग्रहमन्त्रः॥

अथहोममन्त्राः॥
 अथधाधिदेवनामन्त्राः॥
 अथविनायकारिपंचदेवनां
 अथप्रकृतोपपुक्तामीमांसा
 अथप्रकृतं॥
 अथअग्निषेकमन्त्राः॥
 अथमंदक्षिणाप्रकारः॥
 अथकर्मविपाकोपपुक्तनि
 शादिप्रमाणं॥
 अथरूपपरिमाणं॥

अथधायादिप्रमाणं॥
 अथतुमिमानं॥ अथिह
 अथकर्मविपाकोपपुक्तह
 अथमंषादहं॥
 अथजापसजहं॥
 अथातिकूलजहं॥
 अथकूलानिकूलः॥
 अथतप्तकूलः॥
 अथसांतपनं॥
 अथमतिसांतपनं॥

अथहार्णव
 २

अथकानुवाकः॥
 अथचमकानुवाकः॥
 अथनमकेवांतरवाकानां प्रयोगः॥
 अथवातेरुद्रैस्तुस्यप्रयोगः॥
 अथवातेरुद्रैस्तुस्यप्रयोगः॥
 अथवायामिषुशिबेनवचसा
 त्वनमोः प्रयोगः॥
 अथध्वनोचदित्यस्यप्रयोगः॥
 अथलोमस्ताम्रोलौकिक
 त्वनमोः प्रयोगः॥ प्रयोगः॥

अथनमोस्तुनीनग्रीवाभेस्तुस्यप्र
 अथप्रमुचधन्वनश्वादीनांति
 सत्तामचां प्रयोगः॥ प्रयोगः॥
 अथद्वितीयानुवाकस्य सकलस्य
 अथरतीयानुवाकस्य प्रयोगः॥
 अथचतुर्थानुवाकस्य प्रयोगः॥
 अथपंचमषष्टानुवाकयोः प्रयोगः॥
 अथसप्तमानुवाकस्य प्रयोगः॥
 अथापरितनमंत्रप्रयोगः॥
 अथनमोवः किरिकेत्यस्य प्रयोगः॥

अथवातेअंधस्यतेस्तुस्यप्रयोगः॥
 अथावातेरुद्रस्यप्रयोगः॥
 अथमारुद्रायमृगानोरुद्रैस्तुस्यप्रयोगः॥
 अथमनोमहांधित्यस्यप्रयोगः॥
 अथआशान्तित्यस्यप्रयोगः॥
 अथसुहिष्ठुतमित्यस्यप्रयोगः॥
 अथपरितोरुद्रस्येत्यस्यप्रयोगः॥
 अथमीरुद्रमेत्यस्यप्रयोगः॥
 अथविकिरितित्यस्यप्रयोगः॥
 अथसहस्राणिसहस्रांशु
 रअचनस्तुतां प्रयोगः॥

उपारायणविधिः
 सौम्यं त्राणं
 विदेवताछरसि॥
 अथमहर्षे
 अथश्रीरुद्रविधिः
 अथचमकातुवाके
 तथाचमकनमकेयोर्विशिष्ट
 योर्विनागः
 अथमः प्रकारः॥
 अथाष्टचत्वारिंशन्मंत्रविनाग
 नान्यपुकार

अथश्रीरुद्रैकादशोत्प्राकृतिसंस्कृत
 अथमहर्षे
 अथानिरुद्रआकृतिसंस्कृत
 अथहोमस्यडिलकुडनेर्वा
 लविधिः॥ इत्यासविधिः॥
 अथबोधायनप्रोक्तः पंचांगस
 अथरुद्रानिषेकविधिः॥
 अथांगमंत्राणामध्यादिः॥
 अथनमकागत्यासमंत्राः॥
 अथाष्टोत्प्रासः॥

अथश्रीरुद्रैकादशोत्प्राकृतिसंस्कृत
 अथमहर्षे
 अथानिरुद्रआकृतिसंस्कृत
 अथहोमस्यडिलकुडनेर्वा
 लविधिः॥ इत्यासविधिः॥
 अथबोधायनप्रोक्तः पंचांगस
 अथरुद्रानिषेकविधिः॥
 अथांगमंत्राणामध्यादिः॥
 अथनमकागत्यासमंत्राः॥
 अथाष्टोत्प्रासः॥

महर्षे
 १

अथमहर्षेचलिबधानुक्रम
 अथपरिनाषा कथ्यते
 अथसाधारणतत्रांगोरादिषु
 अथकर्मविपाकसारोक्तपरि
 तत्रजमरद्विप्रोक्तः कथ्यते
 अथबोधायनप्रोक्तः कथ्यते
 अथकथ्यते
 अथपादानुष्ठान
 अथमहर्षेः प्रोक्तः
 अथपुत्राकः
 अथपुत्राकः
 अथपुत्राकः

अथमहर्षेचलिबधानुक्रम
 अथपरिनाषा कथ्यते
 अथसाधारणतत्रांगोरादिषु
 अथकर्मविपाकसारोक्तपरि
 तत्रजमरद्विप्रोक्तः कथ्यते
 अथबोधायनप्रोक्तः कथ्यते
 अथकथ्यते
 अथपादानुष्ठान
 अथमहर्षेः प्रोक्तः
 अथपुत्राकः
 अथपुत्राकः
 अथपुत्राकः

परिनाषासंसाध्यत्रलनम
 अथयोषांतिवर्गः॥ तत्र
 इति तैत्तिरीययोषांतिः॥
 तत्रजपसंख्यामाह॥
 अथदेवतालिगमंत्राः
 तदिदानीव्याधिप्रतिहृतिर
 शान्तिपाठः
 अथपूर्णकृतिसंज्ञाः॥
 अथदेवपारायणविधिः॥
 अथदेवपारायणविधिः॥
 तत्राष्टोत्प्रासः॥

